

Kérészállamok

Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)

Szerkesztette
Szeghy-Gayer Veronika
Zahorán Csaba

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Átmeneti államok, államkezdemények és elképzelések a történelmi Magyarország területén (1918–1921)

Megjegyzés:
 Számos kérésállam meglehetősen bizonytalan vagy csak elképzelt határokkal rendelkezett, ezért azok térképes megjelenítése is csak hozzávetőleges.
 A térkép a kötetben szereplő államalakulatokat ábrázolja.

Kérészállamok

Kérészállamok

Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)

Szerkesztette

Szeghy-Gayer Veronika

Zahorán Csaba

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

A kötet az NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet és az MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport együttműködésében jelent meg.

TRIANON¹⁰⁰**20**

Szerkesztette
Szeghy-Gayer Veronika
Zahorán Csaba

Szakmai lektorok
Egry Gábor
Szarka László
L. Balogh Béni

A kéziratot előkészítette
Stirling Zsófia
A kézirat előkészítésében közreműködtek
Balogh Róbert, Lukács B. György

Térkép: Sebők László

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József

Nyomdai kivitelezés: Gelbert ECO Print Kft.
Felelős vezető: Gellér Róbert

DOI: https://doi.org/10.36250/01038_00

ISBN 978-963-531-692-2 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-693-9 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-694-6 (ePub)

© A szerkesztők, 2022
© A szerzők, 2022
© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

Tartalom

<i>A kötet szerzői</i>	6
<i>Névmutató</i>	7
<i>Szerkesztői előszó</i>	13
Köszönetnyilvánítás	14
Hatos Pál: Amikor nincs állam	15
<i>I. Bevezető</i>	17
Ablonczy Balázs: Kérészállam – Egy fogalom lehetséges megközelítései	19
<i>II. Hol volt, hol nem volt: köztársaságok a magyar, délszláv és román önrendelkezés metszéspontjában. A Bánsági és a Székely Köztársaság története</i>	33
Marchut Réka: Bánáti Köztársaság: valóság vagy legenda?	35
Borsi-Kálmán Béla: Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánsági magyar úriemberek egyike?	55
Molnár Csongor: „Éljen az internacionalizmus! Éljen az egész világ!”	87
Zahorán Csaba: „A semleges székely állam létesítése világkényszer”	115
<i>III. Szlovjások, cipszerek, huculok, bolszevikok. Megvalósult és elképzelt kisállamok Északkelet-Magyarországon</i>	165
Janek István: Dvortsák Viktor álma, a Kelet-Szlovák Népköztársaság létrejötte és utóélete	167
Sztancs Gábor: A szepességi cipszerség önrendelkezési kísérlete	189
Fedinec Csilla – Szakál Imre: A Hucul Köztársaság: történelem és emlékezet	201
<i>IV. Viszály a vesztesek között. Kérészállamok Nyugat-Magyarország területén</i>	225
Murber Ibolya: A posztimperiális átmenet Nyugat-Magyarországon 1918–1922	227
Tóth Imre: A Heinzenland Köztársaság	247
Révész Tamás: Lajtabánság: katonaállam erőszak nélkül?	263
<i>V. A tengerparttól Baranyáig. Törpeállam-kísérletek Délnyugat-Magyarországon</i>	283
Ordasi Ágnes: Egy kis városi tanács esete a nagy nemzetközi tanácstalansággal	285
Göncz László: „Kalandor vállalkozás” a Mura mentén	309
Lukács B. György: A Mura Köztársaság képe az 1945 utáni szlovén történetírásban	339
Hornyák Árpád: A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság	353
<i>VI. Kérészállamok a központban</i>	369
Végső István: A redempciós mozgalomtól a kun önrendelkezésig és vissza	371
Vörös Boldizsár: „Átmeneti állapot az osztálynélküli kommunista társadalomba”?	389
<i>VII. Zárzó</i>	407
Egry Gábor: A bizonytalan időben lebegő UFO?	409

A kötet szerzői

- Ablonczy Balázs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport
- Borsi-Kálmán Béla, az MTA doktora, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kelet-Európa Története Tanszék, nyugalmazott professzor
- Egry Gábor, Politikatörténeti Intézet, ERC Neopstrans
- Fedinec Csilla, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
- Göncz László, Ljubljana Nemzetiségi Kutatóintézet (Inštitut za narodnostna vprašanja)
- Hatos Pál, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Közép-Európa
Kutatóintézet
- Hornyák Árpád, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport
- Janek István, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
- Lukács B. György, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Közép-Európa
Kutatóintézet
- Marchut Réka, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont
Kisebbségkutató Intézet
- Molnár Csongor, Doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Művelődéstörténeti Doktori Program
- Murber Ibolya, Eötvös Loránd Tudományegyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ
- Ordasi Ágnes, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- Révész Tamás, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történet-
tudományi Intézet
- Szakál Imre, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
- Szeghy-Gayer Veronika, Szlovák Tudományos Akadémia, Társadalom- és Pszichológiatudományi
Központ, Társadalomtudományi Intézet; MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport
- Sztancs Gábor, Clio Intézet
- Tóth Imre, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Soproni Múzeum
- Végső István, Clio Intézet
- Vörös Boldizsár, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
- Zahorán Csaba, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Közép-Európa
Kutatóintézet; Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet – MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport

Névmutató

A névmutató a személynevek mellett a Magyarország határain túlra került települések nevét tartalmazza.

A

Abaszéplak (Krásna /nad Hornádom/, Szlovákia) 182
Adriánc (Odranci, Szlovénia) 322
Ady Endre 65
Alibunár (Алибунар, Szerbia) 107
Allizé, Henri 238
Almásy László 374
Alsókörtvélyes (Nižný Hrušov, Szlovákia) 174
Alsólendva: lásd Lendva
Andres Ferenc 38
Antonescu, Ion 39, 62
Apáthy István 125, 128
Apáthy László 271
Apponyi Albert 383
Arad (Arad, Románia) 25, 45, 46, 48, 70, 72, 75, 76, 107, 123, 125, 126

B

Babó Mihály 374, 383, 384
Bádoki Soós Károly 364
Baky Lajos 374, 378
Baky Miklós 24, 374, 377, 378, 379, 383
Balás Frigyes 89
Bántornya (Turnišče, Szlovénia) 314, 335
Barátudvar (Mönchhof, Ausztria) 250
Bárdoss Béla 29, 271, 274
Barkócz (Bakovci, Szlovénia) 333
Bártfa (Bardejov, Szlovákia) 169
Bartha Albert 23, 39, 41, 42, 43, 45, 73, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 194
Batthyány Zsigmond, ifj. 325, 334
Bauer, Otto 251
Beer, Ernst Friedrich 250
Belatinc (Beltinci, Szlovénia) 309
Bellasich, Salvatore 285, 288, 289, 290, 294, 295, 299, 300, 301, 302, 304, 307
Benelli, Sem 295
Berczeller, Richard 250
Beregszász (Берегове, Ukrajna) 204
Berinkey Dénes 313
Berthelot, Henri Mathias 98
Bethlen István 26, 125, 170, 178, 233, 266,

267, 268, 276, 324

Biberovics, Jaroszlav 218
Bisztrice (Bistrica, Szlovénia) 330
Blaskovics Ferenc 49
Boog, Adolf von 236
Borbolya (Walbersdorf, Ausztria) 256
Bozsó Rodrigó 270
Brandsch, Rudolf 49
Brânduşa, Sebastian 38, 48
Brassó (Braşov, Románia) 133, 134, 135, 144, 213
Brătianu, Ionel. *lásd* Brătianu, Ion I. C.
Brătianu, Ion I. C. 75, 80, 136
Breitenstein, Josef 255
Brinzeu, Nicolae 60, 61, 62, 84
Buharin, Nyikolaj Ivanovics 390, 394, 396, 398, 399, 402
Bulissa Károly 175, 177

C

Ceauşescu, Nicolae 144, 145
Ciobanu, Pompiliu 37, 38, 39, 40
Colović, Nikola 87, 101
Coolidge, Archibald Cary 238
Cosma, Aurel 35, 38, 40, 43, 44, 48, 64, 77, 92
Czifrák János 319
Czigány János 323, 324

Cs

Csap (Чон, Ukrajna) 217
Csekefa (Čikečka vas, Szlovénia) 333
Cserencsóc (Črenšovci, Szlovénia) 312, 314, 323
Csíkszereda (Miercurea Ciuc, Románia) 120, 123

D

D'Annunzio, Gabriele 19, 23, 24, 26, 264, 276, 285, 286, 287, 290, 291, 295, 296, 299, 300, 301, 303
Deák Ferenc 374, 382

Derain, Raoul 354
Dés (Dej, Románia) 135
 D'Espèrey, Louis Félix Franchet 39, 49, 71,
 102, 238
 Dessewffy István 169
 Deutsch, Julius 236
Dobronak (Dobrovník, Szlovénia) 327, 329
 Dohány Gyula 68
 Donáth Aranka 255
 Dvortsák Győző. *lásd* Dvortsák Viktor
 Dvortsák Viktor 23, 169, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
 183, 184, 185, 413

E

Egan Lajos 286
 Engels, Friedrich 388, 389, 404, 405
Enyicke (Haniska, Szlovákia) 168
Eperjes (Prešov, Szlovákia) 24, 166, 169, 171,
 172, 174, 176, 177, 181, 204, 398
 Erdős Renéé 104
 Esterházy Pál 29

É

Écska (Euka, Szerbia) 97

F

Facsád (Făget, Románia) 97
 Falk Endre 38
 Farret, Léon Gaston Jean-Baptiste 40, 46, 49,
 69, 72, 74, 75
Fehértemplom (Бела Црква, Szerbia) 97, 102
Felsőőr (Oberwart, Ausztria) 24, 263, 268, 275
Felsőpulya (Oberpullendorf, Ausztria) 267
Felsővízköz (Svidník, Szlovákia) 169
Féltorony (Halbturn, Ausztria) 267
 Ferch Mátyás 38
 Ferdinánd, I. 136
 Ferenc Ferdinánd 250, 265
 Filipon, Martin 107
Fiume (Rijeka, Horvátország) 24, 26, 27, 276,
 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293,
 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302,
 303, 304, 305, 409, 411, 412
 Folba János 42, 43
 Forberger Béla 192
 Forster őrnagy 354

Förster Lajos 24, 374
Fraknó (Forchtenstein, Ausztria) 274
 Franyó Zoltán 65
 Friedrich István 30, 267
 Füleký József 316, 318, 319, 321, 322, 333

G

Gabriel, Josef. *lásd* Gabriel József
 Gabriel József 37, 38, 45, 89
 Galagan, Mikola 218
 Gálócsy Zsigmond 41
 Gambetta tábornok 107
 Garbai Sándor 178
 Geistlinger, Franz 92
 Geml József 35, 37, 40, 43, 67, 68, 70, 89, 90,
 92, 95, 101, 107, 108
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 62, 141
 Gigante, Riccardo 289, 295, 301
 Gigante, Silvino 289
 Giolitti, Giovanni 293
 Gosset, Francis William 355, 356, 360, 361,
 363, 364, 368
 Gosztonyi Gyula 363
 Gotthardi, Ruggero 293, 294
Gölnichánya (Gelnica, Szlovákia) 190
 Gömbös Gyula 266, 268, 269
 Grendzsa-Donszkij, Vaszil 206
 Grossich, Antonio 285, 295, 299, 301
 Groza Péter. *lásd* Groza, Petru
 Groza, Petru 39, 52, 61, 62, 68, 77, 79, 81, 83,
 84, 140

Gy

Gyergyószentmiklós (*Gheorgheni, Románia*)
 123
 Győri Kálmán 321
Gyulafehérvár (Alba Iulia, Románia) 49, 124,
 126, 127, 135, 153

H

Habsburg Vilmos 22
 Hajdu Frigyes 38
 Hajdú Gyula 357
Hátszeg (Hațeg, Románia) 116
 Hefty Gyula 23, 193, 194, 196, 377
 Hefty Richárd 371, 375, 377, 378, 379, 383
 Hegedűs Pál 268

Heilinger, Alois 251
 Héjjas Iván 266, 272
 Hencz Kálmán 315
 Henrys, Paul-Prosper 98
 Hermán Ferenc 374
 Hír György 271
 Hlinka, Andrej 179
 Hodža, Milan 172, 173, 194, 196, 197
 Holló Gábor 376
 Hóman Bálint 182
 Hordt, Theodor von 91
 Horthy Miklós 41, 167, 179, 269, 270, 343,
 353, 358, 359, 360
 Host-Venturi, Nino 295, 299, 301
 Huszt (*Xycm, Ukrajna*) 205, 218

I

Igló (*Spišská Nová Ves, Szlovákia*) 173, 178,
 189, 190, 192, 197
 Illetskó Lajos 191

J

Jakabffy Elemér 35, 42, 60, 72, 91, 139
 Jakobi Kálmán 91, 106, 107
 Jancsó Benedek 125
 Jászi Oszkár 27, 39, 45, 48, 63, 70, 71, 79, 80,
 123, 137, 170, 171, 172, 173, 177, 179,
 193, 196, 258, 313, 357
 Jehlička Ferenc 176
 Jekelfalussy Zoltán 290, 291
 Jellinek, Georg 37
 Joannovits Sándor 90
 Juhász Gyula 65
 Jumanca, Iosif 49

K

Kalmár Henrik 259, 400
 Károlyi Mihály 16, 24, 38, 40, 41, 42, 45, 49,
 63, 70, 71, 72, 73, 80, 95, 122, 125, 171,
 174, 217, 218, 235, 309, 345, 355, 361,
 362, 364, 365, 375, 377, 378
 Károly, IV. 269, 278
 Kassa (*Košice, Szlovákia*) 23, 24, 177, 178,
 181, 182, 183, 184, 185, 197, 278, 302
 Kászonyi Ferenc 167
 Kele József 374, 384
 Kellermann Gusztáv 68

Késmárk (*Kežmarok, Szlovákia*) 23, 188, 189,
 190, 193, 196, 197
 Kézdivásárhely (*Târgu Secuiesc, Románia*)
 123
 Kisgye (*Coșarii, Románia*) 97
 Kismarton (*Eisenstadt, Ausztria*) 269
 Klekl, Jožef 312, 313, 316, 323, 324, 340, 343,
 346
 Klekl József. *lásd* Klekl, Jožef
 Klocsurak, Sztepan 24, 204, 205, 207, 209,
 211, 212, 213, 214, 215, 217, 220
 Kokolj, Miroslav 339, 341, 345, 346, 347, 350
 Kolozsvár (*Cluj-Napoca, Románia*) 58, 64,
 124, 127, 134, 135, 278
 Kolozsváry-Kiss István 379
 Konkoly-Thege Kázmér 63
 Korong (*Krog, Szlovénia*) 333
 Kórossy György 42, 90, 91, 92
 Kós Károly 16, 24
 Kossuth Lajos 62, 80
 Kovács József 315
 Köpcsény (*Kittsee, Ausztria*) 267
 Kőrösmező (*Ясіня, Ukrajna*) 24, 201, 205,
 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 219,
 220
 Kranjec, Miško 341, 347
 Kräuter Ferenc 49
 Kubán Endre 65
 Kucich, Olga 295
 Kuděj, Zdeněk Matěj 206
 Kumán (*Кумане, Szerbia*) 97
 Kuna P. András 384
 Kun Béla 24, 69, 70, 71, 75, 259, 327, 332,
 333, 379, 394, 395, 400, 401, 402
 Kundera, Milan 16
 Kunfi Zsigmond 15, 63, 78, 80, 90
 Kusics (*Kycuň, Szerbia*) 98
 Kutkafalvy Miklós 217
 Kyovsky, Rudi 339, 340, 341, 350

L

Lajtaújfalu (*Neufeld an der Leitha, Ausztria*)
 257
 Leibic (*Lubica, Szlovákia*) 190
 Leicht Ottó 272
 Léka (*Lockenhaus, Ausztria*) 267
 Lendva (*Lendava, Szlovénia*) 312, 323, 327
 Lenin, Vlagyimir Iljics 120, 340, 389, 392,
 394, 396, 400, 402, 410

Leser Lajos 259
 Lévy Ferenc 29, 271
 Linder Béla 41, 42, 98, 355, 357, 358, 363,
 364, 365
 Lingauer Albin 267, 272
 Lipót, I. 382
*Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš, Szlová-
 kia)* 197
 Lobit, Paul de 71
Lőcse (Levoča, Szlovákia) 189, 190, 192
 Lőrinczy Károly 378
 Löw Alfréd 191
 Löwy Benő 263
Lugos (Lugoj, Románia) 49, 60, 74, 75, 88,
 415

M

Madarász István 181
 Maderspach Viktor 267
 Magocsi, Paul Robert 20, 32
 Maniu, Iuliu 70, 123
*Máramarosziget (Sighetu Marmației, Romá-
 nia)* 208, 210, 211, 213, 214
Márcfalva (Marz, Ausztria) 256
 Máriássy Tiborc 192
Marosvásárhely (Târgu Mureș, Románia)
 119, 125, 126, 142, 145, 146
 Martin, Lawrence 238
 Marx, Karl 378, 389, 394, 396, 402
 Masaryk, Tomáš Garrigue 171
 Mattyasovszky Elemér 191
Melence (Меленци, Szerbia) 97
 Mertens Alfréd 183
 Mihályi Péter 20
 Molnár Miklós 197
 Mošorinski, Svetozar 101
Munkács (Мукачево, Ukrajna) 204, 205,
 206, 210, 217
Murarév (Hotiza, Szlovénia) 329, 330
Muraszombat (Murska Sobota, Szlovénia)
 24, 310, 312, 313, 315, 316, 319, 320, 325,
 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 338,
 340, 344
 Muth Gáspár. *lásd* Muth, Kaspar
 Muth, Kaspar 49, 99

N

Nagybecskerek (Зрењанин, Szerbia) 88, 94,
 97, 98, 102, 103, 104, 363
Nagybocksó (Беликии Бичкив, Ukrajna) 210,
 211
Nagyenyed (Aiud, Románia) 135
Nagymarton (Mattersburg, Ausztria) 23,
 252, 255, 256, 257, 266, 270
Nagymutnok (Mâtnicu Mare, Románia) 57,
 93
Nagyszeben (Sibiu, Románia) 128, 129, 272
Nagyszentmihály (Großpetersdorf, Ausztria)
 267
 Narodna Uprava 106
 Nascimbeni Olga 295
 Neamțu, Valer 130
Németújvár (Güssing, Ausztria) 249, 256,
 274
 Neogrády Lajos 192, 193
Néaraaranyos (Zlatița, Románia) 98
 Neumann Ernő 59
 Neumann, Getta 59
 Neunteufel, Raimund 255, 256
 Niamessny Mihály 73
 Nitti, Francesco Saverio 293, 303
 Novac, Traian 96
 Nyimcsuk, Dmitro 209
 Nyisztor György 396, 397

O

Obál Béla 309, 313, 315, 316, 317, 319, 321,
 322, 331, 332
 Orendi-Hommenau, Viktor 49
 Orlando, Vittorio 293
 Ossoinack, Andrea 294, 295, 302
 Ostenburg-Moravek Gyula 267, 272

Ó

Ólubló (Stará Lubovňa, Szlovákia) 205

P

Paál Árpád 24, 29, 115, 128, 129, 130, 134,
 139, 414
Padé (Падеј, Szerbia) 98
 Pál Gábor 139

Páll György 35, 42, 91
Pancsova (Панчево, Szerbia) 88, 102
 Pandurovics János 329
Pártosfalva (Prosenjakovci, Szlovénia) 327, 329, 333
 Patry, Josef 249, 265
 Pavlas, Ignjat 106
 Perényi Zsigmond 266
 Pernetzky Jenő 326, 328, 329, 331, 333, 334
 Perovšek, Jurij 347
Péterhegy (Gornji Petrovci, Szlovénia) 331
Petrozsény (Petroșani, Románia) 72
 Petruševics, Jevhen 217
 Pichon, Stephen 48
 Pirkmayer, Alois 89
 Pittoni Lenke 59
 Pleitz Ferenc Pál 88
 Podhradszky György 175
Podolin (Podolíneč, Szlovákia) 189
 Pogány József 375, 403
 Pogány Rozália 59
 Polz, Thomas 250
 Popovici, Aurel C. 265
Poprád (Poprad, Szlovákia) 189, 190, 191
Pozsony (Bratislava, Szlovákia)
Pozsonyligetfalu (Petržalka, Szlovákia) 267
 Prakatur Tamás 358, 363
 Prekaiszki, Dusan 38
 Prónay Pál 24, 26, 29, 30, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 277, 278
 Pusztai József 316

R

Rábakeresztúr (Heiligenkreuz im Lafnitztal, Ausztria) 253, 267
Radamos (Radmožanci, Szlovénia) 329
 Ráday Gedeon 380
 Radek, Karl 391, 394, 396, 398, 399, 402
Rahó (Paxiv, Ukrajna) 201, 210, 211
 Rech Géza 38
 Renner, Karl 196, 234, 236, 252, 265, 357
 Répászky József 168
Rescabánya (Reșița, Románia) 74, 97
 Révész Nándor 332, 333
 Ritter, Albert 255, 256, 257
 Romsics Ignác 124, 126, 371
 Róth Ármin 59
 Róth Jakab 59

Róth Ottó 23, 30, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 107, 108

Rudan, Idone 295, 301
 Russell Clerk, George 50
Ruszt (Rust, Ausztria) 256

S

Sal (Šalovci, Szlovénia) 331
 Sandy Béla 319
 Sebess Dénes 118, 125
Selmechánya (Banská Štiavnica, Szlovákia) 272
 Semsey Boldizsár 169
Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, Románia) 126
 Sevcsenko, Tarasz 219
 Sigray Antal 29, 266, 272
 Somló Lipót 96
 Springhetti, Elpidio 290, 295, 301
 Stanačev, Mladen 96, 102
 Stefán Ágoston 211
 Steinacker, Edmund 250
 Strósz Béla 103
 Suchard, Hans 23, 256, 257, 258
 Suchard, Josef 256
 Supka Géza 171

Sz

Szabadka (Cybomuuja, Szerbia) 72, 102, 378
 Szabagyuk, Mikola 209, 214
 Szabolcska Mihály 65
Szamosújvár (Gherla, Románia) 135
 Szapáry László 310, 325, 326, 334, 345
Szászváros (Orăștie, Románia) 61
Szávaszentdemeter (Сремска Мумповуца, Szerbia) 102
Székeljudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Románia) 24, 125, 126, 128, 134, 148
 Szélpál Árpád 397
Szentmargitbánya (Sankt Margarethen im Burgenland, Ausztria) 256
Szepesbéla (Spišská Belá, Szlovákia) 190
Szepesolaszi (Spišské Vlachy, Szlovákia) 190
Szepesváralja (Spišské Podhradie, Szlovákia)

Szingalevics, Volodimir 210
 Szkoropadszkij, Pavlo 216
 Szmrecsányi György 324, 325
 Szolyva (*Свялява, Ukrajna*) 205, 217
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 140, 141, 142
 Szulincsák László 203
 Szúcs Jenő 16

T

Taby Árpád 267
 Tardieu, André 293
 Tárnok Gyula 315
 Teleki Pál 170, 181, 182
Temesvár (Timișoara, Románia) 23, 34, 41,
 42, 43, 46, 50, 54, 55, 58, 59, 61, 63, 64,
 65, 66, 67, 68, 70, 73, 74, 75, 76, 86, 87,
 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 101,
 102, 103, 104, 105, 107, 108, 111
 Thurner Mihály 274
 Tisza István 80, 121, 374
Tiszaijlak (Виллок, Ukrajna) 204
 Titl, Julij 317, 319, 336, 341, 342, 343, 344,
 345, 346, 347, 350
 Tittoni, Tommaso 293
 Tkálec Vilmos 24, 27, 309, 310, 311, 314,
 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322,
 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330,
 332, 333, 334, 335, 339, 340, 341, 342,
 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349
 Tonelli Sándor 15
Torda (Turda, Románia) 117, 126, 133, 135,
 137
 Tőkés Ernő 61
Törökbecse (Нови Бечеј, Szerbia) 97
 Tuka Béla 179
Turócszentmárton (Martin, Szlovákia) 170
Tusnádfürdő (Băile Tușnad, Románia) 114

U

Ugron Gábor 125
 Ujfalussy Brunó 192
 Ullein-Reviczky Antal 181
 Umlauf, Johann 250
Ungvár (Ужгород, Ukrajna) 204, 208, 210
 Urbán Adolf 167

Ú

Újvidék (Нови Сад, Szerbia) 102, 106

V

Vaida-Voevod, Alexandru 122
 Váentsik Ferenc 129, 130
 Várady Imre 103
Varannó (Vranov nad Topľou, Szlovákia) 174
Városszalónak (Stadtschlaining, Ausztria)
 262, 274
 Vermes Ernő 38, 67
Versec (Вршац, Szerbia) 88
 Verson, Antonia 295
 Vértes Adolf 38
 Vio, Antonio 290
 Vitovszkij, Dmitro 217
 Vix, Ferdinand 177, 238

W

Walheim, Alfred 250
 Weigert, Arnold 255
 Wekerle Sándor 80, 374
 Wickenburg István 300
 Wilson, Woodrow 120, 121, 126, 127, 131,
 177, 293, 410, 413
 Wolf, Adalbert 258
 Wollinger, Karl 250, 253, 255, 258

Z

Zdravec István 272
 Zanella, Riccardo 285, 293, 300, 301, 302,
 303
 Zilahi István 333
Zimony (Земун, Szerbia) 102
 Županski, Slavko 103, 106

Zs

Zsebráczy Géza 169
 Zsombor Géza 253, 258

Szerkesztői előszó

2020. február 25-én a történelmi Magyar Királyság végnapjainak megannyi különös epizódja elevenedett meg azon a konferencián, amely az egykori országterületen 1918 és 1921 között létrejött vagy csak elképzelt – és inkább rövidebb, mint hosszabb ideig fennálló – államalakulatokról szólt. Noha az egyes történetekben végig ott kísértett az „akár így is alakulhatott volna” gondolata, amely már csak egy lépésre van az alternatív történetírás bizonytalan határvidékétől, az előadók végig a szakma szigorú keretein belül maradtak, és csak arról beszéltek, ami ténylegesen is lejajlott az I. világháború lezárásának drámai pillanataiban. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpontjának Közép-Európa Kutatóintézete és az MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport közös szervezésében megrendezett konferencia hat szekciójában tizenhét szakember (Borsi-Kálmán Béla, Fedinec Csilla, Göncz László, Janek István, Lukács B. György, Marchut Réka, Molnár Csongor, Murber Ibolya, Ordasi Ágnes, Révész Tamás, Szakál Imre, Szeghy-Gayer Veronika, Sztancs Gábor, Tóth Imre, Végső István, Vörös Boldizsár, Zahorán Csaba) közel tíz órán át vitatta meg az átmeneti államalakulatok és a hozzájuk kötődő elitek történetét, aminek révén a soknemzetiségű és soknyelvű térség történetének egy eddig kevésbé feltárt fejezete nyílt meg a hallgatóság előtt.

Noha néhány kérészéletű államalakulat viszonylag nagy hírnévre is szert tett a saját korában, és számos Magyarországon kívüli példa is említhető, a témát alapvetően még senki sem dolgozta fel rendszerező és tudományos igénnyel. A konferencia és az abból összeálló kötet ötlete Ablonczy Balázs felvetéseiből szökkent szárba, majd – a konferencia szervezésével párhuzamosan – néhány rövidebb esettanulmány a *Rubicon* folyóirat 2020. évi 4. számának kérészállamokról szóló blokkjában is megjelent. Jelen kiadvány, amelyet az olvasó a kezében tart, nemcsak a kibővített, jegyzetapparátussal ellátott és nemegyszer továbbgondolt szövegeket foglalja magában, hanem annál jóval több: eddig sehol sem közölt elemzéseket és történeteket is tartalmaz.

A szerzők által körbejárt kérdések vagy a megközelítések sokszínűsége miatt ugyan másképp is strukturálhattuk volna a kötetet, végül a földrajzi szempontot vettük alapul. Ennek megfelelően soroltuk be az írásokat – Hatos Pál köszöntője és Ablonczy Balázs a kérészállamokat tipologizáló bevezető tanulmánya után – öt nagyobb fejezetbe. Míg az első rész a történelmi Magyarország délkeleti és keleti régiójában (a Bánságban és a Székelyföldön) megvalósult vagy tervezett államalakítási kísérleteket veszi sorra, a második Észak- és Északkelet-Magyarországra (a mai Szlovákia keleti felére és Kárpátaljára) összpontosít. A harmadik fejezet az Osztrák–Magyar Monarchia két vesztes utódállamának a mai Burgenlandért folytatott küzdelmét, a negyedik az Olaszországhoz és a délszláv államhoz került területeken zajló önszerveződést mutatja be, míg az ötödik részben Magyarország központi részei kerülnek a figyelem középpontjába. A kötetet Egry Gábor összegző

írása zárja. Az összeállításban ugyan nem szerepel az összes, 1918 és 1921 között felmerült elképzelés – például a Kalotaszegi Köztársaság, a Zsil-völgyi bányászok „munkásköztársasága” vagy a Palóc Köztársaság –, de azokról, amelyekről már érdemi kutatások folytak, igyekeztünk beszámolni.

Az itt következő tanulmányok olyan történeteket elevenítenek meg, amelyek bővelkednek a néha egészen groteszk vagy mulatságos, máskor viszont kifejezetten tragikus fordulatokban. Bár az egyes írásokban tárgyalt államalakulatok a mából nézve inkább tűnnek valószínűtlen, mintsem reális alternatíváknak, ha belegondolunk, hogy térségünkben több olyan ország – sőt nemzet – is van, amelyek létezésén eszünkbe sem jut csodálkozni, akkor már ezek a kérészállamok sem hatnak annyira fantasztikusnak. Pedig megszületése idején például a Moldovai Köztársaság, Bosznia-Hercegovina, a mai Észak-Macedónia vagy Koszovó, de akár Ausztria és Szlovákia kapcsán is több volt a kérdőjel, mint a bizonyosság – nem beszélve arról, hogy néhány évtizede még egy Német Demokratikus Köztársaságnak nevezett állam is megtalálható volt a politikai térképeken –, mégis milyen magától értetődő realitásként viszonyulunk hozzájuk. (Igaz, egyes államalakulatok, mint például a sokak által nem elismert Koszovó vagy a még vitatottabb Dnyeszter Menti Köztársaság jövője továbbra is bizonytalan.) A történelmi Magyarország területén kialakult átmeneti államok ellentmondásossága mindenestre jól visszaadja azt a drámai átalakulást, amelyben a „boldog békeidők” hosszú ideje fennálló rendjét egy új, bizonytalanabb világ váltotta fel. A „kérészállamok” ezért nemcsak „furcsaságuk” miatt érdekesek, de kialakulásuk, létezésük és eltűnésük körülményei, valamint emlékezetük is sok fontos, szakmailag releváns tanulságot tartogat a közép-európai régió múltja és jelene iránt érdeklődők számára. De erről beszéljenek maguk a szerzők.

Szeghy-Gayer Veronika, Zaborán Csaba

Köszönetnyilvánítás

Szeretnénk köszönetet mondani Hatos Pálnak és Ablonczy Balázsnak, valamint a Nemzeti Közszerzői Egyetemnek és az MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoportnak a kérészállamokról szóló konferencia megszervezéséhez, valamint jelen kötet kiadásához nyújtott támogatásért. Ezen túl Szarka Lászlónak, Egry Gábornak és L. Balogh Béninek az alapos szaklektori munkájukért, Stirling Zsófiának a türelmes olvasószerkesztésért, Balogh Róbertnek az angol absztraktokhoz nyújtott segítségével, Vörös Boldizsárnak az illusztrációk beszerzéséért, végül, de nem utolsósorban, az összes szerzőnek és mindazoknak, akik részt vettek a kötet elkészítésében.

Hatos Pál

Amikor nincs állam

„A nemzeti-tanácsok önálló köztársaságoknak képzelték magukat, az állomásokon lefoglalták a máshova rendelt küldeményeket, megtiltották a kivitel falu határán túl és ellenséges hadviselő felek módjára indítottak tárgyalásokat egymással. Tápé, Algyő, Dorozsma, Kisteleki, ahonnét a Szeged városa piaci szükségleteit hagyományosan beszerezte, kordont vontak a község körül és beszűntették az élelmiszerek kivitelét. A két szomszédvár, Hódmezővásárhely és Szeged »nemzetközi« tárgyalásokat kezdett sertések és zsír átengedése tárgyában. Békéscsaba nem engedte ki a disznókat és így tovább. Amikor Szeged 40 vagon lisztet lefoglalt a város ellátatlanjai számára, a közéletmezési miniszter viszonzásul szénbojkott alá helyezte Szegedet.”¹

Tonelli Sándort idéztem, a szegedi iparkamara titkára sajátos optikájú leírást adott szülővárosa száz évvel ezelőtti történéseiről.

Hatalom és rend képzetei leghatalmasabban és legharmonikusabban az állam fogalmában egyesülnek. Az állam fogalmának összekapcsolása a nemzet 19. században született sodró erejű elbeszélésével létrehozta ideálképét: a haza *érzelmi* közösségét. A modern történetírás ennek bővületében nőtt fel a politika vezető tudományává a bismarcki Németország és nyomában a kontinens egyetemein. Két világháború, a totalitárius államok katasztrofális sikere, a gyászos 20. századi történelem azonban mindenkit megtanított arra, hogy minden jól megformált sztori egyben fedősztori, az állam hatalmával rettenetesen vissza lehet élni.

Az elmúlt fél évszázadban tehát sokat tanultunk arról, hogy milyen elnyomó államban élni, arról viszont jóval kevesebbet, hogy milyen, amikor nincs állam, amikor feloszlanak a jól ismert és sokat szidott keretek. *Selten kommt etwas Besseres nach*. Azonban ritkán jön jobb a régi rossznál. 1918 őszétől 1921-ig egyfajta háború utáni háborúban élt Közép- és Kelet-Európa, s ebben a manapság az érdeklődés középpontjába került furcsa átmenetiségben jócskán benne volt az állami hatalom visszahúzódása, hirtelen eltűnése vagy időleges kiváltása, amit majdnem mindig az erőszak tereinek riasztó kitárulása kísért. Amikor „a társadalmi élet egész anyaga cseppfolyóssá vált” – ahogy az éles szemű szociáldemokrata politikus, Kunfi Zsigmond (1879–1929) fogalmazott.²

¹ Tonelli Sándor: A franciák Szegeden: 1918 december – 1920 március. *Acta Universitatis Szegediensis: sectio geographico-historica*, 7, (1939). 34–35.

² Kunfi Zsigmond: A legyőzöttek [1928]. In Köves Rózsa – Erényi Tibor: *Kunfi Zsigmond életútja*. Budapest, Kossuth, 1974. 351.

1918 őszén Magyarországon az eltűnő állami hatalom hordalékos senkiföldjén kérészállamok rövid életű konjunktúrája is következett, bánáti, Zsil-völgyi, hucul, kun stb. köztársaságokkal. Némelyik 24 órát élt, mint a Sopron megyei németek nevében gründolt nagymartoni Hiénc Köztársaság a magyar–osztrák határvidéken, ám a kassai vendégjogot élvező Kelet-Szlovák Köztársaságnak sem adatott egy hétnél több idő a kassai városháza közgyűlési termék vastag tölgyfaasztalai körül, Kós Károly Kalotaszegi Köztársasága pedig nem jutott messzebbre kigondolója csodálatos tervezőasztalánál.

A Székely Népköztársaságra pénzt is adott a Károlyi-kormány, megalapítása végül mégis elmaradt, de ne felejtjük el az 1919. március 21-én kikiáltott Magyarországi Tanácsköztársaságot sem, a megtestesült kérészállamot, hiszen az 1956-os forradalom után ez az alig 133 napig tartó „korszak” a második legrövidebb időszak a magyar történelemnek, amely a mai napig mélyen meghatározza a politikai gondolkodásunkat, s mélyen megosztja érzelmeinket. (A felgyorsult történelem ironiája, hogy a Tanácsköztársaság proletárdiktatúrájával szemben is szerveződött a muraszombati Elefánt Szálló vidékies szobáiban egy tiszavirág-életű államkísérlet. A szlovén Mura (Vendvidéki) Köztársaság néven proklamált „ellenforradalmi” kérészállam azonban néhány nap alatt összeomlott.)

A kötetben szereplő tanulmányok arra próbálnak választ adni, mi mozgatta a szereplőket, ismerteket és kevésbé ismerteket, milyen szándékok, illúziók érvényesültek, pontosabban nem érvényesülhettek, milyen lokális vagy regionális keretek és lehetőségek határozták meg a cselekvést: egyáltalán elitek pótcelekvése volt, vagy tragikomikus társadalmi társasjáték az állam összeomlása közepette?

A válaszadást a kötet szerzői annak reményében teszik, hogy kutatásaik gyakorlati eredményei regionális (közép- és kelet-európai) keretekben is hasznosulhatnak. Ha így lesz, akkor beilleszkedhetnek abba a jelenségvilágba, amelyet Milan Kundera Közép-Európa-nosztalgája és Szűcs Jenő Közép-Európa-kritikája és persze a 21. század második évtizede Európa-diskurzusainak alternatívájaként/kritikájaként jelentkező új viták tesznek újra meg újra aktuálissá és bizsergetően érdekessé.

Felhasznált irodalom

- Kunfi Zsigmond: A legyőzöttek [1928]. In Köves Rózsa – Erényi Tibor: *Kunfi Zsigmond életútja*. Budapest, Kossuth, 1974.
- Tonelli Sándor: A franciák Szegeden: 1918 december – 1920 március. *Acta Universitatis Szegediensis: sectio geographico-historica*, 7. (1939), 1. 1–63.

I. Bevezető

Vákát oldal

Kérészállam – Egy fogalom lehetséges megközelítései¹

„Görögország felé megint csak a Baba Rotunda-hágón vezetett a legrövidebb út. Éjnek évadján a lenyugvó hold csöndjében érkeztem a tetőre, sítalpaím ezüst szalagja most is ott kanyargott tisztásokon át a Kolinda-erdő bűvópatakjai felé. Utoljára még átjárt egy kis jóleső meleg; azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul.” (Bodor Ádám: *Sinistra körzet*)

Az a körülmény, hogy az I. világháború végén és azt követően a letűnő multi-etnikus birodalmak romjain rövid életű államalakulatok sora alakult ki Közép- és Kelet-Európában, semmiképpen nem újdonság a történettudomány, sőt a tágabb értelemben vett társadalomtudomány számára sem. Ezeknek a rövid életű, bizonytalan kiterjedésű államalakulatoknak sokszor hatalmas, akár nemzetközi irodalma van, és számos esetben élénken szerepelnek a köztudatban vagy a populáris kultúrában: gondoljunk itt csak D’Annunzio fiumei államára² vagy a Lajtabánság ügyére,³ mások pedig teljesen elfeledett epizódokká váltak, mint például a Hucul Köztársaság.⁴ A korábbi taxonómiai kísérletek általában ezen államalakulatok politológiai (*quasi states, de facto states*),⁵ jogi (*unrecognized states*,⁶ *separatist states*⁷), földrajzi (*microstates*), szociológiai (*pseudo* vagy *informal states*⁸) sajátosságaira helyezték a hangsúlyt, és ezeken keresztül próbálták megragadni ezen államalakulatok lényegét – több esetben az újabb, posztszovjet, elsősorban

¹ A tanulmány az MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport keretében született.

² Erről lásd Ordasi Ágnes tanulmányát kötetünk 285. oldalán.

³ Erről lásd Révész Tamás és Murber Ibolya tanulmányát kötetünk 263. és 227. oldalán.

⁴ Erről lásd Fedinec Csilla és Szakál Imre tanulmányát kötetünk 201. oldalán.

⁵ Ebben a tekintetben az egyik klasszikus: Robert H. Jackson: *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. A *de facto states* kifejezés alkalmazásáról: Emil Aslan Souleimanov: *Terminology*. London, Routledge, 2019; Tomáš Hoch: *De Facto Statehood: Overview of the Research*. In Tomáš Hoch – Vincenc Kopeček (szerk.): *De Facto States in Eurasia*. London, Routledge, 2019. 11–15, 16–26.

⁶ Nina Caspersen: *Unrecognized States. The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*. Cambridge–Malden, Polity, 2012.

⁷ Dov Lynch: *Engaging Eurasia’s Separatist States. Unresolved Conflicts and De Facto States*. Washington, United States Institute of Peace, 2004.

⁸ Vladimir Kolossov – John O’Loughlin: *Pseudo-States as Harbingers of a New Geopolitics: The Example of the Trans-Dniester Moldovan Republic*. In David Newman (szerk.): *Boundaries, Territory and Post-modernity*. London, Routledge, 1999. 151–176.

kaukázusi vagy transznisztriai példákat felhasználva. Más megfogalmazásokkal (*incomplete states, para-states*) együtt ezt a sokféle elnevezést a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakirodalom számtalanszor szinonimaként használja, meglehetősen nehézé téve a fogalmi tisztázást. Ráadásul ezen kutatások történettudományi kontextusba helyezése nem, vagy csak féloldalasan történt meg.⁹ Ezeket a nemzetközi előzményeket felhasználva (illetve figyelmen kívül hagyva) a magyar nyelvű nyilvánosságban is történtek kísérletek a jelenség alapos bemutatására: először népszerűsítő folyóiratokban, internetes oldalakon, majd a tudományosság igényével.¹⁰ Mihályi Péter közgazdász, a BCE egyetemi tanára 2019-es dolgozatában „miniállamnak”, illetve „kérészéletű bábállamnak” nevezi az így létrejött államalakulatokat. Az első fogalom a területi kiterjedésre koncentrált, ami annyiban félrevezető lehet, hogy ezek sokszor nagyobb alapterületen jöttek létre, mint a már létező európai vagy tengerentúli államok. A „bábállam” kifejezés pedig valamely külső szereplő protektorátusát feltételezi, ami egyes esetekben igaz is volt, de korántsem mindegyikben. Mihályi az autonóm Ruszka-Krajnát is ilyen államnak veszi, holott az csak a Magyar Népköztársaság keretein belül létrejött autonóm terület volt, két fiumei állammal számol, illetve ideveszi a nagyon alul-kutatott Zsil-völgyi köztársaságot,¹¹ valamint a valószínűleg félreértésen alapuló Wilsonovót (azaz Pozsonyt – annak új, de csak átmenetileg használt csehszlovák megnevezésével), így nála a történelmi Magyarország területén létrejövő államalakulatok száma 15-re rúg. A jelen írás címében is bevezetett „kérészállam” kifejezés elsősorban a létrejött államalakulatok időbeliségére koncentrált, nem firtatva nemzetközi elismertségüket, jogi állásukat vagy földrajzi kiterjedésüket. A fogalmat használta már az észak-amerikai ruszin tanulmányok doyenje, Paul Robert Magocsi is egy, a Kárpátok északkeleti oldalán létrejött „Lemkó Köztársaság” témáját tárgyaló tanulmányában, *ephemeral states* formában.¹² De tulajdonképpen mely alakulásokat tekinthetünk kérészállamnak? Esetünkben az alábbi kritériumrendszer tűnik használhatónak:

⁹ A kivételek egyike: Angela Ilić et al. (szerk.): *Blick ins Ungeewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum. 1917 und danach*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2019. (Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropa an der Ludwig-Maximilians-Universität München, 138.) Elsősorban Ljubinka Toševa Karpowicz, Nataliya Nechayeva-Yuriychuk, Tullio Vorano és Bárdi Nándor – Zahorán Csaba tanulmányai.

¹⁰ Balogh Gábor: Sosemvolt államok a Kárpát-medencében. *Nagy Magyarország*, (2009), 2. 38–39. (A szerző nagyrészt a Wikipédia tematikus szócikkeit dolgozta bele írásába.) És: Magyarország feldarabolja önmagát. *Pangea*, 2014. június 4. Valamint: Mihályi Péter: Miként lett „bukott állam” Magyarország és ki volt a felelős érte? *Köz-Gazdaság online*, (2019), 1. 297–302.

¹¹ Lásd: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai, 1986. 1722.

¹² Paul Robert Magocsi: The Ukrainian Question between Poland and Czechoslovakia: The Lemko Rusyn republic (1918–1920) and Political Thought in Western Rus'-Ukraine. *Nationalities Papers*, 21. (1993), 2. 95–105.

1. Helyi lakosok és/vagy kívülről érkező aktivisták egy csoportja korlátozott vagy teljes körű szuverenitásra vonatkozó terveket fogalmaz meg egy település vagy egy régió jövőjével kapcsolatban, és ezeket nyilvánossá is teszi.
2. Bár az állam terve támaszkodik, illetve támaszkodhat valamiféle közös identitásra, közös élményre, az állami alakulat ebben a formájában korábban nem létezett.
3. Sor kerül az állam kikiáltására (vagy legalábbis tervbe vették azt).
4. Az így létrejött állam részlegesen vagy egészében rendelkezik az államalakulás attribútumaival és szimbólumaival (himnusz, zászló, jogi alapokmányok, bíraskodás, adók beszédése, fegyveres erők létrehozása stb.).
5. Az állam nemzetközi elismertsége nem létező vagy hiányos.
6. Az állam legfeljebb két éven át áll fenn.¹³

Fontos leszögezni, hogy ezen feltételeknek nem kell mind teljesülniük, hogy kérészállamról beszélhessünk: a hat kritérium inkább lépcsőfok, egy mélyülő államalkotási processzus jelzésére szolgál. Látni fogjuk, hogy vannak olyan kezdeményezések, amelyek alig léptek túl az 1–2. ponton.

Egy ilyen eseménysor szorosan kötődik a „bukott állam” vagy az állami bukás (*failed state/state failure*) problematikájához, aminek a közelmúltban hatalmas irodalma lett, és már mások is összekötötték az I. világháború végi állami összeomlásokkal, jóllehet részben más fókusszal.¹⁴ Az mindenesetre látható, hogy két kivétellel (a Kun Köztársaság, amely inkább tekinthető a helyi elit ellenforradalmi kísérletének, mint valódi államalapításnak,¹⁵ illetve a Magyarországi Tanácsköztársaság, amelyet eleve átmenetiként képzeltek el létrehozói¹⁶) a létrejövő kérészállamok a felbomló Magyar Királyság peremterületein keletkeztek, olyan helyeken, ahol elsőként gyengült meg a magyar állam hatalma, és az így létrejövő hatalmi vákuumot töltötték ki jól-rosszul az államalapítók. A győztes országokban ilyesmire alig került sor: már ha eltekintünk a limericki szovjet regényes, ámde szélesebb társadalmi és politikai kontextusba helyezhető történetétől.¹⁷ A másik fontos kiemelő szempont, amely ezen államalakulatok ideológiai hajtóerejét adta, az a wilsoni önrendelkezés ígérete, amely addig elképzelhetetlennek tűnő államalakulatoknak és új identitásoknak adott lendületet.

A történeti Magyarország területén létrejövő háború utáni kérészállamok korántsem számítottak elszigetelt jelenségnek. A világháború végén számos régióban

¹³ Caspersen (2012): i. m. 6–7. Legalább két évben adja meg egy el nem ismert állam élettartamát, elhatárolva így azt más, rövidebb életű állami kezdeményektől.

¹⁴ A. J. Christopher: State Failure in the Twentieth Century. *Geographica Slovenica*, 34. (2001), 1. 49–63.

¹⁵ Erről lásd Végső István tanulmányát kötetünk 370. oldalán.

¹⁶ Erről lásd Vörös Boldizsár tanulmányát kötetünk 388. oldalán.

¹⁷ A történet klasszikusa: Liam Cahill: *The Forgotten Revolution. The Limerick Soviet 1919*. Cork, Orla Kelly Publishing, 2019.

alakultak ilyen vagy ehhez hasonló, rövid ideig fennálló, senki által el nem ismert vagy speciális különállást élvező államalakulatok. Utóbbiak esetében gondoljunk a Memel- vagy a Saar-vidék, illetve Danzig Szabad Város példájára, ahol a területi különállást maga a békeszerződések rendszere, illetve az azt irányító nagyhatalmak hozták létre. A balti államok megalakulása, amelyek közül Észtország és Lettország semmiféle önálló állami múlttal nem rendelkezett, szintén bírt a kérészállami lét bizonyos attribútumaival, ám a kulturális nemzet 19. században kidolgozott, meglepően stabilnak tűnő fogalma és az idő igazolta ezen államok létjogosultságát. Igaz, Oroszország katonai vereségét követően a térség majdnem minden államában volt kísérlet arra, hogy német hercegek trónra ültetésével német kliensállamok sorát alakítsák ki – így merült fel a finn és a litván királyság vagy valamiféle balti hercegség elképzelése (illetve elődjéé, a Kurföldi és Zemgalei Hercegségé), nagyrészt a balti németekre alapozva. József nádor unokája, Habsburg Vilmos főherceg pedig Ukrajna trónját célozta meg, és az ukrán nemzeti célokkal olyannyira azonosult, hogy a II. világháború után az NKVD elhurcolta Bécsből, és szovjet börtönben halt meg.¹⁸ Németország világháborús veresége és a helyi közvélemény elutasító magatartása miatt azonban ezek az államkezdemények is nagyon rövid életűnek bizonyultak. Létezett egy sor olyan állam, amely a cári birodalom romjain jött létre, és környékükön 1989–1991 után ismét felbukkant az önálló államszervezés ideája. Ilyen volt a kaukázusi köztársaságok sora, a fehérek és vörösök által szervezett átmeneti államok vagy a Belorusz Népköztársaság (1918. március 25. – 1919), amelynek ma is emigrációban ténykedő Radája e sorok írásakor a világ leghosszabb ideje emigrációban lévő kormányzata, amely szemben áll a jelenlegi Belorusz politikai rendszerével is.¹⁹ A Magyar Tanácsköztársaság mintájára kérdéses, hogy minek tartsuk a Brémai (1919. január 10. – február 4.) vagy a Bajor Tanácsköztársaságot (1919. április 7. – május 3.), ha ugyanakkor a Szlovák Tanácsköztársaságot beillesztettük egy ilyen sémába.²⁰ Nem egyszerűen csak az államrend zavaráról vagy a háború utáni felfordulásról van szó? A hasonló, társadalmi forradalmat (is) célul tűző államkezdemények (így például az Isztriai-félszigeten létrejött albonai köztársaság vagy az írországi Limerick ügye) gyanúsán nagy száma lehetővé kellene hogy tegyen egy nemcsak wilsonista-regionalista vagy államközpontú olvasatot, hanem egy munkásmozgalom-történetit is. Bár a kettő kétségkívül nem független egymástól.²¹

¹⁸ Életéről lásd: Timothy Snyder: *A vörös herceg. Egy Habsburg főherceg titkos életei*. Budapest, Park, 2015.

¹⁹ A Rada honlapja: www.radabnr.org

²⁰ Utóbbi történetének klasszikusa „pszeudo szovjetköztársaságnak” nevezi a bajor államkísérletet, elsősorban kaotikussága miatt: Allan Mitchell: *Revolution in Bavaria, 1918–1919. The Eisner Regime and the Soviet Republic*. Princeton, Princeton University Press, 1965. 304–331.

²¹ Vö.: Tullio Vorano: Die „Republik von Labin” von 1921. Utopie einer Arbeiterbewegung. In Angela Ilić et al. (szerk.): *Blick ins Ungewissene. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum. 1917 und danach*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2019. 51–72. A lenini és wilsoni koncepció

Az 1918 és 1921 közötti időszakban legalább 10 olyan államalakulat jött létre a hajdani történelmi Magyarország területén, amelyek néhány napos, néhány hetes, máskor hosszabb, akár évekig tartó fennállás után szűntek meg. Volt, amelyik csendben kimúlt, és volt, amelyik halálos áldozatokat és hosszan tartó sebeket, valamint illúziókat hagyott maga után. Némelyik csak értelmiségiek vagy néhány kalandor elméjében létezett inkább, és akadt, amelyikért több ország is vetélkedett. Olyan államok voltak ezek, amelyek korábban nem léteztek, és nem is maradtak fent – létük mára a világháborút követő káosz jelképévé lett. Egyes esetekben még más államok is elismerték őket – főleg azok, amelyeknek érdekében állt az adott terület különállása. Így például a frissen létrejött Szovjet-Oroszország hivatalosan is elismerte a költő D’Annunzio fiumei államát. Fontos azonban, hogy vizsgálatunkkal kapcsolatban ne engedjünk a történelmi determinizmusnak: ezek az államok nagyon sok esetben nem azért nem maradtak fenn, mert területi anomáliák voltak, vagy mert soha nem létezett vagy legalábbis vitatható és vitatott területi egységekre, identitásokra hivatkoztak, hanem azért, mert tervük kidolgozatlan volt, vagy a tervüket alkotó eszmei maggal voltak problémák, esetleg külső beavatkozás miatt buktak el. Tehát az a tény, hogy Lettország ma létezik, Szlovják Népköztársaság pedig nem, csak annyit jelent, hogy az egyiknek van némi konzekvenciája a jelenben, a másik pedig történelmi érdekességgé vált: indulásukkor azonban nagyon sokban hasonlítottak egymásra.²² És az utóbbi kudarcát alapvetően nem az okozta, hogy ne lettek volna olyan személyek nagy számban, akik kelet-szlovák dialektusban beszéltek szlovákul, csak éppen mindez kevés volt egy önálló „szlovják” identitás kialakítására, csak az erre szánt idő rövidnek, az ezt támogató intézményrendszer és értelmiségi háttér pedig gyengének bizonyult.

A történelmi Magyarország (egykori) területén 1918 és 1921 között megvalósult vagy tervezett államkezdemények a következő táblázatban foglalhatók össze:

1. táblázat: Kérészállamok, 1918–1921

Elnevezés	Időtartam	Helyszín, központ	Vezető(k)
Bánsági/Bánati Köztársaság	1918. október 31. – 1919. február 20.	Temesvár (ma: Timișoara, Románia)	Otto Roth/Róth Ottó, Bartha Albert
Hiénc Köztársaság/ Heinzenland Köztársaság	1918. december 5.	Nagymarton (ma: Mat- tersburg, Ausztria)	Hans Suchard
Szepesi Köztársaság	1918. december (tervezett)	Késmárk (ma: Kežmarok, Szlovákia)	Hefty Gyula Andor és társai
Kelet-Szlovák (Szlovják) Népköztársaság	1918. december 11–29.	Kassa (ma: Košice, Szlovákia)	Dvortsák Győző/ Viktor Dvorčák

párhuzamosságairól lásd legutóbb Larry Wolff: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford, Stanford University Press, 2020. 6–7., 66., 80.

²² Erről lásd Janek István tanulmányát kötetünk 167. oldalán.

Elnevezés	Időtartam	Helyszín, központ	Vezető(k)
Kun Köztársaság	1918. december 18. (?) – 1919. március 20. (?)	Kunszentmiklós	Förster Lajos, Baky Miklós (szervezők)
Hucul Köztársaság	1919. január 9. – június 11.	Kőrösmező és környéke (ma: Ясіня/Jaszinya, Ukrajna)	Sztepan Klocsurak
Kalotaszegi Köztársaság	1919. január (tervezett)	Bánffyhunad (ma: Huedín, Románia)	Kós Károly és társai
Székely Köztársaság	1919. január 10. (terve- zett)	Székelyudvarhely (ma: Odorheiu Secuiesc, Románia)	Paál Árpád
Magyarországi Tanácsköztársaság	1919. március 21. – augusztus 1.	Budapest	Garbai Sándor (a Forradalmi Kormányzótanács elnöke), Kun Béla (külügyi és hadügyi népbiztos)
Mura Köztársaság/ Vendvidéki Köztársaság	1919. május 29. – június 5.	Muraszombat és könyéke (ma: Murska Sobota, Szlovénia)	Tkálecz Vilmos
Szlovák Tanácsköztársaság	1919. június 16. – július 7.	Kikiáltás helyszíne: Eperjes (ma: Prešov, Szlovákia), központja: Kassa (ma: Košice, Szlovákia)	Antonín Janoušek
Carnarói Olasz Kormányosság	1919. szeptember 12. – 1920. december 24.	Fiume (ma: Rijeka, Horvátország)	Gabriele D'Annunzio
Baranya-Bajai Szerb–Magyar Köztár- saság/Baranyai Szerb– Magyar Köztársaság	1921. augusztus 14–21.	Pécs és Baranya vár- megye	Petar Dobrović/ Dobrovits Péter és társai
Lajtabánság	1921. október 4. – november 3.	Meg nem szállt nyugat-magyarországi területek, Felsőőr (ma: Oberwart, Ausztria)	Prónay Pál

Forrás: a szerző szerkesztése

Vannak olyan államalakulatok, amelyek helye kérdéses ebben a felsorolásban. Egyfelől bizonyos szempontból a Magyarországi Tanácsköztársaság is ilyen, ideológiai alapokon teremtett kérésállamnak tekinthető. Ugyanakkor, hasonlóan a Károlyi-féle Magyar Népköztársasághoz, a tanácsköztársaság megörökölte a magyar állam korábbi infrastruktúráját, és radikális változtatásokkal bár, de tovább működtette azt. Jóllehet a Forradalmi Kormányzótanácsot nem ismerték el legitim kormánynak a párizsi békekonferencián, de nemzetközi politikai aktornak tekintették, amennyiben működtettek vele beszélő viszonyt, és a Tanácsköztársasággal jó néhány állam tartott fent diplomáciai kapcsolatot is. Szólnak súlyos érvek amellett is, hogy Erdély a gyulafehérvári gyűlés időszakában – legalábbis román

szempontból – autonóm formáció volt. Némelyik szociáldemokrata és román nemzeti párti politikus átmenetileg vagy akár hosszabb időre elképzelhetőnek tartott akár egy területi különállást is.²³ A tervezgetés abba a fázisba, ahova a Székely Köztársaságé,²⁴ bizonyosan eljutott, bár a kikiáltás ideája végül halva született. Tekintettel azonban arra, hogy ez nem egy önálló Erdélyi Köztársaságot jelentett volna, hanem Románia egyik, többé-kevésbé autonóm területét, végül nem vettük fel a táblázatba. Hasonló okokból nem szerepel sem „Ruszká-Krajna”, sem a „Tót Impérium” terve, sem Magyarország kantonizálásának Jászi-féle koncepciója. Ugyancsak nem szerepel a Csehszlovákián belüli, meg nem valósult szlovák vagy ruszin autonómia-tervek tömkelege, mert ezek nem önálló államiságról szóltak, jóllehet voltak olyanok, akik ezt az autonómiát egy későbbi önálló államiság első lépésének szerették volna látni. Erősen kérdéses, hogy a Zsil-völgyi bányászok szocialista köztársasága túlmélt-e a hírlapi deklarációk szintjén. Ezek az elképzelések egy adott államon – jelesül: Magyarországon – belül vázoltak fel valamiféle területi alapú önrendelkezést, nem pedig teljes állami szuverenitásra törekedtek. Az aradi vagy a szegedi ellenkormány sem tekinthető ilyen kérészállami kezdeménynek, hiszen testületei állami szuverenitást nem gyakoroltak, más nagyhatalom által megszállt területen működtek, és nem valamiféle regionális különállásra törekedtek, hanem a magyar állam egészét kívánták képviselni. Ugyanakkor lehet érvelni az egyes, fent említett területi szerveződések esetén amellest, hogy az állam létrehozásáról vallott nézetek nem csak egy egyvektorú gondolkodás eredményei lehetnek. Az 1918–1919-ben drasztikusan kitágult világ és annak új eszméi lehetővé tették más, nagyon rugalmas elképzeléseket is egy terület szuverenitásáról, egy csoport önigazgatásáról, amelynek fokozatai nem feltétlenül helyezhetők el egy teljes szuverenitás felé tartó folyamatban – mert lehet, hogy eleve nem ez volt a cél. Az állam új és nagyon rugalmas értelmezése tehát akár Ruszka Krajna esetében is lehetővé tehet ilyen államtudományi vizsgálódást – most azonban maradjunk egy szigorúbb és hagyományosabb államértelmezésnél.

A kérészállamok vizsgálata nem öncélú: természetesen vonzó az anekdotikus részletek a kocsmák hátsó szobáiban kiosztott miniszteri posztokról vagy a fumei polgároknak tartott hatóság beszédekről. A zavaros átmeneti viszonyok államkezdeményeinek vizsgálata azonban sokkal fontosabb kérdések megválaszolására is alkalmasnak tűnhet. Egyrészt választ adhat arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi is egy állam. Milyen elképzeléseik és milyen motivációik voltak az ilyen államalakulatokat kikiáltó embereknek? Mit gondoltak önrendelkezésről, az állam szerepéről?

A létrejött kérészállamokat többféleképpen osztályozhatjuk. Létrejöttük szempontjából lehetnek:

²³ A gyulafehérvári gyűlés eszmetörténetéről lásd újabban: Miskolczi Ambrus: *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott – 1918. december 1.* Budapest, Magyar Szemle, 2019.

²⁴ Erről lásd Zahorán Csaba tanulmányát kötetünk 115. oldalán.

- a) létező vagy kitalált etnikai csoportok (például a szepesi németek, hiéncék, keleti szlovákok, huculok stb.) önkifejezési kísérletei a wilsonizmus szellemében;
- b) helyi szervezkedések egy nagyhatalom vagy szomszédos állam támogatásával;
- c) ideológiai zárványok, amelyek híján voltak mindenféle regionális alapnak;
- d) egyszerű kalandorakciók, amelyek az összeomlás káoszának köszönhetőek létüket.

Ezek a kategóriák természetesen nem mindig választhatók el élesen. Minek tartjuk például Prónay Pál Lajtabánságát? Egyszerű kalandorakciónak, ideológiai zárványnak vagy állami manipulációnak?

Létüket megközelíthetjük a finalitás felől is, eszerint vagy

- a) katonai erővel leverték őket (ilyen volt a fiumei kísérlet vagy a Mura Köztársaság²⁵);
- b) egy másik állam részei lettek;
- c) hosszabb ideig fennmaradtak, megőrizve valamiféle különállást;
- d) létre sem jött, csupán a tervezés szintjén maradt kezdeményezések (például a Kalotaszegi Köztársaság).

Ezeket az államokat meg lehet különböztetni azon az alapon is, hogy helyi szervezők, „játék mesterek” fejében születtek-e meg, vagy hozták-e létre őket (például a Szepesi Köztársaság vagy a Szlovják Népköztársaság esetében²⁶), vagy kívülről érkezett aktivisták mozgósították a helyi lakosság egy részét, esetleg erőszakolták rá akarataikat a helyiekre (Fiume, Lajtabánság). Az utóbbi két példa jól szemlélteti a korabeli események összefonódását, az egymástól való tanulást (vagy legalábbis inspirálódást): Bethlen István egy 1921-es minisztertanácsi ülésen D’Annunzio fiumei szabadállamát is megemléltette, miközben azt latolgatta, hogyan lehetne megtartani az Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarország egy részét.²⁷ Önmagában beszédes, hogy ezen államalakulatok többsége „köztársaságként” definiálta magát, nem pedig királyságot vagy egyéb államformát tűzött ki célként. Ez alól csak a Lajtabánság és a Carnarói Olasz Kormányzóság kivétel. A folyamat természetesen elválaszthatatlan a kontinens demokratizálódási folyamatától, amelynek során Európa addig kisebbségben levő republikái látványosan megszaporodtak, és egy sor korábbi monarchia (német, osztrák–magyar) utódállama köztársasággá alakult. A korszak kedvezett az új köztársasági hullámnak. Ugyanakkor ezek a kezdeményezések sokszor régi sérelmek és regionális különállások emlékét vitték tovább: a ruszin hegyvidék különlegesen rossz közellátási viszonyai, a jászkun redempció (a jászkunok saját jobbágyfelszabadítása a 18. században) vagy a Szepesség középkori területi különállásának, illetve a székelység rendi

²⁵ Erről lásd Göncz László és Lukács B. György tanulmányait kötetünk 309. és 339. oldalán.

²⁶ Erről lásd Sztancs Gábor tanulmányát kötetünk 189. oldalán.

²⁷ Erről lásd Révész Tamás tanulmányát kötetünk 263. oldalán.

autonómiájának az emléke bizonyíthatóan felbukkant az adott kezdeményezések életre hívásában. Tehát a kérészállamok egy részénél felmutatható valamiféle történetiség, még ha nem is egy szuverenista hagyomány formájában: nagyon sokszor középkori eredetű, rendies gyökerekre támaszkodik ez a kezdeményezés (Szepesség, székelyek, jászkun öntudat), amely láthatóan új lendületet kap a háború végének önrendelkezést hangsúlyozó eszméitől.

Másfajta kategorizálást, illetve a meglévők kombinációját jelentheti, ha az ideológiai célokra (baloldali, jobboldali, tekintélyuralmi, demokratikus) tekintünk, illetve azt vizsgáljuk, hogy az aktivistáknak mik voltak a magyar állammal kapcsolatos szándékaik. Ilyen alapon megkülönböztethetünk a maradék magyar állam központja felé, illetve onnan kifelé gravitáló államkezdeményeket: míg a Székely, a Kalotaszegi, a Bánsági²⁸ és a Szepesi Köztársaság „befelé gravitáló” államalakulat volt, és céljául a magyar államegység megtartását tűzte ki, addig a Hucul Köztársaság, Fiume vagy a Hiénc Köztársaság²⁹ határozottan kifelé igyekezett ebből az állami keretből. Ezen kategóriák együttes használatával izgalmas, többmezős rendszert hozhatunk létre, olyan kategóriákkal, mint hogy „kifelé gravitáló – autoriter – kívülről vezényelt – leverték” (Carnarói Olasz Kormányzóság) vagy „befelé gravitáló – demokratikus-regionalista – terv maradt” (Kalotaszegi Köztársaság). De olyan elképzelésekről is lehet tudni, amelyek szerint az adott államalakulat vagy autonóm terület egyfajta bázisként szolgált volna a későbbi revízióhoz (Lajtabánság)³⁰ vagy Magyarország demokratizálásához (Jászi Oszkár „pécsi terve”),³¹ mint ahogya a Szlovák Tanácsköztársaság a világforradalmat terjesztette tovább Közép-Európában – vagy három héten át.

Voltak olyan kezdeményezések, amelyek ideológiailag úgyszólván meghatározhatatlanok: ilyen volt például a Mura/Vendvidéki Köztársaság. Vezetője, Tkálec Vilmos (1894–1950) direktóriumi tag volt a Tanácsköztársaság idején; valószínűleg egyéni okokból kiáltotta ki államát (felelősségre akarták vonni egy csempészési ügyben), amely Ausztriától és a délszláv királyságtól kért segítséget. A vörös csapatok azonban hamar leverték a kezdeményezést, Tkálec pedig elmenekült. 1920-ban Magyarországra települt, ahol nevét Tarcsayra magyarosította, majd tanítói pályája mellett sikeres magyarnóta-szerzői karriert futott be, többek között neki köszönhetjük a *Vásárhelyi híres promenádon* halhatatlan sorait.³²

A fentebb említett kategóriákat a következő táblázatban foglaltuk össze:

²⁸ Erről lásd Marchut Réka, Borsi-Kálmán Béla és Molnár Csongor tanulmányait kötetünk 35., 55. és 87. oldalán.

²⁹ Erről lásd Tóth Imre tanulmányát kötetünk 247. oldalán.

³⁰ Erről lásd Révész Tamás tanulmányát kötetünk 263. oldalán.

³¹ Erről lásd Hornyák Árpád tanulmányát kötetünk 353. oldalán.

³² Göncz László: Impériumváltás a Mura mentén. *Hitel*, (2020), 6. 31–46. Különösen: 43. 18. láb.

2. táblázat: A kérészállamok tipológiája

Elnevezés	Kezde- ményezők	Megva- lósulás	Ideológia	Előzmény	Integratív/ dezintegratív	Vége
Bánsági (vagy Bánáti) Köztársaság	helyiek	?	wilsonista, demokrata, regionalista	különleges területi státusz	integratív	megszűnt (román és szerb megszállás, majd a terület felosztása)
Hiénc Köztársaság/ Heinzenland Köz- társaság	külső aktivisták	igen	szociál- demokrata	–	dezintegratív	leverték
Szepesi Köztársaság	helyiek	nem	regionalista	különleges te- rületi státusz	integratív	–
Kelet-Szlovák (Szlovák) Népköz- társaság	helyiek	igen	regionalista	felekezeti, nyelvi külön- állás a nyugati szlovákságtól	integratív	megszűnt (csehszlovák megszállás)
Kun Köztársaság	helyiek	nem	jobboldali	redempciós mozgalom	integratív	–
Hucul Köztársaság	helyiek	igen	regionalista/ Ukrajna-párti	közellátás, sérelmek	dezintegratív	leverték (csehszlovák és román meg- szállás)
Kalotaszegi Köztár- saság	helyiek	nem	regionalista, demokrata	–	integratív	– (román meg- szállás)
Székely Köztársaság	helyiek	nem	regionalista, demokrata	rendi külön- állás, székely székek	integratív	–
Mura Köztársaság/ Vendvidéki Köztár- saság	helyiek	igen	?	–	dezintegratív	leverték (majd délszláv meg- szállás)
Szlovák Tanácsköz- társaság	külső aktivisták	igen	baloldali, kommunista	–	?	megszűnt (csehszlovák megszállás)
Carnarói Olasz Kormányzóság	külső aktivisták	igen	meg-hatá- rozhatatlan (szélsőbal + szélsőjobb)	corpus sepa- ratum	dezintegratív	leverték (olasz megszállás)
Baranya-Bajai Szerb–Magyar Köztársaság/Bara- nyai Szerb–Magyar Köztársaság	külső aktivisták	igen	baloldali, demokrata	–	dezintegratív	megszűnt (ma- gyar bevonulás)
Lajtabánság	külső aktivisták	igen	legitimista, jobboldali	–	integratív	megszűnt

Forrás: a szerző szerkesztése

A Székely, a Kalotaszegi vagy a Kun Köztársaság esete arra példa, hogy néhány, helyben jól beágyazott értelmiségi vagy notabilitás saját idealista (vagy éppen-séggel nagyon is politikus) meggyőződésétől vezetve, a wilsonizmus korszellemét megérezve akart valahogy kibújni a régiójára nehezedő nemzetállami logikák alól. Számukra a világháború vége egyúttal az identitások kivirágzását is hozta – mintha ez szédítette volna meg Kós Károlyt, az ekkor még polgári radikális Paál Árpádot vagy a Kun Köztársaság markánsan jobboldali életre hívóit.³³ Az önállóság ugyanakkor egyfajta kényszermegoldásként is felmerülhetett, amely révén az „államalapítók” – a szepesi német, a székely vagy a bánási aktivisták – megkíséreltek megőrizni valamilyen mértékű közösséget Magyarországgal, vagy legalább elkerülni, hogy régiójukat erőszakkal egy másik, rivális nemzetállam-építésbe tagolják be.

Prónay Pál Lajtabánsága esetén abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak szórványos visszaemlékezésekre és levéltári iratokra hagyatkozhatunk, hanem ismerjük az államkezdemény egyes jogi szövegeit is, amelyeket jobbára Lévay Ferenc szegedi ügyvéd, tartalékos hadnagy szerkesztett. Prónay Pál fővezér emlékirataiban a „bennszülettek részvétlenségére” panaszkodott, és arra, hogy a bánai pozícióra kiszemelt arisztokraták (herceg Esterházy Pál, gróf Sigray Antal és mások) különböző okokból nemet mondtak a felkérésre.³⁴ Miközben az 1921. október 4-én kikiáltott államalakulat előkészítői elég egyértelműen a „kommunista” osztrák megszállás elkerülését jelölték meg célként, egyúttal jogi alapszövegükben viszonylag nagylelkű nemzetiségpolitikai állításokat tettek: „Az állam nyelve magyar. A törvények és államrendeletek magyar, német és horvát nyelven jelennek meg. Anyanyelvét úgy a hivatalos, mint a magánéletben minden állampolgár szabadon használhatja.”³⁵ (Igaz, a hivatalos lap első száma szégyenkezve jelezte, hogy a kiadvány német és horvát változata nyomdai nehézségek miatt csak később jelenik majd meg.) Rendelkeztek a címerről és az állam fontosabb szerveiről is. Az új állam nevét Bárdoss Béla szegedi ügyvéd találta ki, amiképpen a közjogi berendezkedés többi hozzávalóját is, mégpedig a felsőöri kocsmában – ahogy azt büszkén mesélte 15 évvel később a *Magyarság* újságírójának.³⁶ Prónay emlékiratainak kiadatlan változatában hosszas fejtegetésekbe bonyolódott az ideológiai alapról, majd kibökte: „A kormányzótanács monarchistikus alapon áll” – ami jelezte a korszak kérészállamai

³³ A Kun Köztársaságról lásd kötetünkben Végső István tanulmányát, illetve: Végső István: A Kun Köztársaság nyomában: üldözés, letartóztatás, antiszemitizmus, gyilkosság (Kiskunhalas, 1918–1920). In Jámor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor (szerk.): *Csoportosulás, lázadás, a társadalom terrorizálása. Rendészettörténeti Tanulmányok 2.* Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019. 96–105.; Romsics Ignác: Az „őszirózsás” forradalom a Duna–Tisza közén. *Forrás*, (1978), 10. 64–65.

³⁴ Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes (szerk.): *Prónay Pál: A határban a halál kaszája*. Budapest, Kossuth, 1963. 273.

³⁵ Jegyzőkönyv. *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 30. 3.

³⁶ Török Sándor: Bárdoss Béla öreg harcos Szegedről. *Magyarság*, 1936. március 22. 9.

között viszonylag ritka királypárti elkötelezettséget.³⁷ Ebben semmi meglepő nincs: a felkelőcsapatok parancsnokai zömmel legitimisták voltak, és Prónay attól tartott, hogy ha nem siet az állam kikiáltásával, az ekkor épp szintén legitimista Friedrich István köre megelőzi. Prónay minden pozícióra saját katonatiszttársait emelte, és még az akcióval alapvetően rokonszenvező beszámolók is említenek személyes féltékenységből eredő kivégzéseket, rablásokat és botozást a felkelők között és a lakossággal szemben is.³⁸ Ezek nyomán egy sajátos katonaállam körvonalai bontakoznak ki, amely működésében sokban emlékeztet a német *Freikorps*ok baltikumi tevékenységére vagy a fumei *Ardit*kre.³⁹ Talán azt is érdemes lenne megvizsgálni, hogy milyen emléket hagytak maguk után az egyes államalakulatok, örökségüket hogyan használta – vagy felejtette el – az utókor. Például a Lajtabánság az utóbbi évtizedekben a sikeres ellenállás – nemritkán mitizált – példájaként került vissza a magyar történeti tudatba, azt szemléltetve, hogy a világháborús összeomlás ellenére eredményesebb is lehetett volna a fegyveres honvédelem.⁴⁰ A Székely Köztársaság terve (az 1918 végén létrejött Székely Nemzeti Tanáccsal együtt) pedig a székelyföldi autonómia törekvések kapcsán merült fel újra az ezredforduló után – mint aktuális identitáspolitikai célkitűzéseket legitimáló történelmi előkép.⁴¹

Ha végigtekintünk a kérészállamok vezetőin, általában olyan, a helyi elitbe integrálódott, de abban nem központi szerepet játszó figurákat látunk, akik az 1918–1919-es zavaros állapotokat kihasználva léptek előre a sorban – miközben egyébként lehettek nemes, honmentő indítékaik is. Vannak közöttük olyanok is, akik szerepüket később megpróbálták bagatellizálni. Róth Ottó temesvári ügyvéd, munkásvezér húsz évvel később így emlékezett: „Október 31-én a városháza erkélyéről kihirdettem a köztársaságot. Ebből a kihirdetett köztársaságból a köztudat azután »Bánáti Köztársaság«-ot csinált, holott erről nem volt szó.”⁴² Ezek a perifériákon létrejött, átmeneti államkezdemények egyszerűen voltak bizonyítékai a központi államhatalom meggyengülésének, a wilsonizmus messianisztikus eszmeként való felfogásának és a regionális identitások hirtelen (újra)felbuklásának. Az anekdotikus részekén túl azokra a mozzanatokra érdemes figyelni bennük, amelyek a jövő felé mutatnak: az autonómiák követelését, a menetelést a szuverenitás irányába, esetenként az erőszak kultuszát és a sokszor képlékeny – vagy egyenesen széttartó – nem-

³⁷ Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugatmagyarországi eseményekről. Második rész. *Soproni Szemle*, (1986), 2. 134.

³⁸ Missuray-Krug Lajos: *A nyugatmagyarországi felkelés*. Sopron, Röttig-Romwalter Nyomda Bérlei Kiadása, 1938. 240., 245. Vö.: Fogarassy László: A Prónay-Ranzenberger-pör. *Soproni Szemle*, (1978), 1. 23–40.

³⁹ Előbbiekre lásd: Vejas Gabriel Liulevicius: *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 227–246.

⁴⁰ Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2008.

⁴¹ Vö.: Zahorán Csaba: Reciklált történelem. A múlt instrumentalizálása a jelenlegi magyar és román nemzetépítésben. *Aetas*, 34. (2019), 1. 18–37.

⁴² Korda István: Huszvéves a „Bánáti Köztársaság”. *Brassói Lapok*, 1938. december. 25. 7.

zeti identitásokat. Az idea tartósságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy helyi szinten némely kérészállami gondolat – akár regionalizmus vagy etnikai autonómia formájában – 1989 után ismét felbukkant a közép- és kelet-európai térségben.

Felhasznált irodalom

- Aslan, Emil Souleimanov: Terminology. In Tomáš Hoch – Vincenc Kopeček (szerk.): *De Facto States in Eurasia*. London, Routledge, 2019. 11–15. London, Routledge, 2019
- Balogh Gábor: Sosemvolt államok a Kárpát-medencében. *Nagy Magyarország*, (2009), 2. 38–39.
- Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2008.
- Cahill, Liam: *The Forgotten Revolution. The Limerick Soviet 1919*. Cork, Orla Kelly Publishing, 2019.
- Caspersen, Nina: *Unrecognized States. The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*. Cambridge–Malden, Wiley, 2012.
- Christopher, Anthony John: State Failure in the Twentieth Century. *Geographica Slovenica*, 34. (2001), 1. 49–63.
- Fogarassy László: A Prónay-Ranzenberger-pör. *Soproni Szemle*, (1978), 1. 23–40.
- Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugatmagyarországi eseményekről. Második rész. *Soproni Szemle*, (1986), 2. 118–138.
- Göncz László: Impériumváltás a Mura mentén. *Hitel*, (2020), 6. 31–46.
- Hoch, Tomáš: De Facto Statehood: Overview of the Research. In Tomáš Hoch – Vincenc Kopeček (szerk.): *De Facto States in Eurasia*. London, Routledge, 2019. 16–26. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429244049>
- Ilić, Angela – Florian Kühner-Wielach – Irena Samide – Tanja Žigon (szerk.): *Blick ins Ungewissene. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum. 1917 und danach*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2019.
- Jackson, Robert H.: *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- Kolossov, Vladimir – John O’Loughlin: Pseudo-States as Harbingers of a New Geopolitics: The Example of the Trans-Dniester Moldovan Republic. In David Newman (szerk.): *Boundaries, Territory and Post-modernity*. London, Routledge, 1999. 151–176. Online: <https://doi.org/10.1080/14650049808407612>
- Liulevicius, Vejas Gabriel: *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 227–246.
- Lynch, Dov: *Engaging Eurasia’s Separatist States. Unresolved Conflicts and De Facto States*. Washington, United States Institute of Peace, 2004.
- Magocsi, Paul Robert: The Ukrainian Question between Poland and Czechoslovakia: The Lemko Rusyn Republic (1918–1920) and Political Thought in Western Rus-Ukraine. *Nationalities Papers*, 21. (1993), 2. 95–105.
- Magyarország feldarabolja önmagát. *Pangea*, 2014. június 4. Online: https://pangea.blog.hu/2014/06/04/magyarorszag_feldarabolja_onmagat
- Mihályi Péter: Miként lett „bukott állam” Magyarország és ki volt a felelős érte? *Köz-Gazdaság online*, (2019), 1. 297–302. Online: http://old.unicorvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kozgazdasagtudomanyi_kar/files/Koz_gazdasag/XIV._evfolyam_1.szam_2019._marcius/HU_Mihalyi_Koz_Gazdasag_2019_honlapra.pdf

- Miskolczy Ambrus: *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott – 1918. december 1.* Budapest, Magyar Szemle, 2019.
- Missuray-Krug Lajos: *A nyugatmagyarországi felkelés.* Sopron, Röttig-Romwalter Nyomda Bérlei Kiadása, 1938.
- Mitchell, Allan: *Revolution in Bavaria, 1918–1919. The Eisner Regime and the Soviet Republic.* Princeton, Princeton University Press, 1965.
- Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes (szerk.): *Prónay Pál: A határban a halál kaszál.* Budapest, Kossuth, 1963. *Rada of the Belarussian Democratic Republic.* Online: www.radabnr.org/english/
- Romsics Ignác: Az „őszirózsás” forradalom a Duna–Tisza közén. *Forrás*, (1978), 10. 64–65.
- Snyder, Timothy: *A vörös herceg. Egy Habsburg főherceg titkos életei.* Budapest, Park, 2015.
- Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. 1830-tól napjainkig.* Budapest, Akadémiai, 1986.
- Végső István: A Kun Köztársaság nyomában: üldözés, letartóztatás, antiszemitizmus, gyilkosság (Kiskunhalas, 1918–1920). In Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor (szerk.): *Csoportosulás, lázadás, a társadalom terrorizálása. Rendészettörténeti Tanulmányok 2.* Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019. 96–105.
- Vorano, Tullio: Die „Republik von Labin” von 1921. Utopie einer Arbeiterbewegung. In Angela Ilic – Florian Kühner-Wielach – Irena Samide – Tanja Žigon (szerk.): *Blick ins Ungeheure. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum. 1917 und danach.* Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2019. 51–72.
- Wolff, Larry: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe.* Stanford, Stanford University Press, 2020.
- Zahorán Csaba: Reciklált történelem. A múlt instrumentalizálása a jelenlegi magyar és román nemzetépítésben. *Aetas*, 34. (2019), 1. 18–37.

Hírlapok

- Jegyzőkönyv. *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 30.
- Török Sándor: Bárdoss Béla öreg harcos Szegedről. *Magyarság*, 1936. március 22.

Ephemeral States – Approaches to a Notion

The study proposes a possible way to interpret short-lived states created between 1918 and 1921 on the territory of the former Kingdom of Hungary (but not only there) in the international context. In the literature of international relations, the definition of such states is rather complex. Instead of microstates, quasi-states, de facto states, the paper adopts Paul R. Magocsi’s concept of ephemeral states. The thirteen formations identified here came to life between the end of October 1918 and October 1921. There were many differences among them: some lasted only a few days, others more than a year; some were limited to a single village, while others covered whole regions. (There were even some that existed only in the imagination of their inventors.) The present study attempts to establish a typology of initiators, ideology, political intentions, territoriality as well as of initiatives. These typologies may provide a framework for interpreting the ephemeral states of the period studied here.

II. Hol volt, hol nem volt:
köztársaságok a magyar, délszláv és román
önrendelkezés metszéspontjában.
A Bánsági és a Székely Köztársaság története

Temesvár egy 1914-es képeslapon

Forrás: https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_Timi%C8%99oaras#/media/Datei:Temesvar_-_Postcard.jpg

Bánáti Köztársaság: valóság vagy legenda?

Mindig gyanús, ha egy történeti munka címében felmerül a kérdés, hogy vajon valóságról vagy legendáról szól-e. Hiszen egy történésznek mégiscsak az lenne a feladata, hogy a valóságot próbálja meg minél objektívebben rekonstruálni a rendelkezésére álló források alapján, a szakma elsajátított eszköztárának a segítségével. De ugyanígy feladata a „varázstalanítás” is, a legendák megcáfolása. Jelen tanulmánynak az az alapvető kérdése, hogy a Bánáti Köztársaság az I. világháborút követően egy igazi „kérészállam” volt-e, vagy egyáltalán nem is létezett, és csak történeti tények féligazságaiból született legenda volt? Előrebocsátom, nehogy az olvasó a végén csalódott legyen, ezt a kérdést nem fogom tudni teljes bizonyossággal megválaszolni. És ha valaki még ennek tudatában is továbbolvasná e sorokat, annak elmondhatom, hogy a tanulmányban kérdéseket próbálok boncolgatni, azt a tézist feltételezve, hogy ez a köztársaság mégiscsak létezett. Írásomat az alábbi kérdések strukturálják: állam volt-e a Bánáti Köztársaság; mettől meddig állt fenn; ki kiáltotta ki; mi volt a célja, és hogyan viszonyultak hozzá a régió területén élő népcsoportok?

A köztudatban kevésbé ismert a Bánáti Köztársaság léte vagy gondolata, aminek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy maga a történészszakma sem foglalkozott vele a maga részleteiben. A korabeli újságcikkekben mindenesetre megemlégtették, ahogy erre a későbbiekben majd kitérek. Szintén forrásértékű a Geml József akkori temesvári polgármester emlékirata,¹ illetve – többnyire ezek nyomán – Jakabffy Elemér és Páll György által jegyzett tanulmány a bánáti magyarság 1918–1938 közötti történetéről.² A témához kapcsolódó legrelevánsabb magyarországi levéltári egységben³ egyáltalán nem találunk rá vonatkozó forrást. A temesvári levéltárban Aurel Cosma családi fondjában van egy-két olyan forrás, amely megemlíti a Köztársaságot. Elsősorban nyelvi akadályok miatt nincsen módom hozzáférni a szerb levéltári forrásokhoz, mint ahogyan a témához esetlegesen kötődő szerb szakirodalmat sem tudtam megismerni. Ez ennek a tanulmánynak egy vállalt hiányossága.

¹ Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből.* (1914. VI. 15. – 1919. IX. 4.) Timișoara, Helicon, 1924. 94.

² Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánáti magyarság húsz éve Romániában (1918–1938).* Budapest, Studium, 1939.

³ Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter. MNL OL K40.

A magyar történészek közül a legjelentősebb munkát e témában Borsi-Kálmán Béla írta a temesvári „Levente-pör” feldolgozása kapcsán,⁴ aminek a legújabb, átdolgozott kiadása 2020-ban jelent meg.⁵ A Bánsággal foglalkozó tanulmányok közül kiemelném Kókai Sándor munkásságát, aki konkrétan a Köztársasággal is foglalkozott, és történeti-földrajzi, valamint az etnikai térszerkezetet érintő vizsgálatait segítséget jelentenek a téma kutatói számára.⁶ Történeti földrajzi monográfiája alaplőnek számít.⁷ A hazai történészsakmának a témába vágó másik jelentős munkája Gulyás László tanulmánya a Bánság felosztásának problematikájáról, amelyben a Versailles-ban lezajlott román és szerb küzdelmeket mutatta be.⁸

A román történészek – talán nem függetlenül attól, hogy a régió nagyobb része Romániához került – sokkal alaposabban feldolgozták a Bánság felosztásának történetét. Igen gazdag a téma román szakirodalma, amelyből szeretném kiemelni Radu Păiușan monográfiáját, amely a bánsági nemzeti mozgalmat vizsgálta az egyesülés kapcsán.⁹ Könyvének nagy erénye a forrásgazdagsága, a témával foglalkozó későbbi történészek számára így szintén alaplőnek számít. E történészek közül megemlíthető Ionela-Felicia Moscovici, aki beemelte a francia levéltári forrásokat is, és azt vizsgálta, hogyan hatott a francia megszállás és a francia diplomácia a Bánát sorsára.¹⁰ Több tanulmányában is foglalkozott a régió felosztásának történetével Vasile Dudaș,¹¹ továbbá Mircea Rusnac, akinek tavaly magyar fordításban is megjelent tanulmánya a Bánáti Köztársaságról.¹²

⁴ Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör. 1919–1920.* Budapest, Noran, 2006.

⁵ Borsi-Kálmán Béla: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári Levente-pör – az első román „irredenta per” – története 1919–1922.* Budapest, Kortárs, 2020.

⁶ Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2009), 2–3. 63–74.; Kókai Sándor: A Bánság etnikai-kulturális közösségei a XX. század elején. *Közép-Európai Közlemények*, 3. (2010), 3. 16–28.

⁷ Kókai Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918).* Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2010.

⁸ Gulyás László: Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. *Múltunk*, 63. (2018), 3. 150–205.

⁹ Radu Păiușan: *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire.* Timișoara, Editura de Vest, 1993.

¹⁰ Ionela-Felicia Moscovici: *France and Banat between 1916–1919, Seizures of War and Peace.* Doktori disszertáció. Université de Strasbourg – Universitatea Babeș-Bolyai. Cluj Napoca, 2013. Ezúton szeretném megköszönni a szerzőnek, hogy publikációinak elküldésével segítette a munkámat.

A magyar nyelven megjelent vonatkozó francia diplomáciai iratokat tartalmazza: Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. I. 1918–1919.* Budapest, Akadémiai, 1999. Lásd a 20., 78., 81., 85–87., 98–100., 102., 114., 123., 126., 130–133., 147. sz. iratokat.

¹¹ Vasile Dudaș: Aspecte privind situația Banatului în anii Primei Mari Conflagrații Mondiale. *Analele Banatului*, (2007). 239–257.; Vasile Dudaș – Grunțeanu Lazăr: „Contribuția avocaților bănățeni la activitatea consiliilor și gărzilor naționale românești în toamna anului 1918.” In *Studii de Știință și Cultură, Supplement: Colocviul Internațional Europa: Centru și margine. Cooperare culturală transfrontalieră, Ediția a VI-a, 19–20 octombrie 2017.* Arad, 2017. 131–148.

¹² Mircea Rusnac: A Bánsági Köztársaság (1918. október 31. – 1919. február 21.). In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben 1918–1920.* Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola

Állam volt-e?

Az első és talán a legfontosabb kérdés az, hogy egyáltalán létrejött-e ez az állam? A kérdést nem mi tesszük fel először, hanem már maga a köztársaság állítólagos kikiáltója, a szociáldemokrata Róth Ottó is feltette 1938-ban, a *Brassói Lapok* hasábjain.

„Ezt az állítólagos köztársaságot ugyanis minden emlékiratban és történelmi naplóban megemlítik. Szerepel Geml József polgármester emlékirataiban,¹³ Cioban [Ciobanu – M. R.] Pompiliu dr. visszaemlékezéseiben¹⁴ és Gábriel József könyvében is.¹⁵ Csak azt a kérdést nem vetette fel senki: létezett-e egyáltalán »Bánáti Köztársaság?»¹⁶

Ezen kérdés megválaszolásához Georg Jellinek modern államdefinícióját hívjuk segítségül, amely szerint az állam egy adott, körülhatárolható területen élő nép feletti politikai hatalom.¹⁷ Tehát gyakorlatilag három kritériumnak kell megfelelnie: területtel, néppel és hatalommal kell rendelkeznie.

A Bánáti Köztársaságot illetően a legegységesebb a területi kritériumnak való megfelelés. A régió a történelmi Magyarország Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyéit foglalja magában, vagy 28 500 km²-t, kulturális és földrajzi egységet képezve a Bácska és Erdély között.¹⁸ A középkorban a Magyar Királyság török elleni védelmében volt fontos szerepe, majd az ország három részre szakadását követően előbb erdélyi és oszmán, majd Habsburg-fennhatóság alatt állt. A kiegyezéstől kezdve a történelmi Magyarország szerves részét alkotta, 1918-ban érvényes közigazgatási beosztása a 19. század utolsó évtizedeinek reformjai során rögzült. Jellemző volt rá a multikulturalitás, aminek alapja a felekezeti és etnikailag sokszínű – román, szerb, magyar, német, zsidó – népesség volt. Adott volt tehát egy jól körülhatárolható terület.

Ennél valamivel nehezebb annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a népre vonatkozó kritériumnak megfelelt-e a Bánáti Köztársaság. Abból a szempontból mindenképpen, hogy 1910-ben bő másfél millióan lakták a területet, a lakosság

Alapítvány, 2020. 145–158.

¹³ Geml (1924): i. m. 14.

¹⁴ Pompiliu Ciobanu: *Unirea Banatului și incorporarea Timișoarei la România Mare*. Timișoara, Tipografia Atheneu, 1934.

¹⁵ Josef Gabriel: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. Timișoara, Schwäb, 1928.

¹⁶ Korda István: Huszéves a „Bánáti Köztársaság” – Amely voltaképpen csak legenda volt, és amelynek egyetlen tárgyi bizonyítéka egy Franchet D’Espèrey tábornokhoz intézett diplomáciai iratban található fel. – Beszélgetés dr. Róth Ottóval, a volt „Bánáti Köztársaság” kormánybiztosával. *Brassói Lapok*, 1938. december 25. 7.

¹⁷ Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, O. Häring, 1900. Az államelméletéről bővebben: Takács Péter: Államelmélet a XIX–XX. században. Georg Jellinek elmélete. *Pro Publico Bono Online*, 1. (2011), 2.

¹⁸ Kókai Sándor egy sokkal részletesebb területi körülhatárolást ad meg történeti-földrajzi munkájában. Kókai (2010): i. m. 13–16.

37,4%-a román, 24,5%-a német, 18%-a szerb, 15,3%-a pedig magyar anyanyelvű volt.¹⁹ Ez a nép azonban korántsem volt egységes abból a szempontból, hogy melyik állam keretei között szeretett volna élni. Tehát létezhetett ugyan egy bánsági államalakulat, de a románok és a szerbek – legalábbis a vezetőik szerint – más országban képzelték el életüket, ők vajmi keveset foglalkozhattak a Köztársaság államjogi keretével. Jó példa erre Aurel Cosma, a (magyarországi) Román Nemzeti Párt (*Partidul Național Român*) temesvári elnökének reakciója Róth Ottó azon felhívására, hogy minden nemzet alakítsa meg a maga tanácsát, és képviselőit küldje a városi közgyűlés termébe, ahol meg akarják alakítani a Bánáti Néptanácsot. Cosma erre azt válaszolta: „Te, Ottó, mi nem mehetünk veled! Mi román tisztak be kell, hogy várjuk a Román Nemzeti Komité határozatát!”²⁰ Így voltaképpen főleg a magyarok és a németek többsége jelenthette volna az állam bázisát, de a fenti számarányokból is látható, hogy ők az összlakosság kevesebb mint felét adták. „Nép” tehát volt, de nem egy irányba nézett.

A harmadik kritérium a politikai hatalom. Ezzel az őszirózsás forradalmat követően megalakult Bánáti Néptanács volt hivatva rendelkezni, amely 1918. október 31-től 1919. február 20-ig működött, ám miután a szerbek 1918 novemberében megszállták a régió teljes területét, a testület politikai hatalma nyilván korlátok közé szorult. Ezt követően a polgári igazgatás a Bánáti Néptanács, a katonai pedig a szerb hadsereg kezében volt, vagyis átmenetileg egyfajta kettős hatalmi berendezkedés alakult ki. Az ügyeket egy húsztagú végrehajtó bizottság intézte, amelyben minden nemzetiség képviselve volt. Román részről Aurel Cosma, Sebastian Brândușa hadbíró és Pompiliu Ciobanu ügyvéd, szerb részről Mladen Pilić, a Szerb Nemzeti Tanács alelnöke és Dusan Prekajszki szentszéki titkár, magyar részről Ferch Mátyás plébános, Rech Géza apátkanonok, Falk Endre és Hajdu Frigyes; német részről Gabriel József és Andres Ferenc ügyvédek, zsidó részről Vértés Adolf és Vermes Ernő.²¹ Tehát politikai hatalom is volt.

A Bánáti Köztársaság a jellineki három kategória alapján a fenti megszorításokkal államnak számíthatott, ám nemzetközi elismeréssel nem rendelkezett, hiszen a Károlyi-kormány vezette Magyarországon kívül más állam nem ismerte el. Mivel nemzetközi jogilag nem létezett, így e tekintetben határai sem voltak, tehát „szabadon” tarthattak rá igényt a románok és a szerbek is.

¹⁹ Vargha Gyula (szerk.): *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Magyar Statisztikai Közlemények. 42. kötet. Budapest, (k. n.), 1912. Az 1910-es népszámláláson a nemzeti azonosságtudatra vonatkozó kérdés az anyanyelv volt, és a zsidókat nem tekintették külön etnikumnak, hanem vallási felekezetnek számítottak, így ők valószínűleg elsősorban a magyar és a német anyanyelvűek számát gyarapították.

²⁰ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 13.

²¹ Korda (1938): i. m.

Ki és mikor kiáltotta ki?

A Bánáti Köztársaság történetének két emblemikus figurája van: Róth Ottó és Bartha Albert. Róth Ottó zsidó származású volt, bár vannak, akik bánáti sváb származásúnak tartják – ez tehát egy újabb tisztázandó kérdés. A szakirodalomban mindkettőre előfordulnak példák, Borsi-Kálmán Béla erről ezt írja: Roth neve nem szerepel a *Zsidó Lexikon*ban.²² Szekernyés Lajos kutatásaiból tudjuk, hogy a temesvári református közösség tartotta őt nyilván, és vallására utal az is, hogy a szászvárosi református gimnáziumban érettségizett. Kapcsolatrendszere és a cionizmusról kialakított álláspontja alapján Borsi-Kálmán gyanítja, hogy e téren Jászi Oszkárhoz hasonló utat járhatott be, aki szintén zsidó vallásból lett református.²³ Magam azon a véleményen vagyok, hogy nem perdöntő az a tény hogy Róth Ottó a református egyházközösséghez tartozott, hiszen Hegyi Ádám kutatásaiból tudjuk, hogy a 18. század végén német anyanyelvű református telepesek is jöttek a Bánságba.²⁴ Perdöntő viszont gimnáziumi osztálytársa, Petru Groza 1942. október 25-én Ion Antonescuhoz írt levele, amelyben védelmébe vette a romániai zsidótörvények alapján deportálás által fenyegetett barátját, Róth Ottót. Ebben Groza leírta, hogy Roth hatéves koráig volt zsidó vallású, családjával együtt akkor tért át a református hitre.²⁵ E forrás alapján tehát kétséget kizáróan megállapítható, hogy Borsi-Kálmán Béla teljesen jogosan vont párhuzamot Róth Ottó és Jászi Oszkár életútja között.²⁶

Róth 1907-től volt a szociáldemokrata párt tagja, majd a magyar–német tagozat helyi vezetője. 1938-ban a *Brassói Lapok*nak adott fent említett interjújában azt nyilatkozta, hogy 1918. október 31-én a temesvári városháza erkélyéről kihirdette a köztársaságot.²⁷ Tulajdonképpen ezzel le is zárhatnánk a történetet, ha ugyanabban az interjúban nem beszélt volna arról is, hogy a Bánáti Köztársaságnak egyetlen tárgyi bizonyítéka van, egy 1919-es levél, amelyet ő írt Franchet d'Espèrey francia tábornoknak. Ebben a Bánság francia protektorátus alá helyezését kérte a bolsevizmus veszélyére hivatkozva. A levél megtalálható Pompiliu Ciobanu *Unirea Banatului* című könyvében:

²² Nagy Péter Tibor (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, Pallas, 1929.

²³ Borsi-Kálmán (2020): i. m. 439.

²⁴ Hegyi Ádám: Reformátusok betelepülése a Bánátba a 18. század végén. In Szőke Anna (szerk.): *„Sem magasság, sem mélység nem rettent.” Kulturális értékeink a Kárpát-medencében III. Tanulmánykötet a reformáció 500. évfordulója alkalmából 2017-ben rendezett emlékkonferencia előadásából*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2018. 95–108.

²⁵ Petru Groza román nyelvű kézírásos levelét az interneten találtam meg. A levelet hivatkozva: Getta Neumann: *O prietenie legendară – un politician ortodox, un avocat evreu și un preot greco-catolic*. É. n. (Petru Groza, Otto Roth și Nicolae Brînzeu.)

²⁶ Lásd Borsi-Kálmán Béla tanulmányát kötetünkben az 55. oldalon

²⁷ Korda (1938): i. m.

„Vix alezredes ultimátuma következtében gr. Károlyi Mihály kormánya lemondani kényszerült, és a hatalom az egyesült kommunista és szocialista pártok kezébe ment át. 1919. március 21-én kikiáltották a proletárdiktatúrát. Értesülesem szerint a Bánát kivételével a bolsevizmus valamennyi megszállott területen terjedőben van. [...] A veszély elhárításának legalkalmasabb eszköze a Bánát francia védnökség alá helyezése volna. A francia védnökség alkalmas a bolsevista propaganda megakadályozására és a nemzetiségi ellentétek elhárítására.”²⁸

Ebben a levélben Róth azt írta, hogy október 31-én kihirdette a köztársaságot, de a „bánáti” szó az eredeti levélben nem szerepelt, a Ciobanu által közreadott levélben viszont igen. Róth szerint azt Léon Gaston Jean-Baptiste Farret tábornok toldotta bele, aki a levelet kézbesítette. Ugyancsak neki köszönhető az aláírás: Roth Otto, a Bánát kormányzója. Ezt Róth azzal magyarázta, hogy Farret szimpatizált a Bánáti Köztársaság tervével és francia védnökség alá helyezésével, és azt remélte, ha a terv megvalósul, akkor ő a régióban maradhat, és nem kell visszamennie a szenegáli katonákkal Nyugat-Afrikába. „Ebből a kihirdetett köztársaságból a köztudat azután „Bánáti Köztársaságot” csinált, holott erről nem volt szó” – nyilatkozta Róth 1938-ban.²⁹

Ami a köztársaság születésének időpontját illeti, tulajdonképpen Geml József temesvári polgármester is azt támasztja alá emlékirataiban, hogy Róth október 31-én kiáltotta ki a Bánáti Köztársaságot.³⁰ Aurel Cosma, a temesvári Román Nemzeti Tanács elnöke szintén így írta le a történetet.³¹ Mégis a magyar szakirodalomban több ízben is előfordul, hogy a köztársaság kikiáltását november 1-jére teszik. Így Kókai Sándor³² és Tarján M. Tamás is,³³ ám nem tudjuk, hogy megállapításukat – hivatkozások híján – mire alapozzák. A november elsejei dátumot azonban az alább hivatkozott korabeli újságcikkek alapján cáfolni tudjuk.

A *Temeswarer Zeitung* 1918. november 1-jei számában megjelent cikkből pedig arra következtethetünk, hogy a Bánáti Köztársaság kikiáltása egy félreértésen alapult. E szerint Róth csupán annyit mondott, hogy megalakult a Köztársaság, és ebből többen a Bánáti Köztársaság megalakulására következtettek.³⁴ Azt, hogy ez így volt-e, nem tudjuk, de elképzelhető, hogy valóban így történt.

²⁸ Ciobanu (1934): i. m. 52–53.

²⁹ Korda (1938): i. m.

³⁰ Geml (1924): i. m. 94.

³¹ Păiușan (1993): i. m. 105.

³² Kókai (2009): i. m. 67.

³³ Tarján M. Tamás: 1918. november 1. A Bánáti Köztársaság kikiáltása. *Rubicon Online*.

³⁴ Ungarn – Republik. Der König hat abgedankt. Konstituierung des Banater Volksrates in Temesvar. *Temeswarer Zeitung*, 1918. november 1. Hivatkozta: Egry Gábor: Made in Paris? Contested Regions and Political Regionalism during and after Peacemaking: Székelyföld and the Banat in a Comparative Perspective. *Journal of Romanian Studies*, 1. (2019), 2. 1–23.

Ennél azonban sokkal izgalmasabb kérdés, hogy vajon valóban Róth Ottó kiáltotta-e ki a köztársaságot. A *Népszava* arról cikkezett,³⁵ hogy a Bánáti Néptanács kikiáltotta a köztársaságot, és ledöntötték az „Ausztria-szobrot”.³⁶ *Az Est*³⁷ és a *Friss Újság*³⁸ hasábjain azonban azt olvashatjuk, hogy Bartha Albert nyilvánította ki a köztársaságot. Bartha ekkor vezérkari főnök volt, és 1918-ban Temesvárott teljesített szolgálatot. A Bánáti Köztársaság kikiáltásával egyidejűleg Bartha katonai kormánybiztos lett, azonban november 8-án a Károlyi-kormány Magyarország hadügyminiszterének nevezte ki. A kinevezését Bartha – állítása szerint – soha nem kapta kézhez, mert az csak 8-án érkezett Temesvárra, amikor ő már nem volt ott.³⁹ Mindenesetre Bartha nem tiltakozott az ellen a korabeli sajtóhír ellen, miszerint ő kiáltotta volna ki a köztársaságot. Nyilván ennél sokkal fontosabb feladata volt a rend fenntartása és a rendzavarók lecsillapítása. Amikor azonban a háborús állapotok súlya már nem nyomta a vállát, tiltakozott a *Friss Újság* 1922. májusi cikke ellen, amelyben szintén az állt, hogy ő kiáltotta ki a köztársaságot. Az is igaz, hogy a cikk írója, Gálócsy Zsigmond ezt még tetézte azzal, hogy Linder Béla érdemei elismeréséül hívta Barthát a hadügyminiszteri székbe, azzal a feladattal, hogy hajtsa végre a hadsereg teljes leszerelését. A cikk azt is állította, hogy Bartha megakadályozta a nemzeti érzelmű tisztek szervezkedését, akik meg akarták védeni a határokat, és helyre akarták állítani a belső rendet.⁴⁰ A Horthy-korszakban ez olyan súlyos vádnak számított, hogy Bartha ezt már nem hagyhatta figyelmen kívül, ezért sajtópert indított a székesfehérvári törvényszéknél a lap ellen. Ugyanakkor sajtó szerepét is igyekezett kisebbíteni a Bánáti Köztársasággal kapcsolatban. Azt is firtatta, hogy miképp állhatott egy köztársaság élén egy olyan kormánybiztos, aki egy olyan kormánynak az exponense, amelyet a király nevezett ki. Ez egy lényeges kérdés, amivel azonban nem sokat törődtek. Hadügyminiszterként személyi cseréket akart véghez vinni a tisztikarban, ám Károlyi Mihály ezt nem támogatta, és katonai tüntetést szerveztetett Bartha ellen. A tüntetések hatására Bartha lemondott, de egy politikai újságíró barátja próbálta megvédeni a becsületét. „Egyik újságíró barátom, hogy engem ezektől megszabadítson, dobta be

³⁵ Vértelen forradalom országszerte. *Népszava*, 1918. november 1. 7.

³⁶ Az „Ausztria-szobrot” vagy más néven Rukavina-émlékművet Ferenc József császár ajándékozta Temesvárnak hálája jeléül, hogy 1849-ben a város védői 107 napig ellenálltak a magyar szabadságharcosok ostromának. A szobrot 1853-ban állították fel. 1918. október 27-én a központi szoboralakra cédulákat aggattak: „Ausztria halott!”, „Éljen a függetlenség!”, „Rabok tovább nem leszünk!” A központi alakot ledöntötték és lefejezték.

³⁷ Bartha alezredes rendet csinált a Délvidéken. *Az Est*, 1918. november 3. 2.

³⁸ Helyreállott a rend a Délvidéken. *Friss Újság*, 1918. november 3. 3.

³⁹ A debreceni királylátogatástól a temesvári forradalomig. Bartha Albert volt hadügyminiszter elmondja a „bánáti köztársaság” hiteles történetét. *8 Órai Újság*, 1927. december 5. 9.

⁴⁰ Bartha Albert sajtópöre. *Budapesti Hírlap*, 1923. november 16. 3.

itt Pesten az én személyemmel kapcsolatban azt, hogy miért bántanak engem, hiszen én Temesváron már köztársaságot csináltam. Ennyi közöm volt nekem a bánáti »köztársasághoz«.⁴¹

1946-ban azonban, a megváltozott kül- és belpolitikai körülmények közepette,⁴² nemhogy kompromittáló nem volt, de egyenesen Bartha előnyére vált, hogy felvállalta a bánági szereplését, amelyről a *Demokrácia* című újságnak adott interjújában ekként nyilatkozott: „[...] 1918. október 31-én kitört Temesvárott a forradalom. Erre én délelőtt 11 órakor felmentem a városháza erkélyére és kikiáltottam a bánáti köztársaságot – egy nappal megelőzve Budapestet. A nemzeti tanácsok egyhangúlag megválasztottak bánáti köztársasági elnöknek.”⁴³ A Linder Bélával való viszony is átfestődött 1946-ra:

„Időközben Linder táviratozott nekem, hogy azonnal tegyem le a fegyvert. Válaszoltam: »Linder nekem nem parancsol, nem teszem le a fegyvert. Bartha, köztársasági elnök«. Jött egy újabb távirat: »Mire alapítja ezt?« Visszatelegrafáltam: »Negyvenezer főnyi hadseregemre.« Pedig nem volt már akkor négyezer sem. Amikor aztán a Károlyi-kormány megkötötte a fegyverszünetet és beleegyezett a Marosig való megszállásba, a franciák kikötötték az én távozásomat. A magyar kormány a helyzet áthidalására kinevezett a Bánát fő kormánybiztosává, de nem fogadtam el. [...]»⁴⁴

Jakabffy Elemér és Páll György is szembeállította Róth Ottó és Folba János esperes lelkész eltérő beszámolóit.⁴⁵ Mindketten részt vettek 1918. október 31-én, délután 4 órakor a törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlésén, amelyet Kórossy György temesi főispán hívott össze.⁴⁶ Róth a tisztai kaszinóban történekről ekként számolt be:

„A kaszinóban már vagy ezer tiszt volt jelen. Felmentem a színpadra, ahol von Horth generális, Bartha Albert vezérkari főnök és egy csomó szárnysegéd állott. [...] Horth tábornok üdvözölte megjelenteket és felhívta Bartha ezredest: olvassa fel az AOK-tól⁴⁷ érkezett táviratot. Miután Bartha felolvasta a német szöveget, magyarul így folytatta: »ez azt jelenti, hogy mi meg a Magyar Nemzeti Tanácshoz csatlakozunk.« Erre óriási éljenzés támadt, mire Bartha kijelentette: »A többiről majd dr. Róth Ottó tájékoztatja önöket.« Megjegyzem, hogy mi előzőleg meg sem beszéltük azt, hogy én szólni fogok. Körülbelül a következőket mondtam: »Úraim, a köztársaság publikálva van. Kötelességünk, hogy lehetőleg a legbékésebben, a legrendesebben csináljunk mindent, hogy megmentsük, ami még menthető. [...]« Beszédem további részében, amely a múltat is kellőképpen ostorozta, azt javasoltam, hogy miután a rend-, jog- és életbiztonság fenntartása céljából szükséges,

⁴¹ Vértelen forradalom országszerte. Népszava, 1918. november 1. 7.

⁴² Barthát 1946. augusztus 21-én honvédelmi miniszterre nevezték ki, amely tisztséget meglehetősen korlátozott hatáskörrel 7 hónapig töltötte be.

⁴³ Kárpáti Aurél: Szudánban is harcolt az új honvédelmi miniszter. *Demokrácia*, (1946), 34. 8.

⁴⁴ Kárpáti (1946): i. m. 8.

⁴⁵ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 13–14.

⁴⁶ Erről Geml és Jakabffy alapján lásd: Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas*, 8. (1993), 3. 81.

⁴⁷ AOK (Armeeoberkommando): az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság rövidítése.

hogy egy kézben egyesüljön Délmagyarországon minden hatalom, kiáltjuk ki katonai népbiztosunkká és vezérünké Bartha Albert alezredes urat. Ezzel önkéntelenül degradáltam Horth generálist. Javaslatomat nagy éljenzéssel elfogadták. Ezután indítványoztam, hogy mindegyik nemzet alakítsa meg a maga tanácsát. [...]”⁴⁸

Ezzel szemben Folba János, aki akkor a temesvári hadapródiskola lelkész-tanára volt, így írta le az eseményeket:

„A kitűzött órában nem a Militärkommando parancsnoka, br. Horth tábornok, hanem a vezérkari főnök, Bartha Albert alezredes nyitotta meg a gyűlést. Feltűnést keltett, hogy a parancsnok nem jelent meg. Bartha felolvasta az AOK-nak a sürgönyét és aztán bejelentette, hogy a király felmentette a katonákat és a tisztikart az eskü alól, hogy Budapesten új kormány alakult és hogy Temesvárott megalakul a Bánáti Népköztársaság. Azután felszólította a jelenlévő tisztikart, hogy nemzetek szerint csoportosuljanak és adják be a bizalmi férfiak nevét. Utána Roth doktor beszélt, vezércikkyszerű forradalmi beszédet mondott, amelyben ő is leszögezte, hogy a Bánáti Népköztársaság megalakult. Mind a két beszédet a jelenlévő tisztikar kínos meglepetéssel hallgatta végig és tetszésnyilvánításának kifejezést egyáltalán nem adott.”⁴⁹

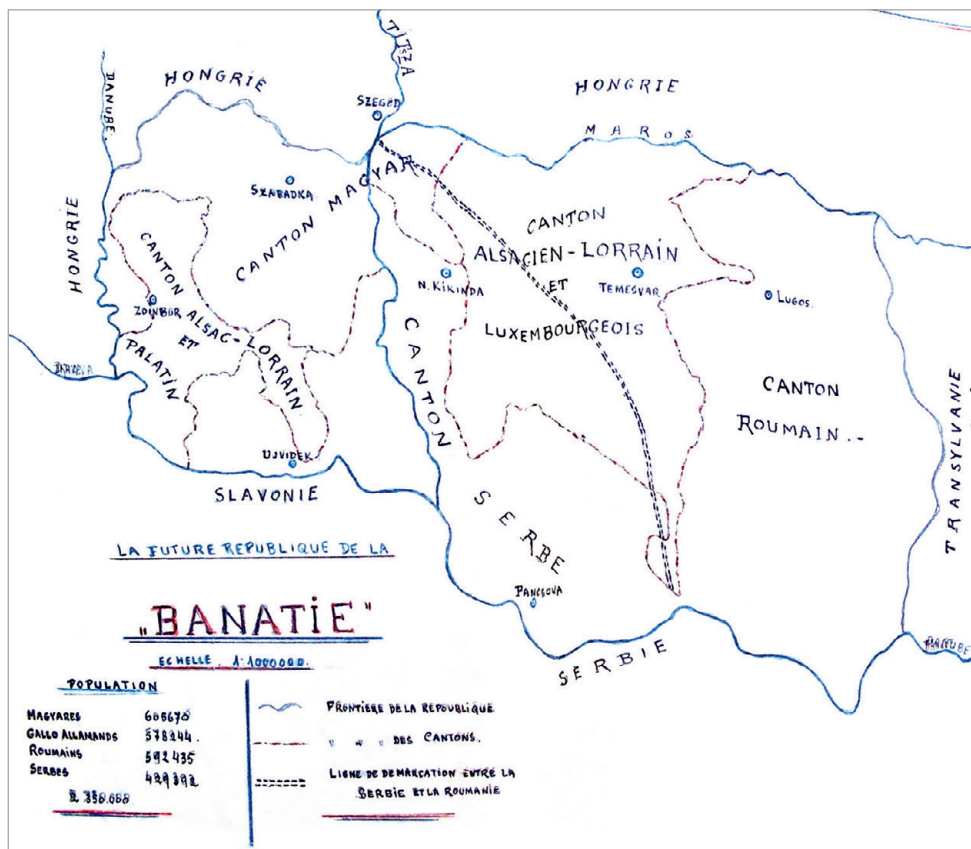
Ez a két visszaemlékezés sem igazít el bennünket a kérdésben. Egy dolog viszont teljesen bizonyos: Róth Ottó mindvégig (az általunk ismert források szerint) vállalta, hogy kikiáltotta a köztársaságot (az már nem egyértelmű, hogy a bánátit vagy nem a bánátit). Ezzel szemben Bartha Albert éppen az uralkodó korszaknak megfelelően vállalta vagy hártotta el a felelősséget a kérészállam kikiáltásáért. Folba János aspirációit nem ismerjük, s ez nem segít annak eldöntésében, hogy beszámolóját mennyire tartjuk hitelesnek.

Róth Ottó és Bartha Albert konkrét megnevezésén kívül még „általános akto-rokról” is olvashatunk a korabeli sajtóban és a szakirodalomban, hogy a Bánáti Néptanács kiáltotta ki a köztársaságot,⁵⁰ illetve katonák és civilek. Mindebből jól látható, hogy nehéz dolga van a múlt történései iránt érdeklődőnek, ha erre a kérdésre választ kíván kapni, a magam részéről azonban sokkal bizonyosabbnak gondolom Róth Ottó személyét. Egyrészt mert ő 1938-ban is felvállalta ezt, másrészt Geml József emlékirataiban is ezt olvashatjuk, harmadrészt Aurel Cosma irathagyatéka is erre enged következtetni. És az október 31. versus november 1. vitában is – az előbb említettek fgyelembevételével – október 31-ét tartom megalapozottnak.

⁴⁸ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 13.

⁴⁹ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 14.

⁵⁰ Vértelen forradalom országszerte (1918): i. m. 7.

1. ábra: Egy korabeli elképzelés a kantonizált Bánáti Köztársaságról

Forrás: Archives de ILO, CAT-5-38-2, Bódy Zsombor szíves hozzájárulásával

Mi volt a célja a Köztársaságnak?

Ahogy az előző kérdés megválaszolása, ez sem egészen egyértelmű. Elterjedt vélekedés, hogy a Bánáti Köztársaság állam volt az államban, amely azért jött létre, hogy az ország területi integritását fenntartsa, és hogy a területet „átmentse” Magyarországra számára.⁵¹ A szakirodalomban az is olvasható, hogy a cél a Bánság megtartása volt a történelmi Magyarország határain belül, a svájci kantonok mintájára önálló tartományként.⁵² Aurel Cosma egy szatellitállamot látott benne, és

⁵¹ Kókai (2009): i. m. 68.

⁵² Tarján (é. n.): i. m.

az akadályát annak, hogy a régió Romániával egyesüljön.⁵³ Bartha Albert a már említett 1946-os interjúban „corpus separatum”-ként említi.⁵⁴ Róth Ottó kilenc,⁵⁵ majd húsz év távlatából úgy emlékezett, hogy attól akarta megmenteni a Bánságot, hogy hadszíntérré váljon, és a békekötésig meg akarta őrizni a régió gazdasági és politikai egységét.⁵⁶ Hasonló szellemben nyilatkozott Gabriel József író, szerkesztő is a bánsági német szociáldemokraták napilapjának, a *Volkswillének*. Itt azt olvashatjuk, hogy a Bánáti Köztársaság létrejöttének kül- és belpolitikai okai voltak: belpolitikai szempontból a közrend fenntartása és az élelmezési gondok megoldása volt a legfontosabb, külpolitikaiból pedig a terület katonai megóvása, a gazdasági és politikai egység megőrzése volt a prioritás.⁵⁷

Láthatjuk, hogy bár az indítékok megfogalmazása sok szempontból hasonló, ám mégis vannak hangsúlybeli eltérések. Az olvasottakból az derül ki, hogy tervszerűség vagy kormányintenció nem volt arra nézve, hogy egy köztársaság létrehozása majd segíteni fogja Magyarország területi integritásának fennmaradását. Az ország svájci mintájú kantonális föderalizálása – mint tudjuk – Jászi Oszkár elképzeléseinek központi eleme volt ugyan, de az 1918. november 13–15. között a román vezetőkkel Aradon folytatott tárgyalások világossá tették, hogy ez az út járhatatlan.⁵⁸ Az a körülmény azonban, hogy a Károlyi-kormány egyedülként elismerte ezt az államot, azt mutatja, hogy egyes magyar körök abban reménykedtek, hogy ezt a régiót esetleg államként „át lehetne menteni” Magyarország számára. Tudjuk, hogy ebben az időszakban gombamód szaporodtak a különböző kisállami tervek, tehát tulajdonképpen a korszemlembé belefért, hogy a régióra mint államra tekintsenek.

Az elsődleges célt azonban úgy gondolom, hogy Róth Ottó és Gabriel József fogalmazták meg: meg akarták védeni a Bánságot a hadszíntérré válástól, fenn akarták tartani a közrendet, és meg akarták oldani az élelmezési gondokat. Ebbe a gondolatmenetbe belefért az is, hogy nem akarták, hogy a térségen több állam osztozzon, hanem meg szerették volna tartani politikai, területi egységét is.

⁵³ Păiușanu (1993): i. m. 111.; Mariana Hausleitner: *Die Donauschwaben (1868–1948). Ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat*. Stuttgart, Franz Steiner, 2014. 66.

⁵⁴ Kárpáti (1946): i. m.

⁵⁵ *Temeswarer Zeitung*, 1927. szeptember 25.; *Nádejdea*, 1927. szeptember 26. Mindkettőt hivatkozozza: Păiușanu (1993): i. m. 110.

⁵⁶ Korda (1939): i. m.

⁵⁷ Pilisi Orsolya: A Bánáti Köztársaság 1918. október 31. – 1918. november 25. *Trianoni Szemle*, (2014), 4. 73–80.

⁵⁸ Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 5. (1994), 3.

Meddig állt fenn a „Bánati Köztársaság”?

A bánási kérészállam létezésének időtartamáról is eltérő megállapításokkal lehet találkozni. A szakirodalomban legelterjedtebb vélekedés az, hogy az „államocska” nem egész egy hónapig, 24–25 napig állt fenn, és miután a Szerb Nemzeti Tanács november 25-én kimondta a Bánság csatlakozását Szerbiához, a Köztársaság megszűnt.⁵⁹ Ezt semmi esetre sem tartom mérvadónak, mert akkor mit kezdünk azzal, hogy a december 1-jei gyulafehérvári népgyűlésen a románok is deklarálták az egész régió Romániához való csatlakozását. Mint tudjuk, sem az egyik, sem a másik aktus nem döntött a terület sorsáról, arról végül a békeszerződés rendelkezett.⁶⁰ Egyesek még korábbra teszik az állam megszűnését. Van, aki úgy gondolja, hogy a Köztársaság végét november 7-e, az oroszországi szocialista forradalom évfordulója jelentette a magyarság elleni erőteljes román propaganda miatt.⁶¹ Kókai Sándor írja, hogy amikor november 16-án a Magyar Nemzeti Tanács határozatban kikiáltotta a független Magyar Köztársaságot, akkor a Bánási Köztársaság már csak papíron létezett.⁶² Ám – mint azt már fentebb láthattuk – a Bánási Köztársaság papíron *nem* létezett, tehát ez a megállapítás sem állja meg a helyét. Nem tartom mérvadó érvelésnek azt sem, hogy Temesvár november 17-i szerb megszállása jelentené a kérészállam végét. Természetesen ez egy merőben új helyzetet teremtett, de a polgári hatalom továbbra is a Bánati Néptanács kezében maradt. Ennek a kritériumnak a mentén azon az állásponton vagyok, hogy a Köztársaság formálisan 1919. február 20-án szűnt meg, amikor a szerbek a polgári hatalmat is átvették Temesvárott – megszüntették a Bánati Néptanácsot, és Róth Ottót Farret tábornok védelme alatt Aradra internálták. Egyébként Róth Ottó a már említett 1938-as cikkben is azt állítja, hogy a köztársaságnak ez vetett végét.⁶³

Tulajdonképpen ezt erősíti az a terv is, mely 1918. december végén fogalmazódott meg, hogy a Bánati Néptanácsot alakítsák át népparlamentté.⁶⁴ A részleteket is kidolgozták: a Bánság minden nemzete küldjön képviselőt a népparlamentbe, minden 10 000 választó 1 képviselőt, a testület tehát 150 tagú lesz. Valamennyi

⁵⁹ Tarján (é. n.): i. m.; Pilisi (2014): i. m.

⁶⁰ Más véleményen van erről Radu Păiușanu, aki a már említett könyvében azt írja, hogy a Bánság egyesülése Romániával nem a békeszerződések következménye, hanem a román nemzeti harc érdeme. Lásd: Păiușanu (1993): i. m. 121. Tulajdonképpen ugyanez a román fősodratú narratíva Erdély kapcsán is (jelenleg a köztudatban a Bánát romániai része is Erdély, akkoriban ez még nem volt ilyen egyértelmű), amely – e szerint az álláspont szerint – a gyulafehérvári nemzetgyűlés okán lett Románia része, és nem a trianoni békeszerződés által. Ezt a román narratívát árnyalja a román parlament által 2020-ban elfogadott, a trianoni békeszerződés aláírásának évfordulóját emléknappá nyilvánító törvény is.

⁶¹ Említi, de nem ért egyet vele: Pilisi (2014): i. m.

⁶² Kókai (2009): i. m. 69.

⁶³ Korda (1939): i. m.

⁶⁴ Népparlamentté alakítják a Bánati Néptanácsot. *Az Est*, 1919. január 1. 5.

nemzeti tanács küld tagokat: a román 40 polgárit és 10 szociáldemokratát, a szerb 35 polgárit és 5 szociáldemokratát, a sváb 20 polgárit és 16 szociáldemokratát, a magyar 12 polgárit és 10 szociáldemokratát, a zsidó 1 polgárit és 1 szociáldemokratát. A népparlament kizárólag belpolitikai és gazdasági kérdésekkel fog foglalkozni, a külpolitikai és katonai ügyeket kizárja, a rendet a szerb megszálló csapatok tartják fenn. A testület ügyeit egy minisztériumhoz hasonló végrehajtó bizottság fogja vezetni, amelynek 15 tagját a plénum választja – 5 román, 5 szerb, 3 sváb, 2 magyar személyt –, székhelye pedig a temesvári városháza nagyterme lenne. Ha lett volna valóságalapja annak az állításnak, hogy a Bánáti Köztársaság novemberben már megszűnt, nyilván nem lett volna releváns a népparlament terve sem. Az elképzelést végül nem valósították meg, de már maga a terv megléte is az állam fennállására utal. Látható belőle az is, hogy vezetői valóban egy „bánsági népben” gondolkodtak, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül. A Bánáti Néptanács összeállításában ugyanakkor figyeltek az egyes nemzetiségek számarányára is, és elismerték a szerb megszálló csapatok rendfenntartó erejét is. Jól látszik tehát az a kettősség, hogy a polgári hatalom a népparlament, a katonai pedig a szerb csapatok kezében volt ebben az átmeneti időszakban. Radu Păiușanu fel is hívja a figyelmünket arra, hogy a szerb megszálló csapatokat négy nappal a belgrádi katonai konvenció után Róth Ottó barátságosan fogadta, mert úgy gondolta, hogy a szerbek és az antant segítségével megőrizhető lesz Magyarország területi integritása, aminek a Bánság is a része.⁶⁵ Mindezek alapján megalapozottnak tartom azt a véleményt, hogy a Bánáti Köztársaság február 20-ig állt fenn.

Román válasz a Bánáti Köztársaságra

A szerb törekvések elég egyértelművé váltak a térség katonai megszállásával. Noha tulajdonképpen a románok sem estek gondolkodóba, hogy miképp viszonyuljanak a Bánáti Köztársasághoz, az ő magatartásuk mégis cizelláltabb volt. Azt már fentebb említettem, hogy a Szerb Nemzeti Tanács 1918. november 25-én kimondta a Bánság csatlakozását Szerbiához, december 1-jén pedig a gyulafehérvári gyűlésen a románok nyilvánították ki a régió egyesülését Romániával. A területre tehát mindkét fél igényt tartott, a különbség csupán abban volt, hogy míg a románok a Bánság oszthatatlanságát alapvető elvnek tartották, addig a szerb fél megoszthatónak tekintette a térséget.⁶⁶

A román területi követelések alapját – az 1916-os bukaresti titkos szerződés mellett – az etnikai elv képezte. Jóllehet a román történelemszemlélet egyik

⁶⁵ Păiușanu (1993): i. m. 133.

⁶⁶ Erről bővebben lásd: Gulyás (2018): i. m.; Ionela-Felicia Moscovici: Preliminariile unei scindări dinainte anunțate. Chestiunea Banatului în fața Cosiliului Suprem (31 ianuarie 1919). *Banatica*, 27. (2017). 609–622.

pillérét a dákromán elmélet alkotta,⁶⁷ a versailles-i béketárgyalások iratanyagában nem olvasható, hogy a románok erre hivatkoztak volna.⁶⁸ Az etnikai érvek jobban megállták a helyüket: Krassó-Szörény és Temes vármegyében egyértelmű román többség volt, Torontál vármegyében azonban nem, ott a szerbek alkották a legszámosabb népcsoportot.

1. táblázat: Anyanyelvi adatok az 1910-es népszámlálás alapján a bánsági vármegyékben

	Krassó-Szörény	Temes	Torontál
Román	336 082	169 030	86 937
Szerb	14 674	69 905	199 750
Német	55 883	165 883	165 779
Magyar	33 787	79 960	128 405

Forrás: Vargha (1912): i. m. 610., 612., 616.

Az 1916. augusztus 17-i bukaresti szerződésben az antanthatalmak azt ígérték Romániának, hogy hadba lépéséért cserébe a Bánságot is megkapják teljes egészében.⁶⁹ Csakhogy 1918 őszén a vezető francia politikusok azon az állásponton voltak, hogy miután 1918. május 7-én Románia különbékét kötött a központi hatalmakkal, az 1916-os szerződés érvényét veszítette, így újra kell gondolni a román területi igények jogosságát.⁷⁰ A román követelésekkel kapcsolatban Stephen Pichon francia külügyminiszter 1918. december 28-án ekképp tájékoztatta a francia diplomatákat:

„az ellenségeinkkel megkötött bukaresti béke következtében az 1916. augusztus 16-i szerződés jog szerint hatályát veszítette, kívánatos lenne a szövetségesek részéről a román követelések tárgyában új nyilatkozat megfogalmazása az 1916. évi egyezmény alapján, figyelembe véve Besszarbia utólagos annektálását.”⁷¹

Mivel a románok érvényesnek tekintették az 1916-os bukaresti szerződést, Aurel Cosma természetesen elfogadhatatlannak tartotta a Bánáti Köztársaságot, ezért előbb a Román Katonai Tanácsot, majd a Román Nemzeti Tanácsot alakította meg.⁷² Jászi Oszkár aradi tárgyalásain a bánsági románok képviselőjében Aurel Cosma és Sebastian Brândușa hadbíró léptek fel.⁷³

⁶⁷ Aurel Diaconovici: *Despre și pentru Banatul întreg*. Sibiu, (k. n.), 1920.

⁶⁸ Gulyás (2018): i. m.; Moscovici (2017): i. m.; Moscovici (2013): i. m.

⁶⁹ A szerződés magyar nyelvű szövegét lásd: Sztáray Zoltán: Románia szerződése az antanthatalmakkal. *Új Látóhatár*, 31. (1980), 1. 76–90.

⁷⁰ Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1984. 79–93.

⁷¹ Ádám–Ormos (1999): i. m. 55. sz. irat. Idézi még: Gulyás (2018): i. m. 165–166. Lásd még: Moscovici (2013): i. m. 261.

⁷² Păiușan (1993): i. m. 113–114.

⁷³ Păiușan (1993): i. m. 135.

A Bánság szerb megszállását követően a románok úgy érezték, hogy a magyarok és a szerbek összejártsanak, mert megosztották egymás között a polgári és a katonai hatalmat. Ennek tulajdonították, hogy a szerb katonaság megakadályozta, hogy a helyi románok nagyobb számban vegyenek részt a gyulafehérvári népgyűlésen. Ion Flueraş és Iosif Jumanca el tudtak menni, de sokan valóban távol maradtak az egyesülés kimondásától.⁷⁴ Ezért a román többségű településeken „kis Gyulafehérvárokat” tartottak, hogy ezzel is kifejezzék szolidaritásukat a népgyűlés résztvevőivel.⁷⁵

A megszálló francia csapatokat, amelyek egy pufferzónát kívántak létrehozni a románok és a szerbek között, a románok örömmel fogadták. A bukaresti szerződés már említett passzusa miatt nagy reményeket fűztek Franchet d'Espèrey tábornokhoz és a francia hadsereghez. A Lugoson megjelenő *Drapelul* című lap örvendetesnek tartotta, hogy a Belgrádba utazó magyar küldöttséget a tábornok hidegen fogadta. A cikk írója szerint a francia katonatiszt politikai orientációját mutatta, hogy mindahányszor Károlyi azt említette, hogy „les hongrois” (*unguri*), a tábornok kijavította, hogy „les magjares” (*maghiari*). Franchet d'Espèrey elmondta a magyar küldöttségnek, hogy a franciák mindaddig szerették a magyarokat, míg azok a németek ellen harcoltak, de 1867-ben Magyarország a németek szolgája lett.⁷⁶

A román vezetők azonban nem voltak ennyire lelkesek Farret tábornok személyét illetően, mert gyanús volt számukra, amiért jó kapcsolatban volt Róth Ottóval.⁷⁷ Emiatt a románok szemében a francia tiszt „magyarbarátnak” számított. Ebbéli meggyőződésüket támasztotta alá az is, hogy 1919. április 12-én, Lugoson, magyarok és németek szimpátiatüntetést szerveztek Farret tábornok mellett, ahol Róth Ottó azt szónokolta, hogy a Bánságban senkit se hívjanak románnak, magyarnak, németnek vagy szerbnek, hanem bánátnak.⁷⁸ Róth e szavai is arról tanúskodnak, hogy egy régióhoz köthető azonosságtudat kialakításán fáradozott, amelyet azonban a románok nem tudtak magukénak vallani.

A román törekvések viszont a bánági németek döntő részének akaratával is szembekerültek, akik – a magyar érdekekkel összhangban – Magyarország területi integritásának megőrzésével képzelték el jövőjüket. Közéjük tartozott Muth Gáspár ügyvéd, Blaskovics Ferenc kanonok és Kräuter Ferenc képviselő is, akik egyaránt ellenezték a terület Romániához és Szerbiához való csatlakozását. Ugyanakkor volt a bánági németeknek egy szűk köre (Rudolf Brandsch képviselő és Viktor Orendi-Hommenau publicista, kultúrpolitikus), amely Romániával és a román érdekekkel szimpatizált, így a bánági német eliten belül éles törésvonal alakult ki,

⁷⁴ Hausleitner (2014): i. m. 70.

⁷⁵ Erről részletesen lásd: Păiuşan (1993): i. m. 132–140.

⁷⁶ Delegații maghiari la Belgrad. Evacuarea militară a Ardealului și Banatului. *Drapelul*, 1918. november 12.

⁷⁷ Moscovici (2013): i. m. 223–236. „Într-o zodie tristă cu generalul Farret” című fejezet.

⁷⁸ Păiuşan (1993): i. m. 166.

de az utóbbiak létszámuknál fogva nem képviseltek egyenlő súlyt.⁷⁹ Tulajdonképpen az előbbi csoporthoz kötődik a Bánáti Köztársaság gondolatának a továbbélése is.

A Bánáti Köztársaság utóélete

Miután 1919. július 27-én a szerb csapatok elhagyták Temesvárt, augusztus 3-án a városba bevonult a román hadsereg, és ezzel elfoglalta a Bánságnak azt a részét, amelyet a nagyhatalmak Külügyminiszteri Tanácsa 1919. május 23-án Romániának ítelt. A határokat 1923. november 24-én véglegesítették, a régió három megyéjét pedig három ország között osztották fel: Krassó-Szörény és Temes vármegye nagyobb része Romániához került, Torontál vármegye Szerbiáé lett, Magyarországnak mindössze nyolc település jutott a térség északnyugati csücskéből.

A Bánáti Köztársaság *gondolata* azonban nem szűnt meg 1919 februárjában, sem a térség felosztásával. 1919. december 10-én⁸⁰ és 1920. április 16-án⁸¹ a bánátsági svábok Sir George Russell Clerk Magyarországra küldött brit diplomatához fordultak, azt kérve, hogy a wilsoni elvek alapján hozzák létre a bánáti köztársaságot. Felvetésük azonban visszhangtalan maradt.

A Bánáti Köztársaság eszméje mindazonáltal ma is él. Önálló Facebook-csoportjuk van, amely körülbelül 9800 kedvelőt számlál. A sors különös fintoraként a bánátsági románok körében él mindmáig leginkább ez a gondolat, amit mi sem bizonyít jobban, mint a román nyelvű bejegyzések nagy száma.

A Bánáti Köztársaság 20 év távlatából Róth Ottó szerint csupán egy legenda volt, egy hiedelem, amit azonban soha nem cáfolt meg, mert úgy látta, hogy az akkori körülmények megkövetelték ennek fenntartását.

Ahogy a bevezetőben utaltam rá, nem tudjuk eldönteni, hogy mennyire volt legenda vagy valóság, az azonban az eddigiekből is látható, hogy mindenképpen egy fontos gondolat volt a történelem akkori szereplői számára. És a „bánátiság” mint identitásformáló erő nem egy felülről erőltetett társadalomszerveződési koncepció, hanem egy alulról szerveződő történelmi képződmény volt, amely bizonyos szempontból máig létezik.

⁷⁹ Pilisi (2014): i. m. 78.

⁸⁰ Sir George Clark a legfőbb bizottság előtt tolmácsolja a nemzetiségi kisebbségek kívánalmait. *8 Órai Újság* 1919. december 10. 4.

⁸¹ Kókai (2010): i. m. 318.

Felhasznált irodalom

- Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. I. 1918–1919.* Budapest, Akadémiai, 1999.
- Államelmélet a XIX–XX. században. Georg Jellinek elmélete. *Pro Publico Bono Online*, 1. (2011), 2. Online: <https://core.ac.uk/download/pdf/159127065.pdf>
- Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas*, 8. (1993), 3. 76–120.
- Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pőr. 1919–1920.* Budapest, Noran, 2006.
- Borsi-Kálmán Béla: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári Levente-pőr – az első román „irredenta per” – története 1919–1922.* Budapest, Kortárs, 2020.
- Ciobanu, Pompiliu: *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare.* Timișoara, Tipografia Atheneu, 1934.
- Diaconovici, Aurel: *Despre și pentru Banatul întreg.* Sibiu, (k. n.), 1920.
- Dudaș, Vasile: Aspecte privind situația Banatului în anii Primei Mari Conflagrații Mondiale. *Analele Banatului*, (2007), 239–257.
- Dudaș, Vasile – Grunțeanu Lazăr: „Contribuția avocaților bănățeni la activitatea consiliilor și gărzilor naționale românești în toamna anului 1918.” In *Studii de Știință și Cultură, Supplement: Colocviul Internațional Europa: Centru și margine. Cooperare culturală transfrontalieră, Ediția a VI-a, 19–20 octombrie 2017.* Arad, 2017. 131–148.
- Egry Gábor: Made in Paris? Contested regions and political regionalism during and after peace-making: Székelyföld and the Banat in a comparative perspective. *Journal of Romanian Studies*, 1. (2019), 2. 1–23.
- Gabriel, Josef: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung.* Timișoara, Schwäb, 1928.
- Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. (1914. VI. 15 – 1919. IX. 4.)* Timișoara, Helicon, 1924.
- Gulyás László: Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. *Múltunk*, 63. (2018), 3. 150–205.
- Hausleitner, Mariana: *Die Donauschwaben (1868–1948). Ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat.* Stuttgart, Franz Steiner, 2014.
- Hegyí Ádám: Reformátusok betelepülése a Bánátba a 18. század végén. In Szőke Anna (szerk.): *„Sem magasság, sem mélység nem rettent.” Kulturális értékeink a Kárpát-medencében III. Tanulmánykötet a reformáció 500. évfordulója alkalmából 2017-ben rendezett emlékkonferencia előadásából.* Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2018. 95–108.
- Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában (1918–1938).* Budapest, Studium, 1939. Online: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1030>
- Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre.* Berlin, O. Häring, 1900.
- Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2009), 2–3. 63–74. Online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11862>
- Kókai Sándor: A Bánság etnikai-kulturális közösségei a XX. század elején. *Közép-Európai Közlemények*, 3. (2010), 3. 16–28. Online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11955>
- Kókai Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918).* Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2010.

- Moscovici, Ionela-Felicia: *France and Banat between 1916–1919, Seizures of War and Peace*. Doktori disszertáció. Université de Strasbourg – Universitatea Babeş-Bolyai. Cluj Napoca, 2013. Online: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01089688/document?fbclid=IwAR3A-Pm-wo0B5i-Mo0YUTZzi2vNkCD74RzVLgoX9AOAtgMpkKJsVuEiNE3mc>
- Moscovici, Ionela-Felicia: Preliminariile unei scindări dinainte anunțate. Chestiunea Banatului în fața Cosiliului Suprem (31 ianuarie 1919). *Banatica*, 27. (2017). 609–622.
- Nagy Péter Tibor (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, Pallas, 1929.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1984.
- Păiușan, Radu: *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire (1895–1919)*. Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Petru Groza levele: https://web.archive.org/web/20181216070711/www.bjt2006.org/GN_mini_Roth_Otto_3717.pdf; https://web.archive.org/web/20181222063052/www.bjt2006.org/GN_Roth_Groza_Branzeu_4917.pdf
- Pilisi Orsolya: A Bánáti Köztársaság 1918. október 31. – 1918. november 25. *Trianoni Szemle*, (2014), 4. 73–80.
- Rusnac, Mircea: A Bánsági Köztársaság (1918. október 31. – 1919. február 21.). In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben 1918–1920*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 145–158.
- Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 5. (1994), 3. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00019/pdf/09.pdf>
- Sztáray Zoltán: Románia szerződése az antanthatalmakkal. *Új Látóhatár*, 31. (1980), 1. 76–90.
- Tarján M. Tamás: 1918. november 1. A Bánáti Köztársaság kikiáltása. *Rubicon Online*. Online: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_november_1_a_banati_koztarsasag_kikialtasa/
- Vargha Gyula (szerk.): *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Magyar Statisztikai Közlemények. 42. kötet. Budapest, (k. n.), 1912.

Levéltári források

MNL OL K40. Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter.

Hírlapok

- A debreceni királylátogatástól a temesvári forradalomig. Bartha Albert volt hadügyminiszter elmondja a „bánáti köztársaság” hiteles történetét. *8 Órai Ujság*, 1927. december 5.
- Bartha Albert sajtópöre. *Budapesti Hírlap*, 1923. november 16.
- Bartha alezredes rendet csinált a Délvidéken. *Az Est*, 1918. november 3.
- Delegații maghiari la Belgrad. Evacuarea militară a Ardealului și Banatului. *Drapelul*, 1918. november 12.
- Helyreállott a rend a Délvidéken. *Friss Ujság*, 1918. november 3.
- Kárpáti Aurél: Szudánban is harcolt az új honvédelmi miniszter. *Demokrácia*, (1946), 34.
- Korda István: Huszéves a „Bánáti Köztársaság” – Amely voltaképpen csak legenda volt, és amelynek egyetlen tárgyi bizonyítéka egy Franchet D’Espèrey tábornokhoz intézett diplomáciai iratban található fel. – Beszélgetés dr. Róth Ottóval, a volt „Bánáti Köztársaság” kormánybiztosával. *Brassói Lapok*, 1938. december 25.

Népparlamentté alakítják a Bánáti Néptanácsot. *Az Est*, 1919. január 1.

Sir George Clark a legfőbb bizottság előtt tolmácsolja a nemzetiségi kisebbségek kívánalmait. *8 Órai Újság*, 1919. december 10.

Vértelen forradalom országszerte. *Népszava*, 1918. november 1.

The Banat Republic: Truth or Legend?

According to historical memory, the Banat Republic was proclaimed in the Banat region (a multi-ethnic area situated among the rivers Danube, Tisza and Maros that is divided between Romania and Serbia today) after World War I. It was a small state that only the Hungarian Károlyi Government recognised. It might even be the case that those who talked about its existence believed in a legend or that this belief resulted from the misunderstanding of different declarations. In this paper we cannot give a definitive answer, yet we attempt to go through the following questions: 1. Did the Banat Republic exist or not? 2. If it existed, how long did it exist? 3. Who proclaimed it and when? 4. What was its goal? 5. How did the nationalities in this region relate to the Republic?

Temesvári utcarészlet a 20. század elejéről

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a2/Piata_Sfanta_Maria_Timisoara_1910-2.jpg

Borsi-Kálmán Béla

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánági magyar úriemberek egyike?

Róth Ottó és a Bánági (Bánáti) Köztársaság – társadalomtörténeti háttérvázlat¹

Bevezetés

Róth (Roth) Ottóról Nagymutnok, 1884. december 6. – Temesvár, 1956. április 20.) a magyar értelmiségi közvélekedés magát tájékozottnak vélelmező jeles képviselőinek – a történészek krémjét is beleértve – két dolog juthat automatikusan eszébe: ő volt 1918. október 31-én a kérészéletű Bánági (Bánáti) Köztársaság kikiáltója, majd 1919. február 21-ig polgári kormánybiztosa (mindenesetre valamiféle főembere, ama zavaros események egyik főszereplője), illetve (bár ez már csak a bennfenteseknek „ugrik be”): ugyancsak ő volt az, aki 1919. március 21-én a magyar szociáldemokraták és kommunisták vezetőségének ügydöntő budapesti tanácskozásán *egyedül* szavazott a pártfúzió – tulajdonképpen a bolsevizmus – ellen.²

E két mozzanat máris méltán keltheti fel érdeklődésünket, ennek ellenére egészen a legutóbbi időig a magyar történetírás fősodra meglehetősen mostohán bánt mind a személyével, mind pedig a nevétől elválaszthatatlan „Bánági (Bánáti) Köztársaság” historiájával.³ Az utóbbi másfél évtizedben azonban egyre több adat, lexi-

¹ *Kecskeméti Károly (1933–2021) emlékére*

² Róth Ottó „1919. március 21-én a szociáldemokrata párt országos pártválasztmányában (Bpsten) a kommün ellen foglalt állást és nyíltan ellene szavazott.” Osvát Kálmán: *Erdélyi lexikon*. Oradea–Nagyvárad, Szabadsajtó Könyv- és Lapkiadó Rt., 1928. 252. Lásd bővebben: Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom*. München, Verlag für Kulturpolitik, 1923. 249–250.; Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története (1918 okt. 31–1919 márc. 21)*. Budapest, Cserépfalvi, 1945. 493. Hajdu Tibor szerint is Róth ellenezte a szocialista párt egyesülését a kommunistákkal. Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth, 1969. 37. Vö.: Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1983. 416. (88. jegyzet). Egy másik munkájában Hajdu Róthot „jobboldali szociáldemokrata” vezetőnek nevezi, aki, akárcsak az erdélyi Vincze Sándor, „a magyar nemzeti törekvések szolgálatába próbálták állítani a munkásságot”. Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest, Kossuth, 1968. 164., 190.

³ Az 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély történetében* neve csupán egyszer van megemlítve. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1986. 1721.

koncikk, feldolgozás, dokumentum került napvilágra román, német és angol nyelven is, ennél fogva szerepe és kockázatos vállalkozásának jelentősége is mindjobban az őt megillető helyre került.⁴ Ellenben néhány sebtében odavetett jelzőn⁵ kívül alig utalt valami Róth személyiségére, egyedi, csupán rá jellemző karaktervonásaira.

Az alábbiakban az eddig napvilágra került forrásanyag alapján Róth Ottó habitusának és személyiségjegyeinek megrajzolására teszünk kísérletet. Megpróbáljuk viszont azt a közeget, társadalmi/szociológiai/ideológiai környezetet is felvázolni, amelyből vétetett, s amelynek ideáltipikus összegződése, ha úgy tetszik kvintesszenciája ő maga volt. Amely nem volt folytatható sem egyik (a „nemesi polgárisodás” kiteljesedése, végigfuttatása, szabatosabban: egy citoyen típusú „européer” magyar polgárság kialakulása), sem pedig a másik, az „igazi” magyar szociáldemokrácia irányába. Amely szerencsés esetben szerves része, egyik válfaja lehetett volna az 1910 körül félbe-, negyedbemaradt, mert kiteljesedni nem tudó, sőt az 1948–1989 közötti „szocialista társadalomátalakító kísérlet” következményeként tovább torzuló magyar (szocialista) „polgárosodásnak”.

A „nemesi polgárisodás” fogalmat Tóth Zoltán⁶ és Takács Péter⁷ munkáiból vontuk el, és ebben az értelemben használtuk 2002-es esszékötetünk alcímében⁸ és gondolatiségében, valamint 2006-os és 2010-es monográfiánk⁹ koncepciójában. Ugyanezt a felfogást próbáltuk érvényesíteni és tovább árnyalni a két korábbi változat szervesnek remélt összeillesztéséből és kiegészítéséből 2020 őszén szü-

⁴ Itt Marchut Réka kötetünkben is szereplő fontos kistanulmányát és Romsics Ignác 2018-as összefoglalóját említhetjük elsősorban, amelyek az időközben szintén megszorított román forrásokat is kimerítően hasznosítják. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018. 95–97., 114., 183–189., 225., 231., 250. Továbbá: Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánáti Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2009), 2–3. 63–74.; Botlik József: A Bánáttól a Muráig. A magyarság nemzeti önvédelmi kísérletei 1918–1919 fordulóján. *ARACS*, 9. (2009), 1. 8–24.

⁵ Ilyen például a Korda István Róth Ottóval készített 1938-as interjúja egyik szóösszetétele: „szokott fanyar humorával”. Korda István: A huszéves „Bánáti Köztársaság”, amely voltaképpen csak legenda volt és amelynek egyetlen tárgyi bizonyítéka egy Franchet D’Espèrey tábornokhoz intézett diplomáciai iratban található fel. Beszélgetés dr. Róth Ottóval a volt „Bánáti Köztársaság” kormánybiztosával. *Brassói Lapok*, 1938. december 25. 7.

⁶ Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég*, (1991), 2–3. 75–130.

⁷ Takács Péter: Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez. Egy szolgabíró portréja a dualizmus korában. In Somogyi Éva – Burucs Kornélia (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára – Verbürgerlichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1991. 57–71.

⁸ Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből*. Pécs, Jelenkor, 2002.

⁹ Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pőr 1919–1920*. Budapest, Noran, 2006; Borsi-Kálmán Béla: *Ifj. Niamessny Mihály és a temesvári Levente-per 1919–1920*. Budapest, Helikon, 2010. (A csengerújfalusi O’sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai.)

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánásági magyar úriemberek egyike?

letett könyvünkben¹⁰ is, két irányban tágítva, illetve mélyítve azt. A régiesen írt fogalom – a „polgárisodás” – egyik általunk ismert első formáját, „keresztény polgárisodás” alakban Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című művében találtuk meg.¹¹ A korabeli fogalomhasználat megértéséhez megkerülhetetlen Halmos Károly általunk igen sokszor idézett frappáns összefoglalója.¹²

Róth Ottó családi háttere

Róth Ottó dr., foglalkozására nézve ügyvéd, korábbi temesvári tevékenységéről kevés adatot találtunk, mindössze három régi, meglehetősen szófukar lexikoncikk,¹³ egy román nyelvű temesvári kisenciklopédia,¹⁴ továbbá két angolul megjelent újabb keletű világhálós összefoglaló¹⁵ áll rendelkezésünkre. Ezekből tudható, hogy nem volt őshonos a Bánág székhelyén: a Krassó-Szörény vármegyei Nagymutnokon született 1884. december 6-án. Szülőhelyéről ez olvasható Fényes Elek 1851-ben kiadott klasszikus művében:¹⁶ „Mutnik (Nagy-), oláh falu, Krassó vármegyében, utolsó posta Bozsurhoz 2 1/4 órányira: 6 katolikus, 936 óhitű lakossal, anyatemplommal, hegyes határral.” Ezek szerint Nagymutnok tipikus kelet-bánásági, dombos-román település, amelyről egy másik forrás azt közli, hogy közvetlenül a trianoni békeszerződés előtt Krassó-Szörény vármegye Temesi járásához tartozott. A Bánágban a dualizmus korában megindult nagy arányú modernizációs, betagozódási s egyben

¹⁰ Borsi-Kálmán Béla: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története, 1919–1922.* Budapest, Kortárs, 2020.

¹¹ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.* II. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1981. 5.

¹² Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótáriródalom tükrében. *Századvég*, (1991), 2–3. 131–169.; Halmos Károly: *Költség és költészet. Eszmék gazdaság- és társadalomtörténete.* Budapest, L'Harmattan, 2021. 15–52. Ugyancsak haszonnal forgatható Tőkéczki László: Vitairat a magyar polgárosodásról – Álom és valóság. *Századvég*, (1991), 2–3. 49–59.; Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történelmi értelmezhetősége. *Századvég*, (1991), 2–3. 169–177. Vö. további, főként magyar nyelvű szakirodalmi tájékoztatóval: Kövér György: Kulturális rétegződés és társadalmi értékrend a magyar középosztály történetében. (Kósa László hatvanadik születésnapjára). In Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok.* Pécs, Magyar Történelmi Társulat, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2003. 35–44. Lásd még ehhez a 97. sz. jegyzetet is!

¹³ Damó Jenő (szerk.): *Ki kicsoda? A bánásági közélet lexikonja.* Timișoara–Arad, Lexika Kiadóvállalat, 1931. 277.; Osvát (1928): i. m. 252.; Anton Peter Petri: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums.* Marquartstein, Breit, 1992. 1608–1609.

¹⁴ *Minipedia Iudaică Timișoreană.* Culegere de informații despre personalități și întreprinderi evreiești Lucrare începută în noiembrie 2014 de redactorii, Getta Neumann și Irina Stern, și cititorii paginii web www.bjt2006.org, 207–210.

¹⁵ Lásd [Otto Roth](#) oldaltát a Wikipédián.

¹⁶ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik.* Pest, Kozma Vazul, 1851.

magyarosodási/magyarosítási folyamat minden jel szerint nem ért el a Kranovácsky család földesúri birtokát képező kis faluig, amelynek lakosságát a századfordulón is döntően románok alkották.¹⁷

Aki egy ilyen közösségben cseperedik fel, az még akkor is megtanulja a többség nyelvét, ha netán ezt nem is ambicionálja. Hát még ha édesapja a helyi szeszfőzde tulajdonosa, aki feltehetően áruba is bocsátja italválasztékát.¹⁸

A Róth Ottóval kapcsolatos talányok egyike éppen az, hogy az általunk ismert kútfőkben sehol sem olvasható fehéren-feketén, hogy a német (s a jelek szerint a francia) mellett minden bizonnyal kitűnően tud románul is, ami vagy azt jelenti, hogy ezt a róla megemlékezők magától értetődőnek tartják, vagy pedig azt, hogy abban a szakmai/értelmiségi/politikai közegeben, amelyben Róth Ottó szocializálódott, ez a mozzanat ugyan fontosnak, de csupán másodlagosnak tekinthető. Mert bármilyen mellbevágónak tűnjék is ez több mint száz évvel Trianon után, a bánági s főként a temesvári közélet domináns nyelvénél a 20. század első évtizedében immár a magyar vált. Mégpedig annak ellenére, hogy a Temesvidék (kivált Krassó-Szörény vármegye) jelentős, ámbar az egész régiót tekintve mégis csupán viszonylagos román többséggel, a székváros pedig változatlanul németes jelleggel bírt. Ugyanez a magyarosodás volt érvényes a szintén nagyszámú s a térség korszerűsítésében nagyon jelentős szerepet játszó zsidóságra is.

Róth Ottó neve ugyanakkor – a Bánági Köztársaság másik kormánybiztosával, az 1881-ben Kolozsvárt született Jakobi Kálmánéval¹⁹ ellentétben – nem szerepel a *Zsidó Lexikon*ban. Napjaink legtájékozottabb Temesvárral foglalkozó szakembere, Szekernyés János kutatási anyagából az derül ki, hogy a temesvári református felekezet tartotta nyilván. Csupán kapcsolatrendszeréből, és – mint később még látni fogjuk – a cionizmusról kialakított álláspontjából gyanítottuk a bánági társadalomfejlődéssel összefüggő kutatásaink kezdetén, hogy olyasféle szabadgondolkodó környezetből származhatott, amely a nagykárolyi Jászi családot is jellemezte: a felekezeti hovatartozásnak és a zsidó származásnak alig tulajdonítottak jelentőséget.²⁰ Erre utal az az új adat is, miszerint az 1920-as budapesti fogolytörzskönyvben felekezetnélkülüként vették lajstromba.²¹ A problémát a kései krónikás számára az okozza, hogy a Róth familia nagymutnoki és lippai életére egyelőre semmiféle adattal nem rendelkezünk. Nem ismerjük anyja nevét, s azt sem tudjuk, hány gyerek volt a családban. Erről csupán annyi támpontunk van, hogy a szászvárosi *Kuún Kocsárd Gimnázium* történetét feldolgozó kismonográfiában

¹⁷ Lásd a település Wikipédia-oldalát.

¹⁸ Nicolae Brînzeu: *Memoriile unui preot bătrân*. Timișoara, Fundație Triade, 2008. 51.

¹⁹ Ujvári Péter (szerk.): *Zsidó Lexikon*. Budapest, Pallas, 1929. 405.

²⁰ Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003. 18–19. Vö.: Pelle János: *Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé*. Budapest, Kairosz, 2001. 201., 253.

²¹ Budapest Főváros Levéltára, Fogolytörzskönyvek (1895–1950), Fogolytörzskönyv 1920. VII.102. a. 1234. Vö.: az 54. sz. jegyzettel!

az „érettségi vizsgálatot” sikerrel letevő növendékek között az 1882-es évfolyamban *Róth* Jakab (később Bécsben praktizáló orvos), az 1894-ben érettnek nyilvánítottak között pedig *Róth* Ármin neve bukkan fel, akiről viszont kútfőnk azt is közli, hogy – 1897-ben – „joghallgató Budapesten”.²² Benne esetleg – analógiás alapon, hiszen Ottó is az ügyvédi pályát választotta, s maga is a pesti egyetemen folytatta később tanulmányait – *Róth* testvér- vagy unokabátyját gyaníthatjuk. Az utolsó romániai (temesvári) magyar neológ főrabbi, Neumann Ernő leánya, Getta Neumann (Györgyi) újabb kutatásaiból immár biztosan tudható, hogy Ottó 1926-ban Pogány Rozáliával kötött házasságot, akinek egy lánytestvére az esküvő után hozzájuk költözött, és segített a három R-betűs fiúgyerek (Roland, Rudolf és René) felnevelésében. Nem tudjuk, hogy *Róth* Ottó miért nem volt teljesen elégedett saját református felekezetével, mert fiait a római katolikus anyaszentegyház hitközösségébe íratta be, de egyikük sem kapott vallásos nevelést. Tény viszont, hogy mindhárman a Piarista Líceumban végezték középiskolai tanulmányaikat, amelynek tanítási nyelvét ugyan az új főhatalom 1920 után románra változtatta, de „kegyesen” megengedte, hogy a szerzetes tanárok magyar nyelvet és irodalmat is oktathassanak.

A családi nyelv mindvégig a magyar volt

Róth Ottó hitvesét vállalkozó kedvű, talpraesett, erős akaratú és elegáns asszonyként jellemzik forrásaink, aki valamikor az 1920-as évek elején vette át a Pittoni Lenke tulajdonában lévő, 1916-ban alapított Pittoni-fotóműhelyt, és – eredeti nevét megtartva – Temesvár legnépszerűbb fényképészműhelyévé fejlesztette. A két hölgy nagyon közeli barátságot ápolt, amelyet nyilván tovább erősített, hogy Lenke első férje halála után *Róth* Ottó kormánybiztos kollégájának és barátjának, *Jakobi* Kálmánnak mondta ki a boldogító igent, s 1941-ben kivándoroltak Palesztinába. Akárcsak *Róth* Ottó halála után nem sokkal *Rozália* is legkisebb fiával, az orvosbiológus *Renével* – immár Izraelbe. A másik két fiú közül *Roland* gyermekorvosként dolgozott Bukarestben, míg *Rudolf* mérnöki diplomát szerzett, és Kanadát választotta. *Pogány Rozália* sírja Jeruzsálemben van, az utolsó *Róth* fiú 2015-ben hunyt el.²³

Mivel a két idézett mutnoki összeírás egyikében sem szerepelnek izraeliták, logikailag ebből az a következtetés adódott, hogy esetleg már *Róth* Ottó atyja kikeresztelkedhetett. Ezt a feltételezést viszont a *Kuún Kocsárd Gimnázium* 1903-as

²² Dósa Dénes: *A szászvárosi ev. ref. Kún-kollegium története*. Szászváros, (k. n.), 1897. 206., 209. Lásd még ehhez: Ablonczy Balázs: A szászvárosi kollégium és az impériumváltás. *Trianon* 100, 2021. április 28.

²³ Az adatok Neumann Györgyi 2021. február 28-i keltezésű elektronikus magánleveléből származnak.

értesítője egyértelműen cáfolja: hősünk itt mózeshitűként van feltüntetve.²⁴ Ottó zsidó származását volt osztálytársa, Nicolae Brînzeu emlékiratai nem említik, minden bizonnyal azért, mert egyszerűen „nem volt téma”: a szászvárosi református kollégium messze földön híres volt toleráns, liberális, teljesítményorientált szellemiségéről.

Brînzeu tisztelendő úr közíróként is ténykedett, pályája csúcán pedig a lugosi görögkatolikus plébánián teljesített szolgálatot, s a magyar kisebbségtörténet egyik legfontosabb alakjával, a sokáig szintén Lugoson tevékenykedő örmény eredetű Jakabffy Elemérrrel²⁵ is jó kapcsolatot ápolt.

A híres kollégiumnak a magyar nemzetépítésben (pontosabban: megtartásban) játszott szerepét román növendékei valószínűleg érzékelték, de a tanári kar toleráns, empatikus magatartása és az együtt töltött hét-nyolc esztendőn át szerzett közös élmények ezt elfogadhatóvá tették. Utólag sem lehet ellenben pontosan tudni, hogy a többnemzetiségű tanulóifjúság tisztában volt-e azzal, hogy ez a számukra rendkívül rokonszenves, egyéniségükbe egy életre kitörölhetetlenül beivódó szellemiség a magyar reformkor számos, nem magyar eredetű, az öröklött rendies jellegű presztízshierarchiában felkapaszkodni vágyó országglakos számára is vonzó nemesi liberalizmus volt, valódi tétje pedig a francia típusú magyar nemzetállamiságnak a „történelmi ország” egész területére való kiterjesztése lett volna.

Erről, meglehetősen kendőzetlen megfogalmazásban ezt találjuk a főntebb hivatkozott 1897-ben kiadott kollégiumtörténetben:

„És hogy e [dél-erdélyi, különösen hátszegvidéki] nemesség fennmaradott, hogy nyelvét és vallását szetszört volna dacára megőrizte, s így a magyar nemzet javára megmentetett, azt nagyrészen a szászvárosi ev. ref. kollegiumnak lehet köszönni. Ez intézet nélkül nagy valószínűséggel a köznemesség is eloláhosodott volna, mint a hogy számos magyar paraszt község eloláhosodott.”²⁶

Máris benne vagyunk tehát a magyar–román kapcsolatok fősodrában, amelynek erőteréből ugyan a középfokú tanulmányaikat a millennium környékén kezdő, s az új évszázad első éveiben befejező ifjú emberek nyilván nem is tudják magukat tökéletesen kivonni, de az bizonyos, hogy az erdélyi magyarság egyik legveszélyez-

²⁴ A Kuún Kocsárd Gimnázium 1903-as értesítője.

²⁵ Itt jegyzendő meg, hogy a Bánsági (Bánáti) Köztársaság történetében és Róth Ottó ebben játszott szerepének mindmáig egyik leghitelesebb forrása Jakabffynak Páll Györggyel együtt jegyzett alapmunkája: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, Studium, 1939, illetve a Róth Ottóval készített, ebben közzétett interjú. Jakabffy–Páll (1939): i. m. 12–13., ill. a 13. lapon található, a következő oldalra átnyúló 3. sz. hosszú jegyzetben. A másik fontos kútfő Róth Ottónak a *Temesvarer Zeitung* 1927. szeptember 25-i számában megjelent interjúja. Vasile Dudaș: România, Serbia și Ungaria în timpul primului război mondial. Unirea Banatului cu România. In Victor Neumann (szerk.): *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*. București, Editura Academiei Române, 2016. 569. (A 36. sz. jegyzetben.)

²⁶ Dósa (1897): i. m. 17.

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánági magyar úriemberek egyike?

tetettebb végvárában lévő műintézmény által terjesztett francia mintájú *magyar állameszme* nem teszi lehetetlenné az életre szóló barátságok spontán kialakulását. Épp ellenkezőleg, valóban tartós kapcsolatok jöttek létre.²⁷

1. ábra: Balról jobbra: Róth Ottó, Tökés Ernő, bukaresti ev. ref. püspökhelyettes (a magyar kisgazdapárt elnöke), Róth Rozália fényképész, Róth Ottó felesége, dr. Nicolae Brinzeu, dr. Petru Groza, Temesvár, 1936. augusztus 31.

Forrás: Arhiva dnei Pia Brinzeu

Nicolae Brinzeu emlékirataiból immár pontosan tudható, hogy Róth Ottó 1895. szeptember elején kezdi középfokú tanulmányait a szászvárosi református gimnáziumban. A későbbi lugosi kanonok ezt jegyzi fel a szomszéd szobában lakó

²⁷ Lásd: Getta Neumann *O prietenie legendară – un politician ortodox, un avocat evreu și un preot greco-catolic (Petru Groza, Otto Roth și Nicolae Brinzeu)* című kitanulmányát. (Minipedia Iudaică Timișoreană.) A belső erdélyi szórványvidékek (így Szászváros) lakosságának valós magyar nyelvtudásáról, de a magyar nyelvű közigazgatás ellenére az itteni közösségekben spontán módon kialakult „transzetenikus”, viszonylag toleráns „élhető” atmoszférájáról lásd bővebben: Berecz Ágoston: *The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 11. (2019), 2. 23–36. Továbbá Berecz Ágoston: *Nyelvi jogok a dualista Magyarországi igazságszolgáltatásában. Múltunk*, 65. (2020), 3. 91–124.

osztálytársáról: „[...] ápolt arcú kisfiú, élénk tekintete elárulja, hogy nagy hírnévre fog egyszer majd szert tenni az országban: egy lippai szeszgyáros fia, Róth Ottó.”²⁸

Ennyi, és semmi több: a leghalványabb célzás sem történik a Róth família eredetére. Aminthogy a következő passzusban sem, amely az akkor 13-14 éves Róth Ottó személyiségének két jellemző vonását egyidejűleg rögzíti: „[...] harmadikos korunkban elhatároztuk, hogy kiadunk egy folyóiratot. Róth Ottó volt a legmerészebb közülünk, rögvest kinevezte magát főszerkesztőnek, a két szerkesztő [Natan] Hirsch és én voltunk [...]”²⁹

Vagyis a leendő kormánybiztos nincs híján sem a bátorságnak, sem a kezdeményezőkézségnek, mi több: a vezető szerep betöltéséhez elengedhetetlen önbizalom sem hiányzik belőle, amelynek döntő fontossága van a mindenkori – és minden emberi közösségben létező – spontán erőrangsorok kialakulásában s életre szóló rögzülésében. Ráadásul, akinek ilyen vezetői ambíciói vannak, nem árt, ha könnyedén ki tudja fejezni a gondolatait, azaz fejlett a kommunikációs képessége. Márpedig a 19–20. század fordulóján, akárcsak Kossuth Lajos *Pesti Hírlapja* idejében, semmi sem alkalmasabb eszköz erre az újságírásnál. Másképpen szólva Nicolae Brînzeu, akár egy kitűnő fotográfus, *pillanatfelvétel* formájában ragadja meg serdülőkorú barátja jellemző karaktervonásait, nem elhanyagolható hírlapírói munkásságát is mintegy megelőlegezve.

Róth Ottó 1903 júniusában érettségizett a „Kún-Tanodában”. Egy másik osztálytársát, egyszersmind Brînzeu mellett legközelebbi barátját Groza Péternek hívták, aki csupán egyetlen nappal volt fiatalabb nála, s hozzá hasonlóan – Brînzeu szavaival – „bekerült a Történelembe”.³⁰ Groza azonos a „népi demokratikus” Románia Gheorghe Gheorghiu-Dej melletti másik emblematikus figurájával, dr. Petru Grozával, aki később több alkalommal is hatékonyan lépett közbe, ha gyerekkori barátai bajba kerültek.³¹ Akik a maguk szerényebb eszközeivel szintén minden tőlük telhetőt megtettek, ha Groza szorult némi erkölcsi-politikai támogatásra.³²

²⁸ Brînzeu (2008): i. m. 51. E passzusból logikailag az következtethető ki, hogy a Róth család Ottó születése után, de még 1895 előtt beköltözött Lippára. Róth lippai éveiről nincsenek ismereteink, nem hozza szóba gyermekkorát az általunk ismert interjúiban sem. Lásd: Nicolae Brînzeu: *Jurnalul unui preot bătrân*. Timișoara, Editura Eurostampa, 2011. 555.

²⁹ Brînzeu (2008): i. m. 77.

³⁰ Brînzeu (2008): i. m. 98.

³¹ 1947 és 1957 között lediktált emlékirataiban az erdélyi román államférfi a közkézen forgó „hivatalos” nézeteknél bevallottan sokkal szebb képet fest – ne feledjük: az általa is reprezentált és az előző, „oszátrák–magyar” periódus zsigeri s egyben módszeres tagadására épülő történelmi korszak kellős közepén – a kettős Monarchiában töltött gyermekkoráról és ifjúságáról. Lásd: Petru Groza: *Adio lumii vechi! Memorii*. București, Compania, 2003. 12., 14–86. Vö.: Dorin-Liviu Bîțfoi: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*. București, Compania, 2004.

³² Egy ilyen eset 1943 végén történt, amikor a nagy hatalmú bukaresti német nagykövet, Manfred von Killinger Grozát túszként Németországba kívánta vitetni. Róth azonnal mozgósította kapcsolatait, elérve, hogy végül maga a román diktátor, Ion Antonescu lépjen közbe Groza védelmében.

Ezután két évig jogot hallgatott Budapesten, ahol Konkoly-Thege Kázmérral 1903-ban együtt szerkesztették az *Előre* című hetilapot, 1904-ben pedig a *Fővárosi Tudósító* című lap segédszerkesztője volt. Róth 1904-ben jött először Temesvárra, ott pedig azonnal bekapcsolódott a szociáldemokrata mozgalomba, s annak egyik vezetője lett, 1905 és 1912 között a Temesvárt kiadott *Volkswille* állandó munkatársaként. Itt kötött ismeretséget Kunfi Zsigmonddal, aki 1903 és 1906 között szintén Temesvárott „reáliskolai tanár és a munkástanfolyamok előadója” volt.³³ Róth minden valószínűség szerint éppen Kunfi révén került közelebbi kapcsolatba a budapesti szociáldemokrata elittel. Nagyon is életszerűnek tetszik, hogy a magát hamar igen befolyásos, ideológiai szaktekintéllyé – „a magyar szociáldemokrácia vezető intellektusává” – kinövő Kunfi ajánlotta a nála öt évvel fiatalabb, becsvágyó temesvári ismerősét Jászi Oszkár s talán maga Károlyi Mihály figyelmébe, ily módon hatékonyan hozzájárulva Róth Ottó fényes bánági politikai karrierjéhez. Nem tudjuk, konkrétan kikkel állt még név szerint kapcsolatban budapesti joghallgatóként, de tény, hogy ekkor és ott lépett be a Szociáldemokrata Pártba, amelynek – a Bánágba hazatérve – „Róth Ottó [...] szószólójának és exponensének számított Temesváron”.³⁴ Róthot, akárcsak egyik mentorát, Kunfit ifjúkorától erősen foglalkoztatták a munkásság, a kétkezi dolgozók problémái. Előadásokat tartott a munkásegyesületekben és szakszervezetekben, s mint főntebb már említettük, cikkeket írt a Bánág székhelyén szerkesztett *Volkswille* című mozgalmi lapba, amelynek nem csupán főmunkatársa volt, hanem annak alaphangját, politikai irányvételét is ő határozta meg.³⁵ Ezért – és a háború alatti pacifista propaganda vádjával – több alkalommal bíróság elé állították, egy ízben pedig egyéves börtönbüntetésre és 300 korona pénzbírságra is ítélték.³⁶ Ügyvédi minőségében maga is védett bajba jutott elvtársakat.

Az 1905/1906-os tanévben Berlinben, Zürichben és Párizsban³⁷ folytatta jogi tanulmányait, s 1908-ban Pesten avatták jogi doktorrá. Szekernyés János és Lazár Grunceanțu kutatásaiból viszont kiderül, hogy Róth „ügyvédi vizsgát” ugyan valóban Budapesten, a Feljebbviteli Bíróság által összehívott Bizottság előtt tett, ám

Dan Brudariu: *Ce a fost, nu mai este. Secretele istoriei noastre desvăluite de un martor ocular. Restituiri.* București, Coresi, 2018. 6–7., 30–32. Vö.: Brinzeu (2008): i. m. 501–502.

³³ Erényi Tibor: Egy szociáldemokrata vezető a századelőn. Kunfi Zsigmond életrajzához. *História*, 1. (1979), 2. 5.

³⁴ Szekernyés János – Borsi-Kálmán Bélának (2021. március 4.).

³⁵ Szekernyés János: Két merészlet álmodó politikus [Róth Ottó és Bartha Albert] pályaképe. In *Mindenki Kalendáriuma*. Temesvár, (k. n.), 2011. 321.

³⁶ Róthnak már korábban meggyúlt a baja a hatóságokkal: az 1910-es választásokon megdobálta Apponyit. Emiatt 1911-ben bűnvádi eljárást indítottak ellene (Törvényszéki csarnok. Apponyi támadói. *Budapesti Hírlap*, 1911. április 22. 14.), de akkor még felmentették (*Délmagyarország*, 1911. április 23.).

³⁷ Szinte kiapadhatatlan energiájából arra is tellett, hogy – Lippai Ottó néven – a párizsi magyar egyesületben versmondóként is fellépjen egy műsoros esten. *Pesti Hírlap*, 1906. április 12. 14.

„a politikai és jogi tudományok doktorává Kolozsvárt avatták”, ahol egy ideig szintén diákoskodott. A temesvári ügyvédi munkaközösségbe 1907-ben kérte – próbaidős-ként – a felvételét. Bár már 1908-ban letelepedett Temesvárott, önálló ügyvédi irodát csupán 1912-ben nyitott a Belvárosban, az ügyvédi tábla véglegesített tagjává pedig 1913-ban vált.³⁸ Ugyanebben az évben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt programjával a város szenátorává választották.³⁹ 1915 és 1930 között megszakítás nélkül a Városi Tanács tagja és hosszú időn át a Munkaügyi Bizottság Békéltető Testületének elnöke volt.⁴⁰ Az I. világháború éveiben szolidaritásával és emberbarát hajlamaival hívta fel magára a figyelmet: pénzt gyűjtött a fronton elesett ügyvéd kollégái családjainak megsegítésére, aminek következtében a temesvári közélet ismert és népszerű alakjává lépett elő.⁴¹

A Bánság fővárosában

Róth Ottó 1914-es temesvári lakcíme: „Belváros, Ligetut 2.”⁴² Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy a háztulajdonos neve: „Cosma Aurél dr.”, a temesvári románság legtekintélyesebb vezetője, utóbb Temesvár prefektusa, majd – 1922. január 24. és 1923. október 30. között – az egyik Brătianu-kormány közmunkaügyi minisztere,⁴³ akinek ügyvédi irodája is ugyanebben az épületben volt. Ugyanaz a román politikus, aki 1918. október 31-én – szintén *magyarul* – közli a magát a temesvári Tiszti Kaszinó színpadán épp a Bánsági Köztársaság vezetőjévé nyilvánító Róth Ottóval, hogy a helyi románság önállóan kívánja megszervezni magát, jóllehet a legfontosabb kérdésekben, például a rendfenntartásban és a közellátásban

³⁸ Petri (1992): i. m. Szekernyés János: Temesvár kövei 563. *Heti Új Szó*, 2016. október 20.; Lazăr Gruneanțu: *Avocații Baroului Timiș 1875–2015*. Timișoara, Artpress, 2015. 361–362.

³⁹ Szekernyés (2016): i. m. Lásd még erről: Petri (1992): i. m. 1609. Bővebben: Josef Gabriel: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. Timișoara–Temesvár, Schwäb, 1928. 82–91.

⁴⁰ Ștefan Both: Povestea Republicii Bănățene, forma statală care a supraviețuit patru luni. A fost proclamată de un avocat evreu la sfârșitul Primului Război Mondial. *Adevarul*, 2017. november 25. A temesvári *Városi Közlöny*ből szép számmal további adatok bányászhatók ki Róth városi politikusi működésére, 1917-ben a városi kongresszuson is részt vett, s az sem érdektelen, milyen ügyeket képviselt: például felekezet nélküli tanulók katolikus iskolai adójával kapcsolatban.

⁴¹ „At the height of World War I, Roth was a noted philanthropist, collecting funds to assist the families of lawyers who had been killed in combat. As noted by Jewish community historian Geta Neumann, the endeavor made Roth into a »very popular« figure.” Neumann (é. n.): i. m. Vö.: Damó (1931): i. m. 277.

⁴² *Temesvári Címtár. Temesvárer Adressbuch*. Temesvár, [1914]. 112. (Lelőhelye: OSZK, Hung. h. 1066 tc/2.)

⁴³ A. Cosmát 1927-ben a Nemzeti Liberális Párt színeiben Temes-Torontál megye országgyűlési képviselőjévé, 1931-ben pedig szenátorrá választották. Pályájához lásd még: #CentenarulMariiUniri Pe urmele lui Aurel Cosma, primul prefect al administrației românești din Timiș-Torontal. *Agerpres*, 2019. augusztus 2.

messzemenően együtt kíván működni a „Bánati Néptanáccsal”.⁴⁴ Feltételezésünket, hogy Róth ügyvédi irodája ugyancsak ebben a háztömbben volt, Szekernyés János kutatási eredményei is megerősítik: hiteles adatok bizonyítják, hogy a Róth-iroda 1922-ben valóban a *Bulevardul Regina Maria* (korábban Liget út) 2. szám alatt működött (ma: Bd. Revoluției de la 1989).⁴⁵

Az 1910-es évek elejétől gyakorlatilag nem lehetett olyan társadalmi, politikai vagy kulturális esemény Temesváron, amelynek ne Róth Ottó lett volna az egyik főszereplője, legalábbis megkerülhetetlen tényezője. Ilyen esemény, egyszersmind „működési tér” volt Róth számára például a Franyó Zoltán által a nagyváradi *Holnap* mintájára 1908 őszén alapított *Dél Irodalmi Társaság*, amely Ady Endre nevét tűzte zászlajára. Ez Szabolcska Mihály (református tiszteletes, egyébként maga is szabadkőműves) városában felért egy provokációval – hamisítatlan forradalmi cselekedetnek számított. „Dr. Róth Ottó a szociáldemokrata párt temesvári szervezetének titkára”, az „országosan ismert szociológus” a néhai Koronaherceg kávéháznak a színház felőli részén fekvő törzsasztala körül kora este kezdődő, késő hajnalig húzódó parázs esztétikai és közéleti viták, továbbá „a havonként rendezett irodalmi matiné” állandó résztvevője – olvashatjuk ifj. Kubán Endre neves bánági újságíró 1968-ban publikált cikkében.⁴⁶ Róth írói körökben való ismételt felbukkanására van még egy (új keletű) magyarázat: újabb adataink szerint parttalan érvényesülési vágya odáig terjedt, hogy nem érte be a versmondással, maga is megpróbálkozott a szépirodalommal. Lippai R. Ottó néven rendszeresen publikált vidéki lapokban (*Czepléd, Nyitra-völgyi Lap*), s a többnyire általa szerkesztett egyéb orgánumok irodalmi és kritikai rovatát is maga gondozta. Van egy olyan értesülésünk is, hogy az *Előre* redaktoraként Juhász Gyulával is kapcsolatba került, s szinte bizonyos, hogy az *Új Század* című radikális kolozsvári folyóirat „Lippai Ottó” nevű munkatársa mögött ugyancsak ő rejtőzik.⁴⁷

⁴⁴ Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán (2020): i. m. 34. Egyik román kútfőnk szerint Cosma – immár anyanyelvén – ezeket mondta: „Mi románok nem fogadjuk el Roth Ottó úr javaslatait. Népünk törekvései arra buzdítanak (ösztönöznek) bennünket, hogy más utat válasszunk. Mi majd alkalmazkodni fogunk a császári sürgönyben kifejtettekhez és egy román nemzeti szervezetet fogunk létrehozni. Felszólítok minden román tisztet, hogy kövessen, aki pedig nem tart velünk, a nép színe előtt fog felelni magatartásáért. Éljen Nagy Románia!” Idézi Radu Păiușan: *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire (1895–1919)*. Timișoara, Editura de Vest, 1993. 105. Lásd erről újabban: Mircea Rusnac: *A Bánági Köztársaság (1918. október 31. – 1919. február 21.) Fogalomtisztaítás*. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 145–158.

⁴⁵ Az adat Szekernyés János 2021. március 20-i keltezésű elektronikus leveléből származik.

⁴⁶ Kubán Endre: A „Dél” irodalmi társaság emléke. Franyó Zoltán és Manojlovcs Tódor. *Híd*, 32. (1968), 6. 638–642. (Róth O. nevét lásd a 638. lapon!) (Az értesülésért Szekernyés Jánosnak jár a köszönet!)

⁴⁷ Róth szépírói kvalitásairól megoszlanak a vélemények (lásd például a *Czepléd* 1904. szeptember 18-i számában közölt írását), ellenben tény, hogy Juhász Gyulával is együttműködött az *Előre*-ben, s kapcsolatukat egy közös fénykép is megörökítette. *Igaz Szó*, (1957), 2. 295. (Vö.: a 37. sz. jegyzettel is!)

Szemelvények Méliusz József kulcsregényéből

Méliusz József plasztikusan festi le a századforduló Magyar Királyságának egyik legdinamikusabban fejlődő régiójában zajló társadalmi integrációs folyamatokat, amikor betekintést enged a magyarosodni igyekvő, különféle rendű és rangú, de egyaránt beilleszkedni vágyó és felfelé törekvő temesvári „bürgerek” azonosság-tudatának rejtett bugyraiba:

„[...] engem *szüleim bölcsőm óta magyarnak neveltek*, ők végeredményben, mint a város tisztviselő *polgárságának* legnagyobb része, még saját maguk vergődtek át a városi, másfajta és tudatos tartalmú nemzeti hasonulás belső harcain, váltak ötféle nemzetiség keveredettjeiből *nem magyarokká*, hanem *polgár-magyarokká, beamter-magyarokká*, anélkül, hogy apám egyik magyar nagyanyja, az a bizonyos Szabó, Kovács vagy Szűcs Mária különös hivalkodásra okot adott volna, hiszen ő is csak cseléd volt. A vér, a fajmagyarok badarsága akkor fel se merült, még a polgári körökben sem. Apám gyermekkorában a pusztán mást sem hallott a zsellérek között, mint magyar szót, a németet csak nagyanya őrizte, és az se számított, hiszen valamelyik másodunokaöccse [...] egy Hekler nevű művészettörténész volt [...]. Kanonok Hódmezővásárhelyen, professzor Budapesten, ez már szinte-szinte olyan, mintha *családunk joggal tarthatna igényt arra, hogy előkelőnek tekintsek*, hogy ne nyavalyás szegényparasztközül felkapaszkodottaknak »tűnjünk«, hanem *amik vagyunk*« – »*úriembereknek*«, »*magyar úri családnak*«.”⁴⁸

Ez tehát a melting pot (olvasztótégely) temes(vár)i változata, egyszersmind társadalmi/társaslélektani szűrő is, amelyen mindazoknak át kell csusszanniuk (rosszabb esetben kényszeredetten át kell préselődniük), akik hivatalnokká, tisztviselővé és *magyar* (identitású) városi *polgárrá* kívánnak (át)lényegülni. Csaknem függetlenül attól, hogy – s ez a tény azért igen lényeges – melyik magyarhoni *nemzetiség* fiai. Erről a többszörös kötődésről/hovatartozásról (voltaképpen ösztönösen megszűntetni igyekezett identitászavarról) Méliusznál ezt olvashatjuk:

„A jámbor ember persze csak neve szerint volt bolgár. Olyanfajta szegény ember volt ő, aki a mi vidékünkön két, három, sőt több nyelven is beszél, ám egyet sem ismer tökéletesen, s ha megkérdik tőle, milyen nép, milyen nemzet fia – neve és fejformája után hiába is próbálnánk eligazodni –, csak a vállát rándítja, és csodálkozva mered a kérdezőre, mert a kérdést pontosan meg sem érti.”⁴⁹

Kiváltképp hitelesnek tetszik a méliuszi látlelet egy olyan forrongó, sodró erejű társadalmi közegben, mint az 1910 körüli Temesvár, ahol (bármennyire meglepőnek tűnjék is ez napjainkban) egy viszonylag rövid, mindössze két évszázados intervallumban a bánsági és főként a temesvári „polgárok” számára nem kevesebb, mint *négy* – szerb, német, magyar, román – *alternatíva* is kínálkozott nemzeti

⁴⁸ Méliusz József: *Város a ködben*. Bukarest, Ifjúsági, 1982. 44 (*kiemelés – B–K. B.*).

⁴⁹ Méliusz (1982): i. m. 280. A bánsági bolgárok szintén igen bonyolult azonosságválasztási feltételeiről lásd bővebben: Zatykó Vivien: Magyar bolgárok? Etnikus identitás és akkulturáció a bánáti bolgárok körében. *Regio*, 5. (1994), 3. 129–139.

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánági magyar úriemberek egyike?

hovatartozásuk meghatározására, s a századfordulón még úgy tetszett: a legkisebb esélyük épp a románoknak van.

Az eddig elmondottakból is az a következtetés adódik tehát, hogy Róth Ottó maga is a bánági (különösen temesvári) zsidó eredetű polgárság köznemesi mintákat is ösztönösen követő, erősen megmagyarosodott felső – „úriember” – rétegéhez tartozott, s ezt a formálódóban lévő identitást, hasonulási vágyat csak tovább erősíthette „vidékisége”: az a tény, hogy kívülről jött, bizonyításkényszerbe került. Mindezt tovább árnyalja a helyi polgári körökben közismert szociáldemokrata beállítottsága.

Idetartozó adat, hogy az épp Róth által 1918 decemberében (valószínűleg a szerb főhatalom egyetértésével) elrendelt felhivatalos népszámlálás 2,9% zsidó nemzetiségű lakost vett lajstromba Temesvárott. Ám a városvezetői tisztét a zűrzavaros politikai helyzetben is megőrző, eredeti foglalkozására nézve statisztikus Geml József polgármester ehhez tüstént hozzáteszi, hogy a 75 332 fő összeírt népesség 10,3%-át kitevő 7646 izraelita közül „csak 2175 vallotta magát zsidó nemzetiségűnek”.⁵⁰ Minden bizonnyal soraikban kell keresni a hamarosan megerősödő bánági cionizmus híveit. Az 1920-as román népszámlálás ugyanis már 8296 zsidó nemzetiségű polgárt írt össze.⁵¹ E folyamat egyik fontos állomása 1918. november 10-én volt, amikor is

„mintegy 500 zsidó értelmiségi, üzletember, iparos és katonatiszt Vermes Ernő elnökletével megfogalmazta azt a követelést, hogy ismerjék el a zsidókat is nemzetiségként a többi mellett. Megalapították a Zsidó Nemzeti Tanácsot, amely nemsokára átalakult Erdély és Bánát Zsidó Nemzeti Szövetségévé. A korábbi magyar területek zsidói ezzel valamiféle közös frontot hoztak létre.”⁵²

Róth Ottó maga is ott volt a sorsfordító eseményen, ahogy Schatteles Tibor írja:

„Nem örült mindenki ennek az új megközelítésnek. Dr. Róth Ottó is részt vett a gyűlésen, de különleges céllal: *meg szeretne volna győzni a zsidókat, hogy adják fel a tervüket, és úgy szállt be a vitába, hogy héberül idézte a bibliai parancsot: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!«* Mivel azonban senki sem értette, hogy ugyan miért mondana ellent ez a bibliai parancsolat annak, hogy a zsidók önmaguk védelmére létrehozzák a szervezetüket, *az egyébként sokak számára szimpatikus politikus csaldóttan otthagya a gyűlést.*”⁵³

E balul sikerült fellépéséből nem lehet másra következtetni, mint hogy Róth a marxista utópia jegyében elhatárolódott a – bánági zsidóság 1918 őszén egyelőre még

⁵⁰ Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. (1914. VI. 15. – 1919. IX. 4.)*. Timișoara, Helicon, 1924. 109.

⁵¹ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 54. Vö.: Olosz Levente: *A cionizmus kezdetei Erdélyben (1900–1918)*. In Gecsényi Lajos – Fazekas Csaba (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 107–120.

⁵² Schatteles Tibor: *A temesvári zsidóság, történelmi távlatkép*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 2020. 217.

⁵³ Schatteles (2020): i. m. 217–218 (*kiemelés – B-K. B.*).

kisebb szegmensére kiterjedő – helyi cionista mozgalomtól, egy másik forrásunkból pedig az is tudható, hogy – hosszabb távon – a „zsidó nacionalizmus” helyett valóban „az internacionalizmusban látta az egyetlen kivezető utat”. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy bár maga ateista nézeteket vallott, nem volt semmilyen vallási meggyőződés ellensége.⁵⁴ Csak éppen képzett szociológusként másképp gondolkozott a bánágsági s főként temesvári integrációs/asszimilációs trendekről, és más volt a jövőképe is, mint kortársai többségének. Egyik vitapartnere, Dohány Gyula viszont „cionista alapon kívánta megoldani a zsidókérdést”, míg Gábor Dezső városi moziigazgató szerint „a szocializmus nem zárja ki a cionizmust”.⁵⁵

Az eddigiekből is kiderülhetett, a csavaros eszű ügyvédnek nem száll inába a bátorsága, ha – akár egy tömeggyűlésen is – meg kell védenie álláspontját, bátran vállalja (nemzet)politikai elképzeléseit, s nem csupán a „fősodor” véleményével mer vitába bocsátkozni, hanem a „központ” elvárásaival is kész szembeszegülni, ha azt tartja helyesnek.

Geml József temesvári polgármester emlékiratai szerint Róth Ottó a Tiszti Kaszinó előtti kertben tartott munkásgyűlésen már 1918. október 30-án este felvetette hallgatósága előtt, hogy fontolóra kell venni, „mehetnek-e még Károlyival. Kijelentette, hogy Délmagyarország népének nem marad más hátra, mint, hogy maga vegye kezébe a béketárgyalásokat.”⁵⁶

Ennek első markáns megnyilvánulása az volt,

„hogy amikor 1918. november 3-án a Gyárudvarban a szocialisták gyűlésén a budapesti Nemzeti Tanács megbízottja – Kellermann Gusztáv népbiztos – bejelentette, hogy a »Constituante« nemsokára dönteni fog az államformáról, *Róth Ottó kijelentette, hogy ez a Bánáságot már nem érdekli, hiszen Temesvárott a katonatisztek, katonák és munkások már október 31-én kikiáltották a Bánáti Köztársaságot.*”⁵⁷

Ismereteink jelenlegi szintjén mindenesetre annyi máris megkockáztatható, hogy Róth korántsem tűnik a budapesti népköztársasági, majd a tanácskormány valamiféle meghosszabbított karjának, engedelmes helyi eszközének. A koronatanúnak tekinthető Geml József polgármester ugyanerről a november 3-i szocialista gyűlésről beszámolva még egyértelműbben fogalmaz: „*a temesvári szocialisták vezetői nem sokat törődtek a budapesti nemzeti tanáccsal, hanem kezdettől fogva önálló kül- és belpolitikát csináltak.*”⁵⁸

⁵⁴ Az unitus vallású gyerekkori barát ezt jegyzi fel híressé vált osztálytársai beállítottságáról: „megállapítottam, hogy Groza, jól lehet az (antikapitalista) baloldallal tart nemzeti érzésű és keresztény [...] Ottó meggyőződéses kommunista, *felekezeten kívüli, de nem vallásellenes.*” Brinzeu (2011): i. m. 229 (*kiemelés – B-K. B.*). Vö.: a 21. sz. jegyzettel is!

⁵⁵ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 57. Vö.: Gábor Dezső: *A magyarországi zsidókérdés új megvilágításban. Zsidó nemzetiségi kérdés.* Temesvár, (k. n.), 1919.

⁵⁶ Geml (1924): i. m. 92.

⁵⁷ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 14 (*kiemelés – B-K. B.*). Vö.: Geml (1924): i. m. 93–94.

⁵⁸ Vö.: Geml (1924): i. m. 93 (*kiemelés – B-K. B.*). Szekernyés egymondatos összegzése ebben a vonatkozásban is helytállónak látszik: „Kísérletet tett a Bánágsági Köztársaság nemzetközi elismertetésére.”

A főhatalom tiszavirág-életű birtoklásának hónapjaiban (s közvetlenül szerbek általi 1919. február 20-án bekövetkezett menesztése után) pedig néhány olyan politikai-diplomáciai akció fűződik a nevéhez, amelyek több kérdőjelet is fölvetnek valódi elképzeléseit illetően.

Róth Ottó belgrádi diplomáciai küldetése

Mindenekelőtt azt kell rögzítenünk, hogy a *bánági különállam* létrehozásának megkísérlése mögött több jól ismert, s gyakorlatilag minden feldolgozásban hangsúlyosan szereplő tény húzódik meg, miszerint a három bánági megye – Torontál, Temes és Krassó-Szörény – elméletileg életképes gazdasági egységet alkotott (volna), ráadásul nagyjában-egészében arányos nemzetiségi összetétellel, megközelítőleg hasonló nagyságrendű szerb, sváb, román és magyar lakossággal.⁵⁹ Itt kell máris megjegyeznünk, hogy ez a bonyolult – etnikai/demográfia/kulturális – helyzet elméletileg még több esélyt kínálhatott a Jászi-féle „keleti Svájc” megteremtéséhez a Bánágban, mint a történelmi Erdélyben, a Partiumban vagy Máramarosban. Arday Lajos főként angol levéltári adatokra támaszkodó kutatásaiból pedig immár az is ismeretes, hogy e helyzetet felismerve – s talán a francia ihletésű és vezényletű közép- és délkelet-európai „nemzeti átrendeződés” távlati stratégiai törekénységét megsejtve⁶⁰ – Léon Gaston Jean-Baptiste Farret francia generális több bánági szocialista és nemzetiségi vezetővel (köztük Róth Ottóval) már 1918 késő őszétől tárgyalásokba bocsátkozott *egy párizsi protektorátus alatt létrehozandó ütközőállam* – a „Bánáti Köztársaság” – megteremtésének eshetőségéről. S Arday szerint ez csupán „az első lépés lett volna egy francia érdekszférához tartozó dunai konföderációhoz vezető úton”. Figyelemre méltó fejlemény, mindenesetre „érdekes egybeesés – folytatja Arday –, hogy az 1918 novemberétől 1919 júliusáig lebegtetett elképzelést a szerb kormány és Kun Béla (1886–1939) is támogatta, brit dokumentumok és jugoszláv feldolgozások szerint. A terv – rövidre zárva – a Párizsban tárgyaló román, angol és olasz küldöttek ellenállásán bukott meg.”⁶¹ Vagyis Róth Ottó kérészetű bánági

Szekernyés (2016): i. m. 563.

⁵⁹ A szakemberek számára csaknem közhely, hogy az I. világháború előtt a „Tisza–Maros szög” összefoglaló néven is ismert Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Csanád és Arad, valamint Bács-Bodrog vármegyék népe nemzetiségi szempontból igen arányosan lakta a történelmi Dél-Magyarország említett területeit. Miként a statisztikusként is elsőrangú Geml sokszor idézett munkájában rögzíti: „[...] épen itt kell kulturális téren mindent elkövetni a nemzetiségek meghódítására, mert itt egymásközt a négy főelem majdnem egyenlő számban oszlik meg és pedig van 766.000 magyar, 652.000 német, 1.000.000 román, és 600.000 horvát-szerb nemzetiségű.” Geml (1924): i. m. 23.

⁶⁰ Lásd erről: Jacques Bainville: *Les conséquences politiques de la paix*. Paris, Fayard, 1920.

⁶¹ Arday Lajos: *Vélemény Borsi-Kálmán Béla: „A bánági nemzeti identitás problémái az 1918-as rendszerváltás után” című doktori értekezéséről*. (Budapest, 2006. június 29. A szerző birtokában.) Vö.: Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*. Budapest, Magvető,

vezérszerepe évadján nemcsak a saját szakállára, hanem átmenetinek bizonyuló francia stratégiai elgondolások szellemében, továbbá bizonyos mértékben a budapesti tanácskormány egyetértésével is cselekedett. S nézetei kikristályosodásában intellektuális felkészültségén kívül valószínűleg annak a ténynek is szerepe volt, hogy minden bizonnyal nemcsak a Károlyi-kormány nemzetiségügyi miniszterének a „szentistváni Magyarország” integritásának megőrzésére vonatkozó politikai elképzeléseit, hanem, miként már utaltunk rá, magát Jászi Oszkárt is jól ismerte. Tudjuk például, hogy megfigyelőként maga is jelen volt Jászi és Maniuék 1918. november 13–14-i, kudarcba fulladt aradi tárgyalásain,⁶² s adataink szerint, amikor Jászi 1923 májusában ismét Romániába látogatott – 1920 novemberében járt ott először –, szerét ejtette, hogy Róth Ottót is fölkeresse Temesvárott.⁶³

Ennyi előzmény után most nézzük meg egy kicsit alaposabban, mit is cselekedett konkrétan a Bánáti Néptanács első számú vezetője. Jóllehet „hivatalosan” Kun Béla megbízásából érkezett Belgrádba 1919. március 26-án, ám ottani ténykedése arra utal, hogy nem csupán szülőföldje valamiféle autonóm státusát tartotta ő is – jobb híján – üdvösnek, hanem ennek elérésére, hatáskörét jócskán túllépve, akár radikális megoldásoktól sem riadt volna vissza. Belgrádi misszióját érintő kútforrásokból erről az derül ki, hogy Róth feladata egyfelől a valódi francia politikai szándékok kipuhatólása, másrészt a magyar kormány tárgyalási akarátának bejelentése volt – akár jelentős területi engedmények árán is. Róth emellett a budapesti tanácskormány nevében felvetette: alakítsák a Bánságot önálló állammá, méghozzá francia (katonai) védelem alatt. Ragaszkodott viszont a népszavazás megtartásához.⁶⁴

Gyanúnkat, miszerint Róth nem csupán ismerte, de korlátozott mozgástere mértékében szívesen *alkalmazta* is *volna* a Bánságban Jászi elgondolásait, egy közvetett adat szintén megerősíteni látszik. Geml József temesvári polgármester, aki Róthék regnálása idején is betöltötte hivatalát, így értékeli a két kormánybiztos – Róth és Jakobi – ténykedését:

1990. 173., 325. Az európai kontinens s benne térségünk „nemzetállamokká” rendeződő etnikai mozaikdarabkáiról kevesen írtak olyan mélyenszántó geostratégiai-geopolitikai megalapozottságú összegző elemzést, mint a szerző. Kik vagyunk mi? Gondolatok és tények a nemzeti identitásról és mentalitásról. In Arday Lajos: *Nemzetállamok és kisebbségek. Történelem és identitás Közép-Európában*. Budapest, L'Harmattan, 2016. 23–112. Még újabban Arday Lajos: *Trianonról. Valóság*, (2020), 8. 37–45. Vö.: Anne Applebaum: *Kelet és Nyugat között. Európa határvidékén*. Budapest, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2016; Juhász József: *Két korszak határán. Tanulmányok Kelet-Európa jelenkortörténetéből*. Budapest, L'Harmattan, 2007; Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 281–285.

⁶² Păiușan (1993): i. m. 135. Vö.: Siklós András: *Magyarország 1918/1919. Események/képek/dokumentumok*. Budapest, Kossuth, 1978. 174–181.

⁶³ Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója*. Budapest, Osiris, 2001. 374.

⁶⁴ Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék, Forum, 2004. 43–44. Vö.: Ormos (1983): i. m. 212–213., 229.

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánási magyar úriemberek egyike?

„A megalakult néptanácsból és az annak élére került népbiztosoktól is nem tagadható el a jó szándék; el kell ismerni, hogy a féktelen népszenvédelyt, a fosztogatást, a rablást és gyilkolást városunkban gyors katonai és néprendőri erővel megakadályozta; tudjuk, hogy az egész Bánát jó sorsa a szíven fektült; hogy az ittlakó nemzetiségek egyenjogúságát kantonszerű közigazgatással szándékozott biztosítani, végül meg vagyunk győződve arról, hogy mindenütt és mindenben igazi demokratikus szellemet akart behozni.”⁶⁵

Feltevésünk szerint Jászihoz fűződő kapcsolata is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Róth, belgrádi küldetését teljesítve, immár magánemberként, amint két másik forrásunkban olvashatjuk:

„olyan ajánlattal fordult a francia tábornokokhoz, amit nem feltétlenül helyeselt volna Kun Béla.⁶⁶ Kifejtette nézetét arról, hogy 45 000 főnyi hadsereg megjelenése esetén a nép fellázadna a bolsevikok ellen, de erre csak akkor lehetne számítani, ha a békekonferencia akárcsak félhivatalos formában is, de fogadná a magyar szakértőket.”⁶⁷

Ha pedig a maga fogalmazta – Paul de Lobit tábornoknak, a magyarországi francia haderő parancsnokának 1919. március 28-án délelőtt Belgrádban átnyújtott, de nem hozzá, hanem Louis Félix Franchet d’Espèrey tábornokhoz, a Keleti Szövetséges Hadseregek fővezéréhez intézett – francia nyelvű memorandum eredeti szövegét is alaposabban szemügyre vesszük, nem csupán Róth a korábbi szakirodalomból már ismert, nem is nagyon titkolt bolsevikellenessége⁶⁸ tapintható újfent ki, hanem az alábbi, a Bánáság önálló politikai entitása mellett felsorakoztatott, meggyőzőnek remélt érvrendszer is formát ölt.

Most ezt a „Doktor Roth Otto, a Bánáság Kormányzója” aláírással ellátott iratot fogjuk teljes terjedelmében idézni:

„A de Lobit tábornok megbízásából Vix ezredes által Károlyi grófnak átnyújtott ultimátum révén a magyar kormány a Köztársaság elnökével együtt lemondani kényszerült, és a hatalom a proletariátus kezébe került, amely a szociáldemokrata és a kommunista pártot a magyar szocialista pártban egyesítette. Ma Magyarországon csak ez az egyetlen párt létezik.

Március 21-én az egész el nem foglalt magyar területen kikiáltották a proletariátus diktatúráját. De olyan értesülésekkel rendelkezem, hogy a Bánáság kivételével a bolsevizmus az elfoglalt területek bizonyos régióiban is felütötte a fejét.

Am ha nem foganatosítanak azonnali intézkedéseket, a bolsevizmus a Bánáságban is ki fog törni. Ezt a mozgalmat tovább fogja erősíteni a szerbek és a románok közötti ellenségeskedés. Ugyanúgy, mint ahogyan Magyarországon és különösképpen Budapesten a bolsevik mozgalmat a nemzeti érzés hevíti, hasonlóképpen a nacionalizmus a Bánáságban is szítani

⁶⁵ Geml (1924): i. m. 105 (*kiemelés – B-K. B.*).

⁶⁶ Ormos szerint Kun Béla utólag „igazolta” egyetértését Róth missziójának hivatalos részét illetően, nem tudhatta viszont, hogy a temesvári „jobboldali szociáldemokrata” ügyvéd *privátim* miféle többletérvekkel próbálta a francia döntéshozókat befolyásolni. Ormos (1983): i. m. 213–214.

⁶⁷ Hornyák (2004): i. m. 44. Vö.: Ormos: „[A] tanács hatalom megdöntéséhez mintegy 45 000 főnyi hadsereg bevonulatására lenne szükség. Az ország lakosságának nagy része [...] e hadsereg megjelenésének hírére felkelne a bolsevik rezsim ellen. Erre viszont csak akkor lehetne számítani, [...] ha az antant helyt adna néhány magyar kívánságnak és félhivatalos formában kész lenne Párizsban magyar szakértőket fogadni.” Ormos (1983): i. m. 214.

⁶⁸ Lásd írásunk 1. sz. jegyzetében (*kiemelés – B-K. B.*).

fogja a bolsevik fellendülést. Ahhoz, hogy a bolsevizmus elé gátat emeljünk, a legbiztosabb és általam garantált eljárás a jelenlegi körülmények között egy független Bánság megalkotása lenne a francia csapatok védelme alatt, kizárva minden más nemzet hadseregét, sőt esetleg a Bánság Franciaország általi gyarmatosítása. Megvizsgáltam ezt a kérdést a Károlyi-kormányal és a jelenlegi bolsevik kormánnyal. Mindkettő teljes szabadságot adott, hogy ez irányban cselekedjek, annál is inkább, mert 1918. október 31-én kikiáltottam a Bánáti Köztársaságot, és ettől a korszaktól kezdve 1919. február 20-ig én gyakoroltam a kormányzó hatásköröket, ezen időponttól a fegyverszüneti megállapodásokat megszegve a szerbek a saját kezükbe vették a közigazgatást. A francia tiltakozásnak ez az egyetlen formája [szó szerint: megoldása], amely 1) – képes ellenállni a bolsevizmus terjesztésének a környező országokban; 2) – mely lehetővé teszi a bánásgi nemzetiségi kérdés közmegegyezésre történő rendezését; és végül 3) mely módot ad számunkra, hogy egy antibolsevista fényforrást teremtsünk a Bánságban. Ez a megoldás annál is inkább ajánlatos, mert a szerbek és a románok szívesebben látnának egy független Bánságot, mintsem hogy azt az egyik vagy másik [vitázó] félhez csatolják. A szerbek és románok felhatalmazásával bíró képviselők tettek előttem ebben a szellemben fogant formális kijelentéseket.

A Bánság gazdaságilag [fél]oszthatatlan. A magyarok és a svábok, valamint a minden nemzetiségből származó szocialisták véleménye egyhangú ebben a tárgyban. Végül pedig a javasolt megoldás az egyetlen, amely összhangban áll a wilsoni elvekkel és amelyet a népakarat érvényre juttatna, amennyiben a kérdést népszavazás elé bocsátanák. De szükséges, hogy ez a megoldás igen gyors legyen, és hogy az előkészítést szolgáló döntéseket hozzák, még ha azok ideiglenesek is. Bármiféle késlekedés helyrehozhatatlan katasztrófához vezethet a Bánság lakóira, a szomszédos országokra és az antant megszálló csapataira egyaránt. Valójában a bolsevizmus máris megnyilvánul vagy lappangó állapotban van Szabadkán, Szegeden, Aradon, Petrozsényban és Szlovéniában. A Bánság bolsevizmustól való megóvása magát Szerbiát is megmentené ettől a szerencsétlenségtől, s ennél fogva az egész Nyugatot.”⁶⁹

Róth és közege nézetei nem különböz(het)tek alapvetően a rohamosan magyarosodó többi bánásgi (leginkább persze lugosi és temesvári) polgári és beamteréteg opciójától, legalábbis a Temes-vidék államjogi hovatartozását illetően. Azt pedig, hogy előfeltevésünk a hétköznapi szintjén, a mindennapi életben sem tűnik megalapozatlannak, épp maga látszik tanúsítani, amikor Jakabffy Elemér kérésére írásban idézi fel az 1918. október 31-i, valóban forradalmi eseményeket, amelyeknek egyik főszereplője éppen ő volt.⁷⁰ (Az előzményekhez tartozik, hogy Róth pesti szociáldemokrata kapcsolatai révén a *Népszava* szerkesztőségéből már 30-án éjjel telefonüzenetet kapott, s miután megértette, hogy a magyar csapatoknak

⁶⁹ Mémorandum à Monsieur le Général Franchet d'Espèrey, Commandant en chef les Armées Alliées (Constantinople). In Ádám Magda (főszerk.): *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates. 1918–1932.* I–IV. kötet. Budapest, Akadémiai, 1993–2000. (*Kiegészítések tőlem – B.-K. B.*) A kérdéses iratot lásd *I. kötet, 1918 augusztus–1919 augusztus.* 507–508. Erősen lerövidített kivonatos magyar fordítását lásd a Korda-interjúban.

Ebben az 1938. december 23-án készült beszélgetésben Róth azt állítja, hogy 1918. október 31-én ő a „köztársaságot” kiáltotta ki, amelyhez mentora, Farret francia tábornok illesztette a „Bánáti” kifejezést, s ily módon rögzült az utókor emlékezetében, ellenben megfelel a valóságnak, hogy Bartha Albert vezérkari alezredessel ugyanekkor megalakították a „Bánáti Néptanácsot”. Ugyanebben az interjúban jelentette ki azt is, hogy a Gouverneur” (kormányzó) címet szintén Léon Farret „adományozta” neki, ennél fogva a memorandumot így írta alá: „Dr. Roth Otto, a Bánát kormányzója.” Korda (1938): i. m. Vö.: Marchut Réka: *Bánáti Köztársaság: valóság vagy legenda? (kötetünkben a 35. oldalon).*

⁷⁰ Lásd erről bővebben: Borsi-Kálmán (2020): i. m. 34–37.

valószínűleg rövidesen ki kell üríteniük a Tisza–Maros közét, s az antanthaderő temesvári bevonulása csupán rövid idő kérdése, politikai barátaival, köztük Bartha Albert alezredessel, a Károlyi-kormány leendő hadügyminiszterével úgy határozott, hogy egy „önmaguk megalkotta szervezettel próbálják a Bánáságot megmenteni”).⁷¹

Csupán egy-egy mondatot emelünk ki 1918. október 31-i, a temesvári Tiszti Kaszinó színpadán elhangzott rögtönzött beszédéből, illetve a polgármesteri hivatal erkélyén elhangzott másik, egy nappal későbbi ünnepélyes kijelentéséből:

„Uraim, a köztársaság publikálva [recte: proklamálva] van. Kötelességünk, hogy lehetőleg a legbékésebben, a legrendesebben csináljunk mindent, hogy megmentsük, ami még menthető. Közelednek az antant-csapatok. Vigyázzunk, hogy ezt a kis földet, amelyet reánk bízta, megtartsuk.”⁷²

„A forradalom eljött, de mostantól fogva be is fejeződött. Megmutattuk a világnak, megmutattuk utódainknak, hogy a Bánág és Temesvár népe vérontás nélkül ki tudta vívni a köztársaságot és egy jobb jövőt.”⁷³

Ha a fentebbi értesüléseket s Róth Ottó különféle megnyilatkozásait értékelni próbáljuk, egy dolog mindenképpen feltűnő: a románokról – leszámítva persze a Bánág területi hovatarozása miatt kirobbanó heves szerb–román vitát (amely persze saját politikai stratégiájának egyik fontos eleme volt) – szinte nem is esik szó. Mintha ő sem számolt volna komolyan azzal – akárcsak Temesvár megannyi politikai tényezője és a „városi közönség” elsöprő többsége –, hogy az elméletileg szóba jöhető opciók és foratókönyvek közül épp ez fog megvalósulni.

Arra, hogy Róth legkevésbé a román térnyerésre számított, s ha már két rossz közül választania kellett, akkor a szerb hatalmat részesítette előnyben a nagyromán változattal szemben, ugyancsak van egy közvetett értesülésünk. A vele és nézeteivel

⁷¹ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 12. Fontos adaléknak tetszik, hogy egy kortárs úgy tudja: „Temesvárott Lukachichnak [Budapest karhatalmi parancsnokának] az a parancsa adta meg a forradalomra az impulzust, amely elrendelte Bartha ezredes letartóztatását.” Lásd: Magyar Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán*. Budapest, Athenaeum, 1919. 62. Vö.: Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában*. Budapest, Akadémiai, 1969. 340–341. (Farkas szerint már „október 30-án kikiáltották az ún. bánáti köztársaságot”. 341.)

⁷² Borsi-Kálmán (2020): i. m. 33. Az egyik szem- és fültanú, Folba János m. kir. tábori főesperes, akkortájt a temesvári hadapródiskola lelkész-tanára, akit Jakabffýék – az audiatur et altera pars elvét érvényesítve – szintén megszólaltattak, „vezércikkyszerű forradalmi beszéd” gyanánt jellemezte Róth szónoklatát. Jakabffy–Páll (1939): i. m. 14. (a 3. sz. jegyzet végén). Folbának a „parancsnok” (Horth tábornok) távolmaradása is feltűnt. E mozzanat kivételével elbeszélése tartalmilag egyezik Róth visszaemlékezésével. Jakabffy–Páll (1939): i. m. 14. A „vitát” az ugyancsak jelen lévő polgármester dönti el, Geml, aki Róth Ottóval megegyezően örökítette meg a Tiszti Kaszinóban történeteket, a leendő népbiztos szavait azonban ő is mint „erős, gyújtó beszédet” értékelte. Geml (1924): i. m. 93.

⁷³ Idézi: William Marin: *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*. Timișoara, Facla, 1978. 63. oldalról – Dudaș (2016): i. m. 571.

nem különösebben rokonszenvező id. Niamešny Mihály, a lippai választókerületnek a helyi románság által is megválasztott munkapárti képviselője,⁷⁴ akinek az I. világháború előtt szintén volt ügyvédi magánpraxisa Temesváron 1918. december 16-án – a szerb megszállás egyik kényszerű következményeként minden magyar hivatalnok feje felett Damoklész kardjaként lebegő „hüségeskü” eshetősége kapcsán –, ezt jegyzi fel Róthék ténykedéséről:

„Kényszer hatása alatt pedig a magyar kormány álláspontja szerint a tisztviselők még »hüségeskü« is tehetnek a szerbeknek. A rezerv tiszt bírák is mind aláírták a nyilatkozatot. Ott a tiszti kaszinó nagytermében hallottam, hogy az aláírók sorozatát különben is Tőkés és Jakobi kormánybiztos főispánok nyitották meg. Erre felmentem, aláírtam a nyilatkozatot. A tisztek elkeseredésükben azt beszélték, hogy ez az *idea nem a szerbektől, hanem Róth Ottó szociáldemokrata kormánybiztostól ered. Az autonóm Bánát szerb fennhatóság alatt: erről álmodik Róth Ottó.* Így maradhat meg hatalmon. Tegnap itt volt a szerb vojvoda, aki éppen úgy, mint Szavatics ezredes ur, kijelentette, hogy ez szerbföld. A vojvodát ugyan Róth állítólag megfenyegette volna, hogy sztrájkot rendez a szervezett munkásokkal az annexió ellen. Ezt azonban nem tudom komolyan venni [...]»⁷⁵

Pedig a helyéről 1919. február 20-án erőnek erejével elmozdított civil kormánybiztos, akit Farret generális utasítására Dupuy őrnagy védett meg a szerb atrocitásoktól,⁷⁶ nem viccelt: Róth Ottó beváltotta a már 1918 decemberében kilátásba helyezett – lebegtetett – figyelmeztetését: 1919. március 21–23. között általános sztrájkot hirdetett a Bánság egész területére.

Erről így számol be egyik román kútfőnk:

„1919. február 20-án, miután erőszakkal bevezették a szerb polgári közigazgatást, vagyis megszüntették a kettős adminisztrációt, a katonai hatalom addig a szerbek, a civil viszont

⁷⁴ Lásd erről: Schäffer Ernő: Niamešny Mihály. A lippai kerület orsz. képviselőjéről. *Délmagyarországi Közlöny*, 1912. szeptember 22. 1. Vö.: Valótlan hír Niamešny Mihály lemondásáról. *Délmagyarországi Közlöny*, 1913. március 28.; Vacsora Niamešny képviselőnél. *Délmagyarországi Közlöny*, 1913. október 7. (Mindhárom adatért itt fejezem ki köszönetemet Szekernyés Jánosnak.) Lippai képviselőként id. Niamešny Mihálynak valószínűleg a Róth családról is lehetnek értesülései, de ezeknek nem bukkantam a nyomára.

⁷⁵ Id. Niamešny Mihály 1918. augusztus 25-én, negyvenharmadik születésnapján kezdődő kiadatlan naplójuzete 1918. december 16-i bejegyzése. Niamešny-naplójuzet, 91–93. fol. *Zlinszky-archívum*. A szerző tulajdonában (*kiemelés – B-K. B.*). Közel húsz év távlatából id. Niamešny Mihály – nevek említése nélkül – így vélekedett az 1918/19-es eseményekről: „[A] gyászos öszirózás forradalomkor Temesváron néhány tulfütött fantáziájú felforgató a »külön bánati néptanácsot« megalkotta, ez a néptanács a maga rövid életét alig folytathatta Temesvár és periferiáján túlterjedő hatáskörben.” *Niamešny Mihály ünnepi beszéde az Országos Ügyvédszövetség megalakulásának negyedszázados évfordulója alkalmából tartott díszülésen Budapesten, 1936. május 9-én*. Budapest, 1936. *Szeged és a Délvidék*. Írta és a D. M. K. E. 1935. évi május hó 12-én tartott közgyűlésén felolvasta dr. Niamešny Mihály. Szeged, 1937. Kötetben lásd Komáromi László (szerk.): *Az almánfávi Niamešny család története és Dr. Niamešny Mihály a XX. század közéletében*. Budapest, Helikon, 2011. 182.

⁷⁶ Dupuy őrnagy katonai fedezettel kísértette át őket Aradra, „ahol hosszabb ideig – május közepéig – barátságos internáltságban maradtak”. Jakabffy-Páll (1939): i. m. 25. 11. sz. jegyzet.

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánági magyar úriemberek egyike?

a magyarok kezében lévén, Temesvár, Lugos, Resicabánya és a Bánság más ipari központjainak nagy többségükben magyar–német származású munkásai, tisztviselői és kereskedői általános sztrájkot robbantottak ki. Ez a sztrájk nem csupán a polgári közigazgatás szerbek általi átvétele ellen irányult – hangsúlyozza a szerző –, hanem főként ama tény váltotta ki, hogy fölszámolták a bánági magyar adminisztrációt, valamint a nép- és munkástanács hatalmát. Ez és a Bánság volt kormánybiztosának – akit a magyarok helyeztek az úgynevezett bánati köztársaság elnöki székébe – elűzése a Bánság területéről volt a némely bánági város idegen származású munkásai, tisztviselői és kereskedői által kirobbantott sztrájk reális alapja. *Míndezek a magyar akciók az úgynevezett demokratikus, majd szocialista forradalom keretében zajlottak, amelyek révén »Nagy-Magyarországot« próbálták megmenteni.*⁷⁷

Bárhogy lett légyen is, a szerbekkel való szakítás ténye visszavonhatatlanná vált, és Róthék tényleg rá voltak utalva a francia katonai hatóságok támogatására. S ebben nem is volt hiány, imént idézett román kútfőnk tudni véli, hogy Róth, „jóllehet elvileg a francia hadsereg fogságában volt, s kényszerlakhelyet jelöltek ki számára, francia törzstisztek segítségével háborítatlanul mozoghatott a Bánság területén”. Sőt, 1919 márciusában a francia megszálló csapatok vezére, Farret tábornok maga kísérte Róthot Aradról Belgrádba, hogy Kunéktól kapott diplomáciai feladatának (s maga szabta célkitűzéseinek) eleget tehesen.⁷⁸

Ennek jegyében Sándor uralkodó főherceggel (régenssel) is találkozott, és megkísérelte elfogadtatni vele főtebb már ismertetett elgondolásait. Mi több, állítólag nyomatékosan figyelmeztette: ha nem támogatja a bánági autonóm szocialista köztársaság – mint Románia, Szerbia és Magyarország közötti ütközőállam – létrehozását, elveszítheti trónját.

Farret generális megkülönböztetett jóindulata nemcsak a szerbek általi esetleges letartóztatástól óvta meg a volt civil kormánybiztost,⁷⁹ hanem azt is lehetővé tette számára, hogy a szerb fővárosból visszajövet, 1919. április 12-én, Lugoson, a helyi munkásotthonban szervezett nagygyűlésen – egyszersmind a Farret generális iránti rokonszenvtüntetésen⁸⁰ – Róth beszámoljon belgrádi missziójáról, s kifejtse főtebb

⁷⁷ Păiușan (1993): i. m. 164 (*kiemelés – B-K. B.*).

⁷⁸ Păiușan (1993): i. m. 164.

⁷⁹ Egy adat szerint közeli munkatársát és barátját, Jakobi Kálmánt a szerb hatóságok „bolsevik üzemek” címén 1919. május 6-án Temesvárott őrizetbe vették, és augusztus elsejéig Szemendriában fogva tartották. Jakabffy–Páll (1939): i. m. 25. 11. sz. jegyzet. Román kútfőnk azt is tudni véli, hogy Jakobi irányította volna a bánági bolsevik propagandát, amelyre a budapesti kormány diverziós céllal ötmillió koronát és „több vagon papírt” küldött röpcédulák és falragaszok nyomtatása céljából. Păiușan (1993): i. m. 167–168.

⁸⁰ Az idős francia katonatiszt magyar szimpátiái annyira szembeűnők voltak – ezt alighanem tovább erősítette, hogy Kovács Brúnó személyében magyar titkára volt, aki a tolmácsi teendőket ellátta –, hogy román diplomáciai demarsot váltottak ki, s a parancsnokot nem sokkal később csapataival együtt a szerbiai Mokrinba vezényelték, majd „rövid idő múlva hazarendelték”. Geml (1924): i. m. 120. Păiușan úgy tudja, hogy maga Ionel Brătianu román miniszterelnök járt közben a francia kormánynál és hadseregvezetésnél elmozdítását kieszközlendő. Păiușan (1993): i. m. 166. Lásd még ehhez Szekernyés János: *Piaristák Temesváron. A kegyestanítórendi főgimnázium, rendház és templom*. Temesvár, Solness, 2009. 57.; Păiușan (1993): i. m. 149–150.; Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról*. Csíkszereda–Budapest, Kárpátia-Stúdió, 2010. 103.,

már ismertetett nézeteit a „bánsági köztársaság” tárgyában, arra kérve a vegyes nemzetiségű dolgozókat, hogy „*a jövőben ne románoknak, szerbeknek vagy magyaroknak, hanem bánságiaknak tekintsek magukat*”.⁸¹

Epilógus

Róth Ottó szolgálatait – viszonzásképpen – a franciák később is igénybe vették: 1919 augusztusában politikai megbízatással Aradról (recte: Szegedről) Budapestre küldték. Feladata a román megszálló csapatok és a budapesti szociáldemokrata pártvezetés közötti kapcsolat megteremtése volt. Itt viszont Petri lexikona szerint csupán a román hadsereg novemberi kivonulása után nyerte vissza teljes mozgásszabadságát. Nem sokáig, mert a magyar hatóságok lefogták – „*noha 1919. március 21-én ő volt az egyetlen, aki a szocialisták országos nagygyűlésén a kommün ellen szavazott*”⁸² – és 1920 májusáig be is börtönözték, a Markó utcában tartották fogva.⁸³

De az egykori kormánybiztos megpróbáltatásai ezzel még nem értek véget: Róth Ottót a Bánságban és Temesváron berendezkedő román hatóságok ugyanúgy meghurcolták, mint pár hónappal korábban a Levente-pör⁸⁴ résztvevőit.

„Midőn 1920 június közepén Budapestről hazatért, letartóztatták. A vizsgálat során megállapították, hogy Roth [sic!] kifogásolt ténykedései 1918 novemberében történtek, amikor itt még nem volt román impérium, tehát nem irányulhattak a román állam érdekei ellen [...] 1920 szeptember közepén ellene az eljárást megszüntették és őt szabadon bocsájtották.

233., 264–265. Farret tábornokon kívül egy másik magas rangú francia katonatisztról – Henri de Gondrecourtról – is az a hír járta, hogy rokonszenvezik a magyarokkal. Lásd: Tonelli Sándor: Franciák Szegeden 1918. december – 1920. március. *Acta Universitatis Szegediensis*. 7. (1939), 1. 13.; Domonkos László: Hajótöröttek. Szpáhik Szegeden – Furcsa megszállás kilencven éve (Kozma Miklós: *Összeomlás 1918–19*. c. művének alapján). *Magyar Nemzet Magazin*, 2009. június. 6. 37.

⁸¹ Păiușan (1993): i. m. 164–165. Vö.: Marchut: *Bánáti Köztársaság: valóság vagy legenda?* (kötetünkben a 35. oldalon).

⁸² Róth Ottó dr. 50 éves. *Temesvári Hírlap*, 1934. december. 7. 6 (*kiemelés – B-K. B.*). Ezt az állítást Róth öt évvel később is megismétli, ilyenformán: „Budapesten voltam, amikor a szocialisták átadták az uralmat a kommunistáknak. Jelen voltam a döntő pártválasztmányi ülésen és *egyedül én szavaztam a javaslat ellen*. Megjósoltam, hogy az uralom száz napig nem fog tartani, de nem adtak hitelt a szavaimnak.” Korda (1938): i. m. (*kiemelés – B-K. B.*).

⁸³ Păiușan (1993): i. m. 167–168. Vö.: Petri (1992): i. m. 1609.; Szekernyés (2016): i. m. 563. Erről így vall Korda Istvánnak adott interjújában: „Azután sok időt töltöttem börtönben. Rámfogták, hogy kommunista vagyok, sokat csalódtam és sokat szenvedtem. Talán ennek tulajdonítható, hogy oly rettenetesen messze érzem már magam ezektől az eseményektől. Holott mindössze húsz év telt el [...]” Korda (1938): i. m. Lásd még: Hajdu (1969): i. m. 37.

⁸⁴ Az összeesküvés eseménytörténetének rövid összefoglalását lásd: Borsi-Kálmán Béla: Adalékok az első román koncepciók per történetéhez. A temesvári diák-összeesküvés (a „Leventeper” 1919–1920) históriája. In Csaplár-Degovics Krisztián – Krausz Tamás. (szerk.): *A történetírás új tendenciái a rendszerváltás után Kelet-Európában*. Budapest, L’Harmattan, 2007. 181–232. Legteljesebben: Borsi-Kálmán (2020): i. m.

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánási magyar úriemberek egyike?

Argetoianu belügyminiszternek azonban írásbeli kötelezvényt – »reverzálist« – adott, amely szerint többé politikával nem foglalkozik, amit be is tartott.⁸⁵

Ezt megerősíti a korábban hivatkozott lexikoncikk is: „1920 vége óta minden közéleti tevékenységtől visszavonult és pusztán hivatásának, az ügyvédi gyakorlatnak szentelti minden munkásságát. Felesége az előkelő temesvári Pittoni-fotószalon tulajdonosa.” Ő pedig 1930 körül a Gyapjúipar Rt. ügyésze.⁸⁶

Róth Ottónak a román nemzetstratégia szemszögéből pozitívnak semmiképpen nem tekinthető 1918/1919-es politikai tevékenységének viszonylag jóindulatú elbírálása mögött gyermekkori barátját, Petru Grozát sejthetjük, aki 1920–1921 között először tárca nélküli, utóbb az erdélyi ügyekért felelős miniszter lett Alexandru Averescu tábornok kormányában, s szinte bizonyos, hogy elejtett egy-két jó szót egykori osztálytársa védelmében.⁸⁷

Nem teljesen egyértelmű, hogy írásos ígérete csupán tíz év politikai önmegtartóztatásra kötelezte-e Róthot, amit szigorúan betartott, vagy életre szóló kötelezvényt jelentett, de az biztos, hogy nem tört többé vezető szerepre. A II. világháború alatt a romániai zsidótörvények, a kommunista diktatúra idején pedig – a magas pozíciókat betöltő régi barát, Petru Groza pártfogása ellenére – az osztályharc szorította korlátok közé az egykori kérészállam vezetőjét: 1954-től a Securitate figyeltette Róth Ottót, s ellenőrizte levelezését. Talán ezzel – s a családnak az államosítás miatt megromlott anyagi helyzetével – függ össze, hogy Róth egészsége már 1948 előtt megrendült,⁸⁸ az 1950-es évek elején sokat betegeskedett, s 1956. április 20-án hetvenegy és fél éves korában el is hunyt.

Róth Ottó a temesvári zsidótemetőben nyugszik. Utolsó útjára nagyon sokan elkísérték, a legmagasabb rangú részvétnyilvántó a Nagy Nemzetgyűlés (a Román Államtanács) elnöke, dr. Petru Groza volt.⁸⁹ Barátságuk ideológiai ellentéteik s vitáik ellenére a szó szoros értelmében valóban sírig tartónak bizonyult. Talányos életútja tömör összefoglalójaként ma is, több mint száz esztendővel kérészéletű,

⁸⁵ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 111–112.; Szekernyés (2016): i. m.

⁸⁶ Damó (1936): i. m. 277.; Osvát (1928): i. m. 252.; Szekernyés (2016): i. m. (A lexikonok adatai ellentmondásosak, hiszen, ha 1930-ig városi tanácsos, akkor mégsem fejezte be véglegesen közéleti szereplését.) Egy új adat szerint az Első Temesvári Textilipari Rt. felügyelőbizottságába 1928-ban választják be, ugyanekkor a Cosmos Rt. felügyelőbizottsági tagja és a Record Majestic Rt. igazgatósági tagja. A Totis-koncern vállalatának új igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai. *Keleti Újság*, 1928. április 16. 15.

⁸⁷ Bár erről egyelőre írásos dokumentum nem került elő, az a gyanúnk, hogy – hamisítatlan temesvári úriemberként – prefektusi minőségében Aurel Cosma is közbenjárt ügyvéd kollégája, Róth Ottó szabadlábba helyezése érdekében. Ezt azért is feltételezzük, mert más korábbi temesvári nem román ismerősével szemben is nagyon emberségesen viselkedett, például nem mozdította el Geml József polgármestert sem posztjáról, sőt, főleg pénzügyekben szabad kezét adott neki. Borsi-Kálmán (2020): i. m. 42. Vö.: Neumann (é. n.): i. m.

⁸⁸ Brînzeu (2011): i. m. 669–670.

⁸⁹ Az értesülés a *Temesvári Hírlap* főszerkesztője, Pogány László fiától, Pogány Andrásztól származik. Neumann (é. n.): i. m.

mégis példaértékű bánásági történelmi szerepvállalása után nagyon ideillőnek érezzük Korda István zárószavait a Róth Ottóval 1938 decemberében készített temesvári interjúja végén:

„Húsz év. Talán semmi nem bizonyítja annyira az idő értékének a viszonylagosságát, mint éppen a húsz év előtti események. Nemcsak országok omlottak össze, hanem emberi lelkek is. Ilyen megrázkódtatásnak kitett volt dr. Roth Otto is. A Bánáság kormány-biztosa volt, valójában azonban az események sodra és ritka képességei rövid időre az országrész teljhatalmú kormányzójává avatták. Ember ritka energiával, képességekkel, tervekkel, elgondolásokkal. *Olyan időben, amikor a történelem kozmikus erői között elvész képesség, energia és semmivé válik minden terv és elgondolás.*”⁹⁰

Utóirat

Róth Ottó mozgalmas életútjának vázlatos áttekintése után az alakjával, habitusával kapcsolatos kérdőjelek nemhogy eltűntek volna, inkább tovább szaporodtak. Hiszen hogyan is lehetne elhelyezni valakit az akkori geostratégiai/politikai/ideológiai „kontextusban”, aki (talmi) francia nagyhatalmi támogatás reményében internacionalista/föderalista államszervezési elképzeléseket kíván megvalósítani egy éppen összeroskadó közép-európai birodalom határvidékén? Egy olyan történelmi pillanatban, amikor a szintén francia vétetésű „nemzeti elv” (*le principe des nationalités*) diadalútjának tetőpontjára hág, s meg sem áll – ismét főként párizsi hátszéllel – a kettős Monarchiát és a történelmi Magyarországot egyszerre feláldozó „nemzeti átrendeződés” gyakorlati megvalósításáig – nyersebben fogalmazva: a szintén soknemzetiségű Nagy-Románia megteremtéséig. Miként lehet minősíteni egy olyan politikust, aki zsidó származását zárójelbe téve szociáldemokrata temesvári magyar polgárként kommunisztikus ideálokról és szociáldemokrata oktatási/nevelési elvekről álmodozik, s hatalmi pozícióban gyakorlati lépéseket is tesz ebbe az irányba, miközben – legtöbbször „elvtársától” eltérően, mondhatnánk üdítő kivételként – világosan látja, hogy a történelemben nincsenek „nagy ugrások”: a polgári átalakulás stációit végig kell járni, végig kell szenvedni. Emiatt, ismét „ritka madárként”, határozottan szembeszegül a „bolsevizmus” mind magyar, mind román változatával.

Úgy tűnik azonban, jöllehet Róth soha nem hivatkozott magyarságával (akárcsak többi zsidó eredetű „nemzsidó” szociáldemokrata és polgári radikális harcostársa), minden cselekedete, stratégiai elképzelése, intézkedése – beleértve a francia protektorátus alatt akár csak ideiglenesen létrehozandó autonóm Bánáságot is – a meglévő állami keretek, konkrétan: a „történelmi Magyarország” megőrzésére irányult, akárcsak – talán egyedül Kunfi kivételével – a többi 1918/1919-ben vezető szerephez jutó baloldali politikusé, leginkább a számára is igazodási pontot jelentő

⁹⁰ Korda (1938): i. m. (*kiemelés – B-K. B.*)

Jászi Oszkáré.⁹¹ Ezt úgy is mondhatnánk, hogy többnyire ösztönös nemzetpolitikai elképzeléseik a „szentistváni Magyarország” területére, s nem az 1920-ban a trianoni győzők által meghagyott „maradék Magyarország”-ra voltak „kalibrálva”.

A dinamitként használt, az utódállamok történetírásában mindmáig végső érvnek tekintett „nemzetiségi kérdés” valódi veszélyeit pedig éppen azért nem érezték meg, mert paradox módon társadalmi közegük, a magyar polgári átalakulás egyik motorját képező, új hazát kereső, erősen tagolt, sokfelé szabdalt, ám hangsúlyozottan s rendíthetetlenül polgári érdekű zsidó rétegek az „ezeréves magyar állameszme” bővületében éltek, s annak önkéntes, lelkes és hatékony szolgálatában álltak. Ekképp – minden ellenkező vélekedés ellenében – a „boldog békeidők” reményteljes esztendeiben szinte akadálytalanul tagozódhattak be (s magyarosodtak el érzelmileg is) a rohamosan – s jelentős mértékben épp általuk – korszerűsödő, ám rendies mentalitását makacsul őrző századfordulós magyar társadalomba, legfeljebb nem olyan sebességgel, amit ők kívánatosnak tartottak. S az végképp nem jutott el a tudatukig, hogy ez a számukra csaknem természetesnek érzékelt folyamat és eredménye – az *úriemberi státusz* – távolról sem evidencia a többnyire paraszti vagy kisbirtokos sorból kitörni, ugyancsak „polgárisodni” igyekvő tehetséges „tót”, „rác” és „oláh”⁹² nemzedéktársaiknak.

Erről ezt a sokkal többre hivatott, a nemzedéket fiatalemberként személyesen megismerő, történelmi teljesítményüket máig sok vonatkozásban érvényesen megörökítő⁹³ Horváth Zoltán ezt írja:

„Azt is világosan látom ma már, hogy minél jobban közeledett a teljes összeomlás, annál erősebben kerültek napfényre majdnem mindenkiben azok a kötelekek, amelyek a régi rendben eltöltött élet során létesültek. Ezt elsősorban úgy tudnám megfogalmazni, hogy bármennyire el is ítélték a dualizmus korabeli Magyarországot, bármennyi harag élt bennük az uralkodó osztályok és államférfiaik iránt, bármilyen gyűlölettel gondoltak is Tisza Istvánra, s mindazokra, akiket a háború kirobbantásának felelőseiként tartottak nyilván – végeredményben *valamennyien jobban szerettek volna, ha ez a hatalom megnyeri a háborút, minthogy elvesztette.* Abban a hitben éltek, hogy a háború következtében amúgy is megváltoznak a belső viszonyok,

⁹¹ Lásd ehhez: Csunderlik Péter: „Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál.” Jászi Oszkár és a polgári radikalizmus. *Népszava (Új Szó)*, 2020. március 28. 4–5.

⁹² Kevesen tudják, hogy a modern román regény Ioan Slavici (1848–1925) mellett másik, szintén erdélyi származású megteremtője, Liviu Rebreanu (1885–1944) Ludovikát végzett katonatisztként maga is a magyar „úriember státusz” elérését tűzte ki életcéljául, ami sokáig olyannyira sikerülni látszott, hogy első irodalmi zsengeit – Rébrán Olivér néven – magyarul írta, Budapesten. Aztán egy – ugyancsak leánykéréssel összefüggő – sikkasztási ügybe keveredve meggondolta magát, átkelt a Kárpátokon, s Bukarestben alkotott maradandót. Lásd: Bíró Béla: *Identitás és asszimiláció. Korunk*, (2012), 10. 99–106. Az sem köztudott, hogy „Groza Péter” Pesten végzett fiatal jogászként az I. világháború előtt megkérte egy leendő kolozsvári primadonna kezét, de az „oláh” ügyvéd kosarat kapott a szülőktől. Az ugyancsak siring tartó kapcsolatból – házasságon kívül – egy leánygyermek született, aki Bisztrai Mária (1923–2000) néven maga is neves színésznő lett Kolozsváron. Lásd: Nagy Csaba: *Egy vagyonos baloldali vezér. Erdélyi Napló*, 2014. december 6.

⁹³ Horváth Zoltán: *A magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. Budapest, Gondolat, 1961.

s nem gondoltak arra a tanulságra, amit a választójog körüli parlamenti vita nyújtott. Az uralgó osztály hitte azt, amit Tisza, majd Wekerle is hirdetett: a háború mit sem változtat a belső viszonyokon és a belső helyzeten. Nem érezték továbbá [a] legkisebb mértékben sem a magyar nép egészségének fonák helyzetét a nemzetiségi kérdés kapcsán, s nem fogták fel, hogy a következmények elháríthatatlanul elsősorban éppen a magyar nép egészét fogják sújtani.⁹⁴

Még pontosabban: nem csupán a magyar nép egészét, hanem a Kossuthék által megálmodott, az eredeti francia mintánál liberálisabbnak, toleránsabbnak, egyszerűen élhetőbbnek elgondolt „virtuális Magyarország” ideáját, a magyar állameszme megvalósíthatóságát. A szüklátóköriességük miatt sokak által joggal elmarasztalt, az „ezeréves szentistváni Magyarország” integritásának büvkörében élő arisztokratikus/rendies Károlyi-féle magyar politikai elit mellé – ebben az összefüggésben – egyenrangú félként zárkózik fel tehát a Jászi és Kunfi nevével fémjelezhető „farkasvakság”: *a politikai felelősség egy és oszthatatlan*.

Horváth Zoltán tételét továbbgondolva: doktrinér beállítottságukból következően egyikük sem fogta fel teljes mélységében a „nemzetiségi kérdés” örvén feltoluló stratégiai/taktikai lehetőségeket/esélyeket, amelyeket a rivális „nemzetépítőknek”, elsősorban a fanarióta örökséget⁹⁵ továbbbővítő Ionel Brătianu-féle bukaresti román oligarchiának akaratlanul felkínáltak. Ily módon – közös mulasztásukból – végeredményben a szlovákokénál, szerbekénél és a románokénál *elvilég* semmivel kevésbé legitim magyar nemzetépítés stratégiája (s persze nimbusza) szenvedett kivédhetetlen csapást.

A Horváth Zoltántól idézett passzus jó néhány elemében Róth Ottóra is érvényesnek látszik, nagy kérdés, hogy ő – nemzedéke egyik legintelligensebb képviselőjeként – tudta-e vajon magáról, hogy talán szándékai ellenére, maga is a „polgárisodott” bánsági *magyar úriember* egyik prototípusa, ami a sajátos magyar(országi) viszonyok között éppen nem mond ellent a polgári éthosznak és életérzésnek. Merthogy a kettő nem üti, jóval inkább feltételezi egymást. Mégpedig azért, mert az „úriemberi státusz”, ugyancsak francia mintára,⁹⁶ nálunk is a nemesi és polgári értékvilág ötvöződéséből és sokáig – 1910-ig biztosan – lendületesen megvalósuló összeolvadásából, szervesnek remélt, ígéretes összefonódásából⁹⁷ keletkezett *pol-*

⁹⁴ Horváth Zoltán: Október és a Tanácsköztársaság. *Európai kulturális füzetek*. 26. (kiemelés – B-K. B.)

⁹⁵ Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, Magyar Szemle, 2018.

⁹⁶ Lásd erről: Norbert Elias: A „civilisation”-fogalom szociogenezise Franciaországban. In Norbert Elias: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest, Gondolat, 1987. 141–161.; Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. In Károlyi Árpád – Angyal Dávid (szerk.): *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve*. Első évfolyam. – *Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts*. Erster Jahrgang. Budapest, 1931. nyomán Borsi-Kálmán (2020): i. m. 190–196.; Borsi-Kálmán (2002): i. m.

⁹⁷ Erről az általunk (Kemény Zsigmond, Szemere Bertalan, Mályusz Elemér, Tóth Zoltán és Takács Péter nyomán) „nemesi polgárisodásnak” nevezett, a nemesi és polgári értékek egymásba fonódó/áttetsző, rendkívül bonyolult, szervesnek remélt (ám sajnos torzóban maradt sokáig), lényegében

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánági magyar úriemberek egyike?

gárvá vált nemesi érték, ízlés- és magatartásforma. Stílus. Amelynek kifejeződésére, férfi- és nőtípusainak végleges rögzülésére nem adott időt a történelem. Nincs tehát ellentmondás: *Róth Ottó egyszerre, egy személyben lehetett az első „igazi” temesvári szociáldemokrata, egyszersmind hamisítatlan bánági magyar úriember.*

Felhasznált irodalom

- #CentenarulMariiUniri Pe urmele lui Aurel Cosma, primul prefect al administratiei românești din Timiș-Torontal. *Agerpres*, 2019. augusztus 2. Online: www.agerpres.ro/cultura/2019/08/02/centenarulmariiuniri-pe-urmele-lui-aurel-cosma-primul-prefect-al-administratiei-romanes-ti-din-timis-torontal#350419
- Ablonczy Balázs: A szászvárosi kollégium és az impériumváltás. *Trianon 100*, 2021. április 28. Online: <https://trianon100.hu/blog-cikk/a-szaszvarosi-kollegium-es-az-imperiumvaltas>
- Applebaum, Anne: *Kelet és Nyugat között. Európa határvidékén*. Budapest, Örökség Kulturpolitikai Intézet, 2016.
- Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*. Budapest, Magvető, 1990.
- Arday Lajos: *Nemzetállamok és kisebbségek. Történelem és identitás Közép-Európában*. Budapest, L'Harmattan, 2016.
- Arday Lajos: *Vélemény Borsi-Kálmán Béla: „A bánági nemzeti identitás problémái az 1918-as rendszer-váltás után” c. doktori értekezéséről*. [Budapest, 2006. június 29. A szerző birtokában.]
- Bainville, Jacques: *Les conséquences politiques de la paix*. Paris, Arthème Fayard, 1920.
- Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történelmi értelmezhetősége. *Századvég*, (1991), 2–3. 169–177.
- Berecz Ágoston: Nyelvi jogok a dualista Magyarország igazságszolgáltatásában. *Múltunk*, 65. (2020), 3. 91–124.
- Berecz Ágoston: The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 11. (2019), 2. 23–36. Online: www.acta.sapientia.ro/acta-philolo/C11-2/philolo112-02.pdf
- Bíró Béla: Identitás és asszimiláció. *Korunk*, 23. (2012), 10. 99–106.
- Bitfoi, Dorin-Liviu: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*. București, Compania, 2004.
- Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárosodás” témaköréből*. Pécs, Jelenkor, 2002.
- Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör 1919–1920*. Budapest, Noran, 2006.
- Borsi-Kálmán Béla: Adalékok az első román koncepció per történetéhez. A temesvári diák-összeesküvés (a „Leventeper” 1919–1920) históriája. In Csaplár-Degovics Krisztián – Krausz Tamás

1920-ig mégis ígéretes folyamatként értelmezett jelenségről így ír a kérdés egyik legfelkészültebb magyar szakértője: „[...] a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a *Verbürgerlichung* értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« (*Veraldeligung*) volt.” Halmos (1991): i. m. 134. Kötetben: Halmos (2021): i. m. 21 (*kiemelés – B-K. B.*).

- (szerk.): *A történetírás új tendenciái a rendszerváltás után Kelet-Európában*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 181–232.
- Borsi-Kálmán Béla: *Ifj. Niameşny Mihály és a temesvári Levente-per 1919–1920*. Budapest, Helikon, 2010.
- Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, Magyar Szemle, 2018.
- Borsi-Kálmán Béla: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története, 1919–1922*. Budapest, Kortárs, 2020.
- Both, Ştefan: Povestea Republicii Bănăţene, forma statală care a supravieţuit patru luni. A fost proclamată de un avocat evreu la sfârşitul Primului Război Mondial. *Adevărul*, 2017. november 25. Online: https://adevarul.ro/locale/timisoara/povestea-republicii-banatene-forma-statala-supravietuit-patru-luni-fost-proclamata-avocat-evreu-sfarsitul-primului-razboi-mondial-1_5a1735a-85ab6550cb876a032/index.html
- Botlik József: A Bánáttól a Muráig. A magyarság nemzeti önvédelmi kísérletei 1918–1919 fordulóján. *ARACS*, 9. (2009), 1. 8–24.
- Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom*. München, Verlag für Kulturpolitik, 1923.
- Brînzeu, Nicolae: *Memoriile unui preot bătrân*. Timişoara, Fundația Triade, 2008.
- Brînzeu, Nicolae: *Jurnalul unui preot bătrân*. Timişoara, Editura Eurostampa, 2011.
- Brudariu, Dan: *Ce a fost, nu mai este. Secretele istoriei noastre desvăluite de un martor ocular. Restituiri*. Bucureşti, Coresi, 2018.
- Csunderlik Péter: „Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál.” Jászi Oszkár és a polgári radikalizmus. *Népszava (Új Szó)*, 2020. március 28. 4–5.
- Damó Jenő (szerk.): *Ki kicsoda? A bánáigi közélet lexikonja*. Timişoara–Arad, Lexika Kiadóvállalat, 1931.
- Domonkos László: Hajótörtek. Szpáhik Szegeden – Furcsa megszállás kilencven éve (Kozma Miklós: *Összeomlás 1918–19*. c. művének alapján). *Magyar Nemzet Magazin*, 2009. június 6.
- Dósa Dénes: *A szászvárosi ev. ref. Kún-kollegium története*. Szászváros, Schuller Testvérek és Társa, 1897.
- Dudaş, Vasile: România, Serbia și Ungaria în timpul primului război mondial. Unirea Banatului cu România. In Victor Neumann (szerk.): *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2016.
- Elias, Norbert: A „civilisation”-fogalom szociogenezise Franciaországban. In Norbert Elias: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest, Gondolat, 1987.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. II. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- Erényi Tibor: Egy szociáldemokrata vezető a századelőn. Kunfi Zsigmond életrajzához. *História*, 1. (1979), 2. 5–6.
- Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában*. Budapest, Akadémiai, 1969.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*. Pest, Kozma Vazul, 1851. Online: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-telek-BABC3/
- Gabriel, Josef: *Fünfundzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. Timişoara–Temesvár, Buchdruckerei der Schwäbischen Verlag – Aktiengesellschaft, 1928.

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánági magyar úriemberek egyike?

Gábor Dezső: *A magyarországi zsidókérdés új megvilágításban. Zsidó nemzetiségi kérdés.* Temesvár, (k. n.), 1919.

Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. (1914. VI. 15. – 1919. IX. 4.)* Timișoara, Helicon, 1924.

Groza, Petru: *Adio lumii vechi! Memorii.* București, Compania, 2003.

Gruneanțu, Lazăr: *Avocații Baroului Timiș 1875–2015.* Timișoara, Artpress, 2015.

Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Budapest, Kossuth, 1968.

Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Budapest, Kossuth, 1969.

Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. *Századvég*, (1991), 2–3. 131–169.

Halmos Károly: *Költség és költészet. Eszmék gazdaság- és társadalomtörténete.* Budapest, L'Harmattan, 2021.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Budapest, Jaffa, 2018.

Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927.* Újvidék, Forum, 2004.

Horváth Zoltán: *A magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914).* Budapest, Gondolat, 1961.

Horváth Zoltán: Október és a Tanácsköztársaság. *Európai kulturális füzetek.* 26. Online: www.c3.hu/~eufuzetek/index_26.php?nagyr=26/26_A01_.html

Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában (1918–1938).* Budapest, Studium, 1939.

Juhász József: *Két korszak határán. Tanulmányok Kelet-Európa jelenkortörténetéből.* Budapest, L'Harmattan, 2007.

Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története (1918 okt. 31–1919 márc. 21).* Budapest, Cserépfalvi, 1945.

Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2009), 2–3. 63–74.

Komáromi László (szerk.): *Az almánfalvi Niamessny család története és dr. Niamessny Mihály a XX. század közéletében.* Budapest, Helikon, 2011.

Korda István: A huszéves „Bánati Köztársaság”, amely voltaképpen csak legenda volt és amelynek egyetlen tárgyi bizonyítéka egy Franchet D’Espèrey tábornokhoz intézett diplomáciai iratban található fel. Beszélgetés dr. Róth Ottóval a volt „Bánati Köztársaság” kormánybiztosával. *Brassói Lapok*, 1938. december 25. 7.

Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról.* Csíkszereda–Budapest, Kárpátia-Stúdió, 2010.

Kövér György: Kulturális rétegződés és társadalmi értékrend a magyar középosztály történetében. (Kósa László hatvanadik születésnapjára.) In Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19.–20. században. Tanulmányok.* Pécs, Magyar Történelmi Társulat, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2003. 35–44.

Kubán Endre: A „Dél” irodalmi társaság emléke. Franyó Zoltán és Manojlovcs Tódor. *Híd*, 32. (1968), 6. 638–642.

Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója.* Budapest, Osiris, 2001.

Litván György: *Jászi Oszkár.* Budapest, Osiris, 2003.

Magyar Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán.* Budapest, Athenaeum 1919.

- Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. In Károlyi Árpád – Angyal Dávid (szerk.): *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve*. Első évfolyam. – *Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts*. Erster Jahrgang. Budapest, 1931.
- Marin, William: *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*. Timișoara, Facla, 1978.
- Méliusz József: *Város a ködben*. Bukarest, Ifjúsági, 1982.
- Mémorandum à Monsieur le Général Franchet d'Espèrey, Commandant en chef les Armées Alliées (Constantinople). In Ádám Magra (főszerk.): *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates. 1918–1932*. I–IV. kötet. Budapest, Akadémiai, 1993–2000.
- Minipedia Iudaică Timișoreană*. Culegere de informații despre personalități și întreprinderi evreiești. Lucrare începută în noiembrie 2014 de redactorii, Getta Neumann și Irina Stern, și cititorii paginii web www.bjt2006.org. Online: www.bjt2006.org/Minipedia_Iudaica_Timisoreana.pdf
- Nagy Csaba: Egy vagyonos baloldali vezér. *Erdélyi Napló*, 2014. december 6. Online: <https://erdelyinaplo.ro/szabadido/egy-vagyonos-baloldali-vezer>
- Neumann, Getta: *O prietenie legendară – un politician ortodox, un avocat evreu și un preot greco-catolic (Petru Groza, Otto Roth și Nicolae Brinzeu)*. Minipedia Iudaică Timișoreană. Online: www.bjt2006.org/GN_Roth_Groza_Branzeu_4917.pdf
- Olosz Levente: A cionizmus kezdetei Erdélyben (1900–1918). In Gecsényi Lajos – Fazekas Csaba (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 107–120.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1983.
- Osvát Kálmán: *Erdélyi lexikon*. Oradea–Nagyvárad, Szabadsajtó Könyv- és Lapkiadó Rt., 1928.
- Păiușan, Radu: *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire (1895–1919)*. Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Pelle János: *Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténelmi esszé*. Budapest, Kairosz, 2001.
- Petri, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, Th. Breit Druck+Verlag GmbH, 1992.
- Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018.
- Rusnac, Mircea: A Bánsági Köztársaság (1918. október 31. – 1919. február 21.). In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 145–158.
- Schatteles Tibor: *A temesvári zsidóság, történelmi távlatkép*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 2020.
- Siklós András: *Magyarország 1918/1919. Események/képek/dokumentumok*. Budapest, Kossuth, 1978. 174–181.
- Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1986.
- Szekernyés János: Két merész álmodó politikus [Róth Ottó és Bartha Albert] pályaképe. In *Mindenki Kalendáriuma*. Temesvár, (k. n.), 2011.
- Szekernyés János: *Piaristák Temesváron. A kegyestánítórendi főgimnázium, rendház és templom*. Temesvár, Solness, 2009.
- Szekernyés János: Temesvár kövei 563. *Heti Új Szó*, 2016. október 20. Online: <https://hetiujsozo.ro/szekernyes-janos-temesvar-kovei-563/>
- Takács Péter: Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez. Egy szolgabíró portréja a dualizmus korában. In Somogyi Éva – Burucs Kornélia (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára – Verbürgerlichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1991. 57–71.
- Temesvári Cimtár. Temesvárer Adressbuch*. Temesvár, [1914]. (Lelőhelye: OSZK, Hung. h. 1066 tc/2.)

Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánási magyar úriemberek egyike?

Tonelli Sándor: Franciák Szegeden 1918. december – 1920. március. *Acta Universitatis Szegediensis*, 7. (1939), 1.

Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég*, (1991), 2–3. 75–130.

Tőkéczki László: Vitairat a magyar polgárosodásról – Álom és valóság. *Századvég*, (1991), 2–3. 49–59.

Ujvári Péter (szerk.): *Zsidó Lexikon*. Budapest, Pallas, 1929.

Zatykó Vivien: Magyar bolgárok? Etnikus identitás és akkulturáció a bánati bolgárok körében. *Regio*, 5. (1994), 3. 129–139.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára, Fogolytörzskönyvek (1895–1950), Fogolytörzskönyv 1920. VII.102. a. 1234.

Hírlapok

A Totis-koncern vállalatának új igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai. *Keleti Ujság*, 1928. április 16. *Délmagyarország*, 1911. április 23.

Pesti Hírlap, 1906. április 12.

Róth Ottó dr. 50 éves. *Temesvári Hírlap*, 1934. december. 7.

Schäffer Ernő: Niamessny Mihály. A lippai kerület orsz. képviselőjéről. *Délmagyarországi Közlöny*, 1912. szeptember 22.

Törvényszéki csarnok. Apponyi támadói. *Budapesti Hírlap*, 1911. április 22.

Vacsora Niamessny képviselőnél. *Délmagyarországi Közlöny*, 1913. október 7.

Valótlan hír Niamessny Mihály lemondásáról. *Délmagyarországi Közlöny*, 1913. március 28.

The First Real Hungarian Social Democrat from Timișoara or One of the Last Gentlemen from the Banat? Ottó Róth and the Republic of Banat – A Social History

The paper focuses on Ottó Róth, the leader of the Republic of Banat. It provides, on the one hand, an outline of his family background and career path in order to give an insight into the complexity of social relations in the multi-ethnic region as well as into the particularities of the Hungarian nation building. On the other hand, it presents an experiment that amounted to an alternative to the Hungarian and Romanian nation building as well as to the Southern Slavic efforts. How and why Bucharest, Belgrade (and for a tiny area, Budapest) partitioned this region tells that external forces determined the new order at least to the extent that locally articulated interests did so.

Temesvári utcarészlet (1904)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Molnár Csongor

„Éljen az internacionalizmus! Éljen az egész világ!”¹

A Bánsági Köztársaság a sajtó és a visszaemlékezések tükrében

Bevezetés

A Bánsági Köztársaság története az I. világháború utáni összeomlás egyik sajátos epizódja. Mára a szakirodalom kisebb-nagyobb eltérésekkel egyetért abban, hogy Róth Ottó a köztársaságot mindenekelőtt azért kiáltotta ki, hogy a Bánságot a történelmi Magyarország területén belül tartsa. Ebbéli ténykedésében pedig elsősorban Temesvár (Timișoara, ma: Románia) magyar és német ajkú lakossága támogatta. Ettől függetlenül a Bánsági Köztársaság mégis többször feledésbe merült. Egyes kutatások szerint az, hogy a Bánsági Köztársaság a történettudomány fókuszán kívülre került, a régiónak a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a Román Királyság és a Magyar Királyság közötti felosztásával magyarázható.² Az utóbbi években különböző folyóiratokban több olyan tanulmány is megjelent, amelyek megpróbálták feltárni a Temesvár-központú államformáció történetét. Annak ellenére, hogy ez az „állam” biztos „alapítási” dátummal rendelkezik, és mítosza ma is él, pontos végnapját nem lehet meghatározni. Utóbbi kérdésben általában kutatás- és kutatófüggő magyarázatok és érvrendszerek figyelhetők meg. A kutatók egy része – mint a szerb Toma Milenković vagy a magyar Kókai Sándor – a helyi magyar polgári hatalom elmozdításának napját (1919. február 20.) tekinti a bánsági állam végének.³ Ezzel ellentétes szempontot képvisel Mircea Rusnac helytörténész, aki a temesvári sztrájk kezdetét, február 21-ét tekinti a köztársaság utolsó napjának.⁴ Már ezekből a különböző, sokszor egymással is ütköző kutatási eredményekből is jól látszik a Bánsági Köztársaság történetének problematikus volta.

¹ Colović üdvözli az egybegyülteket. *Sloga*, 1918. január 4. 2.

² Toma Milenković: Banatska republika i mađarski komesarijat u Banatu: (31. oktobar 1918 – 20. februar 1919.). *Zbornik Matice Srpske za istoriju*, (1985), 32. 99–142.

³ Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2009), 2–3. 63–74.

⁴ Mircea Rusnac: A Bánsági Köztársaság (1918. október 31. – 1919. február 21.). In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 145–159.

A tanulmány azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy a korabeli sajtóanyagok és visszaemlékezések megvizsgálásával megismerhető-e, feltárható-e a Bánsági Köztársaság története. Rekonstruálható-e az impériumváltásnak ez a regionális fejezete a különböző cikkek és írások alapján? Milyen ellentmondások figyelhetők meg a különböző források tanulmányozásával? Végül pedig hogyan jelent meg ez a történet az akkori sajtóban? Arra teszek tehát kísérletet, hogy a korabeli sajtótermékeket és a szemtanúk visszaemlékezéseit megvizsgálva a Bánsági Köztársaság történetének átfogóbb képét vázoljam fel. Az események elemzése előtt először röviden ismertetem a tanulmány felépítését, majd pedig a felhasznált forrásanyagot.

Az első részben bemutatom a köztársaság kikiáltását és az azt övező ellentmondásokat. Ezt követően vázolom a bánsági impériumváltás eseményeivel kapcsolatos egyéb kérdéseket. A harmadik részben a Bánsági Köztársaság végrehajtó szervének, a Bánáti Néptanácsnak a működését vizsgálom. Előljáróban kiemelendő, hogy maga a Bánsági Köztársaság jóval kevesebb említéssel szerepel a korabeli sajtó hasábjain, mint a Bánáti Néptanács. Ez azzal magyarázható, hogy az inkább a temesvári lakosság támogatását élvező Bánáti Néptanács sosem tudta kiterjeszteni hatalmát Temesvár városán túlra. Intézkedései válaszokat és megoldásokat próbáltak nyújtani az összeomlást követő hatalmi űr okozta problémákra – mint például a frontról hazatérő katonák garázdálkodására vagy a spontán kibontakozó parasztfordalom pusztításaira. Emellett a Néptanács számos szociális jellegű intézkedést is foganatosítani próbált. Tevékenysége azonban nem maradt zavartalan. A szerb hadsereg megérkezésével egy újabb hatalmi tényezővel kellett szembenéznie. Ennek megfelelően a dolgozat negyedik része a szerb megszállás különböző forrásokban való megjelenésével foglalkozik. A megszállás kiterjedésével a gazdasági kérdés sem kerülte el a lapok figyelmét, a Szent István-i állam „éléskamrájának” sorsa különösen foglalkoztatta a fővárosi lapokat. A gazdasági kérdések sajtóbeli visszhangját az ötödik fejezet ismerteti. Az írás utolsó előtti része a délvidéki nagy sztrájk sajtóvisszhangját tekinti át. Ennek bemutatása azért elengedhetetlen, mert szoros kapcsolatban áll a Bánáti Néptanács erőszakos leváltásával.

A 20. század eleji Bánság, akárcsak az ország többi régiója, nem szűkölködött sajtótermékekben.⁵ Ez a jelenség azzal az erősödő gazdasági pozícióval magyarázható, amelyben Temesvár – a „magyar Manchester” – ipari központként hangsúlyos szerepet játszott. Ettől függetlenül a médiapluralizmus nem csak a polgárosodó nagyvárosra volt jellemző: a kisebb városok – mint Nagybecskerek, Versec, Pancsova és Lugos – szintén saját napilappal rendelkeztek. A médián belüli sokoldalúságot ugyanakkor a régió etnikai sokszínűsége is befolyásolta, mivel a magyar mellett német, román és szerb nyelvű napilapok is megjelentek. A tanulmányban a bánsági sajtótermékek közül a nagybecskereki *Torontál*, a perjámosi *Südungarische Bürger-Zeitung* és a temesvári *Sloga* napilapot vizsgáltam meg. A *Torontál* 1872 óta jelent meg Nagybecskereken, Pleitz Ferenc Pál nyomdájában. Első szerkesztője a *Pesti*

⁵ Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2005.

Napló egykori munkatársa, Balás Frigyes volt. A lap 1892-ben vált napilappá. Alapításától kezdve mindvégig a vármegyei közigazgatás szárnyai alatt működött a kormánypárt helyi lapjaként.⁶ A *Südungarische Bürger-Zeitung* 1897-től jelent meg hetilapként Alois Pirkmayer nyomdájában, aki egyben a lap szerkesztője is volt. A lap hetente kétszer, vasárnap és csütörtökön jelentkezett, széles körű tájékoztatást nyújtva olvasóinak, szem előtt tartva a bánsági sváb lakosságot érintő ügyeket. A lap utolsó száma 1918. december 29-én jelent meg.⁷ A fent említett két laptól eltér a szerb nyelvű *Sloga*. Szerb sajtótermék ugyanis akkoriban sem Temesváron, sem a Bánságban nem jelent meg. Ezen próbált változtatni a temesvári Szerb Nemzeti Tanács. A lap létrehozásáról rövidesen a testület megalakulása után döntöttek. A rövid életű napilap a helyi szerb elit szócsöve és a nagyszerb ideológia szószólója volt.⁸ Az általam vizsgált fővárosi lapok a következők: *Az Est*, *Világ*, *Népszava*, *Budapesti Hírlap* és *Az Újság*. A lapok mellett tanulságosnak tartottam a korabeli szemtanúk emlékiratainak tanulmányozását is. Geml József temesvári polgármester, Josef Gabriel szociáldemokrata politikus vagy Svetozar Mošorski szerb szociáldemokrata vezető visszaemlékezéseinek köszönhetően az eseményekről árnyaltabb kép alakítható ki.

A médián belüli nyelvi sokszínűséget a kutatásban is megpróbáltam szemléltetni, ezért próbáltam magyar, német, szerb és román nyelvű sajtóforrásokat felhasználni. Ez viszont sokszor váratlan kihívások elé állított. Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) gyűjteménye a bánsági sajtót illetően töredékes, ami az 1918-as összeomlás fényében érthető. Kizárólag a *Südungarische Bürger-Zeitung* számai találhatóak meg hiánytalanul, egészen az újság 1918 végi megszűnéséig. A *Torontál* napilap számai a Nagybecskereki Történeti Levéltár gyűjteményében olvashatók. A *Sloga* napilap fennmaradt számai (nagyjából egy tucatról van szó) pedig az újvidéki Matica Srpska könyvtárában találhatóak. Román nyelvű napilapot sajnos nem sikerült felkutatnom, mivel az OSZK gyűjteményéből hiányoznak a lugosi kiadású *Drapelul* októberi és az azt követő hónapok példányai.

„Az emlékezetes október 31-ike”⁹

A Bánsági Köztársaság alapítási mítosza a legtöbb forrás alapján megegyezik, azonban az események pontos kronológiai sorrendjével kapcsolatban akadnak elté-

⁶ Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története (1849–1918)*. Újvidék, Forum, 2004. 30.

⁷ Heinrich Réz: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. München, Verl. für Hochschulkunde, 1935.

⁸ Szerb napilap Nagybecskereken és Temesváron. *Az Est*, 1918. december 14. 4.

⁹ Korda István: A huszéves „Bánáti Köztársaság”, amely voltaképpen csak legenda volt és amelynek egyetlen tárgyi bizonyítéka egy Franchet D’Espèrey tábornokhoz intézett diplomáciai iratban található fel. Beszélgetés dr. Róth Ottóval a volt „Bánáti Köztársaság” kormánybiztosával. *Brassói Lapok*, 1938. december 25. 7.

rések. A történetek bemutatása előtt érdemes egy pillantást vetni a forradalom előtti Temesvárra és a Bánságra. Temes vármegye központja az I. világháborút megelőző évtizedekben rohamos fejlődésen ment keresztül. Ipari központként egyre fontosabb helyre tett szert a magyar gazdaságban, de a nemzetközi piacra is sikerült betörnie. A gazdasági fellendüléssel párhuzamosan megfigyelhető a lakosság erőteljes polgárosodása is.¹⁰ Ez a fellendülés nem csak Temesvár esetében volt jelentős, a folyamat az egész Bánságra kiterjedt. A régió ipari és mezőgazdasági szerepe mellett elengedhetetlen megemlíteni egyes etnikai összetételét. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a Bánság több mint másfél milliós lakosságából 592 ezer volt román, 387 ezer német, 284 ezer szerb és 242 ezer magyar. A négy nagy nemzetiség mellett jelentős számban éltek még a vidéken szlovákok, katolikus bolgárok és egyéb kisebb népcsoportok, mint például horvátok, csehek. Az ortodox vallású románok Krassó-Szörény vármegyében alkottak többséget, ugyanakkor jelentős számban Temes és Torontál vármegyében is éltek. A szintén ortodox szerbek főleg a Bánság nyugati részében, Torontál vármegyében és Temes vármegye déli részén voltak helyi többségben. A túlnyomórészt római katolikus svábok, a szintén római katolikus és kisebb számban protestáns magyarok a három vármegyében szétszórtan éltek. Emellett ez a két nemzetiség adta a városi polgárság jelentős részét. A régió központjában, Temesváron, a 72 ezer lakosból 31 ezer volt német, 28 ezer magyar, 7 ezer román és 3 ezer szerb.¹¹

Temesváron 1885-től közel három évtizeden át a bolgár származású Telbisz Károly volt a polgármester. Helyét a világháború előestéjén volt alkalmazottja, a német származású Geml József vette át, aki 1914. június 15-től egészen 1919. szeptember 4-ig állt a város élén.¹² A Temes megyei és temesvári főispáni pozíciót Kórossy György töltötte be, akit 1918 márciusában a hirtelen elhunyt Joannovits Sándor helyére neveztek ki.¹³ A városi munkásság már 1917 végén tüntetéssel fejezte ki elégedetlenségét a romló közellátás miatt, 1918 áprilisában és októberben pedig sztrájkokra került sor.¹⁴

A forradalom előestéjén, feltehetően október 28-án, Budapesten egy titkos találkozóra került sor. Több forrás is említést tesz erről az összejövetelről. Az összejövetelen a magyar szociáldemokrácia prominens tagjai, Kunfi Zsigmond és Bokányi Dezső mellett Kobek Kornél későbbi hadügyi államtitkár, Róth Ottó temesvári ügyvéd és Bartha Albert vezérkari alezredes is részt vett. Ekkor tanácsolták a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP) vezetőségi tagjai Róthnak és

¹⁰ Borsi-Kálmán Béla: *Ifj. Niamesny Mibály és a temesvári Levente-per (1919–1920)*. Budapest, Helikon, 2010. Vö.: Gulyás László: A Bánság a török kiűzésétől 1918-ig. In Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus, 2009. 25–42.

¹¹ Gulyás (2009): i. m. 33.

¹² Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből*. Timișoara, Helicon, 1924. 28.

¹³ Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság búsz éve Romániában (1918–1938)*. Budapest, Studium, 1939. 12.

¹⁴ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 10.

Barthának a köztársaság kikiáltását a végleges katasztrófa elkerülése érdekében, mivel a budapesti körök azt feltételezték, hogy sor kerülhet a déli vármegyék kiürítésére.¹⁵ A találkozóról bővebb információnk nincsenek, és az is kérdéses, hogy az említett források honnan szereztek tudomást róla. Ilyen pártvezetőségi zárt körű tárgyalásokról aligha lehetett tudomásuk. Október 30-án este, Temesvárra visszatérve, Bartha és Róth tanácskozáásra hívták a város politikai elitjét. A megbeszélésen Kórossy főispán mellett Jakobi Kálmán munkáspénztári igazgató, az Országos Polgári Radikális Párt helyi tagja is megjelent. A történet ezen részének ellentmond a Bartha Alberttel készült interjú, aki csaknem egy évtizeddel később arról beszélt, hogy ő a debreceni királylátogatás után október 31-én érkezett vissza Temesvárra.¹⁶

Október 31-én délelőtt Kórossy főispán, miután értesítették a budapesti eseményekről, és felkérték, hogy csatlakozzon a Nemzeti Tanácshoz, értekezletet hívott össze a városházára. A városházán megtartott tanácskozáson megjelent Róth és Jakobi is. Róth ekkorra már budapesti kapcsolatai révén tudomást szerzett a fővárosi eseményekről.¹⁷ Mindeközben a vezető tisztek körében is értekezletet tartottak. Bartha Albert elmondása szerint őt Theodor Baron von Hordt hadtestparancsnok értesítette a király rendeletéről, amelyben a király felmentette a katonákat esküjük alól. A vezérkari alezredes beszámolója szerint kénytelenek voltak kihirdetni a táviratot, mivel arról már a sajtó is tudomást szerzett. A tiszti kaszinóban délelőtt 11 órakor került sor a tanácskozásra, amelyen már az egész tisztikar megjelent. Közvetlenül a tanácskozás előtt szerb és román bakák jelentek meg Bartha irodájánál, akik a különböző nemzetiségi katonatanácsok megalakulásáról tájékoztatták. Nem csak az egyszerű katonák fordultak a vezérkari alezredeshez. Maga Hordt és Spiess tábornok is Barthához fordult a tanácskozás előtt. „Hordt leült az én szobámban és legnagyobb csodálkozásomra kijelentette, hogy ő cseh honpolgár, tehát a cseh nemzeti tanácsnak rendeli alá magát. Én teljesen tanácstalan voltam, mivel Spiess tábornok is kijelentette, hogy ő is azonnal utazik Erdélybe, mert ő meg szász” – emlékezett vissza Bartha.¹⁸ A későbbi hadügyminiszter elmondása szerint a tiszti értekezleten Theodor von Hordt kihirdette a táviratot, és elrendelte, hogy minden katona nemzetiségi alapon csatlakozzon a saját nemzeti tanácsához.¹⁹ Számos forrás beszámolója szerint Bartha Albert olvasta fel.²⁰ A tiszti kaszinóban ekkor már Róth Ottó is jelen volt. Róth Ottó saját visszaemlékezései szerint felszólalásában – amelyet a Jakabffy Elemér és Páll György szerkesztette *A bánági magyarság húsz éve Romániában* című könyv közölt – a következőket mondta:

¹⁵ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 15. Vö.: Rusnac (2020): i. m. 145–159.

¹⁶ A debreceni királylátogatástól a temesvári forradalomig. *8 Órai Ujság*, 1927. december 25. 9.

¹⁷ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 12. Vö.: Josef Gabriel: *Fünfundzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung 1870–1920*. Timișoara, Schwäb, 1928. 81.

¹⁸ A debreceni királylátogatástól... (1927): i. m. 9.

¹⁹ A debreceni királylátogatástól... (1927): i. m. 9. Vö.: Geml (1924): i. m.

²⁰ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 13. Vö.: Gabriel (1928): i. m. 81.

„Uraim, a köztársaság publikálva van. Kötelességünk, hogy lehetőleg a legbékésebben, a legrendesebben csináljunk mindent, hogy megmentsük, ami még menthető. Közelednek az antant-csapatok. Vigyázzunk, hogy ezt a kis földet, melyet reánk bízta, megtartsuk. Kérem az urakat, fáradjanak át a Városháza termébe, ahol a munkás-tanács és az itt megválasztandó katonatanács összeül.”²¹

Róth említést tett a Bánáti Néptanácsról is. Azt kérte, hogy a különböző nemzeti tanácsok képviselőket küldjenek a transznacionális Bánáti Néptanácsba. A Bánáti Néptanács eszméje már a kezdetén sem aratott sikert. Emlékezetes eset, hogy Aurel Cosma, a helyi román politikai elit tagja – Róth elmondása szerint – már ekkor a következőket mondta: „Te Ottó, mi nem mehetünk veled! Mi román tisztek be kell, hogy várjuk a román Nemzeti Komité határozatát.”²² Róth visszaemlékezésének mindkét idézett részének ellentmond a *Temesvarer Zeitung* tudósítása az eseményekről. Mircea Rusnac helytörténész szerint Cosma már a tiszti gyűlésen kardját kihúzza Romániát éltette.²³

A Jenő herceg teret (ma: Piața Libertății) a tanácskozások alatt megtöltötte a Gyárvárosból és a külvárosokból bevezényelt tömeg. Josef Gabriel temesvári munkásmozgalmi vezető szerint a helyi szociáldemokrata elit már a délelőtti tanácskozások előtt a tüntetés megszervezése mellett döntött. A tüntetés számos forrás szerint túlnyomórészt békésen zajlott, amelynek egyedüli áldozata a Jenő herceg téren található Ausztria-szobor volt. Bartha Albert a vele készült interjúban ezzel ellentétben komoly károkról számolt be. Elmondása szerint a tömeg betörte a tisztikar épületeinek ablakait, és az erkélyről a birodalmi zászlót is letépte.²⁴

A polgári és katonai elit egy része a két gyűlést követően a városháza tanács-termébe vonult. Itt Geml polgármester és Kórossy főispán jelenlétében Franz Geistlinger helyi szociáldemokrata politikus Bartha katonai, valamint Róth polgári népbiztossá való kinevezését tanácsolta, amit a városházán összegyűlt kis csoport éljenzéssel fogadott el.²⁵ A téren összegyűltek megnyugtatója érdekében Bartha Albert, majd Róth Ottó beszédet mondtak. A tömeg mindkét szónoklatot üdvözléssel fogadta. Róth Ottó beszédével kapcsolatban egyes források a köztársaság kikiáltását, mások az autonómia deklarációját, valamint a szabadság éltetését említik.²⁶ A „köztársasági elnök” a következőképpen emlékezett vissza:

„Október 31-én a városháza erkélyéről kihirdettem a köztársaságot. Ebből a kihirdetett köztársaságból a köztudat azután »Bánáti Köztársaságot« csinált, holott erről nem volt szó.

²¹ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 13.

²² Jakabffy-Páll (1939): i. m. 13.

²³ Rusnac (2020): i. m. 147.

²⁴ A debreceni királylátogatástól... (1927): i. m. 9.

²⁵ Gabriel (1928): i. m. 81. Vö.: Milenković (1985): i. m. 99–142.

²⁶ Korda (1938): i. m. 7. Vö.: Gabriel (1928): i. m. 82. Vö.: A debreceni királylátogatástól... (1927): i. m. 9.

Ugyanakkor megalakítottuk a Bánáti Néptanácsot, amely Bartha Albert vezérkari alezredest katonái, engem pedig polgári népbiztosnak választott meg.”²⁷

A tüntetés végén a téren megjelent a 61. temesvári gyalogezred, valamint a hadapródok zenekara, akik eljátszották a Himnuszt és a Marseillaise-t.²⁸

A két kulcsszereplő nyilatkozataiból is jól látszik a történet ellentmondásossága. Róth és Bartha az eseményeket követő években eltérően értelmezték a Bánsági Köztársaságot és szerepüket benne. A magyarázatokat pedig nagy valószínűséggel befolyásolta az adott politikai légkör, ahogy erre Marchut Réka is rávilágított tanulmányában.²⁹ A köztársaság mítoszokkal övezett kikiáltása kapcsán is eltérő narratívák találhatók. Christopher Wendt kutatásában arra a következtetésre jutott, hogy a köztársaság deklarálása esetében, tekintettel az országos zűrzavarra, nagy valószínűséggel Budapest és Temesvár közötti félreértésről van szó.³⁰ Kommunikációs problémákra pedig a későbbiekben is találunk példákat, amelyek jól ábrázolják az általános kaoszt.

A Bánsági Köztársaság további történetének részletes bemutatása előtt elengedhetetlen a köztársaság karizmatikus kulcsfigurájának életét röviden összefoglalni. Róth Ottó életútjának jelentős részét homály fedi, életének csak legfontosabb stációi ismertek. Róth 1884. december 6-án született a Krassó-Szörény vármegyei Nagymutnokon. Középiskolai tanulmányait a szászvárosi Kuún Kocsárd Gimnáziumban végezte. Ezt követően jogot hallgatott Budapesten. Diplomája megszerzése után Temesváron nyitott ügyvédi irodát, és hamar csatlakozott a helyi szociáldemokrata párt munkájához.³¹ Josef Gabriel, Róth elvtársa, röviden ismerteti életútját könyvében, ahol kitér arra, hogy Róth 1904-ben érkezett Temesvárra, és azonnal bekapcsolódott a szervezett munkásság tevékenységébe. 1905–1906-ban tanulmányúton vett részt Berlinben, Párizsban és Zürichben. Külföldi tartózkodása alatt kapcsolatot teremtett a nyugati munkásmozgalom képviselőivel. Útjáról folyamatosan tájékoztatta otthoni elvtársait.³²

„Akkoriban a fogalmakat sűrűn és szívesen összezavarták”³³

A fenti idézet a Róth Ottóval készült interjúból olvasható. Csak egy egyszerű átvetető mondat, viszont a lényegénél ragadja meg a történések emlékezetét. A fogalomzavar,

²⁷ Korda (1938): i. m. 7.

²⁸ Gabriel (1928): i. m. 82.

²⁹ Marchut Réka: A Bánáti Köztársaság. *Rubicon Online*.

³⁰ Christopher Wendt: „Hungary – Republic: The King has Abdicated.” A Report from Timișoara/ Temesvár – November 1, 1918. *Nepostrans*, 2018. november 1.

³¹ Borsi-Kálmán (2010): i. m. 83–84.

³² Gabriel (1928): i. m. 82.

³³ Korda (1938): i. m. 7.

amelyre Róth Ottó húsz évvel később hivatkozott, már a történésekkel egy időben megjelent sajtótermékekben is tapasztalható.

A budapesti lapok többsége már másnap beszámolt a Temesváron történekről. A *Népszava* november 1-jén Róth beszédéről írt, valamint arról, hogy a forradalom sikere vidéken is töretlen. Ezenkívül kiemelte, hogy Temesvár is csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz, s hogy az összegyűlt tömeg ledöntötte a Jenő herceg téren található Ausztria-szobrot. A *Világ* a köztársaság kikiáltásáról tett említést, míg *Az Újság* november 2-án számolt be először a Bánsági Nemzeti Tanácstról. Azt *Est* Bartha Albert érdemeit emelte ki a közbiztonság helyreállításában, s csak november 16-án tett először említést a Bánáti Néptanácsról. A *Budapesti Hírlap* november 5-én tudósított először a Bánáti Néptanács működéséről és összetételéről. A fővárosi lapok eltérő megnevezések alatt írtak a Bánsági Köztársaság végrehajtó szervezetről, de egyértelműen mindegyik esetében a Bánáti Néptanácsról van szó. A vidéki sajtó figyelmét sem kerülték el a történetek. A nagybecskereki *Torontál* napilap már másnap részletesen bemutatta az eseményeket:

„[...] Landau dr. hadnagy jelentette, hogy Temesvárról jön, ahol a katonai parancsnok lemondott, megalakult a katonatanács, amelynek Bartha vezérkari alezredes az elnöke. A néptanácsnak pedig Róth Ottó dr. temesvári ügyvéd az elnöke. Binder József a szociáldemokrata párt nevében beszélt. Bejelentette csatlakozásukat a nemzeti tanácshoz.”³⁴

Az idézet azért is érdemes kiemelni, mert tartalmazza a bánsági vármegyék közötti kapcsolatteremtési kísérlet mozzanatát, amivel a temesvári Néptanács eredménytelenül próbálkozott későbbi fennállása alatt. Az idézet továbbá azt is megemlíti, hogy Bartha Albert került a katonatanács élére, holott a vezérkari alezredes a katonatanácsok ádáz ellensége volt.³⁵ A pár soros említésen túl a *Torontál* aznapi száma egy másik rövid cikkben részletesen beszámolt a Néptanács alakuló üléséről. Megemlítette a Bánsági Köztársaság kikiáltását, valamint azt, hogy a Néptanács fegyverszüneti tárgyalásokat tervez kezdeményezni. A *Torontál* értesülései szerint a Bánáti Néptanács még aznap délután, október 31-én megtartotta első gyűlését. A Néptanácsban egyenlő arányban kaptak helyet a régió négy legnagyobb nemzetiségének – a románoknak, a németeknek, a szerbeknek és a magyaroknak – képviselői. Ezen a gyűlésen választották meg Róth Ottót polgári, Bartha Albertet pedig katonai népbiztossá (igaz, az erről tudósító cikk mindkét személy nevét helytelenül írta: Róth helyett Ráth, Bartha helyett pedig Berta olvasható). A továbbiakban a helyi lap figyelmét érthető módon a nagybecskereki események kötötték le: a városi nemzeti tanács megalakulása és annak csatlakozása a budapestihez.

³⁴ Nagybecskerek csatlakozása a nemzeti tanácshoz. *Torontál*, 1918. november 1. 2. Vö.: Mi történt az országban. *Torontál*, 1918. november 1. 3.

³⁵ Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadsereg 1918–1919-ben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 104.

Szintén a helyi események bemutatására összpontosított a német nyelvű perjámosi lap is. A *Südungarische Bürger-Zeitung* november 3-án tett először említést a Néptanácsról, ami azzal magyarázható, hogy csak hetente két alkalommal jelent meg. Maga a Bánáti Köztársaság kikiáltása nem keltett akkora feltűnést, a lap inkább a Bánáti Néptanács működésével foglalkozott.

„Nem politikai pártok, hanem nemzetiségek szerint”³⁶

Ha nem a Bánsági Köztársaságról szóltak a hírek, jogosan merül fel a kérdés, hogy miről. A Bánáti Néptanács sokkal többször tűnt fel a sajtóban. A Néptanács tevékenységének megvizsgálása előtt meg kell említeni a testület felépítését és elképzeléseit, amit a szakirodalom számos esetben figyelmen kívül hagyott.

A Néptanács működésének megértése több mint száz év távlatából nem könnyű, hiszen a korabeli források is ellentmondásos képet festettek róla. Sok helyen a központi Magyar Nemzeti Tanáccsal szembehelyezkedő szervezetként jelenítették meg, amely saját kül- és belpolitikát tervezett, máshol pedig a budapesti új hatalom helyi szervezeteként írtak róla.³⁷ Josef Gabriel temesvári szociáldemokrata vezető tolmácsolásában az október 31-i délelőtti tüntetések után, a délutáni tanácskozáson a Bánáti Néptanács kimondta csatlakozását Budapesthez. Gabriel elbeszélésének azonban ellentmond Geml József és a Jakabffy–Páll páros írása: mindkét forrás egy gyárvárosi esetről számol be, ahol Róth a fővárosi Nemzeti Tanács képviselőjének azt válaszolta, hogy őket nem érdekli és érinti Budapest semmilyen döntése, mivel már kikiáltották a Bánsági Köztársaságot.³⁸ Tekintettel azonban arra, hogy november 8-án Bartha Albert elfogadta a budapesti kormány teljes körű kormánybiztosi kinevezését, a Károlyi-kormány fennhatóságának elismerése egyértelmű.³⁹ Bartha hadügyminiszteri kinevezése után Róth Ottó is elfogadta kormánybiztosi kinevezését, sőt január végi rövid lemondása után február elején újra Budapesthez fordult a kinevezésért.

A Bánáti Néptanács megalakulását követő egyik első, október 31-i ülésén már a különböző nemzeti tanácsok delegáltjai is részt vettek. A Néptanács vegyes nemzeti összetétele Róth kijelentésében is megfigyelhető, aki már a tiszti kaszinóban arra kérte az alakuló nemzeti tanácsok képviselőit, hogy küldjenek majd tagokat a Néptanácsba.⁴⁰ Erről a gyűlésről részletes információk nem maradtak fent. Ezért is kérdéses, hogy a szerb és román képviselőt, akik mindvégig a Néptanáccsal szemben helyezkedtek el, mennyiben voltak jelen a tárgyaláson. A testület még aznap pontokba

³⁶ Reorganisation des Banater Volksrates. *Südungarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 21. 2.

³⁷ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 13. Vö.: Gabriel (1928): i. m. 83. Vö.: Rusnac (2020): i. m. 145–159.

³⁸ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 14. Vö.: Geml (1924): i. m. 93.

³⁹ Bartha a Délvidék kormánybiztosa. *Torontál*, 1918. november 9. 4.

⁴⁰ Jakabffy–Páll (1939): i. m. 13.

szedte a köztársaság kül- és belpolitikai elképzeléseit. Mindenekelőtt meg akarták akadályozni, hogy a Bánságból harctér legyen, és így Galícia sorsára jusson. Egyúttal pedig kiálltak a régió területi és gazdasági egysége mellett. A Bánáti Néptanács belügyek terén a közrend és a személyi és vagyonbiztonság fenntartását tűzte ki.⁴¹

Róth a Néptanács november 1-jei gyűlésén szigorú irányvonalak mentén határozta meg a testület további céljait. Rövid beszédében újra a közrend és a biztonság fenntartását hangsúlyozta, de azt is kiemelte, hogy a Néptanács távol fogja magát tartani a politikától. Ezen a gyűlésen egy 20 fős végrehajtó tanács létrehozása mellett döntöttek. A végrehajtó tanács keretein belül különböző hivatalok alakultak, amelyek élére Róth saját embereit nevezte ki. Létrejött a Népjóléti Hivatal, élén Somló Lipóttal, míg az Állami Munkaközvetítő Hivatalt Eugen Reich vezette. A Népbiztosi Hivatal irányítását Mladen Stanaćevre és Traian Novacra bízta. ⁴² Traian Novac kapcsán megemlítendő, hogy azon szociáldemokrata román nemzeti-ségi politikusok közé tartozott, akik aktívan kampányoltak a gyulafehérvári gyűlés döntése és a Romániával való egyesülés ellen.⁴³

A fővárosi és bánsági újságok arról számoltak be, hogy a Néptanácsban a régió négy nagy nemzetisége egyenlő arányban fogja magát képviseltetni. Az újságok értesüléseivel részben ellentétes Josef Gabriel beszámolója. Gabriel a Néptanácsról sokkal árnyaltabb képet fest, amelyben nem pusztán csak a nemzetiségi képviselők voltak jelen. Visszaemlékezése szerint a tanács 190 tagból állt, ebből 20 helyet kaptak a városvezetés tagjai, 60-at a katonatanácsok (minden egyes nemzetiség 15-15 helyet), a munkásság 40 helyet tudhatott magáénak, 70 hellyel pedig a különböző politikai pártok képviseltették magukat.⁴⁴

A Bánáti Néptanács első intézkedése a statárium kihirdetése volt Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegye területén. Az erről szóló határozat német nyelven a *Südungarische Bürger-Zeitung*ban, magyar nyelven pedig a *Torontál* lapjain volt olvasható, de az intézkedésről a fővárosi sajtó is beszámolt.

„A Bánáti Néptanács elrendeli ezennel a statáriumot a Torontál-, Temes-, és Krassó-Szörény-vármegyék és az ezen vármegyék területén lévő városokban, akár polgári, akár katonai egyének által elkövetett összes, a személyi- és vagyonbiztonságot veszélyeztető bűncselekményekre. A Bánáti Néptanács felhív ennél fogva minden polgári és katonai egyént, hogy a most jelzett bűncselekmények elkövetésétől óvakodjék, mert aki a fenti területen ezeknek a bűncselekményeknek bármelyikét 1918. november hó 5-től kezdődőleg elköveti: a Bánáti Néptanács által egyidejűleg rendszeresített négy polgári és négy katonai bíróból összeállított bíróság elé kerül és halállal bünhődik. Kelt Temesvárott, 1918. évi november hó 3-án. A Bánáti Néptanács, Bartha Albert s.k. Róth Ottó s.k.”⁴⁵

⁴¹ Gabriel (1928): i. m. 80–81.

⁴² Gabriel (1928): i. m. 83–84.

⁴³ A válság megoldása felé. *Népszava*, 1918. december 12. 4. Vö.: A román Internacionalista szocialisták külön köztársaságot akarnak. *Népszava*, 1919. január 2. 4.

⁴⁴ Gabriel (1928): i. m. 83.

⁴⁵ Statárium egész Torontálmegegyében. *Torontál*, 1918. november 6. 2. Vö.: Standrecht. *Südungarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 7. 1.

A statáriumról szóló hír egy másik cikkben is megjelent a *Torontál* aznapi számában. Itt egyszerre hivatkoztak a Néptanács intézkedésére, amelyet a nagybecskereki Nemzeti Tanács is elfogadott, s egyben kérték a lakosságtól annak betartását.⁴⁶ Nagybecskereken tehát a Bánáti Néptanácsot – a városi Magyar Nemzeti Tanács mellett – hatalmi szervnek tekintették. Kirívó érdekesség, hogy a Bánáti Néptanács szűk mozgásterének ellenére a statárium áldozatait, amelyekre a jelenlegi kutatások hivatkoznak, kizárólag Torontál megyei illetőségűek. A statárium megszegése miatt a Torontál vármegyei Melencén, Kumánon és Törökbecsén 68 személyt végeztek ki.⁴⁷

A statárium kihirdetésére mindenekelőtt a november elején a Bánságon végigsöpörő erőszakhullám megfékezése érdekében volt szükség.⁴⁸ A frontról hazaérkező katonák ugyanis Temesvárt sem kerülték el. Míg a város lakossága október 31-én többnyire békés tüntetés mellett a köztársaságot ünnepelte, november 1-jén a harcterről, valamint a hátszorból hazaérkező katonák és volt hadifoglyok feldúlták a várost. Az újságok beszámolója szerint a fosztogatók még a Korona szállót is romhalmazzá hagyták maguk után.⁴⁹ Bartha Albert végül három szakasz hadapróddal tudta megfékezni a rombolást.⁵⁰

Zavargásokra ezenkívül a Krassó-Szörény vármegyei Resicabányán is volt példa. Itt a szabadságolt katonák mellett a lakosság is kivette a részét a pusztításból. Boltokat törtek be és raboltak ki, a zendülésnek a katonaság közbeavatkozása vetett véget. Fehértemplomban szintén katonák törtek be a villamostelepre, és elvágták a távíróvezetékeket. Kisgyén Nopcsa báró kastélyát,⁵¹ Écskán a Pallavicini-birtokot rabolták ki.⁵² A legbizarrabb eset Facsádon történt, ahol repülőgépből bombákat dobtak a zavargó tömeg közé.⁵³ A birtokosok mellett sokszor a köztisztviselői réteg is a támadások célpontjába került.

A Bánságot megrázó erőszakhullám elemeiben nem különbözött az ország többi részén megfigyelhetőtől.⁵⁴ Horvátországhoz, Szlavóniához vagy épp a Szerémséghez hasonlóan itt is „zöld káderek” alakultak. Ezen katonaszökevények egy

⁴⁶ Erélyes rendszabályok Torontálmegyében. *Torontál*, 1918. november 6. 2.

⁴⁷ Bogumil Hrabak: *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914–1918*. Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1990. 309.

⁴⁸ Milenković (1985): i. m. 99–142. Vö.: Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, Akadémiai, 1964. 163.

⁴⁹ A helyzet a vidéken. *Az Újság*, 1918. november 5. 4.

⁵⁰ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 15.

⁵¹ Rendcsinálás a vidéken. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 9. 8.

⁵² Hrabak (1990): i. m. 308.

⁵³ A vidéken is rendet teremtenek. *Népszava*, 1918. november 9. 8.

⁵⁴ A zöld káderekről és az erőszakhullámról részletesen lásd: Hrabak (1990): i. m. Vö.: Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. Vö.: Révész (2019): i. m. Vö.: Jakub S. Beneš: *A „zöld káderek” és Ausztria–Magyarország összeomlása 1918-ban. Ponthes. Határ – Változás – Átmenet*. (A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve. 3.) Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet, 2020.

része a Bánság délnyugati vadregényes részében, a Verseci-hegységben és a Delibláti-homokpusztában húzta meg magát. A Jakub S. Beneš történész által megkülönböztetett kategóriák mindegyikére található példa ebben a régióban is. A legtöbb közülük a hagyományos dezertőr volt, így például Padén a szerb és magyar katonák együtt tengették napjaikat. A zöld káderek csoportjai között azonban a banditatípus is megtalálható. Számos helyen Robin Hood-i szerepben raktárakat feltörve tűzifát és gabonát osztottak szét a lakosság között.⁵⁵ A társadalmi forradalmár kategóriában is találunk bőven példát. Ide sorolhatjuk a Kusics és Néraaranyos falvakban tanyázó szocialista zöld kádereket: ők saját köztársaságukat is kikiáltották.⁵⁶

Bartha Albert nem töltötte be sokáig kormánybiztosi pozícióját, mivel Linder Béla menesztésével ő került a hadügyminisztérium élére. Helyét Róth Ottó vette át, akit a kormány november 23-án hivatalosan is teljes körű kormánybiztossá nevezett ki. A *Torontál* november 23-i száma a pozíciócsere mellett többek között a Bánsági Közélelmezési Kormánybiztosság megszűnéséről is beszámolt. A közélelmezés megszervezésére és megoldására a Néptanács a szerb hadsereg november 17-i, temesvári bevonulása után is kereste a megoldást.⁵⁷ A közélelmezés és a közellátás a Bánságban is komoly problémákat okozott. Róth a megoldás érdekében a francia tisztikarhoz is segítségért fordult. 1919 januárjában a sajtó értesülései szerint Paul-Prosper Henrys tábornok ígéretet tett a megszállt területek egységes közellátásának megszervezésére.⁵⁸ A legnagyobb gondokat Temesváron a szénellátás okozta. A szénínség a városi gyárak leállásával fenyegetett, ugyanakkor a vasúti forgalom is kénytelen volt részben emiatt szünetelni. A szénhiány megoldására még Henri Berthelot tábornok is ígéretet tett a fővárosi lapok értesülései szerint.⁵⁹

A Bánáti Néptanács – a felesleges vérontás elkerülése érdekében – jogi kérdésekben is új rendeleteket hozott: például ezentúl nem lehetett bírósági döntés nélkül kivégzést végrehajtani.⁶⁰ Újabb intézkedések jelentek meg november 23-án: többek között szabályozták a boltok, az éttermek és a kávéházak nyitvatartási idejét. A rendelet értelmében a boltoknak este hatkor, az éttermeknek nyolckor, a kávéházaknak pedig tízkor be kellett zárniuk. Felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben a Néptanács önálló döntése volt, és mennyiben befolyásolta a határozatot a szerb megszálló vezetés. A rendeletről a *Torontál* tudósított, és a cikk alapján az új nyitvatartást Nagybecskerekben is alkalmazni tervezték. A Bánáti Néptanács hatalma Temesváron nem érvényesült, a szerb hadsereg viszont november végére a régió jelentős részét megszállva tartotta.

⁵⁵ Hrabak (1990): i. m. 304–308.

⁵⁶ Hrabak (1990): i. m. 304–308.

⁵⁷ A Bánát élelmezése. *Torontál*, 1918. november 23. 2.

⁵⁸ Egységes közellátás a megszállt területen. *Népszava*, 1919. január 2. 3.

⁵⁹ Berthelot tábornok szemet ígér. *Az Est*, 1918. december 31. 5. Vö.: Berthelot útja Magyarországon, Temesvárott és Aradon. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 31. 4.

⁶⁰ Megszűnik a temesvári közélelmezési kormánybiztosság. *Torontál*, 1918. november 15. 3. Vö.: Róth Ottó dr. kormánybiztosi megbízatása. *Torontál*, 1918. november 15. 3. Vö.: A fosztogatások felett Temesvárott ítélkeznek. *Torontál*, 1918. november 15. 3.

Róth további rendeletében kötelezte magát, hogy a Néptanács vállalja a megszálló szerb hadsereg ellátását. Az utazások lebonyolítását előzetesen a Néptanáccsal kellett egyeztetni. A *Torontál* hasábjain megjelent utolsó tájékoztatás a Bánáti Néptanács intézkedéseiről a december 24-i lapszámban olvasható. A cikk az új nyitvatartásról írt, a kávéházak immár éjfélig, míg a mozik este tizenegyig nyitva tarthattak.⁶¹

A *Südongarische Bürger-Zeitung* a *Torontál*hoz hasonló sémát követett. A hetente kétszer jelentkező lap ugyan november 3-án beszámolt a Bánáti Néptanács megalakulásáról,⁶² de sokkal fontosabbnak tartotta megemlíteni a tiszavirág-életű Hadik-kormány⁶³ nemzetiségi biztosának posztjára szánt Kaspar Muth elleni tiltakozást. Muth magyarbarátsága ugyanis közismert volt a svábság körében.⁶⁴ Ezenkívül a lap a statáriumról szóló rendelet német nyelvű változatát is közölte. A *Südongarische Bürger-Zeitung* november közepén a Néptanács által szabályozott devizák beváltásáról is tájékoztatta a lakosságot,⁶⁵ de beszámolt az újvidéki Nagy Népgyűlés döntéséről is, arról, hogy a magyarországi délszlávok képviselői kimondták az elszakadást Magyarországtól, és csatlakoztak a formálódó délszláv államhoz.⁶⁶ Ezután a lap csak december 12-én tudósított ismét a temesvári szervezet ügyeiről. Közölte a Bánáti Néptanács rendeletét, amelyben az a munkához való visszatérést kérte a lakosságtól – különösen a mezőgazdasági dolgozóktól –, nyomtatékosítva, hogy aki nem teljesíti kötelességét, azt a Néptanács kitoloncolja a Bánság területéről.⁶⁷ A rendeletek az élet minden területére kiterjedtek, ám mint látható, jelentős részük szociális jellegű volt. Például már a legelején kényszeradóztatást szándékozott a Néptanács bevezetni 400 000 korona előteremtésére.⁶⁸ A Néptanács egyik további szociális jellegű intézkedése volt a leszerelő katonákat és a nincsteleneket ellátó Népáruház felállítása, amely állítólag még a két világháború között is működött.⁶⁹

„Egy népáruház. Róth Ottó kormánybiztos kezdeményezésére és a Kereskedelmi és Iparkamara együttműködésével Temesváron egy nagy népáruház kerül felállításra. Ebben a leszerelt katonák és más nincstelenek számára ruhák és egyéb szükséges cikkek kerülnek

⁶¹ Temesvárrott éjfélkor van záróra. *Torontál*, 1918. december 24. 2.

⁶² Die Konstituierung des Banater Volksrates. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 3. 3.

⁶³ A gróf Hadik János vezette kormányt a király 1918. október 29-én nevezte ki, ám az őszirózsás forradalom eseményei miatt kénytelen volt lemondani. Erről lásd: Hatos (2018): i. m. 136–137.

⁶⁴ Die Sozialdemokraten gegen den neuen Ministerpräsidenten. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 3. 1.

⁶⁵ „Einschränkung des Einwechslens fremder Gelder. Der Banater Volksrat hat die [olvashatatlan] Bankinstituts angewiesen, das Einwechslern fremder Gelder einzuschränken. Beim Einwechslern sind folgende Kurse maßgebend: Mark 140, Rubel 150, holl. Gulden 300, schwedische Krone 220, norwegische Krone 100, dänische Krone 220. Die übrigen Kurse wird [olvashatatlan] zeitweise feststellen.” *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 21. 2.

⁶⁶ Der serbische Nationalkongres proklamiert die Losreisung von Ungarn. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 1. 2.

⁶⁷ Wer nicht arbeiten will, wird abgeschoben. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 12. 2.

⁶⁸ Temesvár kényszermegadóztatása. *Torontál*, 1918. november 6. 3.

⁶⁹ Gabriel (1928): i. m. 86.

a Bánáti Néptanács által megállapított árak mellett, esetleg még megvásárlási ár alatt, eladásra. Az eladásra a Bánáti Néptanács által kiadott tanúsítvány értelmében kerül sor.⁷⁰

A *Südongarische Bürger-Zeitung* két nappal szilveszter előtt még említést tett a Bánáti Néptanács átalakításáról, amittől a régió 1,5 millió lakosságának arányosabb képviseletét remélték. Az intézkedés értelmében 10 ezer fő után kerülne be egy-egy képviselő a 150 fős népparlamentbe.⁷¹ Vagyis a nemzetiségi viszonyok alapján a legszámosabb népcsoportot, a románságot 50 fő képviselné, amiből 40 polgári és 10 szociáldemokrata lenne, a szerbek esetében ez 40 főt jelentene, 35 polgári és 5 szociáldemokrata képviselővel, ehhez csatlakozna a svábság köreiből 20 polgári és 16 szociáldemokrata delegált, a magyarokat pedig 12 polgári és 10 szociáldemokrata képviselné a parlamentben. Érdekesség – legalábbis a lap értesülései szerint –, hogy a temesvári zsidóságot külön nemzetként határozták meg – ők egy-egy helyet kaptak volna a testületben.⁷²

A *Népszava* értesülései mellett *Az Est*nek még a jövőbeli képviselők fizetéséről is sikerült tudomást szereznie: eszerint a temesvári képviselők 30, az ingázó delegáltak 50 korona napidíjat kaptak volna. A tervek szerint a népparlament 15 tagú végrehajtó bizottságot – egyfajta kormányt – alakított volna, amelynek tagjai havi 1500 korona bérezésben részesültek volna.⁷³

A *Brassói Lapok* hasábjain két évtizeddel később is lehetett olvasni a Bánsági Köztársaság intézkedéseinek haladó szellemű voltáról Róth Ottó tolmácsolásában:

„Visszatérve a »Bánáti Köztársaság« rövid, de változatos történetére, meg kell állapítani, hogy a bánáti néptanács a válságos időkben széleskörű tevékenységet fejtett ki. Ingyen utaltatott ki szegények számára élelmiszert és tűzifát januárban a munkanélküliek számára ingyen konyhát állított föl. A városi üzemeknél bevezették a nyolc órás munkaidőt és a munkások hármas turnusban való foglalkoztatását. Ipari munkaházakat építettek és a köztisztviselők házbérfizetését felfüggesztették. Elhatározták a »Népegészségi Intézet« felállítását, népszámlálást rendeztek. Ekkor váltották meg a temetkezési vállalatot, és határozták el a díjak maximalizálását. A tervek jó része csak terv maradt.”⁷⁴

A többi sajtóorgánnummal ellentétben a *Sloga* szerb napilap csupán egyetlen említést tett a Bánáti Néptanácsról. A *Slogát* a Szerb Nemzeti Tanács alapította, ezért

⁷⁰ Magyar fordítás: Molnár Csongor. „Ein Volkswarenhaus. Über Initiative des Regierungskommissärs Dr. Roth und unter Mitwirkung der Handels- und Gewerbekammer wird in Temesvár ein großes Volks-Warenhaus errichtet werden. In diese werden abgerüstete Soldaten und andere Mittellose Kleider und andere notwendige Bedarfsartikel zu dem von Banater Volksrate festgelegten Preisen, eventuell sogar unter dem Einkaufspreis, erhalten. Der Verkauf wird auf Grund und durch den Banater Volksrat auszustellendes Zertifikat erfolgen.” *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 15. 3.

⁷¹ Reorganisation des Banater Volksrates. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 15. 2.

⁷² Die Judenschaft Südongarns für die jüdische Nationalautonomie. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 17. 2.

⁷³ Népparlamentté alakítják át a bánáti néptanácsot. *Az Est*, 1919. január 1. 5.

⁷⁴ Korda (1938): i. m. 7.

elsősorban a szerb nemzeti érdekeket igyekezett szolgálni, a nagyszerb ideológia irányvonalai mentén.⁷⁵ A fennmaradt példányokban jól nyomon követhető a szerb hadsereg helyi ténykedése, akárcsak a temesvári Szerb Nemzeti Tanács működése. 1919. január 4-én feltehetően egy újévi ünnepségen Róth Ottó is köszöntötte a szerb hadsereg ezredesét, Nikola Colovićot. A *Sloga* tudósítója szerint Róth a következő szavakat intézte az ezredeshez:

„A Bánát minden nemzete nevében köszöntjük, ezredes úr. Mi, megteremtettük a saját demokratikus köztársaságunkat, és azon dolgozunk, hogy minden nemzet: magyar, német, szerb és román egyenlő demokratikus jogokat kapjon: a mi ideálunk a világ minden nemzetének testvérisége, egyenlősége. Éljen az internacionalizmus! Éljen az egész világ!”⁷⁶

Legalább ennyire értékes információkkal szolgálnak Geml József és Josef Gabriel írásai is. Geml József polgármester mindvégig nyomon követte a Néptanács munkáját, és erről alapos feljegyzéseket is készített. Ezeknek köszönhetően a Bánáti Néptanács további széles körű rendelkezéseire derült fény. A feljegyzések alapján a Róth Ottó vezette szervezet átfogó intézkedéseket próbált foganatosítani a társadalmi élet minden terén. Legtöbb intézkedésük azonban továbbra is szociális jellegű maradt. Oktatáspolitikai terén – amellett, hogy a spanyolnáthára hivatkozva meghosszabbították a vakációt – az igazgatói állások megszüntetését tervezték. Helyükre igazgatói tanácsok kerültek volna egyéves megbízással. Az oktatásban és a hivatalban dolgozók számára segélyeket próbáltak folyósítani. A Bánáti Néptanács működésének rövid ideje alatt Temesváron egy népszámlálást is lebonyolított. A népszámlálás megszervezése kapcsán Gemlhez, a város egykori statisztikusához fordultak. A polgármester családja jegyezte meg, hogy a népszámlálásban nyújtott segítsége ellenére a végeredményről nem személyesen, hanem a lapokból értesült.⁷⁷ Josef Gabriel a Bánáti Néptanács munkanélküli-segélyét és a munkásotthonok kialakítását emelte ki emlékirataiban. A segély minden munkás és tanuló munkás számára igényelhető volt. Jelentkezni december 2-tól lehetett, és december 7-én már folyósították is az első összeget. A segély férfiak számára heti 10, nők esetében heti 7 koronát tett ki Gabriel elmondása szerint.⁷⁸ A nagybecskereki Svetožar Mošorinski visszaemlékezései szerint 1919 januárjában érkezett meg Temesvárra az MSZDP vezetőinek utasítására. Elmondása szerint főként agitációs munkát végzett a régióban. A bánáti településeket járva az autonómiáról és a Bánáti Köztársaság önállóságáról győzködte a lakosságot, összhangban a budapesti kormányzat

⁷⁵ A nagyszerb ideológia ugyanakkor nem akadályozta a kiadót abban, hogy a nyomtatást a Csendes-fivérek nyomdájára bízta. Működése főleg Temesvárra korlátozódott.

⁷⁶ Colović üdvözl... (1918): i. m. 2.

⁷⁷ Geml (1924): i. m. 105–115.

⁷⁸ Gabriel (1928): i. m. 83–84.

céljaival.⁷⁹ A temesvári Szerb Nemzeti Tanács tagjai ugyanakkor árulókként tekintettek a Néptanácsban helyet foglaló szerbekre.⁸⁰

1919 januárjára azonban jelentősen megváltoztak a politikai viszonyok. Temesvár szerb megszállását követően a Bánáti Néptanács fokozatosan veszített súlyából, már november közepén olvashatunk a *Torontál* lapjain a Néptanács közleményéről, amelyben egy átmeneti „hármaskormányzsról” esik szó, a megszálló hadsereggel és a temesvári Szerb Nemzeti Tanáccsal együttműködve.⁸¹

„Senkinek sem lesz bántódása”⁸²

A szerbek Franchet d’Espèrey, a francia Keleti Hadsereg parancsnoka utasítására már 1918. október és november fordulóján megkezdték bevonulásukat a déli vármegyékbe. Živojin Mišić vajda csapatai november 5-én szállták meg Zimonyt és Pancsovát, majd november 6-án Fehértemplomot, végül november 13-án elérték Szabadkát is. Temesvárra és Nagybecskerekre november 17-én vonultak be. Ezzel a szerb hadsereg tulajdonképpen már a belgrádi konvenció november 13-i aláírása előtt kész helyzetet teremtett.⁸³

A szerb csapatok megjelenése nagyobb figyelmet váltott ki a sajtóban, mint a Néptanács működése, a megszállásról való tudósítás viszont nem bizonyult egyszerű feladatnak. Példaként érdemes megnézni a *Torontál* november 6-i számát, amely elsősorban a Károlyi-kormány belgrádi utazásáról számolt be, de nem hagyta figyelmen kívül a bevonuló szerb csapatokat sem. A címlap egyik további cikkében még arról írtak, a „legilletékesebb helyről eredő információ szerint”, hogy a szerb hadsereg megállt a Száva–Duna vonalánál, majd a katonák hazaindultak a sokéves háborúskodás után.⁸⁴ A következő cikkben, közvetlenül az előbbi alatt, azonban már Szávaszentdemeter megszállásáról lehet olvasni, ahol „[a] horvát nemzeti tanács megkérte a szerbeket egész Jugoszlávia megszállására”.⁸⁵ A haditudósítás nem állt meg ennél a két cikknél. A következő oldalon az Újvidék alatt állomásozó antant-csapatokról írnak.

⁷⁹ Svetozar Mošorinski: Učešće u Banatskoj republici i u Komuni u Budimpešti 1919. *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 22. (1959). 150–157.

⁸⁰ A Bánáti Néptanács szerb tagjai a szervezett munkásság soraiból érkeztek, akik érthető módon támogatták Róth elképzeléseit. Mladen Stanačev Róth titkára lett. Részletesen lásd: Kővágó (1964): i. m. 163.

⁸¹ Roth Ottó dr. a Bánát kormánybiztosa. *Torontál*, 1918. november 23. 1.

⁸² A bevonuló szerb csapatok parancsnokánál Verseczen. *Az Ujság*, 1918. november 13. 7–8.

⁸³ A. Sajtí Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág, 2004. Vö.: Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék, Forum, 2004; Milenković (1985): i. m. 99–142.

⁸⁴ A déli helyzet. *Torontál*, 1918. november 6. 1.

⁸⁵ Mitrovica megszállása. *Torontál*, 1918. november 6. 1.

A Bánságra mindkét szövetséges állam, a román és a délszláv királyság is igényt tartott. Belgrád elsősorban azokat a területeket követelte, ahol jelentős szerb lakosság élt, így Torontál vármegyét, Temes vármegye jelentős részét és Temesvárt, a dél-magyarországi szerbség egyik szellemi központját. A szerb diplomácia a két állam közötti határt az Orsova–Lippa vonalon vizionálta. Bukarest a Bánság egész területét követelte, egészen a Tisza vonaláig. Célja megvalósításában az 1916-os bukaresti titkos szerződésben ígért garanciákra támaszkodott. A két állam konfliktusának elfajulása a fegyveres összetűzés kitörésével fenyegetett. A két ország ellentétének rendezése a párizsi békekonferencián komoly fejtörést okozott a nagyhatalmak képviselőinek.⁸⁶

A sajtó által megszólított szerb parancsnokok általában igyekeztek meggyőzni a helyieket érkezésük békés jellegéről. Erről a magatartásról árulkodik *Az Ujság* által készített interjú Dušan Dodić vezérkari őrnaggyal is, amelyben a szerb katonatiszt a szerb hadseregről, mint a demokrácia órájáról beszélt. Az őrnagy továbbá elmondta, hogy a polgári hatalmat a helyén hagyja, s ha a nép úgy akarja, akkor a temesvári Néptanácsot is. A nemzetőrség ügyében még nem hozott döntést, viszont ha nem talál benne semmi ellentmondást, akkor az ellen sem fog fellépni. A tudósító szerint Dodićot az interjú alatt értesítették a német fegyverszünetről, amelyre örömmel telve reagált, kijelentve: „A szerbek megverték az egész világot!”⁸⁷ Dodićéhoz hasonló érvelés figyelhető meg a Nagybecskerekre bevonuló Dragutin Ristić ezredes köszöntőjében is. „Az ezredes egyébként is hangoztatta, hogy a magyar mindig barátságban élt a szerbvel, most is azt akarják a szerbek, hogy olyan legyen megint az élet velünk, közvetlen szomszédakkal, mint Milán király idejében volt.”⁸⁸

Nagybecskerekre a szerb előőrsök érkezését már november 15-én várták. A bevonulásra végül november 17-én este került sor. A helyi Magyar Nemzeti Tanács nevében Várady Imre nagybecskereki ügyvéd, függetlenségi párti politikus, a Szerb Nemzeti Tanács nevében pedig Slavko Županski későbbi szerb főispán, valamint Strósz Béla alpolgármester mondott beszédet. A baráti köszöntő ellenére a szerb hadsereg megérkezésével a szerb elit azonnal magához ragadta a helyi polgári hatalmat. A hivatalok élére pedig saját embereit nevezte ki.⁸⁹ Várady Imre hiába fejezte ki tiltakozását a belgrádi katonai konvenció megszegése miatt. Ristić a hatalom leváltása mellett számos rendeletet hozott a polgári lakosság számára. Ezek közül a 4826-os számú rendeletét részletesen közölte a *Torontál* december 13-i száma. A rendelet első pontja a „henyélés” elkerülése érdekében mindenkit munkára szólított

⁸⁶ Slobodan Bjelica: Srpsko-rumunski spor oko Banata u Prvom svetskom ratu. In Vladislav Puzović (szerk.): *Pravoslavni svet i Prvi svetski rat*. Beograd, 2015. 482.

⁸⁷ A bevonuló szerb csapatok parancsnokánál Verseczen. *Az Ujság*, 1918. november 13. 8.

⁸⁸ A szerbek Nagybecskerekre. *Világ*, 1918. november 30. 3.

⁸⁹ Hivatalok új vezetőikkel. *Torontál*, 1918. november 23. 2. Vö.: Kinevezések. *Torontál*, 1918. december 24. 1.

fel. A második pont a szerb hadsereg alakulatai között terjedő agitáció elleni fellépést részletezte – például eljárást terveztek a röplapok terjesztőivel szemben.⁹⁰

Nagybecskerekén a hatalomváltásra a szerb csapatok bevonulásával azonnal sor került. Ez a folyamat Temesváron egy kettős kormányzást eredményezett. A Bánáti Néptanács számos ügyben kénytelen volt egyeztetni a szerb tisztikarral. A bevonulással a szerb csapatok a vasúthálózatot is felügyeletük alá kerítették, így a regionális forgalomról is ők döntöttek.⁹¹ A vasúti forgalom természetesen az árucserére is kiterjedt. A lapok értesülései szerint ebben az esetben mindkét szerv, a Bánáti Néptanács és a szerb térparancsnokság engedélyére szükség volt. „Árukat, élelmiszereket a demarkációs területekről csak Róth Ottó kormánybiztos engedélyével lehet elszállítani. Kívülről még a verseci és a temesvári katonai parancsnokság adhat szállítási engedélyt” – állította *Az Ujság*.⁹² A szerb parancsnokság nem csak kereskedelmi és közlekedésügyi kérdésekben döntött. A megszállt Bánság területén december közepére már mindennappossá váltak a szerbek és a románok közötti ellentétek. A szerb térparancsnok december közepén minden politikai célú gyűlést betiltott Temesváron,⁹³ az újságokban pedig számos cikk olvasható a két ország katonái és a helyi lakosság közötti összetűzésekről.⁹⁴

„Bánát búzájáért”⁹⁵

A napilapok figyelmét nem kizárólag a megszállás kötötte le. A szerb hadsereg bevonulásával a déli vármegyék kapcsolata az ország többi részével szinte teljesen megszűnt. A sajtó nemcsak a megszállás napjait kísérte figyelemmel, hanem a megszállással járó egyéb tényezőket is. A déli vármegyék javainak, nyersanyagainak lefoglalása is aggodalommal töltötte el a közvéleményt. Ennek megfelelően a gazdasági kérdés is komoly visszhangra talált a fővárosi, de a bánátsági lapok hasábjain is.

Az Ujság 1918. november 23-i számában közölte Erdős Renée *Ébresztő* című versét. Első sora azokat a jelzőket használta, amelyek a köztudatban is hivatkozási pontként szolgáltak: *Erdély bérceiért, Bánát búzájáért*. A verssor szimbolikusan is tükrözi az akkori közgondolkodást. A szerb megszállás következtében a Károlyi-

⁹⁰ A torontálmegyei szerb megszálló csapatok parancsnokának Op. 4826. sz. rendelete. *Torontál*, 1918. december 13. 2.

⁹¹ A délvidéki vasutak a szerbek kezében. *Az Est*, 1918. november 16. 3. Vö.: A vasúti forgalom rendezése a délvidéken. *Az Ujság*, 1918. december 6. 11. Vö.: Magyarország vasútforgalom nélkül. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 12. 13.

⁹² A vasúti forgalom rendezése a délvidéken. *Az Ujság*, 1918. december 6. 11.

⁹³ Temesvárott tilos minden politikai gyülekezés. *Torontál*, 1918. december 13. 2.

⁹⁴ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2019. 184. Vö.: Jakabffy–Páll (1939): i. m. 23–24. Vö.: Schlägerei zwischen Rumänen und serbischen Soldaten. *Südungarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 15. 3.

⁹⁵ Erdős Renée: *Ébresztő*. *Az Ujság*, 1918. november 23. 1.

kormánynak komoly gazdasági fennakadásokkal s ezekből fakadó közellátási problémákkal kellett szembenéznie, mint ahogy nagy gondot okozott a vasúti forgalom leállása is.⁹⁶ *Az Ujság* már november 21-én részletes cikkben számolt be a bánásgi vármegyék megszállása okán várható élelmezési válságról, számokkal próbálva szemléltetni a helyzet kritikus voltát. Az írás az élelmiszeripari gyárak esetében arra is kitért, hogy a nagybecskereki olajgyárral már napok óta megszakadt a kapcsolat, és hogy több vagon olaj vesztegelhet a gyárban.⁹⁷

„A tárgyaláson a kompenzáció elvére helyezkedtek és a magyar kormány tengerit, búzáat és sertést, ennek ellenében burgonyát, szénát, szalmát, fát, szenet és zsírt kértek a bánáti megbízottak. Mint most halljuk, a módoszatokra nézve sikerült megállapodni. A különböző anyagokat, élelmiszereket és egyéb árukat a Temesvárott a Bánáti Néptanács hathatós felügyelete alatt működő központ szerzi be és azokból elsősorban a megszálló csapatokat, azután pedig a lakosságot látja el, a fennmaradó felesleget pedig az országnak a demarkációs vonalon túl lévő területére szállítja. Az áruk elosztását a bánáti kormánybiztosság közellátási osztálya fogja végezni s ez fog szigorúan ügyelni arra, hogy a Bánát területéről csak a tényleges feleslegek szállíttassanak el. A magyar kormány biztosítékot vállalt arra nézve, hogy a bánáti kormánybiztosság területén lévő lakosság ipari cikkekkel, gyógyszerekkel, fűszerekkel és mindennemű, a kormány által a közfogyasztás céljaira beszerzendő anyagokkal legalább olyan mértékben láttassák el, mint az ország egyéb részeinek lakossága. A bánáti kormánybiztosság által elszállításra átengedett áruk elszállítására szükséges vagonokat a magyar népkormány bocsátja rendelkezésre. A kormány elismeri a kormánybiztosságnak a szállítások ellenőrzésére való jogát. Az egész akció pénzügyi lebonyolítását a magyar kormány garantálja. Ez a megállapodás a megszálló hadseregek főparancsnokságának hozzájárulása után lép érvényre.”⁹⁸

Az idézett cikk jól mutatja a Bánágban kialakult helyzetet. A budapesti kormány kénytelen volt a Bánáti Néptanácson keresztül megpróbálni érdekeinek érvényesítését, de a végső ellenőrző és mindent eldöntő hatalom a megszálló szerb hadseregé maradt. Ráadásul nem csak a főváros ellátása függött a déli vármegyéktől, december végén a sokkal közelebbi Szeged is élelmiszert kért.⁹⁹ Ezenkívül kisebb pánikot keltett a fővárosi gyufaválság is. A megszállás miatt ugyanis sem a bajai, sem az újverbácsi, sem pedig a temesvári gyár nem tudott gyufát szállítani a fővárosba.¹⁰⁰ Az élelmiszer-ellátás akadozása, illetve annak a veszélye, hogy a főváros ellátása végleg ellehetetlenül, a karácsonyi ünnepek közeledtével érte el tetőfokát. A háromoldalú tárgyalás a budapesti kormány, a Bánáti Néptanács és a szerb hadsereg között azonban további kérdéseket vet fel a temesvári protoállammal kapcsolatban, mint a szuverenitás meglétét vagy az az iránti törekvését. Ezekre a kérdésekre azonban aligha kapható egyértelmű válasz a jelenlegi kutatások fényében.

⁹⁶ A délvidéki vasutak a szerbek kezében. *Az Est*, 1918. november 16. 3.

⁹⁷ Megszállták az ország éléskamráját. *Az Ujság*, 1918. november 21. 10.

⁹⁸ A délvidéki élelmiszerkészletek felosztása. *Az Ujság*, 1918. december 10. 10.

⁹⁹ Szeged a Bánátból kér kukoricát. *Torontál*, 1918. december 24. 2.

¹⁰⁰ A főváros gyufáinségbe jutott. *Az Ujság*, 1918. december 5. 11.

A lapok értesülései szerint az impériumváltás a pénzügyet és bankszektor sem hagyta érintetlenül.¹⁰¹ „Különösen az erdélyi és a bánáti intézetek forgalma igen nagy, mert a leit és a dinárt a megállapított árfolyamokon kötelesek beváltani, illetőleg forgalomba hozni”¹⁰² – írta *Az Ujság* 1919. február 6-i száma. Az újvidéki, szerb Narodna Uprava (Nemzeti Igazgatóság), a november 25-i nagy népgyűlés után megalakult Nagy Nemzeti Tanács végrehajtó szerve – amely szintén egyfajta helyi kormányként próbált működni – elrendelte a magyar koronák felülbélyegzését: ezt követően 250 lebélyezett korona 100 dinárnak felelt meg.¹⁰³

„*Temesvárott minden munka szünetel*”¹⁰⁴

A Károlyi-kormány a belgrádi konvenció értelmében kitartott a magyar polgári közigazgatás fenntartása mellett. A *Torontál* lapjain végig lehet követni a felszabadult álláshelyek betöltésére irányuló különböző pályázati kiírásokat. Az újvidéki Narodna Uprava azonban december 4-én elrendelte a polgári hatalmat gyakorló hatóságok átvételét.¹⁰⁵ Torontál vármegye vezetésének leváltása még ezt megelőzően, novemberben többé-kevésbé zavartalanul megtörtént. Ignjat Pavlas, az újvidéki Narodna Uprava belügyi biztosa december 10-én Slavko Županski ügyvédet nevezte ki a vármegye élére.¹⁰⁶ Ez azonban csupán formalitás volt, a hatalmat ugyanis a szerb hadsereg bevonulása óta a helyi szerbek gyakorolták.¹⁰⁷

Mindeközben Belgrád és Újvidék is Đorđe Đorđević tábornoktól várta Róth elmozdítását. Đorđević eredménytelensége miatt áthelyezték, s helyére a keménykezűként elhíresült Pantelije Grujić tábornok került.¹⁰⁸ A temesvári lakosság körében békés magatartása miatt népszerű Đorđević elmozdítása ellen tüntetést szerveztek, s a városvezetés egy lóval ajándékozta meg a távozó hadtestparancsnokot.¹⁰⁹ A feszült helyzet miatt Róth január 15-én lemondott teljes körű kormánybiztosi pozíciójáról, helyére Jakobi került, akit viszont a szerb hatalom nem volt hajlandó elismerni.¹¹⁰ Ismeretlen okok miatt azonban Róth február elején újbóli kormánybiztosi kineve-

¹⁰¹ Vad spekuláció a devizákban. Mindenütt devizákban dolgoznak. *Az Ujság*, 1918. december 17. 5.

¹⁰² A megszállott vidékek bankjainak valutaüzletei. *Az Ujság*, 1919. február 6. 7.

¹⁰³ A földosztás hatása a Bácskában. *Világ*, 1919. február 28. 2.

¹⁰⁴ A délvidéki sztrájk. *Az Est*, 1919. február 25. 4.

¹⁰⁵ Hornyák Árpád: A Délvidék délszláv birtokba vétele 1918–1920. In Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves.* Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2018. 245–254. Vö.: Romsics (2019): i. m. 185.

¹⁰⁶ Slavko Županski ügyvéd ügyében internálása alatt pont Várady Imre igyekezett közbenjárni. A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikai iratai.* Újvidék, Forum, 2016. 44.

¹⁰⁷ A. Sajti (2016): i. m. 46.

¹⁰⁸ Romsics (2019): i. m. 185. Vö.: Puzović (2015): i. m. 476–487.

¹⁰⁹ Geml (1924): i. m. 100.

¹¹⁰ Vö.: Milenković (1985): i. m. 99–142.

zését kérte Budapesttől.¹¹¹ A *Népszava* 1919. január 22-én terjedelmes cikket közölt, amelyben a bánásgyi munkásság tiltakozását fejezte ki a szerb megszállás ellen.

„Tiltakozik tehát a szociáldemokrata munkásság és pedig legelsősorban a nemzetköziséget soha meg nem tagadó szerb anyanyelvű szocialisták tábora az ellen, hogy elenyésző kisebbségű szerb polgári csoportok a megszálló szerb csapatok erejével visszaélve, a többségben levő más népeket, de a munkásságot is mindenünnen kiszorítják és egy kisebbségű nacionalista burzsoáuralom anarchiáját léptették életbe.”¹¹²

A hatalomváltás Temes vármegyében 1919 februárjáig elhúzódott. A polgári hatalom leváltása csak február végén történt meg. Február 20-án az alibunári katolikus szerb ügyvédet, Martin Filipont ültették a főispáni székbe.¹¹³ A változás hírére az utcákra vonult a városi polgárság, de főleg a város munkássága, amely kitarzott a magyar közigazgatás mellett. A munkásság mozgósításában Róthnak és körének minden bizonnyal nagy szerepe lehetett. Geml József polgármester visszaemlékezése szerint Róth már december közepe óta sztrájkot tervezett a szerbek erőszakos hatalomátvétele ellen.¹¹⁴ Végül 1919. február 20. és 23. között került sor arra a tömegmegmozdulásra, amelyet a sajtó később csak délvidéki sztrájkként emlegetett. Temesvárott a tömeg békésen tüntetett, elénekelve a Himnuszt, a Marseillaise-t és a Kossuth-nótát, a városházára pedig a francia és szerb zászlók mellé visszakerült a magyar is, ám azt később szerb csapatok eltávolították. A sztrájkot a vasutasok kezdték, majd csatlakoztak hozzájuk a város gyárainak munkásai, továbbá a tisztviselők. A város élete február 24-re tért vissza a megszokott kerékvágásba, a gyárak újra üzemelni kezdtek, és mindenki visszatért munkájához.

Amikor polgári hatalom elmozdítása nyilvánvalóvá vált, Róth sikertelenül Gambetta francia tábornokhoz fordult a Bánásgyi francia védelem alá kerülése érdekében.¹¹⁵ A francia tisztikarral ápolt kiváló kapcsolatainak köszönhetően Róth és Jakobi Aradra került. A francia internálást az aradi Fehérkereszt Szállóban töltötték.¹¹⁶ Jakobi azonban később visszatért Temesvárra, ahol a szerb hadsereg bolsevista agitáció vádjával letartóztatta, és Szendrőre internálta. Ami Róthot illeti, neki a Tanácsköztársaság bukása után állítólag Budapesten kellett bujkálnia, s Temesvárra csak 1920 májusában tért vissza, ám ott újra fogságba került. Végül szeptemberben engedték szabadon, amikor nyilatkozatban kötelezte magát arra, hogy távol marad minden további nyilvános szerepléstől.¹¹⁷

¹¹¹ Romsics (2019): i. m. 187.

¹¹² A bánásgyi szociáldemokraták az önrendelkezés jogáért. *Népszava*, 1919. január 22. 2.

¹¹³ Romsics (2019): i. m. 187. Vö.: Rusnac (2020): i. m. 145–159.

¹¹⁴ Geml (1924): i. m. 103.

¹¹⁵ Romsics (2019): i. m. 186.

¹¹⁶ Romsics (2019): i. m. 188. Vö.: A délvidéki általános sztrájk. *Népszava*, 1919. február 25. 2.

¹¹⁷ Gabriel (1928): i. m. 91.

„A Bánáti Köztársaság legenda volt...”¹¹⁸ – összegzés

1938-ban ezzel a mondattal emlékezett vissza Róth az eseményekre, hangsúlyozva, hogy ő a köztársaságot kiáltotta ki, s a bánáti/bánsági jelző csak később került a neve elé. Megvizsgálva a korabeli sajtóanyagot és a szemtanúk visszaemlékezéseit, egyértelműen részletesebb kép kapható a Bánsági Köztársaság történetéről, akár csak a Bánáti Néptanács működéséről. Ezek a források azonban mégsem elegendők a Bánsági Köztársaság teljes történetének rekonstruálásához. Ahogy a sajtóanyagok, úgy a személyes íráskorok is számos egymásnak ellentmondó információval szolgálnak, elég, ha a számos tárgyi tévedésre, a sajtóban megjelenő fogalomzavarra vagy a szemtanúk eltérő véleményére gondolunk. A megértés és feltárás folyamatát pedig a forrásanyagok elérhetetlensége, hiánya és ellentmondásossága tovább nehezíti.

Áttanulmányozva a rendelkezésre álló forrásokat, a Bánáti Néptanács, amely a helyi polgári hatalom gyakorló szerve volt, sokkal többször jelenik meg, mind a sajtóban, mind a visszaemlékezésekben. A sajtót olvasva láthatjuk, hogy a testület ugyan működhetett, de regionális szinten igazán sohasem tudta megszilárdítani a hatalmát. Tevékenysége csak ritkán érvényesült Temesváron kívül – Krassó-Szörény vármegye román politikusai nyíltan gúnyt is űztek belőle.¹¹⁹ Ez szorosan összefügg azzal, hogy a Bánáti Néptanácsot mindenekelőtt a temesvári magyar és német lakosság támogatta, a régió többi nemzetisége közönyösen vagy egyenesen ellenségesen viszonyult hozzá. Intézkedéseit megvizsgálva egy haladó jellegű, erősen szociáldemokrata politika rajzolódik ki, amely a régió belső társadalmának és struktúrájának alapos átszervezését tervezte, remélte. A Bánsági Köztársaság és a Bánáti Néptanács gondolata, megléte azonban messzemenőleg ellentétes volt az antant két területileg érintett szövetséges kisállamának elképzeléseivel. Nemcsak Belgrád és Bukarest tartott igényt a régióra, hanem a helyi román és szerb lakosság körében is rendkívül népszerűtlen volt Róthék elképzelése. A Bánsági Köztársaság problémáját Geml József polgármester kellő pontossággal foglalta össze: „A Bánát ezen átalakulásában azonban nem az egész Bánát vett részt; és ezért sok helyen nem is reagáltak a »Bánáti Néptanács« utasításaira. Ekként főleg csak Temesvár város maradt a néptanács fennhatósága alatt.”¹²⁰

A szerb megszállás beálltával a Bánáti Néptanács fokozatosan veszített súlyából. Ahol megtörtént a polgári hatóságok leváltása, például Torontál vármegyében, ott a szerb helyi elitek hatalma érvényesült. A szerb hadsereg megérkezésével a sajtó is inkább a megszállást követte figyelemmel, és nem a Bánáti Néptanács körüli eseményeket. A déli vármegyék elvesztésének lehetősége további politikai és gazdasági kérdések megjelenését eredményezte a különböző lapokban. A Bánsági Köztársaság utolsó mozzanatának a délvidéki nagy sztrájk tekinthető, amelynek keretei közt

¹¹⁸ Korda (1938): i. m. 7.

¹¹⁹ Jakabffy-Páll (1939): i. m. 15.

¹²⁰ Geml (1924): i. m. 93.

a régió déli városainak munkásai eredménytelenül tiltakoztak a szerb megszállás ellen.

Az ismert események fényében a Bánsági Köztársaság, illetve a hatalmi úrben létrejött államformációk elképzelése mindmáig számos kérdést vet fel. A forrásanyagok hiánya és ellentmondásossága miatt azonban megválaszolásuk további kihívásokkal jár. Mekkora szerepe volt a Bánság regionálisan is mérvadó gazdasági helyzetének a kérészállam létrejöttében? Ha ilyen erős munkásmozgalmi támogatottsága volt, miért nem egy munkásköztársaságot kiáltottak ki? Kérdésként az is felmerül, hogy miért a Bánságban jött létre ez a regionális, transznacionális próbálkozás, hiszen a kutatások azt mutatják, hogy a régiónak nem voltak nemzetiségeket átfogó, történeti hagyományokra építő képzetei, és minden nemzeti elit szigorúan saját szempontjai alapján értelmezte a Bánságot.¹²¹ A kérdések megválaszolása további kutatásokat igényel.

Felhasznált irodalom

- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág, 2004.
- A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*. Újvidék, Forum, 2016. 44.
- Beneš, Jakub S.: A „zöld káderek” és Ausztria–Magyarország összeomlása 1918-ban. *Ponthes. Határ – Változás – Átmenet*. (A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve. 3.) Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet, 2020.
- Bjelica, Slobodan: Srpsko-rumunski spor oko Banata u Prvom svetskom ratu. In Vladislav Puzović (szerk.): *Pravoslavni svet i Prvi svetski rat*. Beograd, (k. n.), 2015.
- Borsi-Kálmán Béla: *Ifj. Niamešny Mihály és a temesvári Levente-per (1919–1920)*. Budapest, Helikon, 2010.
- Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2005.
- Gabriel, Josef: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. Timișoara, Schwäb, 1928.
- Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből*. Timișoara, Helicon, 1924.
- Gulyás László: A Bánság a török kiűzésétől 1918-ig. In Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus, 2009. 25–42.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- Hornják Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék, Forum, 2004.
- Hornják Árpád: A Délvidék délszláv birtokba vétele 1918–1920. In Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves*. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2018.
- Hrabak, Bogumil: *Dezerters tvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914–1918*. Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1990.

¹²¹ Varga Bálint: Nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánsági történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 16. (2015), 62. 150–166.

- Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánási magyarság húsz éve Romániában (1918–1938)*. Budapest, Studium, 1939.
- Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánási Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2009), 2–3. 63–74.
- Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, Akadémiai, 1964.
- Marchut Réka: A Bánási Köztársaság. *Rubicon Online*. Online: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_banati_koztarsasag
- Milenković, Toma: Banatska republika i mađarski komesarijat u Banatu: (31. oktobar 1918 – 20. februar 1919.). *Zbornik Matice Srpske za istoriju*, (1985), 32. 99–142.
- Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története (1849–1918)*. Újvidék, Forum, 2004.
- Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadsereg 1918–1919-ben*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- Réz, Heinrich: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. München, Verl. für Hochschulkunde, 1935.
- Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2019.
- Rusnac, Mircea: A Bánási Köztársaság (1918. október 31. – 1919. február 21.). In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 145–159.
- Mošorinski, Svetozar: Učešće u Banatskoj republici i u Komuni u Budimpešti 1919. *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 22. (1959). 150–157.
- Varga Bálint: Nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánási történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 16. (2015), 62. 150–166.
- Wendt, Christopher: „Hungary – Republic: The King has Abdicated.” A Report from Timișoara/ Temesvár – November 1, 1918. *Nepostrans*, 2018. november 1. Online: <https://1918local.eu/hungary-republic-the-king-has-abdicated-a-report-from-timisoara-temesvar-november-1-1918/>

Hírlapok

- A Bánát élelmezése. *Torontál*, 1918. november 23.
- A bánási szociáldemokraták az önrendelkezés jogáért. *Népszava*, 1919. január 22.
- A bevonuló szerb csapatok parancsnokánál Verseczen. *Az Ujság*, 1918. november 13.
- A debreceni királylátogatástól a temesvári forradalomig. *8 Órai Ujság*, 1927. december 25.
- A déli helyzet. *Torontál*, 1918. november 6.
- A délvidéki általános sztrájk. *Népszava*, 1919. február 25.
- A délvidéki élelmiszerkészletek felosztása. *Az Ujság*, 1918. december 10.
- A délvidéki sztrájk. *Az Est*, 1919. február 25.
- A délvidéki vasutak a szerbek kezében. *Az Est*, 1918. november 16.
- A fosztogatások felett Temesvárott ítéleznek. *Torontál*, 1918. november 15.
- A földosztás hatása a Bácskában. *Világ*, 1919. február 28.
- A főváros gyufaínségbe jutott. *Az Ujság*, 1918. december 5.
- A helyzet a vidéken. *Az Ujság*, 1918. november 5.
- A megszállott vidékek bankjainak valutaüzletei. *Az Ujság*, 1919. február 6.
- A román Internacionalista szocialisták külön köztársaságot akarnak. *Népszava*, 1919. január 2.
- A szerbek Nagybecskereken. *Világ*, 1918. november 30.

- A torontálmezei szerb megszálló csapatok parancsnokának Op. 4826. sz. rendelete. *Torontál*, 1918. december 13.
- A válság megoldása felé. *Népszava*, 1918. december 12.
- A vasúti forgalom rendezése a délvidéken. *Az Ujság*, 1918. december 6.
- A vidéken is rendet teremtenek. *Népszava*, 1918. november 9.
- Bartha a Délvidék kormánybiztosa. *Torontál*, 1918. november 9.
- Berthelot tábornok szemet ígér. *Az Est*, 1918. december 31.
- Berthelot útja Magyarországon, Temesvárott és Aradon. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 31.
- Colović üdvözli az egybegyűlteket. *Sloga*, 1918. január 4.
- Der serbische Nationalkongress proklamiert die Losreisung von Ungarn. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 1.
- Die Judenschaft Südongarns für die jüdische Nationalautonomie. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 17.
- Die Konstituierung des Banater Volksrates. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 3.
- Die Sozialdemokraten gegen den neuen Ministerpräsidenten. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 3.
- Egységes közellátás a megszállt területen. *Népszava*, 1919. január 2.
- Erdős Renée: Ébresztő. *Az Ujság*, 1918. november 23.
- Erélyes rendszabályok Torontálmezejében. *Torontál*, 1918. november 6.
- Hivatalok új vezetőkkel. *Torontál*, 1918. november 23.
- Kinevezések. *Torontál*, 1918. december 24.
- Korda István: A huszéves „Bánáti Köztársaság”, amely voltaképpen csak legenda volt és amelynek egyetlen tárgyi bizonyítéka egy Franchet D’Espèrey tábornokhoz intézett diplomáciai iratban található fel. Beszélgetés dr. Róth Ottóval a volt „Bánáti Köztársaság” kormánybiztosával. *Brassói Lapok*, 1938. december 25.
- Magyarország vasútforgalom nélkül. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 12.
- Megszállták az ország éléskamráját. *Az Ujság*, 1918. november 21.
- Megszűnik a temesvári közlekedési kormánybiztosság. *Torontál*, 1918. november 15.
- Mi történt az országban. *Torontál*, 1918. november 1.
- Mitrovica megszállása. *Torontál*, 1918. november 6.
- Nagybecskerek csatlakozása a nemzeti tanácshoz. *Torontál*, 1918. november 1.
- Népparlamentté alakítják át a bánáti néptanácsot. *Az Est*, 1919. január 1.
- Rendcsinálás a vidéken. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 9.
- Reorganisation des Banater Volksrates. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 21.
- Reorganisation des Banater Volksrates. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 15.
- Róth Ottó dr. a Bánát kormánybiztosa. *Torontál*, 1918. november 23.
- Róth Ottó dr. kormánybiztosi megbízatása. *Torontál*, 1918. november 15.
- Schlägerei zwischen Rumänen und serbischen Soldaten. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 15.
- Standrecht. *Südongarische Bürger-Zeitung*, 1918. november 7.
- Statárium egész Torontálmezejében. *Torontál*, 1918. november 6.
- Szeged a Bánátból kér kukoricát. *Torontál*, 1918. december 24.
- Szerb napilap Nagybecskereken és Temesváron. *Az Est*, 1918. december 14.
- Temesvár kényszermegadóztatása. *Torontál*, 1918. november 6.
- Temesvárott éjfélkor van záróra. *Torontál*, 1918. december 24.

Molnár Csongor

Temesvárott tilos minden politikai gyülekezés. *Torontál*, 1918. december 13.

Vad spekuláció a devizákban. Mindenütt devizákban dolgoznak. *Az Ujság*, 1918. december 17.

Wer nicht arbeiten will, wird abgeschoben. *Sündergarische Bürger-Zeitung*, 1918. december 12.

“Long Live Internationalism! Long Live the Whole World!” The Banat Republic in the Light of the Press and the Memoirs

The story of the Banat Republic is a specific chapter of the collapse of Austria–Hungary. According to most researchers, the Banat Republic was a Hungarian project that intended to secure the region of the Banat within the borders of the Kingdom of Hungary. This special status makes research on the subject even more difficult since sources are located across borders. The following study relies on the news items published in local newspapers and media outlets from Budapest and the recollections of people who were part of the ongoing events. The paper aims to provide a detailed overview of the developments in the Banat Republic and its executive organisation, the Banat People’s Council.

Vákát oldal

Tusnádfürdő (1908)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Zahorán Csaba

„A semleges székely állam létesítése világkényszer”

*A Székely Köztársaság terve és a székely önrendelkezés
kérdése 1918-tól napjainkig*

Bevezetés

Az úgynevezett Székely Köztársaság több szempontból is különleges helyet foglal el a kérésállamok között. Egyrészt azért, mert ha valóban megalakult volna, és valamilyen módon fenn is marad, akkor ma egy „másik magyar állam” is létezne Magyarországon kívül. Másrészt azért, mert a székelyföldi önrendelkezésről – annak ellenére, hogy az önállóság kikiáltása végül az utolsó pillanatban elmaradt, így az államalakulat ténylegesen soha nem is született meg – egy meglehetősen részletes emlékirat számol be, az elképzelés pedig különféle formákban továbbra is élő gondolat maradt, és napjainkban is találkozni vele a magyar és a román nyilvánosságban. Harmadrészt azért, mert – a legtöbb korabeli átmeneti kisállamtól eltérően – jelentős társadalmi bázisra is támaszkodhatott volna.

A tanulmány első részében röviden áttekintem azokat a történelmi előzményeket, amelyekből a székely önállóság hagyománya táplálkozott: a székelység középkori történetétől egészen az I. világháború végéig, amikor a régió fokozatosan a magyar nemzetállamiság keleti bástyájává vált. Ezután a nemzeti önrendelkezési elv ellentmondásos székelyföldi érvényesülését vizsgálom meg az I. világháború végének kontextusában, majd az írás központi témája következik: az önálló székely állam kikiáltására irányuló törekvések és Paál Árpád ezek alapjául szolgáló emlékiratának bemutatása. Az impériumváltás időszakát követően a székely önrendelkezés két világháború közötti alternatíváira térek ki, utána az államszocialista korszakra, amelyben – igaz, a diktatúra ellentmondásos keretei között – sor került a régen óhajtott autonómia létrehozására. Zárásképp az 1989-es fordulat utáni fejleményeket és az önrendelkezés (jelen esetben autonómia) aktuális kilátásainak kérdéseit is érintem.

Több mint egy évszázadot felölelő tanulmányomban megpróbálom összekapcsolni azoknak a szakembereknek (így elsősorban Bárdi Nándornak, Romsics

Ignácnak, K. Lengyel Zsoltnak, Stefano Bottoninak, Novák Csaba Zoltánnak, Pál Juditnak, Tánczos Vilmosnak, Hermann Gusztáv Mihálynak, Bakk Miklósnak és Kiss Tamásnak) a munkásságát, akik eddigi kutatásaikban érintették a székely önrendelkezés vagy identitásépítés egy-egy szegmensét. Noha az utóbbi időszakban egyre komolyabb szakmai kihívások érik a történelem hagyományos nemzeti megközelítését, főképp a nacionalizmus abszolutizáló logikája és fogalmi keretei vonatkozásában,¹ jelen írásban nem célom a nemzeti diskurzusok kritikája vagy dekonstrukciója. A korban felívelő és mindmáig domináns nemzetépítő beszédmódokat ismertetve és helyenként – magyarországi/erdélyi/székelyföldi magyar–román viszonylatban – egymással ütköztetve a nemzeti önrendelkezés elvének székelyföldi alkalmazására és érvényesülésére összpontosítottam,² egyúttal pedig a székely identitásépítést mint egyfajta regionális nemzetépítést tekintettem át.

Natióból nemzetrész – a székelység az I. világháború végéig

A székelyek eredetét máig kérdések övezik, mindenesetre amikor a magyar királyok a 12–13. század folyamán letelepítették őket Erdély délkeleti sarkában,³ a ma Székelyföldnek nevezett régióban, már magyar nyelvűek voltak.⁴ A katonáskodás mellett azzal a feladattal bízták meg a székelyeket, hogy a Keleti-Kárpátok hágóit és völgyeit védelmezzék az ellenséges betörésekkel szemben. Katonai és határőrző szolgálatuk fejében különleges jogokat kaptak, egyes erdélyi – például a Hátszeg

¹ Lásd például Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, (2001), 7–8. 66.; Rogers Brubaker: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel, 2004. 387–395.; Tara Zahra: Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség mint elemzési kategória. *Regio*, (2017), 2. 5–42.; Gyáni Gábor: A nemzeti versus transznacionális történetírás: égető dilemmák. In Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018. 99–136.; Egrý Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában (1918–1944)*. Budapest, Napvilág, 2015; László Vörös: *Analytická historiografía versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa, Pisa University Press, 2010; Ondrej Ficeri: *Potrianiónské Košice. Premeny etnických identít obyvatel'ov Košíc v medzivojnovom Československu*. Bratislava, Veda, 2019.

² Erről bővebben lásd: Benyamin Neuberger: Nemzeti önrendelkezés: egy fogalom dilemmái. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel, 2005. 349–376.; Juan J. Linz: Nemzetépítés és államépítés. In Kántor (2004): i. m. 277–297.

³ Erről bővebben lásd Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története*. I. kötet. *A kezdetektől 1562-ig*. Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 129–146.

⁴ A Székelyföld kiterjedését többen többféleképpen adják meg, Elekes Tibor meghatározása szerint területe 12 500 km², legnagyobb részét pedig a mai Hargita, Kovászna és Maros megyék területe foglalja magában. Benkő–Oborni (2016): i. m. 55.

vidéki és máramarosi – román közösségekhez,⁵ illetve a Magyar Királyság központi területein élő kunokhoz és jászokhoz hasonlóan. Településeik nem tagozódtak be az erdélyi vármegyékbe, hanem önálló közigazgatási egységeket, úgynevezett „székeket” alkottak, amelyek évszázadokon át önkormányzattal rendelkeztek, miközben maguk a székelyek adómentességet és kollektív – a nemesekére emlékeztető – szabadságot élveztek. Mindez sajátos pozíciót biztosított számukra Erdély társadalmán belül, megkülönböztetve őket a vármegyék magyar és román jobbágyságától, a nemességtől, valamint az ugyancsak autonómiával felruházott szászoktól, amit a 15. századtól az országrész belső rendjét megerősítő „három nemzet szövetsége” (*unio trium nationum*) is rögzített.⁶

A székelység jogállása és a helyi közösség szerkezete az idők során folyamatosan módosult, mind a társadalmi változások, mind az uralkodók – a magyar királyok, majd az erdélyi fejedelmek, később pedig a Habsburgok – beavatkozásai következtében. Noha egy átmeneti, 18. század végi időszakot leszámítva területileg mindvégig elkülönültek Erdély többi részétől, a székelyek jellegzetes státuszának az újkorra már csak nyomai maradtak fenn. A modern nemzetek kialakulásával a székelyek és a Székelyföld magyar nyelvű lakosai – beleértve a köztük élő, elmagyarosodott románokat, örményeket stb. – fokozatosan a magyar nemzet részévé váltak. Ennek a hosszan tartó integrációs folyamatnak alkotta fontos szakaszát az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc – amikor is a magyar nemzeti törekvések mellett kiállva a székelyek szembekerültek mind a Habsburgokkal és erdélyi híveikkel, mind pedig a saját nemzeti céljaikat megfogalmazó erdélyi románság többségével⁷ –, továbbá Erdély és Magyarország uniója az 1867-es kiegyezés után. A budapesti kormányzat által 1876-ban végrehajtott közigazgatási reform ugyan a többi különleges jogállású területtel együtt a székely székeket is betagolta a vármegyei rendszerbe, ám az újonnan létrejött négy vármegyét (Udvarhely, Csík, Háromszék és Maros-Torda) továbbra is gyakran nevezték „székely vármegyéknek” (az egyre vegyesebb lakosságú Aranyosszék pedig Torda-Aranyosba olvadt). Lakosságuk 1910-ben 567 ezer fő volt, amiből közel 420 ezer vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁸

Az egykori székely önkormányzatiság megmaradt elemeinek és jobbára formálissá vált struktúráinak fokozatos felszámolása különösebb nehézségek nélkül zajlott. A székely vármegyék magyar nyelvű népessége ugyanis érzelmileg azonosult a magyar nemzetépítéssel, így nem élte meg törésként a helyi viszonyok átalakulását. Mi több, regionális identitását sem érezte fenyegetve, mivel azt a mo-

⁵ Miskolczy Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*. Budapest, Lucidus, 2005. 25–26.

⁶ Makkai László – Mócsy András (szerk.): *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Budapest, Akadémiai, 1986. 347–356.

⁷ Bővebben lásd: Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2010.

⁸ Benkő–Oborni (2016): i. m. 66.

dern nemzetépítés és az egységesítő dualista államszervezés mechanizmusainak együttes hatása sem számolta fel teljesen. A megyei önkormányzat keretein belül a székelyekre épülő különállás emléke fontos része maradt a székelyek azonosságtudatának, csakúgy, mint a „székely szabadság” hagyománya vagy például a hun eredet mítosza. Ahogy arra Pál Judit rámutatott, ezt a jellegzetes helyi identitást továbbra is ápolták – a régió kívülről és belül egyaránt –, mégpedig gyakran idealizálva, ami elősegítette, hogy mindmáig fennmaradjon. Annak ellenére, hogy a székely identitás a regionális közös testületek, intézmények hiánya vagy csekély száma miatt meglehetősen tagolt maradt – csiki, gyergyói, udvarhelyi, háromszéki stb. –, és csak kívülről nézve tűnik egységesnek (azaz „székelyföldinek”).⁹

A dualizmus fennállása alatt a Székelyföld ellentmondásos helyzetben volt a Magyar Királyságon belül. A korszak elején Orbán Balázs író és politikus – a *Székelyföld leírása* című monumentális művének előszavában – romantikus hasonlattal „hazánk Lacedemonjaként”, „felleg váraként, s hatalmas védvonalaként” festette le a régiót, amelynek „dicső népe a spartaiak erényével van felruházva”.¹⁰ 1896-os könyvében Beksics Gusztáv szabadelvű politikus és publicista pedig úgy látta, hogy:

„A nemzetalkotó és államkonszolidáló munka számára ritkán kínálkozott oly előnyös terület, mint Erdélyben a Székelyföld. [...] A cél a magyar nemzet belső egységének helyreállítása és a magyar állam megszilárdítása a keleti határvonalon. *Az eszköz a Székelyföldnek, illetőleg a székely-magyarországnak hatalmas ernyővé fejlesztése a román határvonalon. Oly ernyővé, mely védje az erdélyi magyarságot s egyszersmind elválassza az erdélyi románságot Romániától.* [...] Másik főladata a Székelyföldnek, hogy befelé terjedjen s ekkép létesítse nemcsak az erős, hanem egyszersmind a széles oszlopcsarnokot, mely a magyar nemzeti állam tetőzetét elbirja.”¹¹

Sebess Dénes függetlenségi párti politikus alig tíz évvel később megjelent munkájában szintén úgy fogalmazott, hogy a régió „helyzete mérhetetlen fontosságú Erdély magyarsága szempontjából. Eröss és még áttörhetetlen fal a romániai románsággal szemben.”¹² Azaz a korabeli magyar geopolitikai diskurzusban egyre gyakrabban merült fel a Székelyföld stratégiai jelentősége a magyar nemzetállam-építés és az erdélyi magyar dominancia fenntartásának szempontjából.

⁹ Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. kötet. 1867–1990. Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 341–361. A székely identitásról a 20. század első felére vonatkozóan bővebben lásd: Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018.

¹⁰ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Előszó*. Idézi: Bárdi-Pál (2016): i. m. 349.

¹¹ Beksics Gusztáv: *A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön*. Budapest, Athenaeum, 1896. 19–20. (Kiemelés az eredetiben.)

¹² Sebess Dénes: *Emlékirat az erdélyrészi telepítésről*. Maros-Vásárhely, (k. n.), 1905. 46.

Ugyanakkor gazdasági tekintetben a térség sokáig kifejezetten mellőzöttnek számított. A 19. század második felére jellemző fejlődés csak kismértékben érintette a Székelyföldet, a hagyományosan periferikus határvidék számára pedig komoly kihívásnak bizonyult a modernizációval járó átalakulás. A helyi gazdaság stagnált vagy hanyatlott, a népességet pedig fokozódó kivándorlás apasztotta, még ha egyes városokban látványos fejlődésre is sor került, különösen Marosvásárhelyen, amely a 20. század elején dinamikusan modernizálódott. A székely vármegyék problémáival csak a századfordulót követően kezdett el érdemben is foglalkozni a központi kormányzat. Az egyik legjelentősebb kezdeményezés az 1902-ben megtartott tusnádi székely kongresszus volt, amelyet további gyűlések követtek, illetve a régió felzárkóztatására irányuló, úgynevezett „székely akció”.¹³ A fentebb jelzett ellentmondást plasztikusan ragadta meg a *Budapesti Hírlap* egyik vezércikkének szerzője, aki a székely kongresszus kapcsán így fogalmazott:

„E »székely országgyűlés«-en [...] résztvesznek a »magyarországiak is«, nyilvánvaló jelül annak, hogy a székely kérdést többé nem tekinti senki speciálisan helyi kérdésnek, hanem a magyar nemzeti politika egyik sarkalatos főladatának, mert a számban, vagyonban és műveltségben erős székelység nélkül az erdélyi részekben a magyar nemzeti állam eleven valóság helyett egyszerű történelmi és közjogi fogalomná fog rövid idő alatt összezsugorodni. A székelység főladata a mai változott körülmények között sem lehet más, mint a mi a régi századokban volt: az állam keleti határainak védelme, csakhogy ma ezt a védelmi munkát nem fegyverrel kezében teljesíti s nem is a kívülről támadó ellenséggel szemben, hanem az emberi művelődés, szorgalom és ipar eszközeivel védekezve egy intenzív, majdnem ellenállhatatlan erővel előrenyomuló belső ellenség ellen.”¹⁴

A „székely akció” tehát a nemzetállami központ felől nézve is újra sajátos régióként jelenítette meg a Székelyföldet. A térség modernizációjának kérdése ezt követően még fel-felbukkant a századelőn megfogalmazott tervekben – mint ahogy az 1913 végén megalakult Erdélyi Szövetség munkatervében, majd a világháború utolsó éveiben is –, ám a központi támogatású fejlesztésekre a Magyar Királyságon belül már nem maradt elég idő.¹⁵

¹³ Balaton Petra: *A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések.* Budapest, Cartofil, 2004. 20–31.

¹⁴ A székely kongresszus. *Budapesti Hírlap*, 1902. augusztus 28. 1.

¹⁵ Bővebben lásd: Bárdi Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség*, 8. (2003), 2–3. 93–105.; Egry Gábor: Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918. *Századok*, (2013), 1. sz. 3–31. Újabban Falusi Norbert: *Két nemzet határán. Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925).* Kolozsvár, Kriterion, 2020. 61–92.

1. ábra: Csíkszeredai utcarészlet (1914)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Nemzeti önrendelkezések versenye 1918 végén

Az I. világháború hagyományos, nagyhatalmi szövetségi rendszerek közötti konfliktusként indult, de a népek önrendelkezése jegyében zárult. A háború vége felé az oroszországi bolsevikok vezetője, Vlagyimir Iljics Lenin, majd Woodrow Wilson amerikai elnök által felvetett gondolat – vagyis hogy minden népnek joga van az önállósághoz¹⁶ – radikálisan átalakította Közép- és Kelet-Európa politikai térképét. Pedig 1918 elején még valószínűleg senki sem számolt komolyan a multi-etnikus birodalmak felbomlásával vagy ilyen mértékű meggyengülésével – sem azok, akik idealizmusból, sem pedig azok, akik pragmatikus és stratégiai megfontolások mentén hangoztatták az önrendelkezést. Az elv alkalmazása mindazonáltal illeszkedett a nemzeti mozgalmak terjedésének és a birodalmak nemzetállamokká való átalakulásának 19. században felívelő tendenciájába.¹⁷

¹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd: Nagy Károly: Néhány megjegyzés az önrendelkezési jogról. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (1993), 1–4. 299–322.; Tóth Norbert: A népek önrendelkezési joga. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018.

¹⁷ Bővebben lásd: Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Helikon, 2020. 115–200.

Ebben a kontextusban érte a világháborús összeomlás a magyar politikai elitet, amely egyszerre reagált rá zavarodott bénultsággal és lázas útkereséssel. Egyrészt nem volt felkészülve sem a vereségre, sem pedig annak mértékére, vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia eltűnésére, Wilson 14 pontja ugyanis csupán az autonóm fejlődés lehetőségét vetette fel a birodalom népei számára. Másrészt mindenkit megrázott az a hirtelen bekövetkezett földindulásszerű átalakulás, amely a bolgár kapituláció és IV. Károly október 16-i kiáltványa, illetve a Monarchia békejavaslatának elutasítása után vette kezdetét.

Ha kronológiai sorrendbe rendezve követjük az 1918 végi eseményeket, jól kibontakozik a Monarchia egyes nemzeti elitjeinek rivalizálása – a németet/osztrákot és a magyart is beleértve –, amelynek tétje a térség háború utáni újjárendezése volt. A dualizmussal elégedetlen nemzeti mozgalmak vezetői és a szomszédos államok egyaránt arra törekedtek, hogy kihasználják a számukra rendkívül előnyös nemzetközi helyzetet, még mielőtt Bécsnek és Budapestnek sikerülne konszolidálnia a mindenre kiterjedő zűrzavart. Ausztria ugyan gyorsan tudomásul vette, hogy a birodalomnak vége, a magyar központi és helyi elitnek azonban megpróbálták megakadályozni vagy legalább korlátozni a nemzetiségi és szomszédos térnyerést. Az egymást keresztező érdekeket egyformán a wilsoni önrendelkezési elvvel próbálták alátámasztani az egyes aktorok, még ha gyakran másként értelmezték is azt. Különösen arra nézve, hogy kinek milyen önrendelkezés is jár.¹⁸ Természetesen mindegyik eliten belül számos elképzelés versengett egymással, és nemritkán komoly viták osztották meg az egyes nemzeti mozgalmakat. Például a magyar elitszoportok többsége továbbra is ragaszkodott a történelmi Magyarország területi integritásához, és legfeljebb a nemzeti alapú autonómiát tartotta elfogadhatónak, míg egyes baloldali politikusok hajlottak a teljes önrendelkezés elismerésére, de mély ideológiai és regionális törésvonalak húzódtak az erdélyi és romániai román, illetve a cseh és szlovák vezetők között is.¹⁹ Ám míg az utóbbiak általában sikerrel hidalták át ezeket a nézetkülönbségeket, a magyarországi társadalom belső feszültségei²⁰ kétségkívül a magyar nemzeti érdekérvényesítést is gyengítették.

Mindazonáltal a Monarchia nemzeti mozgalmi vezetőinek megnyilvánulásai és az egyértelművé vált katonai vereség, amelyet október 17-én a volt magyar miniszterelnök, gróf Tisza István is elismert, már előrevetítették a birodalomra és a Magyar

¹⁸ Lásd például: Szarka László: Kisebbségpolitikai alternatívák Kelet-Közép-Európában 1918–1938 között. In Szarka László (szerk.): *Párbuzamos nemzetéptítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Budapest, Országház, 2017. 282–283. Vö.: Dumitru Preda: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In Vasile Pușcaș – Ionel N. Sava (szerk.): *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 33. és Vasile Pușcaș: Trianon, Trianon! In Pușcaș (2020): i. m. 377.

¹⁹ Egry (2015): i. m. 89–103.

²⁰ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010. 70–88.

Királyságra váró mélyreható változásokat. Erre utalt másnapi beszédében a Román Nemzeti Párt (a továbbiakban: RNP) egyik képviselője, Alexandru Vaida-Voevod is, aki a képviselőházban nyilvánította ki a magyarországi románság önrendelkezési igényét. A katonai összeomlás, a politikai bizonytalanság, a gazdasági és ellátási válság, illetve a spanyolnátha terjedése közepette²¹ a magyarországi nemzeti mozgalmak törekvései és a szomszédos irredenta célkitűzések egyre reálisabb fenyegetést jelentettek. Ezzel pedig már az őszirózsás forradalmat követően Károlyi Mihály vezetésével hatalomra került ellenzéki erőknek kellett szembenézniük. Az október végi horvát, majd szlovák elszakadási nyilatkozatok²² azonban már a születése előtt megkérdőjelezték a független és demokratikus „új Magyarország” realitását.

Az 1918 őszen a wilsoni elvek szellemében kibontakozó „nemzeti önrendelkezési versenyben” a Károlyi-kormányzat ugyan még egy ideig kitartott Magyarország integritása mellett, az északnyugati vármegyékben pedig összecsapásokra is sor került a bevonuló cseh (szlovák) csapatokkal,²³ ám alapvetően a békés megoldásban bízott,²⁴ és ezért tárgyalásokba bocsátkozott az antanttal és a nemzetiségi vezetőkkel. Az utóbbit az antant haderejének közeledése, az új, méltányosabb nemzeti-ségi politika szándéka, illetve az a társadalmi forrongás indokolta, amely az ország peremterületein nemzeti színezetet is öltött.

Különösen súlyos volt a helyzet Kelet-Magyarország és Erdély román lakosságú vidékein.²⁵ Az RNP politikusainak biztatására egymás után alakultak a helyi román nemzeti tanácsok és gárdák (nemzetőrségek), elsősorban a közrend megőrzésének vagy helyreállításának céljával, központi támogatással. A magyar közigazgatás meggyengülésével ez a helyzet sok helyen párhuzamos hatalom kiépüléséhez vezetett.²⁶ A román önszerveződést koordináló Központi Román Nemzeti Tanács (a továbbiakban: KRNT) november 9-én már azt követelte a magyar kormánytól, hogy „a népek önrendelkezési jogának értelmében”²⁷ engedje át az ellenőrzést

²¹ Az 1918. őszi viszonyokat plasztikusan ragadja meg: Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.

²² Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt (szerk.): *Magyarország története. 1918–1919, 1919–1945*. Budapest, Akadémiai, 1978. 99–102.

²³ Hajdu–Tilkovszky (1978): i. m. 102–107.

²⁴ Lásd Károlyi Mihály miniszterelnök és Bartha Albert hadügyminiszter tiltakozását: A magyar kormány tiltakozik a csehek támadása ellen. *Népszava*, 1918. november 12. 3. Bővebben lásd: Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 2020.

²⁵ A kelet-magyarországi és erdélyi helyzet áttekintését 1918–1919 fordulóján lásd: L. Balogh Béni: *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29.* Kolozsvár–Budapest, Iskola Alapítvány, 2020. Vö.: Gheorghe Platon (szerk.): *Istoria românilor. Vol. VII, Tom II. De la independență la Marea Unire (1878–1918)*. București, Enciclopedică, 2003. 507–528.; Florin Cristescu: *Gărzile militare românești din Transilvania și Marea Unire. Historia special*, (2018), 25. 44–46.

²⁶ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018. 102–103.

²⁷ Szarka László: *Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio*, 5. (1994), 3.

23 kelet-magyarországi, illetve három további vármegye románok lakta részei fölött.²⁸ A Máramarostól az Al-Dunáig húzódó vonaltól keletre fekvő – vagyis a Székelyföldet is magában foglaló – területek sorsáról november 13–14-e között, Aradon tárgyalt a Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter által vezetett magyar kormányküldöttség a román politikusokkal. Jásziék széles körű nemzeti autonómiára és az ország „kantonizálására” irányuló javaslatait – amelynek keretében a székely megyék és környékük, illetve a magyar többségű erdélyi enklávék magyar igazgatás alatt maradtak volna – azonban a román vezetők visszautasították, egyértelművé téve, hogy céljuk a Magyarországtól való elszakadás. A helyzetet jól jellemzi, hogy a kudarcra végződő aradi tárgyalásokon mindkét fél a „wilsonizmussal” érvelt: Jászi Oszkár („Önök ebben a memorandumban helyesen a wilsoni elvből, a népek önrendelkezési jogából indulnak ki és mi ezt a jogot teljes mértékben elismerjük [...]”) és Iuliu Maniu, a román küldöttség vezetője is („Mi a wilsoni elvekben azt látjuk lefektetve, hogy az önrendelkezési jog nem községek, nem enklávék, hanem népek, területileg összefüggő, egységesen lakó nemzetek részére van elismerve”),²⁹ mégsem sikerült megállapodni.

A román argumentáció ereje azonban nem is annyira az amerikai elnök által megfogalmazott elvből táplálkozott, hanem sokkal inkább abból a körülményből, hogy az USA november 5-én biztosította a még Iaşiban tartózkodó román kormányt a román nemzeti egység támogatásáról, Románia pedig a német fegyverszünet megkötése előtt egy nappal – és vagy egy héttel az Osztrák–Magyar Monarchia képviselői által aláírt padovai fegyverszünet után – újra mozgósította hadseregét. A Román Királyság háborúba való „visszalépése”³⁰ döntő körülménynek bizonyult. Az antant képviselőivel november 13-án, Belgrádban megkötött katonai konvenció értelmében ugyanis az ismét hadviselő félként fellépő Románia csapatai ellenőrzésük alá vonhatták a Nagy-Szamos felső folyásától, valamint a Marostól keletre és délre fekvő területeket.³¹ A román haderő így nemcsak hogy zavartalanul átkelhetett a Kárpátokon, hanem ellenállás nélkül megszállhatta Erdély legnagyobb magyar népességgel rendelkező régióját, a Székelyföldet is. A hónap közepén valóban fel is tűntek az első román egységek a Keleti-Kárpátok hágóiban, majd december elejére elérték a Maros felső völgyét, és megkezdték a bevonulást a Székelyföldre: először Gyergyószentmiklósrá, Csíkszeredába és Kézdivásárhelyre. Az általában passzívan fogadott megszállók a karhatalmat és a lakosságot lefegyverezve fokozatosan pacifikálták a térséget.

²⁸ Romsics (2018): i. m. 105–106.

²⁹ Szarka (1994): i. m.; Romsics (2018): i. m. 112–116.

³⁰ Románia a breszt-litovszki béke következtében magára maradt, így végül szintén különbékét kényszerült kötni a központi hatalmakkal, megszegve az 1916-os bukaresti megállapodást. A bukaresti békeszerződést 1918. május 7-én írták alá, igaz, a román uralkodó azt soha nem szentesítette.

³¹ A belgrádi konvencióról és a demarkációs vonalról lásd: Ormos (2020): i. m. 61–96.

A nemzeti önrendelkezést még kézzelfoghatóbbá tették az 1918 utolsó hónapjaiban Erdély területén szervezett nagy-, nép- és nemzetgyűlések. A román vezetők gyorsan és határozottan mozgósították a román lakosokat. Fellépésük, igényeik közzététele és a sajtóban is megjelenő fegyverszüneti feltételek viszont az erdélyi és székelyföldi magyar elitet is cselekvésre készítettek, különösen annak fényében, hogy a Székelyföld Erdély stratégiai szempontból legveszélyeztetettebb részén feküdt. November folyamán egyszerre többen is keresték a választ a válságra, a székely vármegyék nemzeti tanácsain kívül a fővárosban és Kolozsváron is székely nemzeti tanácsok jöttek létre. Ahogy azt Romsics Ignác feltárta,³² a november 10-én több volt országgyűlési képviselő kezdeményezésére Budapesten megalakult Székely Nemzeti Tanács (a továbbiakban: SZNT) már ekkor mérlegelte az ország integritása megszűnésének eshetőségét. Ezért, miután meghatározták a testület feladatát („[...] hogy döntsön a székelység jövő sorsáról. Ha Magyarország egységes marad, akkor természetesen megmaradnak a magyar állam kebelében”), kijelentették:

„Ha azonban Erdélyt elszakítják Magyarországtól és Romániához csatolják, vagy külön autonómiával ruházzák föl, akkor az 1848 előtti törvények alapján követelni fogjuk a székelység önrendelkezési jogát. Jogunk van az önrendelkezési jog alapjára helyezkedni a régi törvények mellett a wilsoni elvek alapján is.”³³

November közepén a KRNT felszólította a helyi román nemzeti tanácsokat és a román lakosságot, hogy válasszanak küldötteket, hogy azok egy Gyulafehérváron, december elsején megtartandó „nagy nemzetgyűlésen” döntsenek Erdély sorsáról. A KRNT néhány nap múlva *A világ népeihez* című kiáltványában kinyilvánította a magyarországi románság eltökéltségét az önállóság mellett, és bejelentette a nemzetgyűlés összehívását. Bár november folyamán – a helyzet képlékenysége miatt – még egy önálló erdélyi (román) államalakulat létrejötte sem tűnt elképzelhetetlennek, a nyilatkozat záró sorai a román nemzeti egység irányába mutattak: „A magyarországi és erdélyi román nemzet reméli és elvárja, hogy a szabadságra való törekvésben az egész román faj segíteni fogja, mellyel ezentúl egyek akarunk lenni mindörökre.”³⁴ Alig egy héttel később a budapesti SZNT kiáltványban reagált a román állításokra, a székelység nevében pedig leszögezte, hogy „az országban lakó egyenlő jogu nemzetek között való viszonyoknak semmiféle olyan rendezését, amely a magyar állam területi integritásának megbontásával járna, jogosnak, igazságosnak és megvalósíthatónak nem tartják.”³⁵

³² Romsics (2018): i. m. 125–126.

³³ Székely Nemzeti Tanács. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 10. 10. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁴ A hazai románok kiáltványa a világ népeihez. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 21. 2. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁵ A budapesti Székely Nemzeti Tanács kiáltványa. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 27. 6–7. (Kiemelés az eredetiben.)

Ezzel párhuzamosan, november 17-én Budapesten újabb gyűlést tartott az SZNT. Az ekkor már Jancsó Benedek, Sebess Dénes és Ugron Gábor által irányított testület a területi integritás megszűnése esetére ismét állást foglalt a székely önrendelkezés mellett.³⁶ A *Budapesti Hírlap* beszámolója szerint a gyűlésen elfogadott határozat kimondta, hogy

„1. a magyar nemzet önrendelkezési joga és szabad fejlődése mindazokon a területeken, a melyeken a román testvérnemzettel együtt lakik, a wilsoni elvek alapján a kantonális szervezet kereteiben biztosíttassék; 2. azokon a területeken pedig, a hol a székelység kompakt többségben él, történeti és etnikai jogán mint székely nemzet önálló köztársasággá alakulhasson; [...] Francia és angol nyelven emlékiratot adnak ki, melyben kimutatják, hogy a székely népköztársaság fölállítása az erdélyrészi magyarság fönmaradása érdekében szükséges.”³⁷

Noha ezt az elképzelést ezekben a napokban a budapesti kormány sem ellenezte,³⁸ a Székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács – a *Székely Közélet* november 24-i számában közzétett cikkben – ekkor még nem tartotta időszerűnek „a székelyföldi külön köztársaság eszméjét”.³⁹

Az aradi kudarc tanulságát levonva és összhangban a budapesti kezdeményezésekkel Bethlen István is hozzálátott egy „székely nemzetgyűlés” szervezéséhez a Székelyföld legnagyobb városába, Marosvásárhelyre,⁴⁰ hogy a román önrendelkezési törekvésekkel szemben kinyilvánítsák a hasonló magyar igényeket. A helyi politikai ellentétek miatt azonban Bethlen és társai háttérbe szorultak, tervüket pedig a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Osztályának élén álló Apáthy István – Károlyi Mihály bizalmasa – sem támogatta. A marosvásárhelyi kultúrpalota nagytermében, november 28-án mégis megtartották a gyűlést, amelyen – a *Világ* beszámolója szerint – mintegy kétezer vettek részt.⁴¹ A környék mellett számos erdélyi vármegyéből érkező küldöttek kijelentették, hogy „helyeslik azt a politikát, amelyet a magyar népkormány a wilsoni elvek alapján követ, különösen pedig a nemzetiségi kérdésben, amelyben az a kormány álláspontja, hogy az erdélyi részek területi sérthetlensége biztosíttassék”.⁴² Mivel a román népesség az igényelt területeken kisebbségben volt

³⁶ Romsics (2018): i. m. 126.

³⁷ Székely küldöttség Jászi miniszternél. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 21. 4.

³⁸ Romsics (2018): i. m. 127.

³⁹ Idézi Bárdi Nándor: *Ottthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csík-szereda, Pro-Print, 2013. 59. Egy másik alternatívára – az „erdélyi köztársaságra” – lásd például a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* 1918. november 20. és 23-i számában megjelent kétrészes cikket. K. Lengyel Zsolt: A Tanácsköztársaság és Erdély. Vázlat a bolszevizmus és a transzilvanizmus viszonyáról. In Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár (szerk.): „...minden édenek neve vad poklokot büvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Országház, 2020. 209–210.

⁴⁰ Bővebben lásd: Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen, 1918–1922. *Múltunk*, 61. (2016), 2. 158.

⁴¹ Más források szerint még többen, akár ötezer is lehettek. Lásd: Romsics (2018): i. m. 128.

⁴² A székely nemzetgyűlés helyesli a kormány politikáját. *Világ*, 1918. november 30. 2.

a magyar és német lakossághoz képest, ezért *A világ népeihez* címmel ellátott kiáltványokban a román követeléseket és Erdély megszállását a wilsonizmussal összeegyeztethetetlennek minősítették.⁴³ Bár a sajtóban már az önálló székely állam kiterjedését találgatták – a történelmi Székelyföldet magában foglaló Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda és Torda-Aranyos megyéken kívül a szomszédos magyarlakta területek alkották volna⁴⁴ –, ez az elképzelés végül nem került szóba.

A marosvásárhelyi gyűlésnek így inkább csak szimbolikus szerep jutott, noha – a mából visszatekintve – ez volt az utolsó pillanat, amikor a helyi vezetők legalább még részben birtokon belül érvényesíthették volna a székely önrendelkezést. Igaz, ez több szempontból is rendkívül kockázatos lett volna, ahogy azt Romsics Ignác is hangsúlyozta.⁴⁵ Egyrészt a román csapatok már Marosvásárhely felé tartottak,⁴⁶ december másodikán pedig be is vonultak a városba,⁴⁷ miközben a magyar kormány Erdélyben nem rendelkezett számottevő fegyveres erővel. A román hadsereg viszont két hét leforgása alatt megszállta Székelyudvarhelyt és Sepsiszentgyörgyöt is, amivel gyakorlatilag az egész Székelyföld román ellenőrzés alá került. A fegyveres ellenállás tehát beláthatatlan következményekkel járhatott volna. Másrészt a magyar politikusok – Budapesten és Erdélyben egyaránt – legalább a béketárgyalásokig nem akartak önként lemondani az ország integritásáról, egy önálló Székelyföld kikiáltása pedig pont ezt jelentette volna. Így jobb híján még kitarítottak a pacifizmus mellett, és követelték a belgrádi fegyverszüneti egyezmény betartását.

A marosvásárhelyi „székely nemzetgyűlést” mind méretei, mind pedig történeti jelentősége szempontjából gyorsan elhomályosította az 1918. december elsején Gyulafehérváron lebonyolított román népgyűlés, amely ünnepélyesen kimondta a magyarországi románság elszakadását és Romániához való csatlakozását. A *Pesti Hírlap* december 3-i lapszáma is beszámolt az eseményekről, ismertetve az elhangzott beszédeket is, amelyekben ugyancsak visszaköszönt a wilsonizmus. Ștefan Cicio Pop nyitó szónoklatában például így fogalmazott:

„Ügyünk látszólag elbukott, de ütött a szabadság órája. A kezdeményező lépést a szabad Amerika tette meg és nagynevű elnökétől, Wilsontól hallottuk először, hogy a népeknek joguk van saját sorsuk felett rendelkezni. [...] Amerika nagynevű elnöke elismerte aspirációink jogosságát, azt, hogy Romániával egyesülünk [...]”⁴⁸

A nemzeti önrendelkezési törekvések – az aradi magyar–román tárgyalásokon is már megtapasztalt – ellentmondásossága számtalan esetben megnyilvánult. 1918 utolsó hónapjaiban ugyanis azok a magyar politikusok is a wilsoni elvek alkalmazásában

⁴³ Romsics (2018): i. m. 129.

⁴⁴ Bárdi-Pál (2016): i. m. 397.

⁴⁵ Romsics (2018): i. m. 129–130., 140–141.

⁴⁶ Az elárasztott ország. *Világ*, 1918. november 30. 3.

⁴⁷ Fodor (2016): i. m. 160.

⁴⁸ A gyulafehérvári román nemzetgyűlés. *Pesti Hírlap*, 1918. december 3. 2.

látták a kiutat, akik korábban hallani sem akartak a nemzeti alapú autonómiákról, vagy kifejezetten a magyar szupremácia megerősítését szorgalmazták Erdélyben, mint például az Erdélyi Szövetség vezetői. Ám szinte mindenki egyetértett abban, hogy a nemzeti önrendelkezés a magyarokat is megilleti, amit sokan továbbra is összeegyeztethetőnek tartottak a történelmi Magyarország egységével. Ez pedig a gyulaféhevári határozatok elutasítását jelentette. A *Pesti Hírlap* fentebb említett számának vezércikke a nemzetiségi célok „leleplezése” mellett a pacifizmust kárhóztatva állt ki az ország integritása mellett: „A védtelen magyar vidékekre katonabandával bevonuló idegen csapatok s a Gyulaféhevárra a magyar kormánytól kapott különvonaton kirándult oláhok hirdethetnek most akármit, se katonabanda, se nemzetiségi pártgyűlés nem dönthet országok sorsa fölött.”⁴⁹

A lap bemutatta az egyesülést ellenző „román földművesek és munkások választmánya” által kiadott felhívást,⁵⁰ és hírt adott a budapesti SZNT tiltakozásáról is, amely ugyancsak az önrendelkezésre hivatkozva „e vakmerő szándék ellen az egész erdélyrészi magyarság és székelység képviselőiben mélységes felháborodással tiltakozik, abban a wilsoni elvek cinikus félretételét látja.”⁵¹

A budapesti kormányzat azonban hiába dolgozott ki terveket az ország „kantonizálására”, és hiába próbálta népszerűsíteni a – K. Lengyel Zsolt által találóan a „nagy magyar önmentési koncepció utolsó vázlatának” nevezett⁵² – „keleti Svájc” eszméjét,⁵³ miután a román csapatok december közepén az antant támogatásával folytatták az előrenyomulást, ennek már nem volt realitása. De visszhang nélkül maradtak az erdélyi magyar politikusok és értelmiségiek újabb és újabb nyilatkozatai és ünnepléses tiltakozásai is, amelyekben az erdélyi magyarságot is megillető önrendelkezési jogra hivatkoztak.⁵⁴ Mint ahogy hiábavalóan bizonyult a gyulaféhevári román népgyűlésre megkésétt válaszként 1918. december 22-ére, Kolozsvárra összehívott magyar „tiltakozó és önrendelkező nemzetgyűlés” is. A közeledő román hadsereg parancsnokának fenyegetései ellenére több tízezer fő részvételével megtartott gyűlésen arról határoztak, hogy – szintén a „Wilson-féle elvek” alapján – „a magyarsággal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni”, minden nemzet számára pedig az „ezeréves egységes és demokratikus Magyarország keretén belül” követelik a teljes egyenjogúságot, szabadságot és önkormányzatot.⁵⁵

⁴⁹ A román nemzetgyűlés kimondta a Romániához való csatlakozást. *Pesti Hírlap*, 1918. december 3. 1.

⁵⁰ „Szent földünket nem fogjuk a részeges Ferdinánd kezére juttatni”. *Pesti Hírlap*, 1918. december 3. 3.

⁵¹ A székelyek tiltakozása. *Pesti Hírlap*, 1918. december 3. 3.

⁵² K. Lengyel (2020): i. m. 193.

⁵³ A kormány kiáltványa a néphez. *Népszava*, 1918. december 5. 3. Lásd még: K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007. 73–96.

⁵⁴ Lásd például: Az erdélyi magyarság az önrendelkezési jog alapjára helyezkedett. *Pesti Hírlap*, 1918. december 18. 4.

⁵⁵ Hetvenezer magyar tüntetése Kolozsváron. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 24. 5.

A magyar fennhatóságot azonban az Apáthy István vezetésével megalakított Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság sem tudta megszilárdítani,⁵⁶ és fokozatosan nemcsak a magyar katonai egységeket vonták ki a régióból, hanem nőtt a magyar civil menekültek száma is. A helyi román nemzeti tanácsok és a román királyi hadsereg 1919 elejére a történelmi Erdély egész területén lebonyolította az impériumváltást, az eseményeket tudomásul vevő erdélyi szász vezetők pedig január 8-i megyesi gyűlésükön mondták ki csatlakozásukat a Román Királysághoz. Az erdélyi és székelyföldi magyarság magára maradt.⁵⁷

Elmaradt államalapítás

Székelyudvarhelyen, 1918 végén a helyi Nemzeti Tanács elnöke és a megye helyettes alispánja, a korábban munkapárti, majd polgári radikális Paál Árpád vált fokozatosan az önszerveződés központi figurájává. Beágyazottsága kapcsán Bárdi Nándor kiemeli, hogy mint vármegyei főjegyző és közélettel foglalkozó hivatalnok a háború alatt jó kapcsolatokat alakított ki a lakossággal, több írásában pedig a közigazgatás korszerűsítését és szociálisan érzékenyebb irányba való átalakítását szorgalmazta.⁵⁸

Udvarhely vármegye székhelyére 1918. december 6-án vonult be a román hadsereg. Paál Árpád „udvarias megnyugvással” fogadta a vármegye és a város nevében a román egységeket.⁵⁹ A megszállásra – a belgrádi konvencióval összhangban – a helyi magyar vezetés csupán átmeneti jelenségként tekintett, és a következő napokban megállapodás született a román haderő képviselőjével a rendfenntartásról és a közigazgatás működtetéséről. Néhány nap múlva azonban sokasodni kezdtek a megszállók atrocitásai – cenzúra, rekvirálások, fosztogatások – miatti panaszok. Jóllehet Paált arról biztosították, hogy a régió jövőjéről majd a béketárgyalásokon születik döntés, a román katonaság és a Nagyszébenben ténykedő román Kormányzótanács intézkedéseiből, valamint Erdély többi részének fokozatos elfoglalásából egyre világosabbá vált, hogy megkezdődött a terület Romániához csatolása.⁶⁰

Paál Árpád és tisztviselőtársai azonban ebben az utolsó utáni pillanatban, a román katonai jelenlét ellenére sem mondtak le az önrendelkezési elv érvénye-

⁵⁶ Romsics (2018): i. m. 142–164.

⁵⁷ Az 1918-as év vége kapcsán székelyföldi román szempontból lásd például Ioan Lăcătușu – Vasile Lechințan – Violeta Pătrunjel: *Români din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură.* Miercurea-Ciuc, Grai Românesc, 2003. 75–77.

⁵⁸ Bárdi (2013): i. m. 43–44.

⁵⁹ Főcze János: Paál Árpád és a román hadsereg. Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás. *Korunk*, 29. (2018), 12. 31–41.; Bárdi (2013): i. m. 43–44.; Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulmányai Erdélyben.* I. kötet. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008. 43.

⁶⁰ Paál (2008): i. m. 44–49. A székelyudvarhelyi impériumváltásról bővebben lásd: Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas*, 8. (1993), 3. 76–120.

sítéséről. A különféle székely nemzeti tanácsok által 1918 őszén felvetett alternatívák közül az önálló Székelyföld elképzelése felé mozdultak el. Ez a lehetőség már korábban is megfogalmazódott Paálban. Egy október 24-i naplóbejegyzése szerint „[m]indenki menekülésről beszél és rémülődik. Itt kell maradnunk, hogy legrosszabb esetben is legyen, akik Székelyországot megalapítsák.”⁶¹ A *Székely Közéletben* december 8-án megjelent cikkében pedig a gyulafehérvári román népgyűlést értékelve egy „Erdélyi Köztársaság” megalakítását javasolta „a maga román, székely, szász és magyar nemzetével”, amely „barátságos szomszédként fog állani Magyarország és Románia között, s a két régi állam testvéri szövetségének a létrehozása fog lenni”.⁶² Erdély önállóságát Paál felvetette a román Kormányzótanács egyik képviselőjével Nagyszébenben folytatott tárgyalásán is.

Ahogy Bárdi Nándor, K. Lengyel Zsolt,⁶³ újabban pedig Főcze János kutatásaiból is tudni lehet, a Székelyföld önállóságának gondolata a román megszállással szembeni tisztviselői ellenállás szervezése során, 1918–1919 fordulóján öltött konkrétabb formát. Paál Árpád december 21-én egy szűkszavú naplóbejegyzésben említette meg a „semleges állam elhatározását”,⁶⁴ majd társaival együtt felvette a kapcsolatot a szomszédos megyék magyar tisztviselőivel, és a részletek kidolgozása mellett egy népszavazás megszervezése is felmerült. 1919 első napjaiban tovább folytak a független székely állam kikiáltásának előkészületei, amit január 10-ére időzítettek. Felvetődött az államalakulat gazdasági szövetsége a románokkal és szászokkal, valamint Romániával és Magyarországgal, illetve Szerbiával, Lengyelországgal, Ukrajnával és Oroszországgal, továbbá a brit, amerikai és svájci protektorátus lehetősége.⁶⁵

Ugyanakkor a magyar kormány üzenete alapján Udvarhely megye főispánja és kormánybiztosa, Valentsik Ferenc arra utasította Paál Árpádot, hogy eskesse fel a köztisztviselőket a Magyar Népköztársaságra. A január 9-i eskütételt a helyettes alispán egyszerre vonatkoztatta a magyar államiságra és a székely önrendelkezésre, ahogy arról a naplójában is beszámolt:

„Összehívtam a megyei és állami tisztviselőket, eléjük tártam, hogy ezen az elhagyott szigeten mi maradtunk a magyar állam utolsó katonái. Figyelmeztettem őket, hogy államunk drámája az utolsó felvonásnál van, mindenki vessen számot magával, mikor tőle a magyar kormány rendelete folytán a magyar esküt kérem. Ez most nem lesz csak afféle hivatalba lépési alakosság, hanem egész életre való elszánás, hogy az ellenség torkában is hívek maradjunk-e a magyar államhoz. A magyar eskü csak annyiban tűrhet értelmezést, hogy amennyiben itt, a Székelyföldön, a békeszerződések nem tartják fenn a magyar államot, akkor a népek önrendelkezési joga értelmében székely államra van igényünk; tehát mostani magyar eskünk másodsorban székely esküként értelmezhető.”⁶⁶

⁶¹ Paál (2008): i. m. 35.

⁶² Idézi Bárdi (2013): i. m. 60.

⁶³ K. Lengyel Zsolt: Az elnapolt alternatíva. Paál Árpád és az erdélyi magyar autonómia 1919–1920. In K. Lengyel (2007): i. m. 97–107.

⁶⁴ Paál (2008): i. m. 49.

⁶⁵ Bárdi (2013): i. m. 61–62.

⁶⁶ Paál (2008): i. m. 51–52.

A fentiekből jól látszik, hogy 1918 végére, különösen pedig a magyar fennhatóság megszűnése után az önrendelkezés már egyfajta kényszermegoldásként jelent meg a Székelyföld vonatkozásában.

A „kétféle módon is értelmezhető” eskü letétele után azonban a helyi román parancsnok utasítására Paált őrizetbe vették, a következő napokban pedig a románok átvették a helyi közigazgatást.⁶⁷ Válersik főispán helyére egy román prefektus, Valer Neamțu került, aki néhány nappal később megpróbálta meggyőzni a házi őrizetben tartott Paált, hogy a székelyek is fogadják el a román fennhatóságot. Az új prefektus a szászok megyesi gyűlését hozta fel érvként, és a szászokéhoz hasonló lojalitási nyilatkozatot kért a székelyektől. Cserébe különféle jogokat helyezett kilátásba, de Paál ragaszkodott hozzá, hogy csak „az önálló Székely Köztársaság alapján lehet egyezés”, továbbá szükségesnek látta a székelyföldi vezetők összehívását.⁶⁸ Ezt követően Paál Árpád a tisztviselők ellenállásában már csak közvetve vehetett részt, titokban levelezve a többi magyar szervezővel, viszont a házi őrizetben megírta emlékiratát a Székely Köztársaságról.

2. ábra: Paál Árpád (1931)

Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Pa%C3%A1l_%C3%81rp%C3%A1d_\(politikus\)#/media/F%C3%A1jl:Pa%C3%A1l_%C3%81rp%C3%A1d.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Pa%C3%A1l_%C3%81rp%C3%A1d_(politikus)#/media/F%C3%A1jl:Pa%C3%A1l_%C3%81rp%C3%A1d.jpg)

⁶⁷ Főcze (2018): i. m. 34.

⁶⁸ Bárdi (2013): i. m. 62–63.

Az *Emlékirat a semleges, független székely államról* címet viselő, egyszerre terjedelmes és vázlatos szöveget⁶⁹ január 13-án fejezte be Paál. Ebben a székely önrendelkezés a világban zajló mélyreható változásokkal indokolja, az állam létrehozását pedig több szempontból is alátámasztja. A szerző szerint „a háborús kibontakozásnak Wilson eszméje világító sugarat adott, mikor a népek önrendelkezési jogának és a népek barátságos szövetségének a szükségességére rámutatott”.⁷⁰ Hangsúlyozza, hogy az önrendelkezési jognak minden nép között érvényesülnie kell, amiből viszont nem következik, hogy

„tisztá magyar területeket, egész nagy néptömegeket is szabad már most más nemzeteknek kisajátítania. Ilyen jelentős néptömb a székely, mely századokon keresztül nemcsak etnikai, hanem államjogi alapon is külön nemzetként már szerepelt, külön törvényhozása, hadszerkezete, kormányzata volt és külön önállása, mely a magyarországi adózásokban nem vett részt, pedig Magyarországon saját faja volt az államalkotó. [...] Ezt a néphelyzetet elnyelni és megsemmisíteni senkinek sem lehet a természet megtorló visszahatásai nélkül. A székely magára nézve csak azt a helyzetet ismerheti el kötelezőnek, hogy a magyarországi nagyobb magyar területektől őt a szász és román népnek széles övezete vágja el, s így ezt a széles övezetet magyar területként, a maga összefüggése érdekében nem vitathatja. De annál inkább vitatnia kell magára nézve a külön népjogot. [...] [A]z emberiség érdeke parancsolja, hogy a székely különállás meglegyen s a népek önrendelkezési joga a székely nemzet javára is megadassék.”⁷¹

A hosszú idézetből kitűnik, hogy Paál a Székelyföld önállóságát a wilsoni elvekkel és történeti érvekkel egyaránt igazolva látja. De ugyancsak ezt követeli meg a nemzetközi egyensúly is: szerinte a Székely Köztársaság olyan kompromisszum lenne, amely mindkét fél számára elfogadható módon zárna le a Magyarország és Románia közötti rivalizálást. Annál is inkább, mivel az új állam gazdasági szövetségre lépne mindkét szomszédjával, semlegességét pedig nemcsak Budapest és Bukarest, hanem a környező országok – Szerbia, Lengyelország, Csehország –, továbbá a nagyhatalmak – Oroszország, Anglia, Amerika és Japán – garantálnák. Mindez Magyarországnak is az érdeke, hiszen integritását a székely állam nem csorbítaná, ha pedig nem sikerülne megőrizni, „akkor a megmaradó Magyarországnak is jobb lesz, ha a székely nemzet révén is a magyar fajiség számára egy szuverén területet megmenthetet”.⁷² Ennek az igénynek a megfogalmazása a béketárgyalásokon tehát „a magyar területek megtartását” is szolgálná. Még tágabb kontextusban pedig egy olyan „őrállásként” képzei el a székely államot Paál, amely

„a társadalomgazdasági átalakulásoknak is megnyugtató képét mutassa s az európai és ázsiai fajok kibékülésének a jövődjét is jelezze. A Székelyföld ősi kommunizmusának a magántulajdonnal való vegyülete s a Székelyföld népének ázsiai eredete az egyetlen pont Európa

⁶⁹ Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról*. (Közreadja Bárdi Nándor.) *Magyar Kisebbség*, 8. (2003), 2–3. 120–133.

⁷⁰ Paál (2003): i. m. 129.

⁷¹ Paál (2003): i. m. 129–130.

⁷² Paál (2003): i. m. 131.

keletén, hol az a jövőnkbe mutató új semlegesség létesíthető. Tehát a semleges székely állam létesítése világhétkész”⁷³

– állapítja meg. Mind a semlegességre, mind pedig a regionális egyensúlyra vonatkozó érveit Svájc példájával is alátámasztja, amelyet „népének életrevalósága és területeinek nyelvhatárokon, tehát forgalmi határokon is álló fekvése” is a világbéke és „a világ szellemeinek és politikájának a találkozó piacává” tett. „Székelyföld fekvése Kelet-Európa küzdő nyelvhatárai között hasonló nyugvópontot jelent, tehát hivatása is a svájci helyzetre hasonlít.”⁷⁴ Egy elhibázott rendezés azonban további veszélyeket rejteget: „Új Balkán lesz itten lázongó Magyarországgal, Európa teste közepén bizonytalan közéleti viszonyokkal, s Európának Ázsiával való összeköttetése útjában folytonos forgalmi zavartságokkal, napról napra értéktelenedő természeti javakkal és tönkretett népközösségekkel.”⁷⁵

De Svájc nemcsak az önállóságra és semlegességre tűnik fel követendő példaként, hanem a Székelyföld életképességét is bizonyítja. A régiónak ugyanis – az alpesi országtól eltérően – még gabonája is elegendő van, a termés pedig tovább növelhető. A szerző röviden így foglalja össze gazdasági elképzeléseit:

„a külön székely állam gazdasági alapja az erdők, bányák, ásványvizek s egyéb földmívelési vegyületek kommunizálása s az ezzel összefüggő iparok és termelések belföldi elosztásának bizonyos ingyenessége s a külföldi elosztás hasznából való folytonos részesedése lenne. A köztulajdon és a magánmunkálkodás vegyülete adná a társadalmi munka folytonosságának a módját, a magánosok haszonrészesedése a munka folytonosságának az ingerét.”⁷⁶

Az önálló Székelyföld gazdaságának legfontosabb pillérét „a mintegy 750 ezer hektárnyi erdőterület” alkotná, amelyre már a „fürgén szimatoló nemzetközi tőke” is felfigyelt. Paál szerint a „székelyek állama” először megváltaná az idegen kézben lévő erdőket, majd köztársasági vagyonná tenne minden erdőt. Stabil jövedelmet biztosítanának a Magyarországgal és más országokkal faexportra kötött állami szerződések, az erdőgazdálkodásból pedig az egész lakosság részesülne. Állami tulajdonba kerülnének az ásványkincsek is: a bányák, a mezőségi földgáz és az ásványvizek, és nagyszabású infrastrukturális fejlesztések is megvalósulnának: a szerző jelentős középítkezéseket (iskolák, gyárak, fürdővillák, szanatóriumok stb.) és vasútépítést helyez kilátásba. Az állam kivenné a részét a helyi könnyűipar fejlesztéséből és működtetéséből is, a juhtenyésztés, a méhészet és a selyemhernyó-tenyésztés állami monopóliumba kerülne, továbbá központi feladat lenne az állattenyésztésből származó termékek értékesítése. A székely állam azonban nemcsak a termékek belföldi elosztásában venne részt, hanem közreműködne az exportban is, megfelelő szabályozással pedig védené a helyi gyártást („a ruházatkodás belföldi eredetét szigorú

⁷³ Paál (2003): i. m. 131.

⁷⁴ Paál (2003): i. m. 121.

⁷⁵ Paál (2003): i. m. 130.

⁷⁶ Paál (2003): i. m. 126.

törvény írná elő”) – ami révén a helyi háziipar idővel gyáriparrá fejlődhet. Ahogy ebből is látszik, az állam szerepe jelentős mértékben nőne. A termelés és kereskedelem központi ösztönzése és ellenőrzése, a „magánspekulációk” megszüntetése ellenére azonban nem tűnne el teljesen a magántulajdon, hanem egyensúly alakulna ki a két tulajdonforma között.⁷⁷

Az új köztársaság államszervezését és közigazgatását a decentralizáció és a bürokrácia csökkentése jellemezné, viszonylag kevés – a tanárokkal együtt körülbelül 9-10 ezer – állami hivatalnokkal. A törvényhozást hatévente, demokratikusan választanák meg a 24 év fölötti férfiak és nők, a választhatóság pedig képzettséghez lenne kötve. A törvényhozás választaná meg a köztársasági elnököt, aki kinevezné a főbb tisztviselőket. A központi adminisztrációt három minisztérium alkotná: a „külsügyi miniszter” felelne a külkapcsolatok mellett a külkereskedelmért és a pénzügyekért, a „belügyi miniszter” alá tartoznának a „szellemi ügyek”, továbbá a közigazgatás, népjólét, közoktatás, vallásügy, törvénykezés és a milíciák, a „közgazdasági miniszter” pedig a mezőgazdaság, az ipar, a közlekedés, a bányászat és a belföldi kereskedelem ügyeivel foglalkozna.⁷⁸

Paál kitér még a középfokú közigazgatásra és a bíróságok működésére, de kifejti a társadalomszervezésre vonatkozó elképzeléseit is. A termelés „kisegítésére és védelmére”, illetve a nagy, közösségi jelentőségű munkákra az állam milíciát tartana fenn, és megszervezné a „milicisták” szabadidejének beosztását is. A tervezet államosítaná az oktatást és az egyházat: „az iskoláknak és minden templomnak állami intézménnyé kell válnia, a tudományon és a valláson épült közéletet az államban fenn kell tartani. A tanító és a pap tehát az állam hivatalnoka lenne.”⁷⁹ A Székely Köztársaság területét azonban csak futólag érinti a szerző: a négy székely vármegyére – Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda területére –, vagyis a 800 ezres „székely néptömbre” terjedne ki, de igényt formál a brassói csángókra, a volt aranyosszéki székelyekre és a Kolozs megyei magyarságra is, vagyis Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos vármegye egy-egy részére.⁸⁰

Az emlékirat ugyanakkor több szempontból is inkább tekinthető vázlatnak, mint részletesen kidolgozott tervzetnek, ahogy azt maga a szerző is elismeri. Néhány egyébként fontos elem pedig egészen egyszerűen hiányzik belőle (vagy nem maradt fenn): például a Székely Köztársaság fővárosának vagy a központi hatóságok székhelyének meghatározása, valamint a területén élő nemzetiségek (románok, németek, cigányok, örmények stb.) jogainak, nyelvhasználatának szabályozása, az egyes felekezetek helyzete stb. Igaz, a főváros kérdését a szerző taktikai megfontolásból is mellőzhette, figyelembe véve a székelyföldi települések közötti hagyományos

⁷⁷ Paál (2003): i. m. 121–127.

⁷⁸ Paál (2003): i. m. 127–128.

⁷⁹ Paál (2003): i. m. 127.

⁸⁰ Paál (2003): i. m. 124., 130.

rivalizálást, illetve a náluk jóval nagyobb Brassó és Kolozsvár hovatarozásának bizonytalanságát.

Paál Árpád ugyan több korábbi elgondolását is felelevenítette írásában, de tervein jól látható nyomot hagytak a kor aktuális eszméi és utópiái, illetve az emlékirat keletkezésének körülményei is. A nemzeti önrendelkezés elvén túl idetartozik például a pacifizmus, a demokratikus, sőt szocialista eszmék mellett a fajok versengésének tana, valamint az állam- és társadalomszervezés racionalizálására való törekvések. Ha mellőzzük a gazdasági elképzelések életképességét, azok a hadigazdálkodás élményein kívül az utóbbi évtizedek trendjeit is tükrözik, mint ahogy reflektálnak a Székelyföld múlt század óta tartó válságára is, amelynek kezelését szorgalmazta az 1902-es tusnádi kongresszus és a már említett „székely akció”. A régió önállóságát egyszerre tekinthetjük a naiv idealizmus és az egymást keresztező magyar és román igények közötti, kölcsönösen elfogadható kompromisszum megnyilvánulásának. Míg a szerző pacifizmusa a sokéves háború pusztításaiból is fakadhatott, a nemzetközileg szavatolt semlegesség akár realista válaszként is értelmezhető az éppen átalakuló geopolitikai viszonyokra, illetve a régió folyamatban lévő román megszállására. A modernizált, demokratikus és a néphez közelebb álló berendezkedés, valamint maga a köztársasági államforma pedig a dualista rendszer működési zavaraira és antidemokratikus gyakorlataira kínálhatott alternatívát.

Az emlékiratot Paál személyes jellegű megjegyzései zárják az őrizetbevételéről és helyzetének bizonytalanságáról. Noha jól érzékelt, hogy a megszállók már kész tényként kezelik a magyar uralom végét, a román hatóságokkal folytatott tárgyalásaiból reményt merítve további aktivitásra buzdítja az olvasót:

„Bár sikerülne a székely vezetők gyűlésének akadálytalan megtartása. De az Istenre kérek mindenkit, aki illetékes, hogy fogja kézbe a székely külön állam ügyét. [...] Olyan fájdalmas arra gondolni, hogy a székelyeknek ne legyen hazája, s hogy Magyarországot a székelység megkísértései révén tudják majd Nagy-Románia alkotórészévé tenni. Lehetetlen, hogy a székely állam ne a legélesebb késként hasítson bele ebbe a fojtogató hálóba.”⁸¹

Paál Árpád tervezete azonban papíron maradt. Bár az emlékirat eljutott Budapestre és a székelyföldi tisztviselőkhöz is, ám a további eseményekre nem gyakorolt hatást. Az egyik neki írt levélből kiderül, hogy a háromszéki tisztviselők ugyancsak állást foglaltak a Székely Köztársaság mellett, amelynek belügyminiszterévé őt szerették volna megtenni, de Paált nemsokára elszállították Székelyudvarhelyről. A székely állam kikiáltása tehát elmaradt, és a román uralom konszolidálódásával – amit a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni sikeres román hadjárat és a párizsi békekonferencia határozatai is megerősítettek – egyre irreálisabbá vált a székely önrendelkezésnek ez a formája. Paál Árpádot 1919 tavaszán felmentették az erdélyi magyar állam szervezése és románellenes lázítás vádjai alól, amit követően Kolozsváron

⁸¹ Paál (2003): i. m. 133.

mint újságíró, majd az Országos Magyar Párt képviselője újra bekapcsolódhatott az erdélyi magyar önszerveződésbe.⁸²

1919 júniusában még „önálló szuverenitással” rendelkező Székelyföldről írt,⁸³ ősszel pedig egy „tisztá és független kis Magyarország” mellett érvelt a Románia belüli „kantonális autonómiával” szemben.⁸⁴ De még 1920 elején is úgy fogalmazott, hogy Magyarország nem mondhat le a Székelyföldről, arról

„nekünk, székelyeknek külön kell tárgyalnunk, a világgal. Mihelyt Magyarország lemond, megszűnik a joga, hogy Székelyföldnek ő írjon alá szűkebb autonómiát, mint amilyennel Székelyföld ezerév előtt hozzá csatlakozott. Székelyföld csatlakozása ősnemzeti jogon történt [...]. Székelyföldet ütköző államként semleges szuverenitás illeti. A Székelyföld nem kisebbség, hanem önálló nemzet. [...] Ez a megalapozás keletről visszaszerzi a régi Magyarországot! Legrosszabb esetben is önálló Székelyföldet kell kapnunk, ha kitartunk.”⁸⁵

Ugyanitt újra felvázolta a Székelyföld területi kiterjedését: Brassó, a négy székely megye, Aranyosszék, amelyet egy „összekötő terület” – a Mezőség, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Torda, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés és környéke – kapcsolna össze a Szilágysággal. „Ezen legyen fajtisztá magyar telepítés, más fajnak elköltöztetésével. Japán protektorátus.”⁸⁶

A trianoni békeszerződés aláírása után viszont már az új körülményekhez alkalmazkodva kereste a választ a székelység kérdésére. A függetlenségtől az önkormányzatiság irányába mozdult el, és egy székelyföldi körút során megszervezte közel negyven település beadványát a román törvényhozáshoz és a Népszövetséghez. Ez a békeszerződés 47. paragrafusára hivatkozva kért „magyar nemzeti önkormányzatot” a romániai magyarság számára, amely a Székelyföldön kívüli magyarlakta területekre is kiterjedt volna.⁸⁷

A székely önrendelkezés lehetőségei Nagy-Romániában

Az új kereteket alapvetően a trianoni békeszerződés – benne a kisebbségvédelmi szerződés – és Nagy-Románia alkotmányos berendezkedése szabta meg. Noha a gyulafehérvári népgyűlést követően regionális kormányként megalakult román Kormányzótanács (*Consiliul Dirigent*) 1920 tavaszáig működött, az a körülmény,

⁸² A „Szellemi Front” mozgalomról és Paál szerepéről bővebben lásd: Bárdi (2013): i. m. 79–86.; K. Lengyel (2020): i. m. 206–215. Paál későbbi pályájával kapcsolatban lásd: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.

⁸³ Paál (2008): i. m. 63–64. Lásd még: K. Lengyel (2020): i. m. 209.

⁸⁴ K. Lengyel (2020): i. m. 89.

⁸⁵ K. Lengyel (2020): i. m. 121–123.

⁸⁶ K. Lengyel (2020): i. m. 122.

⁸⁷ Lásd Bárdi (2013): i. m. 84–85.

hogy I. Ferdinánd király 1918. december 24-én csak a gyulafehérvári határozatok első, Erdély Romániával való egyesülését kimondó pontját emelte törvényerőre, továbbá szűkítette a Kormányzótanács hatáskörét is,⁸⁸ már előrevetítette a későbbi fejleményeket. Bukarest és az erdélyi román elitek egy része számára az ország egységesítése és a román dominancia biztosítása lett a prioritás, a nemzeti liberális Ion I. C. Brătianu vezette kormány (1922–1926) pedig saját elképzelései és érdekei alapján folytatta Nagy-Románia építését. Ez fejeződött ki az 1923-ban elfogadott új alkotmányban is, amely „egységes és oszthatatlan nemzeti államként” határozta meg Romániát,⁸⁹ és tulajdonképpen a korábbi – francia mintájú – nemzetállam-építés gyakorlatának kiterjesztését legitímálta az újonnan megszerzett multietnikus területek vonatkozásában. Ez a modell azonban nemcsak a kisebbségi – erdélyi (és székelyföldi) magyar, német, besszarábiai orosz stb. – kollektív törekvések ellenében érvényesült, hanem több ponton ütközött az erdélyi (és besszarábiai) román elitek nagyobb részének elképzeléseivel is.⁹⁰

Ugyanez a koncepció nyilvánult meg abban is, hogy a román békeküldöttség csak hosszas viták után fogadta el a békeszerződéseket kiegészítő párizsi kisebbségvédelmi szerződést,⁹¹ noha az csak meglehetősen korlátozott kisebbségi jogokat helyezett kilátásba. A szerződés egyes cikkei ugyan előírták a kisebbségek – főképp kulturális és vallási – jogainak biztosítását, ám a korábban domináns helyzetben lévő magyar (vagy például orosz) közösségek ezzel korántsem elégedtek meg. A Székelyföld tekintetében viszont a 11. cikk rendelkezése – „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász községeknek a román Állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen”⁹² – már nyújtott némi kapaszkodót. Eltérően a gyulafehérvári népgyűlésen elfogadott határozatok III./1. pontjától, amely „teljes nemzeti szabadságot” ígért minden népnek, de később csak a magyarok hivatkoztak rá.⁹³

⁸⁸ Platon (2003): i. m. 525–526. Az erdélyi román Kormányzótanácsról lásd: Gheorghe Iancu: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 123–144.

⁸⁹ Idézi Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944. 223.

⁹⁰ Bővebben lásd: Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. București, Humanitas, 1998.

⁹¹ Ion I. C. Brătianu miniszterelnök nem is volt hajlandó aláírni a békeszerződést, arra hivatkozva, hogy a kisebbségvédelmi előírások sértik Románia szuverenitását, így lemondása után végül Alexandru Vaida-Voevod fejezte be a párizsi tárgyalásokat. Bővebben lásd: Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920*. Budapest, Maecenas, 1989. 99–110.

⁹² Közli Galántai (1989): i. m. 205.

⁹³ Ezzel kapcsolatban lásd Marius Diaconescu: A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban. *Történelmi Szemle*, 61. (2019), 4. 745–762.; Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, (1998), 4. (2. kötet.) 243–256.

Az impériumváltással egy időben, majd a román uralom megszilárdulásával és a trianoni békeszerződés aláírása után az erdélyi magyar vezetők számos elképzelést fogalmaztak meg az erdélyi magyarság jövőjéről. A székelyföldi „magyar tömb” kapcsán többen is szorgalmazták valamilyen autonómia kialakítását, amely az új körülmények között is biztosíthatná a magyarság mint közösség fennmaradását – és nem csak a székely megyékben. Az 1920 végén Romániába látogató Jászi Oszkár például egy potenciális „romániai kis Magyarországgént” írt a régióról, és hogy

„az egész romániai magyar akció középpontjává a székelység zárt telepterületeit kell tenni. Ezek a mi ügyünk bevehetetlen védbástyái. Innen kell a magyar kulturumnak kiindulnia, Marosvásárhellyel, mint központtal. Itt kell összes erőinket koncentrálni, szervezeteinket kiépíteni, gazdaságunkat, politikánkat, kulturánkat innen kell irányítani. Egy romániai magyar kanton, egy szabad, független, termékeny magyar önkormányzat [...]”⁹⁴

A székelyföldi önkormányzat igénye már az 1918 előtti magyar (és román) nemzetállam-építés eddigi tapasztalataiból is eredezhetett,⁹⁵ amit a „Nagy Egyesülés” utáni folyamatok csak igazoltak. A nagy-romániai „nemzetiesítést” a magyar és vegyes lakosságú városok és a magyar többségű Székelyföld társadalma egyrészt úgy érzékelte, mint egy idegen politikai, kulturális és gazdasági dominancia megteremtésére irányuló – és gyakran erőszakosan érvényesített – folyamatot. Másrészt a romániai közigazgatás centralizált és egyre egységesebb jellege a középszinttől felfelé jelentősen csökkentette a helyi – adott esetben magyar – társadalom beleszólását a közügyek intézésébe. A helyi önkormányzatiság korlátozása vagy rendszeres kijátszása,⁹⁶ az oktatáspolitikáé⁹⁷ és a „kultúrzóna” kialakítása⁹⁸ mind a román állammal való azonosulás ellen hatott a nem román lakosság körében. Az idegennek tekintett állami struktúrákkal szemben így saját – autonóm – struktúrák létrehozását tartották szükségesnek a magyar elitek, legalább a fennmaradás érdekében, távolilag pedig a célként kitűzött revízióig.

A Székelyföldet magukban foglaló megyék területét Bukarest ugyan csak kismértékben módosította – Maros-Torda megye román községek hozzácsatolásával román többségű lett –, a térséget azonban közigazgatási szempontból

⁹⁴ Jászi Oszkár: A romániai magyar kisebbség jövő lehetőségeiről. *Bécsi Magyar Ujság*, 1920. december 19. 1.

⁹⁵ Erről lásd: Lucian Boia: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia, 2015. 9–36.

⁹⁶ Intézményesen a prefektúrák révén, esetlegesen pedig például az ostromállapot, az időközi („interimar”) bizottságok, a cenzúra alkalmazásával.

⁹⁷ Bővebben lásd: Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. 21–32.; Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002. 351–421.; Livezeanu (1998): i. m. 186–219.

⁹⁸ Bővebben lásd: Tóth Szilárd: A „kultúrzóna” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. *Acta Siculica*, (2009). 525–532.

ugyanúgy integrálta saját rendszerébe, mint korábban a dualista magyar kormányzat. A román elitek legfeljebb abból a szempontból kezelték külön a magyar jellegű régiót, hogy támogatták a térítő tevékenységet folytató ortodox egyházat és a székelyek „visszarománosítására” irányuló kezdeményezéseket.⁹⁹ Ezek a székelység jelentős részének román eredetét hangoztató elméletekből indultak ki, ám erőltetésük számos visszaéléshez is vezetett.¹⁰⁰ Igaz, ahogy arra Egry Gábor felhívta a figyelmet, a román fennhatóság nem feltétlenül jelentett mindenhol komoly törést. Mind a gazdasági, mi több, a politikai elitek szintjén, mind pedig a hétköznapi világában kimutatható a kisebbségi diskurzustól elütő kontinuitás megannyi jele.¹⁰¹ Fokozottan érvényes ez a Székelyföldre, ahol – különösen a falvakban – eleinte nem okozott komolyabb felfordulást az impériumváltás. Noha Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan és Violeta Pătrunjel szerint az 1918–1940 közötti időszakot a „román nemzeti élet újjászületése” jellemezte,¹⁰² sok helyen csak a román rendőr és egy-egy új hivatalnok feltűnése jelezte az új viszonyokat, és még jó ideig minden maradt a régiiben. Ebből a szempontból a székely megyék rurális világa hasonlóan védett volt a nemzetiesítő állammal szemben, mint Trianon előtt Erdély román vidékei.

Az impériumváltás után az önálló Székelyföld gondolata a tervezetek szintjén is lekerült a napirendről. Noha a székely önrendelkezés egy-egy eleme – beleértve a gazdasági önszerveződés formáit is¹⁰³ – visszatérő motívumként továbbra is felbukkant a közbeszédben és a különféle elképzelésekben, ez már messze volt a saját államiságtól. Ráadásul a két világháború között a régióval kapcsolatban született magyar javaslatok többsége nem csupán a „székely megyéket” (új román elnevezésükkel: Odorhei, Ciuc, Trei Scaune és Mureș-Turda), hanem egész Erdélyt érintette,¹⁰⁴ összhangban az ekkor körvonalazódó stratégiával, amely – legalábbis

⁹⁹ Bővebben lásd Bárdi-Pál (2016): i. m. 444–463.; Livezeanu (1998): i. m. 168–174. A két világháború közötti időszak kapcsán lásd még: Lăcătușu–Lechințan–Pătrunjel (2003): i. m. 77–81.

¹⁰⁰ Bővebben lásd például: Ion I. Russu: *Români și secuii*. București, Științifică, 1990; Gheorghe Popa-Lisseanu: *Originea secuilor și secuizarea românilor*. București, România Pur și Simplu, 2003. Vö.: B. Kovács András: Ember vagy biológiai tartalék? A visszarománosítás elmélete és gyakorlata Háromszéken – áltudomány és politika fölöttje. In B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások*. Marosvásárhely, Mentor, 2006; B. Kovács András: Az első órától a visszarománosításig. In B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások*. Marosvásárhely, Mentor, 2006. 217–253.

¹⁰¹ Lásd: Egry (2015): i. m. 329–469.

¹⁰² Lăcătușu–Lechințan–Pătrunjel (2003): i. m. 79.

¹⁰³ Lásd: Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, (2000), 2.

¹⁰⁴ Az Erdélyre vonatkozó tervek áttekintését lásd: Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák. A II. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 29–113.; A Székelyföld kapcsán lásd: Zahorán Csaba: Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. *Magyar Kisebbség*, 14. (2009), 1–2. 133–149.

átmenetileg – egy *romániai* magyar „párhuzamos kisebbségi társadalom” kiépítését célozta. Ez a koncepció alapvetően az önvédelemre és a pozíciók megtartására irányult. A Székelyföldön, illetve a trianoni Magyarországon egyúttal folytatódott a „székelységekultusz” intézményesülése is.¹⁰⁵

Az ebben az időszakban született több tucat szöveg – emlékiratok, jegyzékek, törvénytervezetek, röpiratok, újságcikkek, kormányzati anyagok stb. – szerzői különféle szempontokból közelítettek az erdélyi kérdéshez és a Székelyföldhöz.¹⁰⁶ A térség jövőjét Magyarországon vagy egy önálló erdélyi államon belül elképzelt tervekben a Székelyföld legfeljebb mint külön kantonná vagy „kikerekített vármegyévé” szervezett területként jelenik meg.¹⁰⁷ A Románián belüli autonómiát javasló tervezetekben a székely régió mint az erdélyi magyar nemzeti autonómia része, esetleg önkormányzattal bíró megyék,¹⁰⁸ vagy pedig mint külön tartomány szerepel.¹⁰⁹

A külön székelyföldi törekvésekhez – beleértve a kisebbségvédelmi szerződésben említett „székely közületek vallási és tanügyi helyi önkormányzatát” is – kezdetben magyar részről is többen tartózkodással viszonyultak, mivel attól lehetett tartani, hogy azok nem kívánt mellékhatásként hozzájárulhatnának a romániai magyarság megosztásához és meggyengítéséhez, illetve a felekezeti oktatás visszaszorításához.¹¹⁰ Idővel azonban ez az idegenkedés enyhült, és az 1920–1930-as évek fordulójától több olyan javaslat is született, amelyek megpróbálták a gyakorlatba is átültetni a vonatkozó rendelkezéseket. 1933-ban ebben a szellemben fogadott el határozatot a „kulturális autonómia tárgyában” az erdélyi magyarság képviselőtét felvállaló Országos Magyar Párt is.¹¹¹ A tervezetek szerzői között több neves értelmiségi is volt, mint például Jakabffy Elemér, Pál Gábor vagy Paál Árpád, Mikó Imre pedig doktori értekezésében próbálta meg értelmezni a „székely közületi autonómia” fogalmát. A javaslatok többsége igyekezett kiterjeszteni a kisebbségvédelmi szerződés meglehetősen szűkszavú

¹⁰⁵ Bővebben lásd: Bárdi-Pál (2016): i. m. 596–604.; Stefano Bottoni: Nemzeti tervek, regionális identitás, mindennapi kompromisszumok, Székelyföld Nagy-Romániában (1919–1940). In Lagzi Gábor (szerk.): *Közép-Európa a 21. század küszöbén: regionális identitás és civil társadalom*. Veszprém, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2014. 57–61.; Ablonczy Balázs: Székely identitásépítés Magyarországon a két világháború között. In Orbán Zsolt (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború. Tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda, Csíkszereda Kiadóhivatal, 2018. 467–485.

¹⁰⁶ Erről lásd: Bárdi-Pál (2016): i. m. 485–497.

¹⁰⁷ Zahorán (2009): i. m. 139–142.

¹⁰⁸ Zahorán (2009): i. m. 142–144.

¹⁰⁹ A Brassóval kiegészített Székelyföld Pataky Tibor 1939-es tervezetében külön tartományként van feltüntetve. Lásd: Zahorán (2009): i. m. 143.

¹¹⁰ Erről lásd: Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941. 138.; Bárdi-Pál (2016): i. m. 497.

¹¹¹ Bárdi-Pál (2016): i. m. 493.

megfogalmazását,¹¹² és a közművelődési és népjóléti ügyeket is a létrehozandó kisebbségi önkormányzat hatáskörébe vonta volna,¹¹³ továbbá az önkormányzat illetékességét sem korlátozták volna csak a Székelyföld területére.

Ezekből az elképzelésekből azonban a világháborúk közötti zaklatott két évtizedben, amelyek Nagy-Románia egységesítésének jegyében teltek el, miközben egymást követték a regionális és globális válságok (a magyarországi revizionizmus és a román antirevizionizmus, a gazdasági világválság, belpolitikai küzdelmek, a szélsőséges erők térnyerése stb.), semmi sem valósult meg. Sőt, jó részük még a nyilvánosságot sem érte el, vagy pedig beleveszett a korszak egyre szerteágazóbb közéleti-politikai vitáiba – igaz, a román nemzetállam-építéssel összeegyeztethetetlen javaslatok amúgy sem számíthattak pozitív fogadtatásra. De eredménytelen maradt a régiót ugyancsak érintő népszövetségi panaszok túlnyomó többsége is.¹¹⁴ Az 1940-ben német–olasz döntőbírósi határozattal Magyarországhoz visszakérült Észak-Erdélyen belül pedig a Székelyföld különállása újra elveszítette aktualitását, igaz, a fejlesztési programok regionális logikája ebben az időszakban is működött.¹¹⁵

Autonómia és homogenizálás: a Székelyföld a szocialista Romániában

A második bécsi döntés és 1944 ősze közötti „kis magyar világot”, amely alatt a Székelyföldön gyakorlatilag az 1918 előtti magyar közigazgatást állították vissza, egy még rövidebb közzjáték követte 1944 novembere és 1945 márciusa között. Miután a szovjet és román csapatok visszafoglalták Észak-Erdélyt, a régió Sztálin nagypolitikai játszmáinak egyik mellékszínterévé vált. A román fennhatóság újbóli bevezetését Moszkva hónapokon át lebegtette, a szovjet igazgatás árnyékában pedig a helyi magyar elitekben ismét felvetődött a térség önállóságának vagy valamilyen különleges státuszának a lehetősége. Ez a bizonytalanság azonban Petru Groza kommunista dominanciájú kormányának 1945. március 6-i kinevezése után megszűnt, és az észak-erdélyi területek visszakérültek Romániához,¹¹⁶ amit 1947-ben a párizsi békeszerződés aláírása szentesített.

¹¹² Zahorán (2009): i. m. 144–146.

¹¹³ Mikó Imre tanulmányát lásd: Mikó Imre: A székely közületi kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség*, (1934), 13. 365–378. és *Magyar Kisebbség*, (1934), 15–16. 441–464.

¹¹⁴ Erről lásd: Bárdi-Pál (2016): i. m. 478–485.

¹¹⁵ Bárdi-Pál (2016): i. m. 620–644. Lásd még: Egry Gábor: A mócok útján Székelyföldre? Elmaradottság, fejlesztéspolitika és regionalizmus a 20. század első felében. In Orbán (2018): i. m. 497. Továbbá Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa, 2015. 105–108., 189–201.

¹¹⁶ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda, Erdélyi Múzeumi

A Székelyföld ezt követően a népi demokratikus, majd szocialista Romániába integrálódott, szervesen illeszkedve a román közigazgatási rendszerbe.¹¹⁷ Ennek megfelelően a régió adminisztrációjának alakulása is az országos változásokat követte – az 1950-ben bevezetett tartományi beosztást, annak 1952-es, majd 1960-as módosítását, végül pedig az 1968-as „megyésítést”.¹¹⁸ Az integráció természetesen a fejlesztéseket is érintette: míg 1946-ban a háromszéki szakemberek még egy komplex, az egész térségre kiterjedő gazdasági programról tanácskoztak, a kiépülő kommunista diktatúra néhány éven belül más irányt szabott, és a Székelyföldet is betagolta a tervezdélködésbe.¹¹⁹ Ugyanakkor az új politikai, társadalmi és gazdasági rend (államosítás, kollektivizálás stb.) bevezetését a régióban a magyar nemzetiségű párttagok hajtották végre.¹²⁰

Az 1950-es, 1960-as években a hagyományos társadalmi és gazdasági viszonyok jelentősen átalakultak (például megszűnt az önálló gazdasági rendszer),¹²¹ ám paradox módon épp ekkor, a szigorú központosítás körülményei között éledt újjá – még ha csak részleges és meglehetősen torz formában is – a székelység helyi önrendelkezésének eszméje. A román vezetés idegenkedése ellenére¹²² ugyanis a szovjetek – és személyesen Sztálin – útmutatásai alapján¹²³ 1952-ben létrehozták a Székelyföld modern kori történetének egyetlen működő autonóm struktúráját, a „Magyar Autonóm Tartományt”¹²⁴ (románul *Regiunea Autonomă Maghiară*, a továbbiakban MAT).

Egyesület – Pro-Print, 2004. 54–107.

¹¹⁷ Az 1944 utáni időszakról lásd még: Lăcătușu–Lechințan–Pătrunjel (2003): i. m. 81–82.

¹¹⁸ Erről lásd: Ana Maria Petrescu: România. Evoluția istorică a organizării administrative. Delimitări teritoriale actuale. *Urbanismul – serie nouă*, (2012), 11. 56–61.

¹¹⁹ Bárdi–Pál (2016): i. m. 717., 722.

¹²⁰ Ezzel kapcsolatban Stefano Bottoni úgy fogalmaz, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását is „a székelyföldi új magyar elit *meggyőződéses sztálinizmusa és példás fegyelmzettsége* tette lehetővé”. Stefano Bottoni: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 314. (*Kiemelés az eredetiben.*) Lásd még: Bárdi–Pál (2016): i. m. 718–729.

¹²¹ Bárdi–Pál (2016): i. m. 722.

¹²² Mioara Anton: Un proiect controversat: Regiunea Autonomă Maghiară – de la modelul stalinist la recurența naționalistă. *Revista Istorică*, (2012), 3–4. 377–379.

¹²³ Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008. 41–45.

¹²⁴ Az eredetileg „Székely Autonóm Tartomány” megnevezést a Román Kommunista Párt első titkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej szorgalmazására módosították „Magyar Autonóm Tartományra”. Lásd: Anton (2012): i. m. 379.

3. ábra: Marosvásárhely, a Magyar Autonóm Tartomány székhelye a városházával, a Kultúrpalotával és a Sztálin-szoborral (1956)

Forrás: Nagy Anna Éva / Azopan.ro

A MAT kapcsán Bárdi Nándor kiemeli, hogy a „Sztálin ajándékeként” kialakított autonómia egyfajta kísérlet volt a nemzetiségi kérdés idegen és kikényszerített modell alapján való megoldására, amely ugyanakkor azt is bizonyította, hogy a társadalom átalakítása nem vezet nemzeti konfliktushoz. Moszkva pedig akár zsarolhatta is vele a román vezetést.¹²⁵ A lenini és sztálini nemzetiségpolitika szellemében létrejött, 13 500 km² kiterjedésű, Marosvásárhely székhelyű autonóm tartomány magában foglalta a történelmi Székelyföld nagyobb részét. Lakossága (az 1956-os népszámlálás adatai alapján) több mint 730 ezer fő volt, amiből 77%-ot alkottak magyar, 20%-ot pedig román nemzetiségűek (a német, zsidó, cigány és egyéb nemzetiségűeken túl).¹²⁶

¹²⁵ Bárdi Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Budapest, L'Harmattan, 2017. 64–65.

¹²⁶ Oláh Sándor: A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. Vázlatos statisztikai betajolás, különös tekintettel a gazdaságra. In Bárdi (2005): i. m. 617.

Stefano Bottoni monográfiájában úgy foglalja össze a MAT jellegét – és emlékezetét –, hogy egyszerre lehet rá tekinteni „kirakatként”, „magyar gettóként” és „üvegházként”. Vagyis az autonóm Székelyföld egy olyan terepnek bizonyult, ahol az autonómia – a totalitárius kommunista rendszeren belül – csak formálisan érvényesülhetett; amelyet le lehetett választani a romániai magyarság többi részétől, Erdély délkeleti sarkába „szorítva be” a kisebbségi jogok gyakorlását; illetve amely az otthonosság érzetét biztosította a helyi magyar többség számára, korlátozott, de kétségkívül létező magyar intézményrendszerrel.¹²⁷ Noha a nemzeti identitás megéltése továbbra sem volt teljesen szabad,¹²⁸ a tartományban a magyar nyelv hivatalos státuszt élvezett, kiépültek a regionális intézmények, és fejlődött a magyar kultúra. A többnyire magyar nemzetiségű – természetesen a román államhoz lojális kommunista – helyi elit tevékenysége olyan kereteket biztosított a székelyföldi magyarság számára, amilyenekkel az Erdély többi részén élő magyarok nem rendelkeztek (sőt, épp a MAT fennállásának időszakában szűkítették tovább a többi tartományban élő magyarok jogait). Mioara Anton viszont arra mutat rá, hogy a szovjet vezetők tanácsára megalapított MAT nemcsak a nacionalizmus lehetséges újjáéledése szempontjából aggasztotta a román hatóságokat, és keltett reménységet az autonómia kiterjesztésére a magyar kisebbségben, hanem gyakorlatilag újraindította az erdélyi kérdést a román–magyar államközi kapcsolatokban is.¹²⁹ Bár az utóbbi körülmény ténylegesen csekély relevanciával bírt, a MAT fennállásának kétségkívül volt szimbolikus jelentősége is: egy többéves időszakra megjelenítette a székelység különállását, még ha nem is állami szinten, hanem csupán egy centralizált diktatúra egyik közigazgatási egységéként. A korábbi – és későbbi – időszakhoz képest, amikor egyáltalán nem jöhetett szóba az „etnikai alapú területi önkormányzat”, ez mindenképp látványos különbség volt.

Ennek a különállásnak, illetve magának az autonómiának a korlátait – és perspektíváját is – jól jelzi egyrészt az a tény, hogy sosem került sor az 1952-es alkotmányban is előírányzott tartományi státútum elfogadására,¹³⁰ másrészt az, hogy nem jelenhetett meg a MAT-ról szóló, Keszy-Harmath Sándor által szerkesztett monográfia sem.¹³¹ De a központból irányított tervezéskorlatok keretei között nem nyílt mód átfogó regionális fejlesztésre sem. Jóllehet a helyi elit az 1950-es évek végén megpróbálkozott egy ilyen tervezet kidolgozásával, a tartománynak inkább alárendelt szerep jutott az országos gazdaságfejlesztési programokban.¹³²

¹²⁷ Bottoni (2008): i. m. 425–428.

¹²⁸ Gagy József: Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet. Hatalom, értelmiség, társadalom. In Bárdi (2005): i. m. 404.

¹²⁹ Anton (2012): i. m. 382–384.

¹³⁰ Bottoni (2008): i. m. 89–91.

¹³¹ Bárdi (2017): i. m. 67–68. A monográfia végül 2009-ben látott napvilágot Nagy Béla gondozásában: Keszy-Harmath Sándor (szerk.): *Volt egyszer egy autonómia. Egy erdélyi monográfia 1959-ből*. Budapest, Szabad Tér Kft., 2009.

¹³² Bárdi-Pál (2016): i. m. 728–729.

A fokozatosan egyre „nemzetibbé” váló román kommunizmus még az ilyen korlátozott autonómiát sem tolerálhatta sokáig. A tartományt 1960-ban átszervezték – a történelmi Háromszéket leválasztották róla, helyette pedig román többségű területekkel egészítették ki –, és új nevet is kapott: Maros-Magyar Autonóm Tartomány (a továbbiakban: M-MAT) lett. Ráadásul a már csak alig több mint 61%-ban magyarok lakta tartomány¹³³ vezetésében is megnőtt a román nemzetiségű személyek száma. 1961-ben mind a marosvásárhelyi, mind pedig a tartományi első titkár posztjára román funkcionáriusokat neveztek ki, amit később további személycserék követtek.¹³⁴

Az új társadalmpolitikai koncepció már az 1960-as évek közepétől a nemzeti kisebbségeket is integráló „szocialista nemzet” lett, a területi elkülönülés és a kollektív jogok helyébe pedig a homogenizáció elve lépett.¹³⁵ 1968-ban, a tartományi rendszer megszüntetésével együtt az M-MAT-ot is felszámolták, és bár a megyék visszaállításának előkészítésekor felmerült egy „nagy székely megye” kialakítása, valamint az egykori Háromszék beolvasztása Brassó megyébe, végül két magyar többségű (Hargita és Kovászna) és egy „részben magyar” megye (Maros) jött létre a történelmi Székelyföld területén.¹³⁶ Az új megyei elitcsoportok kezdetben szintén rendelkeztek bizonyos mozgástérrel, és támogathatták a helyi magyar kulturális élet fejlődését, de a „székelyföldi” keretek kiiktatásával a megyékhez kötődő helyi identitás, a „hargitaiság” és a „kovásznaiság” építése került előtérbe.¹³⁷ Nicolae Ceaușescu egyre erőteljesebben kibontakozó „homogenizációs” politikája végül – Erdély korábban magyar jellegű városainak elrománosodását-elrománosítását követően – a Székelyföldet is elérte.¹³⁸ A „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” koncepciója ugyanis nemcsak a modernizációt és a társadalmi különbségek megszüntetését jelentette, hanem hosszabb távon egységes – román identitású és nyelvű – lakossággal is számolt, megvalósítása így a magyar intézményrendszer fokozatos leépítését és elrománosítását vonta maga után a magyar többségű megyékben is. A továbbra is Bukarestből koordinált, de a korábbiakhoz képest intenzívebb helyi fejlesztéseknek¹³⁹ is volt egy ilyen (mellék)hatásuk: az erőltetett iparosítás és urbanizáció

¹³³ Bottoni (2008): i. m. 418.

¹³⁴ Bottoni (2008): i. m. 422–424.

¹³⁵ Bárdi (2017): i. m. 98–99.

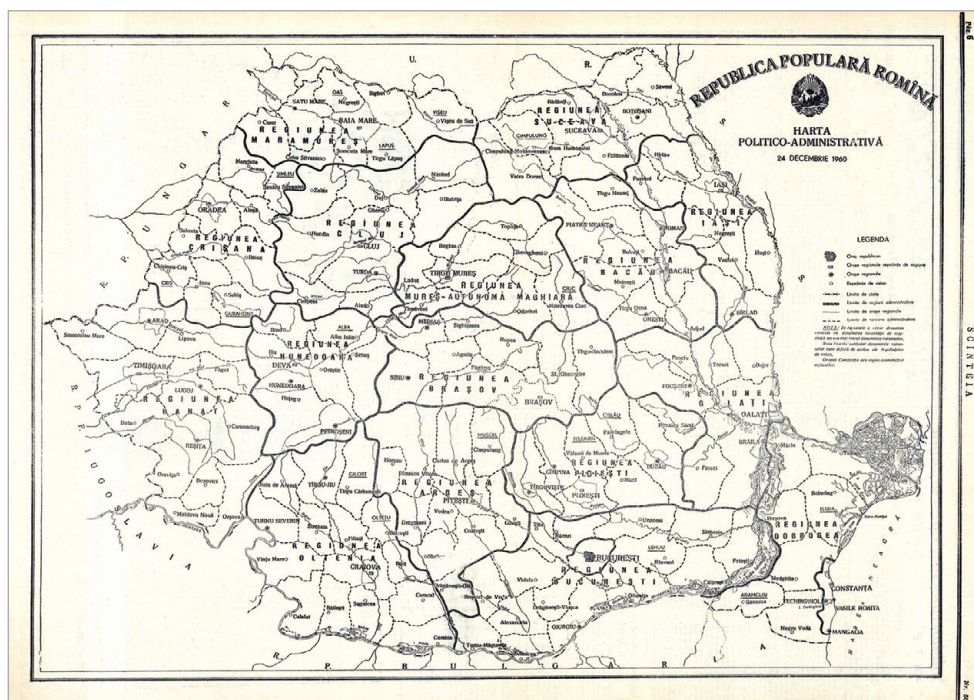
¹³⁶ Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Csíkszereda, Pro-Print, 2011. 33–45.

¹³⁷ Az előbbi kapcsán lásd: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. *Átmenetek*, (1991), 2. 77–89. Az utóbbi kapcsán: Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András – Kelemen Kálmán Róbert: *Újjászületés, Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013. 243–244. Összefoglaló áttekintést lásd: Bárdi-Pál (2016): i. m. 703–707.

¹³⁸ Bővebben lásd: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2017; Bárdi-Pál (2016): i. m. 707–715.

¹³⁹ Bárdi-Pál (2016): i. m. 729–731.

következtében a régió városaiban – különösen Marosvásárhelyen – érezhetően nőni kezdett a román nemzetiségű lakosok aránya és társadalmi súlya.¹⁴⁰ A romániai – és benne a székelyföldi – magyarság közösségként való felszámolását csak Ceaușescu diktatúrájának 1989 végi, a közép- és kelet-európai államszocialista rendszerek bukásának kontextusában bekövetkezett gyors összeomlása tudta megállítani.

4. ábra: A Maros–Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban

Forrás: Scinteia, 1960. december 25.

Székelyföldi autonómia vagy székely nemzetépítés? A székely önrendelkezés 1989 után

A romániai diktatúra bukása nemcsak a nemzeti kommunista rezsim végét jelentette, hanem az Erdélyben egyre nyomasztóbbá váló román nemzetállam-építés átmeneti megtorpanásával is járt.¹⁴¹ A magyar kisebbség vezetői abban bíztak, hogy az új, még körvonalazódó demokratikus viszonyok közepette a romániai

¹⁴⁰ Bárdi–Pál (2016): i. m. 774–785.

¹⁴¹ Ezzel kapcsolatban lásd: Sipos Zoltán – Szabó Tünde: Mit szúrunk el az elmúlt 30 évben? Salat Leventét kérdeztük (1.). *Átlátszó Erdély*, 2020. február 24.

magyarság nemzeti egyenjogúságra tehet szert.¹⁴² Az általános eufória és a magyar-román egymásra találás azonban csak néhány hétig tartott: egy sor incidens, majd az 1990. márciusi marosvásárhelyi etnikai konfliktus¹⁴³ és annak kezelése világossá tette, hogy a régi-új román hatalom továbbra is elutasítja a kollektív kisebbségi jogokat.¹⁴⁴ Az ilyen jellegű igényeket – főképp pedig az autonómiára vonatkozó magyar követeléseket¹⁴⁵ – a román politikai és értelmiségi elit, valamint a közvélemény túlnyomó része az ország integritásának veszélyeztetéseként és a magyar revizionizmus megnyilvánulásaként értelmezte, és ekképp is viszonyult hozzájuk. Az 1991 végén elfogadott új román alkotmány első szakaszába ismét bekerült az „egységes és oszthatatlan nemzetállam” fogalma, a szélsőséges román nacionalisták pedig rendre az erdélyi és főképp a székelyföldi magyarok románellenességével és szeparatizmusával riogattak.¹⁴⁶

Ebben a kontextusban a romániai magyarság politikai képviselőjét ellátó Romániai Magyar Demokrata Szövetség (a továbbiakban: RMDSZ) az önrendelkezés érvényesítésének erőltetése helyett¹⁴⁷ a fokozatos reformok útját választotta, és egyfajta „párhuzamos társadalomépítésbe” kezdett. Ez a koncepció egyszerre foglalta magában a többségi (román) társadalomba való integrációt és a tőle való, bizonyos mértékű elkülönülést – mindezt az RMDSZ a román hatalommal kötött kompromisszumok sorával és kormányzati szerepvállalásaival érvényesíti. A Kiss Tamás által „aszimmetrikus akkomodációként” leírt jelenség¹⁴⁸ azt takarja, hogy

¹⁴² Bővebben lásd: Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2014.

¹⁴³ Nicolae Ceaușescu bukása után Marosvásárhelyen a magyar emancipatorikus törekvések ellen a román nacionalisták sikeresen mozgósították a helyi – de főképp a környező falvakban élő – románokat, akik többször is rátámadtak a város magyar lakóira. A március 16–21. közötti zavargások több halálos áldozattal jártak, és hosszú időre meghatározták az interetnikus kapcsolatokat Marosvásárhelyen.

¹⁴⁴ Bővebben lásd: László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terbe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21*. Csíkszereda, Pro-Print, 2012.

¹⁴⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: Borbély Zsolt Attila: *Az erdélyi magyar politikai érdekképviselet negyed évszázada*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, 2015. 36–38. Vö.: Magyarai Nándor László – Magyarai-Vincze Enikő – Birtók József: *Ünnepélyes keretek közt végre kimondani. Adalékok az agyagfalvi botrány és háttérének feltárásához*. Kézirat. A Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa, Kolozsvár, 1991. Leltári szám: K802.

¹⁴⁶ Zahorán Csaba: Rendszerváltás a Székelyföldön. A romániai rendszerváltás etnikai vetülete. In Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 141–173. A székelyföldi románság 1989 utáni helyzetéről lásd még: Lăcătușu–Lechițașan–Pătrunjel (2003): i. m. 83–85.

¹⁴⁷ Ezzel kapcsolatban lásd: Borbély (2015): i. m. 66–70. Vö.: Domokos Géza: *Esély. Visszaemlékezés 1989–1992*. I–III. kötet. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996–1998; Kőrössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Budapest, Kossuth, 2013. 210–225.

¹⁴⁸ Kiss Tamás: Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok. *Magyar Kisebbség*, 20. (2015), 1–2. 30–64.

a szövetségnek ugyan gyakorlatilag fel kellett adnia az autonómiatörekvéseket, ám komoly eredményeket is kieszközölt. A „romániai magyar társadalom” természetesen messze nem független a román közegtől – a nemzetállami kereteken belül ez nem is lehetséges –, és gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális és egyéb szempontból is ezer szállal kötődik hozzá. Az állami struktúrákon belül és mellett kiépült magyar intézményrendszer azonban lehetővé teszi a magyar kisebbség etnokulturális reprodukcióját. Különösen érvényes ez a székelyföldi megyékben, amelyek kiterjedt magyar oktatási és kulturális intézményhálózattal rendelkeznek, a magyar választók pedig többnyire magyar nemzetiségű parlamenti képviselőket, valamint magyar többségű helyhatósági (önkormányzati) testületeket és vezetőket választanak. A decentralizáció előrehaladtában és az anyanyelvhasználati és egyéb kisebbségi jogok érvényesülésében ugyanakkor nagy szerepe volt Románia euroatlanti integráció melletti elköteleződésének, ami 2007-ben az ország uniós csatlakozásához vezetett.

A székelyföldi helyi hatalom tartós birtoklása és a kisebbségi magyar intézményrendszer létrehozása egy olyan berendezkedés – Tánzos Vilmos megfogalmazásában „kettős hatalmi szerkezet” – létrejöttéhez vezetett a magyar többségű megyékben,¹⁴⁹ amelyet egyszerre több oldalról is bírálják. A román nacionalisták a román nemzetállami eszme csorbulásaként értelmezik az 1990 óta kialakult székelyföldi helyzetet, és a helyi románság elnyomására és asszimilációjára panaszkodnak. A „számbéli kisebbségben élő” románok képviselőiben fellépő szervezetek általában az – elfogadhatatlan – „etnikai alapú területi autonómia”¹⁵⁰ de facto megvalósulásaként értelmezik az RMDSZ „székelyföldi etnokráciáját”, ami Magyarország folyamatos revizionista törekvéseivel együtt komoly fenyegetést jelent Románia területi integritására.¹⁵¹ Különféle beadványaikban, emlékirataikban, kiadványok sorában és számos parlamenti interpellációban arra figyelmeztetnek, hogy Harghita és Kovászna megyében „megszűnt a román állam tekintélye”,¹⁵² a régió pedig úgy működik, mint egy „állam az államban, himnusszal, zászlóval, címerrel”.¹⁵³

¹⁴⁹ Tánzos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 2. 339–362.

¹⁵⁰ Zahorán Csaba: „A Székelyföld nem létezik!” A székelyföldi autonómia az 1989 utáni román politikai diskurzusban. In Lagzi Gábor (szerk.): *Közép-Európa a 21. század küszöbén: regionális identitás és civil társadalom*. Veszprém, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2014. 65–96.

¹⁵¹ Lásd például Maria Cobianu-Băcanu: *S.O.S. românii din Covasna și Harghita*. Târgu-Mureș, Petru Maior, 1998; Ioan Lăcătușu: *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc – Harghita și Covasna*. București, România Pur și Simplu, 2004; Radu Baltasiu – Gabriel Săpunaru – Ovidiana Bulumac: *Slăbirea comunității românești din Harghita-Covasna – raport de cercetare*. București, Etnologică, 2013.

¹⁵² Senatul României: *Moțiune privind incapacitatea Guvernului de a asigura exercitarea autorității Statului pe întreg teritoriul țării*.

¹⁵³ Memorandum adoptat de participanții la Adunarea Forumului Civic al Românilor din județele Covasna, Harghita și Mureș, Toplița, 20 martie 2010. In Ioan Sabău-Pop – Ioan Lăcătușu (szerk.): *Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș în slujba dăinuirii neamului românesc în Transilvania: FCRCM 2005–2015*. Sfântu-Gheorghe, Eurocarpatica, 2015. 108.

5. ábra: A 2000-ben helyreállított Vasszékely szobra Székelyudvarhelyen (2016)

Forrás: a szerző felvétele

A román vészjelzések ellenére azonban a „helyi magyar hatalomnak” komoly határokat szab a román állam szerkezete: a központi hatóságok, különösen a prefektúrák, illetve a karhatalom működése, továbbá például a pénzforrások elosztása csak korlátozott önkormányzatiságot tesz lehetővé.¹⁵⁴ Épp erre hivatkoznak a román nyilvánosságban többnyire „radikálisként” emlegetett magyar csoportok, amelyek keveslik az elért eredményeket, és tulajdonképpen az önrendelkezés eszméjének elárulásával vádolják az RMDSZ-t. Az 1990-es években ugyanis az autonómia kiemelt célként fogalmazódott meg az RMDSZ-en belül,¹⁵⁵ ám a különféle kormánykoalíciókban való részvétellel¹⁵⁶ lekerült a napirendről. A szövetség által szorgalmazott kisebbségi törvényt (benne a kulturális autonómiával)¹⁵⁷ és a magyar közösségek számára

¹⁵⁴ Tánczos (1998): i. m. 342–346., 348–353.

¹⁵⁵ Kántor Zoltán – Majtényi Balázs: Autonómia-modellek Erdélyben – Jövőkép és stratégia. *Magyar Kisebbség*, 9. (2004), 1–2. 6–10.; Bakk Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1991 után. *Magyar Kisebbség*, 9. (2004), 1–2. 39–50.

¹⁵⁶ Az RMDSZ először 1996–2000 között, majd 2004–2008, 2009–2012 és 2014–2015 között volt (2020 óta pedig újra) tagja az aktuális kormánykoalíciónak, míg 2000–2004 között kívülről támogatta a kormányt.

¹⁵⁷ A 2005-ös kisebbségi törvénytervezettel kapcsolatban lásd a *Magyar Kisebbség*, (2005), 1–2. számát.

kedvező közigazgatási reformot (benne egy magyar többségű székelyföldi fejlesztési régió kialakításával) pedig azóta sem sikerült keresztülvinni.¹⁵⁸

Az 1989-es fordulat óta ismét jelentkező, de az 1990-es évek végén háttérbe kerülő romániai magyar autonómia-tervekben¹⁵⁹ az RMDSZ ellenzékének intézményesülése jelentett újabb változást a 2000-es évek elején. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (majd az Erdélyi Magyar Néppárt) és a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) megalapítása után – Románia EU-s integrációjának kontextusában – az autonómia követelése visszatért a romániai nyilvánosságba. Az 1918 végén Budapesten megalakult történelmi Székely Nemzeti Tanácsra saját elődjeként hivatkozó¹⁶⁰ SZNT 2004-ben fogadta el autonómiastatútumát. Ez a Csapó I. József volt RMDSZ-es szenátor által az 1990-es években kidolgozott, a „belső önrendelkezés elvéből” kiinduló tervezetből született, és részletesen szabályozza az elképzelt autonóm régió működését. A statútum 1. szakaszának első két pontja kimondja, hogy:

„1. Történelmi azonosságának kifejezéseként, polgárai esélyegyenlőségének biztosítása érdekében, a magyar nemzeti önazonosság védelmében, Székelyföld lakossága önkormányzati közösséggé alakul. 2. Székelyföld közigazgatási rendje a földrajzi, gazdasági, társadalmi és kulturális körülményekre, lakosságának arra a történelmi óhajára épül, hogy autonómiát biztosítsanak számára.”

A tervezet közel 130 szakaszban ismerteti a Székelyföld („Terra Siculorum/Ținutul Secuiesc”) kiterjedését, az autonómia szerkezetét és működését,¹⁶¹ a nemzeti/országos/regionális kötődésekkel párhuzamos helyi identitások továbbélését figyelembe véve pedig felelevenítené és integrálná a hagyományos székeket. A közel 10 000 km² területű, több mint 800 000 lakosú (akiknek több mint háromnegyede magyar) régió¹⁶² létrehozására irányuló törvényjavaslatot a román parlament elé is beterveztették, ám az érdemi vita nélkül elvetette – mint az „alkotmány első szakaszával ellentétes” kezdeményezést. Az SZNT ezért 2006–2008 között egy „nem hivatalos népszavazást” is lebonyolított a Székelyföldön, amelyen a közel 400 000 szavazatra jogosult személyből több mint 200 000-en vettek részt, többségük (több mint 99%) pedig

¹⁵⁸ Erről bővebben lásd: Bajtalan Hunor: Székelyföld a romániai régióépítés keretében. *Magyar Kisebbség*, 21. (2016), 1. 7–37.

¹⁵⁹ Az erdélyi magyar autonómia-tervekkel kapcsolatban lásd: Bognár Zoltán: A romániai magyar autonómia-tervek kronológiája 1989–2004. *Adatbank – Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár*; Bakk Miklós: Az autonómia-tervezetek és -viták kronológiája. *Mensura Transylvanica*, 2017. június 27. A tervezetek elemzését lásd: Bognár Zoltán: Romániai magyar autonómia-koncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek. *Társadalom és Politika*, 4. (2008), 1–2. 85–117.

¹⁶⁰ A Székely Nemzeti Tanács budapesti ünnepi ülésének határozattervezetei. *Székely Nép*, 2010. november 19. Ezzel kapcsolatban lásd: Zahorán Csaba: Reciklált történelem. A múlt instrumentalizálása a jelenlegi magyar és román nemzetépítésben. *Aetas*, 34. (2019), 1. 18–37.

¹⁶¹ Lásd: Székely Nemzeti Tanács: *Székelyföld autonómia statútuma*. Sepsiszentgyörgy, [k. n], 2009.

¹⁶² A Magyar Élettér Alapítvány által az SZNT tervezete alapján készített térkép adatai szerint a „jelenlegi Székelyföld” területe 9980 km², lakossága 809 ezer fő, amiből 613 ezer (76%) magyar.

támogatta az autonómiát. Noha az SZNT nyilatkozata szerint „[a] népszavazás eredménye egyértelműen igazolja: a székely nép, Székelyföld polgárai élni akarnak az önrendelkezés jogával, és ennek alapján határozottan igénylik Székelyföldnek, mint autonóm közigazgatási régióknak törvény általi létrehozását”, az akciót a román kormányzat a törvényjavaslathoz hasonlóan figyelmen kívül hagyta.

Az autonómiatervezeteket viszont nem csak román részről érték kritikák. Például Varga Attila RMDSZ-es képviselő és alkotmányjogász¹⁶³ úgy vélte, hogy a törvénytervezet benyújtása kompromittálta és „mitikus céllá” tette az autonómia gondolatát, ellehetetlenítve a vitát a román partnerekkel.¹⁶⁴ Szerinte a Csapó-féle javaslat – több más elképzeléshez hasonlóan – abból a szempontból is téves, hogy a nemzetállami felfogást tükrözve tulajdonképpen egy „székelyföldi nemzetállamot” valósítana meg a román egységes nemzetállamon belül.¹⁶⁵ Mások azt is kifogásolják, hogy az autonómiatervek szerzői túl keveset foglalkoznak a régió viszonylagos elmaradottságával, az elvándorlással és a helyi interetnikus kapcsolatokkal, és hogy a román aktorokkal való egyeztetésre sem kerül sor.¹⁶⁶

A román ellenállás dacára azonban az SZNT folytatta a székelyföldi nemzet-építést, és – ahogy arra Patakfalvi-Czirják Ágnes is rámutatott – fokozatosan a „virtuális államiság” egyre több elemével próbálja felruházni a tervezett régiót.¹⁶⁷ Az 1921-ben megkomponált „székely himnusz” mellé 2004-ben megalkotta a kékarany színű, napcsillagos-holdas „székely zászlót” és címert, amelyeket 2009-ben a Székelyföld jelképeinek nyilvánított, bevezette – és minden év március 10-én rendszeresen megtartja – a régió ünnepének szánt „Székely Szabadság Napját”,¹⁶⁸ és létezik már székely bélyeg, valamint „SIC”-gépkocsijel is. A székely autonómia melletti mozgósítást szolgálják az olyan akciók is, mint a „Székelyek Nagy Menetelése”¹⁶⁹ vagy az őrtüzek,¹⁷⁰ de a regionális identitás erősítéséből az RMDSZ helyi vezetői is kiveszik a részüket, például a Székely Vágta¹⁷¹ támogatásával, továbbá

¹⁶³ Varga Attila 2016 óta a román alkotmánybíróság tagja.

¹⁶⁴ Varga Attila: Autonómia – mint politikai beszédtema, mint társadalmi igény, mint közjogi állapot. *Magyar Kisebbség*, 9. (2004), 1–2. 213.

¹⁶⁵ Varga (2004): i. m. 213.

¹⁶⁶ Például egy interjúban Salat Levente. Lásd: Kertész Melinda: Nem elég frusztrált a romániai magyarság az autonómiához? *Transindex*, 2013. szeptember 20. Lásd még például: Jakab Attila: *Székelyföld. Mítosz és valóság*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2005. 31–34.

¹⁶⁷ Bővebben lásd: Patakfalvi-Czirják Ágnes: *A székely zászló a politikától a hétköznapokig*. Budapest, Napvilág, 2021. Különösen: 36–48.

¹⁶⁸ Erről lásd: Patakfalvi-Czirják Ágnes: Ünnepélyes keretek közt újra és újra kimondani. A Székely Szabadság Napjának elemzése. In Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés. Emlékezet, identitás, politika*. Budapest, Pesti Kalligram, 2018. 216–247.

¹⁶⁹ Lásd például: Rostás Szabolcs: Székelyföld autonómiát követel. *Magyar Nemzet*, 2013. október 28. 1., 9.

¹⁷⁰ Lásd például: D. Nagy István: Őrtüzekkel az önrendelkezésért. *Háromszék*, 2019. október 28.

¹⁷¹ Lásd: www.szekelyvagta.ro

olyan kiadványok finanszírozásával, mint a *Székelység története* oktatási segédkönyv¹⁷² vagy a háromkötetes *Székelyföld története* című reprezentatív szakmunka.¹⁷³ Mindez a nemzeti vagy regionális önrendelkezés tipikus megnyilvánulásának tekinthető, még ha az RMDSZ és az SZNT is egyaránt elzárkózik mind a szeparatizmustól, mind pedig a székelységet önálló nemzetként meghatározó koncepciótól.¹⁷⁴

Az utóbbi viszont nem idegen azoktól a radikálisabb csoportoktól, amelyek a székelységet – a magyaroktól is megkülönböztetett – önálló, a szkíta–hun származás és az őshonosság tudatára építő nemzeti közösségként fogalmazzák meg. Ilyen hangok már az 1990-es évek elején feltűntek,¹⁷⁵ de később, az ezredforduló utáni autonomista mozgalmon belül kaptak új lendületre. Az utóbbiak közül például Borsos Géza, az SZNT egyik vezetője a népeknek a nemzetközi jogban is elismert önrendelkezési jogára hivatkozik:

„A történelem során a székelység mindég is székely népként, székely nemzetként határozta meg önmagát, Székelyföldet pedig a »mű országunk«-ként¹⁷⁶ nevezte meg. Utoljára 1918-ban, a Székely Nemzeti Tanács akkori alakulásakor tette ezt egyértelművé. Ennek a stratégiának megfelelő fogalmak: »székely nép«, »székely nemzet«, népek önrendelkezési joga, társnemzet, szövetségi állam stb. Fő jellegzetessége, hogy a magát népként meghatározó közösség önkaratából táplálkozó és önjelére támaszkodó egységes fellépéssel próbálja célját, területi önigazgatását, függetlenségét elérni.”¹⁷⁷

A székelység önállóságának hívei a román állam mellett azokat is bírálják, akik a kisebbségi jogérvényesítés útját választották, továbbá akik a székelyekre a magyarság egyik alcsoportjaként tekintenek.¹⁷⁸ Hasonló logikára támaszkodhatott az a kezdeményezés is, amellyel 2017-ben a „Székely Világszövetségnek” nevezett szervezet a székelység magyarországi nemzeti kisebbségként való bejegyzését próbálta meg elérni. Az USA-ból működő csoport vezetője szerint ugyanis ha más or-

¹⁷² Hermann Gusztáv Mihály (főszerk.): *A székelység története. Tankönyv és kézikönyv diákoknak és felnőtteknek*. Székelyudvarhely, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, 2015; Vö.: Marius Diaconescu: Mit și manipulare prin manualul de istorie a secuilor. *Historia*, (2013), 134. 19–23.; Hermann Gusztáv Mihály: Védőbeszéd „tévelygő történészekért”. *Transindex*, 2013. március 20.

¹⁷³ Az MTA BTK könyvbemutatójának felvétele. Lásd: <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/channel-s/2109/a-szekelyfold-tortenete-i-iii-monografia-bemutatoja>

¹⁷⁴ Lásd például a 2008 óta az SZNT élén álló Izsák Balázs írását: A székelység a magyar nemzet része. *Székely Nemzeti Tanács*, 2018. július 21.

¹⁷⁵ Hermann Gusztáv Mihály: A székelység-tudat változásai. In *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból, 2001. október 10–12.* Csíkszereda, Székelyföld 2000 Munkacsoport, 2002. 343–352.

¹⁷⁶ Értsd: „a mi országunk”.

¹⁷⁷ Borsos Géza: „Székelyek kettős szorításban”. In Borsos Géza – Patrubby Miklós: *Nemzet-e, vagy nép-e a székelység? Netán kisebbség?* Magyarságtudományi Füzetek – Kisenciklopédia 26. Budapest, Magyarok Világszövetsége, 2015. 74. Lásd még: Borsos Géza: A Székely Nemzet időben és térben. *Székely Nemzeti Tanács*, 2008. augusztus 12.

¹⁷⁸ Borsos (2015): i. m. 75.; Benkő Emőke: A székely nép hóhérai közöttünk vannak. In Borsos–Patrubby (2015): i. m. 83–89.

szágokban, sőt az ENSZ-ben is elfogadják a székelyeket „őshonos népcsoportként”, az nemcsak az autonómia, hanem „az önrendelkezés kinyilvánítása, a függetlenedés felé” is utat nyithat.¹⁷⁹ A kísérlet azonban elbukott: az MTA TK Kisebbségkutató Intézete, amelytől az illetékes hatóságok szakmai állásfoglalást kértek, a székelyeket az „etnikulturális értelemben vett modern magyar nemzet részeként” határozta meg, megállapítva, hogy „[a] magyarországi nemzetiségként való hivatalos elismertetés objektív és törvényi feltételei tehát nem állnak fent”.¹⁸⁰

6. ábra: A Székelyek Nagy Menetelése (2013. október 27.)

Forrás: Albert Levente felvétele

Ezek a (külön)vélemények, csakúgy, mint a még radikálisabb felvetések¹⁸¹ azonban nem tudnak versenyre kelni az SZNT, az RMDSZ vagy akár az Erdélyi Magyar Néppárt (újabban az Erdélyi Magyar Szövetség) autonomista, illetve regionalista diskurzusaival, amelyekhez képest marginálisnak számítanak. Igaz, még az autonomista „fősodor” is meglehetősen féloldalas, hiszen a román pártok változatlanul elzárkóznak a kérdés megvitatásától. Az SZNT kezdeményezésein túl nem si-

¹⁷⁹ Bakó Bea: Öngyilkosság lenne bármelyik pártnak, ha nem ismernék el a székelyeket. *Azonali*, 2017. augusztus 2.

¹⁸⁰ A székelység a magyar nemzet része. *Magyar Tudományos Akadémia*, 2018. július 9.

¹⁸¹ Ezzel kapcsolatban lásd Patakfalvi-Czirják Ágnes: Nacionalista szubkultúra és közösség-építés – a Hatvannégy Vármegye Ifúsági Mozgalom Erdélyben. *Replika*, (2017), 5. 165–189.

került a fejlesztési régiók átrajzolása sem, ami során az RMDSZ szakemberei és a nyilvános vitába bekapcsolódó értelmiségiek az Európai Unió által kínált keretek között – és az EU „nyelvén” – fogalmazták meg a térség modernizációját az etnoregionális törekvésekkel ötvöző elképzeléseket, mintegy folytatva az immár százéves hagyományt.¹⁸² A román politikai elit részéről szinte egyöntetű ellenkezés fogadta az RMDSZ 2014-ben közzétett, a dél-tiroli autonómiát mintául vevő tervezetét is,¹⁸³ és a parlamentben is rendszeresen leszavazzák az időnként újra és újra benyújtott autonómia-törvényjavaslatot.

Az egységes román nemzetállam doktrínájának hívei mindeközben az Európai Unióban az utóbbi évtizedekben felmerült problémákra is hivatkozhatnak. A bevándorlás következtében kialakult társadalmi feszültségek, illetve a szeparatista jelenségek erősödése (például Katalónia, Skócia vagy Belgium esetében) ugyanis látszólag mind a kollektív kisebbségi jogok és az autonómia biztosítása ellen szólnak. Ezen túl a székelyföldi magyar autonomista mozgalmat sokan még ma is a „hagyományos” magyar revizionizmus aktuális megnyilvánulásaként értékeli,¹⁸⁴ noha a különféle szeparatista és autonomista csoportoktól (pl. ETA, IRA stb.) eltérően a székelyföldi önrendelkezés hívei kitarának a békés eszközök mellett.¹⁸⁵ Ennek alternatívája – az erőszak – pedig egyelőre csak fikciós művek lapjain bukkant fel.¹⁸⁶ Pedig a „belső önrendelkezést”¹⁸⁷ biztosító székelyföldi autonómia kétségkívül nagymértékben hozzájárulhatna a romániai magyarság közel felét magában foglaló székelyföldi magyar közösség helyzetének méltányos rendezéséhez. Annál is inkább, hogy a régió – ahogy Bodó Barna megjegyzi – kiterjedésével és népességével még *független* államokat is megelőz Európában (például Máltát, Ciprust vagy Luxemburgot), és besorolható lenne az Európai Unió NUTS-2 szintű régiói közé.¹⁸⁸ A székely megyék azonban továbbra is az 1998-as törvényi szabályozást követően Gyulafehérvár székhellyel létrehozott és alig 30%-ban magyarok által lakott „Központi

¹⁸² Lásd például: Kolombán Gábor: A Székelyföld fejlődési esélyei a román területfejlesztési politika keretei közt. *Magyar Kisebbség*, 8. (2003), 2–3. 5–35. Továbbá a vitaindítóra írt hozzászólásokat: Csutak István: *Új? Régi? Jó?* Marosvásárhely, RMDSZ, 2007; Modernizációs kerekasztal, 1. rész. *Transindex*, 2008. január 24. és Modernizációs kerekasztal, 2. rész. *Transindex*, 2008. január 25.

¹⁸³ Rostás Szabolcs – Kiss Előd-Gergely: Össztűz az RMDSZ autonómia-tervezetére. *Kronika Online*, 2014. szeptember 21.

¹⁸⁴ Újabbán lásd: Florin Abraham: Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente. In Pușcaș–Sava (2020): i. m. 267.

¹⁸⁵ Igaz, a szélsőséges Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom két kézdivásárhelyi vezetőjének kétes „terror-ügye” ezt a fenyegetést van hivatva igazolni. Lásd: Bak Miklós: A „székely terrorizmus” és a román „deep state”. *Élet és Irodalom*, 2016. szeptember 2. 9.; Szócs Levente: Titkolja a bíróság, miért ítélte el Bekét és Szócsöt a „székely terrorperben”. *Átlátszó Erdély*, 2019. május 25.

¹⁸⁶ Lásd David Autere: *Máglyatűz. A háború peremén*. Budapest, Reakció, 2018.

¹⁸⁷ Lásd Majtényi Balázs: *A nemzetállam új ruhája. A többkultúrú politikai közösség magyarországi intézményesülése*. Budapest, Kisebbségkutató Intézet, 2007. 84–88., 225–226.

¹⁸⁸ Bodó Barna: Jövőkép, autonómia – székely közigazgatás. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, (2018), 1. k. sz. 14.

Régióhoz” (*Regiunea Centru*) tartoznak, még ha román politikusok részéről időnként fel is merül, hogy az egyes megyéket akár különböző fejlesztési régiókba is be lehetne osztani.¹⁸⁹ Ez megbontaná az ország közepén lévő „magyar tömböt” – mint ahogy arra már többször is volt példa Trianon után¹⁹⁰ –, ami az asszimiláló nemzetállam mechanizmusával kezelné a „székelyföldi szeparatizmus” kihívását.

Az utóbbi évtizedben a székely önrendelkezés kérdése annyiban változott, hogy jóllehet már Romániának sem kell megfelelnie az euroatlanti csatlakozáshoz kapcsolódó elvárásoknak, az uniós fórumokon egyúttal új lehetőségek is nyíltak a kisebbségi jogérvényesítés előtt. Igaz, ezek megragadása nem egyszerű az alapvetően nemzetállamokra épülő – így a nemzeti kisebbségek kollektív jogai iránt kevésbé elkötelezett –, továbbá számos strukturális problémával küszködő EU-ban. De 2010 után új helyzetet teremtett a Fidesz–KDNP nemzetpolitikája is. Noha a külhoni magyar közösségek autonómiája erőteljes támogatást élvez a kormányzati diskurzusban, a magyarországi könnyített honosítás és a kettős állampolgárság tömeges felvétele inkább egy másik irányba mutat. A 2010 utáni intézkedések ugyanis elsősorban a határon túli magyarok *egyéni* és *magyarországi* emancipációját és integrációját könnyítik meg, Budapest egyre nagyobb összegű célzott támogatásai pedig szintén a Magyarországhoz való kötődés szorosabbra húzását szolgálják. Úgy tűnik, hogy az a transzszuverén nemzetépítés,¹⁹¹ amelyet az egymást követő Orbán-kormányok a „nemzet határokon felüli újraegyesítése”¹⁹² jegyében folytatnak, nemcsak Bukaresttel¹⁹³ és a magyarság romániai integrációjával kel versenyre, hanem a román nemzetállamiság falaiba ütközve egyébként is gyengülni látszó székelyföldi autonomista mozgalom erejét is visszafogja.

Tanulságok

A székely önrendelkezés vagy legalábbis valamilyen székely különállás eszméje végighúzódtott a Székelyföld 19–20. századi történelmében. Ám míg a dualista Magyarországon a székelyföldi magyar lakosság megelégedett a regionális identitás megőrzésével és ápolásával, valamint a helyi modernizációs törekvésekkel, a történelmi államkeretek széthullása az I. világháború végén indokoltá tette a székely

¹⁸⁹ Bajtalan (2016): i. m. 16.; Ioan Ianoş – Gabriel Pascariu: Începuturile politicii regionale în România. *Urbanismul*, (2012), 11. 74–79.

¹⁹⁰ A királyi diktatúra idején (1938–1940 között), a népi demokrácia első éveiben (1950–1952), majd a MAT átszervezése után (1960–1968 között). Lásd: Petrescu (2012): i. m. 57–59.

¹⁹¹ Csergő Zsuzsanna – James M. Goldgeier: Nacionalista stratégiák és európai integráció. *Regio*, (2018), 2. 5–56.

¹⁹² A jövőt illetően hinni kell az egy isteni örök igazságban. Interjú Kövér Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 2020. június 3. 5.

¹⁹³ Dan Tăpălagă: Jocul lui Orbán Viktor în Transilvania. *G4 Media*, 2019. október 7.; Sabina Fati: Poate recupera România de la Ungaria pârghiile de putere pierdute? *Dw*, 2021. április 29.

önállóság felelevenítését. Noha ez, számos más kérészállamhoz hasonlóan, egyfajta kényszermegoldásként merült fel az idegen – jelen esetben a román – hódítással szemben, 1918/1919 fordulóján úgy tűnhetett, hogy a háború lezárásának egyik meghatározó ideológiai alapvetése, a wilsoni „népek önrendelkezésének elve” legitímálhatja ezt a törekvést. A Magyarország területi integritásának megőrzésére törekvő központi és helyi magyar elitek tanácstalansága és erőtlensége, valamint az ellenérdekelt román fél gyors és határozott fellépése következtében azonban az önálló székely állam megalapítása végül elmaradt, és a párizsi békekonferencia során is inkább más szempontok érvényesültek. A székely önrendelkezés ettől kezdve – a II. világháború végéig – a revízió és a Románián belüli autonómia közötti skálán fogalmazódott meg. Noha az utóbbit is gyakran átmeneti megoldásként képzelték el a revízió megvalósulásáig, a tényleges helyi önkormányzatra szinte mindenki a székely(földi magyar) közösség megmaradásának elengedhetetlen biztosítékként tekintett. Intézményesülésére azonban csak a II. világháború után, egy néhány éves időszakban – a MAT (és részben az M-MAT) kialakításával – került sor, mégpedig a kommunista diktatúra alatt. Az 1989 végi romániai fordulat után az önálló székely állam létrehozása – különösen egy másik ország közepén – továbbra sem tűnik életszerűnek, az Európa más részein sikerrel alkalmazott autonómia viszont népszerű elképzelésként és mozgósító jelszökeként került vissza a helyi magyar nyilvánosságba. A román közbeszédben azonban olyan „mumusként” jelenik meg, amivel csak ijesztgetni lehet a közvéleményt, de tárgyalni nem lehet róla. A diktatúra bukása óta eltelt több mint három évtizedben így sem a területi autonómiára, sem a regionalizációra, illetve a – korszakban valamilyen formában végig jelen lévő – gazdaságfejlesztésre irányuló romániai magyar elképzeléseket nem sikerült összhangba hozni a román nemzetállam-építéssel. Ez hozzájárulhatott a magyar nemzetpolitikai stratégia módosulásához, amely 2010 után már elsősorban nem az autonóm keretek létrehozására, hanem a közvetlen – és Budapest-központú – nemzetépítésre irányul a Székelyföld vonatkozásában is.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa, 2015.
- Ablonczy Balázs: Székely identitásépítés Magyarországon a két világháború között. In Orbán Zsolt (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború. Tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda, Csíkszereda Kiadóhivatal, 2018. 467–485.
- Abraham, Florin: *Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente*. In Vasile Pușcaș – Ionel N. Sava (szerk.): *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- A jövőt illetően hinni kell az egy isteni örök igazságban. Interjú Kövér Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 2020. június 3. 5.
- Anton, Mioara: Un proiect controversat: Regiunea Autonomă Maghiară – de la modelul stalinist la recurența naționalistă. *Revista Istorică*, (2012), 3–4. 377–379.

- A Székely Nemzeti Tanács budapesti ünnepi ülésének határozattervezetei. *Székely Nép*, 2010. november 19.
- A székelység a magyar nemzet része. *Magyar Tudományos Akadémia*, 2018. július 9. Online: https://mta.hu/mta_hirei/a-szekelyseg-a-magyar-nemzet-resze-108883
- Autere, David: *Máglyatűz. A háború peremén*. Budapest, Reakció, 2018.
- Bajtalan Hunor: Székelyföld a romániai régióépítés keresztútjében. *Magyar Kisebbség*, 21. (2016), 1. 7–37.
- Bakk Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1991 után. *Magyar Kisebbség*, 9. (2004), 1–2. 39–50.
- Bakk Miklós: A „székely terrorizmus” és a román „deep state”. *Élet és Irodalom*, 2016. szeptember 2. 9.
- Bakk Miklós: Az autonómia-tervezetek és -viták kronológiája. *Mensura Transylvanica*, 2017. június 27. Online: www.mensura.ro/az-autonomia-tervezetek-es-vitak-kronologiaja/
- Bakó Bea: Öngyilkosság lenne bármelyik pártnak, ha nem ismernék el a székelyeket. *Azonnali*, 2017. augusztus 2. Online: https://azonnali.hu/cikk/20170802_ongyilkossag- lenne-barmelyik-partnak-ha-nem-ismernek-el-a-szekelyeket
- Balaton Petra: *A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések*. Budapest, Cartofil, 2004.
- Baltasiu, Radu – Gabriel Săpunaru – Ovidiana Bulumac: *Slăbirea comunității românești din Harghita-Covasna – raport de cercetare*. București, Etnologică, 2013.
- Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. kötet. 1867–1990. Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, (1998), 4. (2. kötet.) 243–256.
- Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas*, 8. (1993), 3. 76–120.
- Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák. A II. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai*. Csíkszereda, Pro Print, 1999. 29–113.
- Bárdi Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség*, 8. (2003), 2–3. 93–105.
- Bárdi Nándor: *Otthon és baza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013.
- Bárdi Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Budapest, L'Harmattan, 2017.
- Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2014.
- Bárdi Nándor – Zahorán Csaba: Utopias in the Shadow of Catastrophe: The Idea of Székely Self-determination after the Collapse of Austria-Hungary. In Angela Ilic – Florian Kührer-Wielach – Irena Samide – Tanja Žigon (szerk.): *Blick ins Ungerwisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum. 1917 und danach*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2019.
- Bekscsics Gusztáv: *A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön*. Budapest, Athenaeum, 1896.

- Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története*. I. kötet. *A kezdetektől 1562-ig*. Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- Benkő Emőke: A székely nép hóhérai közöttünk vannak. In Borsos Géza – Patrubby Miklós (szerk.): *Nemzet-e, vagy nép-e a székelység? Netán kisebbség?* Magyarságtudományi Füzetek – Kisenciklopédia 26. Budapest, Magyarok Világszövetsége, 2015.
- Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. *Átmenetek*, (1991), 2. 77–89.
- Biró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002.
- B. Kovács András: Az első órától a visszaramánosításig. In B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások*. Marosvásárhely, Mentor, 2006. 217–253.
- B. Kovács András: Ember vagy biológiai tartalék? A visszaramánosítás elmélete és gyakorlata Háromszéken – áltudomány és politika flörtje. In B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások*. Marosvásárhely, Mentor, 2006.
- Bodó Barna: Jövőkép, autonómia – székely közigazgatás. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, (2018), 1. k. sz. 6–43.
- Bognár Zoltán: A romániai magyar autonómia-törekvések kronológiája 1989–2004. *Adatbank – Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár*. É. n. Online: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=490>
- Bognár Zoltán: Romániai magyar autonómiakonceptciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek. *Társadalom és Politika*, 4. (2008), 1–2. 85–117.
- Boia, Lucian: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia, 2015.
- Borbély Zsolt Attila: *Az erdélyi magyar politikai érdekképviselet negyedik évszázada*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, 2015.
- Borsos Géza: A Székely Nemzet időben és térben. *Székely Nemzeti Tanács*, 2008. augusztus 12. Online: www.sznt.org/hu/szekelyfold/tanulmanyok/1172-a-szekely-nemzet-idoben-es-terben
- Borsos Géza: „Székelyek kettős szorításban”. In Borsos Géza – Patrubby Miklós (szerk.): *Nemzet-e, vagy nép-e a székelység? Netán kisebbség?* Magyarságtudományi Füzetek – Kisenciklopédia 26. Budapest, Magyarok Világszövetsége, 2015.
- Bottoni, Stefano: Nemzeti tervek, regionális identitás, mindennapi kompromisszumok, Székelyföld Nagy-Romániában (1919–1940). In Lagzi Gábor (szerk.): *Közép-Európa a 21. század küszöbén: regionális identitás és civil társadalom*. Veszprém, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2014. 57–61.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008.
- Bottoni, Stefano: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, (2001), 7–8. 66.
- Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel, 2004. 387–395.
- Cobianu-Băcanu, Maria: *S.O.S. românii din Covasna și Harghita*. Târgu-Mureș, Petru Maior, 1998.
- Cristescu, Florin: Gărzile militare românești din Transilvania și Marea Unire. *Historia Special*, (2018), 25. 44–46.

- Csergő Zsuzsanna – James M. Goldgeier: Nacionalista stratégiák és európai integráció. *Regio*, (2018), 2. 5–56. Online: <https://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/208>
- Csutak István: *Új? Régi? Jó?* Marosvásárhely, RMDSZ, 2007.
- Diaconescu, Marius: A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvéri határozatban. *Történelmi Szemle*, 61. (2019), 4. 745–762.
- Diaconescu, Marius: Mit și manipulare prin manualul de istorie a secuilor. *Historia*, (2013), 134. 19–23.
- D. Nagy István: Örtüzekkel az önrendelkezésért. *Háromszék*, 2019. október 28. Online: www.3szek.ro/load/cikk/127629/szekely-keresztény-mivoltunkat-megelni-ortuzekkel-az-onrendelkezesert
- Domokos Géza: *Esély. Visszaemlékezés 1989–1992*. I–III. kötet. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996–1998.
- Egry Gábor: Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918. *Századok*, (2013), 1. 3–31.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában (1918–1944)*. Budapest, Napvilág, 2015.
- Egry Gábor: A mócok útján Székelyföldre? Elmaradottság, fejlesztéspolitika és regionalizmus a 20. század első felében. In Orbán Zsolt (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború. Tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda, Csíkszereda Kiadóhivatal, 2018.
- Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2010.
- Falusi Norbert: *Két nemzet határán. Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925)*. Kolozsvár, Kriterion, 2020.
- Fati, Sabina: Poate recupera România de la Ungaria pârghiile de putere pierdute? *Dw*, 2021. április 29. Online: www.dw.com/ro/poate-recupera-rom%C3%A2nia-de-la-ungaria-p%C3%A2rghiile-de-putere-pierdute/a-57369659
- Ficeri, Ondrej: *Potrianiónské Košice. Premeny etnických identít obyvatel'ov Košic v medzivojnovom Československu*. Bratislava, Veda, 2019.
- Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen, 1918–1922. *Múltunk*, 61. (2016), 2. 158.
- Főcze János: Paál Árpád és a román hadsereg. Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás. *Korunk*, 29. (2018), 12. 31–41.
- Gagy József: Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet. Hatalom, értelmiség, társadalom. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005.
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.
- Gyáni Gábor: A nemzeti versus transznacionális történetírás: égető dilemmák. In Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018. 99–136.
- Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt (szerk.): *Magyarország története. 1918–1919, 1919–1945*. Budapest, Akadémiai, 1978.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- Hermann Gusztáv Mihály: A székelység-tudat változásai. In *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlődésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból, 2001. október 10–12*. Csíkszereda, Székelyföld 2000 Munkacsoport, 2002. 343–352. Online: https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1972.pdf

- Hermann Gusztáv Mihály: Védőbeszéd „tévelygő történészekért”. *Transindex*, 2013. március 20. Online: <https://welemeney.transindex.ro/?cikk=19881>
- Hermann Gusztáv Mihály (főszerk.): *A székelység története. Tankönyv és kézikönyv diákoknak és felnőtteknek*. Székelyudvarhely, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, 2015.
- Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, (2000), 2. Online: www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&clapid=15&cikk=m000230.html
- Iancu, Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*. Kolozsvár, Korunk Komp-Press – Iskola Alapítvány, 2020. 123–144.
- Ianoş, Ioan – Gabriel Pascariu: Începuturile politicii regionale în România. *Urbanismul*, (2012), 11. 74–79.
- Izsák Balázs: A székelység a magyar nemzet része. *Székely Nemzeti Tanács*, 2018. július 21. Online: www.sznt.org/hu/dokumentumok/kozlemenyek/945-a-szekelyseg-a-magyar-nemzet-resze
- Jakab Attila: *Székelyföld. Mítosz és valóság*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2005. 31–34.
- Jászi Oszkár: A romániai magyar kisebbség jövő lehetőségeiről. *Bécsi Magyar Ujság*, 1920. december 19. 1.
- Kántor Zoltán – Majtényi Balázs: Autonómia-modellek Erdélyben – Jövőkép és stratégia. *Magyar Kisebbség*, 9. (2004), 1–2. 6–10.
- Kertész Melinda: Nem elég frusztrált a romániai magyarság az autonómiához? *Transindex*, 2013. szeptember 20. Online: <https://itthon.transindex.ro/?cikk=21289>
- Keszy-Harmath Sándor (szerk.): *Volt egyszer egy autonómia. Egy erdélyi monográfia 1959-ből*. Budapest, Szabad Tér Kft., 2009.
- Kiss Tamás: Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok. *Magyar Kisebbség*, 20. (2015), 1–2. 30–64.
- K. Lengyel Zsolt: Az elnapolt alternatíva. Paál Árpád és az erdélyi magyar autonómia 1919–1920. In K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007. 97–107.
- K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007. 73–96.
- K. Lengyel Zsolt: A Tanácsköztársaság és Erdély. Vázlat a bolsevizmus és a transzszilvanizmus viszonyáról. In Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár (szerk.): *„...minden édenek neve vad poklokat büvöl...” A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Országház, 2020.
- Kolumbán Gábor: A Székelyföld fejlődési esélyei a román területfejlesztési politika keretei közt. *Magyar Kisebbség*, 8. (2003), 2–3. 5–35.
- Kőrössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Budapest, Kossuth, 2013.
- Lăcătuşu, Ioan – Vasile Lechinţan – Violeta Pătrunjel: *România din Covasna şi Harghita. Istorie. Biserică. Şcoală. Cultură*. Miercurea-Ciuc, Grai Românesc, 2003.

- Lăcătușu, Ioan: *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc – Harghita și Covasna*. București, România Pur și Simplu, 2004.
- László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21*. Csíkszereda, Pro-Print, 2012.
- L. Balogh Béni: *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29*. Kolozsvár–Budapest, Iskola Alapítvány, 2020.
- Linz, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel, 2004. 277–297.
- Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. București, Humanitas, 1998.
- Magyarai Nándor László – Magyarai-Vincze Enikő – Birtók József: *Ünnepélyes keretek közt végre kimondani. Adalékok az agyagfalvi botrány és hátterének feltárásához*. Kézirat. A Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa, Kolozsvár, 1991. Leltári szám: K802.
- Majtényi Balázs: *A nemzetállam új ruhája. A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményszerűsége*. Budapest, Kisebbségkutató Intézet, 2007. Online: <https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/multikulturalizmus/Majt%3c3%a9nyi%20nemzet%3c3%a1lam.pdf>
- Makkai László – Mócsy András (szerk.): *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Budapest, Akadémiai, 1986.
- Memorandum adoptat de participanții la Adunarea Forumului Civic al Românilor din județele Covasna, Harghita și Mureș, Toplița, 20 martie 2010. In Ioan Sabău-Pop – Ioan Lăcătușu (szerk.): *Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș în slujba dăinuirii neamului românesc în Transilvania: FCRCM 2005–2015*. Sfântu-Gheorghe, Eurocarpatica, 2015.
- Mikó Imre: A székely közületi kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség*, (1934), 13. 365–378.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941.
- Miskolczy Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*. Budapest, Lucidus, 2005.
- Modernizációs kerekasztal, 1. rész. *Transindex*, 2008. január 24. Online: <https://itthon.transindex.ro/?cikk=6646>
- Modernizációs kerekasztal, 2. rész. *Transindex*, 2008. január 25. Online: <https://itthon.transindex.ro/?cikk=6656>
- Nagy Károly: Néhány megjegyzés az önrendelkezési jogról. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (1993), 1–4. 299–322.
- Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944.
- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda, Erdélyi Múzeumi Egyesület – Pro-Print, 2004.
- Neuberger, Benyamin: Nemzeti önrendelkezés: egy fogalom dilemmái. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel, 2005.
- Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Csíkszereda, Pro-Print, 2011.
- Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2017.
- Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András – Kelemen Kálmán Róbert: *Újjászületés, Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményszerűsége 1968–1972*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013.

- Oláh Sándor: A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. Vázlatos statisztikai be-tájtólás, különös tekintettel a gazdaságra. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Előszó*. (é. n.) Online: <https://mek.oszk.hu/04800/04804/html/3.html>
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 2020.
- Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. (Közreadja Bárdi Nándor.) *Magyar Kisebbség*, 8. (2003), 2–3. 120–133.
- Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben*. I. kötet. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes: Nacionalista szubkultúra és közösségépítés – a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom Erdélyben. *Replika*, (2017), 5. 165–189.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes: Ünnepeles keretek közt újra és újra kimondani. A Székely Szabadság Napjának elemzése. In Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés. Emlékezet, identitás, politika*. Budapest, Pesti Kalligram, 2018. 216–247.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes: *A székely zászló a politikától a hétköznapokig*. Budapest, Napvilág, 2021.
- Petrescu, Ana Maria: România. Evoluția istorică a organizării administrative. Delimitări teritoriale actuale. *Urbanismul – serie nouă*, (2012), 11. 56–61.
- Platon, Gheorghe (szerk.): *Istoria românilor. Vol. VII, Tom II. De la independență la Marea Unire (1878–1918)*. București, Enciclopedică, 2003.
- Popa-Lisseanu, Gheorghe: *Originea secuilor și secuizarea românilor*. București, România Pur și Simplu, 2003.
- Preda, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în infăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In Vasile Pușcaș – Ionel N. Sava (szerk.): *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010.
- Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Helikon, 2020.
- Rostás Szabolcs: Székelyföld autonómiát követel. *Magyar Nemzet*, 2013. október 28.
- Rostás Szabolcs – Kiss Előd-Gergely: Össztűz az RMDSZ autonómia-tervezetere. *Krónika Online*, 2014. szeptember 21. Online: <https://kronikaonline.ro/belfold/ossztuz-az-autonomiatervezetre>
- Russu, Ion I.: *Români și secuii*. București, Științifică, 1990.
- Sebess Dénes: *Emlékirat az erdélyrészi telepítésről*. Marosvásárhely, (k. n.), 1905.
- Senatul României: *Moțiune privind incapacitatea Guvernului de a asigura exercitarea autorității Statului pe întreg teritoriul țării*. Online: www.senat.ro/pagini/control%20parlamentar/motiuni/Harghita-Covasna.pdf
- Sipos Zoltán – Szabó Tünde: Mit szúrtunk el az elmúlt 30 évben? Salat Leventét kérdeztük (1.). *Átlátszó Erdély*, 2020. február 24. Online: <https://atlatso.ro/velunk-elo-tortenelem/mit-szurtunk-el-az-elmult-30-evben-salat-levente-interju-1/>
- Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 5. (1994), 3. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00019/pdf/09.pdf>
- Szarka László: Kisebbségpolitikai alternatívák Kelet-Közép-Európában 1918–1938 között. In Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Budapest, Országház, 2017. 282–283.

- Székely Nemzeti Tanács: *Székelyföld autonómia státútuma*. Sepsiszentgyörgy, (k. n.), 2009.
- Szócs Levente: Titkolja a bíróság, miért ítélte el Bekét és Szócsót a „székely terrorperben”. *Átlátszó Erdély*, 2019. május 25. Online: <https://atlatso.ro/radikaliskok/alkotmanyos-rend-elleni-cselekmények/titkolja-a-birosag-miert-itelte-el-beket-es-szocsot-a-szekely-terrorperben/>
- Tánczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 2. 339–362.
- Tápálagá, Dan: Jocul lui Orbán Viktor în Transilvania. *G4 Media*, 2019. október 7. Online: www.g4media.ro/jocul-lui-viktor-orban-in-transilvania.html
- Tóth Norbert: A népek önrendelkezési joga. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. Online: <https://ijoten.hu/uploads/a-nepek-onrendelkezési-joga.pdf>
- Tóth Szilárd: A „kultúrizona” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. *Acta Siculica*, (2009). 525–532. Online: www.szm.ro/acta2009/525_532_toth_szilard.pdf
- Varga Attila: Autonómia – mint politikai beszédtema, mint társadalmi igény, mint közjogi állapot. *Magyar Kisebbség*, 9. (2004), 1–2. 211–225.
- Vörös, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa, Pisa University Press, 2010.
- Zahorán Csaba: Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. *Magyar Kisebbség*, 14. (2009), 1–2. 133–149.
- Zahorán Csaba: Rendszerváltás a Székelyföldön. A romániai rendszerváltás etnikai vetülete. In Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 141–173.
- Zahorán Csaba: „A Székelyföld nem létezik!” A székelyföldi autonómia az 1989 utáni román politikai diskurzusban. In Lagzi Gábor (szerk.): *Közép-Európa a 21. század küszöbén: regionális identitás és civil társadalom*. Veszprém, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2014. 65–96.
- Zahorán Csaba: Reciklált történelem. A múlt instrumentalizálása a jelenlegi magyar és román nemzetépítésben. *Aetas*, 34. (2019), 1. 18–37.
- Zahra, Tara: Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség mint elemzési kategória. *Regio*, (2017), 2. 5–42. Online: <http://real-j.mtak.hu/15233/2/169-280-4-PB.pdf>

Hírlapok

- A budapesti Székely Nemzeti Tanács kiáltványa. *Budapesti Hirlap*, 1918. november 27.
- A gyulafehérvári román nemzetgyűlés. *Pesti Hirlap*, 1918. december 3.
- A hazai románok kiáltványa a világ népeihez. *Budapesti Hirlap*, 1918. november 21.
- A kormány kiáltványa a néphez. *Népszava*, 1918. december 5.
- A magyar kormány tiltakozik a csehek támadása ellen. *Népszava*, 1918. november 12.
- A román nemzetgyűlés kimondta a Romániához való csatlakozást. *Pesti Hirlap*, 1918. december 3.
- A székely kongresszus. *Budapesti Hirlap*, 1902. augusztus 28.
- A székely nemzetgyűlés helyesli a kormány politikáját. *Világ*, 1918. november 30.
- A székelyek tiltakozása. *Pesti Hirlap*, 1918. december 3.
- Az elárastott ország. *Világ*, 1918. november 30.
- Az erdélyi magyarság az önrendelkezési jog alapjára helyezkedett. *Pesti Hirlap*, 1918. december 18.
- Hetvenezer magyar tüntetése Kolozsváron. *Budapesti Hirlap*, 1918. december 24.

Jászi Oszkár: A romániai magyar kisebbség jövő lehetőségeiről. *Bécsi Magyar Ujság*, 1920. december 19.
„Szent földünket nem fogjuk a részeges Ferdinánd kezére juttatni”. *Pesti Hírlap*, 1918. december 3.
Székely küldöttség Jászi miniszternél. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 21.
Székely Nemzeti Tanács. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 10.

“The Creation of a Neutral Szekler State Is a World Imperative.” The Concept of the Szekler Republic and the Question of Szekler Self-Determination from 1918 until the Present

The study presents the attempt to create an independent state in the Szekler region of Transylvania in the period of the dissolution of Austria–Hungary. Although it did not succeed in the end – there was not even a proclamation of independence – and Szeklerland, together with the Eastern counties of the Hungarian Kingdom became part of Greater Romania, the intent of regional self-determination remained an important component of the local people’s consciousness. In the introduction, the author overviews the roots of regional identity, from the colonisation of the region in the Middle Ages until the end of WW1. Then, he describes the chaotic events when – after the military defeat of the Dual Monarchy – the Hungarian and Romanian national movements were trying to achieve their goals, usually at each other’s expense. This led to a race of concepts about Transylvania’s future. One of these was Árpád Paál’s, a local Hungarian official, plan on the independent Szekler Republic. In this context, the author analyses Paál’s memorandum in which he outlined the idea and functioning of Szekler self-determination. We shall see that this concept was a desperate endeavour to avoid assimilation into the Romanian nation state, in which the author tried to use both the Wilsonian idea of national self-determination and local traditions as ideological tools. In spite of Paál and his colleague’s failure, their idea gradually developed into the core of local (Szekler–Hungarian) movement for autonomy. Moreover, it was the source of many other regional concepts of Hungarian autonomy from the interwar period through the peculiar form of autonomy during the communist dictatorship all the way to the present. The author presents the latter in the final part of the study.

Vákát oldal

III. Szlovjások, cipszerek, huculok, bolsevikok.

Megvalósult és elképzelt
kisállamok Északkelet-Magyarországon

Eperjesi utcaképlet (1912)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Janek István

Dvortsák Viktor álma, a Kelet-Szlovák Népköztársaság létrejötte és utóélete

Kik azok a szlovjakok? Egy identitásépítés kísérletének története

A Kelet-Szlovák Népköztársaság (vagy miként a korban hívták: Szlovák, illetve „Tót” Népköztársaság vagy Szlovják Népköztársaság) 1918-as kikiáltásának megértéséhez egészen a 19. század második feléig kell visszanyúlni. Ekkor jelent meg ugyanis az első irodalmi mű, amely a kelet-szlovák mozgalom egyik alapját képező nyelvjárásban, vagyis sárosi szlovák dialektusban íródott.¹ A sárosi szlovák nyelvjárás (szlovákul *šariščina*) elsősorban hangzása és szókészlete alapján tért el a 19. század utolsó harmadára irodalmi nyelvvé alakult közép-szlovák nyelvjárástól. A šariščinát a szlovák és a magyar nyelvészeti szakirodalom a kelet-szlovák dialektusokhoz sorolta, amelyekbe beletartozott a szepesi, abaúji és zempléni szlovák nyelvjárás is.² Ebben a nyelvjárásban a 19. század második felétől a magyar kormány támogatásával jelentek meg tankönyvek és vallásos kiadványok,³ sőt még egy magyar nyelvű nyelvtani összefoglaló is született Urbán Adolf hanusfalvi lelkész és iskolaszéki tanácsos tollából a *Sárosi tót nyelvtan vázolata* címmel.⁴ A Horthy-korban alkotó miniszteri tanácsos, Kászonyi Ferenc szerint e nyelvjárás egyfajta átmenetet képezett a szlovák, a lengyel, a kárpátaljai ruszin és az ukrán nyelvek között, és a történelmi Magyarország északi és északkeleti régiójában, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Szepes, Sáros vármegyékben volt honos.⁵

A 20. század elején a sárosi kelet-szlovák nyelvjárást beszélők elsősorban nyelvükben különböztek a nyugatszlovák régióban élő szlovákságtól, saját magukat pedig szlovjáknak nevezték. Ráadásul a kelet-felvidéki vármegyék nem tudtak

¹ 1844-ben Kassán jelent meg Ján Andraščík római katolikus pap *Šenk palenčeni* című színdarabja, amely egyúttal az alkoholelleses mozgalom egyik kulcsfontosságú, sárosi szlovák dialektusban készült műve. A szlovják kérdéshez és előzményeihez lásd: Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjákok: a nemzet határai. *Limes*, 16. (2003), 3. 55–66.

² A szlovák mozgalom történetéről bővebben lásd: Gayer Veronika: Slojacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. *Mesto a Dejiny*, (2014), 3. 68–83.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) K 28 Miniszterelnökség, Kisebbségi és Nemzetiségi osztály (1923–1944) 49. csomó (=cs.). 21798. szám alatt (=sz.) 1940. dec. 13.

⁴ Urbán Adolf: *Sárosi tót nyelvtan vázolata*. Eperjes, (k. n.), 1875. 25 A kérdéshez lásd még: Ladislav Tajták: K otázke vydavanie učebnic vo východoslovenskom nárečí. *Nové obzory*, (1964), 6. 43–57.

⁵ Kászonyi Ferenc: A szlovják kérdés. *Kisebbségvédelem*, 7. (1943), 3–4. 1.

olyan, a szlovák nemzeti mozgalom törekvéseivel azonosuló szlovák intelligenciát kitermelni, mint a nyugati megyék, ezért is hívták Štúrék ezt a területet a szlovák nemzeti gondolat temetőjének.⁶ Ezekben a vármegyékben is létezett szlovák intelligencia, de tagjai nagyrészt magyar érzelműek és a magyar államhoz voltak hűek, és nem keresték a kapcsolatot a cseh irányba politizáló szlovák elittel. Ebből kifolyólag az önálló „szlovják” (szlovákul *slovjak*) identitás kialakításában rejlt potenciál a 19. század utolsó harmadától a magyar kormány figyelmét is felkeltette. Budapest ugyanis a szlovják dialektus erősítésében felismerte a szlovák nyelv megosztásának lehetőségét, a magyar államhoz lojálisabb regionális elit támogatása pedig az öntudatosodó szlovák nemzetépítés gyengítésével is kecsegtetett. A szlovják identitás kialakulásához nagyon fontos volt az a terület, ahol a szóban forgó keletiszlovák nyelvjárást beszélők laktak, mivel ez a térség sajátos kultúrával rendelkezett, amelyet a szlovák, ruszin, német és magyar kölcsönhatások jellemeztek. A felső-magyarországi régió politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és nemzetiségi realitása a térségnek mindig sajátos arculatot adott.⁷ Például a szlovjákok által is lakott Sárosban négy nemzetiség és öt vallás keveredett egymással. A községek nyelvi fejlődése területén egyes települések esetében kiemelkedő jelentőségű volt, hogy éppen milyen nemzetiségű és felekezetű pap került oda, mert ez a körülmény akár évtizedekre is meg tudta határozni a falu lakói identitásának alakulását.⁸

A 19. és 20. század fordulójára a keletiszlovák nyelvjárást az írásbeliség kialakítása felé terelő személyek olyan papok és tisztségviselők lettek, akik akár meggyőződésből, akár egzisztenciális okokból a magyar nemzeteszmé hirdetőiként léptek fel, és a régió szlovákságát, vagyis az általuk szlovjákként nevezett népességet minél erősebben a magyar kultúrához és politikához kívánták közelíteni. Közéjük tartozott Répászky József⁹ enyickei plébános, akinek kezdeményezésére az 1860-as években a kelet-felvidéki megyék néhány iskolájában bevezették a keleti szlovák nyelvjárást, amivel megnyílt az út az önálló szlovják nyelv kialakulása előtt.¹⁰ A 20. század eleje a keletiszlovák írásbeliség nyitánya lett. Az érintett vármegyék vezetőinek nem kellett nemzetiségi ellenállással és mozgalmakkal számolniuk, hiszen a helyi, szűk szlovák értelmiségi réteg nagy része elmagyarosodott, és még a nyugati területeken élő szlovák vezetők sem mutattak túlzott érdeklődést e területek iránt.¹¹

⁶ Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovjákok, magyar oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században. In Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar-szlovák terminológiai kérdések*. Piliscsaba, Pons Strigoniensis, 2008. 6.

⁷ Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): *Reginálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18–20. storočia. – Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben*. Prešov, Universum, 2007. 188.

⁸ Sztancs Gábor: Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovják) etnikai régióról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 18. (2016), 3. 72.

⁹ Répászky József (1828–1897) katolikus pap. 1860–1873-ig plébános Boldogkőváralján, illetve Enyickén. 1873–1884-ig a kassai papnővelde tanára, majd a kassai székesegyház főesperese.

¹⁰ Tájétták (1964): i. m. 48–50.

¹¹ Tájétták (1964): i. m. 80.

A mozgalom Semsey Boldizsár, Sáros megyei főispán támogatásával saját lapot is indított *Naša Zastava (Zászlónk)* néven, amelynek első száma 1907. október 27-én jelent meg Eperjesen.¹² A lap a régió szlovák lakosságát következetesen szlováknak nevezte. Kezdetekben Zsebráczy Géza bártfai plébános volt a mozgalom egyik kiemelkedő ideológusa.¹³ A lap főszerkesztője Dessewffy István politikus és földbirtokos, míg segítője 1916-tól Dvortsák Viktor¹⁴ lett, aki már 1906-ban felvetette a sajátos, a Felvidék/Felső-Magyarország nyugati és középső régióiban élő szlovákoktól etnikailag elkülönülő keletiszlovák nemzet gondolatát. Ezzel a magyar kormányzat tudatába az úgynevezett „szlovák nemzetkoncepció” megalkotójaként került be, és a szlovák nyelv egyik legfőbb ideológusává vált.¹⁵ Dvortsák a *Naša Zastava* oldalain és könyveiben már 1918 előtt is folyamatosan amellet érvelt, hogy a nyugati és keleti szlovákság két különböző nemzet. Ezt tetézte azt állította, hogy a keleti szlovákok büszkén vallják magukat magyarnak, s mind öltözetükben, mind kultúrájukban a magyarságot tekintik modellnek. Véleménye szerint „a sárosi tótságot”¹⁶ „úgy nyelvi, mint faji tekintetben el kell választani a magyarság északnyugati vármegyéiben lakó tótoktól”.¹⁷

¹² Alojz Miškovič: *Maďarské úmysly so Slovákmi*. Bratislava, (k. n.), 1944. 8.

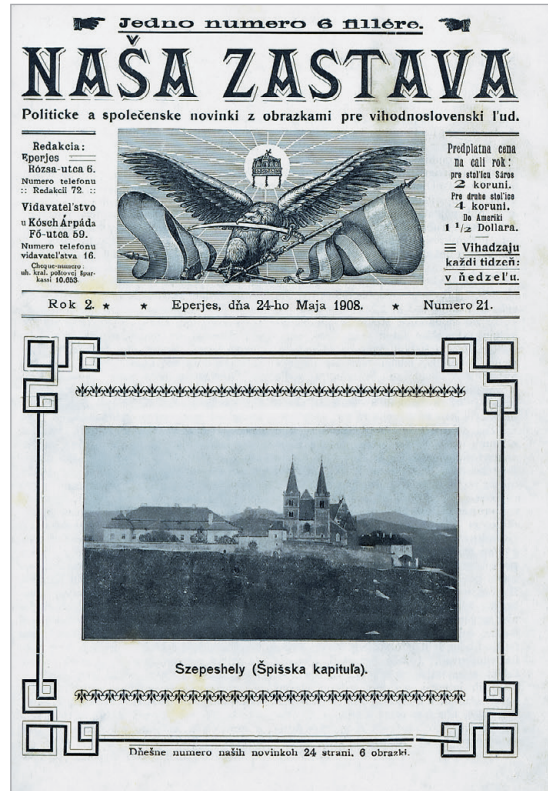
¹³ Szeghy-Gayer Veronika: Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán 1918–1919. *Századok*, 152. (2018), 6. 1215.

¹⁴ Dvortsák Viktor (1878, Felsővízköz – 1943, Budapest) neve egyes forrásokban Dvorcsák Viktorként és Dvortsák Győzőként szerepel, de néha Dvorcsák Győzőként, szlovákul pedig Viktor Dvorčákként írnak róla. Ő maga szlovák származású politikus, író, költő, Sáros megyei főlevéltáros volt. Középsiskoláit Bártfán, Eperjesen és Kassán végezte, majd filozófiai tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen és a párizsi Sorbonne-on. Külföldi tanulmányutakat tett Franciaországban, Németországban, Lengyelországban, Oroszországban és Olaszországban. 1904-ben Sáros megye főlevéltárosa lett, a következő évben házasságot kötött a tehetős francia családból származó Lataste Jozefinnel, akitől két lánya is született. Dvortsák 1910 és 1917 között az *Eperjesi Lapok*, 1917–1918 folyamán pedig az *Eperjesi Újság* szerkesztője volt. 1907-től a *Naša Zastava* újság segédszerkesztőjeként, majd főszerkesztőjeként dolgozott. Több történelmi tárgyú könyve is megjelent, de szlovák nyelvű verseket is írt. 1918. december 11-én Kassán kikiáltotta a Szlovák Népköztársaságot, amiért a csehszlovák hatóságok távollétében elítélték. Dvortsák ezt követően évtizedeken keresztül Magyarországon és külföldön fejtett ki propagandát egy Magyarországon belüli szlovák autonóm terület vagy államforma létrehozása érdekében, majd életre kellette a szlovák mozgalmat. 1943-ban halt meg Budapesten. Ablonczy Balázs: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Pozsony, Kalligram, 2011. 79–80.; Augustín Maťovčík: *Biografický lexikón Slovenska*. II. kötet. (C–F) Martin, Matica, 2004. 696.

¹⁵ Ábrahám (2003): i. m. 55–66.

¹⁶ Dvortsák 1916-ban a könyvében ő maga is csak sárosi tótságról beszél, de idővel maga is belátta, hogy nem elég csak a sárosiakat összefognia, hanem ezt kénytelen lesz majd kibővíteni. Így jutott el a szlovákok meghatározásához, majd Kelet-Szlovákiához és a „Kelet szlovákok” megnevezéshez. Be kellett látnia, hogy nagyobb számú népességet kell képviselnie, ha politikai eredményeket akar elérni. Ezt felfoghatjuk a részéről akár egy fejlődési szakaszként is vagy politikai szükségszerűségként a túlélésért folytatott harcban, 1918 második felében.

¹⁷ Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915*. Eperjes, Kósch, 1916. 32.

1. ábra: A Naša zastava szlovják lap egyik 1908-as száma

Forrás: https://content.slovakiana.sk/fileserver/public/doid=doid-5th6/content/pdf/_P.pdf

1918 novemberében a Felvidéken a keleti és nyugati részekén élő szlovákok etnikai különbözőségének eszméje politikai és államjogi dimenziót kapott. Ezt a nyelvi és kulturális különállást, valamint a magyar kultúrához való kapcsolódási viszonyt sok korabeli magyar politikus támogatta, így többek között Jászi Oszkár, majd később Bethlen István és Teleki Pál is,¹⁸ ami nemcsak az 1918-as összeomlás alatti kísérletekben, hanem később a különféle revíziós elképzelésekben is megnyilvánult.

Csehszlovákia létrejötte és a szlovják törekvések 1918 végén

Bár Csehszlovákia 1918. október 28-án alakult meg, az új ország határai még képlékenyek voltak. 1918. október 30-án, az északnyugat-felvidéki Turócszentmártonban a szlovákság politikai képviselete megalakította a Szlovák Nemzeti Tanácsot (a továbbiakban: SZNT), és elfogadta a Szlovák Nemzet Deklarációját, amelyben

¹⁸ Ablonczy (2011): i. m. 79.

kinyilvánította együttélési szándékát a cseh nemzettel, elutasította a magyar állam fennhatóságát, és kijelentette, hogy „a Magyarország határain belül élő cseh–szlovák nemzet nevében egyedül az SZNT jogosult nyilatkozni és eljárni”.¹⁹ Károlyi Mihály 1918. október 30-án táviratot küldött az SZNT-nek, amelyben közös együttműködést ajánlott a jövőre vonatkozóan.²⁰ Károlyi a teljes belügyi, oktatási, gazdasági kormányzati hatalmat felajánlotta az SZNT-nek a felső-magyarországi szlovák többségű járásokban, az úgynevezett „Tót Impérium” területén.²¹ A Cseh Nemzeti Tanácsnak és a cseh politikusoknak azonban más elképzeléseik voltak. Supka Géza prágai magyar követ 1918. november 7-én azt jelentette, hogy Csehszlovákia igényt tart Észak-Magyarország területére.²² A csehszlovák külpolitika irányítói, Edvard Beneš külügyminiszter és Tomáš Garrigue Masaryk a Felvidék megszerzésében a gyors katonai megoldásra helyezték a hangsúlyt. A csehszlovák vezetés átlátta, hogy a legelőnyösebb tárgyalási pozícióba úgy kerülhetnek a békekonferencián, ha birtokon belül vannak, ezért a *fait accompli* politikáját alkalmazták. Velük szemben Dvortsák Viktor 1918. november 2-án Eperjesen megalakította a Kelet-Szlovák Nemzeti Tanácsot (a továbbiakban: KSZNT),²³ amely a keleti területek vonatkozásában nem ismerte el a csehszlovák állam fennhatóságát. A Dvortsák által vezetett eperjesi KSZNT a magyar kormánynak küldött táviratában kijelentette, hogy a turócszentmártoni SZNT-től is független,²⁴ s „Magyarország északkeleti tótjainak” nevében tiltakozik a „nyugati tótok illetéktelen gyámkodása ellen”. Egyúttal azonnali önállóságot kért „a keleti tót nép” számára. Politikai irányultságát a következőképpen foglalta össze: „a keleti tót nép nyelvének, szabad érvényesülésének és fejlődésének jogát követelve hűséggel csatlakozik a magyar nemzeti tanácshoz”.²⁵ A táviratot Jászi Oszkárnak, a nemzetiségek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszternek küldték. Dvortsák és társai nagy reményeket fűztek Jászi Oszkár megoldási alternatíváihoz, így az úgynevezett „Keleti Svájc”-koncepcióhoz, a magyar kormánytól pedig anyagi támogatást reméltek.²⁶

¹⁹ Deklarácia slovenské ho národa. In Peter Švorc (szerk.): *Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914–1918)*. Košice, Slovo, 1991. 105.

²⁰ Szarka László: *A szlovákok története*. Budapest, Bereményi, 1993. 152.

²¹ A „Tót Impérium” koncepcióját és térképvázlatát lásd: Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 24. (1990), 5. 83–84.; Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1995. 260–261.

²² Vavro Šrobár: *Osvobodene Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920*. I. kötet. Praha, Čin, 1928. 212.

²³ Az eredeti forrásokban keleti szlovák dialektusban szerepelt: *Vichodno Slovenská Narodná Rada* szlovjákul.

²⁴ Miroslav Michela: *Trianon labirintusaiban*. Békéscsaba–Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, 2016. 20.

²⁵ MNL OL K 40 Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter (1918–1919), VII. tétel, 43. sz. 1918. nov. 2.

²⁶ A „Keleti Svájc” koncepciónak megfelelően Magyarországot demokratikus föderációvá alakították volna át, és a svájci minta alapján nemzeti kantonokat hoztak volna létre a területén, provizórikus jelleggel, a békekonferencia államhatárokról szóló döntéséig. Bővebben lásd: Szarka László: A helvét

Dvortsák, a wilsoni önrendelkezési elven fellelkesülve, elhatározta, hogy kezébe veszi az irányítást. 1918. november 4-én a KSZNT arra szólította fel a „szlovjácokat” (Slovjaci), hogy járják a saját útjukat, a nyugatiak nélkül. „Mindegyik nemzet megmozdult, mindegyik nemzet hangosan követeli a maga jogait! Hát csak mi, keleti szlovjácok nem követeljük a mi jogainkat? Hiszen mi is élni, mi is virágozni akarunk!” Dvortsák követeléseit a *Naša Zastava* oldalain szlovjác nyelven írta le:

„Mi is meg akarunk maradni továbbra is szlovjácoknak. [...] Nézzétek csak, a nyugati szlovácok már megmozdultak! De mi vajon hogyan bízhatnánk magunkat öreájuk? Rájuk, akiktől a mi egész múltunk, egész kultúránk, nyelvünk annyira elválaszt bennünket. [...] A csehek, ez a legutolsó és legistentelenebb nemzet szeretné országunkat, szülőföldünket felosztani és darabokra szabadalni. Szlovjácok! Keljete fel, ébredjete! El akarják orozni tőlünk ezt a szent földet. [...] Mindent megkapunk, amit követelünk, autonómiát kulturális, iskolaügyi, közigazgatási, politikai és igazságügyi vonatkozásban. Országunkban a tót nyelvnek olyan pozíciója lesz, mint amilyen a magyart megilleti! Hát mi egyébre van még szükségünk?”²⁷

A kiáltvány a nyugati és keleti szlovácok közötti kulturális, nyelvi és mentalitásbeli különbözőségekre apellált, miközben a csehekről negatív hangnemben szólt.

Dvortsák Viktor 1918. november 14-én újabb levelet küldött Jászi Oszkárnak, amelyben újból kifejtette a KSZNT elképzeléseit. A minisztertől azt kérték, hogy az eperjesi tanácsot tekintse a „keleti szlovácok” érdekvédelmi képviselőjének.²⁸ Noha beadványára nem kapott választ, Dvortsák nem adta fel a küzdelmet, és tovább szervezte és erősítette mozgalmát Eperjesen és a Felvidék keleti részén.

Jászi Oszkár kezdetben kitért a keleti szlovácok ügyében való állásfoglalás elől, mivel nem vette komolyan Dvortsák kezdeményezését. Azonban néhány héttel később a Milan Hodzával 1918. november 25. és 30. között zajló budapesti tárgyalások²⁹ során mégis felhasználta a „szlovjác” kártyát. Jászi itt mintegy fenyegetésként megemlítette, hogy a keleti szlovácok nem akarnak Csehszlovákiához tartozni. Erről a szlovák delegáció természetesen hallani sem akart, és arról tájékoztatta a magyar felet, hogy a keletiek nem illetékesek a demarkációs vonal meghúzásának ügyében.³⁰ Hodža egységes nemzetként kezelte a szlovácokat, és nem ismerte el a keleti és nyugati szlovácok közötti különbséget.³¹ Beneš végül megszakította

modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 17. (2008), 2.; Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum, 2009. 23–24.

²⁷ Vichodne slovjaci! *Naša Zastava*, 1918. november 17. 6–7.

²⁸ MNL OL K 40 VII. tétel, 2311/1918. sz.

²⁹ A tárgyalások az előzetes demarkációs vonalak kijelölése kapcsán zajlottak. Erről bővebben lásd: Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister, 1998. 113–125.; Zeidler Miklós: *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003. 40–41., 48–49.; Jindřich Dejmek – František Kolař: *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. I. kötet. Praha, ÚMĽV, 2001. 20. dok. 85–87.

³⁰ Jászi miniszter és a keleti tótok. *Világ*, 1918. december 7. 3.

³¹ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás*. Bécs, Bécsi Magyar Kiadó, 1920. 64.

Hodža budapesti tárgyalásait, a szlovák politikust és delegációját visszarendelte Prágába, kijelentve, hogy nekik soha nem is volt felhatalmazásuk a tárgyalások megkezdésére.³² A cseh kormány célja Hodža tárgyalásaival csak időnyerés volt, mert ekkor még nagyon kevés katonai egység állt a rendelkezésére.

Az önálló Kelet-Szlovákia gondolata, Kelet-Szlovákia önrendelkezésének gondolata

Jászi Oszkár az 1918. december 1-jei minisztertanácsi ülésen is érintette a „szlovjakok” kérdését. Kifejtette, hogy Hodža a keleti szlovjakok különállását és önállóságát nem fogadta el, így ő nem tudott Dvortsákkal komolyan tárgyalni. Jászi emlékirataiban Dvortsák Viktor mozgalmáról így írt: „[...] Ismertem a különböző szeparatistikus mozgalmak keleti tót vezéreit, s tudtam, hogy mögöttük komoly tömegek nem állnak [...]”.³³ Emellett a miniszter a szlovjak mozgalom vezetőiben a régi hatalom továbbélőit látta, és nem tekintette őket az új, népi és helyi akarat demokratikus képviselőinek.

Voltak, akik ezt később Jászi szemére vetették. Szviezsényi Zoltán gimnáziumi tanár a *Hogyan veszett el a Felvidék* című könyvében felrótta a miniszternek, hogy nem karolta fel időben Dvortsák mozgalmát. Jászi – írta – „[...] azonban a tótok (Dvortsák) megbízottjának hetykén kijelentette, hogy az eperjesi tanács nem képviseli a tót közvéleményt, nincsenek reprezentáló tót nevei s a tótokat kizárólag Hodža, Dula, Šrobár stb. képviselik”.³⁴ A miniszter ezt úgy értette, hogy a keletiek között nincsenek olyan szlovák politikusok, akiket tömegek követnének, és a politikai életben is lenne szavuk. Azzal is tisztában lehetett, hogy korábban a szlovjak mozgalom mögött a magyar kormányzati politika állt a szlovák nemzeti mozgalom mesterséges megosztásának céljával.

Maga Dvortsák érezte, hogy az idő nem neki dolgozik, ezért fokozta aktivitását, és december 1-jére Iglóra szlovjak népgyűlést hirdetett. Erre Jászi Oszkár minisztert is meghívta, ám ő elhárította a részvételt. A népgyűlésen a keleti megyéket képviselők kifejtették, hogy tiltakoznak minden idegen beavatkozás ellen a szlovjakok sorsát illetően. Új követeléssel is előálltak, amely már arról szólt, hogy „a béketárgyalásokon a keleti tót népképviseletet nyerjen”,³⁵ Dvortsák pedig azt kérte, hogy a magyar kormány hozzon létre egy külön minisztériumot a keleti szlovjakok

³² Szarka László. A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén. Elhatárolódás és önrendelkezés. In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2008. 13–46.; Marián Hronský: Budapeštianské rokovanie Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In Miroslav Pekník (szerk.): *Milan Hodža. Štátnik a politik*. Bratislava, Veda, 2002. 157–181.

³³ Jászi (1920): i. m. 71.

³⁴ Szviezsényi Zoltán: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest, Franklin-Társulat, 1921. 79.

³⁵ MNL OL K 40 VII. tétel, 563/1918. sz.

ügyeinek kezelésére. Budapesten azonban csak ennyit írtak Dvortsák beadványára: „Tudomásul szolgál. Intézkedést nem igényel.”³⁶

Jászi a szlovják kérdés tisztázására Eperjesre küldte bizalmasát, Hauptman Ervin eperjesi születésű, szlovákul jól beszélő főhadnagyot, aki 1918. november 27-e és december 2-a között Eperjesen tartózkodott.³⁷ Jászi korábban gyakran járt Lesznai Anna Varannóhoz közeli, alsókörtvélyesi kúriájában, ahol számos felvidéki ismerősre tett szert, akiktől így első kézből szerezhetett információt az eperjesi és a kassai eseményekről.³⁸ Jászi a leghihetőbbnek, egyúttal irányadónak mégis Hauptman értesüléseit tartotta. Hauptman december 2-i jelentésében arra jutott, hogy az egész elégedetlenséget a „Sáros vármegyei gentry réteg okozta”, és a legfőbb sérelmük, hogy csehszlovák államalakulatba akarják belekényszeríteni őket a megkérdezésük nélkül.³⁹ Jelentéséből a miniszter arra következtetett, hogy Dvortsák mozgalma csak parciális jellegű, és hogy mögöttük nem áll valódi tömegmozgalom.⁴⁰ Ennek ellenére a budapesti vezetés szívesen elismerte volna Dvortsák kormányát, de az antant 1918. december 3-i jegyzéke alapján, amelyben a Károlyi-kormányt Szlovákia kiűritésére utasították, ezt már nem tehetette meg.⁴¹

Dvortsák Viktor, érzékelve a helyzet komolyságát a Felvidék hovatartozása és a cseh csapatok előnyomulása kapcsán, döntésre akarta vinni a magyar kormánynál a kelet-szlovákok ügyét. Ebből kifolyólag 1918. december 4-én Budapestre utazott, hogy megerősítse pozícióit. Közben azt is belátta, hogy már nem elég a szlovjákok jogos igényeire hivatkozni, és a kelet-szlovákok jogait kezdte követelni, amivel már jóval nagyobb népszerűséget tudott megszólítani. Dvortsák a következőképpen nyilatkozott a magyar sajtó képviselőinek jövelele céljáról: legelőször is tiltakozott a Hodzával folytatott tárgyalások ellen, illetve amiatt, hogy őt és társait ezekből kihagyták.

„Rólunk, keleti⁴² tótokról, nem lehet a mi megkérdezésünk nélkül határozni. Mi teljes autonómiát akarunk, és sorsunkat, függetlenségünket jobban látjuk biztosítva a magyar állam

³⁶ MNL OL K 40 VII. tétel, 563/1918. sz.

³⁷ MNL OL K 40 VII. tétel 634/1918. sz. Lásd még: Völgyesi Zoltán: Akik nem akarták Csehszlovákiát – „A Keleti Tót Kérdés” a Jászi-féle nemzetiségi minisztériumnak küldött jelentések tükrében. *Archivnet*, 20. (2020), 3.

³⁸ Török Petra: A körtvélyesi „Jardin Paradise”; részletek Lesznai Anna naplójából. Lesznai Anna felvidéki Árkádiája. *Kalligram Folyóirat*, 12. (2003), 4. 27–57.

³⁹ MNL OL K 40 VII. tétel 634/1918. sz. Lásd még: Völgyesi (2020): i. m.

⁴⁰ Ladislav Tajták: *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Prešov, (k. n.), 1972. 83–85.; Szarka László: *A multietnikus nemzetállam – Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában. 1918–1992*. Pozsony, Kalligram, 2016. 76.

⁴¹ Szarka László: A történeti Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 15–16.

⁴² Dvortsák „keleti tótokra” való hivatkozása a sajtóban azért volt fontos, hogy ezzel is érzékeltesse különállását a szlovákságon belül.

keretében, mint a csehekhez való csatlakozás által. Itt, Budapesten azzal a felfogással találkoztam, hogy a keleti tótoknak erre irányuló mozgalmá nem elég komoly, és nem jelenti a nép akaratát. Nagy tévedés ez. A nép igenis velünk van, nagy tömegben, kompakt egységben.”⁴³

Jászi csak másnap, december 5-én fogadta Dvortsákot, aki a találkozón kifejtette, hogy a szlovják lakosság közhangulata egyre borúsabb, és egy önálló köztársaság létrehozását tervezik. 1918. december 5-én egy újabb memorandummal fordult a magyar kormányhoz, és egy független köztársaság megalakulását helyezte ki-látásba, amely a magyaroktól és a csehektől is független lenne. A memorandum követelése a következők voltak:

„1. A Szlovák Népköztársaság területén a hatalom adassék a szlovák nép kezébe. 2. A magyar kormány ne avatkozzon be a Szlovák Népköztársaság területén végrehajtandó földreformba. 3. A Szlovák Népköztársaság területén az iskolák igazgatása átme-gy a helyi kormány kezébe. 4. A Szlovák Népköztársaság kormánya teljhatalmú követet delegál Budapestre. 5. A magyar kormányon belül szlovák osztály hozassék létre. 6. A szlovák nép ügyét az összehívandó béke-konferencián csakis a Szlovák Népköztársaság kormánya által megbízott követ képviselheti.”

A memorandum függelékében rögzítették, hogy a Szlovák Népköztársaság budapesti teljhatalmú megbízottjául Bulissa Károly ügyvédet, a magyar kormány szlovák referenséül pedig Podhradszky Györgyöt, a békekonferenciára kiküldendő delegátusként Dvortsák Viktort javasolják. Ezenfelül azt is kérték, hogy a magyar kormány hozza nyilvánosságra a következő proklamációjukat:

„1. Az önrendelkezési jog alapján egyedül a nép hivatott arra, hogy döntsön saját sorsáról. 2. A csehszlovák állameszmét a szlovák nép hozzájárulása nélkül, sőt akarata ellenére érvényesítették. Erről semleges ellenőrzés alatt végrehajtott népszavazással kellene dönteni. 3. A Szlovák Népköztársaság tiltakozik az ellen, hogy a katonai megszállás következtében előállott helyzetet véglegesnek tekintsék. 4. A Szlovák Népköztársaság határait a békekonferencia lesz hivatott megállapítani. 5. A Szlovák Népköztársaság testvéri együttműködésben akar élni a szomszédos nemzetekkel.”⁴⁴

A Felvidéken a cseh légiós csapatok gyorsan vonultak előre, ezért Bulissa Károly 1918. december 9-én bizalmasan jelezte Jászinak, hogy a Szlovák Népköztársaság önállóságának kikiáltása néhány napon belül megtörténik, és kérte a magyar kormányt, hogy azt azonnal ismerjék el hivatalosan is. Véleménye szerint ez lehetne a felvidéki területek megvédésének módja.

A Kelet-Szlovák Népköztársaság kikiáltása

1918. december 11-én a kelet-szlovákok által lakott észak-magyarországi megyék küldöttei Dvortsák Viktossal az élükön a kassai városházán gyűltek össze. A gyűlés

⁴³ Megmozdult az egész ország az elszakadási törekvések ellen. *8 Órai Újság*, 1918. december 4. 1.

⁴⁴ *Felsőmagyarország*, 1918. december 6. 7.

célja a régió hovatartozásának eldöntése volt. Késő délután fél 5-kor Dvortsák telefonon jelentette Budapestre, hogy vezetése alatt megalakult Eperjes fővárossal a Kelet-Szlovák Népköztársaság, aminek elismerését azonnal kérte a magyar kormánytól.⁴⁵ Ugyanakkor kimondták az azonnali elszakadást Magyarországtól.⁴⁶ A nemzetgyűlés, amelyre minden szlovákok lakta megyéből 5-6 megbízott érkezett, kimondta, hogy a köztársaság pontos etnográfiai és politikai határait a későbbi békekonferencia fogja meghatározni.⁴⁷ A Kelet-Szlovák Népköztársaság fennmaradása esetén ez a terület a jövőt illetően Magyarországon belül saját önkormányzattal és kulturális autonómiával működött volna.⁴⁸

Dvortsák ebből az alkalomból egy memorandumot is küldött Jászi Oszkárnak, amelyben kifejtette az új köztársaság célkitűzéseit. A dokumentum szerint a „szlovákok” fajilag, nyelvileg és kulturálisan teljesen függetlenek, és földrajzilag is teljesen különállóak azoktól a szlovákoktól, akik a Duna bal partján élnek.⁴⁹ A memorandum szerzője kérte a magyar kormányt, hogy ismerjék el a köztársaságát, követelte, hogy ne avatkozzanak be az általuk végrehajtandó földreformba, és hogy az iskolák nagy része kerüljön az ő joghatóságuk alá, amely biztosítja minden kisebbség nemzeti jogait. Továbbá kérte, hogy a magyar kormány szervezzen szlovák részlegeket a magyar minisztériumokon belül, illetve a békekonferencián álljon ki amellet, hogy a szlovák nemzetet a Kelet-Szlovák Népköztársaság elnöke, Dvortsák Viktor képviselhesse. A köztársaság vezetése három minisztériumból állt. A minisztériumok mellé létrehoztak egy-egy „nyugati” és „keleti” államtitkári posztot is – arra számítva, hogy idővel a nyugati megyék „szlovákjai” is csatlakozhatnak hozzájuk. Máig nem tisztázott, hogy miként került éppen Jan Ruman, a nem sokkal később csehszlovák szepesi zsupánnak kinevezett liptószentmiklósi ügyvéd neve a kormánylistán a belügyi tárca élére. Az ő államtitkárai Blahó János és Kogulszky István lettek. Ezenkívül Jehlička Ferencet közoktatásügyi miniszterré nevezték ki, államtitkáraivá a keleti szlovákok részére Liptay Lajos evangélikus főesperest, a nyugati szlovákok részére Margorin István római katolikus lelkészt nevezték ki.⁵⁰ A Szlovák Tanácsköztársaság vezetésében is szerepet vállaló szociáldemokrata munkásvezért, Varecha Jánost a népjóléti tárca élére nevezték ki. Államtitkárai Kiszely István és dr. Paulik János szociáldemokrata munkásvezérek lettek.⁵¹ Magyar újsághírek szerint az elnöki tisztet a nyugati rész képviselőjére Milan Hodžának

⁴⁵ Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2007. 74.

⁴⁶ Kikiáltották az önálló tót köztársaságot. *Pesti Hírlap*, 1918. december 12. 2.

⁴⁷ Kikiáltották az önálló... (1918): i. m. 2.

⁴⁸ Boros Ferenc: *Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben*. Budapest, Akadémiai, 1970. 50.

⁴⁹ Ladislav Tajták: Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. *Historický Časopis*, 12. (1966), 4. 570.

⁵⁰ Kikiáltották az önálló... (1918): i. m.

⁵¹ Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920*. Budapest, Magyar Napló, 2010. 240.

ajánlották fel.⁵² Noha az új köztársaság székhelyéül Eperjest jelölték ki,⁵³ Dvortsák mégis Kassán jelentette be az új állam megalakulását. Ennek az lehetett az oka, hogy Kassa 1918-ban magyar jelleggel bírt, a város lakosságának nagy része pedig azonosult a magyar államiság eszméjével,⁵⁴ így nem kellett tartani ellentüntetéstől, ami megzavarhatta volna a végül csak 20 napig fennálló népköztársaság kikiáltását.

A csehszlovák vezetés felháborodott Dvortsák államalakítási kísérletén. Maga Karel Kramář csehszlovák miniszterelnök is állást foglalt: szerinte ez nem volt egyéb, mint a magyarok által mesterségesen létrehozott törekvés.⁵⁵ Kramář támadására Bulissa Károly, aki akkor a független „szlovják” kérészállam budapesti ügyvivői tisztét is ellátta, a következőképpen válaszolt:

„A magyar kormánynak az önálló tót köztársaság megszervezéséhez semmi köze sincs, a mozgalomba semmilyen irányban sem folyt be, erre módja sem volt. Mi tisztán a Wilson-féle önrendelkező jog alapján alakítottuk meg az önálló Tót Köztársaságot, mert egyedül ezt a megoldást tartottuk népünk szempontjából célszerűnek, nem pedig a cseh-szlovák köztársasághoz való csatlakozást.”⁵⁶

Bulissa szerint Kramář csak Dvortsákot és a köztársaság többi vezetőjét akarta befeketíteni a szlovák nép előtt, továbbá azon véleményének is hangot adott, hogy a csehek nem akarnak a szlovákoknak igazi szabadságot adni. „A tót nép nagyon jól tudja, milyen a cseh szabadság. A csehek a szlávok poroszai. Leplezetlenül imperialista politikát követnek, és nem a rokoni szeretetből nyújtogatják felénk a kezüket, hanem a földünk gazdasága és népünk munkaereje kellene nekik.”⁵⁷

A felvidéki események miatt a magyar kormány 1918. december 14-i minisztertanácsi értekezletén napirendre került a Dvortsák-féle kormány diplomáciai elismerésének kérdése. Jászi Oszkár e tanácskozáson kifejtette, hogy a szlovák és „szlovják” kérdés már nem tekinthető Magyarországhoz tartozónak, mivel ha elismernék Dvortsák kormányát, annak beláthatatlan katonai és külpolitikai következményei lehetnek. Jászi szerint ezt csakis akkor tehetnék meg, ha ehhez a későbbiekben összehívandó békekonferencia is hozzájárulna.⁵⁸ Bulissa 1918. december közepén Ferdinand Vix francia alezredest is felkereste Budapesten. A magyarországi antantmisszió vezetőjén keresztül táviratot küldött Thomas Woodrow Wilson amerikai elnöknek, amelyben kérte kormánya és országa elismerését.⁵⁹ Erre azonban sohasem került sor.

⁵² Kikiáltották az önálló... (1918): i. m.; A tót népköztársaság. *Kassai Munkás*, 1918. december 14. 3.

⁵³ A tót népköztársaság (1918): i. m.

⁵⁴ Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 59. (2017), 4. 572.

⁵⁵ Magyarország területe és az új szomszédok. *Népszava*, 1918. december 14. 3.

⁵⁶ Magyarország területe... (1918): i. m. 3.

⁵⁷ Magyarország területe... (1918): i. m. 3.

⁵⁸ MNL OL K 27 Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944), 1918. nov. 14.

⁵⁹ Z tíždňa. *Naša Zastava*, 1918. december 22. 6–7.

Időközben a csehszlovák csapatok előrenyomultak a felvidéki területeken. A Szlovák Népköztársaság kormánya december 11-én szervezni kezdett egy úgynevezett „Tót Nemzeti Gárdát”, amely Igló környékén szembeszállhatott volna a cseh erőkkel.⁶⁰ Kormánya megalakítása után Dvortsák azonnal küldött egy utasítást a kassai katonai kerületi parancsnokságnak, amelyben azt kérte, hogy a Kelet-Szlovák Népköztársaság csapatait ne helyezték el Kassáról, mivel ők fegyveresen fellépnek mindazok ellen, akik függetlenségük ellen támadnának. Valamint utasította a kassai katonai kerületi parancsnokságot, hogy tartsák harcra készen csapataikat a csehek ellen.⁶¹ Bevetésükre azonban már nem jutott idő: 1918. december végén Kassa is cseh megszállás alá került, Dvortsák Viktor pedig az utolsó vonattal Budapestre utazott. Ez egyúttal a népköztársaság végét is jelentette. A vezetők egy része külföldre vagy Budapestre menekült, másik részük passzivitásba vonult, vagy megváltoztatta nézeteit, és a csehszlovák orientáció híve lett. Dvortsák a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után is aktív maradt. 1919. március 21-én a Forradalmi Kormányzótanács elnökénél, Garbai Sándornál rákérdezett, mi a szándékuk a Felvidékkel. Garbai válasza az volt, hogy

„miután nem sikerült a nyugat burzsoáziáját Magyarország igazáról meggyőzni, kelet proletariátusához fordulunk, s nincs kétségem az iránt, hogy az ország épségét rövidesen helyreállíthatjuk. [...] A cseh imperialisták által elnyomott tót nép számíthat legteljesebb támogatásunkra. A felszabadulás órája nem fog sokáig késni.”⁶²

1919. március 23-án Dvortsák a Kelet-Szlovák Népköztársaság Kormányzói Tanácsa nevében levélben kérte a magyar kormány képviselőit, hogy lépjenek közbe a felvidék megmentéséért, és érvényesítsék a szlovákok autonómiáját. Dvortsák saját és kormánya forradalmi eltökéltségét és aktivitását azzal akarta demonstrálni, hogy a budapesti csehszlovák megbízott irodáinak elfoglalásában ők is részt vettek, miután az elhagyta Budapestet.⁶³ Dvortsák kokettálása a kommunistákkal nem tartott sokáig. Rájött, hogy ő és az általa képviselt államalakulat semmiféleképpen nem juthat szerephez ebben a kommunisták által diktált játszmában, hiszen ideológiai különbségek álltak fenn nézeteik között, így jobbnak látta, ha a Tanácsköztársaság idejére tevékenysége székhelyét átteszi Bécsbe, ahol Bethlen Istvántól kért és kapott anyagi támogatást. Meg kell jegyeznünk, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a szlovák kérdésre úgy tekintettek, mint egy ugródeszkára, amin keresztül Csehországba juthatnak majd, aminek révén kiterjeszthetik a „Világforradalom” eszméit, és egyesülhetnek az ottani kommunistákkal.

⁶⁰ Utolsó napjaink a cseh megszállás előtt. *Szepesi Lapok*, 1918. december 14. 1.

⁶¹ Fogarassy László: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 12. (1973), 235.

⁶² Szviezsényi (1921): i. m. 93.

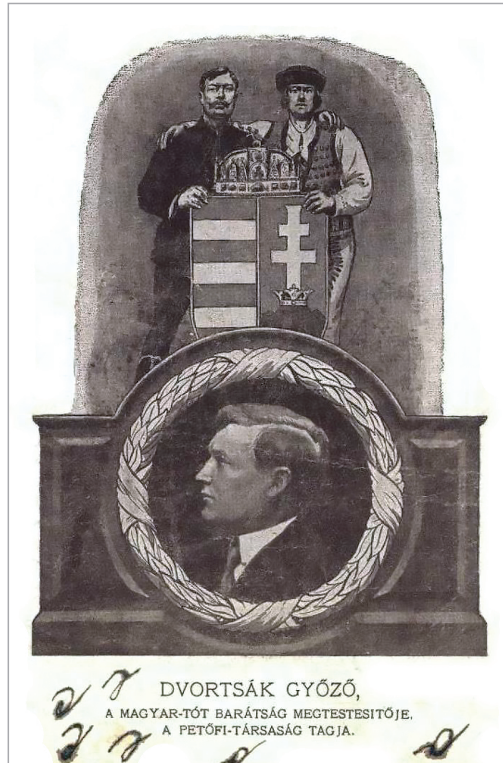
⁶³ Kővágó László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság és nemzeti kérdés*. Budapest, Kossuth, 1979. 68.

Ma már nehéz megmondani, hogyan zajlottak volna az események, ha a magyar kormány már 1918. november elején Dvortsák mellé áll, és határozottan támogatja a szlovjak kezdeményezést. Mint ahogy az sem egyértelmű, hogy egy ilyen kapcsolat előnnyel vagy további hátránnyal járt volna-e Magyarországra nézve. Hiszen a keleti szlovákok melletti fellépéssel fegyveres ellenállás alakulhatott volna ki a Felvidéken, amit Magyarországnak is támogatnia kellett volna, azaz a magyar–(cseh)szlovák konfliktus még előbb eszkalálódott volna. A csehszlovák törekvésekkel szembeni komolyabb helyi ellenállás pedig akár egy népszavazáshoz is vezethetett volna. Ebben az esetben nemcsak a keleti szlovák vagy szlovjak térség függetlensége, illetve Magyarországon belüli autonómiája merülhetett volna fel reális alternatívaként, de elképzelhető, hogy mindez a magyar–(cseh)szlovák határ kijelölését is befolyásolta volna – a magyar többségű területek így akár Magyarországnál is maradhattak volna. Ismerve az események későbbi alakulását és a nemzetközi politika hozzáállását a magyar területi kérdésekhez, nem sok realitása lett volna e területek megtartására magyar érdekkörben. Maga Jászi Oszkár mindenesetre később nyilvánosan is elismerte, hogy ő szívesebben tárgyalt volna a szlovjakok vezetőivel, mint a csehszlovák irányzat képviselőivel, a reális erőviszonyok azonban mást diktáltak, így kénytelen volt Hodzáékkal egyezkedni.

A mozgalom utóélete és a szlovjak terv feltámasztása

Dvortsák Viktor mozgalmát Trianon után is támogatták Budapestről, mivel a magyar vezetésben szívósan tovább élt egy olyan elképzelés, hogy egy esetleges népszavazásnál a szlovákok, „szlovjakok” és a ruszinok jó eséllyel a Magyarországhoz való csatlakozás mellett szavaznának. A szlovjak kérdés és a Felvidék kérdése az 1920-as években úgy rögzült a magyar revizionista elképzelésekben, mint Csehszlovákia gyenge pontja. Horthy Miklós és a magyar vezetés nem mondott le arról, hogy az idegen uralom alá került országrészekből valamennyit visszaszerezzenek. Mivel a diplomáciai tárgyalások 1918–1919 folyamán nem hoztak eredményt Magyarország és Csehszlovákia, illetve az antanthatalmak képviselőivel, a magyar hadvezetés számításba vette a katonai fellépés lehetőségét is a Felvidék ellen, de ezt idővel Magyarország katonai gyengesége miatt elvetették. A magyar kormány a béketervezet területi módosításait szerette volna elérni, népszavazás útján visszacsatolni a többségében magyarlakta térségeket, illetve létrehozni a magyar–lengyel közös határt. Területi igényeik megszerzésében a magyar kormány a szlovák nemzeti mozgalmakra is építhetett, így Andrej Hlinka, Tuka Béla és Dvortsák szerepe is felértékelődött. Dvortsák támogatása magyar részről azt a lehetőséget kínálta, hogy Csehszlovákia felszámolása és a magyar területek visszaszerzése Szlovákián és a szlovákokon keresztül valósulhatna meg a jövőben. Dvortsák 1920 után Budapestről Lengyelországba, Svájcba, majd Franciaországba tette át tevékenységének helyszínét. Párizsban franciául adta ki a KSZNT nevében a *La Slovaquie* című lapot,

amely kéthetente, majd havonta jelent meg. Lapja példányait a magyar diplomácia segítségével eljuttatta a főbb nemzetközi szervezeteknek és a párizsi diplomáciai képviseltekhez.

2. ábra: Dvortsák Győző arcképe egy képeslapon

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/72/Dvorts%C3%A1k_Gy%C5%91z%C5%91.jpg

Magyarország az első bécsi döntés során visszakapta egykori felvidéki területeinek főleg magyarok által lakott részét, majd 1939 márciusában Kárpátalját is visszaszerezte. A magyar vezetés ugyanakkor nem tett le teljesen arról, hogy a revízió Szlovákia rovására még folytatható lesz. Így 1939-ben, majd 1940-ben a magyar kormány továbbra is támogatta a „szlovják” törekvéseket Pozsonnyal szembeni céljai elérése érdekében. Ismét szerepet kapott az a magyar elképzelés, hogy a szlovákokat meg lehet osztani egy nyugati és egy keleti ágra, és az utóbbiak lettek volna az úgynevezett szlovjások. Ebben a játszmában Dvortsák Viktor is „reaktíválódott”, akit megbíztak a „szlovják mozgalom” előkészítésével.⁶⁴ Titokban készítette elő

⁶⁴ Kászonyi (1943): i. m. 1.

munkáját, tudatosan megtervezve az egyes részleteket. Mozgalma indításának tervezetében erről így írt:

„Nem szabad alkalmat adnunk ellenfeleinknek, hogy lássák azt, hogy az állam indította meg az akciót. Módot adnánk neki ezzel, hogy a népet tőlünk elidegenítsék. Az elején az államhatalom tartózkodással, sőt némi látszatellenszenvvel fogadná a mozgalmat. A lapot, a szlovják nemzeti tanács és a nyelv művelő társaság megalakulását csak némi huzavonával engedné meg. Csak többszörös deputációzásra engedné meg a szlovják nyelvű elemi iskolákat [...]. Csak a legszűkebb körű s teljesen megbízható vezetőség tudná azt, hogy az egész mozgalom az állam irányítása alatt áll.”⁶⁵

Dvortsák Viktor úgy gondolta, hogy mozgalma működési területét idővel ki lehetne terjeszteni a Szlovákiahoz tartozó részekre is. Elképzelése szerint a mozgalom propagandaanyagait a magyar titkosszolgálat és a határőrizeti szervek segítségével csempésznék át a határon, és az ottani községekben terjesztenék. A „szlovják” akció folytatásaként azután Eperjesen egy irredenta központot létesítenének, ahonnan felkészíthetnék a „szlovjákokat” és a velük szimpatizálókat a Magyarországhoz való visszacsatlakozásra.

A magyar kormány anyagi támogatásával 1939. szeptember 3-án, Kassán újraindult a *Naša Zastava*, amely hetente kétszer jelent meg, főszerkesztője pedig Dvortsák lett.⁶⁶ Ő azonnal támadásba lendült a szlovák politikusok és a szlovákiai lapok Magyarországról szóló cikkei ellen, aminek az lett az eredménye, hogy a budapesti szlovák követség állandóan tiltakozott a lapban megjelent írások miatt. Ullein-Reviczky Antal, a magyar külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője többször is figyelmeztette Dvortsákot, hogy a külpolitikai tárgyú cikkeket hagyja ki, és mérsékeltebb hangnemben írjon. A szlovákok azt is megpendítették, hogy válaszul a „szlovják” mozgalomra, Szlovákia vezetői felkarolnák a „palóc” mozgalmat, mivel szerintük a palóc nyelvjárás eltér a magyar nyelvtől.⁶⁷ Ezt azonban nem vette komolyan a magyar vezetés.

Teleki Pál miniszterelnök is felismerte, hogy a „szlovják” kérdés hasznára válhatna a budapesti politikának, így kikérte az ügyben Madarász István kassai megyéspüspök véleményét. Madarász a következőket válaszolta:

„Szlovják nyelv nincs, csak nyelvjárás. Ellenben van szlovák irodalmi nyelv. Szlovják nyelvet rendeletileg terjeszteni, fejleszteni nem lehet. Ha ezt megkíséreljük, a nemzetiségi ellentéteken kívül nyelvi ellentéteket is szítunk. Iskolát járt művelt szlovák szlovják nyelven nem hajlandó beszélni, mert ez sokkal tökéletlenebb, fejletlenebb, keverék, hogy ne mondjam, vegyes nyelv, míg a szlovák fejlett irodalmi.”⁶⁸

⁶⁵ MNL OL K 28 49. cs. 91. tétel.

⁶⁶ MNL OL K 28 33. cs. 1940. nov. 19-i Emlékeztető.

⁶⁷ Miškovič (1944): i. m. 17.

⁶⁸ MNL OL K 28 49. cs. L 19629/1939. sz.

Madarász habozott, és semleges volta ellenére nem utasította el teljesen a kísérletet, de nem is támogatta,⁶⁹ és a későbbiek folyamán is tartózkodó maradt a kérdésben. Egy 1943-ban készült feljegyzésben azt írta, hogy a templom nem lehet irodalmi harcok színhelye, és plébánosai olyan nyelven prédikáljanak, amelyet hallgatóságuk megért.⁷⁰

Érdekességként lehet megemlíteni, hogy 1940. november 19-én a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályán készült egy emlékeztető, amelyben a szlovják mozgalom fontosságáról írtak: „A helyzet tehát az, hogy a szlovák irodalmi nyelv használata a keleti megyékben egyértelmű a szlovák nacionalizmussal, a szlovják nyelv használata pedig a magyar érzellemmel.” A szerző azt ajánlotta, hogy a magyar kormány karolja fel a mozgalmat, és a szlovjákot konyhanyelvből emelje fel irodalmi nyelvvé, amihez megvannak az alapok.⁷¹ Teleki Hóman Bálint kultuszminisztert is megkereste ebben a kérdésben. A kormányfő szerint komoly megfontolást érdemelne az a törekvés, hogy a szlovják nyelv fokozatosan ismét visszaszerezze azt a helyét, amelyet az egyházi életben és az iskolában a világháború előtt elfoglalt.⁷² Arra kérte tehát Hómant, tanulmányozza a kérdést, és azt is, hogy az 1941/42-es tanév folyamán bevezethetik-e néhány szlovák iskolában a szlovják tannyelvű oktatást.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nem akarta azonnal nyíltan elutasítani a kezdeményezést, inkább az időhúzásra játszott. Időközben Dvortsák Viktor folyamatosan azt szorgalmazta, hogy az északkelet-magyarországi vármegyék szlovák iskoláiban szlovják nyelven készült ábécéskönyvből és olvasókönyvekből tanítsanak. A legnagyobb nehézséget viszont a szlovják tanítók összegyűjtése jelentette, mivel számuk igen csekély volt. Dvortsák és a körülötte csoportosuló értelmiségiek azonban nem adták föl. Meggyőzték a Kassa környéki Abaszéplak magyar jegyzőjét, hívja össze a környékbeli szlovák iskolák tanítóit, és szorgalmazza, hogy iskoláikban a szlovják nyelvet használják oktatási nyelvként. Ám az összegyűltek – néhány kivételtől eltekintve – nevetségesnek tartották és elutasították a javaslatot.⁷³

Kassán Dvortsák 1941. január 17-én létrehozta az *Ojčizma (Apai örökség)* nevű egyesületet, amely szlovják nyelvtant, szótárt és tankönyveket adott ki. Úgy vélte, az *Ojčizma* a *Matica Slovenská* konkurense lehet.⁷⁴ Az újdonsült egyesületet

⁶⁹ MNL OL K 28 49. cs. L 19629/1939. sz.

⁷⁰ MNL OL K 28 50. cs. 21250. sz. 1943. ápr. 12.

⁷¹ MNL OL K 28 33. cs. Pro Memoria. 1940. nov. 19.

⁷² MNL OL K 28 49. cs. 91. tétel. G 18250/1940. sz. Teleki levele Hóman Bálinthoz. (1940. jún. 24.)

⁷³ *Slovenská Jednota*, 1940. szeptember 28. 4.

⁷⁴ Az *Ojčizma* kultúregyesületet a magyar vezetés ellensúlyként is fel kívánta használni a szlovák kormány által is támogatott Szent Adalbert Társulat magyarországi megalakulása után. A magyarok attól félték, hogy ez az egyházi támogatással működő társulat a szlovák nyelv és kultúra ápolásának ürügye alatt a szlovák nacionalista ideológiát is terjeszteni fogja a magyarországi szlovákok között. MNL OL K 28 33. cs. Pro Memoria. 1940 nov. 19.

a szlovák sajtó tömör egyszerűséggel „magyarón szélhámosságnak” nevezte.⁷⁵ 1941. október 1-jén Kassán létrejött a mozgalom pártja is, a *Naša Gazdovska Strana* (*A mi gazdapártunk*).

1941. április 18-án a pozsonyi magyar követet meglátogatta Mertens Alfréd ügyvéd, az Egyesült Magyar Párt nagymihályi körzetének vezetője, és arra kérte, hogy a magyar kormány ne állítsa le a mozgalom támogatását. Ha ez megtörténne, állította Mertens, az katasztrofális hatással lenne a mozgalmat felkaroló és Magyarország felé orientálódó társadalmi rétegre. A mozgalom megszűnése esetén ugyanis a keleti szlovákok átváltanának a csehszlovák irányzatra, és a magyarok örökre elveszítenék őket. A magyar követ cáfolta, hogy a magyar kormány a mozgalom támogatásának leállítását tervezné, de úgy vélte, hogy jobb lenne, ha a mozgalmat a jövőben nem Magyarországról, hanem szlovák területről irányítanák. A diplomata szerint ez azért lenne fontos, mert így nem lehetne összekapcsolni a szlovják mozgalmat a magyar irredentizmussal. Véleménye szerint pedig Dvortsáknak csak a háttérből lenne szabad irányító munkát végeznie, mert személye túlságosan is kompromittálódott a szlovákok szemében.⁷⁶

Dvortsák Viktor nélkül azonban nem lett volna életképes a mozgalom, így továbbra is ő maradt az élén. A magyar politikai vezetés belátta, hogy a szlovák–szlovják megosztási politika rövid távon nem hozhat eredményt, ezért nem erőltette tovább a kérdést, annál is inkább, mert ezzel csak rontotta volna az amúgy is feszült szlovák–magyar államközi viszonyt. Dvortsák ekkor már beteg volt, és hiányzott a megfelelő személy is, aki esetleg a helyébe léphetett volna. A háborús helyzetben Budapestnek egyébként is volt ennél fontosabb dolga, így végül a magyar kormány sehol sem rendelte el a szlovják nyelv iskolai alkalmazását a szlovák nyelv helyett. Dvortsák 1943-ban bekövetkezett halála után mozgalma lassan elhalt, a „szlovják nemzetépítők” írásai és tevékenységük pedig csakhamar feledésbe merült. A *Naša Zastava* 1944. december 2-ig még megjelent Timkó Emil szerkesztésében, de már annyi hatása sem volt, mint korábban, a szlovják mozgalom nem talált tömegbázisra, így szükségszerűen elenyészett.

Összegzés

A szlovják mozgalom a 19. század második felében, illetve 1918-ban a helyi regionális identitásra alapozva indult el, Dvortsák Viktor ezeket az alapokat kívánta felhasználni a szlovjákok önálló nemzetté válása folyamatában. Dvortsák mozgalmának elindításában valószínűleg erős motivációt jelentett, hogy a szlovják területeken a „nemesi-úri hagyomány” magyarsága nagyon meghatározó tényezőként

⁷⁵ MNL OL K 63 Külügyminisztériumi Levéltár Politikai Osztály általános iratai (1918–1944) 462. cs. 17/pol 1941 sz. (1941. feb. 5.)

⁷⁶ MNL OL K 63 462. cs. 47/pol 1941. sz. (1941. ápr. 18.)

működött, akik a helyi közigazgatás jelentősebb területein meghatározó személyiségnek számítottak. Így érthető, hogy nem szívesen veszítették volna el pozícióikat, és lehetett rájuk számítani, hogy támogassák Dvortsák és segítői elképzeléseit.

Dvortsák célja az volt államának kikiáltásával, hogy ezáltal nemcsak a keleti szlovákokat, de a nyugatiak egy részét is megnyerje magának, így a Csehszlovákiához került régió egy része – önállóan vagy autonómiával – Magyarország keretei között maradhat. Nehéz pontosan utólag tisztázni, hogy Dvortsákék és hívei miként képzeltek el államukat és annak határait, feltételezhetően szuverén államot akartak, amely kezdetben kapcsolódna Magyarországhoz, majd idővel a politikai helyzethez mérten változott volna a jogállása.

Dvortsák mozgalma, illetve a Szlovák Népköztársaság megteremtésére tett kísérlete azonban megbukott. Ennek okát egyrészt abban határozhatjuk meg, hogy a győztes hatalmak csak olyan nemzetiségi törekvéseket támogattak, amelyek céljai egybeváltak az övéikkel, másrészt a Károlyi-kormány pacifista politikája sokáig nem tette lehetővé az eredményes fegyveres ellenállást. Dvortsák és társai így kénytelenek voltak átalakítani politikai követeléseiket, és a következő évtizedekben a területi revízió és a Magyar Királyságon belüli autonóm Szlovákia megteremtésén munkálkodtak. Dvortsák Kassáról való elmenekülése után is használta egykori elnöki címét, s az 1930-as években is a Kelet-Szlovák Népköztársaság levélpapírján bonyolította levelezését.⁷⁷ Meg kell jegyezni, hogy az 1918–1919 folyamán kikiáltott kérész-államok közül egyedül Dvortsák államának készült el a saját himnusza, amelynek szövegét 1943-ban adták ki, és tömegesen terjesztették a nép között, sőt, meg is zenésítették.⁷⁸ Dvortsák nevéhez még egy ima is kötődik, amelyet *Szlovjások imája* címmel vetett papírra, s amelyet az irredenta *Magyar Hiszekegy* mintájára szintén megzenésítettek. Ebben arról biztosítja a magyarokat, hogy a szlovjások örökre hűségesek maradnak hozzájuk, hiszen azokat a földeket, ahol laknak, Szent István magyar királytól kapták. A magyarok és a szlovjások sziklaszilárdan állnak egymás mellett, szövetségüket senki sem tudja megbontani.⁷⁹ Dvortsák igyekezett identitást teremteni népe számára, ezért volt fontos a himnusz megalkotása.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szlovják nyelv idővel elindulhatott volna egy önálló szláv irodalmi nyelv megteremtése felé, szintúgy a népi öntudat kialakulására is lehetett volna esélyük, ehhez azonban egy hosszabb zavartalan fejlődési időszak kellett volna, és akkor sem biztos, hogy függetlenné váltak volna a szlovákoktól. Továbbá jelentős pénzügyi támogatásra, kedvező történelmi és politikai helyzetre is szükségük lett volna a pozícióba kerülés érdekében. Meg kell állapítanunk, hogy a Dvortsák által szorgalmazott szlovják különállás hangsúlyozásának 1918–1919 között lehetett némi alapja, ám 1938 után politikai szempontból már megvalósítha-

⁷⁷ Ablonczy (2011): i. m. 80.

⁷⁸ Viktor Dvorčák: *Vlasc a Sercoversé*. Kassa, Ojčizna, 1943. 29. Ezúton szeretném megköszönni Szeghy-Gayer Veronikának, hogy felhívta a figyelmemet ezekre a munkákra.

⁷⁹ Dvorčák (1943): i. m. 30.

tatlanná vált. Ennek ellenére a szlovjakkérdés az első bécsi döntést követően ismét szerepet kapott, Dvortsák is aktivizálta magát Kassán, és 1939–43 között ismét a szlovják nyelv népszerűsítésén és mozgalma kiterjesztésén dolgozott.

Dvortsák Viktor 1943-ban bekövetkezett halála után a „szlovják mozgalom” meggyengült, 1945 után pedig teljesen elhalt – erről a kérdésről Csehszlovákiában sokáig még csak beszélni sem lehetett. A szlovjakkérdés és a Kelet-Szlovák Népköztársaság története feledésbe merült.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Pozsony, Kalligram, 2011.
- Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjokok: a nemzet határai. *Limes*, 16. (2003), 3. 55–66.
- Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovjajok, magyar oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században. In Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar-szlovák terminológiai kérdések.* Piliscsaba, Pons Strigoniensis, 2008.
- Boros Ferenc: *Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben.* Budapest, Akadémiai, 1970.
- Dejmek, Jindřich – František Kolař: *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920.* I. kötet. Praha, ÚMV, 2001.
- Deklarácia slovenské ho národa. In Peter Švorc (szerk.): *Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914–1918).* Košice, Slovo, 1991.
- Dvorčák, Viktor: *Vlasc a Sercoverše.* Kassa, Ojčizna, 1943.
- Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915.* Eperjes, Kósch, 1916.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2009.
- Fogarassy László: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 12. (1973). 223–250.
- Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 24. (1990), 5. 72–87.
- Gayer Veronika: Slojacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. *Mesto a Dejiny*, (2014), 3. 68–83.
- Hronský, Marián: Budapeštianské rokovanie Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In Miroslav Pekník (szerk.): *Milan Hodža. Štátnik a politik.* Bratislava, Veda, 2002.
- Jászi Oszkár: *Magyar kákvária – magyar feltámadás.* Bécs, Bécsi Magyar Kiadó, 1920.
- Kászonyi Ferenc: A szlovják kérdés. *Kisebbségvédelem*, 7. (1943), 3–4.
- Kóvágó László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés.* Budapest, Kossuth, 1979.
- Maťovčík, Augustín: *Biografický lexikón Slovenska.* II. kötet. (C–F) Martin, Matica, 2004.
- Michela, Miroslav: *Trianon labirintusaiban.* Békéscsaba–Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, 2016.
- Miškovič, Alojz: *Maďarské úmysly so Slovákmi.* Bratislava, (k. n.), 1944.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Budapest, Osiris, 2007.
- Simon Artília: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 59. (2017), 4. 569–590.
- Šrobár, Vavro: *Osvobodene Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920.* I. kötet. Praha, Čin, 1928.

- Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): *Reginálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18–20. storočia. – Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben.* Prešov, Universum, 2007.
- Szarka László: *A szlovákok története.* Budapest, Bereményi, 1993.
- Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918.* Pozsony, Kalligram, 1995.
- Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Budapest, Ister, 1998.
- Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 17. (2008), 2. 594–595.
- Szarka László: A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén. Elhatárolódás és önrendelkezés. In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2008.
- Szarka László: A történeti Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Szarka László: *A multietnikus nemzetállam – Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában. 1918–1992.* Pozsony, Kalligram, 2016.
- Szeghy-Gayer Veronika: Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán 1918–1919. *Századok*, 152. (2018), 6. 1215–1236.
- Sztancs Gábor: Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovják) etnikai régióról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 18. (2016), 3. Online: <https://forumszemle.eu/2016/10/12/dialektus-kontaktusjelenseg-vagy-magyar-propaganda-adatok-es-ertelmezések-a-keleti-szlovak-szlovjak-etnikai-regiorol/>
- Szviezsényi Zoltán: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest, Franklin-Társulat, 1921.
- Tajták, Ladislav: K otázke vydávanie učebníc vo východoslovenskom nárečí. *Nové obzory*, (1964), 6. 43–57.
- Tajták, Ladislav: *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918.* Prešov, (k. n.), 1972.
- Tajták, Ladislav: Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. *Historický Časopis*, 12. (1966), 4. 552–584.
- Török Petra: A körtvéyesi „Jardin Paradise”; részletek Lesznai Anna naplójából. Lesznai Anna felvidéki Árkádiája. *Kalligram Folyóirat*, 12. (2003), 4. 27–57.
- Urbán Adolf: *Sárosi tót nyelvtan vázlat.* Eperjes, (k. n.), 1875.
- Völgyesi Zoltán: Akik nem akarták Csehszlovákiát – „A Keleti Tót Kérdés” a Jászi-féle nemzetiségi minisztériumnak küldött jelentések tükrében. *Archivnet*, 20. (2020), 3. Online: <https://archivnet.hu/akik-nem-akartak-csehszlovakiat-a-keleti-tot-kerdes-a-jaszi-fele-nemzetisegi-miniszteriumnak-kuldott>
- Zeidler Miklós: *Trianon.* Budapest, Osiris, 2003.

Levéltári források

- MNL OL K 27 Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944), 1918. nov. 14.
- MNL OL K 28 33. cs. Pro Memoria. 1940. nov. 19.
- MNL OL K 28 49. cs. 91. tétel.

- MNL OL K 28 49. cs. 91. tétel. G 18250/1940. sz. Teleki levele Hóman Bálinthoz. (1940. jún. 24.)
MNL OL K 28 49. cs. L 19629/1939. sz.
MNL OL K 28 50. cs. 21250. sz. 1943. ápr. 12.
MNL OL K 40 Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter (1918–1919), VII. tétel, 43. sz. 1918. nov. 2.
MNL OL K 40 VII. tétel 634/1918. sz.
MNL OL K 40 VII. tétel, 563/1918. sz.
MNL OL K 40 VII. tétel, 2311/1918. sz.
MNL OL K 63 462. cs. 47/pol 1941. sz. (1941. ápr. 18.)
MNL OL K 63 Külügyminisztériumi Levéltár Politikai Osztály általános iratai (1918–1944) 462. cs. 17/pol 1941 sz. (1941. feb. 5.)

Hírlapok

- A tót népköztársaság. *Kassai Munkás*, 1918. december 14.
Felsőmagyarország, 1918. december 6.
Jászi miniszter és a keleti tótok. *Világ*, 1918. december 7.
Kikiáltották az önálló tót köztársaságot. *Pesti Hírlap*, 1918. december 12.
Magyarország területe és az új szomszédok. *Népszava*, 1918. december 14.
Megmozdult az egész ország az elszakadási törekvések ellen. *8 Órai Újság*, 1918. december 4.
Slovenská Jednota, 1940. szeptember 28.
Utolsó napjaink a cseh megszállás előtt. *Szepesi Lapok*, 1918. december 14.
Vichodne slovjaci! *Naša Zastava*, 1918. november 17.
Z tíždňa. *Naša Zastava*, 1918. december 22.

Viktor Dvortsák's Dream of the Eastern Slovak People's Republic, Its Creation and Afterlife

The Slovjak movement began in the second half of the 19th century and it had local regional identity at its base. Dvortsák wanted to use these fundamentals in the process of making Slovjaks an independent nation. Apart from support from Eastern Slovaks, his plan included winning over some of the population of the western part of the area, too, so that they could remain within the frame of the Hungarian Kingdom and gain autonomy. However, Dvortsák's movement and its attempt to create the Slovjak and Slovak People's Republics failed in 1918 and remained unsuccessful in subsequent years, too.

Késmárk

Forrás: Fortepan

Sztancs Gábor

A szepességi cipszerség önrendelkezési kísérlete

Az 1918–1921-es kérészállami kísérletek jobbára a történelmi Magyar Királyság peremvidékein alakultak ki. Ezen államalakulatok létrejöttéhez a központi hatalom gyengesége mellett nagy részben a helyi elitek kezdeményezőkézségére volt szükség. A Szepesi (Zipser) Köztársaság arra példa, hogy néhány, helyben jól beágyazott értelmiségi vagy közéleti személy saját érdekeitől vagy idealista meggyőződésétől, illetve a wilsonizmus gondolatától vezetve kísérelte meg áthidalni a régiójára nehezedő nemzetállami logikát. Jelen tanulmány a Késmárkon létrejött Szepesi Köztársaság gondolatának megszületését kívánja röviden összefoglalni. Elsőként arra keresem a választ, hogy milyen kihívásokkal néztek szembe a szepességi városok 1918 őszén, s miként reagáltak a Csehszlovák Köztársaság létrejöttére – azaz a Felvidékre irányuló cseh–szlovák igényre. Ezt követően foglalkozom a szepességi kérészállam tervével.

A Szepesség etnikai viszonyai

Szepes vármegye az északkeleti Felvidék egyik hagyományosan többnemzetiségű és többkultúrájú vidéke volt. Az összefüggő Poprád-völgyi szász településterület délnyugaton Poprád városától egészen Podolinig húzódott. A lakosság etnikai összetétele azonban nem volt állandó, és az egyes korszakokban akár komolyabb változásokra is sor kerülhetett. Így volt ez a 19. század második felében és a századforduló környékén is. Szepes vármegyében (neve németül: Zips) a cipszerek, azaz a szepességi szászok aránya az 1880-as népszámlálás alapján még 27,8% volt a vármegye népességén belül, ami 48 169 főt jelentett, míg a szlovákok aránya elérte az 55,6%-ot (96 274 fő). A városokban (főként Lőcsén, Iglón, Késmárkon) lakó magyaroké pedig a 2,03%-ot (3526 fő).¹ A következő évtizedekben azonban mind az összlakosság, mind a szászok aránya csökkent. Noha ez a trend 1900 után megfordult, Szepes vármegye lakosságszáma pedig lassú növekedésnek indult, a szászok arányában ez nem jelentkezett. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a szászok száma négy évtized alatt 23 000 fővel csökkent, a vármegye lakosságán belül pedig

¹ *A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, megyék és községek szerint részletezve.* Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882. 269.

mindössze 26,1%-ot tett ki a magyarok és németek együttes aránya – szemben a 60,5%-nyi szlovák anyanyelvűvel. A fennmaradó 13,4%-ot a rutén, a gorál és a „cigány” anyanyelvűek tették ki.²

A szepességi szász térszerkezet erőteljes erózióját az egyes települések adatai is egyértelművé tették. Az 1880-ban 20% feletti szász lakossággal rendelkező településeken átlagosan 14%-kal csökkent a szász népesség, de még ennél is nagyobb arányban fogyott a városok szászága. 1910-re a vármegye kilenc rendezett tanácsú városából kettőben – Szepesolaszi (német 440, magyar 340 és szlovák 1613 fő) és Szepesváralja (német 713, magyar 566 és szlovák 1832 fő) – abszolút szlovák többség volt; kettő – Késmárk, a szepességi németek központja (német 3242, magyar 1314 és szlovák 1606 fő) és Gölnicbánya (német 2095, magyar 606 és szlovák 1098 fő) – abszolút német többséggel rendelkezett; ötben – Iglón (német 1786, magyar 3494 és szlovák 5103 fő), Leibicen (német 1135, magyar 213 és szlovák 1311 fő), Lőcsén (német 1377, magyar 2410 és szlovák 3094 fő), Poprádon (német 818, magyar 689 és szlovák 758 fő)³ és Szepesbélán (német 1247, magyar 355 és szlovák 1258 fő) – a magyar és a német elem együttesen alkotott abszolút többséget.⁴

Szepes vármegye hivatalnoki és értelmiségi rétegét a 19–20. század fordulóján csaknem teljes egészében „magyar érzelműként” (vagy szlovák szemmel „magyarónként”) tartották számon, beleértve a szász, szlovák és rutén származásúakat is.

A Szepesség 1918 őszén – a lojális elitiek

1918 őszének gyorsan változó viszonyai közepette a Magyar Királyság területén az elsők közt a szepesi cipszerek, ezen belül is Késmárk város polgársága hozta nyilvánosságra ragaszkodását Magyarországhoz. Késmárk város tanácsa 1918. október 23-án – tehát egy héttel a Szlovák Nemzeti Tanács október 30-i turócszentmártoni megalakulása és az aznapi ülésen elfogadott szlovák nemzeti memorandum előtt – rendkívüli közgyűlést tartott. Wrchovszky Ottó polgármester bejelentette, hogy a

„mindig és mindenütt árulóként ellenünk dolgozó csehek megsemmisítésünket akarják s a magyar szent korona országai testéből a népek önrendelkezési jogának elve alapján ezen elvek elferdítésével nagy területeket akarnak elszakítani s azt Csehországhoz vagy mint mondják a megalakítani tervezett úgynevezett csehszlovák államhoz csatolni [...], holott erre senki részéről meghatalmazásuk nincsen.”⁵

² *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Athenaeum, 1912. XLII. kötet. 246–254.; I. és LXIV. kötet 8. 1.

³ *A magyar szent korona...* (1912): i. m. 246–254.; I. és LXIV. kötet 8. 1.

⁴ Zentai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914.* Pécs, Talma, 2001. 76.

⁵ Státny archív v Poprade, fond Magistrát mesta Kežmarok 1269–1922. (Késmárk város képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1918–1919.) Karton 9. Kniha 65. Wrchovszky tevékenységéről részletesen

A város képviselő-testülete határozatilag tiltakozott a csehszlovák törekvésekkel szemben, s a tanácsstagok kijelentették, hogy minden erejükkel küzdeni fognak e tervek ellen:

„Mi nem akarunk a Magyar Szent korona országainak kötelékéből elszakadni, sem azon belül külön alakulások részévé lenni [sic!], [...] tiltakozunk [az ellen, hogy] a csehszlovák államtanács a szepességi magyar, német és tót lakosságának, tehát a mi nevünkben is beszéljen.”

A késmárki képviselő-testület Mattyasovszky Elemér vármegyei főügyész javaslatára hasonló tartalmú határozat elfogadására szólította fel Szepes vármegye többi városát és községét is.⁶

A késmárkiak felhívására október 28-án Poprád rendezett tanácsú városában – Illetskó Lajos esperes plébános kérelmére – a polgármester helyettese, Lőw Alfréd rendkívüli közgyűlést hívott össze. Ott határozat formájában nyilvánították ki tiltakozásukat:

„Tiltakozik a képviselőtestület minden a magyar szent koronán kívül álló tényező törvény- és jogellenes törekvése és beavatkozása ellen, amellyel a magyar szent korona testéből bármely részt elszakítani szándékozik. Tiltakozik különösen a cseh-szlovák államtanács rendelete ellen, amely a nemzetek önrendelkezési jogával ellentétben áll.”⁷

Másnap a lőcsei képviselő-testület ülését Fried Mór polgármester nyitotta meg. Beszédében hangsúlyozta, hogy a mostani „világrengető eszmék” közül a népek önrendelkezése „édes hazánk ércfalait döngeti”, és a Szepesség népe aggodalommal látja, hogy ez az eszme, amely Magyarország függetlenségét képes visszaállítani a „kapzsi csehek által félremagyarázva, tulajdonképpen nem más, mint [...] annexió”.⁸ A polgármester cáfolta a prágai csehszlovák vezetők állításait azzal, hogy a vármegyében senkit sem üldöztek anyanyelvének használata miatt. Prágát pedig senki sem tekintette „Mekkájának, [nem volt olyan,] aki csak gondolatban is arra tévedt volna, hogy neki Csehországgal akár nyelvi, akár nemzetiségi vonatkozásban összefüggése volna”.⁹ A város lakosságának magyarságára hivatkozva a polgármester bejelentette, hogy a lőcseiek magyarok kívánnak maradni, és nem akarnak elszakadni a magyar hazától.

lásd: Veronika Szeghy-Gayer: Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In Adam Hudek – Peter Šoltés (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava, Veda, 2019. 334–360.

⁶ Határozat. *Szepesi Lapok*, 1918. október 26. 1–2.

⁷ Határozat. (1918): i. m. 1–2.

⁸ Štátny archív v Prešove (a továbbiakban: ŠA Po.), špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (a továbbiakban: ŠA Lev). fond Spišska Župa (a továbbiakban: SŽ) – podžupan, administratívne písomnosti (a továbbiakban: podžupan) 17454/1918.

⁹ SA Po. SA Lev SŽ 17454/1918.

Iglón november 5-én a vármegyei és városi tisztviselők értekezletet tartottak, amelyet a vármegye alispánja, Neogrády Lajos nyitott meg. Az értekezlet célja az volt, hogy az egész vármegye területén biztosítsák a közrendet, a közbiztonságot és az élmezést. Az alispán tájékoztatta a közönséget, hogy az összes szepesi város állást foglalt a cseh aspirációk ellen, és kérte az erre vonatkozó határozatoknak a vármegyei törvényhatósági bizottsághoz való felterjesztését. Ezenkívül kívánatosnak tartotta a vármegyei Nemzeti Tanács megalakítását is, amelynek tagjai közé a városok és járások nemzeti tanácsainak két-két delegáltját, valamint a száznál több szervezett munkást foglalkoztató vállalatok egy-egy küldöttjét javasolta tagként felvenni. A közbiztonság kapcsán az alispán jelezte, hogy kérte a kormánytól a határrendőrség megerősítését, illetve hatáskörének kiterjesztését a vármegye egész területére. A lengyel területi igények jelentkezése miatt pedig katonaságot kért a vármegye északi határának megvédésére.

Lőcse város Magyar Nemzeti Tanácsának gyűlése felhívást intézett a *Szepesi Hírnök*ben a közrend további fenntartása érdekében:

„[N]em szabad tűrni azt, hogy bármi romboló törekvés a legcsekélyebbet elkövetesse a polgárság nyugalma és békéje ellen. Ezért meg kell szerveznünk a nemzeti védelem ligáját. [...] Fel kell állítani ismét a polgárőrséget! Ebben a munkában részt kell venni mindenkinek, most senki nem vonhatja ki magát [...]”¹⁰

A közbiztonság természetes igényét az is nyomatékosította, hogy a zűrzavart a csehszlovák erők könnyen az idegen megszállás igazolására használhatták. Ez azután számos esetben valóban meg is történt, mégpedig nem csak a Szepességben.¹¹

A Magyar Népköztársaság november 16-i kikiáltását követően, Szepes vármegye rendkívüli közgyűlést tartott, amelyen az alispán, Neogrády Lajos elnökölt. Ujfalussy Brunó főjegyző felolvasta az alispán jelentését a vármegyei Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról, amit a közgyűlés tudomásul vett, és csatlakozott hozzá. A Tanács elnökévé báró Máriaassy Tiborc főispánt választották. A gyűlésen elfogadták a vármegye tiltakozó határozatát a csehekkel szemben. A határozat előtt Forberger Béla szólalt föl, aki „utalt arra, hogy Szepességben az egész élet alapját a magyar és zipszer ősök kultúrmunkája teremtette meg”¹²

A határozat hangsúlyozta, hogy a vármegye kulturális gócpontjait képező városok elutasították, hogy a vármegyét elszakítsák a magyar államtól:

„Örömmel veszi a vármegye közönsége tudomásul a nagy- és kisközségeknek nagyobbrészt tótajkú lakosainak saját kezdeményezéséből önként tett hasonló kijelentéseit is [...]. Törvényhatósági bizottság egyúttal kijelenti azt, hogy hazánkban lakó tót testvéreink nemzeti szabad-

¹⁰ Végzetes órákat élünk! *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 3.

¹¹ Lásd erről: Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 172–186.; Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921*. Budapest, Jaffa, 2020. 97–126.

¹² Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 20. 3–4.

ságát minden fenntartás nélkül elismeri és azt biztosítani kész. Ezért minden kísérlet, amely vármegyénket az anyaországtól elszakítani akarná csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.”¹³

...és a „szeparatista” nép

A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának iratanyagai között található, 1918. október 29-i keltezésű levélben Neogrády Lajos alispán a szlovák lakosság lojalitásáról tájékoztatta a kormányt. Kiemelte Szepes vármegye és a németiség rendkívül fontos szerepét abban, hogy lehetetlenné tették a keleti és nyugati „szervezett pánszláv tótoknak az egyesülését”, és megállapította, hogy a szlovák lakosság mindig „magyar érzelmű” volt. Még a turócszentmártoni gyűlés előtt úgy vélte, hogy „tótjaink nagyrésze tiltakozni fog a vármegyének a tervezett cseh államba való beolvasztása ellen”. Szerinte a szlovákság sérelmei közvetlenül a világháború alatti helyzetre, az élelmezéssel kapcsolatos túlzott hatósági szigorra vezethetők vissza. Az alispán szerint kerülni kellett volna mindent, ami

„tót lakosságunknak a magyar államhoz való ragaszkodását gyengíthetné [...], így Szepes vármegyében is a közélélmezéssel kapcsolatos hatósági rendelkezések a legnagyobb kíméllettel hajtassanak végre és hogy a földhöz ragadt szegény népet a magyar kormány segítő intézkedései előnyeibe részesíttessék.”¹⁴

A Jászi Oszkár-féle nemzetiségi minisztériumban a jelentésre november 11-én a következő megjegyzést írták: „Jelenlegi viszonyok között intézkedést nem igényel.”

A szépeességi szlovákság magatartását Hefty Gyula Andor (1888–1957), a későmárki kereskedelmi iskola tanára és a *Karpathen-Post* szerkesztője elemezte, aki azt is megvizsgálta, miként lehetett volna befolyásolni a felvidéki nemzetiségi mozgalmakat. Ahogy fentebb már jeleztem, Késmárk városa volt az első, amely tiltakozott „a csehek” aspirációi ellen. Hefty büszkén jegyezte meg, hogy „az én kezdeményezésemre a megye társadalmában tiltakozó mozgalom indult meg”.¹⁵ Magabiztosan állította, hogy a megyében az egyedüli tényleg fontos társadalmi réteg, amely politikailag is érdekelt a kérdésben, az „intelligencia”, amelynek tagjai kivétel nélkül németek és magyarok. „A föld túlnyomó része a mi kezünkben van, minden értelmi foglalkozást mi űzünk. A tótok itt bevándoroltak csupán az utolsó század folyamán [...]; tótok cselédek és napszámosok, kisebb részben földművelők, s kevesen iparosok.”¹⁶

¹³ Szepesvármegye rendkívüli... (1918): i. m. 3–4.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Miniszterelnökségi Levéltár, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter iratai 1918–1919 (a továbbiakban: MNL OL ME K 40 VII.) 143/1918.

¹⁵ MNL OL ME K 40 VII 143/1918.

¹⁶ MNL OL ME K 40 VII 104/1918.

Hefty, hangot adva a gyorsan magyarosodó cipszer értelmiség felfogásának, a szepesi német és magyar sorsközösséget hangsúlyozta, és igyekezett teljes egészében kizárni a régió szlovákságát a megye jövőjét meghatározó tényezők közül. Szerinte a helyi szász és magyar értelmiség nem kívánta eltérni, hogy az írni és olvasni nem tudó szlovák nép döntsön arról, melyik államhoz kíván csatlakozni. „Mert, hogy tót parasztjaink és cselédjeink kedvéért [...] mi valamennyien tótok legyünk, azt senki sem kívánja [...]”¹⁷ Hefty ezenkívül arra is felhívta a figyelmet, hogy a vidéket a csehek agitátorai járták, arra izgatva a szlovákságot, hogy erőszakkal vegye át a hatalmat.

A *Szepesi Lapok* november 28-i számának vezércikkében Hefty megszólította a Szepesség szlováklak tudó értelmiségét. Fontos azonban megjegyezni, hogy továbbra sem a szlováksággal kívánt párbeszédet kezdeményezni, hanem azokat a személyeket próbálta beazonosítani, akik propaganda- és agitációs feladatokat láthattak volna el a szlovák nép körében. Úgy vélte, sok szlovák község még tétovázik azzal kapcsolatban, hogy kimondják-e Magyarországhoz való ragaszkodásukat. Ennek oka szerinte az, hogy nem tudják, mit tegyenek, és tanácstalanul várnak:

„Sokak panaszát hallottam: Mi azt sem tudjuk, mi történik. [...] Miért nem jönnek ki az urak mihozzánk, hogy tájékoztassanak? [...] [M]ég tőlünk függ megmaradnak-e Magyarország számára. [...] Menjenek el a nép közé és mondják meg nekik, hogy Magyarországon október 31-ike óta más világ van. Megszűnt az urak uralma [...]. Mondják meg nekik, hogy a kormány őszintén egyenlő elbánásban akarja részesíteni nyelv tekintetében is hazánk minden ajkú polgárát egyaránt.”¹⁸

Hefty azzal érvelt, hogy a szlovákság megnyerésének legjobb módja, ha a magyarság szöbe áll szlovák szomszédjával, vagy ír szlovák ismerősének annak érdekében, hogy felvilágosítsa a történésekről, és megnyerje a Szepesség ügyének, vagyis a vármegye a békekonferencia után is Magyarországhoz tartozzon.

A budapesti Astoria Szállóban Milan Hodža – a csehszlovák kormány rendkívüli meghatalmazottja – és Bartha Albert magyar hadügyminiszter által kijelölt átmeneti demarkációs vonal¹⁹ komoly ellenérzést váltott ki az északkeleti vármegyék német és magyar vezetői között, de néhol még a szlovákok körében is.²⁰ Tiltakozásaikban az fogalmazódott meg, hogy a magyar állam – és személyesen Jászi miniszter – elárulta őket, a magyar népkormány pedig akaratauk ellenére átadja őket

¹⁷ MNL OL ME K 40 VII 104/1918.

¹⁸ A Szepesség tótul tudó intelligenciájához. *Szepesi Lapok*, 1918. november 28. 1.

¹⁹ A tárgyalásokat magyar részről még Jászi Oszkár miniszter kezdte október 27-én. Szarka László: *A multietnikus nemzetállam – Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában. 1918–1992*. Pozsony, Kalligram, 2016. 73–80.

²⁰ „Szepes vármegye tótságának nevében tiltakozunk az ellen, hogy bennünket a turócszentmártoni cseh-szlovák irányú rada imperiuma alá helyezzenek és így közvetve a cseheknek eladjanak bennünket.” MNL OL ME K 40 VII. 685/1918.

a csehszlovákoknak, hiszen senki sem kérdezte meg véleményüket, s ezzel semmibe vették önrendelkezésüket.

1. ábra: Gróf Csáky Vidor szepesgörgői kastélya (1906)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

„Selbständige Zipser Republik”

Az önálló cipszer köztársaság gondolatát Kéler Tibor késmárki országgyűlési képviselő vetette fel elsőként a *Karpathen-Post* 1918. november 14-i lapszámának *Republik Scepusia* című cikkében, amely két nappal később a *Szepesi Lapok*ban is megjelent. Kéler itt kifejtette, hogy a Szepesség önrendelkezésének megvan a közjogi és történelmi alapja,²¹ kis területe pedig nem lehet akadálya az önálló államalapításnak, hiszen léteznek olyan független törpeállamok, mint Monaco, Andorra vagy San Marino.²² A szerző a Szepesség gazdasági felvirágzásának lehetőségét elsősorban az idegenforgalomban látta, amely hosszú távon az ipar, a kereskedelem, a bányászat és a mezőgazdaság modernizálását is magával hozná. Úgy vélte, hogy a Szepesi Köztársaság lehetne „a Kárpátok Svájca”, ahova tömeges német visszavándorlás indulna meg.

²¹ Dr. Tibor Kéler: Republik Scepusia. *Karpathen-Post*, 1918. november 14. 1–2.

²² Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*, 1918. november 16. Vö.: Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28. 1.

A *Karpathen-Post* november 28-án még egy cikket közölt, amelyben a szerző – maga a főszerkesztő, a már idézett Hefty Gyula – a köztársasági gondolat mellett a német közigazgatási régió elképzelését is felvetette. Hefty úgy gondolta, hogy lenne történelmi alapja egy önálló köztársaságnak, sajátos nemzetközi jogi státusszal, amelyre Montenegrot említi mintaként. Kitér továbbá az önállóság gazdasági előnyére is, bár elismeri, hogy az újabb trendek inkább a nagyobb gazdasági területek felé mutatnak.²³ Hefty is Svájjal példálózik cikkében, ami 1918 őszén már jobban rímelhett a Jászi Oszkár és munkatársai által elképzelt „Keleti Svájc”-gondolatra, mint Jászi korábbi, a kisállamisággal kapcsolatos, inkább elutasító álláspontjára.²⁴ A fő probléma 1918 végén az volt, hogy miképp lehet védekezni a csehszlovák törekvésekkel szemben. Hefty úgy gondolta, ennek egyetlen módja, ha a szepesiek önállóan képviseltetik magukat a békekonferencián. Ugyanakkor azt is mérlegelte, hogy a Renner-féle kulturális autonómia elképzelése alapján,²⁵ a német jellegű közigazgatás kialakításával szintén biztosítani lehetne a cipsterség jövőjét.²⁶

Jászi Oszkár és Milan Hodža, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttsége közt eredménytelenül lezajlott budapesti tárgyalásokat követően felgyorsult az önálló köztársaság kikiáltásának folyamata. December 3-án a Felsőmagyarországi Német Nemzeti Néptanács (a továbbiakban: FMNN) táviratban közölte Jászival, hogy ha a magyar állam nem képes megvédeni a régiót a csehszlovák törekvésekkel szemben, lépéseket tesznek egy független Szepesi Köztársaság kikiáltására.²⁷ A szepesi Magyar Nemzeti Tanács és az FMNN képviselői előkészületeket tettek, amelyek ellen azonban a helyi szlovák nemzeti tanácsok tiltakoztak. 1918. december 4-én Hefty Andor Budapestre utazott, hogy személyesen tájékoztassa Jászit a szepesi németség tervéről, majd táviratot küldött Késmárkra, amelyben arra utasította a helyi tisztviselőket, hogy a köztársaság kinyilatkoztatása után válasszák meg az új állam vezetését, és szólítsák fel a megye városait és községeit a köztársasághoz való csatlakozásra. Egy másik táviratában Hefty közölte, hogy Jászi miniszter végül is egyetértett a Szepesi Köztársaság kikiáltásával,²⁸ és azt

²³ A világháború alatt jelent meg például Jászi Oszkár *„A kis államok problémája”* című írása (A kis államok problémája. In Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1918), amelyben a későbbi miniszter szkeptikusan fogalmaz a kis nemzetek önálló államalakításának – a régió leendő nemzetállamainak – gondolatával kapcsolatban. Jászi szerint ez az elképzelés idejétmúlt, korszerűtlen: „minden védővamos és nacionalista-militarista neki rugaszkodás dacára, már megcsendült a kis államok lélekarangja”. Jászi (1918): i. m. 108.

²⁴ Zipler Republik oder... (1918): i. m. 1.

²⁵ Bóka Éva: Karl Renner európai federalizmusa. *Történelmi Szemle*, 44. (2002), 3–4. 350.

²⁶ Zipler Republik oder... (1918): i. m. 1.

²⁷ MNL OL ME K 40 VII. 601/1918.

²⁸ Jászi elfogadta 1918. december elejére, hogy megegyezései politikáját az elszakadni készülő nemzetiségi tanácsok vezetői elutasították. Ezen eseményeket követően tekintettek a kis állami/kérészállami alakulatokra úgy, mint a népszavazás és a wilsoni önrendelkezés megnyilvánulásaira lokális szinten. Jászi ezt felismerve, minden előítélete ellenére volt kénytelen tárgyalásztalhoz ülni a helyi kalandor vezetőkkel. Lásd Dvortsák Viktor a keleti szlovákok részéről vagy Hefty Andor

kéri, hogy keressenek kapcsolatot az eperjesi „Keleti Tót Tanáccsal”, amely hasonló lépéseket kíván tenni.²⁹

Molnár Miklós, Kassa szociáldemokrata főispánja dokumentumgyűjteményében utóbb közreadta a *Felsőmagyarország* interjúját Milan Hodžával, amelyben a szlovák politikus a cipzserek ez irányú tevékenységéről mosolyogva jegyezte meg: elismeri a cipzserek jogát az önálló köztársaság kikiáltására, de ilyesmire véleménye szerint nem fog sor kerülni. „Éppen tegnap volt itt ötven szepes megyei úr, [...] akik közölték velem, hogy ők hangosan a köztársaság mellett kiabálnak, de ha nyílt színvallásra kerül sor, akkor Szepes megye a csehszlovák köztársasághoz fog csatlakozni”³⁰ – mondta Hodža.

A korabeli magyar sajtóban is megjelent a köztársaság megalakításának elképzelése, méghozzá a kikiáltás dátumának és helyszínének megjelölésével: több helyen tévesen az volt olvasható, hogy december 9-én, Igló városában kiáltják majd ki.³¹

1918. december 9-én, a Késmárkon székelő Felsőmagyarországi Német Nemzeti Tanács népgyűlésén elhangzott az önálló Szepesi Köztársaság megalapításának terve.³² A köztársaság kikiáltása azonban elmaradt. A cipzserek azt a célt követték a köztársaság létrehozásának gondolatában, hogy Szepes vármegye számára minél előnyösebb „megadási”, azaz megszállási feltételeket nyerjenek vagy a csehszlovák, vagy a lengyel csapatok parancsnokától. Ám végül úgy tűnt, hogy mégiscsak Hodža jóslata teljesült be. December 11-én a szepesi németek képviselői Liptószentmiklósba érkeztek, hogy felvegyék a kapcsolatot a Szlovák Nemzeti Tanáccsal. A szepesi németek helyzetében bekövetkezett változás nemcsak a csehszlovák csapatok érkezése utáni új hatalmi-politikai valóságból és a Csehszlovák Köztársaság elismeréséből fakadt, hanem a helyi német vezetők politikai és nemzeti tudatából is. A budapesti német konzul jelentése is erre utal, aki azt jelentette Berlinnek, hogy bizonyos apátia volt a német lakosság körében.³³ A ki nem kiáltott „állam” terve december 17-én, a csehek késmárki bevonulásával végleg hamvába hullt, ami mögött a Liptószentmiklósban kötött megállapodás húzódott.³⁴

a cipzserek részéről. De fontos, hogy hivatalosan sohasem támogatta ezen vezetők törekvéseit. Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1989. 71.

²⁹ ŠA Lev SŽ – podžupan 28/1918.

³⁰ Molnár Miklós: Kassától Košicéig. Történelmi Adatgyűjtemény az 1918–1919. évi forradalom, vörös uralom és a csehszlovák állam megalakulása idejéből. In Bukovszky László – Simon Attila – Szeghy-Gayer Veronika: *Molnár Miklós emlékkönyv*. CD-melléklet. II. kötet. Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020. 316.

³¹ Lásd: Szepesség önálló köztársasággá alakul. *Világ*, 1918. december 6.; Felsőmagyarországi városok tiltakozása a tót impérium ellen. Külön szepesi köztársaság. *Budapesti Hirlap*, 1918. december 6.; Iglón proklamálják a szepesi önálló köztársaságot. *Pesti Hirlap*, 1918. december 6.

³² *Világ*, 1918. december 8.

³³ Knobloch budapesti német jelentését idézi Ladislav Tajták: *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava, (k. n.), 1972. 91.

³⁴ Tajták (1972): i. m. 86–91.

Felhasznált irodalom

- A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, megyék és községek szerint részletezve.* Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882.
- A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Athenaeum, 1912.
- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921.* Budapest, Jaffa, 2020.
- Bóka Éva: Karl Renner európai föderalizmusa. *Történelmi Szemle*, 44. (2002), 3–4. 350.
- Hatos Pál: *Az elétkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa, 2018.
- Jászi Oszkár: A kis államok problémája. In Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1918.
- Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1989.
- Molnár Miklós: Kassától Košicéig. Történelmi Adatgyűjtemény az 1918–1919. évi forradalom, vörös uralom és a csehszlovák állam megalakulása idejéből. In Bukovszky László – Simon Attila – Szeghy-Gayer Veronika (szerk.): *Molnár Miklós emlékkönyv.* CD-melléklet. II. kötet. Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020.
- Szarka László: *A multietnikus nemzetállam – Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában. 1918–1992.* Pozsony, Kalligram, 2016.
- Szeghy-Gayer, Veronika: Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In Adam Hudek – Peter Šoltés (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity.* Bratislava, Veda, 2019. 334–360.
- Tajták, Ladislav: *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918.* Bratislava, (k. n.), 1972.
- Zentai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914.* Pécs, Talma, 2001.

Levéltári források

- MNL OL ME K 40 VII 104/1918.
MNL OL ME K 40 VII 143/1918.
MNL OL ME K 40 VII. 601/1918.
MNL OL ME K 40 VII. 685/1918.
ŠA Lev SŽ – podžupan 28/1918.
SA Po. SA Lev SŽ 17454/1918.
Štátny archív v Poprade, fond Magistrát mesta Kežmarok 1269–1922. (Késmárk város képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1918–1919.) Karton 9. Kniha 65.

Hírlapok

- A Szepesség tótul tudó intelligenciájához. *Szepesi Lapok*, 1918. november 28.
Dr. Tibor Kéler: Republik Scepusia. *Karpathen-Post*, 1918. november 14.

Felsőmagyarországi városok tiltakozása a tót impérium ellen. Külön szepesi köztársaság. *Budapesti Hirlap*, 1918. december 6.

Határozat. *Szepesi Lapok*, 1918. október 26.

Iglón proklamálják a szepesi önálló köztársaságot. *Pesti Hirlap*, 1918. december 6.

Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*, 1918. november 16.

Szepesség önálló köztársasággá alakul. *Világ*, 1918. december 6.

Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 20.

Végzetes órákat élünk! *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2.

Világ, 1918. december 8.

Zipler Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

An Attempt at Self-Determination by the Zipsers of Spiš

The most important pre-conditions for the formation of new states were the weakness of the central power and the initiative of local elites. The Zipser elite of Spiš was in a peculiar situation in this regard. In terms of the demarcation line, it fell under the Czechoslovakian state and the Hungarian Government did not even attempt to retain these areas through military force. However, German, Hungarian and even Slovak intellectuals of the cities resented the realm of rural Slovaks. Following the war, individual self-determination sharpened the contradictions between the city and the countryside. A movement against inclusion into Czechoslovakia started in the town of Kežmarok. The German intelligentsia of Spiš tried to win rural Slovaks and launched a formidable propaganda action. Subsequently, the county administration and other towns with the orderly councils and the municipalities also joined the protest. On 4 December 1918, Andor Hefty travelled to Budapest to inform Oszkár Jászi about the plan of the Germans in Spiš, then, sent a telegram to Kežmarok instructing local officials to declare the republic. On 9 December 1918, a people's assembly did take place in Kežmarok; however, participants did not declare the republic. The episode came to end when the Czech forces reached the region on 17 December. The Czechoslovakian authorities arrested Hefty on charges of treason but released him three months later on 4 March 1919.

A Fekete-Tisza Körösmező közelében (1907)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

A Hucul Köztársaság: történelem és emlékezet

A történelmi Magyarország felbomlása idején létrejött „kérészállamok” sorába tartozik a Hucul Köztársaság is, amely a Huculföldhöz tartozó Kőrösmező környékén állt fenn 1919 januárja és júniusa között.

Kőrösmező lakossága az 1910-es években 9000 fő fölött volt, manapság valamivel alatta.³⁵ A település a Fekete-Tisza völgyében fekszik, lenyűgöző kilátással a környező hegyekre. A közelben található a Tatár-hágó, és innen, illetve Vorohta településről érhető el a legkönnyebben a Hoverla, Kárpátalja (és a mai Ukrajna) legmagasabb hegycsúcsa. A Fekete-Tisza a 35 km-re fekvő Rahónál egyesül a Fehér-Tiszával, ahonnan a természet szeszélye szerint hol patakként csordogál, hol széles folyamban hömpölyög az Alföld irányába.

A Kárpátok karéját a 19. század végétől átszelő vasút áldásából az évszázadok óta határátkelőhelyként működő Kőrösmező is részesült. Emellett a korabeli leírás szerint „kitűnő országút is megy Kőrösmező felé”.³⁶ 1918-ban a recenzió a következő érvvel dobta vissza az egyik iskolai tankönyv kéziratát: „Nem látható azon a képen Kőrösmezőből semmi, csak egy tutajrakodó part, tutajos rúthének. Pedig Kőrösmező igen csinos határszéli község.”³⁷

A csinos település Budapestről közvetlen vasúti kapcsolattal volt elérhető. A korabeli menetrend szerint a Keleti pályaudvarról reggel 6.40-kor induló vonat másnap hajnali 4 óra 28 perckor érkezett Kőrösmezőre.³⁸ „A határig robogó gyorsvonatainkról cammogó vicinálisokra átszállva juthatunk el tüneményes lassúsággal Lembergbe³⁹ vagy Czernowitzba,⁴⁰ ahol lehetőleg nem kapunk csatlakozást az orosz vonatokhoz.”⁴¹ A budapesti közvetlen vonatkapcsolat Kőrösmezővel 1918 decemberének első felében szakadt meg.⁴²

³⁵ Az 1910-es népszámlálás szerint 9795 lakosából anyanyelve szerint 6824 ruszin, 1484 német, 1461 magyar, a legutolsó, 2001-es népszámlálás szerint összlakosság 8043 fő, ebből magyar 809.

³⁶ Várady Gábor: Máramaros megye. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből*. XVIII. kötet. Budapest, M. Kir. Államny., 1900. 450.

³⁷ Bökényi Dániel: Bírálát. *Hivatalos Közlöny*, 26. (1918), 28. 622.

³⁸ Napi hírek: Változások a debreceni személyvonat menetrendjében. *Budapest*, 1918. július 20. 7.

³⁹ A történelmi Galícia központja, a mai Lviv Ukrajnában.

⁴⁰ Város a történelmi Bukovina északi részén, a mai Csernyivci/Chernivtsi Ukrajnában.

⁴¹ Pécsi Albert: Összeköttetésünk Oroszországgal. *Előre*, 1918. május 31. 1.

⁴² A vasúti forgalom korlátozása. *Pesti Hírlap*, 1918. december 6. 2.

Kik azok a huculok?

Az ukránok által lakott területek a tatárjárás következtében kerültek ki a Kijevi Rusz nagy közös keleti szláv állami keretéből. A 14. század közepétől Galíciát a Lengyel Királyság, Volhíniát pedig a Litván Nagyfejedelemség uralta, utána a lengyel–litván államközösség részét képezték. Az államközösség felosztásakor, a 18. század végén a mai ukrán területeket Oroszország, illetve a Habsburg Birodalom szerezte meg. A lengyel–litván állam fennhatósága lassította, de nem akadályozta meg az önálló ukrán (és a belarusz) nemzet kialakulását. A fordulópont a 16. század végére és a 17. század első felére tehető, amikor az ukrán lakosság egyre nehezebben kezdte viselni a nyelvileg–kulturálisan polonizálódó és vallásilag katolizálódó lengyel–litván állam nyomását, ami a kozákság későbbi történelmi aktivizálódásához vezetett. Az ukránság által lakott területek a 18. századtól kezdődően területileg egyre inkább az Orosz Birodalom belsejében találták magukat. A 19. századra, amikor Európában mindenütt előtérbe került a nemzeti gondolat és azzal egyidejűleg a nemzetállamiság eszméje, a cári birodalomban az ukrán különállás nyomai alig voltak már meg. Az ukránság másik része a 18. század vége óta a Habsburg Birodalomhoz tartozó Galíciában élt, amely régiónak központi szerepe volt a modern ukrán nemzeti identitás megszületésében. A Habsburg–politika szabadabb keretet biztosított az ukrán kultúra és nemzeti mozgalom számára, mint a cári Oroszország.⁴³

Egészen a 19. századig a középkorból hagyományozódott „ruszin” népnév és annak változatai voltak elterjedtek. Az „ukrán” etnonima a 16. században jelent meg a kozákokhoz kötődően, majd a felvilágosodás és az annak nyomán felélénkülő nemzeti mozgalmak hatására terjedt el és vált általánossá. Azokat a ruszinokat kezdték ukránoknak nevezni, akik önálló államiságban gondolkodtak. Noha a mai Ukrajna államalkotó nemzeteként és önálló nemzetiségként az ukránokat ismerik el, s azon belül pedig etnikai csoportokat különböztetnek meg, a magát ruszinnak nevező népcsoport igényt tart önálló identitása és nyelve elismerésére. Ukrajnával ellentétben a világ számos országa elismeri a ruszinokat önálló etnikumnak.⁴⁴

A ruszinok a Kárpátok térségében élnek – kárpáti ruszinok –, a mai Lengyelország, Szlovákia, Ukrajna és Románia területén, illetve diaszpórában szerte a világban. A terület – a Kárpátok térsége – földrajzi jellegéből adódóan megkülönböztetik a síkvidéki (dolisnyák) és a hegyvidéki (verhovinai) ruszinokat. A verhovinaiak néprajzi csoportjai a huculok, a lemkek és a bojkók. A lemkek lakóterülete alap-

⁴³ Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna: államépítés, alkotmányozás és elszüllyesztett kincsek*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2016. 24–29.; Павло-Роберт Марочій: *Україна: Історія її земель та народів*. Ужгород, Вид-во В. Падеяка, 2012. 383–385.

⁴⁴ John-Paul Himka: The Basic Historical Identity Formations in Ukraine: A Typology. *Harvard Ukrainian Studies*, 28. (2006), 1–4. 483–500.; Василь Балушок: Як русини стали українцями (трансформація української етності в XIX–XX століттях). *Матеріали до української етнології: науковий щорічник*, (2014), 13. 52–58.

vetően a mai Lengyelország délkeleti vidéke, tőlük délebbre élnek a bojkók, és még délebbre a huculok. A mai Kárpátaljának ezt a máramarosi részét, amely átnyúlik a szomszédos Ivano-Frankivszk és Csernyivci megyékbe, nevezik Huculföldnek.⁴⁵

„Miután láttuk, hogy ruténeink már a magyar állam megalapítása után telepedtek le mai lakóhelyükre és azt a XV. és XVI. század folyamán már úgy ahogy be is népesítették, még csak azt óhajtjuk tüzetesebben bebizonyítani, amit már előbb is érintettünk, azaz honnan származtak be hozzánk a kárpátalji rutének. E kérdésre a feleletet rögtön megtaláljuk, ha egy pillantást vetünk Galícia és Bukovina és a kárpátalji ruténekre. Amint Galíciában vannak lemákok [lemkók], úgy vannak az itteni rutének között is. Hasonlóan vannak itt is ott is bojkik [bojkók], huculok, amiből, ha ruházatuk és viselkedésük már amúgy is el nem árulná, láthatjuk, hogy a 2 nép egy közös törzs hajtása”

– írta 1918-ban Szulincsák László, az ungvári görögkatolikus kántortanító-képző tanára, később a ruszin gimnázium igazgatója.⁴⁶

A kárpáti ruszinok népcsoportjai történetileg eltérő nyelvjárásokat beszélnek, de ezek a különbségek főként a mai ukrán területeken a 20. század végétől folyamatosan elhalványodóban, illetve eltűnőben vannak. A huculok térnek el a leginkább a többiektől, mégpedig abban, hogy sokszor megkülönböztetik magukat a kárpáti ruszinoktól, és inkább ukránnak vallják magukat.⁴⁷

1918 ősze a történeti Kárpátalján

1918 ősze minden szempontból rendkívüli volt: a világháború vége, az új államalakítások és a járványhelyzet, de még az évszakban szokatlanul meleg időjárás miatt is. Az I. világháború befejeztével Kelet-Közép-Európában folytatódó fegyveres konfliktusokat Winston Churchill lekezelően a „törpék háborújának” (*wars of the pygmies*) nevezte,⁴⁸ Jochen Böehler német történész pedig „közép-európai polgárháborúként” (*Central European Civil War*) definiálta.⁴⁹

A régi rend megszűnése és az új megszilárdulása közti rövid időszak Kárpátalja történetének eseményekben egyik leggazdagabb epizódja. A Nagy Háború minden

⁴⁵ Tomasz Figlus: Past and Present of Hutsulshchyna as the Carpathian Borderland Region. Remarks on Changes of Spatial Structures, Ethno-Cultural Specificity and Heritage. *Region and Regionalism*, 9. (2009). 143–159.

⁴⁶ Szulincsák László: *Mikor történt a Kárpátalji rutének betelepülése hazánkba?* Ungvár, Unio, 1918. 54. Szulincsák épp ebben az évben szerezte meg többek között történelem szakos diplomáját Budapesten.

⁴⁷ Paul Robert Magocsi: The Fourth Rus': A New Reality in a New Europe. *Journal of Ukrainian Studies*, 35–36. (2010–2011). 173.

⁴⁸ Vö.: Robert Gerwarth: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End?* New York, Farrar, Straus and Giroux, 2016. 8.

⁴⁹ Jochen Böehler: *Civil War of Central Europe, 1918–1921. The Reconstruction of Poland.* Oxford, Oxford University Press, 2018. 60.

megnyilvánulása, a front közelsége, az orosz hadsereg betörései, a katonai alakulatok mozgása, a háború végére egyre gyakoribbá váló járványok – előbb a kolera, majd a spanyolnátha, végül a tífuszjárvány – a végletekig élezték az északkelet-magyarországi vármegyékben addig is lappangó feszültségeket, és nehezítették az amúgy is szegény lakosság helyzetét. 1919 tavaszán maga Sztepan Klocurak, a Hucul Köztársaság elnöke is tífuszos volt.⁵⁰ Sokat rontott az egyre átláthatatlanabb állapotokon a régió politikai elitjén belüli konfliktusok sorozata, a háborús segélyezéssel való visszaélések körül kialakuló botrányok és a meggyengülő közigazgatás.⁵¹

A harcterről hol szervezeten, hol szervezetlenül, de mindenképp elkeseredve hazatérő katonák egy része a fegyverét is magával hozta. Egy Bereg megyei tanító így foglalta össze a lokális konfliktusok lényegét: „A harctéri eseményektől elkeseredett katonák nem törődnek többet semmivel, jönnek haza rendetlenül ki fegyverrel, ki anélkül és keresik azokat, akiket szenvedéseik és hozzátartozóik nyomorúsága okozóinak tartanak.”⁵² A katonák haragja elsősorban az állami tisztségviselők és a zsidó boltosok, kereskedők ellen irányult. Volt, ahol főbe lőtték a jegyzőt, családját pedig elüldözték, volt, ahol az állam képviselője szerencsésebb volt, s el tudott menekülni. A tombolás nem érintett egyformán minden települést, megfékezése mégsem volt gyors. Noha a legtöbb helyen az események maguktól lecsendesedtek, néhol éppen a rendteremtésre kiküldött csendőrök okoztak még nagyobb felfordulást, fosztogattak, és zaklatták a lakosságot. Virágzott az élelmiszer-csempészet Galíciával, illetve megjelentek az úgynevezett külföldi agitátorok.⁵³

A közvélemény alakulását a régió állami hovatartozását illetően – népszavazás híján – azokból a nyilatkozatokból, felhívásokból mérhetjük le, amelyeket az 1918 ősztől 1919 tavaszáig egyre-másra alakuló tanácsok fogalmaztak meg. Az értelmiség nagyobb része, valamint a városi lakosság zöme – Ungvár, Munkács, Beregszász magyar, zsidó, német és elmagyarosodott ruszin népessége – Magyarország kötelékében akart maradni. E városok és néhány egyéb település (például Tiszaújlak) szerveződésai a magyar állam integritása mellett foglaltak állást. A régió nyugati területein, különösen Eperjes vidékén ténykedő nemzeti aktivisták többnyire a Csehszlovákiához való csatlakozást követelték. A máramarosi részen megfogalmazódott az is, hogy Kárpátalját Romániához kellene csatolni. Nem kizárólagosan, de főként a régió keleti és délkeleti részén az ukrán orientáció volt a legerősebb. Ez volt Magyarország legelmaradottabb szeglete egész történelme folyamán, és itt vált ezekben a zavaros időkben a legerőtlenebbé a magyar adminisztráció. Ukrán

⁵⁰ Микола Мушинка: Взаємини Гуцульської Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою. *Галичина*, (2019), 32. 109.

⁵¹ Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In Nagy Ferenc (szerk.): *Levéltári Évkönyv XII*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 1997. 221.

⁵² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Beregszász = KTÁL), Fond 14, Beregszászi Zsupáni Hivatal iratai 1919–1926, op. 10, od. zb. 126.

⁵³ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között.” *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász–Ungvár, RIK-U, 2018. 41.

irányultságú tanács jött létre a szepességi Óublón, a beregi Szolyván, a máramarosi Huszton és Kőrösmezőn is.⁵⁴

Bizonytalanság jellemezte az 1918. decemberi 25-i X. Néptörvénnyel létrehozott Ruszka Krajna autonóm terület működését is, amelynek határait nem is konkretizálták. Ez azt eredményezte, hogy egyfajta kettős közigazgatás jelent meg az északkeleti vármegyékben. Egyrészt Ruszka Krajna Munkács székhelyű kormányzósága, másrészt a négy vármegye – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – élén álló kormánybiztos-főispánok szintén igényt formáltak a közigazgatás működtetésére, ami ilyen módon, mintha nem lett volna elég gond, gyakran vezetett még kompetenciavitákhoz is.⁵⁵

A Hucul Köztársaság kutatásának forrásai

A központi államhatalom meggyengülése, visszahúzódása természetesen az iratképzésre is negatívan hatott: az állami hivatalok működése akadozott, sokféle meg is szűnt. A Hucul Köztársaság történetéről kevés elsődleges forrásunk maradt fenn, az államkísérlet szerveinek tevékenységéről főként másodlagos forrásokból értesülhetünk. A Hucul Köztársasággal foglalkozó gazdag, főként ukrán nyelvű szakirodalom kivétel nélkül Sztepan Klocsurak, a hucul államkezdemény első emberének visszaemlékezéseiből, illetve dokumentarista igényű szépirodalmi művekből meríti a legtöbbet.

Bár Klocsurak visszaemlékezése⁵⁶ igen részletesen és plasztikusan mutatja be a hucul kísérlet hónapjait, mégsem osztható el a gyanú, hogy a visszaemlékezés – mint a visszaemlékezések általában – magán viseli az utólagos előrelátás torzító nyomát. Az 1978-ban megjelent memoárban az események főszereplője az 1918–1919-ben hozott döntéseire, szerepére és a megtörtént eseményekre feltételezhetően a következmények és a későbbi évtizedekben bekövetkezett történések ismeretében tekint vissza. Különösen fontos kiemelni azt, hogy 1938–1939-ben Klocsurak részt vett még egy ukrán államkísérlet, Kárpáti Ukrajna létrehozásában és működtetésében.

⁵⁴ Vidnyánszky István: Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919). In Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 39–44.; Paul Robert Magocsi: *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest, Central European University Press, 2015. 182–184. Korabeli hangulatjelentés a különböző térségekből, amely visszatükrözi ezt a helyzetet: Szarvady Kálmán lapszerkesztő jelentése ismeretlen címzettnek a ruszin lakosság körében uralkodó hangulatról [1918 vége]. In Fedinec Csilla – Szakál Imre – Cserniczkó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 167–185.

⁵⁵ Szakál (2018): i. m. 40–41.

⁵⁶ Степан Ключурак: *До волі: спомини*. Нью-Йорк, Карпатський Союз, 1978.

A történeti munkák nagymértékben támaszkodnak továbbá a Hucul Köztársaság emlékét őrző történelmi tényeket és irodalmi fikciót elegyítő (szép)irodalmi művekre is. Ilyenek mind a mai napig keletkeznek, forrásként azonban csak azok tekinthetők, amelyek szerzői kortársak voltak. Ilyenek az 1930-as években jelentek meg először nyomtatásban: az ukránok közül a kárpátaljai Vaszil Grendzsa-Donszkij elbeszéléseit,⁵⁷ valamint a volhíniai származású, 1929 és 1941 között Csehszlovákiában élő Ulasz Szamcsuk munkáját⁵⁸ és a cseh Zdeněk Matěj Kuděj⁵⁹ regényeit rendszerint megtaláljuk a témával foglalkozó tanulmányok hivatkozásai között.

Az események megismerése szempontjából nagy hatást gyakorolt Václav Malý cseh újságíró a prágai szociáldemokrata *Právo lidu* című napilap hasábjain 1937-ben közölt tényfeltáró riportsorozata.⁶⁰ A korabeli magyarországi, illetve galíciai sajtó szórványos, inkább csak hangulatokat közvetítő híreket közölt a történésekről, a regionális sajtó pedig gyakorlatilag nem vett róluk tudomást. Ez utóbbi azért nem volt meglepő, mert például még az ungvári magyar újságok sem tudtak még az autonóm Ruzska Krajna létrehozásáról sem, a fővárosi hírek pedig csak két-három napos késéssel értek ide.

A dokumentarista irodalomban közölt információk ellenőrzésére a korszakban a történelmi Kárpátalja egyéb területein keletkezett, közvetett források lehetnek alkalmasak. Ránk maradtak a ruszinok lakta területeken legjelentősebb befolyással bíró Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye iratai,⁶¹ a Ruzska Krajnai Kormányzóság iratai,⁶² továbbá az Északkelet-Magyarországon zajló hadműveletekben részt vevő katonai alakulatok iratai.⁶³ Mivel a kőrösmezei hucul mozgalom kezdettől fogva a vajúdjó ukrán államhoz történő csatlakozás mellett foglalt állást, nem hanyagolhatók el a huculokkal legszorosabb kapcsolatot ápoló Nyugat-Ukrán Népköztársaság dokumentumai sem. Az I. világháborút követő ukrán államalkotó törekvések szétszóródott – napjainkban Ukrajnában, Lengyelországban és Olaszországban őrzött – iratanyagaiból ukrán történészek az ezredfordulón készítettek többkötetes gyűjteményt,⁶⁴ amelyből elsősorban a huculok és a galíciai ukránok közötti kapcsolatokról meríthetünk információkat.

⁵⁷ Василь Гренджа-Донський: *Назустріч волі. Збірник оповідань з часів революції 1918–19 рр. та інші.* Ужгород, Унію, 1930.

⁵⁸ Улас Самчук: *Гори говорять!* Чернівці, Накладом авт., 1934.

⁵⁹ Zdeněk Matěj Kuděj: *Horalská republika: román z Podkarpatské Rusi.* Praha, Sfinx, 1933.

⁶⁰ Václav Malý: Huculska republika. *Právo lidu*, 25. ledna 1937. – 18. února 1937.

⁶¹ KTÁL, Fond 151, Munkácsi Görögkatolikus Püspökség iratai 1646–1948.

⁶² KTÁL, Fond 59, Ruzska Krajna kormányzóságának iratai 1918–1919.

⁶³ НМ НІМ Надтортénelми Левéлтáр аnаgаіrа тáмászkоdіk а réгіóт іs érіntően: Fogarassy László: Az ismeretlen Székely Hadosztály. Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig. In Dankó Imre (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971.* Debrecen, Déri Múzeum, 1972. 225–252.

⁶⁴ Олександр Карпенко (szerk.): *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали.* Т. 1–5. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2001.

A kőrösmezei felkelés

Kőrösmezőn 1918. november 8-án alakult meg, zömében I. világháborús veteránokból a 42 főt számláló Hucul Néptanács. A Néptanács elnöke a szintén háborús veterán, a településen köztiszteletnek örvendő Sztepan Klocsurak lett.⁶⁵ Fő céljuk az volt, hogy biztosítsák a közrendet a frontról rendezetlenül hazafelé tartó katonaság túlkapásaival szemben. A településen – határállomásraól lévén szó – csendőrség és katonaság is állomásozott, ezek azonban a birodalom szétesésével gyakorlatilag központi irányítás nélkül maradtak, miközben a viszonyok egyre zavarosabbá váltak.⁶⁶ A magyar sajtó sem rejtette véka alá az ebből adódó problémákat:

„A debreceni nemzeti tanács különben Kőrösmező állomáson nagyszabású intézkedéseket tesz a katonák fogadására, miután a legközelebbi napokban mintegy húszezer magyar katonára érkezik oda Ukrániából. A visszatérő magyar katonák részére Kőrösmezőn élélményi állomást állítanak fel, a hova ma erős biztosító osztag indult el Debrecenből. Az országszerte garázdálkodó rablóbandák elleni küzdelemből, különösen pedig a keletmagyarországi vidék védelméből a legnagyobb részt Debrecen veszi ki. A debreceni karhatalmi főparancsnokság ugyanis a legtávolabbi vidékekre is küldött védőrségeket, a melyeknek munkája nagyban hozzájárult, hogy Kelet-Magyarországot megtisztították a fosztogató bandáktól.”⁶⁷

December 22-én újabb magyar katonai erőket küldtek Kőrösmezőre, ami meggyengítette a néptanács befolyását, további lépésekre sarkallva az elégedetlenkedőket.⁶⁸

A kőrösmezei tanács által megfogalmazott igények sok tekintetben egyeztek a többi ruszin tanácséval. Nyilatkozatban kérték a szociális problémák megoldását, a földosztást, illetve a ruszinok lakta vármegyék egyesítését a Galíciában élő ukránok területével. Ugyanebben a nyilatkozatban a magyar hatalom számlájára rótták fel a háború következtében elszenvedett súlyos veszteségeket, illetve az akkori és a korábbi magyar kormányzatokat is azzal a váddal illették, hogy megfosztották őket a „ruszin-ukrán” kultúra gyakorlásának és fejlesztésének lehetőségétől.⁶⁹ A nyilatkozatról a magyar sajtó is beszámolt. Eszerint a kőrösmezei „rutén népgyűlés”

„a következő követelményeket állapította meg: Azonnali béke az ország területi integritásának megsértése nélkül. Demokratikus kormány és kormányrendszer, mely alatt népünk szellemi és anyagi jóléte juthat. Általános, egyenlő és községenkénti titkos választói jog. A választások tisztasága és befolyásolhatatlansága szigorúan biztosítottassék. Szociális és népjóléti intézmények, melyek a nép anyagi helyzetét felvirágoztassák. Tankötelesség beiskoláztatása. Általános népszövetkezetek, melyek a nép mindennemű igényét kielégítsék,

⁶⁵ Микола Вегеш: *Карпатська Україна на шляху державотворення*. Ужгород, Карпати, 2009. 110.

⁶⁶ Андрій Королько – Ярослав Павлючок: *Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації „січневого зриву” і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині*. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 17. (2010). 19.

⁶⁷ Debrecen tárgyalása az ukrán nemzeti tanáccsal. *Az Est*, 1918. november 10. 8.

⁶⁸ Клочурак (1978): i. m. 122.

⁶⁹ Клочурак (1978): i. m. 103–104.

s melyek a népet az uzsorások karmaiból megmentsek. Igazságos földbirtokreform. Korcsmák számának apasztása, azoknak ünnep- és vasárnapokon teljes zárvatartása. Az árdrágítók ellen szigorúbb rendeletek kibocsátása. A párbér rendezése. A naptárreform megszüntetése. A görög-katolikus püspökségek függetlenítése és ezeknek külön patriarchátus alá helyezése. A közlegeltetés ügye becsületesen és a nép érdekeinek szem előtt tartásával oldassék meg. A kincstári legelők adassanak át közlegeltetés céljaira. A közigazgatás államosítása. A tisztviselők a nép anyanyelvén tudjanak beszélni. A virilizmus eltörlése. A községi képviselőtestületekbe a ruténeknek számuk arányához képest legyen meg a képviselője. Külön görög-katolikus autonómia.”⁷⁰

A magyar hatóságok részéről azonban inkább a bagatellizálás volt a jellemző. Így például a kormányzathoz közel álló, polgári radikális *Világ* igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy nincs szó szeparatizmusról:

„A rutén nép Kőrösmezőn tartott nagygyűlésén a magyarsághoz tartozónak jelentette ki magát és síkra szállott az ország integritásának megvédéséért. A demokratikus kormánytól vannak ugyan követeléseik, de bizakodással tekintenek azok teljesítése elé. Kőrösmezőn voltak ugyan kisebb lázongások, amelyeket az Ukrajnából gyalogosan hazatérő katonaság vezetett, de remény van arra, hogy rövidesen helyreáll a rend egész Máramarosmegyében.”⁷¹

Vagy pedig a történéseket nem helyi felkelésként, hanem a határon átkelő ukránok garázdálkodásaként állították be.

„Lehet, hogy vannak egyes szerepelni vágyó emberek, akik a mostani időket akarják fölhasználni arra, hogy személyi érdekeiket kielégítve fölizzgatták a derék rutén népet, sőt vannak egyes falvak és vidékek, amelyekben bizonyos elégedetlenkedés és forrongás észlelhető, de nagyjában egész kétségtelenül megállapítható, hogy a magyarországi ruténség nem akar elszakadni a magyar államtól. Kőrösmezőről jött hírek arról is szóltak, hogy az itteni ruténség föllázadt, ez a hír azonban nem felel meg a valóságnak. Az történt mindössze – és innen keletkezett ez az álhír – hogy az itt átvonuló idegen katonaság fosztogatott, rombolt s a csöcselék, mint mindenhol, itt is segített neki ebben.”⁷²

Másutt:

„Debrecenből táviratozza tudósítónk: Kőrösmező környékéről mind több panasz érkezik az ottani állapotokról. [...] Szili Ede százados legutóbb közölte táviratilag, hogy az ukránok Felsővisón kiraboltak egy vonatot, a melyen ötszáz ember volt. Vad kegyetlenséggel támadták meg az utazókat, és az utasok közül úgy a katonákat, mint a polgári egyéneket teljesen kifosztották. Aki a legkisebb ellenállást tanúsította, azt bántalmazták.”⁷³

1919 januárjában a csehszlovák és a román hadsereg is előrenyomult az új demarkációs vonalakig, így a hónap folyamán északról Ungvár és délről Máramarossziget

⁷⁰ Ruthének, tótok. *Az Újság*, 1918. november 10. 4.

⁷¹ A szerbek és csehek térfoglalása. *Világ*, 1918. november 10. 7.

⁷² A rutének ragaszkodnak Magyarországhoz. *Köztársasági Újság*, 1918. december 11. 2.

⁷³ Hírek: Az ukránok garázdálkodása Máramarosban. *Az Est*, 1918. november 17. 6.

is idegen megszállás alá került.⁷⁴ A helyzetet kihasználva a Hucul Néptanács az ortodox karácsony idején, január 7–8-án felkelést szervezett a Kőrösmezőn állomásozó magyar helyőrség ellen, s a fegyveres összecsapást követően mindkét oldalon maradtak sebesültek.⁷⁵ A szervezők között ott voltak az úgy mindenkori hangadói – Klocsurak, a Klimpus testvérek, Dmitro Nyimcsuk, Mikola Szabagyuk és mások. A felkelés egészen sajátos körülmények között zajlott le. Január 6-án este a kőrösmezei férfiak az ortodox szenteste alkalmából szokás szerint kántálni indultak, s az örömhírt vivőkhöz egyre többen csatlakoztak olyanok, akik a frontokról hazahozott fegyvereiket sem felejtették otthon. A tradíció leple alatt összeálló fegyveres csapat a következő napokban ellenőrzése alá vonta a települést.⁷⁶

Végül a kőrösmezei kántálás eredményeként kikiáltották a Hucul Köztársaságot.⁷⁷ A korabeli magyar sajtótudósításokban felbukkant a köztársaság kifejezés, a galíciai ukrán sajtóban azonban nem sikerült ennek nyomára bukkanni, mindössze „magyarországi ukránokról”, illetve „kőrösmezeiekről” cikkeztek. Helyi újság ebben az időszakban nem jelent meg. A „köztársaságra” visszaemlékezésében Klocsurak azt a magyarázatot adja, hogy a néptanács legidősebb tagja, Ivan Maruszjak ötlete volt az önálló államalakulat, tekintettel arra, hogy Magyarországhoz nem akartak tartozni, a szomszédos Galíciában formálódó Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz meg egyelőre nem volt módjuk csatlakozni.⁷⁸ A királyságot a megszokott magyar államrend elleni tiltakozás kizárta, így adott volt a galíciai ukránok köztársasági mintája.

A kántáláshoz hasonlóan a történet másik legendaszerű eleme maga a helyszín. Klocsurak visszaemlékezéseiben többször is megemlítette, hogy a Hucul Néptanács a kőrösmezei moziban ülésezett. Az, hogy a mozi pontosan hol volt, s valóban filmszínház volt-e eredetileg, nem derül ki a forrásokból, és a kőrösmezei lakosok emlékezete sem őrizte meg. Valószínű, hogy az 1915-től a településen állomásozó katonák rendelkezésére bocsátott épületről lehetett szó, amit – az I. világháború alatt nem egyedi módon – filmvetítésre is használt az osztrák–magyar hadsereg. Megtévesztő lehet, ezért leírjuk, hogy az az épület, amit a kőrösmezeiek moziként ismernek, csak a szovjet időkben lett erre a célra átalakítva, korábban zsinagóga volt. 2019-ben az akkorra rendkívül elhanyagolt épületnek új tulajdonost és funkciót kerestek.⁷⁹ A köztársaság kikiáltása pedig a szájhagyomány – elmesélik például a szállóvendégeknek⁸⁰ – és a városi könyvtár ismeretterjesztő

⁷⁴ Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 336–353.

⁷⁵ Ключурак (1978): i. m. 128.

⁷⁶ Мушинка (2019): i. m. 106.

⁷⁷ Мушинка (2019): i. m. 107.

⁷⁸ Ключурак (1978): i. m. 134.

⁷⁹ Az épület fotóját lásd: [Ясіня — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ясіня)

⁸⁰ Kiss Noémi: Csernovic. *Magyar Lettre Internationale*, (2005), 58. 39.

blogja szerint is a mai Edelweiss Szálló „ablaka alatt” történt.⁸¹ Ennek épületét Budapest Szálló néven 1940-ben emelték, akkoriban üres telken,⁸² s azóta is őrzi eredeti formáját, beleértve olyan belsőépítészeti elemeket is, mint például a fába faragott Budapest-jelképek. Ez persze nem zárja ki, hogy esetleg egykor valahol itt állt a (tábori) mozi épülete.

A hucul államkezdemény

A vidéken megjelent az ukrán katonaság is. 1918 novemberében, röviddel azután, hogy Lembergben kikiáltották a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, az azt irányító Ukrán Néptanács – az egyik tanácstag, Volodimir Szingalevics vezetésével – küldöttséget menesztett Budapestre. Szingalevics a következőket nyilatkozta *Az Est*-nek: „Október 19-ikén a lemergi alkotmányozó gyűlésen megalakultunk és november elsejére virradó éjjel katonailag megszállottuk Lemberg főbb pontjait és átvettük a hatalmat.” Magyarország és „Ukránia” politikai viszonyával kapcsolatban hozzátette:

„Ez a pillanat nem alkalmas arra, hogy politizáljunk. Alkotmányozó gyűlésünk természetesen kimondotta, hogy az összes ukránok által lakott területeket egyesítjük. Ez a határozat északkeleti Magyarországra is vonatkozik, a hol fél millió ukrán lakik. Persze Ungvárról és Munkácsról is szó van. Hogy az Ukrán Nemzeti Tanács, a mely a wilsoni elveket tartja szem előtt, szándékozik-e katonailag megszállni északkeleti Magyarországot, erre nem válaszolhatok, nem vagyok stratégia és ha a megszállás tényleg szándéka az Ukrán Nemzeti Tanácsnak, akkor ezt nem közlöm önökkel itt Budapestben.”⁸³

1919 januárjától a huculok fellépése megváltoztatta az eseményeket. A felkelést a Lemberg elvesztése után akkor már sztanyiszlavi székhelyű Ukrán Nemzeti Tanács által több, „nem hivatalosan” ide irányított katonai egység is segítette, amelyek januárban részt vettek Kőrösmező ellenőrzésének biztosításában és a máramarosszigeti menetben is.⁸⁴

A frissen alakult Hucul Köztársaság területét gyorsan kiterjesztették Kőrösmezőn túlra is. Gond nélkül elfoglalták a járásközpontot, Rahót és a megyeközpont Máramarosszigettől keletre fekvő Nagybocksót. Máramarossziget ellen is megindultak, ezt az akciót azonban nem koronázta siker. A Máramarosszigeten állomásozó magyar katonaság csak békés tárgyalásra kapott engedélyt, így a ruszin előrenyomulást a román hadsereg állította meg. A románokkal való összecsapásban többen elesetek, illetve megsebesültek. A románok túszoikat ejtettek az ukrán-hucul

⁸¹ Марія Яворенко: *Слідами Гуцульської Республіки*. 7 листопада 2018.

⁸² Fotóval együtt lásd: Kőrösmezei turisztaszálló. *Magyar Építőművészet*, (1942), március. 64–65. Kőrösmező Budapest testvérvárosa volt, innen a szálló neve.

⁸³ Az Ukrán Nemzeti Tanáccsal tárgyal a Magyar Nemzeti Tanács. *Az Est*, 1918. november 15. 7.

⁸⁴ Августин Штефан: *Українське військо в Закарпатті. Вісті Комбатанта*, 3 березня 2009.

katonák soraiból.⁸⁵ Erre válaszul a Galíciába visszavonuló zászlóaljnak a helyi lakosság köréből szedtek túszoikat. Magukkal vitték például a kőrösmezei főerdőmérnököt, az egyik segédjegyzőt, a helyi állomásfőnököt és a feleségét, valamint a község római katolikus plébánosát.⁸⁶

Jól jellemzi az események kuszaságát, hogy amikor a gyenge lábakon álló Ruzska Krajna kormányzója, Stefán Ágoston – akit a magyar sajtó a két világháború között nemegyszer összetévesztett szintén politikus névrokonával⁸⁷ – igyekezett közbenjárni a túszoik kiszabadításáért, a kőrösmezeiek azt kérték a magyarországi politikustól: intézze el, hogy a románok cserébe engedjék szabadon az ukrán katonákat.⁸⁸ A román előrenyomulás január 19-én megállt Nagybocksónál, a katonaságuk pedig ápriliséig nem is lépte át a demarkációs vonalat, ami Kőrösmezőtől mintegy 60 kilométerre húzódott.⁸⁹ Az eseményeket a magyar sajtó a következőképpen interpretálta:

„Azok az ukrán bandák, melyeket a románok Máramaroszigetről kivertek és a melyek röviddel azután Kőrösmezőről is eltakarodtak”, ismét megjelentek a településen „és a hozzája csatlakozott felső-rutén lakossággal együtt rémuralmat kezdett [sic!] Kőrösmezőn”, aki tud, „Kőrösmezőről és környékéről gyalog menekül Máramarosziget felé. Üldözésre a banda, csekély létszámánál fogva, nem gondol.”⁹⁰

A hucul fennhatóság, az immár többé-kevésbé megállapodott határok között, Kőrösmezőre és nagyjából egytucatnyi környékbeli településre terjedt ki. Rahó, a Tiszavölgyi járás központja, már nem volt a köztársaság része. A Hucul Köztársaság legfelsőbb irányító szerve a Néptanács maradt, amelynek 1919 januárjában létrehozott öt szekciója egyfajta végrehajtó hatalomként funkcionált, a kormányfő pedig Sztepan Klocsurak lett. A néptanács katonai és külügyi, belügyi, élelmezésügyi, gazdasági, valamint oktatási szekcióit a tagság kőrösmezei aktivistái vezették. A kérészállam falvaiban új előljárókat és jegyzőket választottak, a túsul ejtett magyar katonákat szabadon engedték, továbbá keresték az együttműködést Észak-Máramaros zsidó és német lakosaival. Helyőrségeket hoztak létre, Kőrösmezőn Hucul Őrség alakult.⁹¹

⁸⁵ Fogarassy (1972): i. m. 236.

⁸⁶ KTÁL, Fond 59, Ruzska Krajna kormányzóságának iratai 1918–1919, op. 1, od. zb. 36.

⁸⁷ Szakál Imre: Stefán Ágoston és az első világháborút követő hatalomváltás Északkelet-Magyarországon. In Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József: *Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás*. Pécs, Kronosz, 2019. 599–600.

⁸⁸ KTÁL, Fond 59, Ruzska Krajna kormányzóságának iratai 1918–1919, op. 1, od. zb. 36.

⁸⁹ Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1984. 238.

⁹⁰ Ukránok garázdálkodása Kőrösmezőn. *Az Est*, 1919. február 6. 2.

⁹¹ Королько–Павлючок (2010): i. m. 24.

1. ábra: Kőrösmező, vasútállomás (1907)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

A viszonylagos elzártság, amely 1919 januárja és júniusa között lehetővé tette, hogy a kis köztársaság egyáltalán létezzon, ezzel együtt a mindennapokban nehézségeket is okozott. Klocsurakék a helyőrségekben és a háborús károk helyreállításában próbálták hasznosítani a falvaik munkaerejét. Helyzetüket néhány hónap alatt valamelyest sikerült stabilizálni, de a helyi lakosság gondjainak megoldására nem voltak képesek. A lakosságot leginkább sújtó problémákon, a közellátás és egészségügyi ellátás hiányán nehezen tudtak segíteni, noha Galíciából kaptak némi élelmiszert, főként gabonát és kőolajat.⁹² 1919 januárjának végén olyan hírek is felröppentek a sajtóban, miszerint Budapesten megalakult egy társaság, amely majd piacra dobja a Kőrösmezőn keresztül Magyarországra érkező ukrán kőolajat.⁹³ A röpirataikban „idegennek” és „ellenségesnek” nevezett magyar közigazgatástól nem vártak segítséget, védekezésül még a Kőrösmezőre vezető vasúti pályákat is eltorlaszolták, így csak a szerény galíciai ukrán támogatással tudták valamelyest kiegészíteni tartalékaikat.⁹⁴

1919 áprilisában előbb a román, majd a csehszlovák hadsereg is átlépte a korábbi demarkációs vonalakat, s megindította a támadást a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen, amely időközben kiterjesztette joghatóságát a kérészetű Ruszka Krajna területére is. A később Csehszlovákiának ítélt Kárpátalja területét hamar birtokba

⁹² Клочурак (1978): i. m. 134.

⁹³ Közgazdaság: Rutén olajközpont Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 19. 10.

⁹⁴ Клочурак (1978): i. m. 140.

vették a bevonuló idegen csapatok. A románok június 11-én foglalták el Kőrösmezőt, ahol letartóztatták a Hucul Néptanács több tagját, köztük Sztepan Klocsurakot. Ez a Hucul Köztársaság rövid történetének végét is jelentette.⁹⁵ A román katonaság a trianoni békeszerződés aláírásáig a térségben maradt, noha a történeti Kárpátalja teljes területe, beleértve a huculok földjét is, már az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződéssel az újonnan alakult Csehszlovák Köztársaság része lett.

A huculok eközben a hegyekben folytatták a gerillaharcot. A csehszlovák hadsereg akkor tudta pacifikálni a helyzetet, miután a román katonaság 1920 nyarán – a trianoni békeszerződés aláírása után – elhagyta a régiót.⁹⁶ Klocsurakot a románok a Máramarossziget elleni hadjárat szervezéséért bebörtönözték, és néhány hónapon át Brassóban tartották fogva. Szabadulása után még rövid ideig harcolt Galíciában a függetlenségükért küzdő ukránok oldalán a lengyelek ellen, de 1920 novemberében már a Csehszlovák Köztársaságban találjuk, ahol letette a hűségesküt az új államra, és ismételten belevetette magát a politikába.⁹⁷

Az államkezdemény exponensei

A Néptanács tagjait, csakúgy, mint egyes szekcióinak vezetőit és a különböző aktivistákat név szerint ismerjük, azonban egy róluk készült prozopográfiai elemzés igen hosszú volna. Ehelyett érdemes kiemelni a kérészállam néhány hangadóját, ezáltal ugyanis felmérhető az a politikai kör, amely az események mozgatója volt. Ha végignézzük azokat a személyeket, akik a hucul mozgalom irányításában részt vettek, akkor a hangadók között közembereket és köztiszteletben álló értelmiségieket egyaránt találunk, akiknek nemritkán az utóélete is rendkívül érdekes.

A Klimpus testvérek – Dmitro, Vaszil és Ivan – kőrösmezei módos parasztcsaládban születtek. Dmitro mindössze népiskolát végzett, majd az apja mellett kétkezi munkásként dolgozott. 1917–18-ban az orosz és az olasz fronton szolgált. A Hucul Köztársaság Máramarossziget elleni hadjárata miatt a románok 1919-ben letartóztatták és bebörtönözték. Kiszabadulva a csehszlovák Kárpátalján is részt vett a közéletben, politikai tevékenységet is folytatva, 1938–39-ben pedig a Volosin-féle autonóm területen a paramilitáris népi-önvédelmi szervezet, a Kárpáti Szics főparancsnoka lett. A revízió után Kőrösmezőn gazdálkodott, később, a szovjet időszakban üldözték.⁹⁸ Fivérei, Vaszil és Ivan hasonló pályát jártak be, de ők kevésbé

⁹⁵ Ключурак (1978): i. m. 167.

⁹⁶ Сидір Ярославин [Ісидор Сохоцький]: *Визвольна боротьба на західноукраїнських землях*. Філадельфія, Накладом гуртка прихильників, 1956. 101.

⁹⁷ Микола Мушинка: *Лицар волі: документальна повість*. Ужгород, Поличка «Карпатського краю», 1995. 35.

⁹⁸ **Климпуш Дмитро Іванович**. (Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка: Видатні закарпатці.)

váltak ismertté. Fia és unokája pedig miniszteri, valamint miniszterelnök-helyettesi pozíciókat töltött be az 1991 utáni ukrainai kormányokban.

Az értelmiségi réteghez tartozott a rahói Mikola Szabagyuk, az osztrák–magyar hadsereg volt tisztje, akit a Hucul Néptanács titkárának választottak, s tagja volt a szűkebb körű, 12 tagú irányító testületnek is.⁹⁹ Bár nincsenek pontosabb adataink a köztársaság kikiáltásának ötletadójáról, Ivan (Kuzmics) Maruszjakról, de mivel a Néptanács oktatási szekcióját vezette,¹⁰⁰ így feltételezhetően szintén az értelmiség soraiból került ki.

A hucul kérezzállam központi személyisége, a kőrösmezei származású Sztepan Klocsurak édesapja is tagja volt a Hucul Néptanácsnak. Klocsurak módos paraszti családban született. Neve a különböző forrásokban többféleképpen előfordul: Klocsurek István, Klocsurak Sztepan, Kločurak Stefan és ezek változatai. Mivel terjedelmes életrajzában tanulmányairól csak elnagyolt adatokat lehet találni,¹⁰¹ részletesen utánanéztünk iskolázottságának. Az 1906–1907-es tanévtől volt az ungvári kir. kath. főgimnázium tanulója,¹⁰² majd az 1913–1914-es utolsó tanévre átiratkozott a máramarosszigeti kir. kath. főgimnáziumba.¹⁰³ Az utóbbi 1913–1914-es tanévre szóló értesítőjéből az derül ki, hogy „nem érett”. Jegyei közepesek voltak, egyetlen tantárgyból buktathatták meg, ami nem azonosítható.¹⁰⁴ Eredeti érettségi bizonyítványát azonban elvesztette, ezért másolatot kért¹⁰⁵ – nyilván szüksége volt rá a tisztí iskolához –, ennek alapján viszont már sikerült a nyomára jutni, hogy „javító vizsgálatra” jelentkezett a kassai főgimnáziumba, amit sikeresen letett 1914 szeptemberében.¹⁰⁶ 1915–16-ban az osztrák–magyar hadseregben az orosz és a román fronton szolgált, majd főhadnagyként szerelt le. Az 1917–1918-as tanévben Máramarosszigeten a Jogakadémia elsőéves hallgatója volt,¹⁰⁷ s ide a következő tanévben is beiratkozott.¹⁰⁸ Bár országos szinten a gimnáziumi oktatásban való részvétel és a kétéves jogakadémiai tanulmány nem számított kiemelkedő teljesítménynek,

⁹⁹ Королько–Павлючок (2010): i. m. 20.

¹⁰⁰ Королько–Павлючок (2010): i. m. 20.

¹⁰¹ Életrajza: Мушинка (1995): i. m.

¹⁰² *Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1906–907. iskolai évről.* Ungvár, (k. n.), 1907. 99.

¹⁰³ *A máramarosszigeti kir. kath. főgimnázium értesítője az 1913–14. tanévről.* Máramarossziget, (k. n.), 1914. 119.

¹⁰⁴ *A máramarosszigeti kir. kath....* (1914): i. m. 120–121.

¹⁰⁵ Bizonyítványmásolatok. *Hivatalos Közlöny*, 23. (1915), 8. 134.

¹⁰⁶ *A jászóvári premontrei kanonok kassai főgimnáziumának értesítője az 1914–1915. iskolai évről.* Kassa, (k. n.), 1915. 91.

¹⁰⁷ *A máramarosszigeti református lyceum, jogakadémia, főgimnázium és internátus értesítője az 1917–918. tanévről.* Máramarossziget, (k. n.), 1918. 56.

¹⁰⁸ *A máramarosszigeti református lyceum, jogakadémia, főgimnázium és internátus értesítője az 1918–919. tanévről.* Máramarossziget, (k. n.), 1919. 32.

a ruszinok körében, akiknek 1910-ben csupán 22,7%-a tudott írni és olvasni,¹⁰⁹ Klocsurak példája mindenképpen figyelemre méltó.

A világháborúban tapasztaltak meghatározó módon befolyásolták Sztepan Klocsurak világgképét. 1915-ben tanúja volt annak, ahogy az orosz cári csapatokkal együttműködő kőrösmezei lakosokat az osztrák–magyar hadsereg katonai megtorlasként – a rögtönítélő hadbírószági eljárás nyomán – nyilvánosan felakasztotta. Az orosz fronton való szolgálata során pedig volt lehetősége megismerkedni a galíciai ukránokkal, illetve azokkal az ukrán katonákkal is, akik az Orosz Birodalom hadseregében szolgáltak. Nem kétséges, hogy ezek az élmények is befolyásolták a magyar államhatalomhoz való viszonyulását, akárcsak politikai irányultságát. A csehszlovák Kárpátalján is aktívan politizált, széles körű közéleti tevékenységet fejtett ki, de emellett például 1920-tól tagja volt a Podkarpatszki Bank felügyelőbizottságának, s vezette a bank kőrösmezei fiókját is. Karrierjének újbóli nagy felfutása mégis az 1938–39-es időszakban következett be, amikor Klocsurak a Volosinkormány tagja lett. Aztán 1939 márciusától Prágában élt, 1945 után pedig – már a Szovjetunióban – bebörtönözték. 1956-ban szabadult, majd a következő évben Prágában telepedett le, és ott is halt meg 1980-ban.

Az életrajzokból kiderül, hogy a kőrösmezei eseményekben szerepet játszott az értelmiség is, meghatározó volt a szereplők erős politikai elkötelezettsége, ami a következő évtizedekben sem változott meg, olyannyira, hogy kimutatható a személyi és eszmei kontinuitás az 1938–1939-es autonóm Kárpátaljával – korabeli nevén: Kárpáti Ukrajnával is.

A galíciai kapcsolat

A 20. század elején Oroszország a világ második legnagyobb kiterjedésű állama volt – az első helyet Nagy-Britannia és gyarmatbirodalma foglalta el. Az Orosz Birodalom erózióját az 1917-es forradalmak tetőzték be. 1917. március 2-án II. Miklós cár lemondott az orosz trónról, s helyét az Ideiglenes Kormány vette át,¹¹⁰ amely azonban nem tudta kezelni a válságos helyzetet, így az országban eluralkodott az anarchia. November 7-én a bolsevikok ragadták magukhoz a hatalmat.¹¹¹ Az orosz birodalom volt területeit elöntő polgárháború a bolsevik diktatúra belső ellenzékét volt hivatott felszámolni,¹¹² nem kiengedni a régi birodalom határai közül az önállóságra

¹⁰⁹ Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. In Pásztor Cecília (szerk.): „... Abol a határ elválaszt?": Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat-Várpalota, Nógrád M. Lvt. – Szindbád Kht., 2002. 17.

¹¹⁰ Az Oroszországban akkoriban használt Julianus-naptár szerint „februári forradalom”.

¹¹¹ A Julianus-naptár szerint „októberi forradalom”.

¹¹² Vö.: Anna Geifman: *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton, Cambridge University Press, 1993; Tony Brenton (szerk.): *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution*. London, Profile Books, 2016.

törekvő, a birodalomból szabadulni akaró és a bolsevik hatalomátvételt el nem fogadó Belaruszt, az Észak-Kaukázusi Köztársaságot, az autonóm Szibériát, a tatár Uráli-Volgai Államot, a kazah Alas Autonómia államot, a Kubányt, a Don-vidéket, a Krímet és Ukrajnát. A függetlenségért harcoló ukránok két legfontosabb államkezdeménye az időszakban – a Dnyeper menti Ukrán Népköztársaság és a galíciai Nyugat-Ukrán Népköztársaság. Ezek az államtörekvések hatással voltak a történeti Kárpátaljára is.

A kijevi Ukrán Központi Tanács a pétervári események, vagyis a bolsevik hatalomátvétel következtében 1917 novemberében kikiáltotta az Ukrán Népköztársaságot, majd 1918 januárjában annak függetlenségét. A kijevi ukrán vezetés a népköztársaság létrejöttét leíró dokumentumban csupán a délnyugati orosz kormányzóságokat jelölte meg saját területeként.¹¹³ Az akkor még létező Osztrák–Magyar Monarchia ukránok lakta részeiről, mint olyanokról, amelyekre igényt formáltak volna, szót sem ejtettek, mint ahogy az 1918 áprilisában, Kijevben a központi hatalmak hadserege által az akkor már egyesített ukrán állam élére segített Pavlo Szkoropadszkij hetman¹¹⁴ sem említette őket.¹¹⁵

Az 1918. november 1-jén – a felbomló Osztrák–Magyar Monarchia északkeleti területein – kikiáltott Nyugat-Ukrán Népköztársaság ideiglenes alaptörvényében viszont már leírták, hogy az államalakulat kívánt határai kiterjednek a „volt” magyar területekre, és felsorolták a dokumentumban Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros megyéket.¹¹⁶ Ezen különösebben nem csodálkozhatunk, hiszen a galíciai és a kárpáti ruszin területek egy birodalom részét képezték. A Kárpátok két oldalán élő keleti szláv lakosság közötti kapcsolat tagadhatatlan, az 1918-as összeomlás során Északkelet-Magyarország ruszinjai közül is többen az ukrán nemzeti gondolat bölcsőjének tekintett Galícia politikai elitje felé tekintettek.

A Nyugat-Ukrán Népköztársaság területéből Galíciára északnyugati irányból az újjáéledő lengyel állam is igényt tartott, az ukránok által is lakott Bukovinát pedig a terjeszkedő Román Királyság kívánta megszerezni. Bár az osztrák–magyar hadseregben 1915-ben alapított Szics Lövészek ezredéből sikerült létrehozni az Ukrán Galíciai Hadsereget, annak többfrontos háborút kellett vívnia, így csak korlátozott lehetőségeik voltak területi igényeik érvényesítésére a Kárpátok hágóitól délnyugatra.¹¹⁷ November végére a lengyel csapatok fennhatóságuk alá vonták Lemberget, ezért a Nyugat-Ukrán Népköztársaság új központja a hucul fővároshoz jóval közelebb eső Sztanyiszlav (ma: Ivano-Frankivszk) lett.

¹¹³ (III) Універсал Української Центральної Ради.

¹¹⁴ Az ukrán kozák hagyományból eredő kifejezés eredetileg katonai vezetőt jelentett, később fejedelem jelentésben is használták.

¹¹⁵ Закони про тимчасовий державний устрій України.

¹¹⁶ Тимчасовий основний закон про державну самостійність Західно-Української Народної Республіки. In Олександр Карпенко (ред.): *Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923*. Т. 2. Івано-Франківськ, Сіверсія, 2001. 5.

¹¹⁷ Szerhij Jekelszik: *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése*. Budapest, Kairosz, 2014. 106.

A Hucul Köztársaság exponensei és a galíciai politikusok közötti kapcsolattartás folyamatos volt. A hucul küldöttek 1919 első napjaitól rendszeresen utaztak Sztanyiszlavba, ahol beszámoltak helyzetükről, és iránymutatást kértek. A Klocsurak vezette küldöttség tárgyalásokat folytatott Jevhen Petruseviccsel, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság elnökével, és Dmitro Vitovszkijjal, az Ukrán Galíciai Hadsereg főparancsnokával, akik támogatásukról biztosították a körösmezei huculokat. Ez leginkább a felkelés fegyveres megsegítésében nyilvánult meg.

Az 1918. december 29-i minisztertanácsi ülésen Károlyi Mihály magyar miniszterelnök arról számolt be, hogy az ukrán delegáció tájékoztatása szerint Czernowitznál román katonaság gyülekezik, amelynek célja „az észak-keleti rutén részek” elfoglalása. Az ukránok ugyanakkor azt javasolták, hogy inkább ők szállják meg a területet, hovatartozását egy majdani népszavazástól téve függővé. Károlyi későbbre ígérte a választ, hangsúlyozva, hogy „a magyar kormány minden megszállás ellen egyformán óvást emelne”.¹¹⁸ 1919 januárjában az Ukrán Galíciai Hadsereg mégis megpróbálkozott az offenzívával. Az ukránok egy páncélvonata különösebb ellenállás nélkül egészen az Ung megyei Csapig eljutott, Munkácson még néhány épület ukrán fellobogózására is volt idejük.¹¹⁹ Végül Szolyván a helyi főszolgabíró és Kutkafalvy Miklós, Bereg megye kormánybiztos-főispánja szervezésének köszönhetően lefegyverezték őket, ugyanakkor lehetővé tették, hogy visszavonuljanak a Kárpátokon túlra.¹²⁰ Az újabb ukrán térfoglalási kísérleteket a csehszlovák hadsereg Ung megyébe érkezése akadályozta meg, s az ukrán hadvezetés már nem kívánta kockáztatni csapatai szétforgácsolását.¹²¹

Szorult helyzetében a galíciai ukrán állam egyre inkább csak a szintén szorongatott Dnyeper menti Ukrán Népköztársaság szövetségére számíthatott. Az egyesülés aktusa 1919. január 22-én megtörtént.¹²² Előző nap, január 21-én a Hucul Néptanács küldöttsége is részt vett azon a huszti kongresszuson, amelynek résztvevői megszavazták Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abauj-Torna vármegyék ruszinjainak egyesítését Nagy Ukrajna ruszin-ukrán lakosságával.¹²³ A vajúdo ukrán állam azonban nem volt képes ténylegesen is a fennhatósága alá vonni ezeket a régiókat, sőt az ukrán hadseregek által felügyelt terület hétről hétre zsugorodott. A galíciai részt 1919 nyarán szállta meg Lengyelország. Az ukrán

¹¹⁸ Vö.: Fedinec Csilla: A „leggyengébb fél”. In Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest, Kronosz, 2013. 312.

¹¹⁹ Олександр Пагіря: ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918–1919 рр. *Історична Правда*, 2 листопада 2018.

¹²⁰ Az ukránok kiszorítása Bereg megyéből. *Magyarország*, 1919. január 22. 2.

¹²¹ Пагіря (2018): i. m.

¹²² Валерій Смолій (ред.): *Нариси історії української революції 1917–1921 років*. Кн. 2. Київ, Наукова думка, 2012. 187.

¹²³ Михайло Болдижар: *Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки*. Ужгород, Міська друк., 2001. 13–40.

kormány 1920-ban emigrációba kényszerült, létezésének pedig formálisan a bolsevik–lengyel (vagy szovjet–lengyel) háborút lezáró 1921. március 18-i rigai békeszerződés vetett véget.¹²⁴

A Magyar Népköztársaság és a galíciai ukrán állam kapcsolatáról több forrás is tanúskodik. Budapesten a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot 1918 novemberétől a Monarchia egy volt tisztje, Jaroszlav Biberovics képviselte. A katonából lett diplomata elsődleges feladata az volt, hogy biztosítsa a kereskedelem zavartalan működését Ausztria és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság között Magyarországon keresztül.¹²⁵ 1919. január 23-án, tíz nappal azután, hogy a csehszlovák hadsereg megszállta Ung megyét, és két nappal azután, hogy Bereg megyéből kiszorították az ukrán katonákat, Huszton pedig összeült az említett kongresszus, a magyar minisztertanács megszavazta, hogy kölajért cserébe biztosítsanak a nyugat-ukránoknak három vagonnyi muníciót.¹²⁶

1919 januárjának végén a Magyar Népköztársaság akkreditálta az immár egyesült Ukrán Népköztársaság rendkívüli diplomáciai misszióját Budapesten. A küldöttséget egy fiatal diplomata, Mikola Galagan vezette.¹²⁷ Miután megérkezett a magyar fővárosba, az ukrán diplomatának hamarosan lehetősége nyílt tárgyalni Károlyi Mihállyal, aki akkor már elnökként állt a népköztársaság élén. Tárgyalásuk során több kérdést is érintettek, amelyek között Károlyi felvetette, hogy az Ukrán Népköztársaságnak le kellene mondania a ruszinok lakta magyar vármegyékre vonatkozó igényéről. Galagan erre azt válaszolta, hogy az északkeleti vármegyék lakosságának a wilsoni elvek szerint, népszavazással kell döntenie sorsáról.¹²⁸ 1919 februárjának utolsó napján a magyar kereskedelemügyi miniszter az ukránokkal történt tárgyalásairól tájékoztatta a magyar kormányt. Elmondta, hogy a kereskedelmi szerződés megkötésének feltételéül azt szabta, hogy az ukránoknak nyilvánosan le kell mondanium a ruszin területekre irányuló igényükről.¹²⁹ Az ukrán küldött válasza az volt, hogy hajlandó bizalmas, nyilvánosságra nem hozható megegyezésre a köztársasági elnökkel. Arról nem tudunk, hogy sor került-e erre a tárgyalásra, arra viszont rá-

¹²⁴ Vö.: Jerzy Borzęcki: *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe*. New Haven – London, Yale University Press, 2008.

¹²⁵ Повновасть державного секретариату сотникові Ярославу Біберовичу на ведення переговорів про вивезення папери з Угорщини до ЗУНР в обмін на нафту. In Олександр Карпенко (szerk.): *Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923*. Т. 5. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2009. 71.

¹²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest = MNL OL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. január 23. 19.

¹²⁷ Ірина Матяш – Юрій Мушка: Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924). *Український історичний журнал*, (2006), 1. 114.

¹²⁸ Уо, 116–117.

¹²⁹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. február 28. 6–7.

bukkantunk a márciusi galíciai sajtóban, hogy ratifikálva lett a magyar és az ukrán fél között megkötött kereskedelmi szerződés.¹³⁰

A kérészállam emlékezete

1896-ban Kőrösmező a magyar millenniumi ünnepségek egyik helyszíne volt, amikor is a községháza előtt 2,5 méter magas, szürke márvány emlékoszlopot állítottak fel, „Hazánk ezeréves fennállásának emlékére 896–1896” felirattal.¹³¹ A huculok 1918 végén a magyar millenniumi emlékműbe belevesték a Hucul Néptanács megalakulásának dátumát, és egy sort a 19. századi ukrán nemzeti költő, Tarasz Sevcsenko *Kaukázus* (1845) című, a mai napig gyakorta idézett költeményéből:¹³² „Harcoljatok – győzni fogtok!”¹³³ Az emlékoszlop azonban ma már nem áll.

Érdekes eseményről tudósított például a Budapesten megjelenő *Görög Katolikus Szemle* 1930-ban:

„Huculszka Ukrajná. A Rutén Terület számtalan nevének lajstroma újabban eggyel szaporodott: Hucul Ukrajnának nevezte el valami nekivadított ukránon. A vereckei szoros határoszlopán a Csehszlovák Köztársaság jelzést fekete festékkel bemázolta s ezt az új nevet írta fölibe. Hát hiszen, a hegyeken túl csakugyan huculok laknak s innen is, ha nem is épen szoroson a határ mentén.”¹³⁴

A határkövet még a Monarchia időszakában, 1881-ben állították fel, amit 1896-ban gránitobeliszkre cseréltek, a tudósításban erről az obeliszkről lehet szó. Ma már ez sem létezik, a helyén a 2008-ban felavatott honfoglalási emlékmű áll.¹³⁵

A revízió éveiben, de különösen Kárpátalja szovjet fennhatósága idején a Hucul Köztársaság – és Kárpáti Ukrajna – témája tabunak számított. Annál nagyobb lendületet vett a kérdés beemelése az ukrán történelmi kánonba az 1980-as évek végétől. A mainstream történetírásba példátlan módon beleszólt a politika is.

¹³⁰ Повідомлення газети Нове Життя про ратифікацію торговельної угоди ЗУНР і Угорщини. In Олександр Карпенко (ред.): *Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923*. Т. 5. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2009. 142.

¹³¹ P. Panyakó Mária: A vallás szerepe az anyanyelv megőrzésében a szórványban, Kőrösmezőn élő magyarok között. In S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. II. kötet. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004. 373.

¹³² Клочурак (1978): i. m. 165–166.

¹³³ Saját fordítás. Az eredeti verssor: „Борітеся – поборете”. Weöres Sándor közismert fordítása nem adja vissza az eredeti jelentést: „Harcoljatok! Aki harcol / Jutalmát megkapja.” Vö.: Tarasz Sevcsenko: *A Kobzos*. Budapest, Európa, 1961. 135–140. Pontosabb Vera Rich angol fordítása: „**Struggle on – and be triumphant!**” Poem of Taras Shevchenko, „The Caucasus”. Translated from Ukrainian by Vera Rich.

¹³⁴ Onnan-túlról. *Görög Katolikus Szemle*, 1930. június 29. 3.

¹³⁵ Túri László: A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának” kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. (2013), 1. 87–99.

Míg magyar szempontból a Hucul Köztársaság elsősorban „történelmi érdekesség”, amely a korabeli kérészállamok hagyományának sem lett része, addig a mai Ukrajnában szorosán illeszkedik az állami szuverenitás történelmi előképeinek kánonjába. A kétféle olvasatban elválik egymástól a lokális, regionális történelem és a birodalmi történelem. Az utóbbinak elsődleges célja a legitimálás, az egyes történelekből és helyszínekből levonható tanulságok felhasználása a hatalmi struktúrák újraterveléséhez. A térbeli sajátosságok háttérbe szorítása az intézményes, nemzeti mesternarratíva létrehozását segíti elő – ebbe illeszkedik, hogy a mai Ukrajna független államisége előképeinek tekinti a Hucul Köztársaságot (és Kárpáti Ukrajnát is). Bár az 1996-ban elfogadott, máig hatályos Alkotmány preambuluma nem kerültek bele történelmi utalások, ellentétben például a magyar Alaptörvénnyel, ezt a tényt – belpolitikai vitákat kiváltó módon – 2015-ben a „kommunizmustalanító csomagnak” nevezett jogszabályok egyikébe belefoglalta az ukrán parlament, ezzel igyekezve megfellebbezhetetlenné tenni a kanonizált narratívát. „A 20. században Ukrajna függetlenségéért folyó harcok résztvevőinek jogi státuszáról és emlékének tiszteletéről” című jogszabály legitim elődökként ismeri el a 20. század első felének egyes időszakában regnáló, az ukrán függetlenség eszméjét vállaló államalakulatokat, köztük az Ukrán Népköztársaságot, a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, a Hucul Köztársaságot és Kárpáti Ukrajnát is, valamint ezen államalakulatok összes polgári intézményét, valamint katonai és paramilitáris szervezeteit. A törvény szerint a nemzeti eszme szolgálata felülír minden egyéb körülményt.¹³⁶

A Hucul Köztársaságot őrzi a társadalmi emlékezet is. Napjainkban a Kőrösmezőre látogató utazót a település határában egy feltűnő tábla fogadja. A tábla jobb oldalán egy ukrán nemzeti lobogóval keretezett, hucul népviseletbe öltözött férfi rajzos alakja látható, bal oldalán pedig a következő felirat olvasható (ukrán nyelven): „Üdvözljük Kőrösmezőn, a Hucul Köztársaság fővárosában.”¹³⁷ A településen megtalálható Sztepan Klocsurak 2011-ben felavatott szobra is.¹³⁸ Az sem szokatlan Kárpátalján, hogy a település akár egy magyar keresztrejtvényben szerepeljen a következő formában: „Kárpátalja hucul fővárosa.”¹³⁹ Míg a szobrot a politikai környezet termékének is lehet tekinteni, azt már kevésbé, hogy a kőrösmezei futballpálya palánkjára is a Hucul Köztársaság felirat van felfestve,¹⁴⁰ a helyi emberek pedig valóban büszkéek arra, hogy az egykori köztársaság fővárosában élnek. Itt különösen erős a lokális hazafiság érzése, amit egy újságcikk épp a Hucul Köztársaság kapcsán így fogalmazott meg: „A történelmi emlékezet manapság trendi [...]”¹⁴¹

¹³⁶ Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*, 24. (2016), 1. 73–124.

¹³⁷ Lásd erről a fotót: [30d4ed04bb0965f.JPG \(467×350\) \(ua-football.com\)](https://www.ua-football.com)

¹³⁸ [Президенту Гуцульської республіки встановили пам'ятник у рідному селі \(Фото\)](#).

¹³⁹ *Kárpáti Igaz Szó*, 2005. november 24. 11.

¹⁴⁰ [Мисливці за стадіонами знову на Закарпатті: ФСК «Говерла» \(Ясіня\)](#).

¹⁴¹ Олександр Масляник: Гуцульське повстання. *Zik.ua*, 10 січня 2019.

Felhasznált irodalom

- A jászóvári premontrei kanonok kassai főgimnáziumának értesítője az 1914–1915. iskolai évről.* Kassa, (k. n.), 1915.
- A máramaroszigeti kir. kath. főgimnázium értesítője az 1913–14. tanévről.* Máramarosziget, (k. n.), 1914.
- A máramaroszigeti református lyceum, jogakadémia, főgimnázium és internátus értesítője az 1917–1918. tanévről.* Máramarosziget, (k. n.), 1918.
- A máramaroszigeti református lyceum, jogakadémia, főgimnázium és internátus értesítője az 1918–1919. tanévről.* Máramarosziget, (k. n.), 1919.
- Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1906–1907. iskolai évről.* Ungvár, (k. n.), 1907.
- Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. In Pásztor Cecília (szerk.): „...Ahol a határ elválaszt”: Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat-Várpalota, Nógrád M. Lvt. – Szinbád Kht., 2002. 6–46.
- Borzęcki, Jerzy: *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe.* New Haven – London, Yale University Press, 2008.
- Böhler, Jochen: *Civil War of Central Europe, 1918–1921. The Reconstruction of Poland.* Oxford, Oxford University Press, 2018.
- Bökényi Dániel: Bírálat. *Hivatalos Közlöny*, 26. (1918), 28. 622.
- Brenton, Tony (szerk.): *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution.* London, Profile Books, 2016.
- Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In Nagy Ferenc (szerk.): *Levéltári Évkönyv XII.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 1997. 213–228.
- Fedinec Csilla: A „leggyengébb fél”. In Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Budapest, Kronosz, 2013. 308–315.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*, 24. (2016), 1. 73–124.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna: államépítés, alkotmányozás és elszüllyesztett kincsek.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2016.
- Figlus, Tomasz: Past and Present of Hutsulshchyna as the Carpathian Borderland Region. Remarks on Changes of Spatial Structures, Ethno-Cultural Specificity and Heritage. *Region and Regionalism*, 9. (2009). 143–159.
- Fogarassy László: Az ismeretlen Székely Hadosztály. Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig. In Dankó Imre (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971.* Debrecen, Déri Múzeum, 1972. 225–252.
- Geifman, Anna: *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917.* Princeton, Cambridge University Press, 1993.
- Gerwarth, Robert: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End?* New York, Farrar, Straus and Giroux, 2016.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa, 2018.
- Himka, John-Paul: The Basic Historical Identity Formations in Ukraine: A Typology. *Harvard Ukrainian Studies*, 28. (2006), 1–4. 483–500.
- Jekelcsik, Szerhij: *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése.* Budapest, Kairosz, 2014.
- Kiss Noémi: Csernovic. *Magyar Lettre Internationale*, (2005), 58. 39–42.
- Kuděj, Zdeněk Matěj: *Horalská republika: román z Podkarpatské Rusi.* Praha, Sfinx, 1933.

- Magocsi, Paul Robert: The Fourth Rus': A New Reality in a New Europe. *Journal of Ukrainian Studies*, 35–36. (2010–2011). 167–177.
- Magocsi, Paul Robert: *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest, Central European University Press, 2015.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1984.
- P. Punykó Mária: A vallás szerepe az anyanyelv megőrzésében a szórványban, Kőrösmezőn élő magyarok között. In S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. II. kötet. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004. 373–379.
- Sevcenko, Tarasz: *A Kobzos*. Budapest, Európa, 1961.
- Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász–Ungvár, RIK-U, 2018.
- Szakál Imre: Stefán Ágoston és az első világháborút követő hatalomváltás Északkelet-Magyarországon. In Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): *Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás*. Pécs, Kronosz, 2019. 598–618.
- Szarvady Kálmán lapszerkesztő jelentése ismeretlen címzettnek a ruszin lakosság körében uralkodó hangulatról [1918 vége]. In Fedinec Csilla – Szakál Imre – Cserniczkó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 167–185.
- Szulincsák László: *Mikor történt a Kárpátalji rutének betelepülése hazánkba?* Ungvár, Unio, 1918.
- Túri László: A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának” kialakulása és újraértelmezése mély-interjúk tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. (2013), 1. 87–99.
- Várady Gábor: Máramaros megye. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. XVIII. kötet. Budapest, M. Kir. Államny., 1900.
- Vidnyánszky István: Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919). In Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 39–44.
- Августин Штефан: Українське військо в Закарпатті. *Вісті Комбатанта*, 3 березня 2009.
- Балушок, Василь: Як русини стали українцями (трансформація української етності в XIX–XX століттях). *Матеріали до української етнології: науковий щорічник*, (2014), 13. 52–58.
- Болдижар, Михайло: *Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки*. Ужгород, Міська друк., 2001.
- Вегеш, Микола: *Карпатська Україна на шляху державотворення*. Ужгород, Карпати, 2009.
- Гренджа-Донський, Василь: *Назустріч волі. Збірник оповідань з часів революції 1918-19 рр. та інші*. Ужгород, Уніо, 1930.
- Карпенко, Олександр (ред.): *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Т. 1–5. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2001.
- Климпуш Дмитро Іванович. (Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка: Видатні закарпатці.) Online: www.biblioteka.uz.ua/zak/show.php?showFull=230
- Ключурак, Степан: *До волі: спомини*. Нью-Йорк, Карпатський Союз, 1978.
- Королько, Андрій – Павлючок, Ярослав: *Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації „січневого зриву” і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині*. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 17. (2010). 17–25.
- Магочій, Павло-Роберт: *Україна: Історія її земель та народів*. Ужгород, Вид-во В. Падяка, 2012.
- Масляник, Олександр: *Гуцульське повстання*. *Zik.ua*, 10 січня 2019.

- Матяш, Ірина – Мушка, Юрій: Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924). *Український історичний журнал*, (2006), 1. 112–131.
- Мушинка, Микола: Взаємини Гуцульської Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою. *Галичина*, (2019), 32. 104–112.
- Мушинка, Микола: *Лицар волі: документальна повість*. Ужгород, Поличка «Карпатського краю», 1995.
- Пагіря, Олександр: ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918–1919 рр. *Історична Правда*, 2 листопада 2018.
- Повідомлення газети Нове Життя про ратифікацію торговельної угоди ЗУНР і Угорщини. In Олександр Карпенко (ред.): *Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923*. Т. 5. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2009. 142.
- Повновазь державного секретаріату сотникові Ярославу Біберовичу на ведення переговорів про вивезення паперу з Угорщини до ЗУНР в обмін на нафту. In Олександр Карпенко (ред.): *Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923*. Т. 5. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2009. 71.
- Самчук, Улас: *Гори говорять!* Чернівці, Накладом авт., 1934.
- Смолій, Валерій (ред.): *Нариси історії української революції 1917–1921 років*. Кн. 2. Київ, Наукова думка, 2012.
- Тимчасовий основний закон про державну самостійність Західно-Української Народної Республіки. In Олександр Карпенко (ред.): *Західно-Українська Народна Республіка. 1919–1923*. Т. 2. Івано-Франківськ, Сіверсія, 2001. 5.
- Яворенко, Марія: *Слідами Гуцульської Республіки*. 7 листопада 2018. Online: http://rakhivcrb.blogspot.com/2018/11/blog-post_7.html
- Ярославин, Сидір [Ісидор Сохоцький]: *Визвольна боротьба на західноукраїнських землях*. Філадельфія, Накладом гуртка прихильників, 1956.

Levéltári források

- KTÁL Fond 14, Beregszászi Zsupáni Hivatal iratai 1919–1926.
- KTÁL Fond 59, Ruszka Krajna kormányzóságának iratai 1918–1919.
- KTÁL Fond 151, Munkácsi Görögkatolikus Püspökség iratai 1646–1948.
- MNL OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919.

Hírlapok

- A rutének ragaszkodnak Magyarországhoz. *Köztársasági Újság*, 1918. december 11.
- A szerbek és csehek térfoglalása. *Világ*, 1918. november 10.
- A vasúti forgalom korlátozása. *Pesti Hírlap*, 1918. december 6.
- Az Ukrán Nemzeti Tanáccsal tárgyal a Magyar Nemzeti Tanács. *Az Est*, 1918. november 15.
- Az ukránok kiszorítása Bereg megyéből. *Magyarország*, 1919. január 22.
- Debrecen tárgyalása az ukrán nemzeti tanáccsal. *Az Est*, 1918. november 10.
- Hírek: Az ukránok garázdálkodása Máramarosban. *Az Est*, 1918. november 17.
- Közgazdaság: Rutén olajközpont Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 19.
- Malý, Václav: Huculska republika. *Právo lidu*, 25. ledna 1937. – 18. února 1937.
- Napi hírek: Változások a debreceni személyvonat menetrendjében. *Budapest*, 1918. július 20.

Onnan-túlról. *Görög Katolikus Szemle*, 1930. június 29.
Pécsi Albert: Összeköttetésünk Oroszországgal. *Előre*, 1918. május 31.
Ruthének, tótok. *Az Ujság*, 1918. november 10.
Ukránok garázdálkodása Kőrösmezőn. *Az Est*, 1919. február 6.

The Hutsul Republic – History and Memory

The Hungarian state, defeated and impaired after World War I, could hardly enforce its authority on the peripheral regions of the country. National councils established during the breakdown declared their political programs. At the same time, they tried to fill in the vacancies of the receding state power. Far from Budapest, in Yasinia, this situation manifested in the proclamation of the Hutsul Republic. The present paper focuses on the history of the few months of the Republic, snagged between the collapsing Hungarian state and the emerging Ukrainian statehood, and its rich historical memory.

IV. Viszály a vesztesek között.
Kérészállamok Nyugat-Magyarország területén

Az Ausztria és Magyarország közötti határt képező Lajta Királyhidánál (1907)

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Murber Ibolya

A posztimperiális átmenet Nyugat-Magyarországon 1918–1922¹

Bevezetés

1918 őszén az utolsó napjait élte az Osztrák–Magyar Monarchia. A birodalmi határok és struktúrák ideje leáldozott, Közép-Európa térképét új államhatárok és új politikai-gazdasági egységek szabták át. A magukat nemzetállamként deklaráló államok között megindult a küzdelem a Habsburg Monarchia hagyatékáért. Minden utódállam a lehető legtöbbet szerette volna megszerezni és kiszakítani az egykori közös birodalomból. Megindult a harc a területért, az erőforrásokért, illetve az új geopolitikai rend meghatározásáért.

Az I. világháborút követő eseménydús évekről szóló legfrissebb szakirodalom úgy fogalmaz, hogy ennek az időszaknak a „történelmi dinamizmusát” a különböző elemek egymásba fonódása és kölcsönhatása okozta.² Ha a braudeli megközelítést figyelembe véve vizsgáljuk meg ezeket az éveket, akkor a *courte* és *longue durée* folyamatok eltéréseit, illetve egymásra hatását is szem előtt kell tartanunk.³ A kortársak számára a „rövid időtartam” (*courte durée*) tapasztalatai nagyon változatosan nyilvánultak meg; eltérő intenzitással hatottak a hosszan elhúzódó világháborús terhek, a közellátási nehézségek, a háborús vereség, a Habsburg Birodalom összeomlása, az új államalakulatok születése, a forradalmak és politikai rendszerváltások, a radikális reformok, a polgárháborús viszonyok, a békekötés, annak társadalmi visszhangja és a politikai erőszak. Ebben a zűrzavaros, az egyén szintjén nem vagy csak alig átlátható, összetett és kusza helyzetben a kortársak helyzetértékelése, illetve motivációja is sokszínű volt. Az egyéni cselekvés és döntések mögött éppen úgy megjelentek a hangzatos politikai-ideológiai jelszavak – például a nemzeti önrendelkezés, a bolsevizmus,

¹ Jelen írás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült (Eötvös Loránd Tudományegyetem).

² Ewald Frie: 100 Jahre 1918/19. Offene Zukünfte. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 15. (2018), 1. 98.

³ Fernand Braudel: *Geschichte und Sozialwissenschaften. Die longue durée*. In Claudia Honegger (szerk.): *Schrift und Materie der Geschichte. Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1977. 47–85.

az antibolsevizmus –, mint ahogy az egyéni karrier, a személyes meggazdagodás és hírnév is fontos szerepet játszott. Ezeknek a sokszínű, rövid időtartamú egyéni tapasztalatoknak a háttérében tovább hatottak a 19. század második felében felerősödött „hosszú időtartamú” folyamatok: a modernitás elemei, az agrár-társadalomból ipari társadalomba való átmenet szintén sokszínű és mélyreható következményei. Az I. világháború viszont szerte a világon felgyorsította ezeket a *longue durée* folyamatokat is.⁴ Az 1918 utáni rövid és hosszú időtartamú folyamatok és ezek egymásra hatása olyan cselekvési tereket nyitottak meg, olyan dinamikát generáltak, amelyek bekövetkeztével a korábbi politikai rendszerben szinte senki sem számolt.

A centenáriumnak köszönhetően az I. világháború és az azt követő évek globális elemzése (*global history*) jelentős lendületet kapott. A globális kontextusba ágyazott, a nemzetállami horizonton és a szűken vett hagyományos politikatörténeti narratíván túllépő megközelítések a nyugat-magyarországi/burgenlandi határváltozások történeti feltárását és megértését is nagyban segítik.⁵ Az alábbi tanulmány a *new diplomatic history*⁶ megközelítéseit felhasználva, néhány kiválasztott példán keresztül mutatja be a nyugat-magyarországi/burgenlandi határmódosítási folyamat (1918–1922) cselekvési szintjeit. Az „új diplomáciatörténet” nemcsak a nemzetközi döntéshozók, jelen esetben a győztes államok képviselőinek és az állami szereplők tevékenységét vizsgálja, hanem az állami szint alatti helyi-regionális szereplőket és a lakosság transznacionális aktivitását is. Miközben a határmódosítási folyamat politikatörténeti, kronologikus eseménysora kisebb figyelmet kap.⁷

A posztimperiális átmenet néhány jellemzője Nyugat-Magyarországon

Az I. világháború után a birodalmi struktúrából a nemzetállami keretekbe történő átmenetet sok új és egyedi fejlemény kísérte,⁸ több tekintetben is előrevetítve a térség számos 20. századi politikai és gazdasági jelenségét. Az utókor számára

⁴ Aribert Reimann: Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator? *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 29–30. (2004). 30–38.

⁵ Erre tesztek kísérletet a 2021 tavaszán megjelent német nyelvű monográfiámban: *Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Jelen tanulmány csak néhány részlet és megközelítés összefoglalására ad lehetőséget.

⁶ Ursula Lehmkuhl: Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte: Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Internationalismus. *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*, 27. (2001), 3. 394–423.

⁷ Nyugat-Magyarország/Burgenland 1918–1924 közötti politikatörténetének részletesebb bemutatásához lásd: Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitás-képzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.

⁸ A közép-európai posztimperiális átmenet értelmezésére bővebben lásd: Egry Gábor: [Negotiating Post-Imperial Transitions: Local Societies and Nationalizing States in East Central Europe](#). In

egyik legszembetűnőbb változás Közép-Európa geopolitikai átrendeződése volt. A Habsburgok több évszázadra visszatekintő, nagy területű birodalma helyén kisebb méretű nemzetállamok jöttek létre. Az Európa középső és keleti felét hagyományosan befolyásuk alatt tartó birodalmi központok – Bécs, Berlin, Szentpétervár/Moszkva, Isztambul – helyét nemzetállami keretekben gondolkodó, kisebb hatókörű hatalmi centrumok vették át, amelyek az általuk fontosnak tartott nemzeti célok és érdekek mentén tevékenykedtek. A térség iránt korábban csekély érdeklődést mutató győztes nagyhatalmak – az Egyesült Királyság, Franciaország és az USA – feladata lett a háború utáni pacifikálás. Az új államhatárok véglegesítése évekig is elhúzódhatott, aminek egyik oka a régióban kialakult viszonylagos nagyhatalmi vákuum és a győztes hatalmak közti érdekkülönbségek voltak, amint ez az osztrák–magyar határ esetében is történt.

A háborút követő hatalmi töredezettség nemcsak a közép-európai régiót, hanem általában az újonnan kialakult kisebb nemzetállami kereteket is jellemezte. A meggyengült államhatalom elveszítette erőszak-monopóliumát, ami 1918 végén sztrájkok, tüntetések formájában is megmutatkozott. A városokban és vidéken egyaránt sor került a helyi hatalom képviselőivel szembeni atrocitásokra. Megszaporodtak az antiszemita motivációjú erőszakos cselekedetek is. A városokban gyorsabban sikerült az állami rendfenntartó erőknek a rend helyreállítása, vidéken viszont ez jóval tovább tartott. Nemcsak az orosz polgárháborúra, illetve Bulgária és Törökország újrakezdésére nyomta rá bélyegét a politikai erőszak,⁹ a legdemokratikusabbnak számító Csehszlovákiát sem kímélték a háború utáni erőszakhullámok.¹⁰ Az 1920-as évek közepéig elhúzódó erőszakos akciók mögött gyakran nem konkrét politikai célok és elképzelések húzódtak, inkább a lakosság egzisztenciális bizonytalansága mozgatta az elkeseredetteket.¹¹ A „vidék elfeledett parasztforradalma”,¹² amely csak 1918 végére csengett le, Nyugat-Magyarországot is elérte. 1918 késő őszen az osztrák–magyar határsávban is általánossá váltak a fosztogatások és a helyi autoritást képviselő személyek elleni erőszakos fellépések.¹³ Ezek többnyire valamilyen korábban létezőnek vélt, elképzelt morális

Paul Miller – Claire Morelon (szerk.): *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. New York, Berghahn Books, 2019. 15–42.

⁹ Robert Gerwarth: *Die Besiegten. Das blutige Erbe des Ersten Weltkriegs*. München, Siedler, 2017.

¹⁰ A világháború utáni közép-európai antiszemitizmushoz lásd bővebben: Ota Konrad: Two Post-War Paths: Popular Violence in the Bohemian Lands and in Austria in the Aftermath of World War I. *Nationalities Papers*, 46. (2018), 5. 759–775.; Václav Šmidrkal: What a Republic It Was! Public Violence and State Building in the Bohemian Lands after 1918. *Contemporary European History*, 28. (2019), 3. 303–318.

¹¹ Pieter M. Judson: *Habsburg. Geschichte eines Imperiums: 1740–1918*. München, C. H. Beck, 2017. 556–557.

¹² Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 172.

¹³ A példákat lásd: Gerald Schlag: *Aus Trümmern geboren: Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001. 95–99., 114–116.

rend visszaállítására törekedtek, és jellemzően nem egy új világ teremtése volt a céljuk.¹⁴

A hatalom töredezettségét jelezte továbbá, hogy 1918 végén egy időben léteztek és működtek a régi vármegyei közigazgatás intézményei, az 1918. november elején alapított helyi nemzeti tanácsok, illetve a bázisdemokráciát zászlajára tűző katonatanácsok. A helyi közigazgatás és a lakosság dezorientáltságát a budapesti központi hatalom távolsága és többszöri politikai átalakulása is növelte. A rogyadozó magyar államhatalommal szembeni lakossági lojalitás már a világháború alatt, főként az állami élelmiszer-ellátás csődje miatt megingott, az osztrák területi igény 1918. novemberi megfogalmazása óta pedig tovább csökkent. A végleges határ megállapításáig¹⁵ mindennapi létkérdés volt, hogy az itt élőknek melyik új ország irányába kell(ene) lojálisnak lenniük?

Annak ellenére, hogy Ausztria nem foglalta el az általa igényelt nyugat-magyarországi területet, a fegyveres erőszak az egész nyugat-magyarországi határmódosítási folyamatra rányomta bélyegét. 1917 óta – a káoszba süllyedő Oroszországból kiindulva – a politikai erőszak és a területi hódítások összefonódtak.¹⁶ A transznacionális politikai erőszak és annak társadalmi mobilizáló ereje¹⁷ az egész 20. században meghatározó maradt,¹⁸ és az osztrák–magyar határvitában is lényeges, de nem döntő szerephez jutott.¹⁹

A határvita egyik további sajátossága volt, hogy ezen a kevésbé fontos határszakaszon is több ad hoc állam (kérészállam) jött létre. Szinte minden esztendőre jutott egy: *Republik Heinzenland*/Hiénc Köztársaság (1918), *Murska Republika*/Vendvidéki Köztársaság (1919) és a *Lajtabánság* (1921). A háború végi Közép-

¹⁴ Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 79.; Csiki Tamás: A parasztság „forradalma” 1918-ban. In Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918–1924*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 137–138.

¹⁵ Tímár Gábor: Határ Ausztriával. *Trianon 100*, 2020. május 29. Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Budapest, MTA BTK, 2021.131–136.

¹⁶ Jonathan D. Smele: *The „Russian” Civil Wars, 1916–1926. Ten Years that Shook the World*. London, Oxford University Press, 2015.

¹⁷ Az erőszak eszkalálódása a birodalmak határvidékén volt a legintenzívebb, lásd bővebben: Robert Gerwarth – John Horne: *Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt in Europa nach dem Ersten Weltkrieg*. Göttingen, (k. n.), 2013.

¹⁸ Adrian Hänni – Daniel Rickenbacher – Thomas Schmutz (szerk.): *Über Grenzen hinweg. Transnationale Politische Gewalt im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus, 2020; Timothy Snyder: *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York, Basic Books, 2010; Dietrich Beyrau: *Schlachtfeld der Diktatoren: Osteuropa im Schatten von Hitler und Stalin*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.

¹⁹ A politikai erőszakról bővebben: Murber Ibolya: Die politische Gewalt als Voraussetzung eines Plebiszits im Donauraum: Westungarn – Burgenland nach dem Ersten Weltkrieg. *Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, 13. (2020). 78–91.

Európában a kortársak szinte „hózzá voltak szokva”, hogy új államok és államhatárok születnek. A nyugat-magyarországi térség tiszavirág-életű nyelvi-politikai területi konstrukcióinak öt közös vonását érdemes kiemelnünk. 1. Vezetők az önálló államiság megteremtésével a világháború győztes nagyhatalmai által kijelölt határok megváltoztatását szerették volna elérni. 2. Értelmi szerzőik, katonai vezetők nem helybéliek, hanem leszerelt a Monarchia távolabbi vidékeiről származó k. u. k. tisztok voltak. Ők valamilyen „nemzetmentő” cél érdekében, kapcsolati tőkájukre építve szereztek fegyvert és pénzt az akcióhoz. 3. A nyugat-magyarországi „államalapító” akciók pusztán a létezésükkel politikai-területi engedményt, átrendezést értek el az „ellenséges”, szomszédos országgal szemben. 4. A kérészállamok vezetőinek tájékozottsága a nemzetközi erőviszonyokról és a helyzet komplexitásáról eltérő, de általában meglehetősen szegényes volt. A kalandor tervek messze elrugaszkodtak az új területi, geopolitikai realitásoktól, egyfajta „vak mozgástérben” tevékenykedtek, s emiatt a kezdetektől kudarcra voltak ítélve. 5. A kérészállamok által kedvezményezett és támogatott kormányzat ugyan hivatalosan elhatárolódott a katonai akcióktól, miközben a körülmények következtében bővülő külpolitikai mozgásteret meglegedettséggel konstatálta.²⁰

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy miért vezetett a posztimperiális-nemzetiállami átmenet ezen a határszakaszon ilyen sok kérészállam megalakulásához? A válasz nem egyetlen tényezőben keresendő, hanem egyszerre több jelenség és folyamat kölcsönhatásából következik. Fontos geostratégiai oknak bizonyult, hogy Ausztria és Magyarország egyaránt a vesztesek oldalán fejezte be a háborút. Mind Bécs, mind pedig Budapest a legkisebb ellenállás irányába törekedett külpolitikai sikerekkel mozgásterét bővíteni, amitől a belpolitikai konszolidáció elmélyülését remélte. További fontos tényező volt, hogy a győztes nagyhatalmak, miután 1919 szeptemberében Ausztriának ítélték a területet, nem léptek fel határozottan annak gyors átadása mellett. A Magyarországi Tanácsköztársaság augusztusi összeomlásával ugyanis véget ért Közép-Európa szovjetizálásának veszélye, így Ausztria stratégiai szerepe a kommunizmus feltartóztatásában – a bolsevizálódás továbbterjedését elzáró politika szükségessége – megszűnt.²¹ Úgy is mondhatnánk, hogy az antant Ausztriával kapcsolatos politikájára 1919 őszétől egyfajta közömbösség nyomta rá a bélyegét. Némiképp leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, a versailles-i döntéshozóknak kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, mint hogy egy instabil vesztes országot (Magyarországot) arra kényszerítsenek – ráadásul katonai nyomásgyakorlás lehetősége nélkül –, hogy nem túl értékes határsávját adja át egy másik, szintén vesztes országnak (Ausztriának).

²⁰ Murber (2019): i. m. 192–193.

²¹ Franz Adlgasser: *The Roots of Communist Containment: American Food Aid in Austria and Hungary after World War I*. In Günter Bischof – Anton Pelinka (szerk.): *Austria in the Nineteen Fifties. Contemporary Austrian Studies 3*. New Brunswick – London, Routledge, 1995. 171–188.

Ebben a képlékeny külpolitikai környezetben, illetve a háború utáni kármentésre és politikai konszolidációra koncentráló Bécs és Budapest erőterében törekedtek a kérészállamok vezetői saját mozgásterük bővítésére politikai és katonai eszközökkel egyaránt.

A posztimperiális átmenethez kapcsolódóan a kérészállamok létrejöttében fontos szerepe volt a jogi normák és elképzelések gyors átalakulásának is. Nemzetközi szinten is jelentősen változott az állami szuverenitás koncepciója. A nemzetközi jogot számos új szempont formálta: például a háborús felelősség vagy a kisebbségvédelem kérdése, illetve olyan új intézmények, mint a Népszövetség vagy az ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet).²² A kor embere eközben azt érzékelte, hogy az „államalapítás” divattá vált, problémamegoldó eszköz lett. Ezenkívül megváltoztak az állami legitimitás normái is. Mindenki a népek önrendelkezéséről beszélt, noha a „nemzet” és „nép” fogalmak nagyon különböző koncepciókat takartak. A bolsevizmus terjedésével további szociális dimenziót kapott a nemzeti önrendelkezés elve.²³ Ebben a mozgásban lévő, átalakuló nemzetközi térben egyes szereplők felhatalmazva érezték magukat tetszőleges, véletlenszerű területek függetlenségének, illetve szuverenitásának kimondására, kvázi önálló államalapításra. A kérészállamok esetében az új államalakulat létének kihirdetése, illetve a nyomatékosan és katonai erődemonstrációval is képviselt szuverenitáshoz való jog a szuverenitás legalizálására tett kísérletet is jelentette.

Sajátos lendületet adott az I. világháború utáni közép-európai posztimperiális átmenetnek a bolsevizmus térnyerése is, ami egyben egy új politikai-ideológiai dimenziót nyitott meg a nemzetközi hatalmi politikában. A bolsevizmus a Nyugat kapitalista és demokratikus modelljére adott reakció volt. A bolsevizmus kihívására adott válasz egyrészt erősítette a nyugati, demokratikus modellt választó országok közötti összetartó erőt és összefogást. Másrészt Közép-Európában a bolsevizmus térnyerésének egyik legmarkánsabb hatása éppen az volt, hogy az antibolsevizmust képviselő autoriter berendezkedés a közép-európai politikai gondolkodás meghatározó elemévé vált. Ami több országban is a baloldal és a zsidókkal szembeni ellenségképek felerősödését eredményezte.²⁴ Az agresszív antibolsevizmus és

²² Anita Ziegerhofer: Völkerbund und ILO. Im Sinne der Erhaltung des politischen und sozialen Friedens. *Der Vertrag von Saint Germain im Kontext der europäischen Nachkriegsordnung. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 9. (2019), 2. 293–310.

²³ A magyar szakirodalomban többnyire nemzeti önrendelkezésként emlegetett elv lenini és wilsoni koncepciójához lásd részletesen: Jörg Fisch: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker. Die Domestizierung einer Illusion*. München, C. H. Beck, 2010. 148–151.

²⁴ A baloldal-ellenesség és antiszemitizmus összefonódásához lásd részletesen: Paul Hanebrink: *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. Cambridge, Belknap, 2018; Julia Richters – Regina Fritz: Der Vorwurf des „Judeo-Bolschewismus” und die Folgen der Räterepublik für die jüdische Gemeinschaft in Ungarn. In Christian Koller – Matthias Marschik (szerk.): *Die ungarische Räterepublik 1919. Innenansichten – Außenperspektiven – Folgewirkungen*. Wien, Promedia, 2018. 155–166.

az antiszemitizmus együttesen táplálták a radikális nacionalizmust, amely a két világháború között a nyugati demokratikus modell aláásásához és diszkreditálásához vezetett.²⁵

A bolsevizmus elleni küzdelem az osztrák–magyar határvitában csupán a magyar tanácsrendszer után jutott szerephez. Egyrészt figyelemre méltó, hogy az osztrák propagandában 1919 őszéig nem jelent meg a magyar bolsevik veszéllyel való riogatás. Az osztrák szociáldemokrata vezetés a tanácsköztársaság idején egyrészt elhatárolódott a kommunista rendszer ausztriai átvételétől, és nyugat-magyarországi propagandájában is tartózkodott az antikommunista retorikától, illetve támogatóan szemet hunyt a regionális baloldali szereplők Magyarországra tartó fegyverszállítványai felett.²⁶ Másrészt az osztrák vezetés megtúrte területén a magyar ellenforradalmi erők szervezkedését is. A Bécsben és Graz környékén gyülekező magyar ellenforradalmi szereplőket és azok katonai egységeit osztrák (szélső)jobboldali csoportosulások is támogatták.²⁷

1919 őszétől az ellenforradalmi kurzus Ausztria-ellenes propagandájának központi elemévé vált az „osztrák bolsevizmussal” való riogatás. A nyugat-magyarországi propagandában a szociáldemokrata többségű osztrák nagykoalíció a magyar propagandában „bolsevik” jelzőt kapott.²⁸ Miután az osztrák szociáldemokrata párt 1920 őszén kilépett a kormánykoalícióból, a szociáldemokrata vezetésű „Vörös Bécs” vált az Ausztria-ellenes propaganda állandó elemévé. Sőt, a „Vörös Béccsel” szembeni ellenszenv meghatározó eleme maradt annak a támogatásnak is, amit Bethlen István nyújtott az 1920-as évek végi osztrák szélsőjobboldali Heimwehrnek.²⁹ Összességében tehát leszögezhető, hogy 1919 után az intenzív és ellenséges propagandában a nemzeti-nacionalista érvek mellett – különösen magyar részről – az antibolsevizmus játszotta a legfőbb szerepet.

²⁵ Murber Ibolya: Ein Instrument ungarischer Außenpolitik? Die österreichischen Heimwehren als Akteure in transnationalen rechtsradikalen Netzwerken in den späten 1920er Jahren. In Adrian Hänni – Daniel Rickenbacher – Thomas Schmutz (szerk.): *Über Grenzen hinweg. Transnationale Politische Gewalt im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus, 2020. 125–150.

²⁶ Julius Deutsch: *Aus Österreichs Revolution: Militärpolitische Erinnerungen*. Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1921. 89–90.

²⁷ Anton Rintelen: *Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland*. München, (k. n.), 1941. 106.

²⁸ A szociáldemokrata, keresztényszocialista és nagynémet részvételű nagykoalíció 1918 novemberében és 1920 októberében között tevékenykedett.

²⁹ Bethlen Heimwehr-politikájáról lásd bővebben: Murber Ibolya: A faszizmus ausztriai exportjának kezdetei. Bethlen és a Heimwehrek kapcsolati hálózata 1927–1929. *Világtörténet*, 41. (2019), 4. 599–613.

Az osztrák–magyar határvita sajátosságai

A közép-európai határhúzásoknak az I. világháború végén kialakult egy általános mintázata. Egy utódállam területeket igényelt egy szomszédos utódállamtól, majd megszállta és elfoglalta azokat. A kész tények politikájára építő területi annexiót azonban jóvá kellett hagyni a versailles-i döntéshozókkal, a „kiharcolt” új államhatárokat pedig békeszerződésben kellett rögzíteni. 1918 késő őszen még minden vesztes ország abban bízott, hogy a provizórikus területi veszteségeket majd egy számukra igazságos békeszerződés semmissé teszi. Keserűen csalódnuk kellett. A megszállás tartósságát látva, de legkésőbb a békefeltételek megismerésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a vesztes országok illúziókba ringatták magukat.

Ausztria és Magyarország határvitája minden tekintetben eltért ettől az általános forgatókönyvtől, kivéve talán az új államhatár feletti csalódottság érzését. Ráadásul az általános csalódottság egyaránt jelen volt a nyugat-magyarországi területet megszerző Ausztriában és az azt elvesztő Magyarországon is. Bécs ugyanis eredetileg nagyobb területet igényelt, mint amekkorát Sopron nélkül végül megkapott. De akkor tulajdonképpen mi is történt az osztrák–magyar határ mentén?

Két egyaránt vesztes és korábban a közös dualista államszövetségben lévő állam területi vitájáról volt szó, nem pedig a vesztes és győztes országok közötti aszimmetrikus küzdelemről. Karl Renner ideiglenes osztrák kormányfő már az 1918. november 18-i minisztertanácsi ülésen betérjesztette Német-Ausztria igényét³⁰ a nyugat-magyarországi megyék többségében német lakosú részeire.³¹ Ausztria azonban nem szállta meg katonailag az általa igényelt területet, így Nyugat-Magyarország, egészen 1921 végi átadásáig, magyar közigazgatás alatt maradt. Bécs annexiót elutasító politikájának egyaránt voltak pragmatikus és ideológiai-politikai okai. Az új osztrák vezetés abban bízott, hogy a versailles-i döntéshozók számára elégséges érv lesz a német többségű lakosság önrendelkezési jogára való hivatkozás. Azt remélték, hogy Ausztria a terület katonai megszállása nélkül, korabeli szóhasználatnál élve pacifista politikával is megkaphatja az igényelt területet.

³⁰ Az Osztrák Köztársaság hivatalos neve az 1919. szeptemberi saint-germaini békeszerződésig Német-Ausztria Köztársaság (Republik Deutsch-Österreich) volt. 1918. november 12-én, a köztársaság hivatalos kikiáltásakor az országot a Német Köztársaság részévé nyilvánították. Német-Ausztria Németországhoz való csatlakozását (Anschluss) azonban a versailles-i (1919. június) és a saint-germaini békeszerződés egyaránt megtiltotta, így az ország hivatalos neve Osztrák Köztársaság lett.

³¹ Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Staatsratsprotokolle 36. am 18. November 1918.

1. ábra: Soproni utcarészlet (1915)

Forrás: Fortepan / Vargha Zsuzsa

Az osztrák kormányzat kivárásos politikája mögött azonban elsősorban Ausztria élelmiszer-függősége állt. Az osztrák birodalomrész közellátásának biztosítása 1916–1917 telétől egyre nagyobb kihívást jelentett, és 1918 őszén az ország egyik legégetőbb problémájává vált. Az antant élelmiszer-szállítmányai 1918–1919 telén még nem érkeztek meg az éhező Ausztriába, ezért az 1918. november 12-én kiáltott köztársaság nagyban függött a magyar élelmiszerexporttól és -csempésztől. Az osztrák–magyar határon zajló intenzív csempészforgalom³² nagyban hozzájárult Kelet-Ausztria élelmiszerrel való ellátásához, ami a határ mindkét oldalán az élelmiszerárak jelentős növekedéséhez vezetett. Bécsben a háború végére az a nem éppen reális kép alakult ki, mintha Nyugat-Magyarország látná el Kelet-Ausztriát élelmiszerrel. Ennek köszönhetően Nyugat-Ausztria vélt és remélt mezőgazdasági potenciálja mindvégig fontos szerepet kapott Bécs érvelésében. A szociáldemokrata többségű osztrák kormány az ország élelmiszerimport-függősége tudatában a majdani békekonferencia döntéshozóira bízta a területi igény megítélését. Így Bécs

³² A csempészetről bővebben: Nagy Adrienn: Határváltozások és csempészet. Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból (1914–1926). *Századok*, 156. (2022), 3. 585–614. és Nagy Adrienn: A hátszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas megyében. *Múltunk*, 64. (2019), 4. 164–199.

egészen 1921 augusztusáig, az antant által kijelölt hivatalos területátadási időpontig nem erőltette a térség feletti kontroll megszerzését.

Nyugat-Magyarország osztrák megszállása ellen szólt továbbá az is, hogy Ausztria nem rendelkezett egy esetleges annexió kivitelezéséhez elegendő katonai erővel. A mindenkori magyar kormányzat 1921 végéig – a Károlyi-kormánytól a tanácskormányon keresztül az összes ellenforradalmi kormányig – nemcsak politikai retorikájában tette nyilvánvalóvá a területhez való ragaszkodását, hanem szükség esetén elrettentésre és megfélemlítésre alkalmas katonai erőt is átcsoportosított a nyugati határszélre. Legyen szó az 1918. december 6-ai, egynapos Hiénc Köztársaság leveréséről vagy a Vörös Hadsereg egyik zászlóaljának 1919. március végén Budapestről Sopronba történt átirányításáról. Az utóbbi feladata nemcsak a Tanácsköztársaság belső konszolidálása volt, hanem az osztrák területi aspirációk megelőzése is. A térségben magyar oldalról a legintenzívebb katonai erőkoncentrációra a tanácsrendszer után került sor. 1919 ősze és 1921 késő ősze között a reguláris és irreguláris magyar katonai egységek egyaránt arra törekedtek, hogy „megtisztítsák” Nyugat-Magyarországot a vélt és valós belső és külső ellenségektől.

A Magyarországi Tanácsköztársaság idején az osztrák hadvezetésben intenzív viták alakultak ki Nyugat-Magyarország esetleges megszállásáról. Amikor 1919 májusában a Vörös Hadsereg északon a cseh, keleten pedig a román csapatokkal harcolt, akkor Bécsben is terveket szőttek a magyar területre való esetleges bevonulásról. Indokként szolgáltak volna a nyugat-magyarországi „anarchikus állapotok” és az ott élő német nyelvű lakosság védelme, írta memoárjában Julius Deutsch osztrák szociáldemokrata hadügyminiszter.³³ Megkezdődtek az ilyen irányú előkészületek a hadseregben a vezérkari főnök, Adolf von Boog irányításával. Ez elsősorban konzervatív, nagynémet orientációjú szabadcsapatok szervezését jelentette, amelyekbe a zsidó katonák felvételét szigorúan tiltották. A zsidó származású hadügyminiszter azonban egy ilyen radikális nacionalista akció miatt nem szerette volna elveszíteni a befolyását a hadsereg felett. Ezért megtiltotta a további szervezkedést és annexiós terveket, amire válaszként Boog lemondott.

Az osztrák kivárásos politika 1919 nyarán meghozta gyümölcsét. 1919. június 2-án az osztrák béke delegáció átvette a tervezett békeszerződés szövegének első változatát,³⁴ amely még az 1867-es régi határt erősítette meg Ausztria és Magyarország között.³⁵ A Karl Renner szociáldemokrata kancellár által vezetett béke delegáció azonban válaszlevelében, Nyugat-Magyarország német ajkú lakosságának önren-

³³ Deutsch (1921): i. m. 78–83.

³⁴ Ausztriában a saint-germaini szerződést nem béke-, hanem államszerződésnek tekintik. Ezzel a jogi formulával fejezik ki azt, hogy az Osztrák Köztársaságot nem tekintik az Osztrák Császárság jogutódjának. Az osztrák jogértelmezés szerint az osztrák állam 1918. novemberben új államként jött létre, ezáltal csupán egy a többi utódállam között. Így új államalakulatként békét sem köthet, mivel háborút sem viselt, ezért a Saint-Germain-en-Laye-ben 1919. szeptemberben aláírt szerződés államszerződés.

³⁵ *Stenographische Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich. Band 1.* 379. Wien, Parlament, 1920. 47.

delkezése mellett, a terület Bécs által fontosnak tartott mezőgazdasági jelentőségére hivatkozva kérte az osztrák–magyar határ megváltoztatását, annak nyugatra tolását. Ám az osztrák érvelés önmagában kevésnek bizonyult volna. A terület Ausztriának ítéléséhez igen nagy mértékben hozzájárult a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása és annak viszonylag tartós, több hónapos fennállása – a versailles-i döntéshozók antibolsevizmusa és Közép-Európa szovjetizálásától való féelme. Ez így együttesen már elégséges indoknak bizonyult. Párizsban jórészt ezért döntöttek úgy, hogy a bolsevik kísérletet elutasító Ausztriát „megajándékozzák” Burgenlanddal. A békeszerződés-tervezetnek az osztrák delegáció által 1919. július 20-án átvett második verziójában már az új burgenlandi határ szerepelt: az Ausztriának átadandó terület akkor még Sopront és környékét is magában foglalta.

Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződésben de jure rögzített határmódosítás ellenére a gazdasági-demográfiai szempontból sem túlságosan értékes területért folyó határvita azonban közel sem ért véget, sőt egészen 1921–1922 fordulójáig elhúzódott. A közép-európai területi átrendeződések közül csupán az 1923. március 13-án a párizsi Nagykövetek Tanácsa által rögzített kelet-galíciai határ megállapítása tartott ennél tovább. Az osztrák–magyar területvita elhúzódása jogértelmezési anomáliákból is fakadt. Budapest érvelése szerint hiába szabályozta a 26 ország által aláírt saint-germaini szerződés az osztrák–magyar határ Magyarország számára hátrányos módosítását, ezt a szerződést Magyarország nem írta alá, így nem is tekintette magára nézve kötelező érvényűnek. Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés éppen úgy rögzítette a nyugat-magyarországi terület elvesztését, ezt a szerződést viszont Ausztria nem írta alá. Azonban nemzetközi jogilag a két békeszerződés egyértelműen és de jure Ausztriának ítélte a burgenlandi területet, így a magyar fél jogértelmezési csűrés-csavarása csak az időhúzást és minimális engedelmények kiharcolását szolgálta. A győztes hatalmak érdektelenségének, a magyar állami időhúzási stratégiáknak, illetve a helyi-regionális szereplők politikai erőszakosságának köszönhetően a hosszan elhúzódó határvita mégis kompromisszumos megoldással ért véget, amelyet az 1921. októberi velencei szerződésben rögzítettek.

Az osztrák–magyar határvita cselekvési szintjei

Az osztrák–magyar határmódosítási folyamatot négy cselekvési szinten alakították az érdekeltek, illetve érintettek. Ezek a következők: a versailles-i döntéshozók, az osztrák és magyar állami szereplők, a helyi-regionális szereplők, illetve a nyugat-magyarországi lakosság. A négy cselekvési szint egymással mindvégig szoros kölcsönhatásban állt, és egymást, valamint az új határ kijelölésének folyamatát együttesen, noha eltérő intenzitással formálta. Alábbiakban a négy szinten lezajlott események rövid összefoglalása következik.

1. A világháborúban győztes nagyhatalmak szeme előtt egy új, tartós, igazságos és globális nemzetközi rend képe lebegett.³⁶ A politikai, diplomáciai, gazdasági, etnikai, katonai-stratégiai szempontok által „túlterhelt békét”³⁷ Versailles-ban egymás közt kialakuló és kompenzáló győztes nagyhatalmak a Magyarországi Tanácsköztársaság fennállása idején döntöttek úgy, hogy helyt adnak Ausztria területi igényének. A versailles-i döntéshozók többnyire megbízható információkkal rendelkeztek az osztrákok által igényelt határvidékről és a két ország politikai-gazdasági folyamatairól. Bécs és Budapest antanttal való kommunikációjában azonban jelentős különbségek voltak. Az antantküldöttségek központjai 1918–1919-ben Bécsben székeltek. A brit misszió 1918 novemberében kezdte meg tevékenységét az egykori császárvárosban, Thomas Montgomery-Cuninghame ezredes vezetésével. Az angol tiszt diplomáciai szolgálata során már az I. világháború előtt is sokat tartózkodott Bécsben, így kiterjedt osztrák kapcsolati hálózattal rendelkezett. Az osztrák–magyar határvitában osztrákbarát volt, és nyomatékosan elutasított minden bolsevik-kommunista tevékenységet.³⁸ Az amerikai missziót szintén decemberben hozták létre Archibald Cary Coolidge professzor irányítása alatt, aki ugyancsak bőven rendelkezett személyes tapasztalattal Ausztriáról az 1914 előtti időkből. Olaszország 1918. decemberben indított küldöttséget Bécsbe Roberto Segre tábornok vezetésével. Végül 1919. márciusban érkezett meg Bécsbe a francia misszió, a diplomata Henri Allizé irányításával. Ehhez képest a magyarországi antantképviselőt jóval szerényebb és függőbb viszonyok között tevékenykedett. 1918 novemberére és 1919 márciusa között Budapesten működött a Ferdinand Vix alezredes vezette francia katonai misszió, amely Louis Franchet d’Espèrey tábornoknak, a balkáni hadsereg főparancsnokának volt alárendelve. 1919 elején a bécsi missziók ugyan küldtek Budapestre néhány napos megbízással küldöttséget, de az ő tevékenységi körük és idejük korlátozott volt. 1919. január 8-án Cary Coolidge vezetett egy gazdasági küldöttséget Budapestre, amelyben angol, amerikai, francia és olasz tagok is részt vettek, február 5-én pedig Cuninghame is a magyar fővárosba érkezett. Ezek az antantmissziók azonban csupán az aktuális gazdaság-társadalmi helyzet felmérésére és a bolsevikveszély megítélésére voltak hivatva.³⁹ A mindenkori magyar politikai elit jóval szerényebb közvetlen kommunikációs csatornával rendelkezett a győztes országok döntéshozói irányába. Az amerikai Coolidge-misszióban tevékenykedő Lawrence Martin őrnagy 1919 elején részletes terepfelmérést végzett

³⁶ Eckart Conze: *Die grosse Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*. München, Siedler, 2018.

³⁷ Jörn Leonhard: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923*. München, C. H. Beck, 2018.

³⁸ Az angol misszióvezető kommunizmusellenességéről részletesen: Robert Hoffmann: *Die Mission Sir Thomas Cuninghames in Wien*. Doktori disszertáció. Salzburg, 1971. 157., 190.

³⁹ Györffy Sándor: Adalékok az antant hatalmak magyarországi politikájához, 1919. január – március. *Századok*, 88. (1954), 4. 569–592.

az osztrák–magyar határon, ami alapján az amerikai földrajztudós az 1867-es határ keletebbre tolását javasolta.⁴⁰

A versailles-i döntéshozók az osztrák–magyar határvitával kapcsolatban a Tanácsköztársaság bukását követően mutatott átmeneti érdektelenség ellenére sem hagyták magukra a szemben álló feleket. Igaz, az 1919. szeptemberi osztrák és az 1920. júniusi magyar békeszerződést követően nem szólították fel Magyarországot arra, hogy a nemzetközi jogilag is Ausztriának ítélt területet mihamarabb ürítse ki és adja át. Ehelyett csak kétoldalú tárgyalást és egyeztetést irányoztak elő, amelyek azonban 1920–1921 folyamán nem vezettek eredményre. Az antantjelenlét és -felügyelet biztosítása végett 1920 januárjában megérkezett Sopronba az a nemzetközi katonai misszió, amelyet a soproni népszavazás felügyeletére 1921. december 8-án tovább bővítettek. Ez a közel két évig Sopronban tevékenykedő nemzetközi küldöttség kevés tagból állt, és nem rendelkezett tényleges katonai erővel. Mégis helyismerete, helyi beágyazottsága és személyes kapcsolatai miatt pedig Sopron hovatarozása kapcsán inkább magyarbarát álláspontot képviselt.

2. Az osztrák és magyar állami döntéshozók szerepéről ez a tanulmány nem szól részletesen. A korábbi politikatörténeti narratívák szinte kizárólag erre a cselekvési szintre fókuszáltak.⁴¹ Az osztrák–magyar határvita államközi-diplomáciai aspektusai közül azonban mindenképpen kiemelendő, hogy Budapest és Bécs számára a nyugat-magyarországi, illetve burgenlandi terület birtoklása egyaránt a szűkre szabott külpolitikai mozgástér bővítésének, az esetleges külpolitikai sikernek (amelyben egyik ország sem bővelkedett) és ezáltal a belső legitimitáció erősítésének a lehetőségét kínálta. Ezzel magyarázhatók azok a politikai, diplomáciai és katonai erőfeszítések is, amelyek segítségével mindkét fél igyekezett a területet megszerezni, illetve megtartani. A két ország mindenkori vezetői tisztában voltak azzal, hogy a végleges döntést nem Bécsben vagy Budapesten és nem is Nyugat-Magyarországon hozzák meg. Bécs pragmatikus okokból mindvégig a diplomáciai manőverezés és a kivárás politikáját választotta. A magyar fél azonban, különösen a békeszerződések ismeretében, alternatívákban gondolkodott. Budapest a nemzetközi tapasztalatok, az éppen zajló szovjet–lengyel, a török–görög és alsó-sziléziai háborúk alapján a fegyveres-félkatonai erődemonstráció eszközét választotta. Az 1921. decemberi soproni népszavazásról szóló döntéshez így az 1920–1921-es katona-félkatonai erődemonstrációk is hozzájárultak.

⁴⁰ Lawrence Martin: Akten und Dokumente des Außenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlußfrage 1919–1920. *Burgenländische Forschungen Heft*, 67. (1977), 95.

⁴¹ Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés 1918–1919*. Budapest, Akadémiai, 1962; Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, Gordiusz, 1990; Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország?* Oberwart, Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, 1991; Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilágy, Magyar Nyugat, 2008. Egy politikatörténeten túllépő monográfia: Gerhard Schlag: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001. Andrew F. Burghardt: *Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland*. Madison, University of Wisconsin Press, 1962.

3. A cselekvési szintek közül a posztimperialis, nemzetállami átmenet egyik legnyilvánvalóbb jele a regionális, helyi szereplők jelentőségének és államhatáron átlépő interakcióinak felértékelődése volt. A központi hatalom gyengesége, az időszakos nagyhatalmi vákuum, illetve a központtól való földrajzi távolság miatt a lokális szereplők mozgásteret jelentősen kibővült. A világháborút követő zűrzavarban elérkezett a lokális szereplők, a „kisemberek” és a zavarosban halászás ideje. A regionális szereplők, közigazgatási, politikai vagy félkatonai vezetők elég erősnek érezték magukat, hogy a kezükbe vegyék a jövő alakítását. A „kisember” önfelhatalmazásának legjobb példái a kérészállamok önjelölt vezetői és irányítói, akik az osztrák–magyar határon új térkonstrukciókat, miniállamokat hoztak létre. A kérészállamok kvázi önálló külpolitikát is igyekeztek folytatni, ami konzolidált békeidőben kizárólagosan állami jogosítványnak számít. A lokális szereplők tevékenységét ugyanakkor az intenzív transznacionalitás jellemezte. 1919–1920 folyamán különösen élénk volt az osztrák–magyar határ mindkét oldalát érintő, helyi politikai és katonai szereplők által működtetett csempészhálózatok tevékenysége. Élelmiszer, iparcikkek és fegyverek cseréltek illegálisan gazdát politikai berendezkedésektől és azok változásától függetlenül. Az északi csempészési útvonal Sopron és Bécsújhely,⁴² a déli Graz és Vas megye⁴³ között működött. A „nemzeti érdek” csak egyike volt a lokális szereplők motivációinak, a bolsevizmus és antibolsevizmus mellett az egyéni gazdagodás és karrierlehetőségek is fontos szerepet játszottak.

4. A nyugati határvidék többnemzetiségű, nyelvi és vallásilag heterogén térség volt, sőt az új államhatár ellenére az is maradt. A terület nagyfokú etnikai, nyelvi és vallási tagozódásának köszönhetően egyik rövid életű kérészállam sem fedte le az egész, Ausztria által igényelt területet, de valójában egyik sem törekedett erre. A vallási és nyelvi sokszínűség miatt nem alakult ki a térségben a magyar mellett domináns etnikai identitás és ehhez kapcsolódó politikai önszerveződés. A helyi lakosok az államnemzet koncepciója alapján még akkor is a Magyar Királyság állampolgárainak tekintették magukat, ha nem magyarul beszéltek. A többséget alkotó helyi német nyelvű lakosság etnikai-politikai mobilizációja még alacsony volt a világháború előtt,⁴⁴ hasonlóan a századfordulós Habsburg Birodalom számos régiójára jellemző szerény politikai-nacionalista aktivitáshoz. Miközben a világháború előtt a német ajkú lakosság gazdaságilag a közeli osztrák nagyvárosokhoz (Bécs, Graz) kötődött. A térségre a határ közelségéből fakadóan jellemző volt

⁴² ÖStA AdR AVA BI 22/NÖ. 5066. 17598/1919. 14.05.1919.

⁴³ Klaus Koch – Walter Rauscher – Arnold Suppan: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938. Band 2. Im Schatten von St. Germain. 15. März bis 10. September 1919.* Wien–München, Austrian Academy of Sciences, 1994. Dokument 217. 1919. 04. 23.

⁴⁴ Gerhard Seewann: Das Ungarndeutschtum 1918–1988. In Gerhard Seewann (szerk.): *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. A magyarországi németek és az etnopolitika.* Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, 2000. 109.

az intenzív területi mobilitás, amely az időszakos és tartós elvándorlásban egyaránt megmutatkozott. Különösen hangsúlyos volt az időszakos munkavállalás a kelet-ausztriai – főleg stájerországi és alsó-ausztriai – ipari centrumokban. A lakosság széles rétegei a határvita felülről és kívülről rájuk erőltetett realitásához elsősorban gazdasági és nem politikai, etnikai indíttatás mentén alkalmazkodtak,⁴⁵ ebből kifolyólag gyakran szembekerültek a központ nemzeti-politikai elvárásaival. A határ menti lakosság magatartását és reakcióit egyfajta pragmatizmus és túlélési ösztön jellemezte.⁴⁶ A gyakori politikai fordulatokhoz, az 1919-től felerősödő politikai erőszakhoz, a határrendészet kiépüléséhez, az osztrák államhatár keletre tolásához a „hétköznapi ellenállás” jegyében alkalmazkodtak.⁴⁷ A kisebb-nagyobb szabálysértések, mint az intenzív csempészés, az állami sorozás előli vagy a politikai-nemzeti motivációjú emigrálás elsősorban az egyén és a család túlélésének a záloga volt. A határ menti lakosság kihasználta a központtól való földrajzi távolságot és transznacionális kapcsolatrendszerét, és ezek segítségével bővítette mozgásterét. Így nem csupán passzív elszenvedője volt a határmódosítási folyamatnak, hanem bizonyos fokig annak aktív alakítója is.

Felhasznált irodalom

- Adlgasser, Franz: The Roots of Communist Containment: American Food Aid in Austria and Hungary after World War I. In Günter Bischof – Anton Pelinka – Rolf Steininger (szerk.): *Austria in the Nineteen Fifties. Contemporary Austrian Studies*. New Brunswick – London, Routledge, 1995. 171–188. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429336058>
- Beyrau, Dietrich: *Schlachtfeld der Diktatoren: Osteuropa im Schatten von Hitler und Stalin*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.
- Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilágy, Magyar Nyugat, 2008.
- Braudel, Fernand: Geschichte und Sozialwissenschaften. Die longue durée. In Claudia Honegger (szerk.): *Schrift und Materie der Geschichte. Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1977. 47–85.
- Burghardt, Andrew F.: *Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland*. Madison, University of Wisconsin Press, 1962.
- Conze, Eckart: *Die grosse Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*. München, Siedler, 2018.
- Csiki Tamás: A parasztság „forradalma” 1918-ban. In Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918–1924*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018.
- Deutsch, Julius: *Aus Österreichs Revolution: Militärpolitische Erinnerungen*. Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1921.

⁴⁵ Murber (2019): i. m. 213.

⁴⁶ Nagy Adrienn: A nyugat-magyarországi lakosság mindennapjai a csempészet árnyékában. In Karolina Kaczmarek et al. (szerk.): *A different look at Trianon*. Discourse, culture, history. Poznań, Wydawnictwo Rys, 2022. 117–129.

⁴⁷ A „hétköznapi ellenállás” (Everyday forms of resistance) fogalmát lásd: James C. Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, Yale University Press, 1985.

- Egry Gábor: Negotiating Post-Imperial Transitions: Local Societies and Nationalizing States in East Central Europe. In Paul Miller – Claire Morelon (szerk.): *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. New York, Berghahn Books, 2019. 15–42.
- Fisch, Jörg: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker. Die Domestizierung einer Illusion*. München, C. H. Beck, 2010.
- Frie, Ewald: 100 Jahre 1918/19. Offene Zukünfte. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 15. (2018), 1. 98–114.
- Gerwarth, Robert – John Horne: *Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt in Europa nach dem Ersten Weltkrieg*. Göttingen, (k. n.), 2013.
- Gerwarth, Robert: *Die Besiegten. Das blutige Erbe des Ersten Weltkriegs*. München, Siedler, 2017.
- Györfy Sándor: Adalékok az antant hatalmak magyarországi politikájához, 1919. január – március. *Századok*, 88. (1954), 4. 569–592.
- Hanebrink, Paul: *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. Cambridge, Belknap, 2018.
- Hänni, Adrian – Daniel Rickenbacher – Thomas Schmutz (szerk.): *Über Grenzen hinweg. Transnationale Politische Gewalt im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus, 2020.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- Hoffmann, Robert: *Die Mission Sir Thomas Cuninghames in Wien*. Doktorische disszertáció. Salzburg, 1971.
- Judson, Pieter M.: *Habsburg. Geschichte eines Imperiums: 1740–1918*. München, C. H. Beck, 2017.
- Koch, Klaus – Walter Rauscher – Arnold Suppan: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938. Band 2. Im Schatten von St. Germain. 15. März bis 10. September 1919*. Wien–München, Austrian Academy of Sciences, 1994.
- Konrád, Ota: Two Post-War Paths: popular violence in the Bohemian lands and in Austria in the aftermath of World War I. *Nationalities Papers*, 46. (2018), 5. 759–775. Online: <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1354362>
- Lehmkuhl, Ursula: Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte: Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Internationalismus. *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*, 27. (2001), 3. 394–423.
- Leonhard, Jörn: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923*. München, C. H. Beck, 2018.
- Martin, Lawrence: Akten und Dokumente des Außenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlußfrage 1919–1920. *Burgenländische Forschungen Heft*, 67. (1977).
- Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.
- Murber Ibolya: A fasizmus ausztriai exportjának kezdetei. Bethlen és a Heimwehrek kapcsolati hálózata 1927–1929. *Világtörténet*, 41. (2019), 4. 599–613.
- Murber, Ibolya: Die politische Gewalt als Voraussetzung eines Plebiszits im Donauraum: Westungarn – Burgenland nach dem Ersten Weltkrieg. *Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, 13. (2020). 78–91. Online: [10.24425/historie.2020.133251](https://doi.org/10.24425/historie.2020.133251)
- Murber, Ibolya: Ein Instrument ungarischer Außenpolitik? Die österreichischen Heimwehren als Akteure in transnationalen rechtsradikalen Netzwerken in den späten 1920er Jahren. In Adrian

- Hänni – Daniel Rickenbacher – Thomas Schmutz (szerk.): *Über Grenzen hinweg. Transnationale Politische Gewalt im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus, 2020. 125–150.
- Murber, Ibolya: Österreich und Ungarn in bolschewistischer Sogwirkung Russlands 1917–1920. In Ulrike Harmat (szerk.): *Das Erbe der Habsburgermonarchie in den Nachfolgestaaten. Brüche und Kontinuitäten. Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band XIII. Wien, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, 2021.
- Nagy Adrienn: A nyugat-magyarországi lakosság mindennapjai a csempészet árnyékában. In Karolina Kaczmarek – Paweł Kornatowski – Marcin Lewandowski – Kinga Piotrowiak-Junkiért (szerk.): *A different look at Trianon. Discourse, culture, history*. Poznań, Wydawnictwo Rys, 2022. 117–129. Online: https://wydawnictworys.com/media/products/33b2bd738dc411b0ae6482c15fb402f9/attachments/pl_PL/a-different-look-at-trianon-hungarian-inquiries-01-ksiazka-online.pdf
- Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, Gordiusz, 1990.
- Reimann, Aribert: Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator? *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 29–30. (2004). 30–38.
- Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- Richters, Julia – Regina Fritz: Der Vorwurf des „Judeo-Bolschewismus“ und die Folgen der Räterepublik für die jüdische Gemeinschaft in Ungarn. In Christian Koller – Matthias Marschik (szerk.): *Die ungarische Räterepublik 1919. Innenansichten – Außenperspektiven – Folgewirkungen*. Wien, Promedia, 2018.
- Rintelen, Anton: *Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland*. München, Bruckmann, 1941.
- Schlag, Gerhard: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001.
- Scott, James C.: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, Yale University Press, 1985.
- Seewann, Gerhard: Das Ungarndeutschtum 1918–1988. In Gerhard Seewann (szerk.): *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. A magyarországi németek és az etnopolitika*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, 2000. 107–128.
- Smele, Jonathan D.: *The „Russian” Civil Wars, 1916–1926. Ten Years that Shook the World*. London, Oxford University Press, 2015. Online: [10.1093/acprof:oso/9780190233044.001.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190233044.001.0001)
- Šmidrkal, Václav: What a Republic It Was! Public Violence and State Building in the Bohemian Lands after 1918. *Contemporary European History*, 28. (2019), 3. 303–318.
- Snyder, Timothy: *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York, Basic Books, 2010.
- Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés 1918–1919*. Budapest, Akadémiai, 1962.
- Stenographische Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich. Band 1*. 379. Wien, Parlament, 1920.
- Tímár Gábor: Határ Ausztriával. *Trianon 100*, 2020. május 29.
- Ziegerhofer, Anita: Völkerbund und ILO. Im Sinne der Erhaltung des politischen und sozialen Friedens. *Der Vertrag von Saint Germain im Kontext der europäischen Nachkriegsordnung. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreich*, 9. (2019), 2. 293–310. Online: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2019-2s293>
- Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország?* Oberwart, Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, 1991.

Levéltári források

ÖStA AdR AVA BI Staatsratsprotokolle 36. am 18. November 1918.

ÖStA AdR AVA BI 22/NÖ. 5066. 17598/1919. 14.05.1919.

Post-Imperial Transition in Western Hungary 1918–1922

The study uses the methodology of the so-called new diplomatic history to present the various levels of action in the course of the changes in the borderline in Western Hungary – Burgenland between 1918 and 1922 through some selected examples. The new diplomatic history does not only examine the activities of international decision-makers, in this case representatives of the winning states and state actors, but also pays attention to the transnational activity of local-regional actors and the local inhabitants. The so-called “ephemeral states” along the Austro–Hungarian border were mainly associated with the weakening of post-war governmental power and the high level of activity of local and regional actors. National interest was only one of the motivations of local actors, in addition to Bolshevism and Anti-Bolshevism, individual enrichment and career opportunities also played an important role. People living along the border took advantage of the geographical distance from the centre and their network of transnational connections, and with the help of these they expanded their scope of action. Thus, inhabitants were not only subjects of the process of shifting international boundaries, but also, to some extent, shaped these borders.

Vákát oldal

Soproni utcarészlet (1929)

Forrás: Fortepan / Kieselbach Gyula

Tóth Imre

A Heinzenland Köztársaság

A korai előtörténet. A hienc népcsoport és a nyugat-magyarországi kérdés

Az 1918 végétől az ország több helyén világra jött tiszavirág-életű államok egyike a Magyarország nyugati peremvidékén kikiáltott Heinzenland volt. Bár az új államalakulat alig egy napig állt fenn, előzményei és megalakulásának körülményei egyaránt érdemessé teszik megvizsgálni, honnan jött a név, honnan a gondolat és az elhatározás.

Bevezetés: német nemzetépítés Magyarország nyugati határszélén

A 20. századot megelőző időszakban az osztrák–magyar határtérségről szólva olyan régióról beszélhetünk, amelyben Ausztria és Magyarország között nem alakult ki éles elválasztó határvonal. A két szuverenitás egymással érintkező felületei mentén sajátos, border jellegű határterület alakult ki, amelynek kiterjedése koronként változott, és nem képviselt önálló entitást sem a magyar, sem az osztrák történelemben. A térség szerves részét képezte a pannon/dunántúli területeknek, és – részben a változó földrajzi adottságok és keretek miatt – annak egészét lefedő, saját névmegjelölése sem volt. Noha mutatkoztak bizonyos jelei a vidékhez kötődő, speciális identitásnak (például a magukat önálló etnikai kóddal azonosító gradistyei horvátok között), nem lehet állítani, hogy az ott élők körében kialakult volna jól elkülöníthető és leírható regionalizmus. Pedig dolgoztak rajta.

A 19. század vége felé a magyar politikai elit tagjai egyre többször hangoztatták a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepét, és a magyar nemzetállam építésének jegyében erőteljesen törekedtek a nemzetiségek asszimilálására. Ez a folyamat párhuzamosan zajlott a magyarországi nemzetiségek – igaz, közösségenként és régióként más és más intenzitással és módokon zajló – saját nemzetépítésével. Annak dacára, hogy a nyugati határ menti falvakban élő német ajkú lakosságnak alig volt kapcsolata a magyar nyelvű kultúrát terjesztő intézményekkel – óvodákkal, iskolákkal, színházakkal, irodalmi körökkel –, az ő körükben a nemzetiségi szervezkedés körülményesen ment. Azok a „szeparatista” törekvések, amelyek lassan mégis erőre kaptak, elsősorban nem a belső körülmények miatt és a helyi akarat eredményeképpen fejlődtek, hanem kívülről kapták a muníciót. A helyiek német

öntudatra ébresztésében szerepet játszó politikusoknak, szellemi vezéreknek alig volt kapcsolatuk a térséggel.¹

Az 1900-as évek elején különféle szervezetek léptek fel a külföldi – így a magyarországi – német népcsoportok érdekében. Így jött létre 1881-ben, Berlinben, az Általános Német Iskolaegylet a Külföldi Németiség Megtartására (*Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande*), 1908-tól az Egyesület a Külföldi Németiségért (*Verein für das Deutschtum im Auslande*), tíz évvel később pedig ugyancsak a német fővárosban az Általános Német Szövetség (*Allgemeiner Deutscher Verband*, 1894-től: Össznémet Szövetség – *Alldeutscher Verband*). Az élénkülő mozgalmak német birodalmi támogatásban részesültek gazdasági és kulturális céljaik elérése érdekében. Tevékenységüket javarészt Magyarország délvidéki területein, a Bácskában és a Bánságban fejtették ki.²

Ezeknek a szervezeteknek megvoltak az ausztriai székhelyű változatai is, amelyek egyrészt megelégtették a magyar köröknek a nemzetiségi kérdésben kifejtett tevékenységét, másrészt pedig aggodalommal figyelték a birodalom egyes osztrák koronatarományainak szlávósodási folyamatát is. Az osztrák birodalomrészen sokan már az 1867-es kompromisszum megkötésében is a németiség történelmi hegemoniájának elvesztését látták. A magyar birodalomalkotó elem súlyának növekedését presztízsveszteségként átélve a német vezető szerep visszaszerzésének egyik módját a különféle védmozgalmak megszervezésének segítségével képelték. Az elsősorban Stájerországban tevékenykedő Dél-tartományi Német Iskolaegylet (*Deutscher Schulverein Südmärk*) a Bécsből szervezett Egyesület a Magyarországi Németiség Megtartásáért (*Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn, VEDU*) – amely 1907. március 9-én alakult meg, céljai között pedig ott szerepelt Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása is –, valamint a grazi székhelyű, 1889-ben létrehozott német népiségi szövetség (*Bund der Deutschen zur Erhaltung ihres Volkstums im In- und Ausland*) mellett a legbefolyásosabb ilyen jellegű társadalmi szervezet lett Ausztriában. Minden igyekezet ellenére a nyugat-magyarországi szervezkedés kevés sikerrel folyt. Ebben az is szerepet játszott, hogy – eltérően például az erdélyi vagy a szepességi szászoktól – a földműves többségű nyugat-magyarországi német népesség nem rendelkezett erős polgársággal, és olyan jogintézményeket sem tudott felmutatni, amelyek a középkori, közjogias irányú fejlődés eredményeként jöttek létre. A hienc népcsoport szóba jöhető városi centrumai, Kőszeg és Sopron (Güns és Ödenburg, ma Magyarország) pedig fokozatosan a magyarosodás központjai is lettek.

¹ Mari Vares: *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2008. 27.; Andrew F. Bourghardt: *Borderland. Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*. Madison, University of Wisconsin, 1962. 169.

² Tilkovszky Loránt: Botránykó vagy hídpillér? *Világosság*, 31. (1990), 4. 289.; Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 16–18.

A térségben zajló német nemzetépítés fontos mozzanatát jelentette a megnevezés – azáltal, hogy a régiót önálló névvel kezdték illetni, megkezdődött az addigi tradíciók áthangszerelése. A cél a térségben élők együvé tartozásának tudatosítása volt. 1905-ben a bécsi *Alldeutsches Tagblatt* című napilap egyik cikkében merült fel, hogy Ausztria terjessze ki igényét az úgynevezett Heizenlandra, azaz Magyarország német nemzetiségi többségű határterületeire.³ Ugyanott, 1906. június 17-én, a Szudétavidékről származó Josef Patry tanár javasolta, hogy a pontosan nem körülhatárolt osztrák–magyar határtérségre a már korábban felbukkant, de nyakatekert és a magyar államiságra túlon túl utaló Német-Nyugat-Magyarország (*Deutschwestungarn*) helyett önálló nevet, a Heizenland elnevezést használják.⁴ Mindehhez a 19–20. század fordulóján megélnéült és a térségről formált képet alakító etnográfiai kutatásokból vette a szakmai védjegyet. A német népiség iránt a korszakban mutatkozó érdeklődés többeket a Sopron környéki német dialektus, a *hienc* (Hienz, Heanz) nyelvjárás kutatására indított. Néprajztudósok szisztematikus gyűjtőutakon vettek részt, hogy a különféle nyelvjárási sajátosságokat felkutassák, és a *Heanzerei* népcsoportok gazdag nyelvi kincsét számba vegyék.⁵ Akkoriban már tudott dolog volt, hogy a nyugat-magyarországi németek két népcsoportot alkottak: a hienctet és a heidebauert. A hienctet községei a Fertőtől a mai Dél-Burgenland határáig, Németújvárig húzódtak, míg az utóbbiak Moson környékén telepedtek le. Eredetüket többféleképpen is magyarázták, annyi mindenestre bizonyos, hogy az északabbra megtelepült heidebauerek zömükben protestánsok voltak, és közösségeikre nagyobb hatással volt a hódoltságot követő sváb betelepülés, mint a hiencteké.

A nyugat-magyarországi németekre irányuló korabeli kutatások nem csupán az egyes német ajkú környékek nyelvtani sajátosságait, hanem népi karakterét is igyekeztek bemutatni. Patry mindezt a területi aspirációk aládúcolására használta említett cikkében, amelyben a birodalom bukását is megjövendölte. Szerinte a feldarabolással járó nemzeti osztozkodás során Német-Ausztriának igényt kell majd formálnia a Duna és Rába közötti térségre Pozsonnyal, Győrrel, a Duna melletti Komárommal, továbbá a Rába mentén egészen a stájer határig terjedő területekre, Szentgotthárd központtal. A nyelvhatártól távolabb eső Győrnek kereskedelmi szerepet, Komáromnak – az 1848–49-es tapasztalatok alapján – stratégiai szerepet szánt. A magyar lakosságú területekért kárpótlásul boszniai és dalmát vidékeket „ajánlott fel” Magyarországnak. Ugyanakkor Patry egy másik cikkében olyan szervezet életre hívását is javasolta, amely segítene visszaszerezni a német gazdasági és kulturális hegemóniát a délkelet-európai térségben.

³ *Alldeutsches Tagblatt*, 1905. február 5. 1.

⁴ Josef Patry: Westungarn zu Deutsch-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Folgen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. *Alldeutsches Tagblatt*, 1906. június. 17. 1.

⁵ Filep Antal: Bünker, Johann Reinhard. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. kötet. Budapest, Akadémiai, 1977. 406.

A 20. század első évtizedének közepén sikerült ugyan megpiszkálni a nyugat-magyar ügy parazsát, de izzó probléma továbbra sem lett belőle. A társadalmi szervezetek mellett pártmozgalmak is felbukkantak, ezzel a kérdéssel azonban ezek sem arattak átütő sikert a helyi németek körében. Egy szentgotthárdi gazdálkodó, Karl Wollinger még megalapította a Magyarországi Német Néppárt helyi szárnyát,⁶ de az 1905–1906-os évek vitáinak hulláma után csendes évek következtek. Az említett egyesületek tagjai Nyugat-Magyarországon jobbra sőresteket tartottak, ahol a tagok fejükre igazították a *Burschenschaftkämpf*, a kör egyensapkáját, kiadós vitákat folytattak, majd néhány korsó ital elfogyasztása után lelkesülten eldalolták a német anyaföldet és a Rajnát idéző hazafias dalokat. Legalábbis így emlékezett ezekre az időkre Richard Berczeller osztrák író, hozzáteve: „ugyan ki gondolta volna komolyan, hogy a Magyarország különböző sarkaiban elszórva élő németek egyszer valaha is a zárt német nyelvterület lakói lehetnek.”⁷

Hogy a sok terv mégsem halt el teljesen, jelzi, hogy 1913-ban megkezdte munkáját a *Deutsche Landsleute aus Ungarn* nevű társaság is, olyan résztvevőkkel, mint a bánsági sváb Johann Umlauf, az erdélyi szász Ernst Friedrich Beer, továbbá a nyugat-magyarországi kérdésben utóbb fontos szerepet játszó és a későbbi Burgenland első tartományfőnökévé kinevezett Alfred Walheim. A térség Ausztriához való átcsatolásáról szőtt álmokat a barátudvari Thomas Polz által vezetett szervezet fűzte tovább. Elsősorban nyugat-magyarországi tagokat szervezett, akik azonban főleg az osztrák fővárosban éltek, számuk viszonylag szerény volt, a világháború kirobbanásának évében mindössze ötvenöten csatlakoztak a szervezethez. Ennek a csoportnak a tagja volt a német kisebbségi jogok egyik élharcosa, a már hosszabb ideje nagynémet körökkel és egykor Ferenc Ferdinánd környezetével is kapcsolatban álló Edmund Steinacker is, aki egyéb német népcsoportok (budapesti, pozsonyi, bánsági és cipszer) mellett a nyugat-magyarországi németek megszervezésével is próbálkozott. (Steinacker, a már említett Karl Wollingert megelőzve, az 1870-es években kísérletet tett a németiség nemzeti öntudatának felébresztésére, és igyekezett modern polgári pártot szervezni Sopronban is, próbálkozásait azonban nem sok siker koronázta.)⁸

Mindezen szervezetek tagjai 1918 késő őszen aktivizálták magukat a nyugati határtérség Magyarországról való leválasztása érdekében. Erre valószínűleg nem lett volna reális esély, ha az I. világháború után nem fordul ki a sarkaiból a világ, és a földindulás nem temeti maga alá az Osztrák–Magyar Monarchiát.

⁶ Karl Wollinger: *Atlas Burgenland*. (é. n.)

⁷ Richard Berczeller – Norbert Leser: *Mit Österreich verbunden*. München–Wien, Jugend und Volk, 1975. 95–96.

⁸ Andreas Streibel: „Von der Alm zur Puszta”. Zur Rolle völkischer Schutzvereine bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. *Burgenländisches Heimatblätter*, (1994), 2. 50–77.; Gerhard Péter: Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete. *Aetas*, 23. (2008), 3. 41–42.

Közvetlen előzmények

Az osztrák parlament 1918. október 21-i ülésén a nagynémet párt (*Großdeutsche Volkspartei*) részéről fogalmazták meg azt a követelést, hogy az addigi osztrák–magyar határfolyón, a Lajtán túli (értsd: osztrák nézőpont szerint), németek által lakott területek tartozzanak Ausztriához. A nagynémet radikális párt október 26-án kiadott programja ugyancsak tartalmazta, hogy Bécs keleti hátszágát – már csak a nemzeti önrendelkezés elve alapján, azaz a terület túlnyomórészt német anyanyelvű lakosságának akarata miatt – is biztosítani kell. Több parlamenti és azon kívüli megnyilvánulásban összekapcsolták a területre vonatkozó igényt Bécs katasztrófális ellátási gondjainak orvoslásával.⁹

Az október 30-i nemzetgyűlés területi felségjogot követelt az Osztrák–Magyar Monarchia minden, többségében németek által lakott területe felett. Annak ellenére, hogy az alsó-ausztriai Alois Heilinger jogász az ülésen a Vas, Sopron, Moson megyékben és Pozsonyban élő lakosok önrendelkezési joga alapján ennek a térségnek az átcsatolása érdekében is felszólalt, az üléshez csatolt mellékletbe nem foglalták bele a magyar területeket érintő igényeket. Az Osztrák Államtanács csak néhány nap múlva, 1918 novemberének elején dolgozta ki a Német–Ausztria eljövendő határait tartalmazó részletes javaslatát, amelyet november 12-én terjesztett a parlament elé. Az elaborátum már pontosan körülírta Pozsony, Sopron és Vas vármegye, valamint a Fertő-vidék azon településeit, amelyeket az osztrák állam magának követelt. A nyilatkozat szövege szerint Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt német településterületei gazdasági, politikai és nemzeti (nemzetiségi) értelemben is Német–Ausztria részét képezik, és már évszázadok óta a legszorosabb gazdasági és szellemi közösségben élnek Ausztriával, Bécs élelmiszer-ellátása szempontjából pedig nélkülözhetetlenek.¹⁰ Az Államtanács november 18-án jelentette be igényét a kérdéses régióra, egyúttal jelezve, hogy azt a békekonzferencián is képviselni fogja. A németek által lakott többi magyarországi területet „nemzeti érdekszférának” nyilvánították. Ez azt jelentette, hogy ezekkel kapcsolatosan területi igényt ugyan nem támasztottak, ám garanciát követeltek a nemzetiségi jogok betartására és a német lakosság Ausztriával való kapcsolatának szavatolására.¹¹

November 21-én a pár nappal korábban kinevezett osztrák külügyi államtitkár, Otto Bauer közölte magyar kollégájával, hogy az Államtanács nem fogja kezdeményezni a nyugati magyar vármegyék annexióját, ugyanakkor bejelentette azt az igényt is, hogy a majdani békekonzferencián – a wilsoni elveknek megfelelően,

⁹ Gerald Schlag: „*Aus Trümmern geboren...*“ *Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001, 104.

¹⁰ A dokumentumot idézi: Schlag (2001) i. m. 106–109.; *Staatsgesetzblatt für den Saal Deutschösterreich*, 1918. november 28.

¹¹ Vares (2008): i. m. 96.

a lakosság önrendelkezési joga alapján – szülessen döntés a terület hovatartozásáról.¹² A népszavazás nem csupán azért kapott főszerepet az osztrák érvrendszerben, mert a bécsi kormány meg volt győződve róla, hogy – csakúgy, mint a románok Romániában, a csehek pedig Csehországban – a németek is Német-Ausztriában kívánnak élni. Azzal is számoltak, hogy a győztes nyugati államok (elsősorban az Amerikai Egyesült Államok) vezetőinek figyelmét nem kerüli el az üzenet a köztársasági Ausztria demokratikus beállítottságáról.

A kormány és a nevében megszólaló Renner azért is igyekezett óvatosan eljárni a területi követelés kérdésében, nehogy a Magyarországról érkező, létfontosságú élelmiszer-szállítmányok – mint a szarvasmarha, burgonya, zsír, olaj – elapadjanak,¹³ illetve a vita nehogy megzavarja a mindkét fél számára fontos majdani magyar-osztrák kereskedelmi kapcsolatokat és tárgyalásokat. Végül november 22-én olyan államnyilatkozat született, amely kimondta, hogy Pozsony, Moson, Sopron és Vas zárt német településterületeit gazdaságilag és földrajzi értelemben is Német-Ausztriához tartozónak tekintik, ezért a béketárgyalásokon arra töreksenek, hogy e területek lakosságának szavatolják ugyanazokat az önrendelkezési jogokat, amelyeket a magyar kormány többszöri ígérete szerint minden más magyarországi nemzetiség számára biztosítanak.¹⁴ A területek leválasztásáról azonban nem tettek említést, vagyis a határozat gyakorlatilag a kérdés elhalasztását jelentette.¹⁵ A november 26-án a bécsi külügyminisztériumon belül tudósokból és politikusokból megalakult béke-előkészítő iroda azonban *Deutsch-westungarn* kérdésével kapcsolatban is szorgalmasan gyűjtötte a történelmi, etnikai, gazdasági és egyéb információkat, amelyek alapul szolgáltak a későbbi területi propozícióknak.

Közben november 10-én Nagymartonban, több egyesület aktív közreműködésével megalakult a Nyugat-Magyarországi Német Néptanács (*Deutsche Volksrat für Westungarn*), amely a területi autonómia programjával önálló politikai entitásként fogalmazta meg Nyugat-Magyarországot. A néptanács, amelyhez november közepétől több mint 100 községből csatlakoztak a képviselők, december 10-én foglalta dokumentumba a kulturális, illetve területi önállóság követelését. A megoldást ekkor még a budapesti kormánytól várták, de a nehezen áttekinthető magyar politikai helyzetben és a pártok hajthatatlansága miatt ehhez nem sikerült

¹² Diner-Dénes József külügyi államtitkár beszámolója. MNL OL, MT W12 K27191811211003. jpg (1918. 11. 21-i ülés).

¹³ Lásd a minisztertanács határozatát az osztrák-német nemzeti tanács számára szállítandó élelmiszerekről. MNL OL, MT W12 K27191811161009. jpg (1918. 11. 16-i ülés).

¹⁴ Helmut Widder: Verfassungspolitische und verfassungsrechtliche Fragen bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. In Rudolf Kropf (szerk.): *Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24–29. September 1991 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, Burgenländischen Landesregierung, 1996. 28–29.

¹⁵ Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Budapest, Akadémiai, 1971. 11–12.

támogatást szerezni. Az autonómi mozgalom sikertelensége miatt a hangulat Magyarország ellen fordult. Ennek nyomai – talán nem véletlenül – a már említett Karl Wollinger szűkebb hazájában voltak igazán tetten érhetőek. December 4-én lezajlott az ausztrófil helyiek első tüntetése a vasi Ókör tévesen, ahol néhány birtokos a bécsi kormánytól követelte, hogy a béketárgyalásokon minden eszközt vessen be a térség átcsatolása érdekében. Tizenegy nappal később Rábakeresztúron már 40 német község képviselői gyűltek össze.¹⁶ Karl Wollinger, aki december végén *Deutsche Freiheitspartei* néven pártot is alapított, közhírré tette, hogy a békekonferencián kizárólag a nép, illetve a *Landtag* által felhatalmazott személy képviselheti a helyiek érdekeit, amihez viszont önrendelkezési jogra van szükség. „Nincs már magyar király és nincs osztrák császár, csak a nép. Idegen hivatalnokok uralkodjanak rajtunk, akik nem velünk éreznek és nem velünk gondolkodnak?” – kérdezte Wollinger az általa alapított és szerkesztett pártlapban, a *Deutsche Freiheit*ben.

Az önállóság hívei elvileg nem a Német-Ausztriához való csatlakozást támogatták, mozgalmuk azonban a gyakorlatban mégis találkozott az Anschluss-pártiak (értsd: a Német-Ausztriához való csatlakozást pártoló) törekvéseivel. Az autonómia hívei elleneztek, hogy a fejük felett Budapest, Bécs vagy a győztes hatalmak döntenek Nyugat-Magyarország sorsáról, és saját képviseleti rendszer alapján akartak felhatalmazást adni arra, hogy érdekeiket képviseljék a békekonferencián. Az érdekek metszéspontjában az önrendelkezés elve állt, amely a november 22-i osztrák államnyilatkozatban is szerepelt, és a bécsi kormány ez alapján akart a területi vitákban döntésre jutni. Az autonómia elképzelésével rokonszenvezők mindenesetre nem voltak egységesek abban, hogy az önállóság az Ausztriához való csatlakozás kiindulópontja-e, vagy ellenkezőleg: a Magyarországon maradás feltétele. A két eltérő nézetet egyfelől Wollinger képviselte, aki minden elvi nyilatkozatával gyakorlatilag Német-Ausztria pártján állt, másfelől pedig Zsombor Géza radikális politikus, lapszerkesztő, aki november 19-én taktikusan csatlakoztatta a Nyugat-Magyarországi Német Néptanácsot a szeparatizmust kevésbé támogató, elősorban kereskedőket és iparosokat tömörítő magyarországi német néptanácsához. Az így bizalmi emberré lett, később nemzetiségügyi államtitkárrá is kinevezett Zsombort a magyar belügyminisztérium, illetve a kormány november 29-én megbízta, hogy fejtsen ki ellenpropagandát a nyugati határon élő németek körében az erősödő szeparatizmussal szemben.¹⁷

¹⁶ Berczeller-Leser (1975): i. m. 17–18.

¹⁷ MNL OL, MT W12. K27191811292016. jpg (1918. 11. 29-i ülés).

1. ábra: A német nyelvterület határa egy Heinzenlandról szóló kiadványban (1919)

Forrás: Soproni Múzeum

Heizenland kikiáltása és felszámolása

A nyugat-magyarországi önállósodási próbálkozások nem álltak meg az autonómia követeléseknél. 1918. december 6-án osztrák szabadcsapatok kísérletet tettek a terület egy részének birtokbavételére. A régióra vonatkozó osztrák–német igényt megfogalmazók közé tartozott a szudétánémet Raimund Neunteufel és Josef Breitenstein, valamint Albert Ritter, aki a Tiroltól épp elkülönülő és az önálló államisággal kacérkodó Vorarlbergből érkezett Bécsbe. Az ott tevékenykedő aktivisták mindannyian német népiséggvédő szervezetek tagjai voltak, amelyek laza hálózatához kötődött a Nyugat-Magyarországi Német Honfitársi Egyesület (*Verein Deutsche Landsleute aus Westungarn*) is, valamint a térség Ausztriához csatolását szervező bizottság (*Ausschuss „Deutsch – Westungarn zu Österreich”*). A számos – sokféleségében is – hasonló célkitűzésű nacionalista csoport aktivistái rendszeresen találkoztak az osztrák fővárosban dolgozó vagy ott élő nyugat-magyarországiakkal, akik lelkesen támogatták a szülőföldjükre vonatkozó szeparatista elképzeléseket. Noha nehéz lenne azt állítani, hogy ezek a nyugat-magyarországi németek széles köreiből is termékeny talajra találtak, mégis akadt néhány politikus, akik láttak fantáziát az ötletben. Ők a wilsoni elvekre apelláltak, és nagyjából azt a véleményt osztották, amit az előbbieken idézett *Deutsche Freiheit* is megfogalmazott. A Wollinger-féle szeparatizmus mögött azonban nem sorakoztak fel elegendően. Az önállóság–autonómia–Anschluss (értsd: Ausztriához való csatlakozás) ingájának mutatója még mindig az első kettő felé mutatott. December 6-án Nagymarton utcáin még az autonómia és az Anschluss-hívek adtak randevút egymásnak, ugyanazon a napon, amikor a függetlenségpártiak éppen fegyverek után nyúltak.

Néhány kérészállam-kísérlet során a társadalmi szervezetek vagy a személyes ambícióiktól fűtött aktivisták kezdeményezései mögött állami szervek álltak, de a köztük lévő kapcsolat nehezen volt kimutatható. Nem volt ez másképp az osztrák–magyar határtérség kontextusában sem. A tisztánlátást akadályozta, hogy a birodalmi végjáték perceiben sem a kül-, sem a belpolitikai helyzet nem volt áttekinthető. Ausztriában a régi rendszer megszűnt, az új még nem szilárdult meg, a törvény- és az átmeneti hatalomnélküliség miatt pedig zavaros állapotok uralkodtak a Lajtától keletre és nyugatra egyaránt. A bizonytalan helyzetet kihasználva, a bécsi kormány holdudvarában működő munkacsoportok megpróbálták *fait accompli* teremteni, és mindjárt a legelején kalandos tervekkel kívánták eldönteni az előkerülő kérdéseket. Feltehető, hogy Heizenland esetében is erről volt szó, és az ötletgazdákat a már említett, osztrák tudósokból és politikusokból álló béke-előkészítő iroda munkatársai között kell keresnünk. Erre vonatkozóan ugyan nem rendelkezünk biztos forrásokkal, mivel a terveket eleve titokban szőtték, az akció kudarca után pedig minden lehetséges nyomot igyekeztek eltüntetni. Az bizonyos, hogy Arnold Weigert, a térség átszatolását szervező Westungarische Kanzlei katonai részlegének vezetője javasolta, hogy stájer szabadcsapatok segítségével kiáltsanak ki önálló köztársaságot

Német-Nyugat-Magyarországon, amely később csatlakozhat Német-Ausztriához.¹⁸ A Kanceli munkatársai között ott találjuk Raimund Neunteufelt is, a VEDU más tagjaival és néhány szociáldemokrata politikussal együtt.¹⁹

A gondolat – talán nem függetlenül az előzőektől – a szakszervezeti mozgalomhoz kapcsolódó és a bécsi szociáldemokrata körökkel bizalmas viszonyban lévő nagymartoni háborús veterán, Hans Suchard fejébe is befészkelte magát. Hans bátyja, Josef Suchard ugyanakkor a nagynémet politikai irányzat híveivel ápolt jó kapcsolatokat. Ismeretségeik révén a világháborúból átmentett és különböző raktárakban őrzött fegyverkészletekhez is ismerték a kulcsot.

Az eredeti cél az volt, hogy stájer területről hatolnak be önkénteseikkel a régió délebbi részére, és Németújváron kikiáltják az önálló köztársaságot, ahonnan aztán további területeket foglalnak el. El is kezdték nyomtatni a propagandaanyagokat, és néhány, a csekélynél is kevesebb helyismerettel rendelkező leszerelt tiszt segítségével hozzáláttak a hadsereg szervezéséhez. A nem túl alaposan átgondolt terv azonban rövid vita után rögtön át is formálódott, mivel a szervezők jobbnak látták a kisebb Németújvár helyett az új állam fővárosának szánt Sopron megszerzésére összpontosítani.

Sopron valóban a térség legfontosabb városa volt, ám elfoglalására éppen ezért halvány remény sem volt. Emiatt – és mivel a bécsi vezetésnek nem volt érdeke, hogy még mélyebb éket verjen a magyar–osztrák kapcsolatok közé – az osztrák kormányzati körök hátat fordítottak a tervnek. A szervezők ennek ellenére folytatták az előkészületeket. November utolsó napjaiban az összegyűjtött fegyvereket megpróbálták eljuttatni a határ mellett élő falusiakhoz. Albert Ritternek hála gyűltek a lőfegyverek és a muníció Bécsújhely fegyverraktárában is. A határ menti községekben folytatott bizalmas beszélgetések során felvetődött, hogy a Sopronhoz közeli Szentmargitbánya kőkitermelő munkásai vonuljanak be a szomszédos Rusztra, hogy az ottani magyar hivatalnokokat elkergessék, és kimondják a környék csatlakozását Ausztriához.²⁰

December elejére sikerült összeszedni nagyjából 300 felkelőt, de a szervezetlenség miatt nagy részüknek fogalma sem volt arról, mit kell tennie. December 6-án este végre megérkezett egy osztrák fegyveres csoport és némi muníció Nagymartonba. A helyi önkénteseket is sikerült felszerelni és előreküldeni a szomszédos Márcfalvára és Borbolyára. Ez felbátorította Suchardot, hogy végre kikiáltsa a független és szabad német Heizenland Köztársaságot. A főszervezővé avanszált szociáldemokrata politikus szép hienc dialektusban tett kijelentéséből („Bei Ungarn wolln ma net bleiben. Nach Österreich lasst ma uns net. Na, dann ham ma halt

¹⁸ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. (I. rész: 1918. december – 1921. augusztus) *Soproni Szemle*, 25. (1971), 3. 291–302.

¹⁹ Schlag (2001): i. m. 136–137.

²⁰ Schlag (2001): i. m. 137.

a eigene Republik gmacht”)²¹ jól kivethető a mozgalom távlati célja, vagyis az, hogy az akció eredményeképpen világra segített állam fennállását annak létrehozója is provizórikus állapotnak tartotta. A szervezők által kiadott deklaráció az önrendelkezés jogára hivatkozott, és felpanaszolta a magyarországi németek anyanyelvi és kulturális jogainak eltiprását. Erre válaszul határozta el 309 nyugat-magyarországi község,²² hogy felszámolja a németiség ellenségével fennállt természetellenes kapcsolatát, és csatlakozik a Nyugathoz, illetve az „össznémetiség kulturközösségéhez”. Ha a pillanatnyi helyzet nem is teszi lehetővé – folytatja a kiáltvány –, hogy az új állam a szomszédos Német-Ausztriával politikailag egyesüljön, gazdasági közösségre törekszik vele, és a vámkorlátozásokat megszünteti. Az állam fővárosaként Sopront jelölték meg, ahol – a program szerint – hamarosan megalakul Heizenland Köztársaság kormánya, amely ugyancsak rövidesen kiírja a nemzetgyűlési választásokat.²³ Az államfő működési elveiről ennél sokkal több nem derült ki a nyilatkozat szövegéből.

A gyakorlati terv az volt, hogy másnap megkísérlik Heizenland Köztársaság fővárosának elfoglalását. Sopronban viszont a magyar helyőrség mindenkinél előbb értesült az eseményekről. Az önkénteseknek mindössze egy napra sikerült megszerezniük – Nagymartonon kívül – a közeli Lajtaújfalu feletti fennhatóságot. A távíró- és telefonvonalak azonban nem működtek rendesen, pontosabban a magyar államhoz lojális tisztviselők kezelésében maradtak, így azokat, akiknek tudniuk kellett volna az akcióról, nem tájékoztatták időben. A községek, ahol a függetlenségnek támogatottsága is lett volna (mert tagadhatatlan, hogy voltak ilyenek), nem tudtak kapcsolatot teremteni egymással. A Ritter által december 6-án Nagymartonba juttatott hadi- és propagandaanyag kivételével az előre összegyűjtött fegyverek sem értek célba. Az illegális szállítmányokat hol a magyar hatóságok fűlelték le, hol az osztrák csendőrség tartóztatta fel.²⁴

Így aztán a december 7-i hajnali ködben a felkelőknél sokkal jobban felszerelt magyar csapatok bevonultak Nagymartonba, és egyetlen puskalövés nélkül véget vetettek az ügyetlenül kivitelezett vállalkozásnak. Az tehát a Sopronból odaérkező karhatalom közreműködésével már másnap reggelre elvetélt. A rövidre sikeredett próbálkozás vezetőjét elfogták, a felkelőket pedig Nagymarton főterén lefegyverezték. Az operettbe illő történet méltó fináléjaként Suchardot ugyan hazaárulás vádjával letartóztatták és halálra ítélték, de a karácsonyt már otthon tölthette, mivel amnesztiát kapott.

Ami részben a történet tanulságát, részben pedig annak utóéletét is illeti: az eleve kudarcra ítélt akciótól az osztrák kormány is elhatárolta magát. A dilettáns

²¹ Magyarországon nem akarunk maradni, Ausztriához nem engednek csatlakozni, ezért létrehoztuk saját köztársaságunkat. Idézi: *Sonntagsblatt*, 2018. december 17.

²² A proklamáció nem tartalmaz információkat arról, hogy mely településekből állt ez a kör, és miért.

²³ Schlag (2001): i. m. 138–139.

²⁴ Schlag (2001): i. m. 139.

próbálkozás nemzetközi szempontból sem tett volna jót Ausztriának, ha nagyobb visszhangot kelt, de az osztrák kormány amiatt is bosszankodhatott volna, hogy elakadnak a várva várt élelmiszer-szállítmányok. A kellemetlen ügy minden olyan szálát elvágták, amely a bécsi kormányhoz vezethetett volna. Nem véletlen, hogy az *Arbeiter Zeitung* kolumnistája 1929 novemberében a következőképpen kezdte emlékező cikkét: „Vajon ki hallott róla, hogy néhány órán át létezett egy Heinenland Köztársaság?”²⁵ Valóban, kevesen voltak ilyenek, de közülük tartozott a cikk szerzője, maga Hans Suchard is.

Másfelől viszont az elvetélt kísérlet is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormány 1919 végén kénytelen volt belátni: nyugat-magyarországi nemzetiségi politikája, illetve az ezzel kapcsolatos tehetetlenség elégedetlenséget szül. Ebbe az irányba mutatott, hogy december második felében a szentgotthárdi és a németújvári járás több mint 40 községében hivatalosnak a legkevésbé sem mondható népszavazásokat tartottak, amelyeken a helyiek a Stájerországhoz való csatlakozásról döntöttek. A szavazólistákat a győztesek megbízottjainak és a bécsi kormánynak továbbították, nem véletlenül. A földrajzi okok miatt főleg a stájer városokhoz kötődő területen Magyarország hívei kiálló kisebbségben maradtak. Ezek a jelzések azt üzenték, hogy az autonómia már nem jelent olyan vonzó alternatívát, mint akár egy hónappal korábban. Helyette – a későbbi Burgenland déli részein – a Német-Ausztriához való csatlakozás igénye vált egyre általánosabbá.²⁶

A több ütem késésben lévő budapesti vezetés nehéz helyzetben találta magát. Közbe kellett lépnie, hogy az elszakadási mozgalmakat leszerelje. Jászi Oszkár, a magyar kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztere december 16-án magához kérte Karl Wollingert és Adalbert Wolf nezsideri patikust, a térség másik megbecsült német vezetőjét, hogy tájékozódjon. A miniszter még az új év beköszönte előtt Zsombor Gézával is tárgyalt, de eredményre vele sem jutott. A kormánynak nem volt más javaslata, mint az autonómia ígérete, a Zsomborral folytatott megbeszélés estéjén pedig a kormány ülésén döntés született az autonómiatárgyalások megkezdéséről. A német önkormányzatról (pontosabban „a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”) rendelkező törvény azonban csak 1919. január 29-én született meg. A VI. sz. néptörvény értelmében a Magyarországon lakó német ajkú magyar állampolgárok egységes nemzetet, az összefüggő területeken pedig autonóm jogterületeket alkottak. A saját ügyeikben önálló német, a közös ügyekben a magyarországi közös országgyűlés rendelkezett döntési jogkörrel. A végrehajtó hatalmat német minisztériumok és kormányzóságok gyakorolták.²⁷

²⁵ *Arbeiter Zeitung*, 1929. november 21.

²⁶ Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, Kronosz, 2020.

²⁷ A viszonyok összetettségét jól mutatja az a mellékszál, hogy Sopron magyar vezetése (Thurner Mihály polgármester) féltette az intézkedéstől a magyar nemzeti érdekeket, ezért a város számára

A négy megye képviselőiből álló nyugat-magyarországi német önkormányzat vezető szervét, a „Gaurat für Deutsch-Westungarn”-t (Német-nyugat-magyarországi Direktórium) április végén állították fel. Az első ülésre (Gaurat-Versammlung) május 20-án került sor, amelyen – a felkorbácsolt helyi indulatokat csillapítandó²⁸ – Kalmár Henrik német és Kun Béla külügyi népbiztos is részt vett. A diktatúra véres és a helyi német gazdákat különösen sújtó, nagy ellenállást kiváltó adminisztratív intézkedéseinek negatív hatásait elsősorban nyelvi és művelődéspolitikai téren sikerült ellensúlyozni. Ebben komoly érdemei voltak Leser Lajosnak, aki a Gau kulturális ügyeit intézte, és valódi intézkedéseket hozott a németek autonómiájának szélesítése érdekében.²⁹ Április 24-től a hivatalokban és az iskolákban lépcsőzetesen bevezették a német nyelv használatát, a gazdapolgárok számára pedig német nyelvű szőlészeti és borászati képzés elindításáról döntöttek. A népiskolákban a többségi nyelv lett a tanítás nyelve. Utóbbiak a proletárdiktatúra azon kevés intézkedései közé tartoztak, amelyeket – az egyházi oktatást korlátozó utasításokat leszámítva – a községek lakosságának többsége is támogatott. Még áprilisban tartották magukat a hírek, hogy az addiginál nagyobb önállósággal felruházott Deutsch-Westungarn Gau más részköztársaságokkal együtt egy szövetségi állam részévé formálódik.³⁰ A nyár közepére azonban eluralkodott a káosz és elégedetlenség. Jóllehet a CXXIX. sz. Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet 1919. július 16-án kijelölte a körzet határait, ennek a gyakorlatban már nem volt semmilyen hatása. A Gaurat a Tanácsköztársaság bukásával megszűnt. Addigra a nyugatmagyar ügy már a békekonferencia döntéshozói előtt volt, sőt az osztrák–magyar határral kapcsolatos döntés is megszületett. Szeptemberben Saint-Germainben Ausztriának ítélték az egykor volt tizenkét órás köztársaság” területét, igaz, a Nyugat-Magyarországért folyó játszma zárófejezete még hátravolt.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az 1918. végi államkísérlet során legfeljebb a falvak lakosságának egy részét sikerült megnyerni, de az akció mögött sem koherens jövőképet, sem a tömegek támogatását nem lehet kimutatni. Noha a rendelkezésre álló források szűkösek ahhoz, hogy teljes képet alkothassunk, mégis úgy látszik: a rurális körülmények között élő heanz nyelvjárási közösség valójában még a terület egészére kiterjedően sem vált egységessé, politikai közösséggé pedig egyáltalán nem formálódott. Az osztrák–magyar határtérségben élők elszántságának

különleges jogi státusz kialakítását követelte a kormánytól. Thurner Mihály: *Emlékirat Sopron magyarságának és németségének sorsáról*. Sopron, Rábaközi nyomda, 1919. 10–11.

²⁸ 1919. április 3-án négy halálos áldozatot követelő gazdatüntetésre került sor Sopronban. Részletesen lásd: Krisch András: *Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3.* In Nagy Szabolcs (szerk.): *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom batországa 1919 vidéken*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013. 59–67.

²⁹ Leser Lajost (Ludwig Leser) 1922–1934 között Burgenland tartományfőnök-helyettesévé, 1945-ben pedig tartományfőnökévé választották.

³⁰ Bellér Béla: *A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. Történelmi Szemle*, 12. (1969), 1–2. 6.; Schlag (2001): i. m. 223–224.

hiányára vall, hogy a későbbi területi küzdelmek idején sem sikerült – máshol meghatározó szerepet játszó – paramilitáris alakulatokat (Heimatschutz, Hemwehren, Heimwehr) szervezni.³¹ A jövőtlenség és a „jelennélküliség” mindazonáltal elbizonytalanította a térség lakosságát, amelynek egy részét a mentális kötődés, főként pedig a szeme láttára felbomló rend, apolitikus hajlamai ellenére is a mozgalom mellé állította. Ez azonban társadalmi bázis gyanánt kevés volt.

Felhasznált irodalom

- Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. *Történelmi Szemle*, 12. (1969), 1–2. 1–25.
- Berczeller, Richard– Norbert Leser: *Mit Österreich verbunden*. München–Wien, Jugend und Volk, 1975. 95–96.
- Bourghardt, Andrew F.: *Borderland. Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*. Madison, University of Wisconsin, 1962.
- Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. (I. rész: 1918. december – 1921. augusztus) *Soproni Szemle*, 25. (1971), 3. 291–302.
- Gerhard Péter: Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete. *Aetas*, 23. (2008), 3. 25–45.
- Krisch András: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In Nagy Szabolcs (szerk.): *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátországa 1919 vidéken*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013. 59–67.
- Schlag, Gerald: „Aus Trümmern geboren...” *Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001.
- Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Budapest, Akadémiai, 1971.
- Streibel, Andreas: „Von der Alm zur Puszta”. Zur Rolle völkischer Schutzvereine bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. *Burgenländisches Heimatblätter*, (1994), 2. 50–77.
- Thurner Mihály: *Emlékirat Sopron magyarságának és németiségének sorsáról*. Sopron, Rábaközi nyomda, 1919.
- Tilkovszky Loránt: Botránykó vagy hídpillér? *Világosság*, 31. (1990), 4. 288–294.
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998.
- Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, Kronosz, 2020.
- Vares, Mari: *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2008.
- Widder, Helmut: Verfassungspolitische und verfassungsrechtliche Fragen bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. In Rudolf Kropf (szerk.): *Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 24–29. September 1991 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, Burgenländischen Landesregierung, 1996. 27–37.
- Wollinger, Karl: *Atlas Burgenland*. (é. n.) Online: www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=313

³¹ Érdemes megemlíteni, hogy az 1921. őszi magyar felkelőmozgalmak résztvevői sem helyiek, hanem az ország más területeiről, elsősorban az Alföldről érkező fiatalok voltak.

Levéltári források

MNL OL, MT W12

Hírlapok

Alldeutsches Tagblatt, 1905. február 5.

Arbeiter Zeitung, 1929. november 21.

Josef Patry: Westungarn zu Deutsch-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Folgen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. *Alldeutsches Tagblatt*, 1906. június. 17.

Staatsgesetzblatt für den Saat Deutschösterreich, 1918. november 28.

The Heizenland Republic

At the end of 1919, due to the transitional power and lack of laws, confusing conditions prevailed on both sides of the Austro–Hungarian border. The old system of power had ceased to exist, while the new one did not yet consolidate. Some wanted to take advantage of this situation and proclaim an independent state under the name Heizenland in the predominantly German-inhabited area of Western Hungary. The long-term plan was presumably to join Austria, but the Austrian Government has distanced itself from the initiative. The attempt to establish a state collapsed in just a few hours due to disorganisation, and lack of sufficient military support.

A nyugat-magyarországi Városlóna vára a 19. század végén

Forrás: Fortepan / Nagy Beatrix Julianna

Révész Tamás

Lajtabánság: ktonaállam erőszak nélkül?

Az Országos Széchényi Könyvtár őriz egy színes képeslapot, amelyet 1921. szeptember 9-én címeztek meg „nagyságos Kuczák Ilus úrleány” részére. Az akkor még Vas vármegyéhez tartozó Felsőőrön feladott lap a városban található magyar királyi járásbíróház és postahivatal – a kor viszonyai szerint is – szerénynek mondható épületét ábrázolja. Kiadója, egy bizonyos Lőwy Benő, a kép készítésekor valószínűleg nem sejtette, hogy ez a tér adja majd a díszletet az I. világháborút követő időszak utolsó magyar kérészállamának, az 1921. október 3-án létrejött Lajtabánságnak a kikiáltásához.

1. ábra: Felsőőr, M. kir. járásbíróház és postahivatal

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár – képeslapok. Hungaricana.hu

Nyugat-Magyarországon ekkorra már ez volt a harmadik hasonló, rövid életű államalakulat, a néhány órát megért Hiénc Köztársaság és a kicsivel tovább fenn-

álló Mura (vagy Vendvidéki) Köztársaság után.¹ A Lajtabánság ráadásul nem csak a Kárpát-medencében létrejött kérészállamok sorába illeszkedett – az I. világháború után Közép- és Kelet-Európában különböző félkatonai csoportok egy sor hasonló katonáállamot hoztak létre az összeomló birodalmak vitatott határterületein. Ezek a rezsimek jobbára valamilyen kisebb háború vagy területi vita „melléktermékeként” jöttek létre. Zömüket fiatal katonatisztek alapították, akik uralmukat a háborúból visszatért veteránokra és az 1914–1918 között felnövő, de a harcokból kimaradó, úgynevezett „háborús fiatalságra” alapozták. Ide sorolhatjuk Gabriele D’Annunzio fiumei szabadállamát,² vagy éppen a baltikumi német szabadcsapatok rövid életű uralmát a mai Lettország és Litvánia területén. Annak ellenére, hogy ezek az államalakulatok sokszor csak néhány hónapig, esetleg kicsit több mint egy évig maradtak fenn, hosszú távú hatásuk így is igen jelentősnek bizonyult. A nacionalista veteránok egy csoportja számára ugyanis lehetőséget biztosított arra, hogy először a történelem során a gyakorlatban is kipróbálják radikális politikai programjukat.³ Az ebben az időszakban szerzett tapasztalataik pedig később beépültek a szélsőséges jobboldali mozgalmak ideológiájába. A veteránok „hőstettei” ráadásul mitológiájuk fontos elemeivé váltak. Például a baltikumi Freikorps percepciója a „keletről” kimutathatóan jelentős hatást gyakorolt a nácik népiértő politikájára a későbbi Szovjetunió területén.⁴ D’Annunzio látványos felvonulásai és nagyszabású beszédei pedig mintául szolgáltak a fasiszta Olaszország politikai rituáléi számára.⁵

Jelen tanulmány 1921 nyarának és kora őszének nyugat-magyarországi eseményeit nemzetközi kontextusba ágyazva, a környező államok hasonló kezdeményezéseivel összehasonlítva vizsgálja. A régió háború előtti történetének rövid ismertetését követően először azt mutatja be, hogy milyen céljai voltak a budapesti kormánynak egy „nemzeti felkelés” megszervezésével. Ezután elemzi a különítményesek külpolitikai elképzeléseit, különös tekintettel arra, hogy milyen céljai voltak az önálló állam megalapításával. A második rész Nyugat-Magyarország és a felkelők viszonyával foglalkozik. A tanulmány először az itt harcoló katonák és vezetőik társadalmi hátterét vázolja fel, majd elemzi a Lajtabánság belpolitikai prog-

¹ A nyugat-magyarországi kérészállamok összehasonlítását lásd: Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.; Göncz László tanulmánya kötetünk 309. oldalán.

² Lásd Ordasi Ágnes tanulmányát kötetünk 285. oldalán.

³ Robert Gerwarth: Fighting the Red Beast: Counter-Revolutionary Violence in the Defeated States of Central Europe. In Robert Gerwarth – John Horne (szerk.): *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 59. A Balti államok esetében lásd: Vejas Liulevicius: *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2005. 228.

⁴ Liulevicius (2005): i. m. 247.

⁵ Michael Ledeen: *The First Duce: D’Annunzio at Fiume*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977. VII–XI.; Robert Gerwarth: *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London, Allen Lane, 2016. 220–227.

ramját, kitérve a szimbolikus politikára és a nemzetiségekkel való viszonyra. A záró fejezet megkísérel választ találni arra a kérdésre, hogy miben tért el a Lajtabánság a hasonló európai katonaállamoktól, ezek a különbségek pedig milyen tényezőkre vezethetők vissza.

Terra Incognita. Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig

A Magyar Királyság legnyugatibb része a 19. század végéig mind a magyar, mind a német nemzetépítés számára másodlagos jelentőségű volt. A régiónak nem alakult ki egységes elnevezése, mint ahogy nem voltak mindenki által elfogadott, jól definiálható határai sem. A Burgenland szót csak 1918-ban „találták fel”, a területre az I. világháború kitöréséig magyarul Nyugat-Magyarország, illetve németül Deutsch-Westungarn elnevezést használták. A régió határait minden szerző más – etnikai vagy közigazgatási – szempontok szerint határozta meg.⁶ Az egyébként soknemzetiségű, de zömében németek lakta térség csak az 1905–1906-os magyarországi politikai válságot követően lett fontos a német nacionalisták számára. Az *Alldeutsches Tagblatt* hasábjain a nagynémet újságíró, Josef Patry ekkor vetette fel először a legnyugatibb magyar vármegyék osztrák birodalomfélhez történő csatolásának ötletét. Az osztrák–magyar határ ilyen formában történő kiigazítása egy évvel később bekerült a Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez tartozó román Aurel C. Popovici konföderációs tervébe is, aki a nyelvhatárokat alapul véve 15 szövetségi államra osztotta volna fel a dualista Monarchia területét.⁷ Mindezt azonban nem követték gyakorlati lépések. A német nacionalisták viszonylag kis figyelmet szenteltek a térségnek, és komoly etnikai alapú politikai mozgósításra egészen 1914-ig nem is került sor.⁸ Ebben a tekintetben az I. világháború sem hozott nagyobb változást. A berlini kormány sem nagyon támogatta a magyarországi németek nacionalista szervezkedéseit, nehogy ezzel elidegenítse fontos szövetségesét, a magyar politikai elitet.⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. novemberi szétesése azonban váratlan és gyors fordulatot hozott. Az újonnan megalakult Német–Osztrák Köztársaság szinte rögtön bejelentette igényét a Magyar Királyság nyugati vármegyéire. A bécsi kormánynak azonban ekkor még nem állt rendelkezésére sem megfelelő nagyhatalmi támogatás, sem szükséges katonai erő ahhoz, hogy megszállja a térséget. Karl Renner pontosan ezért hamar megállapodásra jutott a Károlyi-kormánnyal,

⁶ Murber (2019): i. m. 186.

⁷ Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés. Diplomácia és helyi politika a két háború között*. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltára, 2006. 13–14.; Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés, 1918–1919*. Budapest, Akadémiai, 1962. 6.

⁸ Peter Haslinger: A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921–1938. *Regio*, 11. (2000), 4. 69.

⁹ Jan Vermeiren: *The First World War and German National Identity. The Dual Alliance at War*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. 207–217.

és beleegyezett, hogy a tartomány jövőjéről később határozzanak. A viszonylagos békét ezért csak néhány olyan kisebb incidens zavarta meg, mint a rövid életű Hiénc Köztársaság kikiáltása 1918. december 6-án Nagymartonban.¹⁰

A nagyhatalmak Nyugat-Magyarország sorsával kapcsolatban csak 1919 nyarán hozták meg végső döntésüket. Ez alapján az egész terület Ausztriának jutott, a térség legnagyobb városával, Sopronnal együtt. A magyarországi bizonytalan politikai helyzet miatt a leendő Burgenland átadását elhalasztották, a pontos menetrend kidolgozását pedig a két országra bízták. Az 1919 nyarán hatalomra kerülő ellenforradalmi kormányok azonban szinte rögtön területvédő politikát hirdettek, és intenzív politikai mozgósításba kezdtek. Sigray Antalt, a befolyásos nyugat-magyarországi arisztokratát kinevezték Nyugat-Magyarország kormánybiztosává, és megalakult a Nyugat-Magyarországi Liga nevű irredenta szervezet is.¹¹

Önálló állam vagy autonóm tartomány?

A terület egy részének megtartásáról Budapesten, 1921 tavaszán született meg a döntés. Az 1921. április 28-i minisztertanácsi ülésen az újonnan kinevezett miniszterelnök, Bethlen István három lehetséges cselekvési irányt vázolt fel. Elsőként amellet érvelt, hogy megpróbálhatják meggyőzni az osztrák kormányt arról, hogy önként mondjanak le Sopronról és környékéről. Mivel ez elég valószínűtlennek látszott, második lehetséges irányként az osztrák csapatok bevonulásának fegyveres megakadályozását helyezte kilátásba. Amennyiben azonban a kibontakozó konfliktus kiváltaná a jóval erősebb csehszlovák és délszláv csapatok beavatkozását, akkor fel kell hagyni az értelmetlen ellenállással. Ebben az esetben – ez volt a Bethlen által felvázolt harmadik út – a térség magyar országgyűlési képviselőinek D’Annunzio fiumei szabadállamának mintájára ki kellene kiáltaniuk a terület autonómiáját. Ezt követően egy későbbi, erre alkalmas pillanatban ismét sor kerülhetne az anyaországhoz való csatlakozásra.¹²

Bethlen helyzetértékelése helyes volt. Az augusztusi osztrák–magyar tárgyalások sikertelennek bizonyultak, így az utolsó magyar ajánlat augusztus 13-ai visszautasítását követően felgyorsultak a katonai előkészületek. A védekezés koordinálására létrehozták a Honvédelmi Bizottmányt, amelynek élére Bethlen régi bécsi iskolatársa, Perényi Zsigmond báró került. A bizottmányban a kipróbált „szegediek” – Gömbös Gyula vagy Héjjas Iván – mellett helyet kaptak olyan legitimista politikusok is,

¹⁰ Murber (2019): i. m. 190., 193.

¹¹ Ormos Mária: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban, 1921.* Győr, Gordiusz, 1990. 19–31., 57–58.; Zsiga Tibor: *Horthy ellen, a királyért.* Budapest, Gondolat, 1989. 50–51.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL), Országos Levéltár W 12 1921. 04. 28. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 7.; Romsics Ignác: *Bethlen István: politikai életrajz.* Budapest, Osiris, 2005. 189.

mint Friedrich István vagy a szombathelyi laptulajdonos, Lingauer Albin.¹³ Még a nyár folyamán megindult a toborzás az Ébredő Magyarok Egyesületének (a továbbiakban: ÉME) különböző szervezetein keresztül, illetve a térségbe vezényelték Ostenburg–Moravek Gyula javarészt különítményesekből álló csendőrzászlóját.¹⁴

Az osztrák kormány eközben megkezdte a bevonuláshoz szükséges csendőri erők összegyűjtését. Ezekben az alakulatokban jórészt az egykori cseh és morva tartományokból menekült legénység szolgált, kiegészítve a csendőriskolák idősebb diákjaival, összlétszámuk nagyjából 2000 fő körül mozgott.¹⁵ A reguláris osztrák hadsereg bevetését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megtiltotta, mert a nyugati hatalmak félték a konfliktus Sziléziához hasonló eszkalálódásától. Az osztrák kormány azért is fogadta el könnyen ezeket a korlátozásokat, mert a beérkezett jelentések szerint saját reguláris katonai erőit nem tartotta elégségesnek ahhoz, hogy elfoglalja a térséget.¹⁶

Az antant által meghatározott augusztus 26-ai átadási határidő előtt Bethlen utasítást adott a térségben állomásozó magyar egységeknek, hogy a nyugati *A zónát* ürítsék ki, ugyanakkor a *B zónát*, vagyis Sopront és környékét fegyveres erővel is próbálják megvédeni.¹⁷ A felkelők azonban nem akarták követni Budapest utasításait, és megtámadták a bevonuló osztrák hadoszlopokat, sőt esetenként benyomultak Alsó-Ausztria területére is.¹⁸ A legkomolyabb ütközetet az alsó-ausztriai Kirschlag mellett vívták, ahol szeptember 5-én Taby Árpád felkelőparancsnok vezetésével megrohamozták az osztrák helyőrséget. Az összesen több mint 800 katona és csendőr részvételével zajló csatát követően a magyar erők visszavonulásra kényszerültek.¹⁹ Az elhúzódozó harcok döntő összecsapására végül szeptember 8-án került sor. A második ágfalvi csata során a Maderspach Viktor vezette felkelőcsapatok kiverték a faluból az osztrák egységeket. A vereség után a bécsi kormány belátta, hogy katonai ereje egyszerűen nem elégséges ahhoz, hogy megszállja Burgenland egész területét. A harcokban október végéig összesen 45 osztrák és 25 magyar katona, csendőr és civil halt meg.²⁰

¹³ Hiller István: *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között. Fejezetek a soproni egyetem történetéből*. Sopron, Soproni Szemle Kiadványai, Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, 1975. 76.; Romsics (2005): i. m. 190.

¹⁴ Bodó Béla: *The White Terror in Hungary, 1919–1921: The Social Worlds of Paramilitary Groups*. *Austrian History Yearbook*, 42. (2011). 142.

¹⁵ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (II. rész: 1921. augusztus–szeptember). *Soproni Szemle*, 26. (1972), 1. 28.

¹⁶ Ludwig Jedlicka: Die militärische Landnahme des Burgenlandes und deren innerpolitische Bedeutung. *Burgenländische Heimatblätter*, 23. (1961), 119.; Fogarassy (1972): i. m. 23–24.; Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1921*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2008. 143–144.

¹⁷ Zsiga (1989): i. m. 118. Az A és B zóna határa Pozsonyligetfalutól Köpcsényen át Féltonyig húzódozott, majd a Fertő-tavon keresztül Sopront félkörben megkerülve Ágfalva–Felsőpulya–Léka–Nagyszentmihály–Rábakeresztúr vonalon haladt dél felé.

¹⁸ Botlik (2008): i. m. 170–182.

¹⁹ Fogarassy (1972): i. m. 37–38.

²⁰ Ormos (1990): i. m. 126–128.; Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (III. rész: 1921. szeptember–november). *Soproni Szemle*, 26. (1972), 2. 30.

Annak ellenére, hogy Bethlen eredetileg nem támogatta az ellenállást a nyugati A zónában, a kirobbanó harcok mégis kedvező helyzetbe hozták a miniszterelnököt. A nagyhatalmak számára ugyanis egyértelművé vált, hogy a különítményesek leszerelése a magyar kormány együttműködése nélkül nem lesz lehetséges. A szeptember elejétől meginduló jegyzékváltásokat követően Bethlen István el tudta érni, hogy a terület sorsáról olasz közvetítéssel szülessen döntés, cserébe azonban megígérte, hogy a felkelők október 3-áig kiürítik a térséget.²¹

A budapesti kormány számára ezzel tulajdonképpen a „felkelés” elérte a célját, a harcok folytatása és a korábban tervezett autonómia kikiáltása szükségtelenné tűnt. A különítményesek vezetői közül azonban nem mindenki volt elégedett ezekkel az eredményekkel. Prónay Pál 1921. október 4-én Felsőőrött kikiáltotta az önálló és független Lajtabánságot. Prónay hatalma kezdetben csak Burgenland déli részére terjedt ki, de hamarosan csatlakoztak hozzá az északon állomásozó, inkább királypártinak számító különítményes csoportok is. A Lajtabánság területe 2740 km²-re terjedt ki, ahol majdnem 200 000 ember élt. Fővárosa a terület déli részén található korábbi járási székhely, Felsőőr lett. Egységes közigazgatás nem alakult ki a térségben, Prónay zömében a különböző felkelőcsoportokon keresztül irányította államát.²² Az új helyzetre reagálva az olasz kormány ismételt kezdeményezésére Velencében 1921. október 11-re nemzetközi konferenciát hívtak össze. A felkelés eredetileg ugyan kedvező helyzetbe hozta a magyar kormányt, de Bethlen István az önálló állam kikiáltását már egyértelműen veszélyesnek tartotta.

Hegedűs Pál altábornagy, a nyugat-magyarországi katonai körzet parancsnoka 1921. október 5-én a magyar kormány nevében figyelmeztetést küldött minden felkelőparancsnokságnak:

„Magyar állampolgárok Nyugat-Magyarországon külön köztársaságot nem kiálthatnak ki. Magyar állampolgárok a magyar királyság alá tartoznak. Leghatározottabban tiltakozom tehát mindenféle köztársasági vagy bánsági, vagy bármiféle hasonló mozgalom ellen, mert magyar állampolgárok idegen területen is kötelesek hazájuk érdekeit szem előtt tartani. Magyarország helyzetét rendkívül súlyosbítja az, hogyha a Nyugat-Magyarországon tartózkodó felkelők bár jóhiszeműen, de a körülmények teljes félreismerése mellett olyan határozatokat hoznak, amelyek Magyarország nemzetközi helyzetére vonatkozólag súlyos következményekkel járnak. Idejében figyelmeztetem tehát azokat, akik ezen határozatot hozták, hogy hagyjanak fel hasonló dolgokkal.”²³

A felkelőkhöz intézett kiáltvány mellett Bethlen István megbízta Gömbös Gyulát, hogy személyes ismeretségüket felhasználva győzze meg Prónayt arról, hogy tegyen le önálló államalapító ambícióiról. „A Lajtabánság túlságos hangoztatása a jelen

²¹ Ormos (1990): i. m. 128., 150–151.

²² Zsiga (1989): i. m. 136., 140–142.

²³ Savaria Múzeum, Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.53.1.

helyzetben hamis és zavarja a velencei tárgyalásokat, tehát csöndben maradni” – írta Gömbös egykori szegedi társának 1921. október 12-én.²⁴

A magyar kormány diplomáciai manőverei végül eredményre vezettek. Sopronban és környékén népszavazás kiírása mellett döntöttek, amihez viszont mihamarabb fel kellett volna számolni a felkelők államát, a Lajtabánságot.²⁵ Prónaynak azonban nem állt szándékában átadni a hatalmat. Az amúgy sem egyszerű helyzetet tovább bonyolította, hogy október 20-án Dénesfa mellett leszállt a IV. Károlyt szállító repülőgép. Az uralkodó azzal a tervvel érkezett, hogy a hozzá hű csapatok segítségével magához ragadja a hatalmat az országban. Az északon állomásozó, eredendően is inkább a legitimista körökhöz húzó erők csatlakoztak is az uralkodóhoz, egységeik azonban Budaörs előtt vereséget szenvedtek.²⁶ Prónay ugyan távol maradt az összezsepástól, de a legitimisták kudarca után az ő helyzete is jelentősen meggyengült. Október végén Horthy Miklós személyes kihallgatásra magához rendelte Budapestre a „megtévedt” bánt, akit végül meg tudott győzni államának feladásáról.²⁷

A budapesti kormány tehát már az ellenállás megtervezésétől kezdve számolt valamiféle nyugat-magyarországi autonóm terület kikiáltásának lehetőségével. Az osztrák annexió kudarca – azaz a felkelők eredményes ellenállása –, valamint a délszláv és a csehszlovák kormány passzivitása miatt ez hamar lekerült a napirendről, sőt egy idő után inkább kínossá vált. Míg Budapest álláspontja az autonómia elutasításáról mindvégig viszonylag egyértelmű volt, a felkelők már jóval megosztottabbak voltak.

Az északi területeken harcoló, inkább a legitimistákhoz húzó különítményesek például szintén nem látták szükségesnek egy önálló állam kikiáltását, csupán a terület ideiglenes uralomváltásáról beszéltek. Az Országvédelmi Szervezet nevében 1921. szeptember 27-én Kismartonban kiadott kiáltvány így fogalmazott:

„az entente által Magyarországra erőszakolt béke következtében a magyar kormány a magyar állam fennhatóságát ezen területen beszüntetni kényszerült. [...] A kultúra követelménye, hogy minden nép államilag szerveződjék meg és ennek megfelelően egy, az impérium gyakorlására hivatott szervvel bírjon. Ezen szükségéből kifolyólag alakult meg [...] az ország védelmi szervezet /Orszvé/, mely ezennel Nyugat-Magyarország vitás részeinek impériumát átveszi és teljesíti azon súlyos kötelességeket, amelyek rá ebből kifolyólag a néppel szemben háramlanak.”

A felkelők azonban már az első pillanattól fogva egyértelművé tették, hogy nem tagadják meg „ezredéves magyar hazájukat”. Magukat ennek megfelelően a történelmi

²⁴ Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugatmagyarországi eseményekről. Harmadik rész. *Soproni Szemle*, 40. (1986), 3. 13.

²⁵ Ormos (1990): i. m. 154–155., 160.

²⁶ Dósa Rudolfné: *A MOVE: egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet*. Budapest, Akadémiai, 1972. 115–116.

²⁷ Ormos (1990): i. m. 177–178., 189.

Magyar Királyság képviselőinek mutatták be, és a „törvény, a rend, a béke és a szeretet, Isten, Király és a Haza nevében” hívták fel a lakosságot „kötelességének” teljesítésére.²⁸

A délebbi területeken állomásozó Prónay számára az autonómia, illetve a magyar kormány által kialakított politikai kompromisszum már kevésnek bizonyult. Ezért érezték úgy, hogy politikai programjuk megvalósításához ki kell mondaniuk a térség teljes függetlenségét, és önálló államot kell alapítaniuk. A Lajtabánság kikiáltásakor megtartott „alkotmányozó gyűlésen” ezt így fogalmazták meg: „Egyetlen község sem kívánja, hogy a kommunista Ausztriához csatoltassék. Legyen tehát Nyugat-magyarország független és önálló!”²⁹ Az állam képviselői hivatalos megnyilatkozásaikban alapvetően semlegességet és a környező országokkal való harmonikus együttélést hirdettek. Prónay ezt olyannyira komolyan vette, hogy a nagymartoni V. felkelő hadseregnek küldött táviratában halálbüntetés terhe mellett megtiltott minden Ausztria területére történő betörést.³⁰ A Lajtabánság vezetői a budapesti kormánytól is igyekeztek távolságot tartani – legalábbis formailag –, és hangsúlyozták teljes önállóságukat. Prónay fent említett táviratában elítélte a „Pestről jött, hatalmi vágytól telített politikusokat”, akik miatt a polgári hatóságok vonakodnak letenni az esküt a fővezérre.³¹

Az önálló Lajtabánság megteremtése a különítményesek számára nem önmagában Nyugat-Magyarország jövője miatt volt fontos, Prónay ezt csupán az elcsatolt területek felszabadításához vezető út első lépésének tekintette. Mindezt jól mutatta a felkelő katonáktól megkövetelt új katonai eskü szövege: míg ugyanis a közigazgatás képviselői a Lajtabánságra esküdtek hűséget, a legénységnek a fővezérre és „szent hazánk ezeréves határainak” külső és belső ellenség elleni védelmére kellett ígéretet tenniük.³² Az állam tágabb revíziós céljainak bemutatására jó eszközként szolgáltak az itt harcoló székely önkéntesek. A Lajtabánság hivatalos lapjában Bozsó Rodrigó néven publikáló szerző cikkében így fogalmazott: „határhegyek visszhangzanak a szomorú székely nótáktól, üzenetet küldenek vissza keletre, hogy nemsokára ott is megjelennek a felszabadító csapatok.”³³

Prónay olyannyira meg volt győződve küldetésének fontosságáról, hogy az október végi tárgyalásokon is ezzel próbálta meggyőzni Horthy Miklóst, hogy ne vonják meg tőlük a politikai és gazdasági támogatást. Úgy érvelt, hogy ha megfelelő anyagi segítséget kap, akkor a területen a jövő év végéig fenn tudja tartani uralmát,

²⁸ Hadtörténeti Levéltár (= HL), Horthy-kori katonai kerületi parancsnokság II. 1243 (HL II. 1243) 1.d. Szombathelyi Katonai kerületi parancsnokság, Szombathelyi kerületi parancsok. 38. melléklet. Felhívás Nyugat-Magyarország lakosságához. *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 4. 2.

²⁹ *Lajtabánság Hivatalos Lapja* 1921. október 4. 1–2.

³⁰ Savaria Múzeum (= SM), Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV.78.7.1. A Lajtabánság fővezérsege Nagymartonra az V. hadsereg parancsnokának írt távirata. 1921. október 10.

³¹ SM, Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.7.1. 1921. október 10.

³² SM, Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.58.1.

³³ Bozsó Rodrigó: Séta közben. *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszaki lap*, 1921. november 3. 2.

ami elősegíthet egy „fehér” fordulatot Ausztriában. Ezután pedig közös fellépéssel lehetőség nyílna a csehek kiverésére a Felvidékről.³⁴ Prónay és a különítményesek a Lajtabánság létrehozásának értelmét nemcsak az ezeréves Magyarország visszaállításában, hanem egyúttal a „nemzet spirituális felemelésében” is látták. Számukra ennek szimbólumai voltak a konfliktusban részt vevő soproni fiatalok – úgy vélték, szerepvállalásuk képes „felébreszteni” a magyar nemzetet és „megtanítani” annak tagjait a „cselekvő” hazafiságra.³⁵

Helyiek és idegenek

Annak ellenére, hogy a Lajtabánság kikiáltói a helyi lakosság képviselőinek igyekeztek magukat beállítani, valójában viszonylag kevesen származtak ténylegesen Nyugat-Magyarországról. Az állam alapítója és vezetője, Prónay Pál a Nógrád megyei Romhányban született, és semmilyen formában nem kötődött a térséghez. Érezve legitimitásának hiányát, Prónay eredetileg egy helyi arisztokratát próbált megnyerni, hogy álljon az állam élére. Ettől azonban mindannyian elzárkóztak, így kénytelen volt maga betölteni a báni tisztséget.³⁶ Kormányának tagjai szintén nem voltak helyiek. A minisztertanács elnöke és a vallási ügyek felelőse, Apáthy László Prónay különítményének egyik tisztje volt. Mind a külügyi és igazságügyi előadó Lévay Ferenc, mind a belügyminiszter Bárdoss Béla a szegedi középosztályból került ki. Ők még az 1919-es ellenforradalmi időkből ismerték Prónayt. A gazdasági előadó, Hír György, Fejér megyei gazdálkodó családból származott, ekkoriban Adony és környékének nemzetgyűlési képviselőjeként tevékenykedett.³⁷

A Lajtabánság területén működő felkelő „hadseregek” parancsnokai közül is egyedül a Szombathelyről érkező Gebhardt Pál született Nyugat-Magyarországon. Katonáik nagy része szintén nem volt helyinek tekinthető, bár egy kisszámú bosnyák önkéntes csoportot leszámítva mind magyar állampolgárok voltak.³⁸ A katonák nagy részét az ország középső részén a radikális jobboldali szervezetek hálózatai (ÉME – *Magyar Országos Véderő Egylet*) mozgósították. Többségük valamilyen formában kötődött az 1919 nyarán Szegeden létrejött Nemzeti Hadsereg félkatonai osztagainhoz. A legnagyobb, hivatalosan a térségbe küldött alakulat, az Ostenburg-

³⁴ Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes (szerk.): *A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Budapest, Kossuth, 1963. 298–299.

³⁵ Árkay József: A soproni diákok cselekvő hazafisága. *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszaki lap,* 1921. november 3. 3.

³⁶ Pamlényi–Szabó (1963): i. m. 271.

³⁷ Fogarassy László: Prónay Pál emlékezése az 1921. évi nyugatmagyarországi eseményekről. I. rész. *Soproni Szemle,* 40. (1986), 1. 26.

³⁸ Fogarassy (1972): i. m. III. rész. 24–25.

Moravek Gyula-féle zászlóalj emberei például nagyrészt a parancsnokuk egykori különítményesei közül kerültek ki.³⁹

A második, Prónay Pál vezetése alatt álló egységet nagyrészt Héjjas Iván toborozta. Héjjas, kihasználva családjá jó kapcsolatait, sok egykori parasztkatonát tudott összegyűjteni Kecskemét környékén.⁴⁰ Prónay egységén belül külön csoportot alkottak a székely katonák. Ők a Székely Hadosztály felbomlása után kerültek át a Nemzeti Hadseregbe, ahol különböző egységekbe osztották be őket.⁴¹ Zadravec István visszaemlékezései szerint többségüket Bónis Arkangyal ferences szerzetes szervezte be, aki ebben az időszakban a haderőn belül a székely katonák legfontosabb istápolójának számított.⁴²

A nyugat-magyarországi harcokban részt vevők második kategóriájába azokat a katonákat sorolhatjuk, akiket a térségben mozgósítottak. Közülük a legnagyobb létszámú csoportot a Selmecbányáról elmenekült soproni erdészeti és bányászati főiskola hallgatói alkották.⁴³ Az egyetemisták toborzása a hallgatók szervezetén, az Ifjúsági Körön keresztül zajlott. A kör elnöke 1921 júliusa óta Leicht Ottó tartalékos főhadnagy volt, aki egyébként szintén nem volt helyi, 1896-ban Nagyszombenben látta meg a napvilágot, és 1914-ben a kolozsvári Református Kollégiumból vonult be katonai szolgálatra.⁴⁴ A diákvezérnek ekkorra már komoly tapasztalatai lehettek arról, hogyan kell az ifjúságot katonai feladatokra mozgósítani. Az I. világháború kitörése után sok diáktársával együtt a kolozsvári népfelkelő parancsnokság mellett teljesített segédszolgálatot.⁴⁵ Leicht vezetésével az Ifjúsági Kör augusztus végén ült össze, majd egy körlevelet küldtek a még zömében nyári szünetét élvező diákságnak. Az összesen 300–400 főre rúgó századuk az Ostenburg-zászlóalj alárendeltségébe került.⁴⁶ A soproniakhoz csatlakoztak még a mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémia, a műszaki egyetem, a kecskeméti gazdasági főiskola hallgatói, valamint 45 középiskolás diák Győrből.⁴⁷

A helyi erők többi részét a nyugat-magyarországi legitimista politikusok, Sigray Antal és Lingauer Albin vezetésével sikerült mozgósítani. 1921 nyarán irányításukkal az ÉME helyi szervezetei több toborzó nagygyűlést is szerveztek. A viszonylag hiányos források alapján úgy tűnik, hogy az önkéntesek többsége középiskolai diák,

³⁹ Bodó (2011): i. m. 142.

⁴⁰ Bodó (2011): i. m. 151.

⁴¹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Csíkszereda, Gutenberg, 2018. 178–182.

⁴² Borsányi György (szerk.): *Páter Zadravec titkos naplója*. Budapest, Kossuth, 1967. 156.

⁴³ Missuray-Krug Lajos: *Tűzek a végeken: Selmectől – Sopronig*. Sopron, Tóth, 1930. 55.

⁴⁴ *A kolozsvári református kollégium értesítője az 1906/1907. tanévről*. Kolozsvár, Gámán, 1907. 28.; Sarkady Sándor: *A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnök Hallgatók Ifjúsági Köre Sopronban (1919–1948)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2016. 49–50.

⁴⁵ *A kolozsvári református kollégium értesítője az 1914–1915. iskolai évről*. Kolozsvár, Gámán, 1915. 55–58.

⁴⁶ Hiller (1975): i. m. 76., 82.; Missuray-Krug (1930): i. m. 33., 55.

⁴⁷ Hiller (1975): i. m. 99., 102.

erdélyi menekült, illetve közigazgatási alkalmazott volt. A legnagyobb, szombathelyi „felkelő” csoport összesen 78 főből állt.⁴⁸ Ez a különítményes alakulatok körülbelül 3500-4000 főre becsült összlétszámának csak egy kis részét tette ki.⁴⁹

2. ábra: Gyűlés a soproni Széchenyi téren (1920)

Forrás: Fortepan / Vargha Zsuzsa

⁴⁸ HL, Tanulmánygyűjtemény. (HL Tgy) 4267.; Zsiga Tibor: A Nyugat-Magyarországi fegyveres felkelés és Vas megye 1921. *A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 15. (1981). 419., 423.

⁴⁹ Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Budapest, Akadémiai, 1989. 126–130.; Zsiga (1989): i. m. 137.

Egy békés katonaállam

A térségben állomásozó katonák kis száma ellenére a Lajtabánság militáns jellege lépten-nyomon tetten érhető volt. Az államformát ugyan egészen pontosan soha nem határozták meg, de a nyilvános reprezentáció és a döntéshozatali mechanizmus alapján megállapítható, hogy Prónay Pál lényegében egy katonai diktatúrát hozott létre. A bán nyilvános megjelenéseikor egyenruhát viselt, és gondot fordítottak arra, hogy a kormánytagok tiszti rangját minden hivatalos iraton feltüntessék.⁵⁰ A Lajtabánságot alapvetően a felkelő „hadseregek” – valójában inkább zászlóalj méretű erők – parancsnokságain keresztül igazgatták.⁵¹ A katonáknak, illetve települési szinten a polgárőröknek nemcsak a „rend fenntartása”, hanem „a közigazgatási, közegészségügyi, csendőrségi rendészeti teendők” elvégzése is a feladataik közé tartozott. Mindezt viszont csak ideiglenes megoldásnak tartották, amíg az új közigazgatás fel nem áll.⁵²

A különítményes vezetők nagy figyelmet fordítottak az állami reprezentáció elemeinek kialakítására. Előzmények híján ez egyáltalán nem volt könnyű. A Lajtabánság elnevezés is teljesen új volt, a rendelkezésre álló források szerint Bár doss Béla, Prónay belügyminisztere találta ki, nem sokkal az „államalapítás” előtt.⁵³ Nem véletlen, hogy az állam nevét maguk a felkelők is igen következetlenül használták. Krúg Lajos és önkéntes társai 1921. október 21-én ugyan „Lajtabánságból” címezték képeslapjukat Thurner Mihály soproni polgármesternek, de a körpecsétén már „Nyugatmagyarországi II. sz. felkelő parancsnokság” felirat volt olvasható.⁵⁴ A katonai eskü szövegében sem szerepelt a „Lajtabánság” szó, és a csendőrség hivatalos pecsétjein is a „Nyugat-Magyarország/Burgenland” feliratot találjuk.⁵⁵ A magyar hatóságok sem mindig tudtak mit kezdeni az új elnevezéssel. A szombathelyi katonai parancsnokság helyzetnaplójában 1921. október 4-én például csak ennyi szerepel: „Nyugatmagyarország önállóságának kikiáltása.”⁵⁶

Az állam identitásának kialakításában fontos szerepet kaptak a postai bélyegek is. A Lajtabánság vezetői által megrendelt sorozat Prónay Pált, valamint a térség nagyobb várait ábrázolta. Fraknó, Városszalónak és Németújvár erősségeinek szerepeltetése egyértelműen az állam speciális határvédő jellegét hangsúlyozta. Ezeket az épületeket a magyar uralom szimbólumának tekintették, értelmezésükben ezek a várak évszázadok óta verik vissza az idegenek támadását a nemzet nyugati hatá-

⁵⁰ Nyilatkozat. *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 4. 1–2.

⁵¹ Zinner (1989): i. m. 126–130.; Zsiga (1989): i. m. 137.

⁵² Közigazgatás. *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszaki lap*, 1921. november 3. 4.

⁵³ Pamlényi–Szabó (1963): i. m. 271., 278.

⁵⁴ MNL, Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár, Soproni Levéltár XIV. 28. Thurner Mihály iratai 6. d. Krúg Lajos levele Thurner Mihályhoz.

⁵⁵ Zsiga (1989): i. m. 136.

⁵⁶ HL, II. 1243. 1. d. 47. melléklet. Szombathelyi katonai parancsnokság helyzetnaplója, 1921. okt. 04.

rain.⁵⁷ A *Lajtabánság* című újság egyik cikke így fogalmazta meg ezt a határvédő ideológiát: „Felsőőrött megismétlődött a történelem. Árpád határhozeinek utódai egyesülve a közöttünk élő német és horvát lakossággal, már egy hónappal előbb fegyvert fogtak, hogy ősi földjüket megvédjék a gyűlölt kommunista Ausztriától.”⁵⁸

A Lajtabánság karakteres szimbolikus politikája nem párosult hasonlóan határozott vízióval a térség jövőjével kapcsolatban. Annak ellenére, hogy az állam alapítói radikális nacionalisták voltak, belpolitikai programjuk lényegében a status quo fenntartására szorítkozott. A magyar közigazgatás képviselőit meghagyták, az állam kerületeit a régi vármegyék járásai alapján hozták létre. A bíróságok továbbra is az érvényben maradó magyar törvények szerint ítéleztek.⁵⁹

A térség etnikai alapú átalakítását sem vették tervbe. A vezetők radikális nacionalizmusa ellenére az állam toleráns nemzetiségi politikát hirdetett, a hivatalos dokumentumok a magyarok, németek és horvátok közötti békés együttélésről írtak.⁶⁰ Az államnyelv hivatalosan a magyar volt, de elméletileg minden rendeletet három nyelven is kibocsátottak volna. A Lajtabánság politikai lapjában megjelent, „a világ népeihez” intézett kiáltvány hangsúlyozta, hogy Ausztria gyűlölete „testvériségbe forrasztotta a hazájukat egyformán szerető magyar, német és horvát polgártársainkat”.⁶¹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne került volna sor különböző atrocitásokra.⁶² A nagymartoni felkelőparancsnoksághoz például több panasz is érkezett a felkelők által elkövetett fosztogatásokról.⁶³ Ahogy már említettem, a Magyar Királyság nyugati, soknemzetiségű határvidéke a 20. század elejéig nem igazán állt a régióban egyre erősödő nemzeti mozgalmak érdeklődésének középpontjában. A német nacionalisták számára Deutsch-Westungarn a Szudéta-vidékkel vagy éppen Dél-Stájerországgal összehasonlítva másodlagos fontosságú területnek számított. A magyar elit hozzáállása is nagyon hasonló volt, komoly fenyegetés híján nem tartotta Nyugat-Magyarországot igazán veszélyeztetett területnek. Ellentétben például a Székelyfölddel, erről a területről nem alakult ki egy „nemzeti határvidék”-diskurzus. Nem születtek a térségben játszódó népszerű történelmi regények, nem jelentek meg olyan művek, amelyek az itt élő népesség „különleges” nemzeti karakterét akarták volna bemutatni. A térségben sem kezdődött erős etnikai alapú regionális identitásépítés, és egészen 1918-ig a helyi politikát a mérsékelt szabadelvű nézeteket valló, a birodalom mindkét oldalán jó kapcsolatokkal rendelkező birtokos arisztokrácia, illetve kisebb mértékben a nemzetiségi szavazókra is építő Katolikus

⁵⁷ Pamlényi-Szabó (1963): i. m. 272

⁵⁸ *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszaki lap*, 1921. október 3. 1. Az antikommunizmus később fontos elemévé vált a magyar népszavazási kampánynak is.

⁵⁹ Lajtabánság. *Lajtabánság Hivatalos Lapja* 1921. október 4. 1–3.

⁶⁰ *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszaki lap*, 1921. november 3. 1.

⁶¹ Kiáltvány a világ Népeihez! *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 4. 2.

⁶² August Ernst: *Geschichte des Burgenlandes. (Geschichte der österreichischen Bundesländer)*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1987. 193.

⁶³ SM, Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.48.1.

Néppárt határozta meg. Nyugat-Magyarországon így nemzetiségi alapú mozgósításra az I. világháború előtt nem került sor.⁶⁴

A helyi és az országos szereplők ilyen közömbössége alapvető módon különböztette meg Nyugat-Magyarországot más vitatott határrégióktól (Szudéta-vidék, adriai tengerpart, Baltikum). Míg az utóbbiak már a 19. század második felétől kiemelt szerepet játszottak a radikális nacionalisták eszmevilágában,⁶⁵ Burgenland/Nyugat-Magyarország csak a monarchia összeomlása után, elsősorban a két ország súlyos külpolitikai kudarcai miatt lett kiemelt fontosságú.

A forradalmak után konszolidálódó magyar kormányzat úgy vélte, hogy bár a teljes határsáv megvédésére nincs esély, a térség legfontosabb városának, Sopronnak és környékének megtartására még lehetőség kínálkozhat. Mindehhez pedig egy „nemzeti felkelés” megszervezését látták a lehető legjobb megoldásnak. Budapest így lényegében a nemzetek önrendelkezésének wilsoni elvét próbálta felhasználni a Párizsban létrejött új status quo megváltoztatására. A módszer egyáltalán nem volt egyedülálló. Az elégedetlen kormányok Közép- és Kelet-Európa számos vitatott területén szerveztek felkeléseket az erre kapható félkatonai aktivisták segítségével, hogy aztán a tárgyalóasztalnál erre az „akaratnyilvánításra” hivatkozhasanak – mintegy követve az önrendelkezésre hivatkozó „győztes” nemzeti mozgalmak példáját. A sziléziai harcok során például a német és a lengyel kormány is ezzel a céllal küldött különböző különítményes csoportokat a térségbe.⁶⁶ A fegyveres ellenállás „kiszervezése” ráadásul jelentősen megnövelte a központi kormányok mozgásterét, és lehetővé tette a győztesekkel való diplomáciai kapcsolat fenntartását.⁶⁷ 1921 tavaszára Budapest számára ez a módszer már jól ismert volt. Nyugat-Magyarországon 1918 decemberében pontosan ezzel a logikával kiáltották ki osztrák katonatisztek a Hiénc Köztársaságot, valamint Fiumében – ugyan Rómával való egyeztetés nélkül, de – így tett a Bethlen István számára hivatkozási alapul szolgáló D’Annunzio is.

A nemzeti felkelés kiszervezésének azonban megvoltak a maga hátulütői. A radikálisok gyakran saját tervekkel is rendelkeztek, és igen hamar szembefordultak a központi kormány akaratával. D’Annunzio különítményesei például nemcsak Fiume, hanem a teljes dalmát tengerpart felszabadításában gondolkodtak, és elutasították a Róma által kialakított kompromisszumot. Államukat végül így egye-

⁶⁴ A katolikus egyház szerepéről lásd: Pál Ferenc: *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban*. Gencsapáti, Szülőföld, 2018.

⁶⁵ Pieter M. Judson: *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Harvard University Press, 2006. 16–20.

⁶⁶ Liulevicius (2005) i. m. 230.; Jochen Böhrer: *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2018. 109–110.

⁶⁷ Erez Manela: *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 219.

nesen az olasz reguláris csapatoknak kellett megsemmisíteniük.⁶⁸ A lett kormány által a szovjetek ellen behívott baltikumi német szabadcsapatok is szinte rögtön önállósították magukat. Nem törődtek sem Berlin, sem pedig Riga utasításaival, sőt megtámadták saját szövetségeseiket, akik csak 1919 júniusában tudták őket lefegyverezni.⁶⁹ Nagyon hasonló események zajlottak le Nyugat-Magyarországon is. Az önálló állam kikiáltásával Prónay Pál és társai elsősorban a Bethlen-kormányval való elégedetlenségüket szerették volna kifejezni. Nem akarták már betartani Budapest utasításait, és nem fogadták el a kiharcolt diplomáciai kompromisszumot sem. Nekik csak a revíziós program folytatása volt elfogadható. Ebből a szempontból Nyugat-Magyarország és Sopron számukra marginális jelentőséggel bírt, ezt a térséget csak kiindulópontnak tekintették az egész történelmi ország „felszabadításának” megkezdéséhez.

Mindez nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az állam vezetői személyesen nem igazán kötődtek a térséghez. Prónay és a miniszterek mind a szűk „szegedi” ellenforradalmi körhöz tartoztak, akik az elmúlt két évben fontos szerepet játszottak különböző nacionalista szervezetekben. A katonák többségét ezek a hálózatok mozgósították, sokan erdélyi menekültek voltak, és csak egy kisebbségük származott Vas, Sopron és Moson megyéből. Mindez csak részben illeszkedik az általános európai tendenciába. Karintiában és a Baltikumban szintén nagy számban voltak „idegen” csapatok, de Nyugat-Magyarországhoz képest mindkét régió elitje jóval aktívabban vett részt az ellenállás megszervezésében. Sopron térségében ez csak korlátozott mértékben volt így. A „felkelés” első hullámát még aktívan támogatták az inkább legitimista irányultságú politikusok, ám Prónay államát többségük már elutasította.

A helyi beágyazottság hiánya és a térséggel kapcsolatos „tudatlanság” nagyon megnehezítette, hogy a különítményesek hatékonyan alakíthassák ki az új állam identitását. Hasonlóan a teutonokat elődjüknek tekintő baltikumi német Freikorps-hoz, ők is igyekeztek magukat a középkori határőrök utódainak bemutatni, akik fegyverrel őrzik a nemzet fenyegetett határait.⁷⁰ Sajátos nyugat-magyarországi militáns határvédő ideológiájuk azonban nem épült semmilyen korábbi előzményre vagy szellemi hagyományra. Legtöbb eleme – köztük például a Lajtabánság elnevezés – még a felkelők körében sem vált általánosan elfogadottá. Részben valószínűleg az előzetes információk hiányának köszönhető, hogy az állam vezetői nem alakítottak ki kiérlelt belpolitikai programot sem. Míg a Székelyföldről és az erdélyi vármegyék etnikai viszonyainak változásairól már a 20. század elején komoly viták zajlottak a magyar nyilvánosságban, Nyugat-Magyarországot soha nem tekintették problémás területnek. Pontosan ezért – ellentétben a baltikumi németekkel – az ide

⁶⁸ Lucy Hughes-Hallett: *The Pike: Gabriele d'Annunzio, Poet, Seducer and Preacher of War*. London, Fourth Estate, 2013. 508–515.

⁶⁹ Liulevicius (2005): i. m. 231.

⁷⁰ Gerwarth (2016): i. m. 71.; Liulevicius (2005): i. m. 233–235.

érkező különítményeseknek nem is lehettek kidolgozott elképzeléseik arról, miként kellene a térséget a saját képükre formálni. Valószínűleg részben ennek – részben pedig Prónay osztrákokkal való együttműködési terveinek – köszönhető, hogy a helyi német és szláv lakossággal szemben csak ritkán léptek fel erőszakosan.

A nyugat-magyarországi felkelés és a következtében kikiáltott Lajtabánság tehát általában véve jól illeszkedett a korszak európai határháborúinak sorába. Egy fontos kérdésben azonban kétségtelenül különbözött tőlük. A térségben zajló konfliktust nem előzte meg a régióért a 19. században folytatott intenzív nemzetépítő küzdelem. Emiatt a különítményesek előzetes elképzelések nélkül érkeztek a térségbe, így nem tudtak létrehozni valamilyen mindenki által könnyen elfogadható határvédő identitást sem. Nyugat-Magyarország nem igazán volt fontos a magyar nacionalizmus számára, itt nem voltak olyan országosan ismert szimbolikus jelentőségű városok, mint a Rákócziakhoz kötődő Kassa, vagy éppen Erdély központja, Mátyás király szülővárosa, Kolozsvár. A térség „ismeretlensége” és az eltérő politikai hagyományok pedig igen megnehezítették a szélsőséges nacionalisták együttműködését a helyi elittel. A radikális vízió hiánya ugyanakkor jelentős szerepet játszott abban, hogy a térségben nem eszkalálódott az erőszak. A Lajtabánság így a két világháború közötti magyar történelem kuriózuma maradt, és soha nem vált a radikális magyar nacionalizmus emlékezeti helyévé.

1921 és 1945 között felkelők ugyan igyekeztek „hőstetteiket” propagálni, de ez a térség a közvélemény szemében önmagában mégsem bírt akkora jelentőséggel, mint az elvesztett Felvidék vagy Erdély. A helyi elit szintén nem igazán tudott azonosulni Prónay Pál különítményeseivel. Militáns nacionalizmusuk nem volt összeegyeztethető a térséget uraló katolikus-legitimista politikusok eszmei világával. A felkelés kultuszának ápolása még a magyar kormány számára sem volt problémamentes. A revíziós siker ugyan fontos eredmény volt, ám azt beárnyékolta Prónay magánakciója, és még inkább az a tény, hogy a különítményesek többsége a visszatérő IV. Károly mellé állt. Mindezek együtt pedig nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy – ellentétben Karintiával vagy a Baltikummal – Nyugat-Magyarország nem lett a szélsőjobbaldali mozgalmak bástyája. Az 1945-ös rendszerváltás aztán végleg lehetetlenné tett minden kultuszépítő kísérletet. A Lajtabánság az államszocializmus időszaka alatt csak mint egy rövid, tragikomikus epizód bukkant fel. Az 1969-ben elkészült *Imposztorok* című filmben például Prónayt és társait igyekeztek kegyetlen, de összességében kisszerű és nevetséges kalandorokként ábrázolni. 1990 után a nyugat-magyarországi harcok emlékezete valamivel fontosabbá vált. A felkelőket a szélsőjobbaldalon megpróbálták a „hazaáruló” Károlyi-kormányval szembeállítva a trianoni döntés elleni harc „hőseiként” bemutatni. Ennek megfelelően egymás után jelentették meg a felkelők visszaemlékezéseinek reprint kiadásait. Mindezzel együtt a nyugat-magyarországi felkelés az egyre terebélyesedő Trianon-diskurzuson belül továbbra inkább másodlagos jelentőségű epizód maradt.

Felhasznált irodalom

- Bodó Béla: The White Terror in Hungary, 1919–1921: The Social Worlds of Paramilitary Groups. *Austrian History Yearbook*, 42. (2011). 133–163.
- Borsányi György (szerk.): *Páter Zadravecztitkos naplója*. Budapest, Kossuth, 1967.
- Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1921*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2008.
- Böhler, Jochen: *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2018.
- Dósa Rudolfné: *A MOVE: egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet*. Budapest, Akadémiai, 1972.
- Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (II. rész: 1921. augusztus–szeptember). *Soproni Szemle*, 26. (1972), 1. 115–129.
- Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugatmagyarországi eseményekről. Első rész. *Soproni Szemle*, 40. (1986), 1. 24–46.
- Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugatmagyarországi eseményekről. Harmadik rész. *Soproni Szemle*, 40. (1986), 3. 208–228.
- Gerwarth, Robert: Fighting the Red Beast: Counter-Revolutionary Violence in the Defeated States of Central Europe. In Robert Gerwarth – John Horne (szerk.): *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 52–71. Online: 10.1093/acprof:oso/9780199654918.003.0004
- Gerwarth, Robert: *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London, Allen Lane, 2016.
- Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Csíkszereda, Gutenberg, 2018.
- Haslinger, Peter: A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921–1938. *Regio*, 11. (2000), 4. 67–92.
- Hiller István: *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között. Fejezetek a soproni egyetem történetéből*. Sopron, Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, 1975.
- Hughes-Hallett, Lucy: *The Pike: Gabriele D'Annunzio, Poet, Seducer and Preacher of War*. London, Fourth Estate, 2013.
- Jedlicka, Ludwig: Die militärische Landnahme des Burgenlandes und deren innerpolitische Bedeutung. *Burgenländische Heimatblätter*, 23. (1961). 117–123.
- Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Harvard University Press, 2006.
- Ledein, Michael: *The First Duce: D'Annunzio at Fiume*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977.
- Liulevicius, Vejas: *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 2005.
- Manela, Erez: *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Missuray-Krug Lajos: *Tüzek a végeken: Selmectől – Sopronig*. Sopron, Tóth, 1930.
- Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.
- Ormos Mária: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban, 1921*. Győr, Gordiusz, 1990.
- Pál Ferenc: *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban*. Gencsapáti, Szülőföld, 2018.
- Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes (szerk.): *A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*. Budapest, Kossuth, 1963.

- Romsics Ignác: *Bethlen István: politikai életrajz*. Budapest, Osiris, 2005.
- Sarkady Sándor: *A Bánya-, Kobó- és Erdőmérenők Hallgatók Ifjúsági Köre Sopronban (1919–1948)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2016.
- Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés, 1918–1919*. Budapest, Akadémiai, 1962.
- Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés. Diplomácia és helyi politika a két háború között*. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltára, 2006.
- Vermeiren, Jan: *The First World War and German National Identity. The Dual Alliance at War*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Budapest, Akadémiai, 1989.
- Zsiga Tibor: A Nyugat-Magyarországi fegyveres felkelés és Vas megye 1921. *A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 15. (1981). 409–452.
- Zsiga Tibor: *Horthy ellen, a királyért*. Budapest, Gondolat, 1989.

Levéltári források

- HL II. 1243. 1. d. 47. melléklet. Szombathelyi katonai parancsnokság helyzetnaplója, 1921. okt. 04.
- MNL OL W 12 1921. 04. 28. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 7.
- MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Soproni Levéltár XIV. 28. Thurner Mihály iratai 6. d. Krúg Lajos levele Thurner Mihályhoz.
- SM Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.48.1.
- SM Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.53.1.
- SM Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.58.1.
- SM Forradalmi Gyűjtemény, Gebhardt iratok IV. 78.7.1. 1921. október 10.

Hírlapok

- Árky József: A soproni diákok cselekvő hazafisága. *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszakos lap*, 1921. november 3.
- Boszó Rodrigó: Séta közben. *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszakos lap*, 1921. november 3.
- Kiáltvány a világ Népeihez! *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 4.
- Közigazgatás. *Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszakos lap*, 1921. november 3.
- Lajtabánság. *Lajtabánság Hivatalos Lapja* 1921. október 4.
- Lajtabánság. Politikai és szépirodalmi időszakos lap*, 1921. október 3.
- Nyilatkozat. *Lajtabánság Hivatalos Lapja*, 1921. október 4.

Leitha-Banat: Military State without Violence?

In the immediate post-WWI years many short-lived states emerged in East and Central Europe, established by WWI veterans. Many of these men played a key role in the radical right-wing movements of the interwar period. This paper focuses on one of this military states, the so-called Lajtabánság (Leitha-Banat) established in 1921 in the disputed western peripheries of the Hungarian Kingdom.

The paper first presents the pre-1914 history of Western Hungary – Burgenland, focusing particularly on how German and Hungarian nation builders viewed this region. Then, it examines the social background of the paramilitary leaders and soldiers who established this military state. The third part of the paper discusses the domestic and foreign political programme of the short-lived regime. It demonstrates that complete independence was initially not the desired aim for most of the paramilitaries who only perceived the Lajtabánság as a first step to achieve the complete revision of the Trianon Peace Treaty. Surprisingly, the domestic policy of the state remained relatively moderate. Despite the violent nationalism of leaders, they did not introduce radical nationalistic programme. In its conclusion, the paper argues that the Lajtabánság shared many characteristics with similar paramilitary regimes established in the Baltics and in the Adriatic but it never rose to the significance of those in the mythology of the radical right.

V. A tengerparttól Baranyáig.
Törpeállam-kísérletek Délnyugat-Magyarországon

A fumei kikötő 1911-ben

Forrás: Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Archívum / Negatívtár / Pölös István gyűjteménye

Ordasi Ágnes

Egy kis városi tanács esete a nagy nemzetközi tanácstalansággal¹

Egy kérészállam születése

Bevezető

1918. október 30-a nagy nap volt a nyurga, göndör fürtös, alig 28 éves Salvatore Bellasich életében. A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (FONT) ugyanis őt kérte fel, hogy a „fiumei nép” nevében kiadott proklamációt olvassa fel a Piazza Dantén összesereglett és az „Italia o morte” szavakat skandáló,² csaknem húszezer fős tömeg előtt a Lloyd Hotel olasz nemzeti színű zászlókkal ékesített balkonján. A FONT megtisztelő választása tudatosan esett Bellasichra, hiszen a városatya, fiatal kora ellenére, már a világháború előtt is aktívan részt vett a helyi politikai eseményekben, az impériumváltások során pedig – Ljubinka Karpowicz szavait idézve – Gabriele D’Annunzio, Antonio Grossich és Riccardo Zanella mellett a kikötőváros egyik legbefolyásosabb tagjává vált.³ Mindennek ellenére működése még a Fiume történelmével foglalkozó kutatók közt is csak nagy vonalakban ismert, éppen ezért tanulmányommal három fő célt tűztem ki magam elé.

Egyrészt bemutatom, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával egyidejűleg milyen társadalmi és politikai folyamatok mentek végbe Fiumében, és hogy a magyar államhatalom helyén milyen államformációk, „kérészállamok” jöttek itt létre. Másrészt, mivel az impériumváltások során a helyi elitek reakciói és alkalmazkodási kísérletei kiemelt jelentőséggel bírtak, Salvatore Bellasich karrierútjának segítségével a közéletet meghatározni képes egyének lehetőségeinek és korlátjainak egyik példáját vázolom fel. Végző célom azonban, hogy az „önálló Fiume genezisének” bemutatásával hozzájáruljak a sikeres vagy sikertelen államhá-

¹ Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP–19–3–III–KRE–1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² Beszélgetés Fiume utolsó magyar országgyűlési képviselőjével. *Világ*, 1925. október 1. 6.

³ Ljubinka Toševa Karpowicz: The „State of Rijeka” of the Italian National Council (23 November 1918–12 September 1919). In Angela Ilic et al. (szerk.): *Blick ins Ungeewisse: Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 19–32.

alakulás/felbomlás tényezőinek meghatározásához, a kérészállamok tipologizálásához, valamint az állami lét, az államiság mibenlétének definiálásához.

Mindez Fiume esetében azért indokolt, mivel az empirikus kutatások tanúsága szerint a kikötőváros nem Gabriele D'Annunzio Carnarói Olasz Régensségével érte el önálló államiságát, hanem már 1918 telén, a FONT hatalomra kerülésével. Egészen pontosan 1918 novemberének végétől, amikor a körülmények végre lehetővé tették, hogy a FONT kisajátíthassa a város erőforrásait, és fokozatosan elvonja a fiumei magyar kormányzóság által gyakorolt állami jogköröket. A hatalmi helyzet ellenére a FONT célkitűzéseit csak részben érthette el, mivel a kül- és belpolitikai síkon jelentkező újabb kihívások nemcsak gátak szabtak elképzeléseinek, de határukra a testület személyi állománya, szerepe és értékelése is módosult.

Így amikor 1919 szeptemberében Gabriele D'Annunzio megérkezett Fiumébe, már egy számos kudarcot átélte, a lakosság szemében devalváló kormánysszervvel találkozott, amelyet célszerűbbnek tartott átalakítani és saját szolgálatába állítani. A FONT átszervezése és háttérbe szorítása lényegében az első lépésnek számított D'Annunzio hatalmi ambícióinak megvalósításában, amelyek 1920 szeptemberében a Carnarói Régensség kikiáltásával és a FONT megszűnésével érték el csúcspontjukat. D'Annunzio államalakítási kísérlete viszont csak tiszavirág-életűnek bizonyult. Alig fél évvel később, 1921 tavaszán – az olasz és a jugoszláv kormány megegyezésének értelmében – annak hamvaiból már egy új állam bontakozott ki: a Fiumei Szabadállam. Igaz, a helyi lakosságnak a háború óta óhajtott stabilitásra és a békére 1924-ig, Fiume olasz annexiójáig várnia kellett.

A kérészállamiság legfőbb dimenziói

Az úgynevezett Fiume-kérdés kezelésének elhúzódásában nagy szerepet játszott a város multinacionális, többnyelvű mivolta, valamint a nemzetközi szintre emelkedett dilemmák, amelyek Fiume hovatarozása körül forogtak. És éppen ez a harmadik tényező volt az egyik oka annak, hogy erről az időszakról pontos és igazán hiteles demográfiai adatok nem állnak rendelkezésre. A hatalomra jutó FONT ugyanis már a kezdetektől tudatosan törekedett arra, hogy a kikötőváros olasz jellegét és az olasz nyelvű lakosság számarányát legalább látszólag erősítse, és ezzel a külföld, elsősorban a győztes nagyhatalmak állásfoglalását számára kedvező módon befolyásolja.

Ennek ellenére a lakosság számarányáról és nemzetiségi megoszlásáról egyfajta kép mégiscsak alkotható. Egan Lajos, Fiume utolsó kormányzója az összlakosság számát 1919 februárjában 46 264 főben határozta meg, és ugyancsak ezt a számot adta meg William Klinger (1972–2015) horvát történész 2007-es, a CEU-n megvédett *Negotiating the Nation: Fiume, from Autonomism to State Making 1848–1924* című disszertációjában. Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy mind Egan, mind Klinger elsősorban a FONT által ellenőrzött fiumei sajtóra támaszkodott, és az adatok meg-

bízhatóságához ők is fenntartással viszonyultak. Ez különösen az etnikai arányokat illetően bír nagy jelentőséggel, mivel ennek alapján az olasz ajkúak számarányát 62, a horvátokét 20, a magyarokét pedig 9,6, illetve 10%-ra becsülték. Összevetve az 1910-es, utolsó magyar népszámlálási adatokkal ez az összlakosságot illetően 3542 fővel kevesebb személyt jelent, illetve a korábbi 48,6%-os olaszság több mint 13%-kal való emelkedését elsősorban a horvátok (26,8%) és a magyarok (13%) kárára.⁴ Ezek az eredmények pedig már a kortársakat is igencsak elgondolkodtatták.

Az önálló Fiume létrejöttét és a FONT kormányzatát a területiség szempontjából is érdemes körbejárni. Vagyis azt, hogy hol húzódtak a FONT uralmának fizikai határai, mely területekre terjesztette ki a hatalmát, illetve ott, ahol korlátokba ütközött, miért nem volt képes az elé tornyosuló akadályokat még D'Annunzio alatt sem megkerülni. A határkérdésekkel járó dilemmák, konfliktusok csaknem valamennyi európai államot sújtották, ám Fiume helyzetét igazán kényessé az tette, hogy a Horvát Királyság felé már a dualizmus időszakában sem rendelkezett egyértelmű határral. Ez annak volt a következménye, hogy Fiumét és a horvát Sušakot a neo-abszolutizmus horvát korszaka alatt, az 1850-es években egyesítették, a két települést elválasztó Rječina folyót pedig elcsatornásították és új mederbe terelték. Az alkotmányos rend helyreállításával,⁵ majd a horvát–magyar kiegyezés megkötésével azonban Sušak és Fiume egysége megbomlott, így míg Fiume corpus separatumként magyar közigazgatás alá került, addig Sušakon továbbra is a báni kormányzat érvényesült. Azaz az egymás szomszédságában lévő két város újra az országhatár két különböző oldalán találta magát. Ugyanakkor az időközben kivitelezett szabályozási munkák miatt már valóban releváns kérdésként merült fel, hogy hol is húzódik ez a bizonyos határ: a Rječina régi vagy új medrének közepén?⁶

A hatalmi átmenetek éveiben a kérdést az olasz és a jugoszláv kormány között létrejött rapallói egyezmény döntötte el 1920. november 12-én: az 1921 áprilisában megszülető Fiumei Szabadállam elismeréséért cserébe a Baross-kikötő és a Delta-terület is a jugoszláv állam tulajdona lett.⁷ Ugyanakkor Fiume város(állam)a kikötő nélkül meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben találta magát.

⁴ William Klinger: *Negotiating the Nation: Fiume – From Autonomism to State Making (1848–1924)*. Doktori disszertáció. Florence, 2007. 193.; Ordasi Ágnes (szerk.): *Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019a. 133.

⁵ Ferenc József 1860-ban kiadott októberi diplomájával lazított az 1849 óta tartó abszolutisztikus kormányzati formán, majd az 1867-es kiegyezéssel elismerte Magyarország alkotmányát.

⁶ Ordasi Ágnes: Térfoglalás. A fiumei (?) Delta megszerzésének stratégiái. *Urbis*, 14. (2020). 47–68. A dilemma a századfordulón vált ismét akuttá, mivel addigra a csatorna és a folyó közti kis farakodóként használt Delta nevű terület a feltöltések által látványosan megnőtt, és ami még ennél is lényegesebbnek bizonyult, Fiume legértékesebb, legforgalmasabb és stratégiaileg is legfontosabb kikötője, a Baross-kikötő is ehhez a vitatott részhez tapadva épült fel. A Delta-farakodóhely és a Baross-kikötő ügye az impériumváltások éveiben még vitálisabb kérdésként merült fel.

⁷ Ordasi (2020): i. m. 47–68.

Salvatore Bellasich: egy karakteres életút

Jól ismert tény, hogy Fiume az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt kivételes helyzetet élvezett, hiszen magyar nemzetpolitikai és gazdasági szempontból kiemelt jelentőségű volt. Mindazonáltal Fiumének a magyar államstruktúrában elfoglalt sajátos státusza 1890-re már kimondottan kényelmetlenné vált a centralizálásra és modernizálásra törekvő központi budapesti kormányzat szemében. Már csak azért is, mivel a kikötőváros az 1870-es fiumei provizórium, valamint az 1872-ben belügyminiszterileg jóváhagyott városi statútum értelmében az önálló állami létezés szükséges legfontosabb tulajdonságokkal rendelkezett. A rendi korszakból átörökített kiváltságai azonban elsősorban a lakosság lokálpatriotizmusát táplálták, így a helyiek lojalitási hierarchiájában a magyar állam csak a második lehetett. A magyar kormány emiatt elérkezettnek látta az időt, hogy ezt az ambivalens, összetett viszonyt a maga számára kedvezőbbé tegye.⁸

1. ábra: Fiume, a Kormányzósági Palota főhomlokzata a 19. század végén

Forrás: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei

Ebben a gazdaságilag fejlődő, ám társadalmilag, politikailag és közjogilag mind terheltbébbé váló milióben látta meg a napvilágot Salvatore Bellasich 1890-ben Fiumében, ahol gyermekéveit is töltötte. Bellasichot szülei 1900-ban a helyi m. kir. állami gimnáziumba írták be, ahol tandíjmentességet élvezett, és 1904-ben

⁸ Ordasi Ágnes: *Modellváltások a fiumei kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában – Centralizációs stratégiák Fiumében*. Segédlet a fiumei kormányzóság repertóriumához. Kaposvár, MNL Somogy Megyei Levéltár, 2018.

még a Glavinich-alap ösztöndíját is elnyerte.⁹ A tandíjmentesség és a külön támogatás minden bizonnyal nagy segítséget jelentett a négygyerekes családnak a drága kikötővárosban. A gimnáziumban töltött évek azonban a mindennapi környezet, a társadalmi minták és az iskolai szocializáció miatt bizonyultak igazán relevánsnak.

Bellasich már a középiskolai tanulmányai alatt meglehetősen intenzív nyelvi, kulturális és etnikai kontaktzónában találta magát, hiszen osztálytársai közt olasz, horvát és magyar anyanyelvű tanulók egyaránt feltűntek, ugyanakkor többnyire magyar tanárok oktatták. Mi több, a fiumei gimnázium diákjai ekkor már a kötelező magyar nyelvtanulás alól is csak kivételes esetben mentesülhettek. Ezt általában a szakirodalom és a korabeli olasz nyelvű helyi sajtó a magyarosítás egyik eszközeként értékelte, ám az is igaz, hogy az ország hivatalos nyelvének elsajátítása akár egy újabb kompetencia megszerzését és egy eredményesebb, szélesebb térben megvalósítható társadalmi mobilitást is elősegíthetett. Ez történt Bellasichsal is, aki előtt a magyar nyelvismeret megnyitotta az utat, hogy tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem jogi karán folytathassa, és ügyvédi végzettséget, valamint jogdoktorátusi címet szerezhessen.¹⁰ A jogi képzettség a társadalmi presztízsen és a biztosnak ígérkező foglalkozásra való kvalifikáción kívül arra is lehetőséget teremtett, hogy Bellasich képessé vált átlátni az egész Osztrák–Magyar Monarchia fölöttébb bonyolult intézményi és jogi struktúráját, valamint a Magyar Királyság jogi viszonyaiban is biztonsággal tájékozódott.

Ehhez természetesen érettségi is kellett, amit – tekintve, hogy a fiumei m. kir. gimnázium értesítőinek névsorában 1905-től nem fordul elő a neve – Bellasich feltételezhetően már valamelyik városi középiskolában tett le. Valószínű, hogy az iskolaváltás valahogy összefüggött azzal, hogy Bellasich azonnal csatlakozott az újonnan megalakított Giovine Fiume irredenta egyesülethez, hiszen a szervezetben a városi főreáliskola történelem-, olasz- és latintanára, Silvino Gigante és fivére, Riccardo Gigante is vezérszerepet játszott. Noha Bellasich felsőfokú tanulmányai miatt csak 1913-ban tért vissza a városba, a fiumei társadalmi életből sem maradt ki. Ezt tanúsítja, hogy a Circolo Letterario, a Società Nautica „Eneo”, a Club Alpino Fiumano és a Società Filarmonico-Drammatica egyesületekbe is belépett,¹¹ és így

⁹ Erődi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője, 1900–1901*. Fiume, Mohovich, 1901; Erődi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője, 1902*. Fiume, Mohovich, 1903; Erődi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője, 1903*. Fiume, Mohovich, 1904; Erődi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője, 1904–1905*. Fiume, Mohovich, 1905. Ezt az ösztöndíjat azon olasz anyanyelvű tanulók számára létesítették 1887-ben, akik a magyar nyelvet a lehető legmagasabb szinten sajátították el. Elgondolkodtató, hogy a díjat 1893 után legközelebb csak 1904-ben osztották ki.

¹⁰ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1908–1909*. Budapest, (k. n.), 1909. 122.; *A Királyi Magyar Tudományetemen. Egyetemi beszédek, 1912–1913. tanév*. Budapest, (k. n.), 1914. 107.

¹¹ Attilio Prodam: *Gli Argonauti del Carnaro nel XX annuale dell'impresa*. Milano, Edizioni Argonauti del Carnaro, 1938. 417., 433., 455., 371. Salvatore Bellasich öccsét, Riccardót, valamint az egész

számos olyan személlyel is kapcsolatba került, akik 1918 őszén a FONT alapítói közt is felbukkantak.¹²

Bellasichot a világháború kitörésével a komoly emberhiánnyal küzdő városi tanácshoz az irredenta eszmékkel rokonszenvező Elpidio Springhetti városi titkár mellé fogalmazó gyakornokká nevezték ki.¹³ Az új beosztás nemcsak új környezetet és szakmai kihívásokat jelentett számára, hanem – egy rövid időszak kivételével¹⁴ – védettséget is a katonai behívástól. A városi ügymenet érdekében hivatkozva a polgármester, ifj. Antonio Vio podestá mentesíttetni tudta őt a frontszolgálattól.¹⁵ Bellasich mégsem maradhatott sokáig szülővárosában, mivel Olaszország 1915-ös hadba lépése után pár nappal a magyar határrendőrség olasz irredenta röpiratok csempészete miatt letartóztatta, majd több autonomista és/vagy irredenta városatyával (későbbi FONT-taggal) együtt Kiskunhalasra internálták.¹⁶

Bellasich 1918 októberében tért vissza Fiumébe, ahol néhány hét leforgása alatt egyszerű fogalmazóból fontos pozícióba került. Beválasztották a város autonóm képviselő-testületéből, a Rappresentanzából az 1918. október 29-én megalakult FONT-ba, és ennek titkárává (tanácsjegyzőjévé) is megtehték, továbbá a másnapi proklamációt is felolvashatta.¹⁷ Nagy szerepet játszott az olasz csapatok Fiumébe hívásában, ami nélkül a FONT hatalomra jutása nem valósulhatott volna meg.¹⁸ A kikötőváros hovatartozásának ügye azonban még így sem dőlt el a nagyhatalmak tanácstalansága és informátlansága miatt.

Fiume az érdekek kereszteződésében

Tehát miként az Osztrák–Magyar Monarchia struktúrája sem egyik napról a másikra tűnt el, úgy Fiume sem vált azonnal „cittá italianissimává”, bármennyire is törekedett arra a FONT, hogy a kikötővárost annak láttassa. Mi több, még D’Annunzio sem közvetlenül az utolsó fiumei magyar kormányzó, Jekelfalussy Zoltán 1918. október 29-i hirtelen távozását követően költözött be a kormányzói palotába. Már csak azért sem, mert Jekelfalussy nem d’Annunzióé, de még csak nem is a FONT tagjainak

családját beléptette a szervezetbe.

¹² Ivan Jeličić: *The Political Elites in Fiume and its' Challengers, 1918–1924*. Kézirat. (é. n.)

¹³ Državni Arhiv u Rijeci (Rijeka = DAR) JU 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok (= JU 5) 1460. eln./1918. 65. d. Megjegyzendő, hogy később Bellasich saját ügyvédi irodát nyitott.

¹⁴ Bellasichot végül csak 1918-ban hívták be, mikor is betegsége miatt már a háború elején hat hónapra szabadságolták, majd később további felmentését kérvényezték. DAR JU 5. 1460. eln./1918. 65. d.

¹⁵ DAR JU 5. 994. eln./1914. I. Betétív a 994. eln. 1914. F. Korm. sz-hoz. 46. d.

¹⁶ Salvatore Samani: *Dizionario biografico Fiumano*. Dolo–Venezia, Istituto Tipografico Editoriale, 1975. 35.

¹⁷ Bellasich hamarosan az újonnan létrehozott fiumei hitelbank igazgatóságába is bekerült. Lásd: Ordasi (2019): i. m. 233.

¹⁸ Samani (1975): i. m. 35–36.

adta át a hatalmat, hanem a Délsláv Nemzeti Tanács képviselőinek. A Délsláv Nemzeti Tanács fiumei regnálása csak két héttel később ért véget, amikor szövetséges csapatok szállták meg a várost, amelyek olasz nyomásra utat engedtek a FONT kormányzásának. Ugyanakkor felmerül a kérdés: vajon a FONT milyen formában és legitimációval gyakorolta a (polgári) hatalmat Fiumében, milyen politikai elképzelései voltak, és egyáltalán honnan, milyen kritériumok alapján verbuválódtak a tagjai?

Ahogy azt Fiume esete is példázza, nem minden kérészállam akart az önállóság útjára lépni. Az október 30-i fiumei proklamáció sem egy új állam kikiáltásáról szólt, hanem a város csatlakozásáról az olasz anyaországhoz.¹⁹ Az egyesülésre a FONT a wilsoni önrendelkezési elvben és a város *corpus separatum* mivoltában találta meg a jogalapot, garanciaként pedig az Amerikai Egyesült Államok – mint a szabadság és az általános demokrácia édesanyja – védnöksége alá helyezte Fiumét. Legalább ennyire fontos, hogy a FONT saját fennállását is csak ideiglenesen, az unió kivívásáig tekintette létjogosultnak.²⁰ Jóllehet a Fiume-kérdés elhúzódásával ez az átmeneti időszak is jócskán kitolódott. Ezzel kapcsolatban három tényezőt érdemes megemlíteni.

1. Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok először 1918 decemberében tett kísérletet a Fiume-kérdés megoldására, amikor a kikötőváros független állammá nyilvánításáról döntöttek.²¹ Ehhez egy alkotmánytervezet kidolgozásával a FONT is hozzájárult, ám ezt a rendezést csupán az olasz annexióig vélte fenntarthatónak. Szintén problematikus volt, hogy bár az 1872-es statútum értelmében a fiumei városi uralmi elit látszólag birtokolta az önálló állami fejlődést biztosító jogi és intézményi eszközöket, erre a feladatra sem a FONT, sem a lokális társadalom még nem állt készen. Ez abban is megnyilvánult, hogy a helyiek körében, ideológiai különbségektől függetlenül, általános meggyőződés volt, hogy Fiume egy erős háterszág nélkül nem életképes, ezért egy bábáskodó háttérhatalom támogatására szorul. Az adott viszonyok között az Osztrák–Magyar Monarchia ernyőszerepének betöltésére és a Magyar Királyság beruházó és fejlesztő funkcióinak ellátására – anyagi, gazdasági, kulturális és stratégiai okokból egyaránt – az Olasz Királyság tűnt a legalkalmasabbnak.²²

¹⁹ Giovanni Stelli: *Storia di Fiume*. Pordedone, Biblioteca dell'immagine, 2017. 220. Megjegyzendő, hogy Danilo Massagrande a Rappresentanzából megalakult FONT-ot tekinti a független Fiume első kormányának. Ordasi (2019a): i. m. 85., 188. Fiume Olaszországhoz való csatlakozásának tervét a szabadkőműves és autonomista városi képviselő, Giovanni Rubinich építész vetette fel.

²⁰ Proclama. Il Consiglio nazionale italiano di Fiume. In Danilo Massagrande (szerk.): *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920*. Roma, Archivio Museo Storica di Fiume, 2014. 13. Ez nem számított egyedi esetnek, hiszen a Consiliul Dirigent (Erdély, Bánság és Partium kormányzótanácsa) is hasonló célokat fogalmazott meg.

²¹ Karpowicz (2019): i. m. 22.

²² William Klinger: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924)*. (Fonti di studia per la Storia Patria della Venezia Giulia. Serie Prima: Fonti Vol. XIII/2011.) Trieste, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2011.

A fiumeiek többsége viszont feltehetően nem egyszerű annexióban gondolkodott, hanem az olasz államon belüli autonóm státusz kivívására törekedett a város autonómiájának és kiváltságainak átörökítésével. Miként Dominique Reill rámutatott, felfogásukban a lokalitás, a városhoz fűződő lojalitás, a személyes és csoportterdekek előrébb álltak, mint az olasz nemzet és nemzetállam felé irányuló szimpátia vagy feltétlen ragaszkodás.²³

2. ábra: Barikád egy fiumei utcán 1919-ben

Forrás: Fortepan / Schmal Alexandra

Mindazonáltal még az egyszerű unió megvalósítása is számos akadályba ütközött, mivel az 1915-ös londoni szerződés csak Fiume *kikötőjét* említette az Olaszországnak szánt területek közt, a városról viszont nem rendelkezett, így a világháborút követően az egész Fiume-kérdés nemzetközi szintre került. Az olasz nacionalisták nemzeti egységük kiteljesítésében, az olaszlakta területek „megváltásában”, valamint az egykori *Mare Nostrum* feltámasztásában jelölték meg céljukat, miközben a franciák közép-európai és balkáni befolyási övezetük kiterjesztésére, valamint a nagy délszláv állam megteremtésére törekedtek. Az Adria olasz beltengerré alakításának terve az angol miniszterelnököt és az egyébként is délszlávszimpatizáns amerikai elnököt szintén aggodalommal töltötte el, abban ugyanis olasz expanziós szándékot láttak.²⁴

²³ Dominique Kirchner Reill: *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Belknap, 2020.

²⁴ Larry Wolff: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford, Stanford University Press, 2020. 143–159.; Juhász Balázs: *Trianon és az olasz diplomácia*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018.

Nem alaptalanul. Ahogy a béketárgyaláson kiderült, Vittorio Orlando olasz miniszterelnök valóban késznek mutatkozott mindent megtenni Fiume megszerzése érdekében. Ugyanez viszont már nem mondható el az őt váltó Francesco Saverio Nittiről, majd Giovanni Giolittiről. Ők nagyobb lehetőséget véltek felfedezni Dalmáciában, az adriai szigeteken és egyes görög, valamint albán területekben, de még ennél is fontosabbnak tartották Olaszország társadalmi és gazdasági egyensúlyának helyreállítását.²⁵ Az olasz kormányváltások tehát Wilson politikájának kedveztek, ő ugyanis kimondottan ellenezte, hogy az önrendelkezés elvét Fiumében is alkalmazzák, és ehelyett a kikötőváros jövőjét délszláv fennhatóság alatt vagy nemzetközi szabadkikötőként képzelte. Ezzel magyarázhatók a FONT-nak az annexió nagyhatalmi elfogadására tett kísérletei. Így hamarosan napvilágot látott André Tardieu terve,²⁶ amelyet előbb Tommaso Tittoni az olasz és nagyhatalmi érdekek összehangolására törekvő koncepciói,²⁷ végül Nitti modus vivendije követett.²⁸

2. A nagyhatalmi tervezetésekkel párhuzamosan Fiume szabadállammá nyilvánításának gondolata (brit és amerikai szorgalmazással) lokális szinten is megfogalmazódott. Az elképzelés Fiumében Ruggero Gotthardihoz, egy korábbi autonomista városatyához köthető, aki a FONT-tal és Riccardo Zanella Autonóm Pártjával szemben a horvátokra támaszkodva 1918 őszén megalapította a Fiumei Demokratikus Autonóm Pártot. Gotthardi 1919 nyarára kidolgozott koncepciójában Fiume városa és kikötője egy Fionától Portoréig terjedő határral rendelkező, nemzetköziesített, a szomszédos országok kereskedelmi és gazdasági igényeinek kiszolgálására specializálódó ütközőállamként jelent meg, amelynek intézményrendszere a brit törvénykezési és igazságszolgáltatási modell mintája szerint épült volna fel. Gotthardi szerint Fiume létezését és fejlődését csak egy új nemzetközi elit, az amerikai és brit nagyvállalkozók képesek tőkéjük kihelyezésével és kiterjedt kapcsolatrendszerük mobilizálásával szavatolni. Éppen ezért a közigazgatás élén álló kormányzót is e felvilágosult, kapitalista pénzemberek közül kell kiválasztani, akit aztán európai arisztokrata címekekkel lehetne felruházni. Gotthardi kiemelte,

²⁵ Hasonló jellegű dilemmákkal a délszlávoknak is meg kellett küzdeniük. Az ő esetükben az egyik fő konfliktusforrásnak az tekinthető, hogy a nagyhatalmak a kikötővárost nem Horvátországnak, hanem Szerbiának szánták, ami Belgrád tengeri kijáráshoz juttatását és a szerb túlsúly további növekedését vetítette elő.

²⁶ André Tardieu terve: Fiume és a hozzá tartozó részek független (ütköző)államként a Népszövetség védelme alá kerülnek.

²⁷ Juhász Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig*. Doktori disszertáció. Budapest, 2014. 15.; Tommaso Tittoni 1.: Fiume városa, mint corpus separatum Olaszország része, de kikötője, vasútja és a külterületei már a Népszövetség ellenőrzése alatt állnak.

Tommaso Tittoni 2.: Fiume városa jogilag önálló közigazgatási egység (állam), amelyet „Rómával” egy Olaszországhoz tartozó tengerparti sáv köt össze. A kikötő és a vasút a Népszövetség ellenőrzése alá kerül.

²⁸ Vagyis az olasz kormány hozzájárul Fiume szabadállammá alakításához, amennyiben azt olasz védnökség alá helyezik, és érvényesítheti dalmáciai, valamint albániai területi követeléseit.

hogy mivel az új globális konstellációban Fiume szerepe a nemzetközi forgalom és a tőkeáramlás biztosítása lenne, ezért hivatalos nyelve és kulturális jellegzetesége irreleváns.²⁹ Bár Gotthardi terve ebben a formában nem valósult meg, mégis jelzi, hogy Fiume jövőjét illetően már a kezdetektől fogva helyi szinten is számos alternatív elképzelés létezett, valamint ezzel összefüggésben azt is, hogy az (olasz) nacionalizmus diadala nem volt szükségszerű.³⁰

Ezt a megállapítást támasztják alá Reill és Jeličić kutatásai, amelyekből kiderül, hogy az olasz csapatok érkezéséig, az olasz nacionalista és annexiós program meghirdetésével egy időben, a szocialisták is megfogalmazták saját elképzeléseiket.³¹ Többségük Fiumét egy független szocialista köztársasággá kívánta alakítani, amelyet a Harmadik Internacionálé védelme alá helyeztek volna,³² fenntartva a Habsburg-érában működtetett politikai és gazdasági összeköttetéseket.³³ Emellett valódi, a választójog széles körű kiterjesztésén alapuló népszavazás megtartását követelték, és egyértelműen elutasították a FONT azon interpretációját, amely az 1918. október 30-i kiáltványt és az azt kísérő tömegfelvonulásokat a „fiumei népakarat” megnyilvánulásaként, népszavazásként (plebiscito) állította be.³⁴ Véleményüket a helyi társadalom meghatározó része is osztotta, ami 1919 tavaszára az egyik kiváltó oka lett a FONT „belső” legitimációs válságának.

3. Ahogy a Bellasich életrajzában felbukkanó nevekből is kitűnik, az 1918 őszén megalakuló és hatalomra kerülő, magát a Rappresentanza jogutódjának tartó FONT tagjai a lokális társadalomba mélyen beágyazott szereplőknek számítottak,³⁵ és eleve a multipozicionális helyi elithez tartoztak.³⁶ Többen közülük Fiumében születtek és nőttek fel, olykor pedig még rokoni kapcsolatban is álltak egymással. Itt említhetők a magyar államhatalommal együttműködő Lega Autonoma párt fő emberei: Fiume utolsó magyar parlamenti képviselője, Andrea Ossoinack és horvát

²⁹ Ljubinka Toševa Karpowicz: Biografia politica di un autonomista Ruggero Gotthardi. *Quaderni*, 7. (1984), 1. 40–64.; Ljubinka Toševa Karpowicz: *Freemasonry, Politics and Rijeka (1795–1944)*. Washington, D. C., Westphalia, 2017. 40–64. Gotthardi elgondolásának egyes elemei 1944-ben Giovanni Rubinich Liburniai államtervezetében is visszaköszönnek. Lásd: Karpowicz (2017): i. m. 221–224.

³⁰ Erre vonatkozóan lásd: Ivan Jeličić és Dominique Kirchner Reill kutatásait.

³¹ Ivan Jeličić: Repubblica con chi? Il movimento socialista fiumano e il giallo Sisa nel contesto post-asburgico fiumano. *Qualestoria. Rivista di Storia Contemporanea*, 48. (2020), 2. 73–95.

³² Ordasi (2019a): i. m. 77.

³³ Ivan Jeličić: „Are you Serious?” Or Why the Nation-State Was Not an Obvious Option after the Downfall of the Empire in Fiume/Rijeka. *Nepostrans*, 2019. február 13.

³⁴ Jeličić (2020): i. m.

³⁵ Ordasi (2019a): i. m. 234–235. A FONT legitimációja érdekében 1919 őszéig a képviselő-testületi választásokat is az 1872-es fiumei statútum alapján tartották meg.

³⁶ Lengyel György terminológiája szerint e fogalom alatt azon személyeket értem, akik egyszerre három vagy több elitpozícióval rendelkeztek, és akik ezáltal a politikai hatalmat is jelentős mértékben birtokolták. Lásd: Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. Budapest, Akadémiai, 2007.

származású polgármestere, ifj. Antonio Vio, akiknek szolgálataira a FONT korábbi politikai állásfoglalásuk ellenére is számított. Ossoinackot Párizsba küldték, hogy ott a FONT-ot és a város érdekeit képviselje, Viót pedig már 1918. október 30-án olasz sindacová, vagyis olaszországi polgármesterré választották.³⁷ Tehát, egyetértve Ivan Jeličić véleményével, nem egy teljesen új (ellen?)elit került hatalomra a városban. Sokkal inkább arról van szó, hogy az egyes multipozicionális lokális elitcsoportok, az adott pillanatban hol az egyik, hol a másik attitűdjükre támaszkodva, képesek bizonyultak politikai és/vagy társadalmi befolyásukat megtartani.³⁸ Noha mint Bellasich esetében is látható, a FONT tagjainak egy része – életkor, frontszolgálat, kellő ambíció/lehetőség/támogatás hiánya miatt – sosem jutott be a Rappresentanza-ba, és/vagy korábban nem is vett részt a városi ügyek irányításában.

Egy év alatt azonban nagy változás ment végbe a testület személyi összetételében. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a Fiume-kérdés elhúzódásával – és az ezzel együtt járó társadalmi és gazdasági hanyatlással – az uralmi elit legitimációs válságba került, ami kedvezett a szélsőségek megerősödésének. A hangsúlyeltolódás kimondottan azután vált látványossá, hogy 1919 tavaszán a FONT-ba egyre több harctérről visszatért, nemritkán irredenta személy is bekerült, akik az annexió megvalósítását az inkompetensnek ítélt olasz kormány helyett egyre inkább egy „megváltótól”, eleinte Sem Benellitől, majd Gabriele d’Annunziótól várták.³⁹

Gabriele D’Annunzio 1919. szeptember 12-i bevonulása és parancsnokoskodása ugyan nem hozta el az annexiót, mégis sorsdöntő változásokat eredményezett. D’Annunzio októberben feloszlatta a FONT-ot, majd ugyanezzel a névvel egy új közigazgatási szervezetet hozott létre, amelyet saját híveivel töltött fel.⁴⁰ A FONT elnöke továbbra is Antonio Grossich maradt, de a sindacoi posztra ifj. Antonio Vio helyett már Riccardo Gigantét választották. Rajtuk kívül az új FONT Végrehajtó Bizottságában belügyi delegátusként Elpidio Springhetti, pénzügyiként Idone Rudan, közoktatásügyi delegátusként pedig Salvatore Bellasich is helyet kapott, míg a katonai ügyekért Nino Host-Venturi felelt.⁴¹ Sőt, az általános képviselő-testületi tagok közé Olga Kucich, Antonia Verson trafikosnő és Nascimbeni Olga tanárnő személyében még három nő is bekerült.⁴²

³⁷ Egy héttig az elszakadt Fiumében. *Az Est*, 1918. november 8. 8.; Il dott. Vio nominato sindaco. *Il Giornale*, 1918. október. 30.

³⁸ Karpowicz (2019): i. m.

³⁹ Klinger (2011): i. m. 31–32.

⁴⁰ Massagrande (2014): i. m. 1. A Rappresentanza innentől kezdve az 1919. október 21-én kiadott 6560. törvény értelmében az államhatalmat külön szekciókra osztva szintén FONT néven gyakorolta. Danilo Massagrande ezt a szervezetet „második” FONT-nak, kormány szervét pedig „második” végrehajtó tanácsnak nevezi.

⁴¹ Massagrande (2014): i. m. 398.; Ordasi (2019a): i. m. 243.

⁴² Ordasi (2019a): i. m. 238.

D'Annunzio regnálása 1920. szeptember 8-án ért a zenitjére, amikor is az olasz–jugoszláv egyezkedések fenyegető hatására kikiáltotta a Carnarói Olasz Kormányzóságot, a FONT, majd annak Végrehajtó Bizottsága funkcióját vesztve beszüntette működését.⁴³ Ez az állapot azonban nem tartott sokáig: 1920 karácsonyán az olasz királyi haderő bevonulása következtében D'Annunzio államalakulata kártyavárként omlott össze, a FONT pedig ideiglenesen újfent magára öltötte állami jogköreit.⁴⁴

Állammá válás?

A fentiek kapcsán joggal merül fel a kérdés, minek lehet nevezni a FONT által meghatározott időszakot, és egyáltalán hogyan lehet értelmezni a testület tevékenységét és hatalomgyakorlását. Vajon lehet-e a FONT működését egy állam kormányzásának tekinteni? E kérdések megválaszolásához szükség van az állam fogalmának definiálására.

Takács Péter szerint az állam fogalmát általában formálisan a népesség, a közhatalom és a terület egybekapcsolásával, illetve társadalmi, jogi és politikai szempontok alapján írják le, és többnyire az adott területen élő emberek közösségként, politikai társulásaként fogják fel. Ezért különösen nagy jelentősége van az államiság szimbolikus kifejezésének, amivel az adott társadalom egyértelműen elhatárolja magát más hasonló entitásoktól. Ez általában az olyan, mindenki számára érzékelhető jelekkel történik, mint az önálló terület behatárolása, útlevelek és (saját) pénz kibocsátása, illusztris személyek önhatalmú kijelölése, közutak és egyéb stratégiai intézmények építése, ellenőrzése, valamint saját hivatalos nyelv és állami jelképek (címer, zászló, himnusz) választása.⁴⁵

Takács ezzel egyben azt is jelzi, hogy az államnak intézményi értelmezései is léteznek, illetve, hogy ezek közül van, amelyik szándékosan az állam fő funkcióit állítja a középpontjába. Ezekben a megközelítésekben az államok fő feladatai: 1. a már létező társadalmi és tulajdonviszonyok, valamint a már elismert jogok fenntartása; 2. az állam kommunikációs infrastruktúrájának megteremtése és fejlesztése; 3. a társadalom számára nélkülözhetetlen gazdasági, termelési és kereskedelmi feltételek szavatolása és szabályozása; 4. a társadalom megvédése a külső és belső ellenségekkel szemben. Takács ezzel együtt Kant instrumentális államfelfogására is felhívja a figyelmet, amely az államot állapotnak és normatív eszmének tekinti, és a társadalom által kitűzött célok elérésének eszközeként és/vagy végrehajtójaként kezeli. Takács szerint ez a felfogás elsősorban az „álmódosók, reformerek és

⁴³ Massagrande (2014): i. m. 1.

⁴⁴ Massagrande (2014): i. m. 1–5.

⁴⁵ Takács Péter: Az állam fogalma. In Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*. Győr, Széchenyi István Egyetem, 2014. 28–48.

diktátorok” között élvezett népszerűséget, mivel a modern társadalmakban szinte bármilyen célt ki lehet tűzni, és „csak” mozgósítani kell a tömeget.⁴⁶

A kérészállamok gyakran ténylegesen magukon viselték az állammá fejlődés főbb jellegzetességeit.⁴⁷ Célokot határoztak meg, konkrét lépéseket tettek az állam fentebb ismertetett funkcióinak ellátására, és szimbolikusan is formát öltöttek. Eképpen a legtöbb esetben nem maradt el az állammá alakulás ünnepélyes kikiáltása, egy alapítóirat megfogalmazása és közszemlére bocsátása, a tartomány-népgyűlés összehívása, az alkotmány és egy újabb jogrend kidolgozása, valamilyen karhatalmi szerv felállítása, a közellátást biztosító főbb intézmények és erőforrások. Illetve egy saját nyelv választása, továbbá egy egyéni jelképrendszer megalkotása és annak szimbolikus ténnyeljárása.⁴⁸

Az állammá válás folyamata általában a célok, eszmények megfogalmazásával kezdődött, amit szimbolikus megjelenítés és egy mobilizáló és legitimitást kereső szakasz követett. Ennek részeként a hatalomra törők csoportja minél nagyobb erőkoncentrációt próbált felmutatni és meggyőzni a lakosságot kompetenciájáról, életképességéről. Ezt a törekvést gyors és látványos intézkedésekkel lehetett keresztülvinni, amelyek azonban az évtizedes szokásokat, paradigmákat már nem tudták rögtön felváltani. Ezáltal bár a „bukott” rendszer struktúrája kétségtelenül folyamatosan változott, annak szisztematikus átfőrmálása, esetleges lebontása már csak egy viszonylag nyugodt, konszolidált helyzetben valósulhatott meg. Ez egyben azt is jelenti, hogy semmi meglepő nincs abban, hogy a kérészállamok többségében az Osztrák–Magyar Monarchia örökségének számos eleme fennmaradt, illetve hogy az uralomra jutó elitek problémái és válságkezelési stratégiái nagy hasonlóságot mutatnak a korábbi mérvadó körökével.⁴⁹

Ezek a megállapítások Fiume esetében is megállják a helyüket. Már 1918. október 29-én megkezdődött az utcák, köztérterek fellobozása és átnevezése, miközben a Rappresentanza rendkívüli gyűlésén FONT-tá alakulva egy kormányiszervvé alakult. Ezt másnap a proklamáció követte, illetve a „polgári gárda” felállítása, ami a közbiztonság védelmét szolgált.⁵⁰ A hatalomra jutás és az állammá szerveződés folyamatában ugyanakkor némi fáziseltolódást, dinamikai törést okozott a Délszláv

⁴⁶ Takács (2014): i. m. 28–48.

⁴⁷ Lásd Ablonczy Balázs bevezető tanulmányát kötetünk 19. oldalán.

⁴⁸ Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa, 2020. 145.

⁴⁹ Itt a lakásínséget, az ellátási, közlekedési és kommunikációs zavarokat érdemes megemlíteni, de párhuzamos igazgatások kialakulása, valamint a többrétű elköteleződésekből és lojalításokból fakadó konfliktusok szintén meghatározók voltak. Ez utóbbiak legmarkánsabban a hűségeskü letételének kérdésében öltöttek testet. Igaz, erre vonatkozóan Fiumét kivételessé tette, hogy az 1919-es Fülep-féle egyezmény értelmében a FONT beírta főhatalmának írásbeli elismerésével és egy általános hivatali esküvel. Ennek ellenére a hatalomváltások Fiumében is az előző rendszer nélkülözhetetlennek ítélt tisztviselők legalább ideiglenes megtartásával és a korábbi közigazgatási és jogi struktúra átmeneti megőrzésével mentek végbe. Vö.: Ablonczy (2020): i. m. 164–166.

⁵⁰ Ordasi (2019a): i. m. 58.

Nemzeti Tanács tizenkilenc napos regnálása, ami miatt a FONT csak november végétől láthatott neki az erőforrások, épületek és intézmények kisajátításának,⁵¹ a helyben maradt magyar állami hivatalnokok szelektált átvételének és a valuta-kérdés mérsékelt eredményeket hozó rendezésének. Azaz csak ekkor kerültek olyan jogosultságok a FONT kezébe, amelyekkel beleavatkozhatott a társadalom életébe, és diszponálhatott a város materiális, szellemi és humán erőforrásai felett. Így nem meglepő, hogy a FONT intézkedéseiben megjelentek az elkésettségtől, lemaradástól való félelem és a kapkodás jelei, és hogy rendeletek, utasítások garmadáját zúdította a lakosságra, hogy Fiume olasz annexióját mihamarabb elismertesse.⁵²

3. ábra: A Rječina lerombolt vasúti hídja

Forrás: Fortepan / Schmal Alexandra

Erre a nemzetközi közvélemény meggyőzése tűnt a legalkalmasabb eszköznek. Vagyis annak bizonygatása, hogy a többnemzetiségű Fiume nyelvileg, etnikailag és kulturálisan mindig is olasz volt. Ekképpen tovább folytatódott a város látszólagos olasz karakterének kidomborítása, és a FONT nagy elánnal látott hozzá a különböző nyelvi és demográfiai statisztikák megmásításának, valamint a sírköveken és anyakönyvekben található nevek olaszosításának. Mint Reill kutatásaiból ismeretes,

⁵¹ Már csak azért is, mert a Délsláv Nemzeti Tanács szintén azonos mechanizmusok szerint működött.

⁵² Lásd: *Egan Lajos naplója* és az *I verbali* erre vonatkozó részeit.

ezt Bellasich frappánsan „a holtak népszavazásának” nevezte.⁵³ Szintén hasonló célokat szolgált az egykori szláv vagy német származásra utaló vezetéknevek olaszosítása, amelyről a FONT 1919 tavaszán már törvényt is alkotott. Jóllehet Reill felhívja a figyelmet, hogy Antonio Grossich és Salvatore Bellasich „szlávok” családnevének megőrzése már azt példázza, hogy a FONT rendelkezéseit még a Végrehajtó Bizottság alapemberei sem feltétlenül hajtották végre.⁵⁴

A szimbolikus intézkedések mellett döntő szerep jutott a praktikus, összetettebb, a mindennapi életre hatást gyakorló eljárások foganatosításának is. A FONT azonnal betiltotta a magyar, horvát és német nyelvű sajtót,⁵⁵ elrendelte a közigazgatás kizárólag olasz nyelvű vezetését (ami viszont a gyakorlatban nem feltétlen valósult meg), valamint átvette a magyar állami iskolák ügyeinek igazgatását, és kísérletet tett arra is, hogy pillanatnyi érdekei szerint ne csak saját alkalmazottjainak körét, de az egész város társadalmát „megválogassa”. Ennek érdekében a FONT átmenetileg feloldotta a fiumei illetőség megszerzéséhez szükséges komoly előfeltételeket, és gyakorlatilag az egész lakosságot illetőségének megújítására vagy annak kérvényezésére kötelezte.⁵⁶ Ez az intézkedés egyben lehetővé tette a fiumei olaszág számarányának meghatározását és felnagyítását, valamint a támogatásra szoruló, illetve a dekadensnek, veszélyesnek tartott személyek beazonosítását és kirotálását. A szűrés, a szelekció, a javak újraelosztásának és az illetőség odaítélésének kritériumai 1919 tavaszától feltűnően szigorodtak. Ahogy Reill kimutatta, a FONT még D’Annunzio főtisztjeit is vonakodott illetőséggel felruházni: nekik – ha csak tehette – inkább „fiumei állampolgárságot” adott.⁵⁷

Az illetőségi kérdés szigorodása részben az olasz kormány blokádjaitól sújtott Fiume hanyatló gazdasági és infrastrukturális helyzetére vezethető vissza, részben pedig a város mind kétségbeejtőbb nemzetközi megítélésére. Szintén mérvadó tényezőként említhető a FONT városvédelmi mechanizmusa is, amellyel a lokális társadalmat próbálta megoltalmazni a külső és belső fenyegetésekkel szemben. Ennek megfelelően a FONT már D’Annunzio érkezése előtt saját milíciát szervezett Nino Host-Venturi vezetésével, mind komolyabb társadalmi kontrollt vezetett be, és egyre

⁵³ Reill (2020): i. m. 145–147.

⁵⁴ Reill (2020): i. m. 205.

⁵⁵ Ordasi (2019a): i. m. 78.

⁵⁶ Ordasi (2019a): i. m. 90.

⁵⁷ Reill (2020): i. m. 134–178. A fiumei illetőség egy szűkebb, a helyi elitcsoportok szemében kiváltságosabb, a városi „igazi” közösséghez tartozást jelentette, míg a fiumei állampolgárság egy jóval általánosabb, kevesebb jogosultsággal járó fogalmat jelentett, amibe az újonnan érkezettek is beletartozhattak. A két kategória megkülönböztetése az értékkülönbségek mellett fontos minőségbeli eltérést is takart, és egyben defenzív módon csoportvédő és szelekciós eszközként is funkcionált. Így a fiumei illetőség fenntartását a politikai megfontolások mellett a szerény gazdasági erőforrások és munkalehetőségek, valamint a romló egzisztenciális viszonyok is indokolták, segítségével ugyanis a FONT könnyebben megvédelmezhetette a helyi lakosság érdekeit. Példának okáért könnyebben kaptak állást, esetleg valamilyen szociális támogatást.

határozottabban lépett fel a „felesleges”, csak terhet jelentő és/vagy kártékonynak ítélt csoportosulások, személyek ellen. Őket gyakran illetőségüktől is megfosztotta, és a városból is kiutasította.⁵⁸ Ilyennek számítottak a különböző fegyveres testületek tagjai, a munkanélküliek és/vagy az elég keresettel nem rendelkező személyek, a „jugoszláv nézeteket követők”, a „bolsevisták”, sőt a FONT politikáját bírálók és az Autonóm Párt Riccardo Zanella körül tömörülő városatyái is.

Ez utóbbi nagy fordulatot jelentett, mivel a világháború kitörése előtt Zanella az Autonóm Párt vezéréként Fiume egyik legbefolyásosabb politikusa volt. Sőt, mivel Zanellát 1915-ben Wickenburg István fiumei kormányzó közbenjárására szállították a keleti frontra, népszerűsége a világháború alatt is növekedett, amihez Olaszországba való szökése és a kikötőváros érdekében kifejtett erőfeszítései szintén hozzájárultak. Így amikor 1918 őszén Zanella visszatért Fiumébe, mártírként és hősként ünnepélyes körülmények közt köszöntötték,⁵⁹ a FONT pedig Bellasich kezdeményezésére még ahhoz is hozzájárult, hogy mint a „fiumei ügy egyik legbuzgóbb támogatóját” teljhatalmú megbízottjaként az antant és az Egyesült Államok képviselőivel való tárgyalással bízzák meg.⁶⁰

Miként Bellasich és Zanella 1919. augusztus végi vitája is felfedi, Zanella és a FONT viszonyában a változás személyi és hatalmi különbségekre vezethető vissza. Ez egyrészt a FONT és a municípium szerepének megítélésében mutatkozott meg. Azaz abban, hogy míg Bellasich úgy vélte, hogy a tanácsnak a Fiume-kérdés teljes rendezéséig együtt kell maradnia, addig Zanella azt hangoztatta, hogy a FONT létjogosultságáról a Rappresentanzának kell döntenie, nem pedig egy „egyszerű polgárának”: Bellasichnak vagy bármely másik városatyának.⁶¹ Másrészt, Zanella egyre látványosabb marginalizálódásával párhuzamosan mind nagyobb fogékonyságot mutatott a nagyhatalmak szabadállam-koncepcióinak elfogadására.⁶² Ez viszont már kimondottan nyílt provokációnak, megbocsáthatatlan bűnnek számított a FONT, majd D’Annunzio szemében is.⁶³ Mindennek következtében a FONT 1919 nyarától mindent megtett, hogy Zanellát ellehetetlenítse és kiutasítsa, D’Annunzio pedig később nemcsak egyszerűen állandó felügyelet alá helyeztette, de némi nyomás-

⁵⁸ Ordasi Ágnes: Hazaszeretetből jeles? A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben. *Pro Minoritate*, 23. (2019b), 2. 52–92.

⁵⁹ Ordasi (2019a): i. m. 95., 98.

⁶⁰ Massagrande (2014): i. m. 19.

⁶¹ Ljubinka Toševa Karpowicz: Riccardo Zanella dall’armistizio (3–11–1918) al Trattato di Rapallo (12–11–1920) Appunti per una biografia. In *L’Autonomia fiumana (1896–1947) e la figura di Riccardo Zanella*. (Atti del Convegno, Trieste, 3 Novembre 1996.) Roma, Società di Studi Fiumani, 1997. 91.

⁶² Ordasi (2019a): i. m. 188.

⁶³ Tehát itt lényegében az Autonóm Párt alapcéljának megváltoztatását lehet látni. Innentől kezdve ugyanis a Zanellát követő hívei nem az Olaszországon belüli autonómiáért, hanem egy önálló államért küzdöttek.

gyakorlással még arra is rávette, hogy a várost az éj leple alatt elhagyja.⁶⁴ Zanella csak 1921-ben, az olasz kormány támogatásánál tért vissza Fiumébe.

Kitekintés

A Fiumei Szabadállam megalakulását általában Riccardo Zanellával, annak első elnökével kötik össze, de D'Annunzio távozása és az autonomista városatya hatalomra jutása között csaknem kilenc hónap telt el. Ebben az átmeneti időszakban előbb Antonio Grossich alakított ideiglenes kormányt, amelyben Bellasich tárca nélküli miniszterként tevékenykedett,⁶⁵ majd az Autonóm Párt és Zanella győzelmét hozó népszavazást követően Riccardo Gigante ragadta magához a hatalmat D'Annunzio exlegionáriusaira és a fasisztákra támaszkodva 1921 áprilisában. Az olasz kormány nyomására Gigante helyét végül a „mérsékelt annexionistának” tartott Bellasich vette át Fiume polgármestereként és rendkívüli olasz kormánybiztosként.⁶⁶

Az olasz kormány választása alkalmazkodóképessége és többretű elköteleződése miatt esett Bellasichra. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy bár ő is úgy vélte, hogy önálló államként Fiume életképtelen, elfogadta a rapallói szerződés pontjait, és a környező országokkal békés, jószomszédi viszony kialakítására törekedett.⁶⁷ Fő céljának Fiume kereskedelmének és közgazdaságának helyreállítását tekintette, így Magyarországgal is szoros gazdasági együttműködést tervezett.⁶⁸ Ezért támogatta a magyar vezetésű és nyelvű fiumei elemi és gimnáziumi osztályok és budapesti bankok helyi fiókjainak fennmaradását,⁶⁹ és folyt bele a különböző gazdasági vállalatok tevékenységébe. Részt vett a „La Fiumana” közlekedési biztosító társaság és a „Fiume” megalapításában, majd az Ásványiolaj Finomító Részvény Társaság még magyar tulajdonban lévő részvényeinek megszerzésével a R.O.M.S.A.⁷⁰ létrehozásában.⁷¹ Emellett szintén összeköttetésben állt a Mauthner Ödön Magtermelő és Magkereskedelmi és a Keletmagyarországi Villamosságai Részvénytársasággal,⁷² és bekerült a Ganz és Társa Danubius fiumei

⁶⁴ Ordasi (2019a): i. m. 234–235.

⁶⁵ Daniel Patafa: Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918. – sijecanj 1924.). *Časopis za Suvremenu Povijest*, 38. (2006), 1. 213.; Megalakult a fiumei ideiglenes kormány. *Kis Ujság*, 1921. január 20. 3. A kormány tagjai voltak még: Antonio Grossich dr. elnök és külügy. Elpidio Springhetti dr. belügy, Rudan pénzügy, Rubinich mérnök kereskedelem és közlekedésügy, Natale Stiglich dr. igazságügy, Nino Host-Venturi kapitány honvédelem, Marassi munkaügy, Depoli tanár közoktatásügy, Bellasich dr. tárcanélküli.

⁶⁶ Klinger (2011): i. m. 162. 1921. április 28-tól június 13-ig.

⁶⁷ Fiume új szindákója Fiume jövőjéről. *Az Est*, 1921. február 17. 4.

⁶⁸ Fiume teljhatalmú polgármestere a fiumei kérdésről. *Pesti Hírlap*, 1921. május 13. 3.

⁶⁹ Fiumében maradnak a magyar iskolák. *Ellenzék*, 1924. május 23. 2.

⁷⁰ Raffineria di Olii Minerali S. A.

⁷¹ Samani (1975): i. m. 37–38.

⁷² MNL OL Z 848 Mauthner Ödön Magtermelő és Magkereskedelmi Rt. iratai. 14. cs. 77. t.

hajógyárából alakult Cantieri navali del Quarnero S. A.,⁷³ valamint az Erdélyi Magyar–Olasz Ásványolajipar Rt. igazgatóságába is.⁷⁴ Mindezek után aligha meglepő, hogy később a kikötővárosban élő magyarság még a Fiumei Magyar Segélyegylet alelnöki posztjára is megválasztotta.⁷⁵

Bellasich esetében a magyar közigazgatási rendszerben való szocializáció, a magyar nyelvtudás és a magyar elittel kialakított személyes összeköttetések különösen meghálálták magukat, de az olasz affiliációiról sem feledkezett meg. Ennek jegyében alapított családot és vállalt mind aktívabb szerepet a különböző olasz kulturális és sportszervezetekben és kezdeményezésekben.⁷⁶ Példának okáért fenntartotta kapcsolatait és állítólagos tagságát az Andrea Ossoinack vezette fiumei Sirius szabadkőművesekkel, miközben belépett az Italia Nuova nevet viselő szabadkőműves páholyba is,⁷⁷ amelynek elnökévé (!) is megválasztották.⁷⁸ Ugyanakkor Bellasich a fasisztákkal szemben már erélytelennek bizonyult, ezért Zanella 1921. október 5-i kormányalakításának feltételeit már a Rómából kirendelt katonai parancsnoknak kellett megteremtenie.

A viszonylagos nyugalom csak Fiume 1924-es olasz annexiójával érkezett el,⁷⁹ és úgy tűnik, Bellasich ebben az új rendszerben is a helyi elitkörök mérvadó személyiségének számított. Ezt már az is mutatja, hogy 1924. április 27-én őt érte a megtiszteltetés, hogy az 1918. október 30-ai proklamációt az ünneplő tömeg előtt felolvassa. Bellasich élete a II. világháború végével és Fiume jugoszláv megszállásával vett tragikus fordulatot: 1945-ben a bevonuló partizánok öccsét, Riccardót kollaborálásért vagyonefelkobzással és öt év fegyházzal büntették,⁸⁰ mire ő Firenzébe, majd Salóba menekült. 1946. szeptember 25-én itt is hunyt el, így Fiume Jugoszláviához csatolását már nem élte meg.⁸¹

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és Olaszországhoz csatolása közti hatalmi átmenet Fiumében meglehetősen összetett, több szakaszból álló és ellentmondásokkal teli folyamatként zajlott le. A birodalmi

⁷³ Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass. II. 1922–1923*. Budapest, Apolló, 1923. 1474.

⁷⁴ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 17. (1941–1942), 3–4. 185.

⁷⁵ MNL OL K 116. 2. cs. 514./1940. 169. és 172. lap.

⁷⁶ *Guido Generale di Fiume, 1925*. Fiume, (k. n.), 1925.

⁷⁷ Ljubinka Toševa Karpowicz: *D'Annunzio u Rijeci. Mitovi, politika i uloga masonerije*. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 2007. 247.

⁷⁸ Karpowicz (2017): i. m. 210–215.

⁷⁹ Klinger (2011): i. m. 252–260.; Samani (1975): i. m. 36–37.

⁸⁰ Amleto Ballarini – Mihael Sobolevski (szerk.): *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939–1947)*. Roma, Direzione generale per gli archivi, 2002. 224.

⁸¹ Samani (1975): i. m. 38–40.

keretek fellazulásával és a magyar államhatalom fokozatos kiszorulásával a kikötőváros nemcsak egyszerően gazdát cserélt, hanem – például némileg Kassához hasonlóan⁸² – a bizonytalan államjogi helyzet miatt a hirtelen kialakult vákuum azt is lehetővé tette, hogy a régi és az újabb struktúrák hosszabb ideig párhuzamosan működhessenek. Így a látványos felszíni változások ellenére a főbb társadalmi, politikai, intézményi kontinuitás pedig csak lépésről lépésre szakadt meg. Ez alatt az időszak alatt Fiumében öt hatalomváltás ment végbe, és három tiszavirág-életű államalakulat is született.

Ezek közül a Carnarói Olasz Kormányzóság⁸³ és a Fiumei Szabadállam hivatalos névvel, kormányval, programmal, szimbólumokkal, nemzetközi elismertséggel rendelkezett, és a hosszú távú fennmaradás szándékával, tudatos intézkedések hatására jött létre. Ezzel szemben az időben első kísérlet, a FONT regnálása alatt elnevezés nélkül, egyfajta amorf, megfoghatatlan társadalmi és politikai képződményként, csupán „kényszerből” és kizárólag „ideiglenes jelleggel” volt hajlandó az állammá válás útjára lépni. A sors fintoraként éppen ez a különös formáció rendelkezett az önálló államisághoz nélkülözhetetlen legtöbb eszközzel, fennállásának időtartamát tekintve pedig ez bizonyult a legéletképesebbnek. Ez a megállapítás még akkor is megállja a helyét, ha Fiume kereskedelmi és gazdasági élete ebben az időben roppant nagy károkat szenvedett, és lakossága nemritkán éhezett. Míg D’Annunzio kormányzósága 112, a Zanella elnöksége alatti Fiumei Szabadállam pedig csak 149 napot élt meg, addig az „első FONT” 1918. november 23-i hatalomra kerülése és 1919. október 16-i feloszlata között 327 nap telt el, a második FONT 1919. október 26-i megválasztása és D’Annunzio Régenységének kikiáltása közötti időszak pedig 318 napig tartott. A két FONT működési ideje – Ablonczy tipologizálásával összevetve – még külön-külön is rekordhosszúságúnak számít.⁸⁴ Vitathatatlan azonban, hogy a „második FONT” uralma már a Régenység felé tendáló, előkészítő szakasz jellegét is magán viselte.

Ez még akkor is igaz, hogy mindkét FONT legfőbb céljának 1920 tavaszán sem a feltétlen és teljes önállóságot, hanem kiváltságainak és autonómiájának megőrzése mellett a város Olaszországhoz való csatlakozását/olaszországi integrációját tekintette. A FONT ezen az alapálláson csak Nitti modus vivendijének elfogadásával változtatott. Ekkorra már kénytelen-kelletlen belátta, hogy az adott körülmények közt az unió megvalósítása nem lehetséges, és a kikötőváros társadalmának sürgősen békére, nyugalomra van szüksége. Az más kérdés, hogy a felkínált feltételek nem feleltek meg D’Annunzio elvárásainak, ami radikalizálódáshoz és további fordulatokhoz vezetett.

⁸² Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 59. (2017), 4. 569–590.

⁸³ A Carnarói Olasz Kormányzóságot egyetlen állam sem ismerte el.

⁸⁴ Ablonczy (2020): i. m. 146–147.

Mindebből kitűnik, hogy az olasz nacionalizmus és annexió diadala Fiumében nem volt determinált. Mi több, már a világháború végétől számos egyéb alternatíva létezett a kikötőváros sorsát illetően – helyi és nemzetközi szinten egyaránt. Ilyennek számítottak a szocialisták programjai, a független/szabad államiságot kilátásba helyező tervezetek, és a tény, hogy még az annexiós program támogatói között is komoly nézetkülönbségek merültek fel Fiume elvárt vagy remélt integrációs fokát illetően. Tehát ahhoz, hogy végül a nacionalista paradigma kerüljön előtérbe, Benito Mussolini és a fasizmus hatalomra jutása, valamint az olasz külpolitikai koncepciók teljes megváltozása kellett.

Végül Bellasich karrierívéből jól kirajzolódik, hogy akárcsak máshol, Fiumében is nagy szerep jutott a helyi elitesoportosulások alkalmazkodási képességének és reakciónak az impériumváltások lebonyolításában, illetve az egykori corpus separatum „cittá italianissimá”-vá alakításában. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása előtti uralmi elit viszonylag sikeresen alkalmazkodott az újabb kihívásokhoz, és akár évtizedekre is át tudta menteni pozícióját. Ezt a kontinuitást jelzi a magyar közigazgatás alatti Fiume irányításában részt vevő csoportok és a későbbi államalakulatok vezetői közt kimutatható nagymértékű személyi egyezés is. Ehhez a pozícióörzéshez remek helyzetfelismerési képességre, nagyfokú leleményességre, szerteágazó kapcsolatrendszerekre, többretű identitásokra, a rendszerek közti átjárásokra, megfelelő nyelv- és szakismeretre, valamint gyors válaszkészségre volt szükség. A városatyák ezeket a kompetenciákat a Habsburg Birodalom fennállása alatt a számos kiváltságot élvező multietnikus kikötővárosban könnyedén megszerezhették. A Monarchia rendszerében végbement szocializációjuk, kivételes jogi státuszuk és elsajátított viselkedési mintázataik pedig mentalitásukat, problémamegoldási stratégiájukat és kitűzött céljaikat is meghatározták. Fiume autonóm helyzetének visszaállításáról sokan még az annexiót követően sem mondtak le.⁸⁵

Az idő előrehaladtával azonban ez az uralmi elit fokozatosan kicserélődött, és befolyása számottevően csökkent a helyi társadalom felett.⁸⁶ Ennek a devalválódási folyamatnak az okai a Fiume-kérdés elhúzódásában és az ezzel kapcsolatos nemzetközi konfliktusokban, valamint a fasizmus uralomra jutásában lelhetők fel. Jóllehet, az igazi elitváltást és a hatalmi átmenetek lezárultát a jugoszláv partizánok 1945. májusi bevonulása és Fiume Jugoszláviához kerülése hozta el.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa, 2020.
A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1908–1909. Budapest, (k. n.), 1909.
A Királyi Magyar Tudományetemen. Egyetemi beszédek, 1912–1913. tanév. Budapest, (k. n.), 1914.

⁸⁵ Reill (2020): i. m. 225–237.

⁸⁶ Jeličić (é. n.): i. m.

- Ballarini, Amleto – Mihael Sobolevski (szerk.): *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939–1947)*. Roma, Direzione generale per gli archivi, 2002.
- Eródi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnazium Értesítője, 1900–1901*. Fiume, Mohovich, 1901.
- Eródi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnazium Értesítője, 1902*. Fiume, Mohovich, 1902.
- Eródi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnazium Értesítője, 1903*. Fiume, Mohovich, 1903.
- Eródi Béla (szerk.): *A Fiumei M. Kir. Állami Főgymnazium Értesítője, 1904–1905*. Fiume, Mohovich, 1905.
- Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 17. (1941–1942), 3–4.
- Guido Generale di Fiume, 1925*. Fiume, (k. n.), 1925.
- Jeličić, Ivan: *The Political Elites in Fiume and its' Challengers, 1918–1924*. Kézirat. (é. n.)
- Jeličić, Ivan: „Are you Serious?” Or Why the Nation-State Was Not an Obvious Option after the Downfall of the Empire in Fiume/Rijeka. *Nepostrans*, 2019. február 13.
- Jeličić, Ivan: Repubblica con chi? Il movimento socialista fiumano e il giallo Sisa nel contesto post-اسبurgico fiumano. *Qualestoria. Rivista di Storia Contemporanea*, 48. (2020), 2. 73–95.
- Juhász Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig*. Doktori disszertáció. Budapest, 2014.
- Juhász Balázs: *Trianon és az olasz diplomácia*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018.
- Karpowicz, Ljubinka Toševa: Biografia politica di un autonomista Ruggero Gotthardi. *Quaderni*, 7. (1984), 1. 40–64.
- Karpowicz, Ljubinka Toševa: Riccardo Zanella dall'armistizio (3–11–1918) al Trattato di Rapallo (12–11–1920) Appunti per una biografia. In *L'Autonomia fiumana (1896–1947) e la figura di Riccardo Zanella*. (Atti del Convegno, Trieste, 3 Novembre 1996.) Roma, Società di Studi Fiumani, 1997.
- Karpowicz, Ljubinka Toševa: *D'Annunzio u Rijeci. Mitovi, politika i uloga masonerije*. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 2007.
- Karpowicz, Ljubinka Toševa: *Freemasonry, Politics and Rijeka (1795–1944)*. Washington, D. C., Westphalia, 2017.
- Karpowicz, Ljubinka Toševa: The „State of Rijeka” of the Italian National Council (23 November 1918–12 September 1919). In Angela Ilic – Florian Kühner-Wielach – Irena Samide – Tanja Žigon (szerk.): *Blick ins Ungewisse: Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019.
- Klinger, William: *Negotiating the Nation: Fiume – From Autonomism to State Making (1848–1924)*. Doktori disszertáció. Florence, 2007.
- Klinger, William: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924)*. (Fonti di studia per la Storia Patria della Venezia Giulia. Serie Prima: Fonti Vol. XIII/2011.) Trieste, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2011.
- Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass. II. 1922–1923*. Budapest, Apolló, 1923.
- Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. Budapest, Akadémiai, 2007.
- Ordasi Ágnes: *Modellváltások a fiumei kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában – Centralizációs stratégiák Fiumében*. Segédlet a fiumei kormányzóság repertóriumához. Kaposvár, MNL Somogy Megyei Levéltár, 2018.
- Ordasi Ágnes (szerk.): *Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019a.

- Ordasi Ágnes: Hazaszeretetből jeles? A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben. *Pro Minoritate*, 23. (2019b), 2. 52–92.
- Ordasi Ágnes: Térfoglalás. A fiumei (?) Delta megszerzésének stratégiái. *Urbs*, 14. (2020). 47–68.
- Patafa, Daniel: Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918. – siječanj 1924.). *Časopis za Suvremenu Povijest*, 38. (2006), 1.
- Proclama. Il Consiglio nazionale italiano di Fiume. In Danilo Massagrande (szerk.): *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920*. Roma, Archivio Museo Storica di Fiume, 2014.
- Prodam, Attilio: *Gli Argonauti del Carnaro nel XX annuale dell'impresa*. Milano, Edizioni Argonauti del Carnaro, 1938.
- Reill, Dominique Kirchner: *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Belknap, 2020.
- Samani, Salvatore: *Dizionario biografico Fiumano*. Dolo–Venezia, Istituto Tipografico Editoriale, 1975.
- Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 59. (2017), 4. 569–590.
- Stelli, Giovanni: *Storia di Fiume*. Pordedone, Biblioteca dell'immagine, 2017.
- Takács Péter: Az állam fogalma. In Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*. Győr, Széchenyi István Egyetem, 2014.
- Wolff, Larry: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford, Stanford University Press, 2020.

Levéltári források

- DARJU 5. 994. eln./1914. I. Betétív a 994. eln. 1914. F. Korm. sz-hoz.
- DARJU 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 1460. eln./1918.
- MNL OL K 116. 2. cs. 514./1940.
- MNL OL Z 848 Mauthner Ödön Magtermelő és Magkereskedelmi Rt. iratai.

Hírlapok

- Beszélgetés Fiume utolsó magyar országgyűlési képviselőjével. *Világ*, 1925. október 1.
- Fiume teljhatalmú polgármestere a fiumei kérdésről. *Pesti Hírlap*, 1921. május 13.
- Il dott. Vio nominato sindaco. *Il Giornale*, 1918. október. 30.
- Egy hétig az elszakadt Fiumében. *Az Est*, 1918. november 8.
- Megalakult a fiumei ideiglenes kormány. *Kis Újság*, 1921. január 20.
- Fiume új szindákója Fiume jövőjéről. *Az Est*, 1921. február 17.
- Fiumében maradnak a magyar iskolák. *Ellenzék*, 1924. május 23.

The Case of a Small City Council with the Large International Confusion

This paper sheds light on the political and social situation and the transfer of power in Fiume after World War I. Specifically, the paper aims to fulfil two tasks. First, it identifies the fundamental features of statehood in the period between the collapse

of the Austro–Hungarian Monarchy and the declaration of the Italian Regency of Carnaro. Second, it assesses whether the Italian National Council of Fiume fulfilled these requirements. This study also reconstructs the main aims of local elite groups, how they imagined the future of Fiume, and the strategies they chose in order to adapt to the altered international circumstances. The paper addresses these questions through sources related to the career of a local alderman, Salvatore Bellasich.

A muraszombati Szapáry-kastély a 19. század végén

Forrás: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei

Göncz László

„Kalandor vállalkozás” a Mura mentén

A Mura Köztársaság

Bevezető

A történelmi Vas és Zala vármegyék szlovénok lakta területén 1919. május 29-én létrejött, mindössze néhány napig létező Mura Köztársaság¹ az I. világháború utáni kaotikus időszak úgynevezett kérészállamainak abba a csoportjába sorolható, amelyekre a „kalandor” jelző találó megjelölés. Az egyik, később idézendő beszámoló szerint Belatinc környékén a „köztársaságot” már a kikiáltása után „kalandor vállalkozásként” emlegették. A Tkálecz Vilmos nevéhez fűződő „állam” kialakulása nem függött össze az 1918 végén megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyságon belüli délszláv egyesüléssel, sem az általános szlovén nemzeti törekvésekkel, sőt a Károlyi Mihály nevével fémjelzett időszakban tervezett, szlovén nemzeti alapú önkormányzatok sorába sem illeszthető be. Az utóbbiakhoz ugyan volt annyi köze, hogy az „autonómiafolyamatnak” Tkálecz Vilmos is a részese volt, így a későbbi „államalapítási” motiváció tekintetében az lehetett rá némi hatással. Az Obál Béla kormánybiztos (később népbiztos) törekvései alapján „felsorakozó”, szlovén nemzeti alapú önkormányzati kísérletek közé azonban a Mura Köztársaság közvetlenül nem sorolható be. A Nyugat-Magyarországról, részben a Muravidékről származó, a Tanácsköztársaság idején kommunellenes tevékenységüket főképpen osztrák területen kifejtők csoportjával azonban Tkálecz együttműködött, és azok (nagy számban arisztokraták) hatottak is a döntésére.²

A politikai szempontból bizonytalan időszakban a történelmi kényszerhelyzet és a személyes hatalomvágy kiváltotta döntés kalandor voltát bizonyítja, hogy a Mura

¹ Magyar nyelvi környezetben gyakrabban „Vend Köztársaság” néven emlegették, szlovén nyelvtérületen azonban a „Mura Köztársaság” megnevezés az ismertebb. E tanulmányban, a szövegidézetek kivételével (ahol a korabeli forrásokban vagy irodalomban előforduló név szerepel), a „Mura Köztársaság” nevet használjuk.

² Pokrajinski arhiv Maribor (a továbbiakban: PAM). Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem” (a továbbiakban: SI_PAM/1692. TE 3.). Vincenc Šeruga 1924. május 1-ei visszaemlékezése. 107/1. 1–23.

Köztársaságnak a „kikiáltási deklarációban” említett divatos fogalmakon túl (köztársaság, önrendelkezés, nemzetközi szociális demokrácia stb.) nem voltak alkotmánytézisei, operatív működési koncepciója, továbbá politikai, gazdasági stb. stratégiái sem. Tekintettel arra, hogy az eseményre a Tanácsköztársaság idején került sor, az sem volt egyértelmű, hogy az addig népbiztoshelyettesként tevékenykedő Tkálecz – a megnevezésben szereplő „köztársaság” fogalomtól függetlenül – ellenforradalmi jellegű képződményt vagy szocialista típusú köztársaságot kívánt-e alakítani. Ez annak ellenére igaz, hogy a szlovénok lakta vidéken találkoztak a gróf Szapáry László köréhez fűződő, fentebb említett ellenforradalmi szervezkedés és Tkálecz hatalmi vágyai; a népbiztoshelyettes ugyanis az említett mozgalom külföldre szökött vezetői részben a „csempészetbe való bevonás, korrumpálás útján” nyerték meg, miután ő „az összeesküvő bűnszövetkezet monopóliumává tette a csempészetet”.³

Az említett dilemmák feloldását csak tovább bonyolították a későbbi, különböző ideológiai és nemzeti alapú, valamint egyéb kihívásoknak megfelelni kívánó elemzők álláspontjai. Az egypártrendszer idején Szlovéniában főképp a muravidéki szlovénok körében emlegették szívesen a Mura Köztársaságot a „szocialista társadalom építésének fontos tényezőjeként”.⁴ Az említett korszak magyarországi szakirodalmá viszont elsősorban ellenforradalmi lázadásként tekintett az eseményre.⁵ A Mura Köztársaság alapítójával, valamint „életműve” jellegével összefüggő kérdések megválaszolása azért sem könnyű, mert Tkálecz Vilmos az I. világháború előtt, majd utána, az 1920-as és 1930-as években kántortanítóként tevékenykedett, ezért nehezen feltételezhető, hogy közben néhány hónapig forradalmár és meggyőződéses kommunista lett volna. Mindez okot ad arra, hogy az 1919. május 29-én Muraszombatban kikiáltott kérésállam létrehozásának éppen a „kalandor” jellegét hangsúlyozzuk.

A rövid életű Mura Köztársaságnak lehetett a korabeli kérésállamok közül a saját földrajzi környezetében – objektíve – a leggyengébb alapja. Tkálecz Vilmost nagyrészt személyes motívumok és okok vezették döntésénél, magát az államalapítás kísérletét és annak földrajzi helyét azonban, amint utaltunk rá, több strukturális tényező befolyásolta. Megemlíthető a Károlyi-korszakban ígért szlovén vármegye, majd autonómia, valamint az ebből eredő közigazgatási bizonytalanság, az erősödő szlovén nemzeti tudat és az Ausztriában működő ellenforradalmi arisztokraták szerepe, továbbá a távolság Budapesttől, ami a központ ellenőrzését gyengítette, a csempészetet azonban – a helyi erőforrások felhalmozásának illúzióját keltve – fontos gazdasági tényezővé tette. A vállalkozó szellemű Tkálecz az említett folyamatoknak,

³ Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, Akadémiai, 1964. 234–240.

⁴ Julij Titl: *Murska republika 1919*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1970. 77.

⁵ Kovács Lajos: Ellenforradalmi mozgalmak a Tanácsköztársaság alatt Zala megyében. In Balázs Béla – Kovács Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből*. Zalaegerszeg, MSZMP Zala Megyei Bizottsága, 1971. 307–332.; Kővágó (1964): i. m. 223–240.

jelenségeknek a részese, több esetben az irányítója volt, ami a rendkívül bizonytalan, turbulens időszakban befolyásolta váratlan döntését.

A Mura Köztársaság néhány napos létezése a tájegység állami hovatartozására vonatkozó döntést közvetlenül nem befolyásolta, közvetett hatása azonban mégsem elhanyagolható. Akárcsak a Magyar Tanácsköztársaság létrejötte, óriási ellenszenvet váltott ki az antanthatalmaktól és a békekonzferencián, a Mura mente hovatartozása eldöntésénél az úgynevezett bolsevik időszakot, és annak keretében a Tkálec nevéhez kapcsolható kérészállamot is a jugoszláv küldöttség felhasználta a vidék megszerzésére vonatkozó igény alátámasztására. Matija Slavič, a békekonzferencián közreműködő jugoszláv delegáció Muravidékért felelős szakértője, annak ellenére, hogy tisztában volt a Mura Köztársaság jellegével (sem szlovén nemzeti, sem egyéb szempontból nem tulajdonított annak különösebb jelentőséget), kifejtette, hogy a budapesti bolsevikközpont saját „terroristáit” küldte Tkálec csapatainak a leverésére.⁶ Mivel a Muravidékkel illetően 1919 áprilisától júliusáig fontos – formális és informális – tárgyalások és szakértői egyeztetések zajlottak Párizsban, a Mura Köztársaság vitatott, túlnyomórészt negatívnak minősített szerepe a szlovén közösség helyzetére bizonyára szerepelt a vitákon. Erre következtethetünk a jugoszláv szakértőcsoport másik, a Muravidék vonatkozásában is közreműködő szlovén tagja, Lambert Ehrlich visszaemlékezései alapján.⁷ A Tízek Tanácsa 1919. május 12-én nem támogatta a Muravidék délszláv királysághoz csatolását, utána azonban – nagy diplomáciai nyomás hatására – a javaslatot korábban úgyszintén nem támogató Területi Bizottság május 20-ai ülésén, precedens jelleggel, az álláspont megváltozott. Az új javaslatot a Legfelsőbb Tanács 1919. július 9-én jóváhagyta, majd augusztus 1-jén engedélyezte a délszláv csapatoknak a Muravidék megszállását, amire augusztus 12-én került sor.⁸

Tanulmányunkban a Mura Köztársaság létrejötte előzményeinek és körülményeinek ismertetésére, valamint a konkrét események és következményeik összegzésére, részbeni értékelésére teszünk kísérletet. Sajnos a korábban készült vélemények és visszaemlékezések között a „főszereplő” utólagos vallomását nem találjuk meg, mivel az események utáni harminc esztendőben (annyit élt még Tkálec Vilmos) – jelen ismereteink szerint – nyilvánosan nem nyilatkozott 1918–1919-es szerepvállalásáról.

⁶ Matija Slavič: *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1999. 42.

⁷ Lambert Ehrlich: *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*. In Metod Benedik (szerk.): *Acta Ecclesiastica Sloveniae 24*. Ljubljana, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze, 2002. 15–216. (A Muravidékre vonatkozó rész: 147–155.)

⁸ Slavič (1999): i. m. 213–218.

A Mura mente 1918 őszétől 1919 májusáig és Tkálecz Vilmos előélete

A Mura mente magyarországi részén élő szlovén közösség lélekszáma az I. világháború végén mintegy 80 000 fő volt,⁹ akik a Vas megyei részen a Muraszombati és a Szentgotthárdi járásokban, Zala megyében pedig az Alsólendvai járásban és – annak kettéválasztása után – az újonnan létrehozott Belatinci járásban éltek. A szlovénok lakta területet magyar nyelvi környezetben általában Vendvidéknek, szlovénul Slovenska krajínának nevezték. A tájegység legfontosabb települése Muraszombat mezőváros volt, a zalai részen pedig Belatinc említhető. A Vendvidéken csupán néhány százalék volt a magyar lakosság aránya (általában hivatalnokok és tanítók), csak Muraszombat városban közelítette meg arányuk a 25-30%-ot. Vallási megoszlás szerint a lakosság közel 70%-a római katolikus volt, a többi evangélikus és körülbelül 1% izraelita. A párizsi békekonferencia döntése alapján létrejött és 1919 augusztusától ténylegesen is az Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt Muravidék, amely 1991 óta az önálló Szlovén Köztársaság része, nem azonos a Vendvidékkel. E tájegységhez – az eddig említett szlovénok lakta terület mellett (kivéve a Magyarországon maradt Rába-vidéki településeket Szentgotthárd környékén) – a trianoni határ menti sáv mintegy 30 magyar többségű települése is hozzátartozik az Őrségtől a Lendva-vidékig, beleértve Alsólendva várost is. Ezen a részen az I. világháború után közel 20 000 magyar élt.¹⁰

A magyarországi szlovénok¹¹ körében 1918 őszén gyenge volt a délszláv szimpatia; leginkább néhány, Klekl Jožef nyugalmazott cserencsói plébános körül csoportosuló római katolikus pap, valamint a frontokról hazatérő fiatalok egy része rokonszenvezett vele. „Intézményes” támogatást a stájer oldalról kaptak, a maribori szlovén nemzeti tanács ugyanis a magyarországi szlovénok iránt is felelősséget vállalt.¹² A szlovén nemzettudat közvetlenül a Mura folyó mentén, a Belatinc környékén élő lakosság körében volt a legerősebb, ehhez pedig 1918 végétől az újonnan alakult délszláv állam iránti vonzódás is társult. Ellensúlyozásául egyesek, többek között a Vendvidéki Magyar Kulturális Egyesület vezetői, az úgynevezett vend teóriát erőltették, egy téves, könnyen cáfolható „elmélet”, amely tiltakozást váltott ki az öntudatosabb szlovénokból. Az úgynevezett vend elméletnek az volt a lényege, hogy a Mura mentén élő vendek nem szlovénok, hanem más népek leszármazottjai, akiknek csupán a nyelve mutat hasonlóságot a szlávval.¹³ A tájegység hangulatát

⁹ Miroslav Kokolj: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1984. 111–116.

¹⁰ Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001. 8–10.

¹¹ Magyar nyelvi kontextusban általában vendeknek nevezték a szlovénokat, aminek az I. világháború előtt nem volt pejoratív hangzása. Ők a saját nyelvükön „szlovénoknak” nevezték magukat (több változatot ismerünk: slovinci, sloveni, szloveni stb.).

¹² Slavič (1999): i. m. 246–248.

¹³ Göncz (2001): i. m. 11–13., 103–108.

1918 végén a stájer és a horvát oldalról fenyegető katonai betörés veszélye is fokozta, nem alaptalanul.

Jászi Oszkár támogatásával a magyarországi szlovénok Obál Béla¹⁴ személyében 1918. december 11-én kormánybiztost kaptak, akinek a legfontosabb feladata a Mura menti határvédelem megszervezése és egy szlovén nemzeti alapú önkormányzati egység létrehozása volt. Obál 1918 decemberében a Mura (Vend) megye megalapítását szorgalmazta, amelynek területe Zala és Vas vármegyék szlovénok lakta településeit foglalta volna magába, Muraszombat központtal. A tervet a kormány támogatta, Klekl azonban ellentmondásosan viszonyult hozzá, és „taktikázott” a gyorsan változó politikai légkörben. Az elképzelésből végül nem lett semmi.¹⁵ 1919 januárjában különféle szlovén autonómiatervek láttak napvilágot, amelyek közül a legigényesebbet Klekl és néhány paptársa készítette (területe magyarok lakta településekre is kiterjedt). A Párizsban zajló békekonzferencia hatására azonban Klekl és társai már inkább a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatlakozásban reménykedtek.¹⁶ Klekl ugyan erről később ellentmondásosan nyilatkozott, de törekvése a muravidéki szlovénok egyesítésére az „ausztriai” szlovénokkal megkérdőjelezhetetlen.¹⁷ Berinkey Dénes miniszterelnök meghívására 1919. február 12-én Budapesten egyeztettek a szlovén autonómiatervekről, miután – kompromisszumként – Obál Béla új javaslatot készített, amely felkarolta Klekl tervének számos elemét. Obál elképzelése szerint szlovén területi autonómia jött volna létre a két érintett vármegye szlovénok lakta részén, regionális szlovén parlamenttel, Muraszombatban székelő kormányzóval és miniszterrel a magyar kormányban. A magyar kormánynak a javaslat támogatására vonatkozó ígéretét azonban a budapesti politikai fordulat – a Tanácsköztársaság kikiáltása – megakadályozta.¹⁸ Az alsólendvai járás szlovénok lakta részéből közvetlenül a Tanácsköztársaság létrejötte előtt megalakult a Belatinci járás, amelyhez kizárólag szlovén körjegyzőségek tartoztak.¹⁹

¹⁴ Obál Béla (1882–1951) muravidéki szlovén származású politikus, teológianár, újságíró. A Károlyi-érában, 1918. december 12-én a szlovénok kormánybiztosának nevezték ki, majd néhány héttel később ő lett Vas megye főispánja. A Tanácsköztársaság létrejötte után Vas megye népbiztosa és a megyei direktórium tagja volt, azonban aktív tevékenysége rövid ideig tartott, mivel Budapesten egyetemi tanári állást kapott. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába emigrált, a későbbiek során túlnyomórészt Bécsben élt és dolgozott.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter (a továbbiakban: K 40). 1918 – XII. tétel. 637.

¹⁶ PAM. Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem”. Janez Edšid 1927. február 3-ai visszaemlékezése. SI_PAM/1692. TE 3. 105/1.

¹⁷ PAM. Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem”. Klekl 1924. február 15-ei levele Maister tábornoknak SI_PAM/1692. TE 3. 116/1; Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VaML). Klekl József iratai. XIV. 10.

¹⁸ MNL OL Miniszterelnöki iratok (a továbbiakban: K 26). 1919 – XXII. 1429.

¹⁹ MNL Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: ZML). Zalaegerszeg város polgármesterének iratai (a továbbiakban: V. 1607c). Közigazgatási iratok 1919. 77. doboz. 2869.

A Tanácsköztársaság idején két fontos esemény történt a Muravidék területén. Az első az „alsólendvai ellenforradalom” volt 1919. április 21-én, húsvéthétfőn, amelynek keretében – zalaegerszegi szervezők kezdeményezésére és közreműködésével, valamint a városban állomásozó határvédelmi alakulatok támogatásával – a kommunista hatalmat ellenzők felláztak az úgynevezett tanácsuralom ellen, és néhány órára átvették a hatalmat.²⁰ A másik, időrendben későbbi esemény pedig a Mura Köztársaság megalakítása volt, Tkálecz Vilmos főszereplésével.

Tkálecz Vilmos 1894. január 8-án született Bántornyan, Tkálecz István szlovén származású korcsmáros és a német származású Hochhoffer Mária házasságából. Az anyakönyvből az is kiderül, hogy 1917. július 4-én Cserencsócon házasságot kötött Preiszler Anna Margaréta tanítónővel, aki úgyszintén német származású volt.²¹ Tkálecz Vilmos a csáktornyai tanítóképzőben szerzett képesítést, utána, 1912-től 1914-ig Cserencsócon tanítóként tevékenykedett, valamint a helybeli templomban orgonált. Az I. világháború kitörése után önkéntesként bevonult a hadseregbe,²² és a 20. honvéd gyalogezredben szolgált. A harcokban többször megsebesült, a bal karján annyira súlyosan, hogy béna maradt. A kitüntetések mellett helytállása elismerésül főhadnaggyá léptették elő. Orosz fogságba került, ahonnan bonyodalmas körülmények közepette tért haza. Mindezek után 1917-ben leszerelt, és tartalékos státust kapott. A cserencsói iskola részéről 1918-ban ismét felkérték tanárnak, de ő azt nem vállalta, a leleményes fiatalembert akkor már alighanem jobban érdekelte az egyre feszültebb társadalmi és politikai helyzet. Ennek ellenére – érdekességként – megemlítjük, hogy politikai pályája csúcán, 1919 májusában a közoktatásügyi népbiztos Tkálecz Vilmos „cserföldi tanítót” a muraszombati állami elemi iskolához helyezte.²³

Az őszirózsás forradalom idején főhadnagyként Tkálecz a muraszombati nemzetőrségnek volt a határvédelemért felelős parancsnoka. Ebben a funkciójában 1918. november elején erőlesen fellépett a Muraközben és a Muravidéken is garázdálkodó, „zöld káderként” emlegetett csoportok ellen. A lázadások felszámolására kihirdetett statárium idején egyesek véleménye szerint több kivégzés fűződött a nevéhez,²⁴ de egy-két esettől eltekintve, ahol a visszaemlékezők konkrét személyek kivégzését említették, a hivatalos megyei és egyéb forrásokban Tkálecz közvetlen felelősségére nincs utalás. Amikor 1918 karácsonya után egy túlnyomórészt horvátokból álló délszláv katonai alakulat a saját szakállára néhány napra megszállta a Mura mente nagyobb településeit, azok kiűzésénél, a hadműveletre kiküldött magyar katonai egységek mellett, Tkálecz legénysége is közreműködött.²⁵

²⁰ Göncz László: Az alsólendvai ellenforradalom. *Lindua*, 12. (2018), 20. 19–26.

²¹ Nadškofjski arhiv Maribor (Maribori Érseki Levéltár). Župnija Turnišče. RMK. 1893–1903. 25.

²² Miroslav Kokolj – Bela Horvat: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1977. 428–429.

²³ Tanügyi hírek. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. május 18. 4.

²⁴ Ivan Jerič: *Moji spomini*. Murska Sobota, Zavod sv. Miklavža, 2000. 42–44.

²⁵ Kővágó (1964): i. m. 141.

Tkálec Vilmos volt a vezetője a magyar kormány által 1918 decemberében Muraszombat székhellyel létrehozott szlovén kormánybiztosságon belül megszervezett határvédelmi osztálynak. Befolyása azt követően folyamatosan nőtt. Ő lett Obál Béla kormánybiztos mögött a kormánybiztosság második legbefolyásosabb embere. Miután Obált főispánná is kinevezték, és nem tudott Muraszombatban tartózkodni, Tkálec szerepköre tovább bővült, hiszen a határvédelem terén adódó feladatok mellett (amelyeket elsősorban a Zalaegerszegen székelő főparancsnokság irányított) más teendők is reá hárultak. 1919 elején, a Berinkei-kormány időszakában zajló szlovén autonómia-tervezetek előkészítésében úgyszintén aktív volt.

A Tanácsköztársaság létrejötte után Tkálec Vilmos az úgynevezett vendvidéki népbiztosság népbiztoshelyettese és a direktórium tagja lett, megyei szinten pedig a szlovén ügyek politikai megbízottjaként tartották számon. Aligha túlzás Tkálec vonatkozásában azt állítani, hogy a Mura mente szlovénok lakta vidékén 1919 márciusától június elejéig teljhatalomra tett szert.²⁶ Vezetői szerepével azonban rosszul sáfárkodott: több önkényes döntést hozott és szabálysértést követett el, valamint – haszonszerzésből – a határ menti csempészet egyik főszervezőjévé vált. Így vált a felelősségre vonás és a büntetés előli kitérés kísérletnek eleve bukásra ítélt következményévé a Mura Köztársaság kalandor jellegű kikiáltása 1919. május 29-én. A mindössze néhány napig tengődő „köztársaságnak” Tkálec Vilmos volt a köztársasági elnöke.

A „vendvidéki” népbiztosság létrejötte

A Tanácsköztársaság létrejötte után a Mura mente szlovénok lakta részén továbbra is megmaradt Obál Béla, az addigi Vas megyei kormánybiztos-főispán vezetői szerepe. A szombathelyi vármegyeháza udvarán 1919. március 23-án tartott népgyűlésen bejelentették, hogy a vármegye direktóriumának Obál Béla kormánybiztos, Kovács József szociáldemokrata párttitkár, Hencz Kálmán, a Szociáldemokrata Párt szombathelyi szervezetének az elnöke és Tárnok Gyula főhadnagy, a vörös katonatanács elnöke lettek a tagjai.²⁷ Az említett népgyűlésen, amely más forrás szerint már 1919. március 21-én este 9 órakor megtörtént, Obál Béla, a népbiztosok tanácsának táviratban közölt határozata értelmében, lemondott főispáni és kormánybiztosi tisztségéről, miután a munkás-, katona- és paraszttanács közfelkiáltással a megye népbiztosává nevezte ki.²⁸ Emellett ő lett a politikai és nemzetiségi ügyek osztályának a vezetője is.²⁹ Mivel a járásokban népbiztoshelyetteseket neveztek ki,

²⁶ Slavič (1999): i. m. 40–42.

²⁷ MNL Vas Megyei Levéltára (a továbbiakban: VaML). Vas vármegye Direktóriumának Általános iratok 1919. 1–800 (a továbbiakban: XVI-1 b/1). 94–95.

²⁸ Kővér István: *A Tanácsköztársaság Vas Vármegyében*. Szombathely, Magyar Nyugat, 2019. 9–12.

²⁹ Kővágó (1964): i. m. 217.

az úgynevezett „Vendvidéki járásban”, amely Zala megyéből a Belatinci járást, Vas megyéből pedig a Muraszombati és Szentgotthárdi járások szlovénok lakta részét foglalta magában, április elején Tkálecz Vilmost nevezték ki erre a tisztségre.³⁰ Tkáleczot emellett a megyei Forradalmi Kormányzótanács Obál Béla vezette I. ügycsoportja keretében a szlovén ügyek előadójaként, valamint a muraszombati járási direktórium vezetőjeként is emlegették.³¹

A *Muraszombat és Vidéke* című járási hetilap³² 1919. március 30-ai számában a szlovénok lakta területre vonatkozó döntésekről kiáltványban tájékoztatták az érintett lakosságot. A közleményben, amelynek aláíróiként Tkálecz népbiztoshelyettes és a direktórium tagjai szerepeltek, egyebek mellett ismertették, hogy a „központi munkástanács” határozata értelmében a szlovénok lakta terület és Muraszombat vonatkozásában a „vendvidéki munkástanács” átvette a teljes uralmat. A végrehajtó testületet a Csernovits Sándor, Füleký József és dr. Ritscher Samuból álló direktórium alkotta. A szöveg további részéből kiderül, hogy a munkástanács és a direktórium elrendelte a posta, a távíró, a telefon és a vasút lefoglalását, valamint gondoskodott a közrend és a személybiztonság fenntartásáról. Végül felhívták a szlovénok lakta vidék és Muraszombat lakosságát, hogy békésen fogadják a változásokat.³³ A Mura menti szlovén nyelvjárásban megjelenő *Novine* című hetilapot, amely megalakulásától kezdve idősebb Klekl Jožef nevéhez fűződött, a Tanácsköztársaság létrejötte után úgyszintén lefoglalta és átvette az új hatalom (a laptulajdonos és a kiadó Tkálecz Vilmos volt, a felelős szerkesztő pedig Pusztai József, korábbi mártonhelyi kántortanító). Ebben a hetilapban – szintén március 30-án – muravidéki szlovén nyelvjárásban jelent meg az előbb idézett kiáltvány.³⁴ Ugyanebben a lapszámban a Mura mentén élő szlovénokat külön is megszólították, és a direktórium nevében ismertették velük a politikai változás üzenetét, és együttműködésre biztatták őket.³⁵

Közigazgatási szempontból az újonnan létrehozott „vendvidéki igazgatóság” járási szintű vagy tágabb jellegű hatáskörének meghatározása hiányos volt, valamennyire a korábbi „vend kormánybiztosság” folytatásának tekinthető. Noha etnikai és néprajzi tájegységként korábban is létezett a Vendvidék, közigazgatási tekintetben addig nem funkcionált. Amikor 1918 decemberében Muraszombat központtal létrehozták a szlovén kormánybiztosságot, élén Obál Bélával, a kormánybiztos hatáskörének megjelölésénél „Vas- és Zala megye vendek lakta egész vidéke” szerepelt. A konkrét szerepkört és a tevékenység pontos meghatározását a Károlyi-időszakban a szlovénok lakta vidék tervezett közigazgatási egysége megszervezé-

³⁰ MNL VaML. XVI-1 b/1. 251.

³¹ Kövér (2019): i. m. 16.

³² A hetilapot a direktórium átvette, kiadója Füleký József, a testület egyik tagja volt.

³³ Kiáltvány a Vendvidék népéhez! *Muraszombat és Vidéke*, 1919. március 30. 1.

³⁴ Oglász k lüdsztni szlovenske okrogline! *Novine. Politicisen, družsbeni i piszmeni listt za vogrske Slovence*, 1919. március 30. 1.

³⁵ Vogrski Slovenci! *Novine*, 1919. március 30. 2.

sének keretében gondolták rendezni. A kormánybiztosság keretében létrehozták az osztályokat a határvédelem segítése, a népjóléti teendők koordinálása, a sajtó- és propagandaügyek ellátása, a gazdasági kérdések egyengetése stb. céljából (Tkálec Vilmos a határvédelmi osztálynak volt a vezetője), a legfontosabb feladatot azonban az úgynevezett elnöki osztálynak szánták, amelyen keresztül történt minden fontosabb intézkedés.³⁶ Mivel sem a szlovén alapú „Muramegye”, sem más, nemzeti alapú autonóm törekvések nem valósultak meg, a kormánybiztosság hatáskörproblémái megmaradtak. A Mura mente közigazgatási teendőin két, illetve három hagyományos járás (a muraszombati és az alsólendvai, valamint később az újonnan létrehozott belatinci) és két megye (Vas és Zala) osztozott, így hatásköri zavarok gyakran jelentkeztek. Obál kormánybiztos ennek ellenére jó együttműködésre törekedett a fősolgabírókkal és a községek vezetőivel, mivel azonban szaporodó teendői csak ritkán tették lehetővé a Muravidéken való tartózkodást, a hivatal munkavégzése nem volt mindig felhőtlen.

Tkálec Vilmosnak 1919. március 21-e után egyre jobban érdekében állt a szlovénok lakta terület önálló egységként elképzelt működése. Ez azonban – Kővágó László véleményével ellentétben – aligha azért történt, hogy „megvalósítsák a szlovénok lakta vidék autonómiáját”, hanem sokkal inkább az átlagos tisztségviselői szerepkörből előrelépni törekvő, 26 esztendőes fiatalember személyes érdekei és ambíciói szempontjából lehetett előnyös. Abban viszont Kővágónak bizonyára igaza volt, hogy Obál Béla népbiztos megyei funkciói és egyéb elfoglaltságai miatt a szlovénok lakta vidékkel keveset foglalkozott, Tkálec jelentősége és hatásköre ezért nőtt meg.³⁷ Ezt Obál még kormánybiztosként formálisan lehetővé is tette: 1919. február 19-én meghatalmazta Tkálec Vilmost (akkor a határvédelmi ügyosztály vezetőjét), hogy a nevében a kormánybiztosság hatáskörébe tartozó összes hivatalos és közérdekű ügynél teljhatalmú megbízottként eljárjon.³⁸ Julij Titl – a tárgyalat időszak szlovén elemzője az egypártrendszer időszakában – még egy lépéssel továbbment a „szlovén direktórium” hatáskörének értelmezésénél – ő Obál autonómiatervének a megtestesülését fedezte fel benne (a népbiztos arra vonatkozó konkrét utasítását sem zárta ki).³⁹ Erről azonban szó sem volt, és már Kővágó is megállapította, hogy egyrészt a direktórium tagjai közül a szociáldemokrata Csernovits és Ritscher néhány héttel korábban határozottan elleneztek minden szlovén autonómiajavaslatot, másrészt Tkálec Vilmost „önző, karrierista érdeke, és nem a szlovénok érdekeinek védelme vezette, amikor Obál híveként részt vett Budapesten a február 12-ei úgynevezett autonómia-tárgyaláson”.⁴⁰

³⁶ A jövő feladatai. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. január 19. 1–2.

³⁷ Kővágó (1964): i. m. 215–216.

³⁸ MNL OL Miniszterelnökségi levéltár Miniszterelnökség. Magyarországon élő nemzetek örendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter (K 40). sz. n. (vegyes iratok)/1919–XII. 7.

³⁹ Titl (1970): i. m. 19–20.

⁴⁰ Kővágó (1964): i. m. 216–217.

A Tanácsköztársaság létrejötte utáni hetekben a „vendvidéki kormánybiztosság” mint új szervezeti forma a térségben gyakran okozott félreértést, kompetenciazavart és konfliktust. Miután az úgynevezett vendvidéki direktórium megalakult, a testület március 29-ei ülése után értesítették a zalaegerszegi, szentgotthárdi és alsólendvai direktóriumokat, hogy „átvették a Vend-vidék kormányzatát”. Az említett ülés jegyzőkönyve szerint a szlovénok lakta vidéken az országos rendelet értelmében elkobozták a fegyvereket, és pénzügyi biztosokat rendeltek a muraszombati takarékpénztárhoz, a muraszombati Mezőgazdasági Bankhoz és a belatinci takarékpénztárhoz. Elrendelték a vidék autóinak elkobzását is, valamint megalakították a forradalmi törvényszéket. Rendelkeztek a paraszttanácsok megalakításáról, a lakásügyek rendezésére és a közlélelmzés biztosítására pedig bizottságokat alapítottak. A testületen belüli korai ellentétre utal, hogy Füleky József, aki a népbiztosi irodát vezette, bejelentette, hogy lemond direktóriumi tagságáról, „mivel kettőt nem tud ellátni”.⁴¹ Füleky helyett Tkálec Vilmos népbiztoshelyettes lett a direktórium tagja,⁴² április első felében pedig betegsége miatt Ritscher Samu is lemondott direktóriumi tagságáról.⁴³ Ezáltal Tkálec befolyása és politikai ereje tovább növekedett, és a hatásköréhez tartozó „pénzforgalom” is gyarapodott. Egyebek mellett Vasvármegye Direktóriumára 1919. április 13-án meghatalmazta Tkáleczet, hogy felveheti a muraszombati politikai bizottság részére kiutalt 100 000 koronát.⁴⁴

A tanácsállam időszakát a Mura mentén Matija Slavič, a párizsi békekonferencián tevékenykedő jugoszláv küldöttség Muravidékért felelős szakértője is értékelte. Szerinte a régió „máról holnapra úgy alakult át bolsevik közzé, hogy a rendszerről a lakosságnak fogalma sem volt”, majd megjegyezte, hogy az ottani lakosság az új ideológiát elutasította. Slavič úgy vélte, hogy néhány, az új rendszert támogató katonatanács megérkezett a Muravidékre, és Tkálec közreműködésével „létrehozták a bolsevik igazgatást”, a hivatalokban azonban valójában a régi szakkaderállomány maradt, akiknek „csupán a bolsevikok vörös jelvényét kellett viselni”. A helyi direktóriumok szerinte csak kevés helyen alakultak meg, hiszen a főszolgabírók, akiknek szervezni kellett volna e testületek létrejöttét, nem törődtek azzal. Feltehetően arra is akadt példa, hogy a helyi plébános segítette a direktórium „megszervezését”. Slavič a más tájegységekről érkező katonatanácsok tagjainak a szerepét értékelte nagyon durvának, akikhez a rendszerrel kevésbé rokonszenvező, a határvédelmet irányító magyar tiszteknek is alkalmazkodniuk kellett. Tkálec szerepéről megjegyezte, hogy amikor szorult helyzetbe került (miután Füleky József a felsőbb szerveknél feljelentette, hogy nem valósítja meg a tanácsrendeleteket), vissza kívánt vonulni, de mivel a körülötte lévő katonák és a lakosság bizonyos része, valamint az Ausztriában szervezkedő úgynevezett antibolsevik csoport támogatta, felbátorodott, és

⁴¹ MNL VaML. XVI-1 b/1 (1–800) sz. n.

⁴² Személyváltozások a direktóriumban. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. április 6. 4.

⁴³ Szobocski direktorium. *Novine*, 1919. április 13. 2.

⁴⁴ MNL VaML. XVI 1 b/2 (801-150) 519.

más tervet szőtt. Slavič „beszámolója” szerint, amelyben több tartalmi és időrendi pontatlanság is felfedezhető, Tkálecz akkortól a nemzeti hangulatra is rájátszott, ami a rendkívül feszült, illetve politikai, szociális és állami hovatarozás tekintetében bizonytalanságokkal teli időszakban nem volt nehéz, másrészt kapóra is jött neki.⁴⁵

Julij Titl véleményét, hogy a szlovénok lakta vidék esetében 1918 ősztől a Vas megyétől való függetlenülés folyamata érződött, „mivel elhanyagolták a tájegységet, és ellátását magának kellett többnyire csempészett áruval megoldani”, tanulmánya ideológiai elvárásainak a kontextusában kell értelmezni. Az egypártrendszer stabil fázisában, 1970-ben megjelent művében ugyanis a Mura Köztársaság létrejöttét elége egyoldalúan, egyrészt a kommunista eszmék felismerése és felülkerekedése következményeként értékelte, másrészt a folyamat keretében a résztvevők (beleértve a katonaságot is) szlovén nemzeti kötődésének a fontosságát hangsúlyozta. Tkálecz visszaélését a hatalmával, miszerint a népbiztoshelyettes törvényellenes módon zajló kereskedelmet folytatott az osztrák oldallal (főképpen a szarvasmarha és a búza eladását illetően), amiért Füleky és a vashidegkúti jegyző feljelentették, Titl azzal „igazolta”, hogy az által tudott úgynevezett kék pénzhez jutni, amelyet a szlovén vidék közellátására fordított. Ami az említett feljelentés után a vád kivizsgálására érkező budapesti detektívek Tkálecz részéről történő „elűzését” illeti, Titl azt azzal magyarázta, hogy a népbiztoshelyettes nem nagyon akart együttműködni a feletteseivel, mert az volt a véleménye, hogy a tájegységet érintő döntések az ő hatáskörébe tartoznak.⁴⁶

Részben Tkálecz Vilmos hatalomértelmezését is illusztrálja a tárgyalt időszakban Muraszombatban tevékenykedő Czifrák János ügyvéd és Sandy Béla jegyző – a Tanácsköztársaság időszakát véleményező, tendenciózus bírálatoktól és túlzott megbélyegzéstől sem mentes – írása. Ezt a „kommün” időszakának Vas megyei jellemzése céljából készítették. Szerintük Tkálecz, „bár meglehetősen prepotenciával élt, s despotikus hajlamai voltak, lassanként ráeszmélt arra, hogy ő tulajdonképpen azért cseppent ebbe a nagy hatalomba, hogy ezt a maga részére gyümölcsöztesse”. A szerzőpárosnak az volt a véleménye, hogy a magyar–osztrák, illetve magyar–jugoszláv határszélen zajló áruforgalom, amit szerintük főképpen Obál Béla kormánybiztos szorgalmazott, valójában a csempészetten alapult, és annak megvalósításában Tkálecz „különös tehetséget tanúsított”. A továbbiakban Tkálecz általuk elmarasztalt ténykedéséről a következőképpen írtak:

„Hú tengerészeivel és teherautójával vagonszámra csempészte át az árut a jugoszlávok által megszállott dél-stájerországi területekről. A busás nyereségen megosztott tengerészeivel és katonáival, nem feledkezvén meg természetesen arról, hogy őt, mint első személyt tete-mesen több illeti a haszonból. Gyarapodása szemmel látható volt. Szép lakásberendezést, zongorát szerzett be magának, feleségét minden burzsoá fogalmat megszégyenítő ruhatárral és fehérneművel szerelte föl.”⁴⁷

⁴⁵ Slavič (1999): i. m. 40–42.

⁴⁶ Titl (1970): i. m. 53–54.

⁴⁷ MNL VaML. Muraszombati Járási Főszolgabíró. b. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 423.). A bolsevizmus a muraszombati járásban. 946/1920.

A zalaegerszegi, alsólendvai és szentgotthárdi direktóriumok nem vettek tudomást a vendvidéki direktórium határozatáról, ezért gyakran párhuzamos intézkedésekre és helyi konfliktusokra került sor. Ilyen körülmények között Tkálecz a Vas megyei direktórium fennhatóságát sem ismerte el, sőt azt a vendvidéki direktórium 1919. április 3-ai ülésén határozatba is foglalták. A megyei direktórium részéről nem reagáltak Tkálecz rendelkezéseire, ami elége meglepő.⁴⁸ Azokban a napokban ő mindenáron érvényt akart szerezni „igazgatósága” teljes szlovénlakta területre érvényes kiterjesztésének. A Sajtóügyi Népbiztosság vidéki csoportjának április 9-ei ülésén Tkálecz Vilmos kifogásolta, hogy a hatáskörébe utalt Belatinci járás 28 szlovén községe még mindig Zala megyéhez tartozott. Azzal érvelt, hogy „a nép az egész vonalon és különösen az érdekeltebb Belatinci járásban türelmetlenül követeli az egész vendvidék politikai és közigazgatási egységét, és vármegye címen egy közigazgatási testbe való elválasztását”. Ezt azzal magyarázta, hogy az említett terület népessége „a Zala megyei hatóságok indolenciája miatt” jugoszláv érzelművé vált, és negatívan befolyásolhatja a magyarbarát szlovénokat.⁴⁹ Mindez arra utal, hogy a népbiztoshelyettes kevésbé támogatta a tényleges szlovén nemzeti alapú önkormányzat létrejöttét, a tájegység elszakadását Magyarországtól pedig főképpen nem, ami bizonyíték arra, hogy Tkálecz a „vendvidéki igazgatóság” intézménye révén leginkább saját vezető szerepe és hatásköre növeléséhez ragaszkodott. A szlovén közösség tényleges jogai és nemzeti megnyilvánulása különösebben aligha érdekelték, ezért a szlovén szempontból legtudatosabb közegben, Belatinc környékén jelentősebb népszerűsége nem volt. Pedig a Belatinci járáshoz tartozó 28 település népességének szlovén kötődése az „őszirózsás forradalmat” követő események után a korábnál intenzívebben erősödött. Erre utalt Bosnyák Lajos belatinci körjegyző 1919. március 31-ei levele a megyei direktóriumhoz, amelyben közölte, hogy „a forradalom kitörése óta a belatinczi körjegyzőség lakossága jugoszláv érzelmű lett, és Jugoszláviához akar csatlakozni”.⁵⁰

A szlovén népbiztosságra vonatkozó hatáskörvita tekintetében a Tanácsköztársaság időszakának első felében az volt a helyzet, hogy a muraszombati járás direktóriumának a tevékenysége nagyrészt azonos volt a „vendvidéki” direktórium működésével, a szentgotthárdi és az alsólendvai direktóriumok (és a többi járási terület) pedig alig vettek tudomást Tkáleczék ténykedéséről. A szlovénok lakta vidék politikai bizottsága csak a muraszombati járás területén működött, hol a „Vendvidéki Politikai Bizottság Muraszombat”, hol a „Muraszombati Járási Politikai Bizottság” pecsétet használva.⁵¹ A Tanácsköztársaság ellen irányuló mozgalmak esetében a Tkálecz irányította igazgatóság főképpen a muraszombati és a belatinci járásra fókuszált. Az úgynevezett alsólendvai ellenforradalom és hasonló kisebb, Zala me-

⁴⁸ Kővágó (1964): i. m. 217–218.

⁴⁹ Kővágó (1964): i. m. 218.

⁵⁰ MNL VaML. XVI-1 b/2. 239.

⁵¹ Kővágó (1964): i. m. 218–219.

gyében kiobbant események hatására a vendvidéki direktórium rendeletet bocsátott ki, amelyben hangsúlyozták, hogy a mozgalmakat „gyökerestül kiirtották”, és nem adnak több alkalmat hasonló merényletre. Annak érdekében, hogy a szlovénok lakta vidéken ellenforradalmi mozgalmakra ne kerüljön sor, a helyi polgárok közül huszonnégy túszt jelöltek ki, akikkel kapcsolatban megjegyezték, hogy „életükkel felelnek minden legcsekélyebb ellenforradalmi mozgolódásért”.⁵²

A *Novine* című hetilap 1919. április 20-ai, húsvéti számában a szocializmus értékeinek felismerésére, az „új, igazságos világrend” elfogadására buzdították a magyarországi szlovénokat. E cikk jellege ellenére Tkálecz aligha volt „vérbeli szocialista”, a 25 esztendő, világháborút megjárt és a nagy társadalmi nyomort tapasztaló fiatalembert azonban a tágabb térségben terjedő baloldali eszmék valamennyire megérinthették. Annál inkább hathattak rá, mert azok segítségével megvalósíthatónak vélhette egyéni ambícióit. A „húsvéti” *Novinében* a szlovén népbiztosság „intézményrendszerének” tisztségviselői névsorát is közzétették. A politikai, önkormányzati és személyi ügyek felelősei Tkálecz Vilmos, Füleky József és Győri Kálmán voltak.⁵³ Az idézett hetilap következő számában a szlovén közösségi önkormányzat szükségéről írtak, ami mellett azzal érveltek, hogy „a Mura menti szlovénok ne éljenek se Vas, se Zala vármegyében”.⁵⁴

Azt, hogy Obál Béla népbiztos 1919 márciusától mennyire foglalkozott a Mura mente és az ott élő szlovénok közösségével, csak részben lehet rekonstruálni. Az élelmiszer-biztosításnál és a határvédelem szervezésénél később is intézkedett. Bő két héttel a tanácsrendszer bevezetése után a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karán a „Reformáció kora” és „A magyar városok fejlődésének gazdaságtörténete” című kollégiumi tárgy oktatásával bízták meg.⁵⁵ Ezzel Vas megyei tartózkodásának ideje jelentősen csökkent, ami a népbiztosi funkció számos területén érződött. A stájer oldalról folyamatosan fenyegető jugoszláv katonai betörés miatt azonban a határvédelmet Obál tovább is kulcsfontosságúnak tekintette. Mivel az új hatalom a Vörös Hadsereg szervezésére nagy figyelmet fordított, Obál tartott attól, hogy a hadsereg-átalakítás a Mura menti régió határvédelmét gyengítheti. Hogy ezt megelőzze, azzal a kéréssel fordul március 28-án a hadügyi népbiztoshoz, hogy a Vörös Hadsereg fölállítására a demarkációs vonalon levő csapatokat ne érintse, mert az ellenkező esetben a Mura mente a legnagyobb veszélynek volna kitéve „az imperialista jugoszláv csapatok” támadása esetén.⁵⁶

⁵² A Vendvidéki Direktórium rendeletei. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. május 25. 2.

⁵³ Porocilo nasim szlovencom. Szlovenszka politicsna komiszarija v Szoboti. *Novine*, 1919. április 20. 1–2., 2.

⁵⁴ „Sztaroszlovenszka krajina”. *Novine*, 1919. április 27. 3.

⁵⁵ MNL Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára. Obál Béla iratai XIV. 66. Tanári működésével kapcsolatos iratok (9–14). 10/1.

⁵⁶ MNL VaML. XVI-1 b/1. 324–325.

A Mura Köztársaság kikiáltása

A 20. dandárhoz tartozó – Mura mente határvédelmét ellátó – katonai alakulatok átlagosnál erőteljesebb jobboldali beállítottságáról néhány, részrehajlástól nem mentes visszaemlékezés tanúskodik.⁵⁷ Ennek ellenére a katonák említett szemléletéhez, magatartásához nem fér kétség, ami részben azért alakulhatott így, mert 1919. április elejére már csak a 20. dandár II. zászlóalja maradt a térségben – az Adriánc–Bisztrice vonalon –, amely a többnyire helyi legényekből verbuválódott nemzetőrséget is magában foglalta. Főleg az utóbbiak körében, akik az átlagosnál vallásosabb szlovén ajkú közösségből kerültek ki, alig volt támogatottsága a kommunista eszmének. Amikor a Vörös Hadsereg 20. dandárhoz tartozó többi alakulatát a román frontra vezényelték, Obál Béla népbiztos korábban ismertetett kérése ellenére a II. zászlóalj is parancsot kapott az áthelyezésre, feladatait pedig a Vörös Őrség vette volna át. A zászlóalj vezetői azonban – vélhetően Tkáleczt utasítására, akinek az említett alakulattal jó kapcsolata volt – nem hajtották végre a parancsot, ezért ultimátumot kaptak, amely szerint az egység távozásának végső időpontja 1919. május 29. A felsőbb katonai vezetés tartott attól, hogy Tkáleczt „autonómia-terveinél” a zászlóalj a népbiztoshelyettes oldalára áll, ezért még erőteljesebben követelték az alakulat visszavonását a Mura mentéről.⁵⁸ A zalaegerszegi katonai parancsnokságon felfigyeltek a Tkáleczt és a II. zászlóalj közötti rokonszenvre, azonban – amint arra később bővebben utalunk – annál nem annyira a „nemzeti” összefüggések, mintsem a határ menti csempészettel való összefonódások aggasztották őket.⁵⁹ A jelenséget Obál Béla népbiztos is felismerte, miután Fülek József aprólékosan tájékoztatta a fejleményekről. Azt követően a népbiztos jelentett a helyzetről a hadügyi népbiztosságnak, mivel Fülek az április 25-e éjjeli, Tkáleczt Vilmos által összehívott és vezetett tanácskozásról azt közölte, hogy annak keretében határoztak a fegyveres ellenállásról a Mura mentén állomásozó katonaság felváltására kiküldött budapesti csapatokkal szemben. A jelentésben Fülek arról is felvilágosította Obált, hogy „az élelmiszer kicsempészés a legnagyobb arányokat ölti”, valamint beszámolt Tkáleczt néhány konkrét korrupt cselekedetéről. Hogy ezek ismeretében országos szinten miért nem intézkedtek erősebben, részben azzal magyarázható, az országos népbiztosok mégsem feltételezték azt Tkálecztől, hogy ténylegesen elszánja magát a szélsőséges döntésre. Másrészt nagyobb fajsúlyú teendőkkel voltak elfoglalva. Utólag, június 4-én, amikor a hadügyi népbiztosság politikai osztálya állást foglalt Tkáleczt csempésztevékenységéről és a Mura Köztársaság létrejöttéről, a fő okot

⁵⁷ A már idézett Czifrák–Sandy-féle beszámoló mellett aprólékosan utalt erre Nagy Károly *Az alsó-lendvai ellenforradalom* című, erőteljesen jobboldali beállítottságú, kommunellenes tendenciával írt könyvében. Nagy Károly: *Az alsó-lendvai ellenforradalom*. Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomda, 1925. 16–17.

⁵⁸ Titl (1970): i. m. 54–56.

⁵⁹ HL MTK 53/4-6. sz. mappa – Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1–5. (602/11 sz. hadművelet). 100.

a becstelen tevékenységbe keveredett népbiztoshelyettes kiűtkereső ámokfutásában találta meg.⁶⁰

Tkálec Vilmos 1919 májusában olyan helyzetbe került, hogy vakmerő, kalandor lépésre szánta el magát. Visszavonulásra már nem volt lehetősége, hiszen megindult ellene a nyomozás, feletteseivel és a katonai vezetőkkel pedig megromlott a kapcsolata. Talán a szökés jöhetett volna még számításba, ez esetben azonban le kellett volna mondania korrupt módon fölhalmozott vagyonáról. A népbiztosság területén szolgálatot teljesítő katonákkal, amint utaltunk rá, jó viszonyban volt, hiszen közösen bonyolították a határ menti „kereskedelmet”. Tkálec azonban még jobban próbált rájuk hatni, akárcsak a civil lakosságra, ezért több alkalommal felkereste őket, hogy minél nagyobb csoportot állítson maga mellé. Közölte velük, hogy olyan régió, illetve „köztársaság” megalapítását tervezi, amely a környező népekkel és országokkal (a jugoszlávokkal és a magyarokkal) jó viszonyt ápol, valamint megígérte nekik, hogy hűségükért a nagybirtok és az egyházi földek osztásánál jelentős földtulajdonra számíthatnak.⁶¹ Tkálec döntésénél az antanthatalmak Tanácsköztársaság iránt tanúsított ellenszenvé is közrejátszhatott. Nagyobb eséllyel reménykedhetett a környező országok (osztrákok, jugoszlávok) támogatásában, ha Budapesten ellenforradalomként értelmezik a szerepvállalását.

A Mura menti szlovénok „felszabadítására” 1919 májusában a stájer oldalon toborzott úgynevezett muravidéki légió is készült, tervüket azonban megghiúsította a Ljutomerbe (korábban: Luttenberg) érkező antanttiszték ellenkezése. Erre Józef Klekl nyugalmazott plébános is utalt visszaemlékezéseiben. Ezekről a tervekről Tkálecnek is lehetett információja, bár a „légió” részéről segítségre nem számíthatott, mivel annak a magyarországi oldalról származó vezetői szlovénellenes, a mindenkor magyar hatalmat kiszolgáló, valamint az 1918 novemberében a muraközi és a Lendva-vidéki „zöld káderek” rendbontásainak megtorlásában közreműködő ellenséget láttak benne. Közülük az egyik legismertebb, Ivan Jerič, aki már 1918 őszétől nyíltan támogatta a Muravidék délszláv államhoz csatolását, visszaemlékezéseiben megjegyezte, hogy a Tkálec jellemét ismerők számára nem hatott meglepetésként sem a törvénytelen kereskedelem bonyolítása, sem „államalapítása”, mert tisztában voltak vele, „hogyan nem tart ki hosszan a szocializmus mellett”. Jerič szerint a muravidéki szlovénokat a Mura Köztársaság különösebben nem érdekelte.⁶²

Május második felében Tkálec Vilmos és Czigány János beltanici főszolgabíró felkeresték Józef Klekl nyugalmazott plébánost cserencsói lakásán. Czigány kísérői

⁶⁰ Vadász Sándor: Nagyon bizalmas élelmézési helyzetjelentés, 1919. július 25. *Agrártörténeti Szemle*, 22. (1980), 3–4. 465.

⁶¹ Vadász (1980): i. m. 56–57.

⁶² Jerič (2000): i. m. 40–44., 81–87., MNL VaML. Klekl József iratai (a továbbiakban: XIV. 10.) A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra 55–56. (A Klekl ellen folytatott bírósági per keretében a nyugalmazott plébános által írt, nagy terjedelmű „védőbeszéd”; a továbbiakban: Klekl válasza a vádakra).

szerepben volt jelen, ő ugyanis nem volt a kommunizmus és a baloldali eszmék támogatója, amit több forrás bizonyít. Tkálecz közölte Klekllel, hogy megunt a kommunista uralmat, és fellép ellene, így a Muravidéken kezdődik meg a harc, „amely végig söpör az egész országon, s új Magyarország fog születni, mely a szegény népnek jogot fog adni”. Klekl és Czigány kérdésére, hogy milyen módon akarja tervét megvalósítani, Tkálecz a következő választ adta:

„Kikiáltjuk a szociáldemokrata alapon álló köztársaságot, s a nép hozzánk csatlakozik. A Hegyvidék⁶³ fiatalsága mind az én táboromban van, az olaszok és osztrákok megígérték segítségüket és győzni fogunk. A jugoszlávokat is megkérem, és Önt is kérem, hasson itthoni embereire, hogy a segítségemre jöjjenek.”

Klekl és Czigány feltehetően nem értettek egyet Tkálecz tervével, egyrészt az olasz és osztrák ígéretet kevésnek vélték, másrészt nem támogatták a „tervezett állam” szociáldemokrata irányzatát. Klekl szerint Tkálecz kész volt a kompromisszumra, ezért úgy váltak el, hogy a népbiztoshelyettes fontolóra veszi megjegyzéseiket. Másképpen történt. Tkálecz döntésének okát Klekl nem ismerte, a különböző feltételezések közül ő is azt tekintette valószínűnek, hogy miután a feljelentéseket követően Tkálecz „kegyvesztett lett a központi kormánynál, és Pestre rendelték”, és mivel tudta, mi vár rá, menekülni próbált a megtorlás elől, ezért megindította az „ellenforradalmat”.⁶⁴

A Mura Köztársaság első évfordulója alkalmából Klekl az általa szerkesztett és kiadott *Novine* című hetilapban megemlékezett az egy esztendővel korábban zajló eseményekről, és Tkálecz döntéséről a fentebb említett vallomásnál konkrétabban fogalmazott. Határozottan állította, hogy Tkálecz „államalapítása” nem azért történt, mert az egykori népbiztoshelyettes visszatáncolt volna a bolsevikok rémtetteitől, hanem kizárólag azért, hogy „megmentse azokat a milliákat, melyeket összeharásolt, és amiért a pesti kormány felelősségre vonta”. A cikk szerint Tkálecz azzal nyerte meg a vöröskatonákat, akik között sokan voltak az úgynevezett dombvidékiek, hogy a zsidók vagyónát és az egyházi földeket felosztja közöttük.⁶⁵

Amikor Tkálecz Vilmos helyzete teljesen bizonytalanná vált, a népbiztoshelyettes minden kapaszkodót megragadott. Már korábban ismerte a Tanácsköztársaság kikiáltása után Ausztriába távozó, többnyire nyugat-magyarországi arisztokraták és antikommunista egyének „kommünellenes” törekvéseit, valamint a még a Muravidéken tartózkodó szimpatizánsaikat, ami úgyszintén kapóra jött neki terve megvalósításánál. A Bethlen István vezette bécsi antibolsevista komité Szmracsányi György⁶⁶ körül csoportosuló része, amelynek Grazban volt a székhelye, a magyar–

⁶³ A Muravidék északi, dombos része, amely ma Goričko néven ismert.

⁶⁴ MNL VaML. XIV. 10. Klekl válasza a vádakra. 56–57.

⁶⁵ Zdaj leto. *Novine*, 1920. május 30. 2.

⁶⁶ Szabadelvű párti, majd néppárti politikus, országgyűlési képviselő, 1917–1918-ban Pozsony város és vármegye főispánja, 1918. november elején a Károly-kormány felmentette.

jugoszláv–osztrák háromszögben próbált ellenforradalmi megmozdulásokat szervezni, így elképzeléseik találkoztak a Mura mente szlovénok lakta vidékéről származó nagybirtokosok és a konzervatív beállítottságú magyar határvédelmi tisztek törekvésével. A II/20. zászlóalj katonái erőteljesen kivették a részüket a határ menti csempészetből, és abból jelentős hasznot húztak, amit a tanácskormány bizonyos ideig elnézett, hogy ezzel is enyhítse az ország bojkott alá helyezéséből fakadó gazdasági és szociális nyomort. A II. hadsereg-parancsnokságnak a parancsát, hogy helyükbe a Vörös Őrség egy másik alakulata érkezne, őket pedig Zalaegerszegen a 20. ezred többi zászlóaljával egyesítik, nem akarták teljesíteni, mivel abban az esetben a csempészetből származó keresettől elvágták volna őket. Mivel a katonák nem akarták magukat alávetni az áthelyezésüket elrendelő parancsnak, ez Tkálec Vilmos még erősebb szövetségeseivé tette őket. Tkálec a korrumpált határ menti árucere-forgalom irányítása terén, amint azt Kővágó konkrét forrásra hivatkozva állítja,⁶⁷ olyan messzire elment, hogy a Kormányzótanács nevében kihirdette a magáncsempészet betiltását, és a helyébe „hivatalos csempészetet” helyezett kilátásba. Amikor a határvédelmi II/20. zászlóalj távozására vonatkozó ultimátum megérkezett – ami 1919. május 29-e, 12 óra volt –, Tkálec és szövetségesei, mivel belátták, hogy nagy a baj, megpróbáltak külső segítséget találni. Gróf Szapáry László Ausztriába sietett, ahol a stájer keresztényszocialista párttól ígéretet kapott a Mura menti ellenforradalmi lázadás támogatására. Ifjabb Batthyány Zsigmond gróf a csempészés során felhalmozott, az Osztrák–Magyar Bank, majd a Tanácsköztársaság által nyomtatott „fehér” pénz egy részével úgyszintén Ausztriába szökött, hogy azt ott a korábbi, stabilabb valutára, az úgynevezett kék pénzre cserélje. A bécsi antibolsevista komité, illetve azon belül feltehetően a Szmrecsányi-féle csoport, egymillió korona „kék pénzt” küldött a Muraszombat környéki „ellenforradalom” részére. Maga Tkálec Vilmos Grazban kért segítséget, amire állítólag kapott is ígéretet. Előtte a jugoszláv oldalon is járt, ahol viszont – állításával ellentétben – nem volt túlságosan sikeres. A direktóriumot azonban úgy tájékoztatta, hogy számíthatnak külső támogatásra. Kővágó László szerint ezek után „az ellenforradalmi lázadás kiobbantásának a legszükségesebb feltételei megvoltak”. Ezek közt kiemelte a Vörös Hadsereg lekötöttségét a csehek és a románok elleni harcban, valamint azt, hogy a Dunántúlon elenyészően kevés magyar alakulat állomásozott.⁶⁸

Amint az események eddigi áttekintése bizonyítja, Tkálec Vilmos már 1919 áprilisának második felében felvetette, május második felére pedig aprólékosan megtervezte a Mura Köztársaság (vagy ahhoz hasonló képződmény) létrehozását, hiszen arról több alkalommal is tárgyalt. Ebben folyamatosan támogatták a csempésztévékenységben közreműködő, a felelősségre vonástól akkor már rettegő társai is. A népbiztoshelyettes 1919. május 29-re összehívta a muraszombati járási (szlovén-

⁶⁷ Kővágó László e tanulmányban többször idézett művében a Párttörténeti Intézet Archívuma A.II/II-/10/124 számú és a Vas megyei direktórium 2733 D számú irataira hivatkozott.

⁶⁸ Kővágó (1964): i. m. 228–229.

vidéki) munkás-, katona- és földművestanács ülését, és ott az osztrák és a jugoszláv képviselőkkel folytatott grazi és egyéb tárgyalásairól tájékoztatta a 12 megjelent tanácstagot. Tkálecz meghívásának a 48 tanácstagból csak az a 12 személy tett eleget (azaz a tagságnak csupán a negyede), akik érdekeltek voltak a törvénytelen kereskedelemben, vagy más törvénysértést követtek el.⁶⁹ A két említett ország semlegessége jól hangzott (még ha a délszlávok részéről ezt akkor még nem erősítették meg), ám az események további alakulása szempontjából a megtorlástól való félelem volt a döntő. A tanács a beszámoló után elfogadta a Magyar Tanácsköztársaságtól történő elszakadásra vonatkozó határozatot, majd kinyilvánította a Mura Köztársaság megalapítását, Muraszombat központtal. Az új köztársaság elnökének Tkálecz Vilmost választották meg, a „hadsereg” vezetését pedig Pernetzky Jenő századosra bízta. Rendeletben rögzítették, hogy május 29-e – mint a Mura Köztársaság megalapításának a napja – állami ünnep lesz. Arról is határoztak, hogy döntésükről tájékoztatják a külügyi népbiztosságot és Vas megye direktóriumát. Ezek után az egyik forrás szerint 11.30-kor a muraszombati Dobray Szálló erkélyéről nyilvánosan is kikiáltották a „szocialista” Mura Köztársaságot.⁷⁰

Tkálecz és Pernetzky százados megkérték a jugoszlávokkal rokonszenvező Vincenc Šeruga tartalékos főhadnagyot, hogy a Mura Köztársaság képviselőjeként a regedei jugoszláv katonai parancsnoknál (a város egész területe akkor az SZHSZ Királyság megszállása alatt volt) érje el, hogy ne támadják hátba a Mura Köztársaságot. Emellett az ő segítségével tervezték megnyerni azokat az alakulatokat, amelyekben jelentős arányban szolgáltak jugoszláv szimpátiát ápoló muravidéki szlovén katonák. Šeruga szerint két nap alatt a szlovénok lakta terület egészét megtisztították a csatlakozni nem kívánóktól, a kommunista uralomtól való megszabadulás reményében pedig a szlovén falvakból sokan csatlakoztak a „köztársasághoz”. Šeruga május 29-én tárgyalt a regedei katonai parancsnokkal, akin keresztül semlegességet, fegyvert és az antantnál való közbenjárást kért a délszláv államtól. Ezt követően Tkálecz ösztönzésére felkereste Szapáry Lászlót, és figyelmeztette a megígért katonai támogatás teljesítésére. Emellett azt is elmondta neki, hogy – ha sikerül a bolsevikoktól megvédeni a Muravidéket – a szlovén közösség a délszláv állam pártfogását fogja kérni a békekonferencia állami hovatartozásra vonatkozó döntéséig. Erről viszont Szapáry minden eszközzel le akarta beszélni (még pénzt is ígért neki). Másnap, május 31-én megérkezett a regedei jugoszláv katonai parancsnok válasza, amely szerint a Mura

⁶⁹ Kővágó (1964): i. m. 230.

⁷⁰ Titl (1970): i. m. 57–59. Kővágó a kikiáltás időpontjának május 29-e estjét jelölte meg. Czifrák és Sandy korábban idézett beszámolójukban pedig május 29-e éjjeli 1.30-ról számoltak be, Vincenc Šeruga utóbb idézett levelében 12 órát említett, ami a legvalószínűbb időpontnak tekinthető. Az említettek mellett a kikiáltásra vonatkozóan más forrásokban további időpont-megjelölések is előfordulnak. MNL VaML. IV. 423. A bolsevizmus a muraszombati járásban. 946/1920.

Köztársaság csak a délszlávok semlegességére számíthat, támogatására már nem. Ezek után viszont a kérészállam helyzete kilátástalanná vált.⁷¹

Tkálec Vilmós taktikai okból (mivel a regedei jugoszláv parancsnok levelére is várt) csak 1919. május 31-én, déli 12 órakor küldött táviratot Kun Béla külügyi népbiztosnak és a Vas megyei direktóriumnak. A távirat szövege a következő volt:

„Van szerencsém tudomására hozni, hogy a vendvidéki lakosságnak kifejezett kívánságára a vendvidéki munkás, katona és földműves tanácsok f. hó. 29-én proklamálták a Mura Köztársaságot, amely magába foglalja Zala és Vas megye vend lakta részeit. Muraköztársaság proklamálása a nemzetek önrendelkezési jogán alapul. Nemzetközi szociális demokrácia programjával szocialista állami életünk kiépítéséhez kérjük a magyar tanácsköztársaság támogatását, amellyel a legbarátságosabb szomszéd viszonyban óhajtunk élni. Azon esetben, ha a magyar tanácsköztársaság fegyverrel törne a Muraköztársaság ellen, úgy kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy szükség esetén a szomszédos imperialista államok segítségét fogjuk igénybe venni, amellyel azonban csak a végső szükség esetén fogunk élni. Kérjük a magyar tanácsköztársaság csapatainak a Muraköztársaság területéről való azonnali visszavonását. Muraköztársaság intézőbizottsága.”⁷²

A Mura Köztársaság területének kiterjedésére vonatkozó, kataszteri pontosságú leírásról nem tudunk, bizonyára – tekintettel fennállásának rövidségére – nem is készült ilyen. A közvetett információk – katonai alakulatok állomáshelye és mozgása, az ütközetek helyszíne, térkép-rajz stb. – alapján arra következtetünk, hogy magában foglalta a Vendvidéki népbiztoság teljes területét, azaz a Belatinci, Mura-szombati és Szentgotthárdi járások szlovénok lakta részeit. Ezenkívül a mai Mura-vidék többségében magyarok lakta területéből Dobronakot az Alsólendvai járásból és Pártosfalva környékét a Mura-szombati járásból. A hadműveletek során ezeket a településeket megszállták. Az akkor abszolút magyar többségű Lendva-vidék (körülbelül a magyar-szlovén nyelvhatárig) és feltehetően az őrségi falvak nem tartoztak a Mura Köztársaság fennhatósága alá. Tkálec „államának” a területén körülbelül 70 000 ember élt, akik mintegy 85%-ban szlovén nemzetiségűek voltak.

A Mura Köztársaság létrejötté, valamint az események alakulása szempontjából a hadsereg-parancsnokság június 2-ai helyzetjelentése, amely kézzel rajzolt térképet is tartalmaz, fontos forrásnak minősíthető, és segíti az események rekonstrukcióját is. A kézzel írott szöveg szerint a „vend köztársaság” kikiáltásának katonai alapja („a dolog politikai oldalától eltekintve”) a II/20-as zászlóaljnak a megnyerése volt Tkálec és társai részéről. A magyar katonai vezetés azt is feltételezte, hogy a II. zászlóalj kilátásba helyezett felváltása „zavarólag hathatott” az osztrák és jugoszláv határőrökre (vagy katonákra), illetve azok üzleti szellemére is. A hadsereg-parancsnokság ennek tudta be, hogy az osztrák és jugoszláv katonák egy-két esetben a zászlóalj segítségére siettek, igaz, ennek nem volt nagyobb jelentősége. A jelentés szerint a Mura Köz-

⁷¹ PAM. SI_PAM/1692. TE 3. Vincenc Šeruga 1924. május 1-ei visszaemlékezése. 107/1. 12–19.

⁷² Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). Keleti, ill. Vörös hadsereg Parancsnokság. Hadműveleti, hírszerző, tűzérési osztály (a továbbiakban: MTK 53). Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1–5. (4–6 mappa). 111.

társaság mögött felsorakozó „hadsereg” négy-öt századra rúgott, és ezer puskával rendelkezett. A felkelők a muraszombati védőszakasz keretében szolgálatot teljesítő X. vörösőr zászlóaljat részben lefegyverezték, majd Alsólendva felé nyomultak előre. A Mura Köztársaság katonáival a jelentés idején, június 2-án Muraszombat és Alsólendva között a XI. vörös zászlóalj harcban állt. A II. hadsereg-parancsnokság Tkálec „köztársasága” felszámolására hat zászlóaljat és másfél üteget csoportosított, amelyből június 2-án négy zászlóalj és a másfél üteg harcba lépett. Két zászlóalj Zalaegerszegen maradt tartalékban, mivel azt remélték, hogy a bevetett erő elégséges lesz.

A hadsereg-parancsnokság beszámolója arról tanúskodik, hogy a Mura menti eseményre nagy figyelmet fordítottak. Úgy értékelték, hogy ha a mozgalom megerősödött volna, megfékezése pedig nem járt volna sikerrel, az serkentő hatással lett volna egy általános dunántúli felkelésre, amelynek jelei már korábban is több helyen mutatkoztak. A hadsereg-parancsnokság véleménye szerint a Dunántúlon állomásozó „csekély erő” abban az esetben nehezen tudta volna megfékezni a mozgalmat. Az eseményt tágabb, külpolitikai kontextusból úgy értékelték, hogy a Mura Köztársaság kikiáltásakor az osztrák hivatalos körök „keze még nem volt benne a játékban”, legfeljebb csak helyi szimpátia érvényesült, „magasabb politikai cél nélkül”. Amennyiben a felkelés az egész Dunántúltra kiterjedt volna, a magyar Vörös Hadsereg katonai vezetése szerint az osztrák politika azt bizonyára felhasználta volna a saját érdekeire, és valószínűleg jelentősebb fegyveres erővel sietett volna Tkálec támogatására. Azt azonban határozottan állították, hogy az antant és a jugoszláv kormány a Mura menti eseményekkel érdemben nem foglalkoztak. A francia katonák jelenlétére utaló megjegyzéseket azzal utasították el, hogy a demarkációs vonal másik oldalán állomásozó jugoszláv katonai alakulatok között francia egyenruhát viselő katona is lehetett.

Az összefoglaló helyzetjelentést, amely a Mura Köztársaság jellemzésének egyik meghatározó forrása, azzal a megjegyzéssel küldték el Bóhm hadsereg-parancsnoknak, kérve őt a megoldás sürgetésére, hogy „tekintettel az ügy elsőrangú politikai jellegére”, a kialakult helyzet szanálása főképpen politikai rendezést igényelne, ami után a kialakult katonai konfliktus „magától nyerne elintézést”.⁷³ Ezzel arra is gondolhattak, hogy az szlovén vidék átlagosnál jelentősebb ellenforradalmi hajlama, tekintettel annak potenciális tágabb regionális kisugárzására, politikai „orvoslást” igényelt volna, ami nehezebb feladatnak számított, mint a katonailag jelentéktelen Mura Köztársaság megfegyverezése, azonban vonatkozhatott a megjegyzés a magyar határok kérdésének mihamarabbi rendezésére is.

A „köztársaság” védelme és bukása

A Mura Köztársaság kikiáltását követően Tkálec „hadserege”, Pernetzky százados május 30-ai parancsa alapján, támadásba lendült, hogy elfoglalja az új állam ki-

⁷³ HL MTK 53/4-6. sz. mappa – Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1-5. (602/11 sz. hadművelet). 100.

szemelt területét.⁷⁴ Ez a katonai akció június 2-ig zajlott, kisebb-nagyobb sikerrel. Leállították a vonatokat, és felrobbantották a vasúti síneket, valamint részben lefegyverezték a muraszombati határvédelmi szakaszhoz tartozó X. vörösörzászlóaljat. A Mura Köztársaság létrejöttékor a rendelkezésre álló katonai erő hat egységre – „nemzetőrségre”, tüzérségre, „vörösőrségre”, „határőrségre”, „népi őrségre” és még egy alakulatra – volt fölosztva. Egyes források szerint a „köztársaság hadseregét” 36 tiszt és 1194 katona alkotta, az utóbbi szám a környékbeli településeken toborzott 300 önkéntest is magában foglalta. Pernetzky százados az új „köztársaság” feltételezett határait Magyarországra és Ausztria irányában határőrséget teljesítő csoportokat küldött, míg a délszláv állam felől a határt őrizetlenül hagyta. A „területfoglaló operáció” a legnagyobb ellenállásba Alsólendva irányában ütközött, ahol a Radamos–Murarév vonalig tudtak előrenyomulni az új állam csapatai. Ott a XI. vörösörzászlóalj alegységeivel kerültek szembe. A jelentős magyar többséggel bíró Alsólendva és szűkebb környéke, amint már utaltunk rá, nem volt része a Mura Köztársaságnak.⁷⁵ A zalaegerszegi vörös ezred parancsokságának jelentéséből ismert, hogy a június 2-ra virradó reggelre Belatincot és Dobronakot (Lendvavásárhely) a „vendek” megszállták, ami arra utal, hogy részben magyarok lakta településeket is elfoglaltak.⁷⁶ Emellett abban a néhány napban Pártosfalva és Szentlászló is Tkáleczen fennhatósága alá tartozott.

A Belatincon és Dobronakon állomásozó vöröskatonák, valamint vörösörök nagyobb része visszavonult Tkáleczen egységei elől, néhányan azonban átpártoltak hozzájuk.⁷⁷ Belatincnak, az újonnan létrehozott járás központjának elfoglalása, továbbá a település szerepe – a mezővárosban és vonzáskörzetében élő jelentős szlovén lakosság miatt – a Mura Köztársaság szempontjából fontos volt. Pandurovics János politikai megbízott beszámolója szerint május 30-án délután megjelent a település Muraszombat felőli oldalán egy gépfegyveres század, amelynek parancsnoka fegyverletételre szólította fel a Belatincon állomásozó határvédelmi századot. A határvédelmet teljesítő legénység egy része, amint már utaltunk arra, a település előtt lerakta a fegyvert, és Muraszombat felé távozott. A század többi katonája azonban fegyvereivel Alsólendva felé menekült el. Pandurovics szerint Belatinc lakossága teljesen tájékozatlanul és kételkedéssel viszonyult az eseményekhez, mert meggyőződésük szerint az egész nem volt több „egy kalandor vállalkozásánál”. Május 31-én a Mura Köztársaság Belatincon lévő katonái a járás falvaiba mentek, és vöröskatonák után kutattak. Másnap délután a mintegy 250 főből álló „ellenforradalmi csapat” nagy sietséggel elhagyta Belatincot. Helyükre aznap este 10-12 főből álló őrség érkezett, amely június 2-án a település északi részén rövid időre feltartóztatta a Mura Köztársaság leverésére érkezett vörös katonákat, de utóbbiak azt

⁷⁴ Titl (1970): i. m. 60.

⁷⁵ Titl (1970): i. m. 60 – 64.

⁷⁶ HL MTK 53. Hadműveleti, hírszerző, tüzérségi osztály. 1919. június 1–5. (53/1-3 mappa) 111.

⁷⁷ Kővágó (1964): i. m. 230.

követően csapást mértek Tkálec „lázadóira”.⁷⁸ A II. hadtest helyzetjelentése szerint is nagy harc folyt a településért. Végül az I/47 zászlóalj délelőtt rövid utcai harc után elfoglalta Belatincot, az erős ellentámadást pedig visszaverte.⁷⁹

A határon túlról Tkálec támogatására érkező jugoszláv és osztrák katonai segítség – amint utaltunk rá – elenyésző volt, teljes körű információval azonban nem rendelkezünk. Amint a zalaegerszegi határvédelmi kerületi parancsnokság június 1-jei helyzetjelentéséből kiderül, az alsólendvai szakaszon aznap reggel 5 órakor ellenséges osztrák osztagok nyomultak előre. Feltételezhető, hogy ez a Halbenrain környékéről érkező alakulat volt. A Murarév–Bisztrice vonalon reggel fél hatkor erős gépfegyvertűzre került sor. Felsőbisztrécét az osztrákok megtámadták, és a jelentés szerint a magyar legénység legnagyobb részét a századparancsnokkal együtt foglyul ejtették. Az alsólendvai parancsnok minden rendelkezésére álló erőt bevetett a további támadás feltartóztatására. A helyzetet komolynak minősítették, ezért a gyalogság és a tüzérség megerősítését kérték, mivel a meglévő erővel a vonal további fenntartását a beszámoló szerint nem voltak képesek biztosítani.⁸⁰ Tovább azonban nem jutottak. Másnap pedig megkezdődött a Vörös Őrség zászlóaljának Alsólendváról induló előrenyomulása.

A Tanácsköztársaság vezetői már a Mura menti kérészállam formális kikiáltása előtt kaptak némi információt Tkálec vakmerő tervéről, még ha az események pontos hátterével nem is voltak tisztában. A hadügyi népbiztos, az alsólendvai határvédelmi katonai parancsnokságtól kapott információkra hivatkozva, 1919. május 29-én telefonon jelentette Gödöllőre a hadsereg-főparancsnokságnak, hogy Tkálec Vilmos vendvidéki népbiztoshelyettes átszökött a jugoszlávokhoz, az ottani katonaság pedig elhatározta, hogy ellenáll az esetlegesen ellenük küldött vörös katonaságnak.⁸¹ A Vörös Őrség országos főparancsnoka május 31-én néhány téves információt is közzétett, a szombathelyi Vörös Őrség parancsnokától érkezett távirat közvetítésekor – Tkálecet nem is említve – egy jugoszláv védnökség alatti ellenforradalmi akcióról tudósított. Ezek a hírek a következő napokban számos félreértést idéztek elő, de a későbbi közlemények már megbízhatóbbak voltak. A távirat további részében arra utalt a parancsnok, hogy az „ott lévő három század vörös őrség fele megadta magát, a másik fele ellenállt”. A Tkálec mellé szegődők számát 600 főre tette, valamint jelezte, hogy a Vörös Őrség bizonyos része Szentgotthárdra menekült. A táviratból kiderül, hogy egy zászlóalj már a május 30-ról 31-re virradó éjszaka folyamán Zalaegerszegről Muraszombatba indult, egy másik pedig május 31-re tervezte az indulást. A Mura Köztársaság felszámolására irányuló katonai akciót a II. hadtest irányította. Közvetlenül a szombathelyi parancsnok je-

⁷⁸ MNL OL Elnöki iratok (a továbbiakban: K 148). 733. D. 603.1. Pandurovics János 1919. június 29-ei beszámolója a belügyi népbiztosságnak. 1919-1-1168.

⁷⁹ HL MTK 53. Hadműveleti, hírszerző, tüzérségi osztály 1919. június 1–5. (53/1-3 mappa) 100/5.

⁸⁰ HL MTK 53/1-3. sz. mappa, Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1–5. 2.

⁸¹ HL MTK 52. 10-12. sz. mappa, Hadsereg-parancsnokság 1919. V. 29. (149–206.) 187.

lentése előtt két vörös ór érkezett Muraszombatból, és arról számoltak be, hogy „a vörös katonák levették a vörös jelvényeket, és megtámadták a vörös őrségek széjjel lévő rajait”. Szerintük a jugoszláv csapatok nem jöttek be az országba, ami pontos információ volt, akárcsak az is, hogy a vasútvonalat Őriszentpéter és Mátyásdomb között felrobbantották, a távíróvezetéket pedig elvágták. A távirat végén a Mura menti helyzetet „helyi jellegűnek” minősítették, nem zárták ki azonban annak további terjedését sem. Végül megállapították, hogy amennyiben „az ellenforradalom elleni akciót a II. hadtest vezeti, karhatalmat nem igényel”.⁸²

A vasúti forgalom akadályoztatása miatt május 29-e és 31-e között több értesítésre és intézkedésre került sor.⁸³ A hadügyi politikai osztály a MÁV szombathelyi vezetőségére hivatkozva (akikhez a muraszombati, valamint a Péterhegy-Tótkeresztúr állomásokról érkeztek a jelentések) több népbiztossal és a Vörösőrség országos főparancsnokságával közölte a Mura Köztársaság kikiáltásának a híret, valamint hogy a menetrend szerinti szombathelyi vonat indulását Tkáleczék karhatalommal megakadályozták, a mozdonyt a fűtőházba irányították, az állomás vasúti őrségét pedig lefegyverezték. A Péterhegy-Tótkeresztúr állomásról érkezett későbbi értesítés szerint a vendvidéki népbiztosság rendeletére a helyi „vörösőrség” – amint már említettük – a vasutat Sal és Péterhegy között felrobbantotta, ezért a vonatok nem közlekedhettek.

Obál Béla népbiztos, aki 1919 áprilisa után eléggé visszavonult a Mura mente életéből, a május 29-én kora reggel történetekkel kapcsolatban – eddigi ismereteink szerint – két nappal később, május 31-én este szólalt meg először. Telefonon magyarázta a hadügyi népbiztosság munkatársának, hogy egyik alsólendvai megbízható embere szerint (Füleky Józsefről volt szó) „az ellenforradalmat hamarosan úgy lehetne elfojtani, ha egy repülőgép Alsólendváról egy terepismerő emberrel Muraszombat fölé repülne, és ott a munícióraktárt felrobbantáná”. Továbbá javasolta, hogy röpiratokat dobjanak le a szlovén lakosságnak, amelyben felvilágosítják őket, „hogy félre vannak vezetve”. A Tkálecz mellé álló katonai állományról Obálnak hiteles információi lehettek. A telefonbeszélgetés során arra is utalt, hogy a Mura Köztársaság védelmébe a jugoszlávok elleni határvédelem célját szolgáló egész első védőszakaszt bevonták, azaz körülbelül 1000 főt (ez az adat jelentősen eltér Šeruga korábban említett állításától). Az addigi parancsnokuk, Győry őrnagy Ausztriába szökött, mert Obál szerint nem akart részt venni a puccsban, ezért a Mura Köztársaság katonaságát Pernetzky százados, volt zászlóaljparancsnok vezette. Róla Obál azt állította, hogy „egy alkoholista sikkasztó, akit ártalmatlanná kellene tenni”. A jelentéskor Obál úgy tudta, hogy a Tkálecz-féle mozgalom felszámolásával, valamint az ellenálló katonák leszerelésével a 2. alsólendvai védőszakasz volt megbízva, amelyet a népbiztos gyengének vélt a feladatra (szerinte ezért lett volna

⁸² HL MTK 52/16-18. sz. mappa, Hadsereg Parancsnokság 1919. V. 31. (270–339). 311.

⁸³ HL MTK 52/16-18. sz. mappa, Hadsereg Parancsnokság 1919. V. 31. (270–339). 292.

szükséges a fentebb említett repülőgépes akcióra).⁸⁴ Annak ellenére, hogy Obál a szociáldemokrata értékekkel azonosult, és a Mura Köztársaság esetében „ellenforradalmárokat” emlegetett, azzal tisztában lehetett, hogy Tkálecz „műve” nem klasszikus ellenforradalmi zendülés volt, még kevésbé nemzeti alapú mozgalom.

Obál bizonyára azt is felismerte, hogy a „Vendvidékért” felelős népbiztosként személyesen rá is súlyos felelősség hárult. Révész Nándor politikai megbízott, aki az események után lett a muraszombati direktórium elnöke, 1919. június 7-ei táviratában kemény szavakkal bírálta Obált, a szlovén közösség vonatkozásában azonban téves és bántalmazó véleményt fogalmazott meg. Azt írta, hogy „vend nemzetiség nem lévén, vend kérdés nincs, vend köztársaság humbug. Tisztán Obál és az ő tapintatlansága hozta felszínre azt a nép és az értelmiség megkérdése nélkül.”⁸⁵ Révésznek viszont abban igaza volt, hogy Obál, miután egyetemi tanárrá történő kinevezése miatt Budapestre költözött, „megfeledkezett” Tkáleczről és a szlovénok lakta vidék napi gondjairól. Állítása, hogy „az egész mozgalom Tkálecz egyéni haszonszerzési akciója volt”, azonban nagymértékben helytállónak tűnik. Obál Béla 1919 nyarára a megyében is kegyvesztett lett. A Vas megyei tanács intézőbizottsága 1919. június 11-ei ülésén arról határozott, hogy mivel „Obál Szombathelyről állandóan távol van, többszöri felszólítás dacára az általa felvett és kezelt pénzekről el nem számolt, továbbá a vend ügyek terén való szereplésének tisztázása céljából” a testület legközelebbi ülésére megidézte, amelyen a „szovjet mandátumának” visszavonását tervezték.⁸⁶

A forradalmi kormányzótanács 1919. május 30-ai ülése 2. napirendi pontja keretében Kun Béla külügyi népbiztos javaslatára – Somogy, Baranya és Tolna megyék mellett – Vas és Zala megyék területét hadműveleti területté nyilvánította.⁸⁷ Ennek a határozatnak a szellemében a főparancsnokság Gödöllőről az előállt helyzet kezelésére vonatkozó intézkedéseket küldött a II. Hadtestnek, valamint parancsot adott ki egy „vasas zászlóalj” készenlétbe helyezésére, és azt május 30-án este Zalaegerszegre irányították. A főparancsnokság tisztában volt a Mura Köztársaság katonai erejével. Ennek megfelelően tervezték meg a „mozgalom” folszámolására irányuló támadást, amelyet 1919. június 2-án négy oszlopban indítottak meg. Szentgotthárd, Semjénháza és Csesztreg irányából egy-egy zászlóalj és fél-fél üteg, Alsólendva irányából pedig egy zászlóalj támadott. Közben Zalaegerszegen két zászlóalj várakozott készenlétben.⁸⁸

A Mura Köztársaság felszámolására Felsőszölnökről bevetett alakulat június 1-jén délután 6 órakor az előrenyomulást Muraszombat felé megkezdte. Kővágó összegzése szerint Muraszombatban gyors sikert értek el, miután az ellenforra-

⁸⁴ HL MTK 52/16-18. sz. mappa, Hadsereg Parancsnokság 1919. V. 31. (270–339). 293.

⁸⁵ Kovács (1971): i. m. 326.

⁸⁶ MNL VaML. XVI 1b/8. 1919. 3972.

⁸⁷ MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27). 601.f. 1/22. ő. e. 1–4. l. A forradalmi kormányzótanács XXIII. sz., 1919. május 30-ai ülésének jegyzőkönyve. 1134.

⁸⁸ Kővágó (1964): i. m. 232.

dalmi tisztek és egységeik az osztrák határ felé, míg a lázadásban részt vevő szlovén csoportok a jugoszláv határ felé vonultak vissza. Mivel június 3-án Ausztriából csekély segítséget kaptak, ellentámadást indítottak, amelyet csak 24 órás harc után sikerült a vöröskatonáknak visszaverni. A legtovább Korong és Barkócz környékén tartották a frontot, ahová néhány órára sikeresen befészkeltek magukat. A túlerővel szemben azonban a Mura Köztársaság mellett végsőkéig kiálló tisztek és a legénység megadásra kényszerült. A II/20. zászlóaljból összesen mintegy száz tiszt és katona Ausztriába, Feldbach környékére menekült.⁸⁹

Amint már részben említettük, Belatincot június 2-án 11.50-kor rövid utcai harc után foglalták el a Tanácsköztársaság csapatai. Belatinc visszafoglalását két katonai egység végezte (mindkettő reggel hat órakor indította a támadást). A muraszombati és belatinci harcokban részt vevő vörös egységek egyik vezetőjeként az a Zilahi István jeleskedett, aki az április 21-ei alsólendvai ellenforradalom megtorlásánál úgyszintén szerephez jutott. A piliscsabai vörös táborból a Mura Köztársaság levezésére kiküldött zászlóaljnak ő volt a parancsnoka. Szerepére vonatkozóan Révész Nándor politikai megbízott és Füleky József direktóriumi tag dicsérő táviratot küldtek Kun Béla külügyi népbiztosnak.⁹⁰

Szombathelyről június 3-án 16.30-kor érkezett távirat a II. katonai parancsnokságra, amely szerint a Vörös Őrség csapatai Caller zászlóaljparancsnok vezetése alatt Pártosfalvát is elfoglalták.⁹¹ Pártosfalva visszafoglalása azért volt fontos, mert ott a mintegy 20 fős állandó csapathoz az említett ütközet előtt jelentős erősítés érkezett. A magyar Vörös Hadsereg Senyeházára összpontosított egysége támadta Pártosfalvát. A falusi kápolnánál Tkálecz „köztársaságának” a védői lövészárkokat ástak, ezért ellenállásuk a vártnál sikeresebb volt. Egyes elemzők szerint ott zajlott a Mura Köztársaság védelmének egyik legnagyobb ütközete. Végül a túlerő győzött, és az ellenállók, Csekefa érintésével, Muraszombat környékére húzódtak vissza. Pernetzky „hadseregének” ellenállása utána még mindössze egy napig tartott. Amint már utaltunk arra, Korong környékén 1919. június 4-én végül döntő vereséget szenvedtek.⁹²

A már idézett Vincenc Šeruga szerint 1919. június 2-ról 3-ra nagyon sokan Halbenrainba szöktek – köztük volt Tkálecz és ő maga is. Másnap Tkálecz és néhány társa titokban távozott, a Mura Köztársaság menekülő katonáinak zömét a feldbachi gyűjtőtáborba internálták, míg a környékbeli szlovén falvakból csatlakozók többsége a délszláv királyság területére szökött.

A Mura Köztársaság felszámolása utáni helyzetre vonatkozóan Šeruga megjegyezte, hogy az új népbiztos és a direktorium amnesztiát hirdettek azok számára,

⁸⁹ Kővágó (1964): i. m. 232–233.

⁹⁰ Kovács (1971): i. m. 326.

⁹¹ HL. Keleti, ill. Vörös Hadsereg Parancsnokság. 53. doboz. 1919. június 1–5. (53/4–6 mappa). 149.

⁹² Göncz László: A Lendva-vidék a Tanácsköztársaság időszakában. In Paksy Zoltán (szerk.): *Tanácsköztársaság Zala megyében*. Zalaegerszeg, MNL Zala Megyei Levéltára, 2020. 107.

akik „kényszerből voltak kötelezve puskát ragadni a Tanácsköztársaság ellen”. Azonban úgy tudta, hogy az önkéntes „felkelőknek”, akik kénytelenek voltak visszatérni a Muravidékre, 1919 júniusában és júliusában bujdosniuk kellett.

Vincenc Šeruga úgy vélte, hogy Tkálecz Vilmos leginkább a tanácskormány rendeleteinek következtelen végrehajtásával haragította magára a Tanácsköztársaság vezetőit.⁹³ A „Mura menti felkelés okozóiként” Szapáry grófot, Batthyány grófot és Stürgh grófot, helyi kocsmatulajdonosokat, illetve állat-, gabona- és élelmiszerkereskedőket, Tkálecz Vilmost, Győri őrnagyot és Pernetzky századost nevezte meg. Šeruga meg volt győződve arról, hogy a Mura Köztársaság

„a Murától a Dunáig és a Balatontól Német-Ausztriáig létrehozni kívánt konföderációs köztársaság egyik alkotóeleme lett volna (Stájerországgal és Szlovéniával, Német-Ausztria egyes tartományaival, Bajorország bizonyos részével, valamint netán Csehszlovákiával és Horvátországgal, esetleg a többi Magyarországgal)”.

Szerinte Tkálecz tervei között – alternatívaként – az is szerepelt, hogy amennyiben az említett „nagy terv” nem sikerül, legalább a muravidéki szlovénokat megmentik a kommunista uralomtól, és a tájegységet Német-Ausztriához csatolják. A Tanácsköztársaság második muravidéki szakaszát egyébként úgy értékelte, hogy az új vezetőknek „sikerült megbékíteni a korábbi hetekben felzaklatott lakosságot, akik utána nyugodtabban végezheték napi teendőiket”.⁹⁴

Matija Slavič szerint viszont a Mura Köztársaság utáni időszak a Muravidéken, Šeruga véleményével ellentétben, a Tanácsköztársaság érájának keményebb fázisa volt. Szerinte főképpen a római katolikus papsággal szemben léptek fel kíméletlenül az új vezetők. A Mura Köztársaság megdöntéséről az állította, hogy a budapesti bolsevik központ saját terrorista csapatait küldte a Muravidékre, és úgy lelkesítette őket, hogy a föllázadt szlovénokat kell nekik megállítani. Szerinte már az megadta a hangot a későbbi durva intézkedések alkalmazására, ami a Muravidéket „az általános éhínség küszöbére sodorta.” Tkáleczről pedig Slavič azt közölte, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a „fehérek” oldalán ő is visszatért „rendet csinálni” a Muravidékre, ami azonban csak a régió augusztus 12-ei jugoszláv megszállásáig tartott. Alsólendván a délszlávok fogságába esett, ám a börtöncellából rövid idő után megszökött, és Magyarországra távozott.⁹⁵

Tkálecz Vilmos későbbi sorsáról végezetül elmondható, hogy mint menekült tanító először Fejér megyében, az előszállási uradalom nagykarácsonyi gazdaságában nyert alkalmazást. Költekezése és viselkedése, valamint a hírek, miszerint „oly szervezetbe lopta be magát, melyben igazán csak válogatott, abszolút megbízható egyének foglalhattak helyet”, gyanút keltenek, ezért az uradalmi intéző 1920 őszén

⁹³ PAM. SI_PAM/1692. TE 3. Vincenc Šeruga 1924. május 1-ei visszaemlékezése. 107/1. 12–19.

⁹⁴ PAM. SI_PAM/1692. TE 3. Vincenc Šeruga 1924. május 1-ei visszaemlékezése. 107/1. 19–25.

⁹⁵ Slavič (1999): i. m. 43.

az egykori muraszombati főszolgabírónál Tkáleczi korábbi élete iránt érdeklődött.⁹⁶ Az iránta tanúsított bizalmatlanság lehetett az oka, hogy nem maradt ott hosszan.

Fejér megyéből Tkáleczi Vilmos Pest megyébe költözött, ahol 1922 után néhány esztendeig Szigetújfalun volt kántortanító. Azt követően, 1929-ben Kistarcsára került, és úgyszintén kántortanítói feladatot vállalt. Kutatásaink során meggyőződhattünk róla, hogy az említett Pest megyei települést nagyon megkedvelte, és a helybelieknek is – akik fiatalkori szerepéről keveset tudtak – nagyon jó volt a véleményük Tkálecziéről.⁹⁷ Ennek látványos bizonyítéka, hogy lemondott eredeti családi nevééről, és felvette a „Tarcsai” nevet.

Bizonyára az új családi név is befolyásolta, hogy évtizedekig homály fedte Tkáleczi életének későbbi szakaszát. A teljesség igénye nélkül ezúttal csupán arra utalunk, hogy a két világháború között szlovén tájnyelven tankönyveket szerkesztett, valamint nótaszerzőként is aktív volt. Ez utóbbi téren ma is nyilvántartják. A *Vásárhelyi híres promenádon* című dalt tekintik a legjelentősebb alkotásának. Feltehetően a Zeneakadémián befejezte az orgonaszakot.

A II. világháborúban munkaszolgálatos főhadnagyként tevékenykedett. Magánéletéről ismert, hogy a II. világháborúig úgyszintén tanítóként tevékenykedő feleségével együtt élt. Ebből a házasságból egy lánya született. Utána megromlott a kapcsolatuk, majd Tkáleczi Budapestre költözött, ahol új kapcsolatából egy fiú született. A szülőföldjén 1919 után aligha járhatott sokszor, arra azonban történt utalás az egykori bántornyai esperes-plébános részéről, hogy ő 1942-ben találkozott vele a temetőben, amikor Tkáleczi meglátogatta a szülei sírját.⁹⁸

Tkáleczi (Tarcsai) Vilmos 1950. május 27-én halt meg Budapesten. Papp József⁹⁹ kutatásai szerint először a Farkasréti temetőben temették el (az ott pihenő neves személyek névsorában most is szerepel). Később azonban a család kérésére hamvait áthelyezték a csepeli temetőbe.

Felhasznált irodalom

Ehrlich, Lambert: *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*. In *Metod Benedik* (szerk.): *Acta Ecclesiastica Sloveniae 24*. Ljubljana, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze, 2002. 15–216.

Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001.

⁹⁶ MNL VaML Muraszombati járás közigazgatási iratai. 946/1920.

⁹⁷ E tanulmány szerzője 2016-ban és 2017-ben Kistarcsán találkozott 2-3 idős személlyel, akiket Tkáleczi, illetve Tarcsai Vilmos az 1930-as évek végén még tanított.

⁹⁸ Jerič (2000): i. m. 81.

⁹⁹ Tkáleczi Vilmos életének személyes vonatkozásairól a legtöbb adatot Papp József (PhD) könyvtáros gyűjtötte össze a muraszombati könyvtár honismereti és nemzetiségi részlegén eltöltött mintegy két évtized során (e tanulmányban is felhasználtunk abból néhányat).

- Göncz László: Az alsólendvai ellenforradalom. *Lindua*, 12. (2018), 20. 19–26.
- Göncz László: A Lendva-vidék a Tanácsköztársaság időszakában. In Paksy Zoltán (szerk.): *Tanácsköztársaság Zala megyében*. Zalaegerszeg, MNL Zala Megyei Levéltára, 2020.
- Jerič, Ivan: *Moji spomini*. Murska Sobota, Zavod sv. Miklavža, 2000.
- Kovács Lajos: Ellenforradalmi mozgalmak a Tanácsköztársaság alatt Zala megyében. In Balázs Béla – Kovács Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből*. Zalaegerszeg, MSZMP Zala Megyei Bizottsága, 1971.
- Kövágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, Akadémiai, 1964.
- Kövér István: *A Tanácsköztársaság Vas Vármegyében*. Szombathely, Magyar Nyugat, 2019.
- Kokolj, Miroslav – Bela Horvat: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1977.
- Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1984.
- Nagy Károly: *Az alsólendvai ellenforradalom*. Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomda, 1925.
- Slavič, Matija: *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1999.
- Titl, Julij: *Murska republika 1919*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1970.
- Vadász Sándor: Nagyon bizalmas élelmezési helyzetjelentés, 1919. július 25. *Agrártörténeti Szemle*, 22. (1980), 3–4.

Levéltári források

- HL Keleti, ill. Vörös hadsereg Parancsnokság. Hadműveleti, hírszerző, tüzérségi osztály (MTK 53). Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1–5.
- HL MTK 52/10-12. sz. mappa, Hadsereg parancsnokság 1919. V. 29. (149–206.).
- HL MTK 52/16-18. sz. mappa, Hadsereg Parancsnokság 1919. V. 31. (270–339).
- HL MTK 53. Hadműveleti, hírszerző, tüzérségi osztály 1919. június 1–5.
- HL MTK 53/1-3. sz. mappa, Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1–5.
- HL MTK 53/4-6. sz. mappa – Hadsereg Parancsnokság 1919. június 1–5.
- MNL Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára. Obál Béla iratai XIV. 66. Tanári működésével kapcsolatos iratok (9–14).
- MNL OL Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter. 1918.
- MNL OL Elnöki iratok (K 148). 733. D. 603.1. Pandurovics János 1919. június 29-ei beszámolója a belügyi népbiztosságnak. 1919.
- MNL OL Miniszterelnöki iratok. 1919 – XXII. 1429.
- MNL OL Miniszterelnökségi levéltár Miniszterelnökség. Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter (K 40). sz. n. (vegyes iratok)/1919–XII.
- MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27). 601.f. 1/22. ő. e. 1–4. l. A forradalmi kormányzótanács XXIII. sz., 1919. május 30-ai ülésének jegyzőkönyve.
- MNL VaML IV. 423. A bolsevizmus a muraszombati járásban. 946/1920.
- MNL VaML Klekl József iratai (XIV. 10.)
- MNL VaML Muraszombati Járási Főszolgabíró. b. Közigazgatási iratok (IV. 423.). A bolsevizmus a muraszombati járásban. 946/1920.
- MNL VaML XIV. 10. Klekl válasza a vádakra.
- MNL VaML XVI 1 b/2 (801-150)
- MNL VaML XVI 1b/8. 1919.

MNL VaML XVI-1 b/1.

MNL VaML XVI-1 b/2.

MNL VaML Vas vármegye Direktórium Általános iratok 1919.

Nadškofjski arhiv Maribor (Maribori Érseki Levéltár). Župnija Turnišče. RMK. 1893–1903.

PAM SI_PAM/1692. TE 3. Vincenc Šeruga 1924. május 1-ei visszaemlékezése.

PAM Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem”. Janez Edšidt 1927. február 3-ai visszaemlékezése SI_PAM/1692. TE 3.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM). Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem” (SI_PAM/1692. TE 3.). Vincenc Šeruga 1924. május 1-ei visszaemlékezése.

Hírlapok

A jövő feladatai. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. január 19.

A Vendvidéki Direktórium rendeletei. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. május 25.

Kiáltvány a Vendvidék népéhez! *Muraszombat és Vidéke*, 1919. március 30.

Oglász k lüdsztvi szlovenske okrogline! *Novine. Politicisen, družsbeni i piszmeni liszt za vogrske Slovence*, 1919. március 30.

Porocsilo nasim szlovencom. Szlovenszka politicsna komiszarija v Szoboti. *Novine*, 1919. április 20.

Személyváltozások a direktóriumban. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. április 6.

Szobocski direktorium. *Novine*, 1919. április 13.

„Sztaroszlovenszka krajina”. *Novine*, 1919. április 27.

Tanügyi hírek. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. május 18.

Vogrski Slovenci! *Novine*, 1919. március 30.

Zdaj leto. *Novine*, 1920. május 30.

The Mura Republic: “Adventurism” along the River Mura

On 29 May 1919, Vilmos Tkálecz deputy people’s commissioner declared the Mura Republic in the town of Muraszombat (Murska Sobota in Slovenian). This ephemeral state, however, was not one of the manifestations of Slovenian efforts to achieve autonomy. Moreover, it had nothing to do with the claims that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes made for Muravidék (Prekmurje in Slovenian). The factors that influenced Tkálecz’s move were the presence of anti-communist groups in Austrian territory, his own disregard for the rules of the Soviet Republic of Hungary, and the ongoing investigation into his involvement in smuggling along the western border. It might have been an important motive behind his act to “found a state” that he wanted to keep the fortune he accumulated from unlawful activities. This quasi entity did not receive any external help and was doomed to lose from its creation. By 4 June 1919, the army of the Soviet Republic of Hungary eliminated Tkálecz’s last armed units.

ÜDVÖZLET MURASZOMBATBÓL. — Muraszombat látképe.

Muraszombat látképe a 20. század elején

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár – képeslapok. Hungaricana.hu

Lukács B. György

A Mura Köztársaság képe az 1945 utáni szlovén történetírásban

A szlovén történészek és más társadalomtudományok művelői egymástól rendkívül eltérő módon tekintettek Tkálecz Vilmos (Vilmoš Tkalec) rövid életű államára, s különböző törekvéseket véltek felfedezni a Magyarországi Tanácsköztársaságtól függetlenedő Mura Köztársaság kikiáltása mögött. A többségében muravidéki szlovének lakta területen megalakuló „kérészállammal” kapcsolatos fő kérdés, hogy annak volt-e köze a népek önrendelkezésének elvéhez, azaz mennyiben tekinthető a muravidéki szlovének egykori államalakulatának. A Mura Köztársaság történelmi szerepéről igazán a második Jugoszlávia fennállása alatt folyt heves ideológiai vita, az egymással szemben álló kutatók elsősorban abban nem értettek egyet, hogy az forradalmi vagy kifejezetten ellenforradalmi képződmény volt-e.

A témáról szóló első tanulmányok megjelenése

A Mura Köztársaság témájáról az 1950-es években jelentek meg az első marxista történelmi elemzések: Rudi Kyovsky jogászprofesszor, későbbi akadémikus először 1952-ben a *Delo* című szlovén napilapban foglalta össze meglátásait a témáról,¹ amit további két tanulmánya követett az 1950-es évek közepén.² Ezután Miroslav Kokolj történész publikált 1957-ben, a *Svet ob Muri* című regionális lapban egy újabb tanulmányt Tkálecz Vilmosról és államáról, amelyben újabb forrásokra hivatkozott.³ A tanítóként több évig a Muravidéken dolgozó Kokolj már korai írásaiban is azt bizonygatta, hogy a Mura Köztársaság ellenforradalmi képződmény volt. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a muravidéki szlovén parasztság azért fordult szembe a Magyarországi Tanácsköztársasággal, mert annak vezetése „nem távolította el a fontosabb pozíciókból a régi nagymagyar sovínisztákat”, és nem fektetett elég

¹ Rudi Kyovsky: Slovenska krajina (Prekmurje) 1918–1919. *Delo*, 21. (1952), 5–6. 51–90.

² Rudi Kyovsky: Boljševiški režim v Prekmurju leta 1919. *Obmurski tednik*, 6. (1954), 39. 14–15.; Rudi Kyovsky: Novi dokumenti o boljševiškem režimu v Prekmurju leta 1919. *Naši razgledi*, 5. (1956), 8. 185–186.

³ Miroslav Kokolj: Prekmurje v prevratni dobi 1918–19. *Svet ob Muri*, 2. (1957). 241–280.

nagy hangsúlyt az agrár- és a nemzeti kérdés rendezésére, csak elviekben állva ki a nemzetek egyenjogúsága mellett.⁴

1959 szeptemberében Muraszombatban történészkonferenciát rendeztek, amelyen az említett Kyovsky az I. világháborút követő forradalmi időszakról tartott előadást. A tanácskozás 1961-ben megjelent konferenciakötetében Kyovsky méltatta a Magyarországi Tanácsköztársaságot, ám kiemelte, hogy a földosztás elmaradása elégedetlenné tette a parasztságot a Muravidéken, amelyet mint proletariátus nélküli, a klérus befolyása alatt álló régiót mutatott be. A Mura Köztársaságot Kyovsky is ellenforradalmi képződménynek nevezte, értékelése szerint az azt kikiáltó Tkálecz a kezdetektől fogva „álcázott ellenforradalmár”, „az új hatalom belső aknája” volt, aki „egykori urai, a grófok szolgálatába állt”. Kyovskynál Tkálecz a Tanácsköztársasággal szembe forduló ellenforradalmi felkelés vezetőjeként jelent meg, aki a tervezett dunántúli katolikus monarchia részévé tette volna az uralma alatt álló területet.⁵ Tanulmányában Tkálecz ellenforradalmi meggyőződése bizonyítékának nevezte, hogy Jožef Klekl (Klekl József) katolikus pap, muravidéki szlovén politikai vezető visszaemlékezéseiben kifejezetten dicsérte őt.

A korabeli szlovén szerzők sokat hivatkoztak az MTA Történettudományi Intézetének kutatója, Kővágó László munkáira, aki elsőként foglalkozott behatóbban a Mura Köztársasággal, elsősorban *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben* című, 1964-ben kiadott művében. Kővágó egyenesen démonizálta Tkáleczet és az általa kikiáltott államot. Szerinte az „tudatos ellenforradalmi tevékenységet” folytatott, s „csak a dolgozó nép megtévesztésére vonult szociáldemokrata zászló alatt”. A szerző egyfajta logikai csavarral arra a megállapításra jutott, hogy a Muravidéken olyan mély hatást gyakoroltak a Magyarországi Tanácsköztársaság eszméi, hogy a Mura Köztársaságot nemhogy nyíltan ellenforradalmi, de még a papi keresztényszocialista lobogó alatt sem merték kikiáltani.⁶ A magyar kutató szerint „hazug módon, a népek önrendelkezési jogára hivatkozva” szakítottak ki az ellenforradalom részére egy darabot a Tanácsköztársaságból. Könyvében tehát Tkálecz állama a Magyarországi Tanácsköztársaságra leselkedő nagy veszélyként jelenik meg, ahonnan a dunántúli ellenforradalom kiindulhatott volna. Kővágó ennek megfelelően egy sor Lenin-idézettel támasztotta alá, miért volt jogos és indokolt a Mura Köztársaság elfojtása, és kiemelte a magyar Vörös Hadsereg katonáinak a rövid életű állam leverését követő méltányos bánásmódját. Az államalakulat kikiáltásának okai között a földosztás elmaradása mellett a „szociáldemokrata nemzeti nihilizmust” említette.⁷ Kővágó érvei és az általa felhasznált források értelmezése nagy hatással

⁴ Kokolj (1957): i. m. 259.

⁵ Rudi Kyovsky: *Revolucionarno obdobje v Slovenski krajini (Prekmurju) po Prvi svetovni vojni*. In Bogo Grafenauer (szerk.): *Prekmurski Slovenci v zgodovini: Zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1961. 107.

⁶ Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, Akadémiai, 1964. 229–230.

⁷ Kővágó (1964): i. m.

voltak az írásait jól ismerő, a Mura Köztársaság ellenforradalmi mivolta mellett kardoskodó szlovén szerzőkre.

A korszak 1960-as évekbeli megítélésében nagy szerepe volt Miško Kranjec muravidéki szlovén írónak, akinek több művét, elsősorban a *Vörös Gárdista*⁸ című történelmi regényét sokan a mai napig forrásként idézik. Kranjec konferenciákon beszélt a Mura Köztársaságról, 1967-ben pedig a *Prispevki za zgodovino delavskega razreda* (Munkásmozgalom-történeti tanulmányok) című történelmi lapban fogalmazott meg Kyovskyhoz és Kokoljhoz hasonló véleményt, bírálva a Magyarországi Tanácsköztársaság viszonyát a parasztsághoz és a nemzeti kérdéshez.⁹

„Forradalmi képződmény” – a Mura Köztársaság Julij Titl monográfiájában

A Mura Köztársaságról szóló, napjainkig egyetlen önálló monográfia 1970-ben – a soknemzetiségű jugoszláv állam jelentős gazdasági, majd politikai és társadalmi átalakulását hozó, a kulturális életben is enyhüléssel járó jugoszláviai reformkorszak csúcspontján – jelent meg Julij Titl szlovén gazdaságtörténész tollából. Az 1960-as évek második felében kezdődő időszak a horvát és a szerb értelmiség kulturális ügyekben folytatott vitáitól volt hangos. Számos, addig elhallgatott kérdés került ekkor napirendre, mint a horvátok egyenjogúsága vagy a szerb tagköztársaságon kívül élő szerb lakosság jogai. Ezek az évek Szlovéniában is szabadabb politikai légkört teremtettek; olyan művek jelenhettek meg, amelyeket a hatalom addig nem engedélyezett volna. A Kokoljhoz hasonlóan több évig muravidéki tanítóként dolgozó Titl művéről is elmondható, hogy a témáról író elődeihez képest ideológiai értelemben érezhetően semlegesebb hangvételű.

A *Mura Köztársaság 1919* című kötet szerzője a fentebb tárgyalt kutatókkal ellentétben Tkálecz államát „forradalmi képződményként” mutatta be, amelyet meglátása szerint „a muravidéki szlovének azért hoztak létre fegyveres felkelésükkel, hogy abban a szocializmust építsék”. A gazdaságtörténész könyvében Tkáleczet „szocialista forradalmárnak”, a Mura Köztársaságot „nemzeti köztársaságnak” nevezte, ami szerinte „előrelépést jelentett a Muravidék teljes felszabadítása, az anyanemzethez való csatlakozás irányában”.¹⁰ A rövid életű államalakulat kikiáltásának legfőbb okait elemezve Titl kiemelte, hogy „a magyar nacionalizmus a Tanácsköztársaság megalakulása előtt is, a proletár állam fennállása idején pedig különösen negatívan viszonyult a szlovén nemzeti kérdéshez”, és hozzátette, hogy a Magyarországi

⁸ Miško Kranjec: *Rdeči gardist: Roman v dveh knjigah*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1965.

⁹ Miško Kranjec: Pregled dogodkov leta 1918 in 1919 v Prekmurju. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 7. (1967), 1–2. 135–140.

¹⁰ Julij Titl: *Murska republika 1919*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1970. 75.

Tanácsköztársaság a muravidékieknek azt a minimumot sem adta meg, amit számukra a polgári uralom alatt biztosítottak.¹¹

A szlovén történész megállapítása szerint a Tanácsköztársaság teljesen figyelmen kívül hagyta az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően is magyar fennhatóság alatt maradt „elnyomott népek” vágyait és törekvéseit, a központi hatalom minden függetlenedési kísérletre Magyarország elleni ellenséges cselekményként tekintett, amelyeket emellett még az ellenforradalmi jelzővel is illettek. Titl elvetette, hogy a Mura Köztársaság megalakulása külső – ausztriai, illetve jugoszláviai – beavatkozás eredménye lett volna, vagy Tkálecz csempészeti ügyleteinek biztosítását szolgálta volna, és leszögezte, hogy annak kikiáltásához „megoldatlan belső ellentmondások vezettek”, amelyek meglátása szerint 1918 óta világosan látszottak, és amelyek „részben a Jugoszláviához való csatolással, teljesen pedig 1945 után oldódtak meg”. A délszláv államhoz való csatlakozást dicsőítve Titl kifejtette, hogy a Mura Köztársaság kikiáltásához az vezetett, hogy a muravidéki szlovének az I. világháborút követően rögtön felismerték, számukra szociális és nemzeti értelemben is az egyetlen megoldást az anyanemzettel való egyesülés, a Jugoszláviához való csatlakozás jelenti, hiszen a magyar hatalom mindig is csak részleges autonómiát lett volna hajlandó biztosítani számukra. Titl – Kővágó László téziseit vitatva – elutasította, hogy a Mura Köztársaság az ellenforradalom kezdete lett volna, ehelyett a muravidéki szlovén autonómia reális lehetőségeként tekintett rá, amit a központi hatalom egyébként megtagadott. Titl összegzése szerint a muravidéki szlovének az agrár- és a nemzeti kérdés megoldatlansága miatt a Jugoszláviához való csatlakozásban vagy a saját önkormányzatiságban látták a megoldást.

Az 1970-ben megjelent kötet szerzője emellett kiemelte a Muravidék ellátásának elhanyagolását, ami miatt szerinte a területnek valójában önellátásra kellett berendezkednie, és szintén kulcsfontosságúnak nevezte a Magyarországi Tanácsköztársaság agrárpolitikával kapcsolatos hibáit, amelyekkel elriasztották a Muravidéken a többséget alkotó kisbirtokosokat és földnélkülieket.¹² A szlovén gazdaságtörténész szerint a Tanácsköztársaság sem tette lehetővé a muravidékiek régi vágyának megvalósulását, vagyis nem juttatta földhöz azokat, akik azt megművelték, ezért a hatalom kezdeti aktív támogatása után a lakosság elfordult tőle. Tkálecz népszerűségének okát éppen abban látta, hogy az beszédeiben a nagybirtokosi és az egyházi földterületek felosztását ígérte.

Titl a Mura Köztársaság szocialista berendezkedésének bizonyítékai között említette a kikiáltását követően Budapestre küldött távirat szövegét és a rövid életű állam vezetői által tartott beszédek során elhangzottakat. Kiemelte, hogy a Mura Köztársaság mintái a Magyarországi Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország voltak, érvelése szerint pedig – amennyiben valóban ellenforradalmi képződmény lett volna – bizonyosan a kapitalista társadalmi berendezkedésre jellemző rendszert

¹¹ Titl (1970): i. m. 73–74.

¹² Titl (1970): i. m. 75.

és megnevezést vett volna fel. Titl szerint a Mura Köztársaságnak programja és jellemzői alapján sem volt köze a magyar ellenforradalmi szervezkedéshez. Ennek bizonyítékai között említette, hogy a szlovén lakosságú területeken kívül nem terjeszkedett, holott meglátása szerint Tkáleczék nagyobb nehézségek nélkül elfoglalhattak volna tisztán magyarlakta településeket is, amennyiben a cél valóban a nyugat-magyarországi ellenforradalmi erőkkal való közvetlen kapcsolat megteremtése lett volna.¹³

Szerinte a Mura Köztársaság kétségtelenül a szocialista társadalomépítést folytatta, erre utalt felépítése és a nagybirtokok és az egyházi birtokok felosztását tartalmazó programja. Emellett kifejtette, hogy az államalakulat kikiáltásának alapját a népek önrendelkezésének elve adta, ami Titlnél „a szocialista viszonyok gyorsabb fejlődésének alapfeltétele”, hiszen meglátása szerint „a szocialista viszonyok helyes fejlődését akadályozta”, hogy a Tanácsköztársaság nem magyar nemzetei a gyakorlatban nem voltak egyenjogúak, azaz a deklarált elv nem érvényesült. Ennek egyik bizonyítékát abban látta, hogy a Muravidéken mindenhol a magyar volt a hivatalos nyelv, ott is, ahol képzett helyi, nem magyar nemzetiségű káderek álltak rendelkezésre.

A kötet szerzője szerint a Tanácsköztársaság vezetése sem tartotta ellenforradalmi cselekménynek a muravidéki felkelést, és a Mura Köztársaság forradalmi mivoltának bizonyítékai között említette, hogy annak vezetése a továbbiakban is együtt akart működni a Magyarországi Tanácsköztársasággal, igényt tartott annak segítségére, holott ellenkező esetben biztosan valamely „burzsoá társadalmi berendezkedésű” országhoz kötődött volna. Titl ehhez sietve hozzáfűzte, hogy Tkálecz állama Jugoszláviával is jó viszonyt kívánt ápolni.¹⁴

Az említett Jožef Klekl és egykori segédje, a Mura Köztársaság megalakításának mellékszereplője, Vincenc Šeruga esetére Titl is kitért. Mindketten azt vallották, hogy a muravidéki felkelés ellenforradalmi jellegű volt, és a Tanácsköztársaság megbuktatására irányult, ám a kötet szerzője felhívta a figyelmet arra, hogy mindketten a Magyarországi Tanácsköztársasággal szemben kifejezetten ellenséges bíróság előtt tettek vallomást. Šeruga a maribori bíróság előtt igyekezett magát ellenforradalmi szereplőként feltüntetni, Klekl pedig a Horthy-rendszer bírósága előtt tett hasonló tartalmú vallomást, 1941 augusztusában. Titl szerint „a munkásmozgalom elleni terror” kezdetén tett vallomások semmiféle bizonyítékot nem jelentenek a Mura Köztársaság valódi jellegére nézve.¹⁵ Titl megjegyezte továbbá, hogy a korabeli szlovén lapok, így a *Murska straža* és a *Straža* című is a Jugoszláviához való csatlakozás előtti átmeneti állapotként írt a Mura Köztársaságról, s nem számoltak be a muravidéki felkelés valódi okairól.

¹³ Titl (1970): i. m. 76–77.

¹⁴ Titl (1970): i. m. 77.

¹⁵ Titl (1970): i. m. 81.

Titl Stromfeld Aurélnak, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnökének jelentését is idézi, amelyben a katonatiszt a Mura Köztársaság kikiáltásának okait politikainak nevezte. A történész úgy vélte, hogy Stromfeld egyértelműen az autonómiára és az agrárkérdésre utalt, nem pedig ellenforradalomra gondolt, hiszen – Titl érvelése szerint – ebben az esetben nem az lett volna a javaslata, hogy az ellen ne katonai, hanem politikai megoldást alkalmazzanak.¹⁶ Titl szerint az ellenforradalmi jelleg ellen szól az a tény is, hogy a Tanácsköztársaság vezetése a „proletárhatalom” visszaállítását követően nem alkalmazott repressziót a muravidéki felkelők ellen, a letartóztatottak többségét néhány nap után szabadon bocsátották, és az Ausztriába szökötteket is amnesztiában részesítették. Forradalmi bíróság sem működött, ami Titl szerint szintén arra mutat, hogy a Tanácsköztársaság vezetése a megoldatlan muravidéki problémák eredményeként, s nem ellenforradalomként tekintett a Mura Köztársaságra. Megemlíti, hogy ezzel szemben Budapesten a lendvai, ellenforradalmi jellegű felkelésben részt vevőket forradalmi bíróság elé állították, és halálra vagy hosszú börtönbüntetésre ítélték. A lendvai eseményeknek pedig nem volt halálos áldozata, és komoly anyagi kár sem keletkezett, miközben a Mura Köztársaság alakulataival vívott harcokban a magyar Vörös Hadsereg viszonylag nagy veszteségeket szenvedett.¹⁷ A szerző szerint a Mura Köztársaság és a lendvai felkelők programjainak összevetése is világosan mutatja, hogy csak az utóbbi tekinthető ellenforradalminak.

„Egy magyarpárti ellenforradalmi akciója” – a Mura Köztársaság újra napirenden

Julij Titl monográfiája mégsem tisztázta egyszer s mindenkorra a Mura Köztársaság jellegének kérdését. A téma kutatása 1975-ben, tehát már a jugoszláv „reformévek” után, a diktatúra lazulása következtében felszínre törő erők hatalmi szóval való elfojtását követő visszarendeződés idején élénkült ismét fel, amikor felmerült, hogy Muraszombatban emlékművet állítsanak a Mura Köztársaságnak. Az ezzel kapcsolatosan kialakult vita arra ösztönözte a muravidéki kommunista pártszervezetet, hogy a Szlovénia Kommunista Szövetsége elnökségéhez tartozó történettudományi bizottsághoz forduljon szakvéleményért. Ennek eredménye lett végül az 1979 májusában, Radenciben megtartott nagyszabású konferencia. *Az 1918–1920 közötti muravidéki forradalmi események* című tanácskozás egyik legfőbb deklarált célja a Mura Köztársaság és Tkálecz Vilmos valódi szerepének tisztázása volt. A konferenciára horvát és magyar előadók is érkeztek. Az esemény politikai jelentőségét jelezte, hogy azon megjelent a belgrádi magyar nagykövet és a szlovén parlament akkori elnöke, a Szlovén Köztársaság későbbi első köztársasági elnöke, a muravidéki születésű Milan Kučan is.

¹⁶ Titl (1970): i. m. 78.

¹⁷ Titl (1970): i. m. 79.

A fentebb már említett Miroslav Kokolj a konferencia 1981-ben kiadott kötetében jelentette meg a Muravidék 1918–1919 közötti eseményeit összefoglaló 150 oldalas tanulmányát. Napjainkig sokat idézett írásában Kokolj tételesen elutasította Titl monográfiájában kifejtett állításait. Kokolj szerint a Mura Köztársaság célja nem az volt, hogy a muravidéki szlovének megkapják a Magyarországi Tanácsköztársaság idején hiányolt autonómiát, az önálló államot nem a muravidéki szlovének nemzeti és szociális felszabadulása, saját szocialista fejlődése érdekében kiáltották ki, ahogyan Titl tartotta, hanem a bécsi Antibolsevista Comité támogatásával jött létre.¹⁸ Kokolj Tkálecz és Szapáry László muraszombati gróf ellenforradalmi terveiről írt, a Mura Köztársaság kikiáltásának valódi célja pedig szerinte egy, a teljes Dunántúlra kiterjedő kis magyar állam létrehozása volt, amely a bolsevikok legyőzését követően a szlovéniai Mariborig terjedt volna.¹⁹ A szlovén történész szerint a Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmánya nem akadályozta a muravidéki szlovéneket nemzeti jogaik gyakorlásában, és kifejtette, hogy azt éppen a Tkáleczhez hasonló „magyarpárti” szlovének akadályozták a leginkább.

Kokolj azt bizonygatta, hogy Tkálecz ugyan szlovén származású volt, ám nem volt semmiféle szlovén nemzeti tudata, és nem nemzettársai nemzeti jogaiért küzdött, hanem fontosabb volt számára a magyar államhoz való tartozás eszméje. Kokolj Tkáleczet „megrögzött magyarónként” mutatta be, aki a háború alatt katonatisztként bátran harcolt a magyar hazáért. A történész emlékeztetett Tkálecz korábbi muraközi rémtetteire is, amelyeknek meglátása szerint kifejezetten „nemzeti sovíniszta jellege volt”.²⁰ Kokolj szerint a Mura Köztársaság kikiáltója nemcsak a Muravidék Magyarországtól való elszakadását ellenezte, hanem annak autonómiáját is. Titl tézisére, miszerint a Tanácsköztársaság nem volt hajlandó megadni a muravidékieknek azt a minimumot sem, amit számukra a polgári uralom alatt biztosítottak, Kokolj válasza az volt, hogy a muravidékieknek ezen utóbbi időszakban semmiféle nemzeti jogaik nem voltak. Meglátása szerint Tkálecz és társai a Károlyi- és a Kun-kormány idején is „vendekként”, később „szlovénül beszélő magyarokként” kezelték a muravidéki szlovéneket. Kokolj szerint a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetése nem vádolható a muravidéki szlovének hátrányos nemzeti megkülönböztetésével.

A történész elvetette Titl felvetését, miszerint a Mura Köztársaság szocialista berendezkedésének bizonyítéka lett volna a kikiáltását követően Budapestre küldött távirat tartalma, és azt sem fogadta el érvként, hogy amennyiben valóban ellenforradalmi képződmény lett volna, bizonyosan a kapitalista társadalmi berendezkedésre jellemző rendszert és megnevezést vett volna fel, ahogy azt Titl állította. Kokolj

¹⁸ Miroslav Kokolj: Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. In Janko Liška – Miroslav Ravbar (szerk.): *Revolucionarno vrenje v Pomurju 1918–1920. Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979.* Murska Sobota, Pomurska založba, 1981. 53–205., 163.

¹⁹ Kokolj (1981): i. m. 158.

²⁰ Kokolj (1981): i. m. 164.

szerint a forradalom ellenségei „szerettek ideiglenesen, báránybőrbe bújít farkas-ként forradalmi jelszavakat hirdetni, így megtévesztve a tömeget”, s meglátása szerint Tkáleczék csakis ezért hivatkoztak táviratukban a nemzetközi szociáldemokráciára.²¹ Kokolj kiemelte továbbá, hogy a Tkálecz vezette köztársaság neve a semleges földrajzi név mellett nem tartalmazott semmiféle nemzetiségre utaló jelzőt, aminek oka szerinte az volt, hogy nem akarta elriasztani a magyarpártiakat és a magyarokat. Kokolj azzal is vitába szállt, hogy Titl a Mura Köztársaság és a magyar ellenforradalmi szervezkedések közötti kapcsolat elleni bizonyítékként hivatkozott arra a tényre, hogy Tkálecz nem terjeszkedett túl a szlovénlakta területeken – szerinte a valóságban ehhez nem is lett volna elég fegyverese. Kokolj Titlnek azt az állítását is elutasította, hogy a Mura Köztársaság felépítése és programja szerint is világos volt, hogy az a szocialista társadalomépítést folytatta. Kiemelte, hogy a rövid életű állam vezetése Tkálecz bizalmasaiból állt, akikhez csatlakoztak a „lelkészek által a bolsevizmus ellen hergelt” vagyonos parasztok, azaz alapvetően „szocialistaellenes struktúrák”. Kokolj azt is megalapozatlannak tartotta, miszerint a Mura Köztársaság jó viszonyban akart maradni a Magyarországi Tanácsköztársasággal, és vitatta kollégája nézetét, miszerint a muravidéki államalakulat programja tartalmazta volna a nagybirtok és az egyházi birtok felosztását. Kokolj Kleklre hivatkozva állította, hogy Tkálecz csak azoknak ígért a „papok földjéből”, akiket önkéntes katonái közé akart csábítani.²²

Kokolj szerint a Mura Köztársaságot nem a népek önrendelkezési joga alapján hozták létre, ahogyan azt Titl állította, hanem az államalakulat a bécsi magyar ellenforradalmi emigráció és szövetségesük, Tkálecz Vilmos műve volt, aki csak akkor döntött a Magyarországi Tanácsköztársaságtól való elszakadás mellett, amikor felfedték az ellenforradalmi erőkkel való együttműködését.²³ Kóvágóra és Klekl visszaemlékezéseire hivatkozva leszögezte, hogy a Mura Köztársaságnak azt a szerepet szánták, hogy a Tanácsköztársaság ellen induló erők gyülekezési helye legyen.²⁴ Kokolj elismerte, hogy a külső és belső nehézségekkel küzdő Tanácsköztársaság nem tudta rövid távon megoldani a gazdasági nehézségeket és rendezni a politikai kérdéseket, ami miatt csökkent a szlovén nép tagjainak beléjük vetett bizalma, ám azt elutasította, hogy a Mura Köztársaságra a muravidéki lakosság felszabadítási kísérleteként lehetne tekinteni.²⁵

Miroslav Kokolj azt is kifogásolta, hogy Titl saját tézisei alátámasztására Stromfeld Aurél jelentésére épített, amelyben az politikai okokra vezette vissza a Mura Köztársaság kikiáltását. A történész szerint Stromfeld ezzel valójában Tkálecz „antiszocialista” politikai viselkedését ítélte el. Kóvágóra hivatkozva

²¹ Kokolj (1981): i. m. 165.

²² Kokolj (1981): i. m. 167.

²³ Kokolj (1981): i. m. 166.

²⁴ Kokolj (1981): i. m. 168.

²⁵ Kokolj (1981): i. m. 169.

Kokolj szintén elutasította, hogy a Tanácsköztársaság vezetése a megoldatlan muravidéki problémák következményeként, s nem ellenforradalomként tekintett a Mura Köztársaságra.²⁶ Leszögezte, hogy teljes mértékben egyetért Kóvágó László megállapításával, aki szerint a muravidéki államkezdemény letörése „megalapozott, a marxizmus-leninizmus szellemének megfelelő” cselekedet volt.

Az 1970-es évek végén megjelent, a közvetlenül az I. világháborút követő korszak muravidéki eseményeit (is) elemző többi szlovén mű szerzői nem tárgyalták ilyen részletességgel Tkálecz államát. Túlnyomó többségük a Muravidék Jugoszláviához való csatolásának előkészítésére koncentrált. Ilyen volt Lojze Ude történész *Harc az északi szlovén határért 1918–1919* című, az 1970-es évek második felében megjelent munkája, amelyben a Mura Köztársaság esetét tárgyalva – Kokoljra, Titlre és Miško Kranjecre hivatkozva – a muravidéki parasztság elégedetlenségét hangsúlyozta, ennek okát pedig a nemzeti és agrárkérdés kezelésének hibáiban találta meg. Ude e helyütt kiemelte, hogy a Jugoszláv Királyság által 1919 januárjában bejelentett szerény agrárreform is többet kínált, mint a Magyarországi Tanácsköztársaság. A szlovén történész összegzése szerint „Jugoszlávia nemcsak nemzeti, hanem paradox módon szociális és osztály szempontból is vonzóbbnak bizonyult, mint a Tanácsköztársaság”.²⁷

A Mura Köztársaság értelmezése és emlékezete a rendszerváltás után

A rendszerváltást és Szlovénia függetlenedését követően elmúlt az I. világháborút követő „forradalmi évek” iránti ideológiai alapú érdeklődés. A szlovének történetét összefoglaló 1991 utáni művek alig tesznek említést Tkálecz államáról. A két világháború közötti korszak kutatói – mint például Jurij Perovšek – által kiadott munkák muravidéki eseményeit tárgyaló részeiben szintén kevés szó esik a muravidéki szlovének lakta területen létrejött kis államról. A korszakról írt kötetekben, tanulmányokban Tkáleczet vitatott személyiségnek nevezik, utalva gyanús csempészügyeire. A Mura Köztársaság említésekor rendszerint hangsúlyozzák, hogy szlovén földön ez volt az egyetlen „szovjet típusú” államalakulat. Metka Fujs történész, a Muravidéki Múzeum igazgatója a Muravidék és Szlovénia egyesülésének 80. évfordulójára, 1999-ben kiadott kötetben a Mura Köztársaságot „bolsevik államalakulatnak” nevezte, „melynek aligha volt köze a népek önrendelkezési jogához”.²⁸ Dušan Nečak ljubljanoi történész egy 1996-os munkában azt írja, a már elvégzett,

²⁶ Kokolj (1981): i. m. 166.

²⁷ Lojze Ude: *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor, Založba obzorja, 1977. 282–284.

²⁸ Metka Fujs: *Prekmurci v dvajsetem stoletju*. In Janez Balažič – Metka Fujs (szerk.): *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij*. Murska Sobota, Pokrajinski muzej, 2000. 68.

meglehetősen aprólékos kutatások ellenére nyitott kérdés, hogy a Mura Köztársaság szlovén állam volt-e egyáltalán.²⁹

A műveiben a Mura Köztársaságot is értékelő Göncz László szlovéniai magyar kutató ezt egyértelműen elveti, kiemelve, hogy Tkálecz nem kapcsolódott a muravidéki szlovén papság által korábban megfogalmazott autonómiatörekvésekhez, s nem volt ehhez kidolgozott programja sem.³⁰ Göncz szerint a Mura Köztársaság elsősorban Tkálecz egyéni céljait szolgálta, de azt is elutasította, hogy annak köze lett volna a Dunántúlon kibontakozó ellenforradalomhoz.³¹ A téma érintőlegesen került elő a Zsiga Tibor szombathelyi történész Muravidékről szóló, a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet által kiadott 1996-os könyve³² kapcsán kibontakozó heves vita során, amelyet elsősorban Vilko Novak muravidéki szlovén szlavista és néprajztudós kezdeményezett, aki többek között azt vetette Zsiga szemére, hogy az megkérdőjelezte a muravidéki szlovének szlovén mivoltát.³³ A magyar történész sokat támadott könyvében a Mura Köztársasággal kapcsolatban ugyanakkor elismerte, hogy annak „alapját a népek önrendelkezési elve adta meg”, hozzátéve, hogy megalakítása „nem irányult a terület országtól való elszakítására, más államhoz való csatolására”. Zsiga a rövid életű állam kikiáltása mögött a csempészetbe keveredett Tkálecz és társai érdekeit látta.³⁴

Matija Slavič, a párizsi békekonferencián részt vevő jugoszláv küldöttség Muravidékért felelős referense – 1999-ben újra kiadott – visszaemlékezéseiben a Mura Köztársaság leverésére érkező, általa „terroristáknak” nevezett csapatok tagjairól azt írta, hogy azokat a pénz mellett a magyar nemzeti eszme is hajtotta: azzal lelkesítették őket, hogy felkelő szlovének ellen kell harcolniuk, s végül csalódtak, amikor magyarul értő lakosságot találtak ott, nem valamiféle szlovén nemzeti mozgalmat. A Tanácsköztársaság hatalmának visszaállítását követően Slavič ugyanakkor vallás- és szlovénellenes jelenségekről számolt be.³⁵ Slavičot idézi a párizsi békekonferencia Muravidékkel kapcsolatos rendelkezéseiről írott 2019-es művében Uroš Lipušček is, aki a Mura Köztársaságot a rossz életkörülmények miatti népi elégedetlenség ered-

²⁹ Janez Balažic – Vándor László (szerk.): *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén – Völker an der Mur – Ljudi uz Muru. Zbornik referatov mednarodne znanstvene konference v Lendavi, 10–12. maj 1995.* Murska Sobota – Zalaegerszeg, Pokrajinski muzej – Göcseji Múzeum, 1996.

³⁰ Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001. 63.

³¹ Lásd Göncz László tanulmányát a 309. oldalon.

³² Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig.* Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996.

³³ Lásd Vilko Novak: Zsiga Tibor: Muravidéktől Trianonig... *Zgodovinski časopis*, (1997). 3. 428–430.; Vilko Novak: *Zgodovina iz spomina/Történelem emlékezetből.* Ljubljana, Založba ZRC – ZRC SAZU, 2004.

³⁴ Zsiga (1996): i. m. 65.

³⁵ Matija Slavič: *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki.* Murska Sobota, Pomurska založba, 1999. 42.

ményének nevezi, Tkáleczre pedig csak magyarpártiként hivatkozik.³⁶ Lipušček azt is kiemeli, hogy a párizsi békekonferencián a Mura Köztársaságról nem esett szó.³⁷

A tárgyalt időszakról szélesebb rétegek szerezhettek tudomást a szlovén állami televízió által 2014-ben, a Mura Köztársaság kikiáltásának 95. évfordulója alkalmából bemutatott dokumentumfilmnek köszönhetően. A színvonalas alkotásban megszólaltak a téma említett szakértői, Metka Fujs, Dušan Nečak és Göncz László is. Tkálecz muraközi horvátok ellen elkövetett rémtetteiről Branimir Bunjac egykori horvát politikus és történész számolt be. A Mura Köztársaságra a 100. évforduló is irányult némi figyelem. 2019-ben egy fiatal radikális baloldali történészhallgató jelentetett meg ismeretterjesztő jellegű munkát az 1919-es év muravidéki eseményeiről, kiemelten tárgyalva Tkálecz államát.³⁸ Komolyabb tudományos értekezés azonban ekkor sem készült a témáról, hiszen világgossá vált, hogy az a hagyományos ideológiai és nemzeti narratívákba egyaránt nehezen illeszthető be. Tkálecz államának alig volt köze a népek önrendelkezési jogához, nem tekinthető a muravidéki szlovének önálló államiságra való törekvése gyümölcésének és a Jugoszláviához való csatlóás előkészítésének sem, ilyenformán a muravidéki szlovének és a többi szlovén egyesülésének ünneplésében sem kaphat szerepet.

Felhasznált irodalom

- Balažic, Janez – Vándor László (szerk.): *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén – Völker an der Mur – Ljudi uz Muru. Zbornik referatov mednarodne znanstvene konference v Lendavi, 10–12. maj 1995.* Murska Sobota – Zalaegerszeg, Pokrajinski muzej – Göcseji Múzeum, 1996.
- Fujs, Metka: Prekmurci v dvajsetem stoletju. In Janez Balažic – Metka Fujs (szerk.): *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij.* Murska Sobota, Pokrajinski muzej, 2000.
- Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001.
- Kokolj, Miroslav: Prekmurje v prevratni dobi 1918–19. *Svet ob Muri*, 2. (1957). 241–280.
- Kokolj, Miroslav: Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. In Janko Liška – Miroslav Ravbar (szerk.): *Revolucionarno vrenje v Pomurju 1918–1920. Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979.* Murska Sobota, Pomurska založba, 1981.
- Kóvágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben.* Budapest, Akadémiai, 1964.
- Kranjec, Miško: *Rdeči gardist: Roman v dveh knjigab.* Murska Sobota, Pomurska založba, 1965.
- Kranjec, Miško: Pregled dogodkov leta 1918 in 1919 v Prekmurju. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 7. (1967), 1–2. 135–140.
- Kyovsky, Rudi: Slovenska krajina (Prekmurje) 1918–1919. *Delo*, 21. (1952), 5–6. 51–90.
- Kyovsky, Rudi: Boljševiški režim v Prekmurju leta 1919. *Obmurski tednik*, 6. (1954), 39.

³⁶ Uroš Lipušček: *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919. Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej.* Petanjci, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019. 106.

³⁷ Lipušček (2019): i. m. 108.

³⁸ Darjan Lorenčič: *1919: Rdeče Prekmurje.* Pikel, Zavod Volosov hram, 2019.

- Kyovsky, Rudi: Novi dokumenti o boljševiškem režimu v Prekmurju leta 1919. *Naši razgledi*, 5. (1956), 8.
- Kyovsky, Rudi: Revolucionarno obdobje v Slovenski krajini (Prekmurju) po Prvi svetovni vojni. In Bogo Grafenauer (szerk.): *Prekmurski Slovenci v zgodovini: Zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1961.
- Lipušček, Uroš: *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919. Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej*. Petanjci, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019.
- Lorenčič, Darjan: *1919: Rdeče Prekmurje*. Pekel, Zavod Volosov hram, 2019.
- Novak, Vilko: Zsiga Tibor: Muravidéktől Trianonig. *Zgodovinski časopis*, (1997). 3. 428–430.
- Novak, Vilko: *Zgodovina iz spomina/Történelem emlékezetből*. Ljubljana, Založba ZRC – ZRC SAZU 2004.
- Slavič, Matija: *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1999.
- Titl, Julij: *Murska republika 1919*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1970.
- Ude, Lojze: *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor, Založba obzorja, 1977.
- Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996.

The Image of the Mura Republic in Slovene Historiography

The historical role of the Mura Republic, the short-lived state which proclaimed independence from the Hungarian Soviet Republic, was subject of a heated debate during the period of the second Yugoslavia. The Slovenian researchers disagreed whether Vilmoš Tkalec's (Tkálec Vilmos) republic was a revolutionary or explicitly counter-revolutionary formation. The first Marxist historical analyses of the subject appeared in the 1950s: Rudi Kyovsky and Miroslav Kokolj tried to prove its anti-revolutionary nature. The Slovenian economic historian, Julij Titl expressed the opposite opinion in his 1970 monograph, the only independent work on the Mura Republic. In his book, Titl called Tkalec a "socialist revolutionary" and his republic, inhabited mostly by Prekmurje Slovenes, a "national republic", which he said was "a step towards the complete liberation of the Mura region, towards joining the mother nation". The topic was raised again at a large-scale conference in 1979 in Radenci. In the study volume of the conference, the already mentioned Miroslav Kokolj published a long study summarising the events of the Mura region between 1918 and 1919, in which he refuted Titl's thesis and asserted the counter-revolutionary nature of Tkalec's state. After the regime change, in the independent Republic of Slovenia, the ideological interest in the "revolutionary years" after the First World War passed as the Mura Republic has proved to have little to do with the right of nations to self-determination, and the Prekmurje Slovenes' aspiration for independent statehood.

Vákát oldal

Pécs központja 1920-ban

Forrás: Fortepan / Erky-Nagy Tibor

Hornyák Árpád

A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság¹

A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság egyike volt azoknak a tucatszámra alakult tiszavirág-életű államképződményeknek, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő zűrzavaros hónapokban-években jöttek létre a történelmi Magyarország területén. Kikiáltására Pécsen, 1921 augusztusában, a kérészállamok közül utolsó előttiként került sor. Az Ausztriának átadandó nyugat-magyarországi területeken – a leendő Burgenlandon – kívül ekkor már csak ebben a magyarországi régióban uralkodtak olyan rendezetlen hatalmi viszonyok, amelyek lehetővé tettek egy ilyen politikai kísérletet. Baranya és kisebb részben Bácska és Tolna megye területét ugyanis – noha azokat a nagyhatalmak Magyarországnak ítélték – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai a trianoni békeszerződés aláírása után is megszállva tartották.

A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság működését nehéz pontosan rekonstruálni, mivel fennállásának nyolc napja alatt egy pillanatig sem alkotott tényleges igazgatási egységet, ezért leginkább kikiáltásának, illetve megszűnésének körülményeit tudjuk megvizsgálni, amelyek azonban máig nincsenek megnyugtató módon dokumentálva. A dél-dunántúli kérészállam létrejöttének legfontosabb oka a szerb katonai megszállás meghosszabbítására mutatózó igény volt a helyi szerb katonai és polgári igazgatás részéről, ami egybemosódott a területek délszláv államhoz történő annexiójának vágyával. Tulajdonképpen minden egyéb mozzanat – a helyi délszláv lakosság Magyarországtól való elszakadási vágya vagy a munkásság vélt és valós félelmeinek felerősítése a Horthy-féle rezsimtől – csak e törekvést volt hivatva igazolni.

Baranya szerb megszállása

A történet előzményei 1918. november 13-áig, a belgrádi katonai konvenció megkötéséig nyúlnak vissza. Ez a szerződés hatalmazta fel a Szerb Királyság csapatait arra, hogy katonailag megszállják a Szeged–Pécs–Dráva mentén megvonat demarkációs vonalig terjedő területeket. Noha a konvenció csak a rendfenntartást engedte át a szerb katonaságnak, és a polgári közigazgatást a magyar államapparátus szerveinek

¹ A tanulmány a MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport keretében született.

kezében hagyta, a szerb megszálló erők a helyi délszláv vezetőkkel karöltve szinte a megszállással egyidejűleg mindent megtettek annak érdekében, hogy ellenőrzésüket kiterjesszék az élet egyéb területeire, így a polgári igazgatásra is. Céljuk – kimondva-kimondatlanul – a területeknek a délszláv államhoz való csatolása volt. Ezt végül csak azért nem sikerült elérniük, mert a nagyhatalmak a párizsi békekonferencián – a Magyarország vonatkozásában szinte sehol sem alkalmazott természetes határok elve alapján² – a Dráva vonalát jelölték ki a magyar–jugoszláv határnak. Ugyanakkor a helyi délszlávok nagy része, a délszláv polgári és katonai igazgatási szervek és maga a belgrádi kormány is mindent elkövetett annak érdekében, hogy a nagyhatalmakat döntésük megváltoztatására bírják, s a területek végül mégiscsak egyesüljenek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal.

A térség jelentőségét elsősorban a kor legfontosabb stratégiai nyersanyaga, a szén adta, ezért a délszlávok – legalábbis ami a belgrádi kormányt illeti – utóbb készek voltak azzal is beérni, ha jobb híján meghosszabbíthatják a megszállást a szénbányák kiaknázása érdekében. A kiürítés ellen a megszállt területek délszláv lakóinak csatlakozási óhajára hivatkoztak, akiknek a csapatok távozása esetén sem személyi, sem vagyoni biztonságát nem látták garantálva. A belgrádi politikusok állításai szerint 30 ezer baranyai szerb, horvát és sokác állt készen otthona elhagyására, amennyiben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hadereje elhagyja a megszállt területeket.³ Már-már zsarolással felérő kijelentéseket tettek, miszerint ha a kiürítés következtében elmaradnak a pécsi szénszállítások, és szénhiány lesz, akkor először a nemzetközi vonatokot fogják leállítani.⁴ A magyarországi antantmissziók egyremásra küldték Baranyába képviselőiket, hogy szemmel tartsák a délszláv megszálló erők tevékenységét, és rávegyék a jugoszlávokat a terület kiürítésére, vajmi kevés eredménnyel.⁵ 1920 nyarán jelent meg Pécsen a Szövetségesek Budapesti Katonai Missziójának egy albizottsága, Forster angol és Raoul Derain francia őrnagyok, valamint San Martino olasz kapitány részvételével, amelynek állandó jelleggel Pécsen kellett volna tartózkodnia. Közülük azonban csak a francia Derain tartózkodott

² A délszláv államnak juttatott drávaszögi területektől eltekintve.

³ Andrej Mitrović: *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom. Prilog proučavanju jugoslovenske politike na konferenciji mira u Parizu 1918–1920*. Novi Sad, Novi Sad Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975. 228.

⁴ AJ. 336-41-I-VII. Broj. 13891. Davidović kormányfő távirata a jugoszláv békedelegációhoz 1919. november 24.

⁵ Az, hogy a szövetségesek állandó jelleggel legyenek jelen Baranyában, és felügyeljék a térség kiürítését, már 1920 májusában felmerült a Nagykövetek Konferenciáján. A Konferencia 1920. június 12-én határozta el, hogy utasítja a Szövetségesek Budapesti Katonai Bizottságát (amely egyébként az egész akció kezdeményezője volt), hogy tegye meg a szükséges lépéseket szövetséges tisztek kiküldésére, akik a helyszínen tájékoznak a helyzetről. A Foreign Office tanácsosnak látta, hogy a kiürítést egy szövetséges misszió felügyelje, amelybe minden Szövetséges Főhatalom delegál egy tagot. The National Archives Foreign Office 371/6131 C 8948 Curzon távirata Hohlernak 1921. május 12.

folyamatosan a városban, ami vélhetően a város ünnepelt szubrettje, Donáth Aranka iránt érzett vonzalmával volt magyarázható, akit 1922 áprilisában feleségül is vett.⁶

Az antant gyakori felszólításai ellenére Belgrád egyenesen arra utasította a helyi hatóságokat, hogy akadályozzák a Pécs és Baja Magyarországhoz való visszakerülését előkészítő antantmissziók tevékenységét, arra hivatkozva, hogy Párizs még nem adott választ újabb területi követeléseikre.⁷ Ezt az időhúzó politikát szolgálta a helyi délszláv vezetésnek az a belgrádi kormány által támogatott törekvése is, hogy a terület megszerzése, de legalább a kiürítés időpontjának kitolása érdekében támogassa a mindenkor magyar rendszer ellenfeleit. Ez megmutatkozott a Tanácsköztársaság ideje alatt a „régí rend” híveinek felkarolásában, majd a magyarországi szovjetrendszer összeomlása után a kisebb részben kommunisták, többségében októbristák számára történő menedék nyújtásában is. Ennek jegyében biztosítottak Pécsen és a megszállt területeken munkahelyeket az „emigránsok” részére a különböző igazgatási szerveknél, valamint azt is lehetővé tették számukra, hogy újságot alapítsanak, szakszervezetet hozzanak létre, s nem utolsósorban megtarthassák a nemzeti tanácsi választásokat. Mindezek eredményeként 1920 augusztusában a Károlyi Mihály egykori hadügyminisztere, Linder Béla által vezetett Pécsi Szocialista Párt vette át a város irányítását. Hadügyminiszterként tett elhíresült monddásával („nem akarok több katonát látni”), a belgrádi katonai konvenció aláírásával, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai által megszállt Pécsen a polgármesteri tisztség elvállalásával, valamint abban játszott szerepével, hogy a baranyai területek a délszláv állam fennhatósága alatt maradjanak, Linder neve később az áruulás szinonimája lett a magyar közvélemény többsége számára.

Menni vagy maradni?

A nagyhatalmak 1921 nyarára elégték meg végleg a megszállt területek kiürítésével kapcsolatos huzavonát. Az 1921. július 2-án tartott budapesti tábornoki és főbiztosi megbeszélésen részletekbe menően előírták mindkét fél részére a kiürítéssel, illetve a bevonulással kapcsolatos feladatokat,⁸ és a terv megvalósulásának ellenőrzésére létrehozták az úgynevezett „Baranya-missziót” Francis William Gosset angol ezredes vezetésével.⁹ Arról is döntés született, hogy kéri a Nagykövetség Konferenciájától

⁶ *Pécsi Lapok*, 1922. április 25. 2.

⁷ AJ 336-16 Pov. Broj. 12957.

⁸ A terv kidolgozásába, eltekintve egy-két apróbb részlettől, a magyar és a szerb–horvát–szlovén katonai hatóságokat is bevonták. TNA FO371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetség Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.

⁹ A Nagykövetség Konferenciája már 1921. június 23-i ülésén született döntésével felhatalmazta a Szövetséges Főhatalmak Budapesti Misszióját: bízza meg a pécsi katonai bizottságot a kiürítés felügyeletével, és dolgozza ki annak tervét. TNA FO371/6132 C13076. Hardinge párizsi angol nagykövetség távirata Curzonnak 1921. június 23.

annak kieszközlését, hogy Belgrád egy katonai parancsnokot nevezzen ki az egész megszállt területre, aki a teljes – civil és katonai – hatalmat gyakorolná. A szövetséges főhatalmak budapesti megbízottjai fontosnak tartották, hogy a civil közigazgatás, amely a szerb–horvát–szlovén belügyminisztérium alá tartozott, alá legyen rendelve a katonai parancsnokságnak, amely kiadhatja a kiürítéshez szükséges parancsokat anélkül, hogy a belügyminisztériummal kellene konzultálnia.¹⁰ A Nagykövetek Konferenciája végül július 23-án hagyta jóvá a Versailles-i Szövetséges Katonai Bizottság javaslatát a kiürítés lebonyolítására, a nagyhatalmak budapesti képviselői pedig augusztus 9-én döntöttek Baranya kiürítéséről. Másnap, augusztus 10-én Pécsre érkezett Gosset ezredes, hogy a kiürítést felügyelje, s egyúttal megakadályozza a szerb csapatok fosztogatását.

Hiába volt azonban eldöntött kérdés 1921. augusztus elején, hogy a szerb csapatoknak el kell hagyniuk a megszállt területeket, továbbra is általános volt a bizonytalanság egyfelől a területek kiürítését illetően, másfelől a tekintetben is, hogy mire számíthat a terület lakossága a felszabadulás után. A szerb vezetés által pénzelt és nagyfokú szabadságot élvező *Baranyai Magyar Újság*, illetve az *Ucca* a legkülönfélébb párizsi, de főleg belgrádi forrásokra hivatkozva még júliusban és augusztusban is folyamatosan arról cikkezett, hogy a kiürítés egyáltalán nem időszerű.¹¹ Egyidejűleg nem mulasztott el tudósítani a Magyarországon zajló fehérterror rémuralmáról, rámutatva annak várható kiterjesztésére a baranyai munkásságra, amennyiben sor kerülne a hatalomátvételre. Mindez magától értetődő bizonytalanságot és zavart eredményezett a korlátozott információ-hozzáféréssel rendelkező pécsi-baranyai munkásság soraiban. Főleg úgy, hogy a Pécsi Szocialista Pártban is élesen eltérő nézetek voltak. Az ellentéteket egyrészt a pártban tevékenykedő magyarországi emigráns aktivisták, másrészt pedig a szerb hatóságok törekvései is élezték.¹² Ilyen körülmények között került sor négy nappal a Gosset-misszó Baranyába érkezése után, 1921. augusztus 14-én a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság kikiáltására.

A baranyai kérészállam kikiáltása

Bár a maga korában meglepetésként hatott, mégis voltak a köztársaság létrejöttére utaló előjelek. Sőt, az eseményeket száz év távlatából vizsgálva még azt sem túlzás állítani, egyenes út vezetett ehhez a fejleményhez. A megszállás kezdetétől fogva

¹⁰ TNA FO 371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetek Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.

¹¹ A lapok egyértelműen megszálláspárti, mi több, annexiós irányvonalát és a délszláv érdekek kiszolgálását jelzi, hogy a *Baranyai Magyar Újság* szerkesztősége a megyeháza épületében volt, mindössze pár irodányira Rajic kormánybiztos főispán irodájától. Lőrincz Péter [valójában: Löbl Árpád]: *Válságok és erjedések. 1918–1921. Emberek az embertelenségben*. I. kötet. Újvidék, Fórum, 1962. 292.

¹² Hajdu Gyula: *Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról*. Pécs, Pécs Város Tanácsa, 1957. 381.

voltak olyan elképzelések, amelyek valamilyen formában a területeknek a Magyar Királyságtól való különállását vizionálták. Ráadásul 1920 nyarán ezek a tervek komolyabb politikai tényezők – mindenekelőtt az emigráns Jászi Oszkár, illetve a belgrádi kormány egyes tagjai – fejében is felmerültek. Eltérés volt azonban a megvalósítás mikéntjét, mértékét és célját illetően. Jelesül, míg Jászi Pécsről kiindulva kívánta végrehajtani Magyarország demokratizálását,¹³ amibe belefért a megszállt területeknek a délszláv államon belüli autonómiája mellett egy Baranyai–Pécsi Köztársaság gondolata és akár fegyverrel történő kivitelezése is,¹⁴ addig a belgrádi kormánynak esze ágában sem volt fegyveres konfliktusba bonyolódni. Belgrádnak és baranyai exponensének, a háború előtt honvédelmi tisztviselőként dolgozó Svetislav Rajić kormánybiztos főispánnak elsősorban a baranyai szénbányák kiaknázása és a területeknek a délszláv államhoz csatolása lebegett a szeme előtt. Ebbe a politikába illeszkedett a város vezetésének már említett átengedése a Pécsi Szocialista Pártnak 1920 augusztusában. Belgrád egyfajta „kézizálognak” tekintette a megszállt területeket mindaddig, amíg Magyarország nem teljesíti a trianoni békeszerződés valamennyi előírását.

A „Pécsi terv” sokáig napirenden maradt. Linder és Jászi 1920 novemberében részletekbe menő megbeszéléseket folytattak a belgrádi kormánykörökkel a terv lehetséges kivitelezéséről, a terület helyzetéről, jogállásáról és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való viszonyáról.¹⁵ A Pécsi Szocialista Párt egyértelműen ennek szellemiségében tevékenykedett, azonban a délszláv érdekek kiszolgálásának mértékében korántsem volt teljes a harmónia, ami az év végére a párt szakadásához vezetett. A Hajdú Gyula vezette baloldal ugyanis elutasította a hosszabb időhöz – öt évhez – kötött megszállást, és a szerb katonai jelenlétet csak addig a bizonytalan időpontig volt hajlandó elismerni, amíg Magyarországon nem történik rendszerváltozás, és nem ér véget a fehérterror. Ezzel szemben a Linder névvel fémjelzett, úgynevezett jobboldal kerekedett felül, amely nagyobb mértékben kívánt eleget tenni a jugoszláv érdekeknek, kész volt elfogadni a hosszabb, akár öt évet is meghaladó megszállást, és hajlandó volt ezt mint Pécs–Baranya „össznépi” követelését Párizs elé

¹³ „Pécs a helyzet archimedesi pontjává lehetne, mihelyt a kis entente elhatározza magát a cselekvésre.” In Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest, Akadémiai, 1978. 667.

¹⁴ Karl Renner osztrák kancellár szeptember 3-án Jászi Oszkárral folytatott megbeszélése után felszólította a csehszlovák és a jugoszláv kormányt, hogy támogassák a magyar emigrációt magyar légiók felállításában, és állapodjanak meg a közös fellépésben Horthy ellen. Lásd: Litván (1978): i. m. 681–682.

¹⁵ Igaz, konkrétumokat sem Jászi, sem Károlyi nem közöl emlékiratában, ahogy a jugoszláv levéltárakban sem találhatók ezt kifejtő dokumentumok, így csak korabeli sajtóértesülésekre hagyatkozhatunk a tárgyalásokra vonatkozóan. Ezek szerint kérték a megszállás meghosszabbítását, egy belgrádi kormánybiztos kinevezését, akinek vezetése mellett az egész területen megrendeznék a megyei és községi választásokat, amelyeknek ezt követően teljes közigazgatási autonómiájuk lenne. Jászi Oszkár és Linder Béla Pécs sorsáról tárgyaltak. *Munkás*, 1920. november 24. 1.

terjeszteni.¹⁶ Ráadásul létezett egy, az elszakadást is elfogadhatónak tartó, a jugoszlávok által erőteljesen támogatott, többségében magyarországi emigránsokból álló szélsőbalos-ultrabalos vonal is. Mindezek fényében nem meglepő, hogy 1921. március 2-án Pécs város közgyűlése határozatot fogadott el, amelyben a formálódó kisantant államait arra kérték, hogy a város és a megszállt területek mindaddig maradjanak szerb–horvát–szlovén fennhatóság alatt, amíg Magyarországon nem áll helyre a demokratikus rend, és nem vetnek véget a fehérterrornak.¹⁷ Ezt az irányt erősítette meg Linder Béla meglepetésszerű indítványa, amelyet 1921. április 17-én terjesztett a városi közgyűlés elé. Az előzetesen senkivel sem egyeztetett indítványban Linder azt javasolta, hogy a területek szerb megszállása addig tartson, amíg Magyarország a békeszerződés rendelkezéseit végre nem hajtja, de legalább a ratifikálástól számított öt évig. Továbbá fontos intézkedések megvalósítását is kezdeményezte, többek közt az öngazgatással és a valutakérdéssel kapcsolatban. Mindezt azzal az indoklással, hogy a terület nehézségei jórészt abból fakadnak, hogy nincsenek gazdasági és pénzügyi egységben Jugoszláviával, s ezen kérdések rendeződésével – mindenekelőtt a megszállás meghosszabbításával – megteremtődnének a feltételek a szorosabb kapcsolatok kialakulásához a délszláv állammal.¹⁸ A város közgyűlése a javaslat minden pontját elfogadta.

Ahogy fokozódott a nagyhatalmak nyomása Belgrádra a kiürítés végrehajtása miatt, úgy nőtt a „Horthy-Magyarországgal” szembeni propagandatevékenység intenzitása is, amelynek vezérmotívuma a megtorlástól való félelem volt. Bár az adott körülmények között senki sem lehetett teljesen nyugodt a jövőt illetően, azért Linderék tudhattak arról, hogy Horthy Miklós 1920 karácsonyán amnesztiarendeletet adott ki, amelyben kegyelemet ígért mindazoknak, „akik az első forradalomban a tömegmozgalom viharától elragadva, a bolsevizmus ideje alatt pedig részint kényszer, részint pedig téves eszmék fertőző hatása alatt, ítélőképességükben megingatva, sodródtak bele a bűnös cselekmények örvényébe”.¹⁹ A magyar uralom kiterjesztésétől tartó másik nagy csoportot, a területek elszakításának gondolatát üdvözlő és annak érdekében fellépő helyi délszláv lakosságot pedig Prakatur Tamás, Baranya a magyar kormány részéről kinevezett, egyébként mohácsi sokác származású kormánybiztosa igyekezett megnyugtatni. A szerb megszálló hatalom hivatalos lapjában, a *Baranjski glasnik* 1921. május 1-jei számában garanciát vállalt arra, hogy a magyar uralom alá került délszlávoknak nem esik semmilyen bántódásuk.²⁰

¹⁶ Haraszi Sándor: Baranyai Köztársaság. *Valóság*, (1977), 1. 39.

¹⁷ *Munkás*, 1921. március 4. 2–3.

¹⁸ Hajdu (1957): i. m. 382.

¹⁹ Igaz, nem terjedt ki mindenkire: „Nem részesülnek a kegyelemben a forradalmi felbujtók és vezetők, továbbá a közönséges bűncselekmények elkövetői, és mindazok, akik az állam és a társadalom törvényes rendjére veszedelmesekek.” Amnesztia. *Pesti Napló*, 1920. december 25. 1.

²⁰ TNA FO371/6131 C16670 William Strang jelentése 1921. május 16.

1. ábra: A Baranyai Szerb–Magyar köztársaság kikiáltásáról tudósító helyi lap
Forrás: Wikipedia

Köztársaság születik

A politikai jövőt illető bizonytalanságot tetézte a mindennapok prózai bizonytalansága, így a rendezetlen valuta vagy a magas munkanélküliség is. A Pécsi Szocialista Párt ezért valamennyi szakszervezet részvételével kongresszust hívott össze 1921. augusztus 14-re azzal, hogy egyidejűleg tartsanak egy népgyűlést is, amely további nyomatékot adhat a kongresszus döntéseinek.²¹ A cél olyan határozatok elfogadtatása és végrehajtása volt, amelyek alkalmasak a dolgozók megélhetésének biztosítására, miközben a népgyűlés deklarálhatja a pécsiek eltökélttségét, hogy nem engedik a várost a Horthy-rendszer kezére juttatni.²²

Augusztus 14-én, vasárnap délelőtt 10 órakor vette kezdetét a kongresszus és vele párhuzamosan a népgyűlés, amelyen a korabeli sajtójelentések és visszaemlékezések

²¹ Hajdu (1957): i. m. 398.

²² Hajdu (1957): i. m. 398.

szerint mintegy 15 000 főt számláló tömeg verődött össze.²³ A kongresszus résztvevői egyhangúlag megszavazták, hogy Pécs és Baranya proletársága nevében tiltakoznak a kiűrés ellen mindaddig, amíg „Magyarországon a mai Horthy-rezsimet egy, az Októberi Forradalom vívmányainak megfelelő minden üldözéstől és terrorisztikus tendenciáktól mentes rezsim nem váltja fel”.²⁴ Ezt követően a kongresszus tagjai csatlakoztak a népgyűléshez, ahol lánglelkű szónokok erősítették az összeverődött tömeg elhatározását, hogy semmiképp nem engedik a magyarországi terror kiterjesztését szűkebb pátriájukra. A mind hevesebb és vehemensebb szónokok után, akik egymást túllícitálva fegyverét kiáltottak, hogy megvédjék magukat, váratlanul Petar Dobrović (Dobrovits Péter) pécsi származású szerb festőművész lépett a szónoki emelvényre, aki szintén a terület fegyverrel történő megvédését javasolta:

„Hisz 60.000 sokác és 50.000 munkás élete forog kockán. Arról a földről van szó, ahol születünk, ahol mi élni akarunk. Jöhet az antant: százezer ember életét nem lehet kipusztítani. A bánya a miénk, az élet a miénk és én úgy érzem, eljött a pillanat, hogy világgá kiáltuk, magunk akarunk sorsunkról dönteni, hogy innen proklamáljuk a baranyai magyar szerb köztársaságot.”²⁵

Indítványát általános lelkesedés fogadta, a tömeg megszavazta a szuverén magyar–szerb köztársaságot, s elfogadta, hogy Pécs–Baranya sorsát a továbbiakban a Baranyai Magyar–Szerb Köztársaság intézőbizottsága alakítsa, amelynek elnökévé Petar Dobrovićot választották.²⁶ A fellelkesült tömeg ezt követően esküt tett a köztársaság megvédésére.²⁷ Kiemelendő, hogy a népgyűlés vezérszónokainak egy része a „fehér” Magyarországról a „szabadság szigetére” érkező emigráns, menekült politikai aktivista, újságíró és ügyvéd volt, akik nemcsak ideológiailag tudtak azonosulni az új köztársasággal, hanem akik számára létkérdés volt a megszállás fenntartása. Ezen-

²³ Ezzel szemben a budapesti szövetséges hatalmak missziójának vezetője, Maurice Fuchet Gosset ezredes jelentésére hivatkozva, 1921. augusztus 23-ai táviratában 4000 kommunistáról tesz említést, akik kikiáltották a köztársaságot. Leslie Charles Tihany: *The Baranya Dispute 1918–1921. Diplomacy in the Vortex of Ideologies*. Boulder, East European Quarterly, 1978. 95.

²⁴ Hajdu (1957): i. m. 407.

²⁵ Pécs és Baranya lakossága kikiáltotta a baranyai szerb magyar köztársaságot. *Munkás*, 1921. augusztus 16. 3.

²⁶ Petar Dobrović (1890–1942) jómódú pécsi család sarjaként fordult a képzőművészetek felé. A budapesti Képzőművészeti Főiskola elvégzése után többször járt tanulmányúton Párizsban, és az expresszionizmus, majd az avantgárd magyarországi képviselőjeként mutatkozott be a közönségnek. 1913 után mind erősebben vallotta szerb identitását, 1917-től pedig már nem rendezett saját kiállítást Magyarországon. Részt vett az 1918. májusi pécsi katonalázadásban, amiért börtönbüntetésre ítélték, és csak az őszirózsás forradalom után, 1918 novemberében került szabadlábra. A szerb csapatok pécsi bevonulása után aktívan bekapcsolódott a délszláv adminisztráció berendezkedésének előmozdításába. Az 1921. augusztus 14-én kikiáltott Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság intézőbizottságának elnökeként vállalt először és utoljára fontosabb politikai feladatot. A területek kiűrését után Jugoszláviában telepedett le, ahol a két világháború közti képzőművészeti élet egyik legmeghatározóbb alakja lett.

²⁷ „Becsületünkre és lelkiismeretünkre fogadjuk, hogy életünket, vérünket, testünket, lelkünket, mindenünket áldozzuk a baranyai magyar–szerb köztársaságért!” *Munkás*, 1921, augusztus 16. 3.

kívül a megszálló hatalom támogatásával kormányzó városvezetés több prominens tagja is támogatta a pécsi államalakulatot.²⁸

A köztársaság vezetését ellátni hivatott 21 tagú intézőbizottság még aznap délután megalakult, és azonnal akcióba is lépett. Döntött arról, hogy Pécsre hívja Károlyi Mihály volt magyar államfőt, tájékoztatja a belgrádi kormányt, amelynek támogatását és jóváhagyó beleegyezését kéri, illetve felkeresi a kormánybiztos főispánt, Svetislav Rajićot, hogy neki is bejelentse a köztársaság megalakulását. Nem mellékesen a városban tartózkodó antantmissziót is informálni kívánta a baranyai nép döntéséről. Az intézőbizottság a néphez intézett kiáltványában a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság védelme alá helyezte magát, az októberi forradalom demokratikus néptörvényei szellemében mielőbbi földosztást ígért, egyúttal pedig önvédelmi harcra szólította fel Baranya minden lakóját.²⁹

Rajić és Gosset felkeresésére még aznap délután sor került. Az előzmények ismeretében Rajić meglepően tartózkodó álláspontot foglalt el: tudomásul vette az eseményeket, s megígérte, hogy azonnal tájékoztatja Belgrádot, ugyanakkor felszólította Dobrovicékat, hogy akadályozzanak meg minden kilengést, mert neki minden törvényteleniséget meg kell gátolnia. A Gossetnél tett látogatás még kevésbé volt sikeresnek tekinthető. Az ezredes jelentésében a találkozót 25 szélsőséges személy látogatásaként írta le, „akik a bányák felrobbantásával és utolsó csepp vérükig való ellenállással és hasonló szokásos szamárságokkal fenyegetőztek”.³⁰ Az antantmisszió vezetője szintén a kedélyek mederben tartására biztatott, és igyekezett megnyugtatni a bizottságot, hogy nincs mitől tartaniuk. Rámutatott eljárásuk oktalanságára, valamint arra a nyomorra, ami a dolgozó osztályokra vár, és a térség gazdasági összeomlására, ha elpusztítanak a bányákat, és fegyveres ellenállást fejtenének ki. Az indulatok lecsillapítása érdekében az ezredes felajánlotta, hogy átadja azt a magyar kormánytól kapott, 50–60 személy nevét tartalmazó listát, akik helyesen tennék, ha nem várnák meg a magyar hatalomátvételt.³¹ Bár Gosset ezredes nem tartotta komolynak a köztársaságot, de úgy vélte, hogy amennyiben szabad folyást enged az eseményeknek, az zavarokhoz vezethet a kiürítés alatt és után.³²

²⁸ Közéjük tartozott többek között Pázmányi Zoltán, Felvidékről emigráló és Barcson pártfeladatokot ellátó újságíró, Fekete Ferenc, Alföldről érkező ügyvéd, valamint Bodnár Zsigmond tanfelügyelő, városi élelmészügyi tanácsnok is.

²⁹ *Munkás*, 1921. augusztus 16. 1.

³⁰ Hohler távirata Curzonnak Gosset jelentése alapján. 1921. augusztus 19. A dokumentumot közli: N. Szabó Erzsébet: Angol dokumentumok a Baranya-misszió működéséről. *Történelmi Szemle*, 24. (1981), 4. 623.; Hasonlóan vélekedett a belgrádi angol követ is, aki szerint a szerbek sem örültek volna a bányák tönkretételének.

³¹ *Munkás*, 1921. augusztus 16. 4.

³² *Munkás*, 1921. augusztus 16. 4. A Nagykövetek Konferenciája augusztus 17-én azonnali és erőteljes fellépést határozott el a terület kiürítése érdekében a jugoszláv kormánynál. Egyúttal felhatalmazta a konferencia elnökét, hogy amennyiben szükséges, a konferencia felfüggesztése alatt hasonló jel-

A lelkesedés egész nap kitartott: estére mintegy 25 ezer fős tömeg gyűlt össze egy újabb népgyűlésre, és másnap is többezres tömeg kísérté a vasútállomásra az intézőbizottság Belgrádba induló küldöttségét. A köztársaság – nevének megfelelően – igyekezett kiterjeszteni legitimitását a Pécsen kívüli területekre is. Augusztus 15-én népgyűlést tartottak Mohácson, Szigetváron, Siklóson és Baracson is, amelyek résztvevői elhatározták csatlakozásukat a köztársasághoz.³³ Augusztus 16-án Baján is megalakult a köztársaság 11 fős intézőbizottsága, azonban az aznap estére hirdetett népgyűlésen mindössze néhány tucat ember gyűlt össze.³⁴ A bizonytalanság tapintható volt, hiszen senki sem tudta, hogy vajon a köztársaság ténylegesen is számíthat-e a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság támogatására. A jugoszláv sajtó ennek ellenére a legnagyobb meglepéssel számolt be az új állam létrejöttéről a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság védnöksége alatt. Az eseményt a népakarat megnyilvánulásának minősítve azt hangsúlyozta, hogy az új fejlemény a kiűrités kérdésében álláspontjuk megváltoztatására kényszerítheti a Szövetségeseket. A baranyai olvasók ugyanakkor arról is értesülhettek a jugoszláv sajtóhírekből, hogy Szlavóniában és a Vajdaságban önkénteseket szerveznek, akiket Baranya területén a bevonuló magyar katonaság elleni fegyveres ellenállásban vetnek majd be. Mi több, a Pécsi Szocialista Párt hivatalos lapja, a *Munkás* arról is tájékoztatott, hogy Nikola Pašić szerb–horvát–szlovén miniszterelnök hozzájárult olyan köztársasági zászlóalj felállításához, amelyeket a jugoszláv kormány lát majd el fegyverrel és egyenruhával.³⁵

Mindez természetesen nagyon biztatóan hangozhatott a köztársaság létrehozói számára. A valóság azonban igen kiábrándító volt: Lindernek nem sikerült elnyernie Pašić miniszterelnök támogatását, mint ahogy azt sem érte el, hogy lehetővé tegyék Károlyi Mihálynak, hogy Splitből Pécsre indulhasson a kormány átvétele céljából. Azt nem tudjuk, hogy maga Károlyi látott-e ebben fantáziát, az előzmények ismeretében inkább megkönnyebbüléssel fogadhatta Pécsre utazásának megnehezítését.³⁶ A bizonytalan helyzet tisztázására Petar Dobrović, a frissen kikiáltott köztársaság intézőbizottságának elnöke augusztus 15-én háromtagú küldöttség élén Belgrádba indult. A körülményeket mérlegelve azonban a szerb kormány nem volt hajlandó vállalni a fegyveres konfrontációt, így Dobrovićnak sem ígérhetett támogatást.³⁷ Ezzel tulajdonképpen a kérésállam sorsa is megpecsételődött. Belgrádban még

legű demarsokat intézzen a belgrádi kormányhoz. TNA FO371/6132 C 16595 Hardinge jelentése Curzonnak. 1921. augusztus 17.

³³ Hajdu (1957): i. m. 415.

³⁴ Knézy Lehel: *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921). Történelmi feljegyzések*. Baja, Türr István Múzeumbárátok Köre Alapítvány, 2009 [1940], 187.

³⁵ A baranyai köztársaság küldöttei Pasic miniszterelnöknél. *Munkás*, 1921. augusztus 18. 1.

³⁶ Károlyi kétségtelenül több alkalommal is nagyfokú naivitást tanúsított a nemzetközi hatalmi viszonyokat, saját és országa lehetőségeit illetően, ám azt már elég korán, 1920 őszén felismerte, hogy pillanatnyilag nincs lehetőség a helyzet megváltoztatására. Azt is látnia kellett, hogy 1921 nyarán ez még kevésbé időszerű. Lásd: Litván (1976): i. m. I. 700.

³⁷ Strang jelentése Curzonnak 1921. augusztus 16. Közli: N. Szabó (1981): i. m. 621–622.

azonap döntés született a területek átadásáról, amit utána nagyon gyorsan és lényegében zökkenőmentesen végrehajtottak.³⁸

Eközben a helyi hivatalos szervek nekiláttak a kiürítés előkészítéséhez. Ez kiemelt a vasúti jelzőberendezések leszerelésében, a gépek elkobzásában és a raktárak kiürítésében, továbbá a városparancsnokság és a kaszárnyák berendezéseinek, valamint a katonatisztek és a tisztviselők bútorainak elszállításában. Hivatalos nyilatkozataikban azonban – feltehetően a hazai közvélemény megnyugtató érdekében – továbbra is cáfolták, hogy szándékukban állna a területeket kiüríteni.³⁹ A szerb–horvát–szlovén miniszterelnök augusztus 17-én kommunikét tett közzé, amelyben kifejtette, hogy Baranya kérdése a nemzetközi békeszerződéstől függ, ám kormánya, figyelembe véve a lakosság érzelmeit a tervezett kiürítéssel kapcsolatban, már kérte annak elhalasztását. Đorđević – a szerb–horvát–szlovén kormány által Baranyába kinevezett katonai főparancsnok – egyenesen fegyveres ellenállást helyezett kilátásba a bevonuló magyar csapatokkal szemben.

A fenyegetést komolyan véve és a komplikációk elkerülése végett Gosset ezredes 18-án javasolta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a kiürítés 48 órával történő elhalasztását, amit az jóvá is hagyott.⁴⁰ Egyúttal azonban energikus jegyzékben figyelmeztette Belgrádot kötelességére.⁴¹ A terepen már meglehetősen magabiztosan mozgó és a helyzetet jól átlátó ezredes a kiürítés mielőbbi sima lebonyolítása érdekében fontosnak tartotta, hogy Lindert és Dobrovićot ne engedjék vissza Belgrádból, de kívánatosnak tartotta Rajić főispánnak Baranyából való mielőbbi eltávolítását is, akit az egész esemény *spiritus rectorának* tartott.⁴² Noha Linder augusztus 18-án még visszatért Pécsre, ám feleségével együtt másnap Jugoszláviába távozott, Dobrović pedig már Belgrádban is maradt.

A megszállás megszüntetését immár felvállaló jugoszláv kormány döntését követően felgyorsultak a kiürítés előkészületei. 1921. augusztus 20-án megtörtént a városi, majd másnap a megyei közigazgatás hivatalos átadása Gosztonyi Gyula városi, illetve Prakatur Tamás megyei kormánybiztos főispánoknak.⁴³ A köztársaság intézőbizottsága által augusztus 21-re, délelőtt 10 órára a Széchenyi térre Baranya–Baja polgárságának

³⁸ Augusztus 21-i jelentésében Gosset ezredes Đorđević ezredes ténykedését a lehető legőszintébbnek és legpártatlanabbnak ítélte. Ugyanitt beszámolt arról, hogy a városban nyugalom honolt, és kisebb magyar csendőregységek, összesen mintegy 150 fő kérésére már előző este bevonultak Pécsre, a bányák környékére és Pécsváradra. FO 371/6132 C 16921

³⁹ FO 371/6132 C 16620 William Strang távirata Belgrádból. 1921. augusztus 17.

⁴⁰ TNA FO371/6132 C 16708 Thomas Hohler jelentése 1921. augusztus 18.

⁴¹ Ezt a halasztást fel- és kihasználva történt egy elvetélt kísérlet arra, hogy Újszegedet is az új köztársasághoz csatolják. *Az Újság* tudósítása szerint augusztus 19-én három kommunista agitátor vezetésével Nagybecskerekéről odakocsikáztatott mintegy 120 szerb mondta ki az újszegediek nevében a település csatlakozását. *Az Újság*, 1921. augusztus 20. 1.

⁴² N. Szabó (1981): i. m. 623.; Rajićot tartotta az egész esemény *spiritus rectorának*. Tihany (1978): i. m. 95.

⁴³ Gosset 22-i táviratában jelentette, hogy a második szakasz kiürítése is kielégítően alakult, s a szerb csapatok példamutató magatartás mellett hagyták el Pécsset. TNA FO 371/6132 C 16921.

bevonásával meghirdetett nagy népgyűlés elmaradt,⁴⁴ helyette másnap délelőtt a magyar csapatok vonultak be a városba Bádoki Soós Károly tábornok vezetésével. A kommunisták, az orosz emigránsok és azok, akiknek félnivalójuk volt a hatalomváltástól, addigra már elhagyták Pécsset, a bányászok viszont örömmel fogadták a hatalomváltást.⁴⁵ A dohánygyár területén felállítani tervezett menekülttábort sem kellett megnyitni, de vélhetően önmagában az a tény, hogy menekülttábort hoztak létre, segítette a pánik kitörésének elhárításában.⁴⁶ Ezt követően került sor a végleges kiűrésre, a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság pedig észrevétlenül eltűnt a bevonuló magyar csapatok ünneplésében.

Kitervelt szerb/délszláv puccs vagy a munkásság végső elkeseredése?

Akik hajlanak az összeesküvés-elméletekre, és a puccs mellett teszik le a voksukat, kellő munícióval rendelkeznek ahhoz, hogy elutasítsák a köztársaság kikiáltását mint a spontán népakarat megnyilvánulását. A jelek ugyanis arra utalnak, hogy a köztársaság egyszerre volt egy kétségbeesett, de alaposan átgondolt kísérlet végeredménye. Ezt lát-szik alátámasztani a pécsi városvezetés megélnékülőbb lobbitervekenysége is Belgrádban. Augusztus 5-én, vagyis kilenc nappal a köztársaság kikiáltása előtt, a belgrádi kormány elnöke, Nikola Pašić fogadta Linder Bélát, ahol arról biztosította a polgármestert, hogy Pécs kiűrésére esetén, ami egyáltalán nem időszerű, kormánya az összes politikai menekültnek menedékjogot biztosít.⁴⁷ A hírek szerint Linder ezt követően Splitbe utazott, hogy Károlyi Mihállyal tárgyaljon. Nem kizárt, hogy amennyiben eljutott Dalmáciába, ott sor került egy megbeszélésre a Dubrovnikban nyaraló Petar Dobrovićtal is, aki az eseményeket közelről figyelő, később Jugoszláviába emigráló Lőrincz Péter szavai szerint „megérezte szülővárosa vágját, ráismert benne a maga vágýára: vasútra ült és hazautazott anyjához, a pécsi szerb bábaasszonyhoz.”⁴⁸ A jugoszláviai terepszemle után Pécsre visszatért Linder egy augusztus 8-án megtartott tanácskozáson arról győzködte szocialista párttársait, hogy „az még korántsem biztos, hogy a szerbek evakuálni fogják Baranyát, és Magyarország visszakapja, mivel jönnek a »szokolok« és felfegyverzik a munkásokat, zavargások törnek ki, aminek elfojtására és a rend fenntartására Baranyába lesz küldve az Eszéki, a Száva- és még egy hadosztály.”⁴⁹

⁴⁴ *Munkás*, 1921. augusztus 19. 1.

⁴⁵ Gosset augusztus 26-i jelentése. TNA FO 371/6132 C 17180/3655/21.

⁴⁶ „A menekülttábor nem lett megnyitva, de úgy vélem meglelte segítette a pánik kitörésének elhárításában.” TNA FO 371/6132 C 16921 Gosset ezredes jelentése augusztus 22-én. TNA FO 371/6132 C 16921.

⁴⁷ Hajdu (1957): i. m. 401.

⁴⁸ Lőrincz (1962): i. m. 314. Dobrović édesanyja egyébként nem szerb származású, hanem egy siklósi sváb lány, Heidl Irén volt.

⁴⁹ AJ 396-1. 1921. Pov. Broj. 2248.

Nehéz elhinni, hogy Linder egyedül találta ki ezt az érvet, sokkal valószínűbb, hogy valóban létezett egy ilyen forgatókönyv. Miként az sem tűnik túlságosan élet-szerűnek, hogy Dobrovic véletlenül került elő a köztársaság kikiáltását megelőző napokban, „megérezve szülővárosa vágát”, illetve hogy teljesen spontán módon, a beszéd hevében ragadtatta magát a köztársaság kikiáltására. Az is árulkodó, hogy csak az intézőbizottság elnökének jelölték, hiszen abban a felfokozott légkörben bárminek megválasztották volna. Vélhetően valamennyi szereplő, aki valamilyen módon részt vállalt ebben a kísérletben, tisztában volt azzal, hogy a legitimitás látszatát csak úgy tudják megőrizni, ha egy jelentős magyar politikai személyiséget jelölnek a köztársaság elnöki pozíciójára, ez pedig aligha lehetett más, mint Károlyi Mihály.

2. ábra: A magyar csapatok bevonulása a délszláv hadsereg által kiűrtett Baranyába (1921)

Forrás: [Wikipédia](#)

A kiűrésről szóló hírek által kiváltott – és fokozódó – aggodalmak elosztatására augusztus 13-án a szerb kormánybiztos főispáni hivatal cáfolta a kiűrés tényét, „mert a kiűrésre vonatkozólag a főispáni hivatalhoz semmiféle rendelet nem érkezett. Az SHS kormány a kiűrés kérdésével még nem is foglalkozott” – szövegezték a közlemény.⁵⁰ Ami nyilvánvalóan valótlan volt, mert igenis rendelkeztek belgrádi információkkal, jelesül egy augusztus 9-i belügyminiszteri tájékoztatóval, amelyben Rajičot a külügyminisztériumra hivatkozva arról informálták, hogy a szövetségesek elhatározták a békeszerződés Magyarországra vonatkozó összes előírásának végrehajtását, ezért valószínűleg sor kerül Baranya és Bácska azon részeinek kiűrésére,

⁵⁰ Hajdu (1957): i. m. 404.

amelyek visszakerülnek Magyarországhoz.⁵¹ Úgy tűnt, hogy ez az értesítés, amely az antant nem várt erélyű felszólításáról informálta a pécsi vezetést, megzavarhatja a terv végrehajtását. Nem véletlen tehát, hogy a kormánybiztos főispán óvakodott a hírt megosztani a közvéleménnyel. Linder azonnal Belgrádba utazott, feltehetően azért, hogy tisztázza, tervezett lépése mennyire számíthat Belgrád támogatására a megváltozott körülmények között. Az exhadügyminiszter tehát nem volt Pécsen, így nem lehetett jelen a köztársaság kikiáltásánál.

A népgyűlés pontos etnikai összetétele nem ismert, mindazonáltal figyelemre méltó tény, hogy a köztársaság létrehozását támogatók nem hivatkoztak semmilyen nemzetiségre, így nem esett szó például a kisebbségek védelméről sem. Sokkal inkább a munkásság, a bányászok, illetve e társadalmi csoportok elnyomását hangsúlyozták. S valóban, a trianoni Magyarországon kialakult, de a délszláv államban meglévő társadalmi rendszerhez képest is lényegesen nagyobb politikai és önszerveződési szabadságot élvező területek lakossága, mindenekelőtt a munkásság számára kedvezőnek tűnhetett a sajátos különállás fenntartása. Ezenkívül nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy ez a viszonylag nagy szabadság Belgrád tudatos megtévesztő politikájának volt az eredménye. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban ugyanis néhány héttel korábban tiltották be a kommunista párt működését, és a városba sereglett baloldali emigránsok számottevő része is éppen a délszláv államhoz került területekről, elsősorban a Vajdaságból érkezett. Mindez elég egyértelműen jelezte, hogy a belgrádi kormányzat nem szimpatizál a baloldali eszmékkel. Mindazonáltal magasabb gazdasági és politikai érdekek miatt hajlandó volt eltérni a baranyai kérésállam, a „szabadság e kicsiny szigetének” létrejöttét.⁵²

Tehát adva volt egy nagy, félrevezetett tömeg, a magyarországi helyzetről terjedő hírek és rémhírek alapján tudatosan is gerjesztett félelemmel átítatva, illetve a helyi politikai elit elszántsága, hogy a legvégsőkig is elmenjen a terület elcsatolása érdekében. Helyben volt a megszálló katonaság, amelytől szintén nem állt távol a radikális megoldások alkalmazása, illetve természetesen megvolt – legalább hallgatólagosan – Belgrád jóváhagyása is ahhoz, hogy megpróbálkozzanak ezzel a lépéssel, amely a világháború utáni években korántsem számított szokatlannak. Igaz, egyetlen ilyen kéréséletű államképződménynek sem sikerült megerősödni, de a hatalmi játszmákban pillanatnyi előnyök kicsikarására időnként alkalmasnak bizonyultak. A válasz tehát arra a kérdésre, hogy puccs volt-e, avagy végső kétségbeesés, azt felelhetjük, hogy mindkettő. Puccs, mert elég alapos előkészületek előzték meg, és végső kétségbeesés is, mert a „Horthy-Magyarország” hatalmának kiterjesztésétől rettegő tömegek hajtották végre. Egyet lehet érteni ezért Szűts Emil 1991-es monográfiájának summázatával, miszerint az előző évek tapasztalataira

⁵¹ Hajdu (1957): i. m. 404.

⁵² Elgondolkodtató ezért Lőrincz Péter felvetése, hogy a jugoszláv kormány éppen emiatt, vagy legalábbis emiatt is adta fel a terület megszállásának gondolatát, nem akarva azt, hogy egy ilyen baloldali góc legyen országán belül. Lőrincz (1962): i. m. 308.

támaszkodó helyi közigazgatás, amely végigcsinálta az autonómia és az annexió irányába folytatott kísérleteket, még láthatott némi reményt arra nézve, hogy egy ilyen akcióval esetleg meg lehetne hosszabbítani a terület feletti ellenőrzést:

„Annak a korábbi politikának a folytatása volt ez, amely 1920 nyarán hatalomra juttatta a szocialistákat. Tulajdonképpen nem is a szerbeknek kellett cselekedniük, hanem hagyniuk kellett, hogy cselekedjen a helyi munkásság, illetve azok, akik irányították, befolyásuk alatt tartották őket.”⁵³

Felhasznált irodalom

- Andrej Mitrović: *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom. Prilog proučavanju jugoslovenske politike na konferenciji mira u Parizu 1918–1920*. Novi Sad, Novi Sad Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975.
- Knézy Lehel: *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921). Történelmi feljegyzések*. Baja, Türr István Múzeumbarátok Köre Alapítvány, 2009 [1940].
- Hajdu Gyula: *Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról*. Pécs, Pécs Város Tanácsa, 1957.
- Lőrincz Péter: *Válságok és erjedések. 1918–1921. Emberek az embertelenségben* I. kötet. Újvidék, Fórum, 1962.
- N. Szabó Erzsébet: Angol dokumentumok a Baranya-misszió működéséről. *Történelmi Szemle*, 24. (1981), 4. 611–624.
- „Pécs a helyzet archimedesi pontjává lehetne, mibelyt a kis entente elhatározza magát a cselekvésre.” In Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest, Akadémiai, 1978. 667.
- Szűts Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság története*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991.
- Tihany, Leslie Charles: *The Baranya Dispute 1918–1921. Diplomacy in the Vortex of Ideologies*. Boulder, East European Quarterly, 1978.

Levéltári források

- AJ 336-16 Pov. Broj. 12957.
- AJ 396-1. 1921. Pov. Broj. 2248.
- AJ. 336-41-I-VII. Broj. 13891. Davidović kormányfő távirata a jugoszláv békedelegációhoz 1919. november 24.
- FO 371/6132 C 16620 William Strang távirata Belgrádból. 1921. augusztus 17.
- FO 371/6132 C 16921.
- The National Archives Foreign Office 371/6131 C 8948 Curzon távirata Hohlernak 1921. május 12.
- TNA FO 371/6132 C 17180/3655/21. Gosset augusztus 26-i jelentése.
- TNA FO 371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetek Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.

⁵³ Szűts Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság története*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991. 166.

Hornyák Árpád

TNA FO 371/6132 C 16921 Gosset ezredes jelentése augusztus 22-én.

TNA FO371/6131 C16670 William Strang jelentése 1921. május 16.

TNA FO371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetek Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.

TNA FO371/6132 C 16595 Hardinge jelentése Curzonnak. 1921. augusztus 17.

TNA FO371/6132 C 16708 Thomas Hohler jelentése 1921. augusztus 18.

TNA FO371/6132 C13076. Hardinge párizsi angol nagykövet távirata Curzonnak 1921. június 23.

Hírlapok

A baranyai köztársaság küldöttei Pasics miniszterelnöknél. *Munkás*, 1921. augusztus 18.

Amnesztia. *Pesti Napló*, 1920. december 25.

Az Ujság, 1921. augusztus 20.

Jászi Oszkár és Linder Béla Pécs sorsáról tárgyaltak. *Munkás*, 1920. november 24.

Munkás, 1921. augusztus 19.

Munkás, 1921. március 4.

Pécs és Baranya lakossága kikiáltotta a baranyai szerb magyar köztársaságot. *Munkás*, 1921. augusztus 16.

Pécsi Lapok, 1922. április 25.

The Serb–Hungarian Baranya–Baja Republic

The Serb–Hungarian Baranya–Baja Republic was one of the short-lived states that emerged on the territory of the Kingdom of Hungary in the chaotic months after the dissolution of the Austro–Hungarian Empire. The state itself, the penultimate of its kind, was declared in Pécs in August 1921. Besides those territories that were to be given to Austria, the future Burgenland, this southern area was the only one where the situation was so chaotic that it allowed for such an attempt to declare an ephemeral republic. Although the Trianon Peace Treaty granted the territory of the counties of Baranya, and to a lesser extent, Tolna and Bácska for Hungary, these were still occupied by Yugoslav troops at the time of signing the Treaty. The functioning of the Serbian–Hungarian Baranya–Baja Republic is difficult to reconstruct since during its eight-day-long existence it never had a real administrative unit. Therefore, the paper focuses on its declaration and dissolution even if neither is sufficiently documented. The main reason for the formation of this South Transdanubian ephemeral state was that the local Serbian military and civil administration wished to prolong the Serbian military occupation. This move also corresponded to the desire for Yugoslavian annexation. In fact, all the other measures reflected the claims of the local Yugoslavian population for more freedom or the propaganda that fuelled the fear of the proletariat from the Horthy regime only served to support that objective.

VI. Kérészállamok a központban

Kunszentmiklós látképe a 20. század elején

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár – képeslapok. Hungaricana.hu

A redempciós mozgalomtól a kun önrendelkezésig és vissza

A „Kun Köztársaság”

A világháborús vereség, a társadalmi megmozdulások és a történelmi Magyarország felbomlásának zavaros hónapjaiban nemcsak az ország peremvidékein, hanem a kellős közepén is sor került sajátos, irreális kezdeményezésekre. Ide sorolható a kalandor kísérletnek beillő Kun Nemzeti Tanács vagy „Kun Köztársaság” ügye is, ám ennek a történetnek a megírása sokáig váratott magára. Néhány kiadványban ugyan fellelhető a történet egy-egy mozaikdarabja, de szerzőik összességében csak pár mondatban említik. Először Hefty Richárd 1920-ban megjelent visszaemlékezésében olvashatunk róla, s talán ebben találjuk a legtöbb másodlagos forrást is vele kapcsolatban.¹ Majd 1936-ban készült el Nagy Szeder István kézírata a kunságiak „összeesküvéséről” és az önálló kun állam lehetőségéről, ez azonban csak 1993-ban látott napvilágot.² A kunok kérészállamának kísérletét elsőként Tóth Tibor helyezte el a redempciós mozgalom keretei között 1981-es cikksorozatában.³ Ezenkívül Romsics Ignác 1976-ban közölt forrásanyagot a témáról,⁴ illetve Bagi Gábor és Csikós Gábor a 2000-es és 2010-es években szintén a redempciós mozgalom részeként említette e sikertelen próbálkozást.⁵

Ahogy Bánkiné Molnár Erzsébet írja:

„A jászkunok azonban soha nem nyugodtak bele szabadságaik elvesztésébe, s a politikai helyzet kedvezőbbre fordulásával, Mária Terézia királynő trónra lépésétől egyre szervezettebb harcot folytattak hajdani jogaik visszaszerzéséért. Ügyüket támogatta Pálffy János nádor is. A közös harc, áldozatvállalás és összefogás eredményeként végül 1745. május 6-án Mária Terézia királynő engedélyezte a Jászkun Kerület földjének és szabadságainak visszaváltását – a jászkun redempciót.”⁶

¹ Hefty Richárd: *Adatok az ellenforradalom történetéhez*. Budapest, szerzői kiadás, 1920.

² Nagy Szeder István: *A redemptio utáni kor 1745-től kezdve. Kiskunhalas város története oklevéltárral*. 2. kötet. Kiskunhalas, k. n. 1993.

³ Tóth Tibor: Jászkun redempció. Eladott nép. *Magyarország*, 1981a. június 7. 23.; Tóth Tibor: Jászkun redempció. Feladott harc. *Magyarország*, 1981b. június 14. 23.

⁴ Vö.: Romsics Ignác: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza Közi történetéhez*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1976. 31–35.

⁵ Bagi Gábor: A jász autonómia utóélete. In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar történelemben*. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2003. 129–139.; Csikós Gábor: Redempciós mozgalom a korabeli jász sajtóban. *Zounok. A Jász-Nagykun Megyei Levéltár Évkönyve*, 32. (2019). 35–82.

⁶ Bánkiné Molnár Erzsébet: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 2000. 18.

A középkorban a Magyar Királyság területén letelepült kunok székrendszerüknek köszönhetően egyfajta autonómiát élveztek, amely a török kor pusztítása következtében szűnt meg. 1702-ben a Habsburgok pénzügyi problémáik megoldása érdekében eladták a Jászkunságot a Német Lovagrendnek. Ezt követően redempciós mozgalom indult, amelynek eredményeképpen a jászkunok 1745-ben 575 900 rajnai aranyforintért megváltották magukat. Létrejött az autonóm Jászkun Kerület (Hármas Kerület), amit az 1876-os közigazgatási reform az újonnan létrehozott Jász-Nagykun-Szolnok vármegyébe olvasztott.⁷ Később az itt élők egy része újra mozgalmat szervezett, mert kárpótlást akartak elvesztett előjogaikért cserébe.⁸

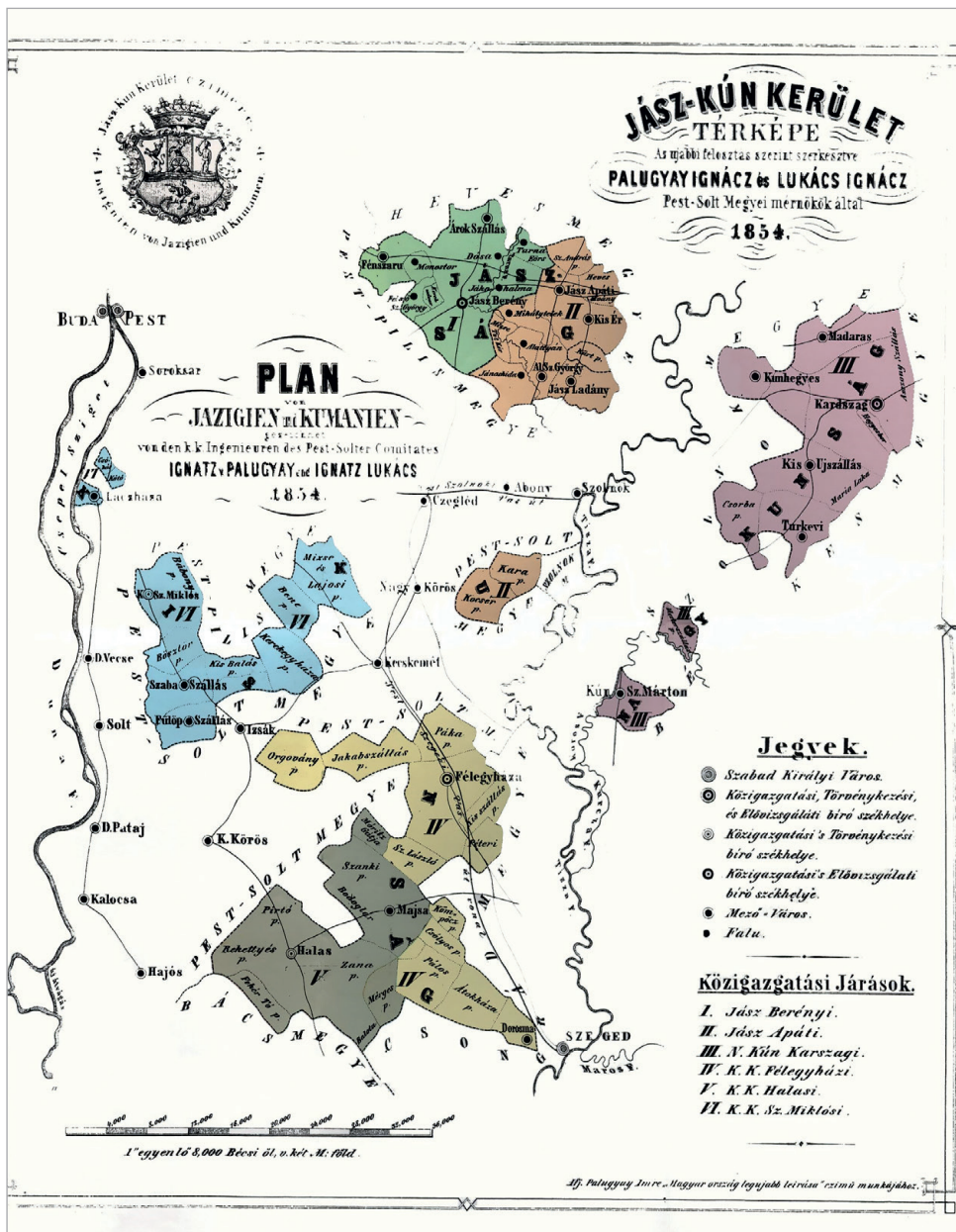
A kiskunsági öntudat az újkorban keletkezett. A török háború által gyakorlatilag szinte teljesen elpusztított jászkun népesség helyére betelepített lakosság kezdett az egykori népességre hivatkozva legendákat és hagyományokat létrehozni. Ennek egyik oka nyilván az is volt, hogy a jászokat és kunokat a katonáskodásuk miatt kiváltságok illették meg a középkor óta. A redempció kivívása azt követően is kiemelkedő jelentőségű volt, hogy hangsúlyozzák a történeti folytonosságot. Még a 19. század második felében is nagyon élénk volt a jászkun – vélt vagy valós – hagyományok ápolása. Bizonyos kiskunsági iskolákban még a dualizmus idején is kötelező volt a „kun miatyánk” felmondása a diákok számára. Ebben az időszakban élő hagyománya volt a pásztorok között az úgynevezett *kun süveg* viselésének és a kun hajviseletnek. Még a két világháború közötti sajtóban is név szerint felemlgették, akik ilyet hordtak.⁹ A kunhalmok számon tartása és a kunokhoz kötött helynevek a mai napig megmaradtak. A közös sors tudata a jászkunokban elkülönítette, megkülönböztette őket az alföldi régióban másoktól. Utóbbi momentum a historizáló szépirodalomban is megjelent, és tömegesen terjedt a ponyvát áruló könyvkereskedelemben is. Kunszentmiklóson a *Kun László* (1790) című verses helytörténeti írás – ami hét kiadást is megélt – sok embernek megvolt, és ebben számos kunnak mondott család felsorolása benne volt. A Nagy-kunságban a *Kun történetek a régi időkből* (1820) című kötet hősi eseményeket és szerelmi történeteket idézett meg a „kun előidőkből”. A népdalokban, a pásztorművészetben, a helységnévadásokban egyértelműen dominált a kun öntudat hangsúlyozása. A címereken és a pecséteken megjelenő kun vitézek ábrázolása szintén fontos elem a legenda megélésében. Az országszerte a katonai toborzások fontos elemeként megjelenő tánc is nem véletlenül *kunverbunk* megnevezéssel maradt fenn, mivel a 19. század második felében Kiskunhalason és Kunszentmiklóson adták elő. Így végül a kiskunsági néptánc-kultúra része lett. Vagyis láthatjuk, hogy ez az identitás-tudat igen élő volt a Kiskunságban a századfordulón is.¹⁰

⁷ Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876*. Szolnok, A Jász-Nagykun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995. 5–10.

⁸ Csikós (2019): i. m.; Bánkiné (2000): i. m. 17–20.

⁹ A cikk „Az utolsó kun süveg” címmel jelent meg. *Kiskunbala Helyi Értesítője*, 1931. december 16. 4.

¹⁰ Vö.: Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti, antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2003. 282–285.; Tálasi István: *Kiskunság*. Budapest, Gondolat, 1977. 28–34., 105–111., 306–308.

1. ábra: A Jászkun Kerület

Forrás: Szakál Aurél (szerk.): *Jászkun redemptio*. Kiskunhalas, (k. n.), 1995. 14.

Megjegyzés: 1745. május 6-án Mária Terézia magyar királynő redempcionális diplomájában szabad parasztokká nyilvánította a magukat kiváltó jászkunokat. A Jászkun Kerület a redempcióban visszanyert és megerősített függetlenségét, szabadparaszti birtokszerkezetét a megszűnéséig megtartotta

Az 1715. évi XXXIV. törvénycikkre¹¹ hivatkozva már az 1868-as, az 1873-as és az 1886-os országgyűlések is tárgyalták a jászkunok kárpótlásának kérdését. Az 1715-ös országgyűlés gyakorlatilag kimondta az eladás törvénytelenységét és az önmegváltás lehetőségét is a királyi kamara és a rendek segítségével. Ez viszont a hosszas, törökök elleni háborúskodás és a belviszályok miatt nem valósulhatott meg. A dualizmusban elsősorban a Jászságból, leginkább Jászberényből származó politikusok és jogászok igyekeztek eredményeket elérni az ügyben, amely kapcsán még Deák Ferenc is felszólalt.¹² 1901 őszén Babó Mihály kiskunhalasi országgyűlési képviselőjelölt, majd másodszor 1902-ben már mint országgyűlési képviselő nyújtott be igényt a kárpótlásra. Huszonöt jászkun település állt az ügy mögé, amelyek 1904 elején Hermán Ferenc, Kele József és Almásy László ügyvédeknek bízták meg képviselőjükkel.¹³ Az I. világháború előtti években Wekerle Sándor, majd Tisza István miniszterelnökökig jutott a követelés, és nem sokon múltott a siker.¹⁴

1918 végére a Kiskunságban is nyilvánvalóvá vált, hogy az I. világháború és a forradalom erősen megtépázta az addig megszokott gazdasági és társadalmi viszonyokat. A rengeteg hősi halott, a gyász, a spanyolnátha és a nélkülözés mellett a munkásmozgalmi propaganda visszavetette a hitükben és támogatottságukban is megtört hagyományos eliteket. 1918 októberétől, az őszirózsás forradalom kezdetétől erőre kaptak a baloldali pártok, és helyenként átvették a politikai kezdeményezést is.¹⁵

Ekkor lépett újra előtérbe a dualizmus idején meghatározó birtokos réteg. 1918. december 18-án, Kunszentmiklóson Förster Lajos főszolgabíró, Baky Miklós és Baky Lajos, a település meghatározó személyiségei, egyben a helyi végrehajtó bizottság tagjainak felhívására húsz földbirtokos gyűlt össze, és megalakította a Kun Nemzeti Tanácsot. Felhívásuk szövegében, amely révén tehát magát a függetlenségüket is kikiáltották, ez állt:

„A Kiskunság népe aggodalommal látja, hogy Magyarországnak nemcsak területi integritása, hanem évezredek múltja, fájfenntartó hagyományai is veszedelemben forognak.

Mi szabad kiskunok, a népek önrendelkezési jogának alapján elhatározzuk, hogy sorsunkat saját magunk akarjuk intézni s ezen czélból kimondjuk a kiskünterületek [sic!] függetlenségét.

¹¹ 1715. évi XXXIV. törvénycikk – a kunokról, jászokokról és filiszteusokról.

¹² Lásd itt: Képviselőházi napló, 1865. X. kötet.

¹³ Tóth (1981a): i. m. 23.

¹⁴ Tóth (1981b): i. m. 23.

¹⁵ Vö.: Romsics (1976): i. m. 31–35.; Végső István: A Kun Köztársaság nyomában: üldözés, letartóztatás, antiszemitizmus, gyilkosság (Kiskunhalas 1918–1920). In Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor (szerk.): *Csoportosulás, lázadás és a társadalom terrorizálása*. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019. 96–100.

Elhatározásunkat indokolja azon körülmény is, hogy a magántulajdon eltörlésén alapuló kommunizmus és anarkiát létesítettett bolsevizmus ellen úgy vélünk sikeresen védekezni, ha saját magunk vesszük kezünkbe ügyeink intézését.

Ideirányuló mozgalmunk azonban csak úgy lesz [sic!] eredményes, ha a magyaralföld [sic!] többi területein élő Jász- és Kúntestvéreink, a Hajduság, Nyírség, Pestvármegye alsó részének, Békés, Csanád vármegyéknek színmagyar lakói hozzánk csatlakoznak.

Amennyiben tisztelt Uram mozgalmunkat helyesli, kérjük szíves és gyors értesítését és egyben propagatív tevékenységét azon irányban, hogy Kiskunfélegyházán a Kiskun Nemzeti Tanács haladéktalanul megszerveztessék, amely tanács lesz hivatva a további mozgalmat irányítani és a csatlakozni kívánó területek vezetőivel érintkezésbe lépve önállósági törekvéseinket érvényre juttatni.”¹⁶

Bár az idézett felhívás szerzői önállóságról írtak, úgy tűnik, hogy az ügynevezett „magyaralföld” területéből nem egyedül akartak kiszakadni. Más földrajzi, történeti területi egységeket is erre kértek. Ideológiai szempontból antikommunista irányvonalat képviseltek, ezért Károlyi Mihály kormányzatának balra tolódását is elleneztek, sőt valamilyen országos politikai fordulatban vagy puccsban is reménykedtek. Biztatták a „magyaralföld” lakóit, hogy ők is szakadjanak el a bolsevizmus és az anarchia felé sodródó Károlyi-féle Magyarországtól, és titokban fegyverkezés is indult egy esetleges Budapest elleni támadás céljából. A regionális szervezkedés híre az egész országot bejárta, az ügy még a Budapesti Katonatanács ülésén is napirendre került. A korabeli sajtó, valamint Hefty Richárd közlése szerint maga Pogány József, a Budapesti Katonatanács kormánybiztosa hívta fel a figyelmet a „Kun Köztársaságban” rejlő veszélyekre, azonnali beavatkozást követelve.¹⁷

A *Népszava* és az *Új Szó* többször is foglalkozott a jász-kunsági fejleményekkel. Előbbi még egyfajta gazdaságtörténeti háttérmagyarázatot is adott olvasóinak arról, hogy mi a redempció, kik a redemptusok, irredemptusok:

„Akik ezt a mozgalmat a kétszázmillióért megindították, azok az ügynevezett redemptusok, a redemptus családok ivadékai, vagyis azok, akiknek ősei a megváltáskor bizonyos forintokkal hozzájárultak a megváltáshoz, a redemptióhoz. Azonban a jász-kun kerületekben nemcsak redemptusok, hanem túlnyomó többségben irredemptusok is lagnak, jobbágy-ősöknek ma is jobbágyosorban, föld nélkül élő ivadékai, akiknek az ősapjai semmi pénzzel, semmi móddal nem rendelkeztek és így nem is járulhattak hozzá a megváltás összegéhez.”¹⁸

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára V. 273. b. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai. 17946/1918. sz. i.

¹⁷ Vö.: *Új Szó*, 1919. február 13. 3.; *Halasi Független Hírlap*, 1919. február 15. 2.; Hefty (1920): i. m. 22.

¹⁸ A redemptusok meg az irredemptusok. *Népszava*, 1919. február 27. 4–5.

2. ábra: Kiskunhalasi redemptus gazda a századfordulón

Forrás: Szakál Aurél: *Kiskunhalas anno...* Kiskunhalas, (k. n.), 2009. 174.

A korabeli sajtó szerint a „Kun Köztársaság” 170 millió koronát vagy a peszéradacsi Habsburg-birtok felosztását követelte. Emellett *Helikon* néven lapot terveztek indítani.

Gyakran azonban hamis hírek is megjelentek az újságok hasábjain. Az egyik kiskunhalasi lap nem győzött magyarázkodni a számos sebből vérző híresztelések kapcsán:

„A katonatanács egyik ülésén Pogány kormánybiztos megemlékezett arról, hogy a kunok körében ellenforradalmi mozgalmak észlelhetők és meg akarják szervezni a kun köztársaságot. [...] Tavaly december tizennyolcadikán kunszentmiklósi és halasi földbirtokosok meg akarták alakítani a Kun Nemzeti Tanácsot és e célból egy szentmiklósi családnál – mintegy húszan – összejöttek. A Kun Nemzeti Tanács megalakítását azért tartották szükségesnek, mert a kunoknak 170 millió korona követelésük van a Habsburg családon. Kérték már a jusukat a kunok 1911 januárjában Tiszától is, de Tisza természetesen nem akarta megzavarni a Habsburgokat ilyen »aprósággal«. Buza Barnához is fordultak segítségért, de mert választ nem kaptak, dr. Holló Gábor kiskunhalasi ügyvédnek adták át az ügyet. A kun gazdák azt hiszik, hogy ez a mozgalmuk az oka az ellenük megindult vizsgálatnak. A közleményhez az a megjegyzésünk, hogy tudunkkal halasi földbirtokosok semmiféle kun Nemzeti Tanácsot nem akartak alakítani, s hogy Halason dr. Holló Gábor nevű ügyvéd nincsen.”¹⁹

Az Újság című lap sem tudott eligazodni az események és szereplők sűrűjében, miközben a Habsburg-birtokok zár alá vételét gyakorlatilag tényként közölték.²⁰

¹⁹ Nem megállapítható, hogy létezett-e Holló Gábor, vagy szerepet játszott-e ilyen személy ebben az eseményben. Lásd: Halasi ellenforradalmárok, kik a valóságban nincsenek. 170 milliót követelnek a kunok a Habsburgoktól. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1919. február 19. 2.

²⁰ A jász-kunok zár alá vétetik a Habsburgok birtokait. *Újság*, 1919. február 23. 7.

Még a *Népszava* is részben helyreigazításra kényszerült:

„A redemptusok meg az irredemptusok» című közleményünkre a mozgalom egyik vezetője, Baky Miklós, nyilatkozatot küldött be hozzánk, amelyben egyebek között ezeket mondja: »Természetesen a redemptusok nem a saját zsebüket óhajtják megtönni a Habsburgok millióival, ellenkezőleg: ők ezt az összeget a jáász-kun hármasság kerületek részére, azaz a jáász-kun községek és városok javára, mint közvagyonot követelik.« Úgy tudjuk, hogy a jáász-kun redemptusok legközelebb a kormány elé járulnak követelésükkel. Ott alighanem véglegesen megtudják, hogy mire számíthatnak.»²¹

A „Kun Köztársaság” szervezői kezdetben radikális militarista szervezkedést terveztek, amelyről a Budapesti Katonatanács ülésén elhangzottakon kívül Hefty Richárd visszaemlékezéséből is tudunk. Az egyébként felvidéki, pozsonyi születésű Hefty alakulata, a cs. és kir. 24. tábori vadászszázalaj 1918 végétől Kiskunhalason állomásozott, ezért ismerte jól ezt a térséget.²² A kiskunok földjét, a Kiskunságot tartotta alkalmasnak arra, hogy az ellenforradalom kiindulási pontja legyen, s magát a „Kun Köztársaság” létrehozására irányuló szervezkedést is „első ellenforradalomnak” nevezte. Miután felvette a kapcsolatot a kunszentmiklósi és kiskunhalasi birtokosokkal, az lett a feladata, hogy fegyvereket szerezzen a „kun ellenforradalom” részére. Hefty szerint 2000 polgárőr és nemzetőr volt állományban ezen a területen. Hefty Richárd indítékairól is sokat megtudhatunk az alábbi részletből, ami talán közelebb vihet minket az összeesküvésben részt vevők – vagy azt fontolgatók – motivációjához:

„Rózsadombi kétszázszendős kis családi házunkban Édesanyám sírva, Atyám lesújtva fogadott. Ebben a percben végleg ellenforradalmár lettem. Ennek a két egyszerű, önzetlen emberpárnak, akik négy katonafiút küldtek mosolygó arccal halálba a hazáért, akik nem voltak gazdag burzsujok, tehát anyagilag nem kellett reszketniük a forradalomtól, ezeknek a hü és önfeláldozó, de hosszú élettapasztalatokat nyújtott állampolgároknak a könnyei kikristályosították bennem az addig még kaotikus érzést, hogy a magyarságnak nemcsak nem kell, de végzete a forradalom. Ettől a perctől kezdve csak egy vágy uralt, egy tervet dolgoztam: Károlyi megbuktatására.»²³

A Hefty család szerepe talán külön tanulmányt is érdemelne a kérészállamok létrejöttének generálása kapcsán. Hiszen Hefty Richárd egyik bátyja, Hefty Gyula Andor tanár, természetjáró volt a Szepesi Köztársaság elindítója, ő kiáltotta ki annak a kérészállamnak a függetlenségét.²⁴

Egy másik idézetből az is kiderül, hogy igen szűk volt az a kör, amely részt vett a leendő kun állam előkészítésében:

²¹ A redemptusok meg az... (1919): i. m. 3.

²² Hefty szerint már 1918 októberében ott állomásozott az alakulat, míg a vadászszázalaj történetét feldolgozó kiadvány csak 1918 decemberére teszi az eseményt. Vö.: Hefty (1920): i. m. 3–4.; Szili Kovács László: *Az egykori cs. és kir. 24. tábori vadászszázalaj története*. Budapest, szerzői kiadás, 1940. 225–226.

²³ Hefty (1920): i. m. 10–11.

²⁴ Hefty Gyula Andor 1918 novemberében, a késmárki központú Szepesi Köztársaság megalakításának egyik kezdeményezője volt. 1918. decemberben letartóztatták, és egy ideig az illvai börtönben tartották fogságban. Hefty Gyula Andor (1888. február 14., Pozsony – 1957. december 3., Budapest).

„A Károlyi kormány kémeitől mindenki rettegett, a legtöbbben pedig hittek Károlyiban és kinevették aggodalmaimat a forradalom balfelé hajlása fölött. A Kunságra gondoltam, ahol kis földemen nyugodtabban és észrevétlenül szervezhetek. Kiskunhalason tényleg megértő és elszánt bajtársakra találtam Kolozsváry István dr. polgármester, Kolozsváry László ev. ref. lelkész (sajnos nem minden ev. ref. lelkész érzett velünk, mert a liberális ref. hitet sokan összetévesztették a nemzetközi liberálizmussal és Krisztusnak az emberi javakról való önkéntes lemondását Marxék diktatorikus kommunizmusával), Kolozsváry Árpád honvédfőhadnagy és a félszemű, de egész lelkű Lőrinczy főjegyző személyében. Mikor másodízben lent időztem, hogy Halas és Budapest között kapcsolatot létesítsek, Kolozsváry polgármester egy aznap érkezett nyomtatott fölhívást adott át nekem azzal, hogy azt bizalmasan kapta Baký Lajos barátjától. A fölhívás, melynek szövegét mellékelten közlöm, Kunszentmiklósról indult ki Baký Miklós és Lajos valamint Foerster Lajos dr. főtisztviselő kezdeményezésére, a kunok egyik ősi jogára, a földmegváltásra (redemptio) hivatkozva, a kiáltvány a Kunságot a kunoknak követelte. Ez egy mozgalom volt, amelynek még nem volt határozott ellenforradalmi jellege, de amely egy oly külső szervezetet hozhatott létre, amelynek szárnyaiba az ellenforradalmi szervezkedés bekapaszkodhatott.”²⁵

3. ábra: Hefty Richárd

Forrás: Végső István gyűjtése

Hefty, egy szabadkai helyismerettel és kapcsolatokkal rendelkező kiskunhalasi kísérő, Lőrinczy Károly helyettes főjegyző társaságában tárgyalásokba bocsátkozott Szabadkán a szerb hadsereg tisztjeivel. A jól sikerült és barátságosnak leírt tanácskozás után a vacsorán még az is megtörténhetett, hogy magyarok és szerbek egymásba kapaszkodva felváltva járták a kólót (délszláv körtáncot) és a csárdást.

²⁵ Hefty (1920): i. m. 11–12.

A szerbek 2 millió koronáért lettek volna hajlandók fegyvert szállítani a kiskunhalasiak számára, ami azonban meghaladta a mozgalom lehetőségeit. Ezt a birtokosok is túlzónak érezték, és nem adták össze a kért pénzüsszeget.

Hefty Richárd 1920-ban így szomorkodott a sikertelen puccs előkészítésén:

„Nem akarom a szíves olvasót ennek a háládatlan és eredménytelen pénzszerzési kísérletnek megösmertetésével keseríteni, tény az, hogy bár naponta többen látták közeledni a *bolsevizmust*, mindenki a másiktól várta az áldozatkészséget. Vagy pedig mint a strucc a homokba, ők a bolsevizmus csökönyös tagadásába dugták agyukat: nem lesz bolsevizmus, mert nem akarom, hogy legyen. A kicsinyek, főleg a fiatalok aránylag nagy áldozatokat hoztak anyagi erejükhöz képest, de ezt a szervezés fölemésztette. A fegyverek és szerbek részére szükséges két milliót azonban nem lehetett megszerezni azokban a körökben sem, amelyeknek a tényleg beállott bolsevizmus azután százmilliókra rugó károkat okozott. [...] Ma tudom, sokan megváltának Kun Béláék uralma alatt szenvedett veszteségüket Hunyaditól két millióval. De akkor hevesnek és fantasztikusnak találták jövődőlését a bolsevizmus beálltát illetőleg.”²⁶

Baky Miklós, a kun kérészállam legfőbb szervezője pedig így nyilatkozott később a legfontosabb célokról:

„az ostoba Wilsoni pontok felhasználásával, az én indítványomra kimondtuk a Kiskunság függetlenségét. [...] Ellenforradalmunknak a célja különben az volt, hogy felfegyverezve az intakt Jászkunság polgárait, Budapestet bekerítjük, Károlyiékát elfogjuk, és átvéve a hatalmat, elejét vesszük a bolsevizmussal járó anarchiának.”²⁷

Hefty újabb próbálkozásai sem vezettek eredményre, pedig Budapesten igyekezett „központot” létesíteni, de mint írta: a „Royal-szállóban és a Visegrádi utcában tanyázó” kommunisták mindent megakadályoztak.²⁸ Valószínűleg a fegyverkezési kudarcnak, illetve az országos, negatív visszhangnak köszönhetően mondtak le a kalandor ötletéről, és tértek vissza a dualizmus kori követelések mezejére. Ám a mozgalom körül továbbra is rengeteg bizonytalanság volt.

Míg a kiskunhalasi sajtó azt állította, hogy helybeliek nem csatlakoztak ehhez a szeparatista kísérlethez, addig több forrás is megerősíti, hogy maga Kolozsváry-Kiss István kiskunhalasi polgármester is az ügy mellé állt, és segítette azt. Ő maga is tipikus példája annak, aki a forradalmak időszakával az addigi hatalmát veszített városi elit tagjaként próbált alternatív lehetőségeket keresni. A Kolozsváry-Kiss család Kiskunhalas legvagyonosabb birtokos családja volt. Országgyűlési képviselőket, polgármestereket és egyéb köztisztviselőket adott a városnak a família. Kolozsváry-Kiss a helyi munkásmozgalom megerősödésével a településen egyre inkább kiszorult a hatalomból. Így jó lehetőséget láthatott a „Kun Köztársaság” létrehozásában arra, hogy nemcsak saját magát, de a várost is újrapozicionálja ebben a helyzetben. Valószínűleg a kunszentmiklósi Baky család, amelynek kiskunhalasi rokonsága is volt, hasonló módon gondolkozott.

²⁶ Hefty (1920): i. m. 14.

²⁷ Tóth (1981b): i. m. 23.

²⁸ Hefty (1920): i. m. 14–25.

Abból, hogy hangsúlyozottan, elsősorban birtokosok írták alá a kiáltványt, jól látható, hogy kikre támaszkodhatott ez a kérészállam. Az értelmiség mellett a földbirtokosok sem nézték jó szemmel az országban kialakult politikai helyzetet.

Egyes leírások szerint Ráday Gedeon egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei főispánt megkérdése nélkül államfőnek, kunkapitánynak jelölték. Eközben Endre Zsigmond kiskunfélegyházi főszolgabíró jelöléséről is lehetett olvasni.²⁹ Egyes elképzelések szerint a régi Kiskun Kerület központja, Kiskunfélegyháza vehette volna át a központ szerepét. Ám annak kevés forrása és nyoma maradt fenn, hogy konkrét lépések is történtek volna.

Álláspontjuk/célkitűzéseik tisztázása érdekében ezért 1919 februárjában újabb felhívást adtak ki „Jász-Kún Testvérek” címen:

„Azt a földet, amelyet ezer év óta lakunk és bírunk s amely föld az ország szívében fekszik és mint Jász-Kúnság ismeretes, mi jászok és kúnok ősi vitézségünkkel, karddal, vérrel és nehéz harcokkal szereztünk és tartottunk meg s az mindig a jászok és kúnok kizárólagos és egyéni tulajdonát képezte.

Ezen a földön mindig teljesen szabadon és függetlenül éltünk. Kiváltságaink lehetővé tették, hogy a Jászság és Kúnság Magyarországon évszázadokon keresztül önálló nemzeti életet élt.”³⁰

Ez az állásfoglalás túlzásokat tartalmaz. Egyrészt az, hogy e területen mindig is éltek jászok és kunok, nem felel meg a történeti valóságnak. Másrészt – akárcsak a legtöbb jászkunokkal foglalkozó, nem tudományos írásmű – ez is kerülte azokat az igencsak komoly konfliktusokat, amelyek a később érkezett keleti népek és a magyar keresztény lakosság között alakultak ki. A gyakori magánterület-sértések, lopások és erőszakos cselekmények ugyanis a 13. századtól kezdve meghatározták a vidék lakóinak életét.³¹ Nem utolsósorban harci értékük is erősen megkérdőjelezhető volt, mivel ekkor már inkább a nehézpáncélosok, nem pedig a könnyűlovasság száma döntötte el a fontosabb csatákat.³²

A szöveg a jól ismert generációs különbségek és tudáshiány felhánytorgatásával így folytatódik:

²⁹ Endre Zsigmond (1865–1944) a Tanácsköztársaság alatt állítólag ezért a vállalt tisztségéért lett a kommunisták túszja. Ellenforradalmi tevékenységéért 1941-ben Nemzetvédelmi Keresztet kapott. Hefty (1920): i. m. 12.; Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.): *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932*. Budapest, Légrády, 1932. 82–83.; Kiskunfélegyházi Közlöny, 1941. szeptember 21. 3., Nagy Szeder (1993): i. m. 178.

³⁰ Kiskunhalasi Thorma János Múzeum adattára, 10.155. sz. i.

³¹ Berend Nóra: *A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban 1000 k–1300 k*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. 214–233.; Erdélyi László: *A magyar lovagkor*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2013. 11., 31., 33., 44., 72–80.

³² Viszont az is igaz, hogy a kun arisztokraták között egy idő után megjelent a páncél. Vö.: Veszprémy László: *A kereszténység védőbástyája*. In Kurucz Gyula (szerk.): *Romlás és reménység magyar évszázadok*. Budapest, Kortárs – Magyarok Világszövetsége, 2000. 33–36.

„A mai nemzedék előtt a történelmi tények már kezdenek elhomályosodni, mert dr. Kele Józsefnek, a nagy tudású és lelkes jáász-kún történetírónak szavai szerint: »Jogi egyetemeken, akadémiáinkon tanítják a római jogot, osztrák jogot, de nem tanítják s így nem tudja, nem ismeri a fiatalabb nemzedék közül senki azt a jogot, amely Magyarország szívében, a legnagyobb vidéken, egy ezredéven keresztül respublicaszerű életerős szervezetté izmosodott, amelynek uralma alatt a jáász-kúnok az országnak szívéét, magját képezték önmaguk erejéből létesített közhasznú és közművelődési intézményeikkel a 'viribus unitis' alapján mindig a kor szellemének megfelelő fokú műveltségű, lelkes, hazafias, vallásos és tiszta érzelmű nemzedéket neveltek.«

De bármennyire kezdenek is elhomályosodni a mai nemzedék előtt a jáász nemzet és a kun nemzet történelmi jogai, mi, jáások és kúnok sohasem feledkezhetünk meg a multak dicsőségéről, a multak szenvedéseiről és főleg nem feledkezhetünk meg arról a hallatlan jogsérelmről, a mely a szabad és független jáások és kúnokat I. Lipót császár uralkodása alatt azáltal érte, hogy ez a Habsburg uralkodó 1702-ben minket, szabad jáász-kúnokat jobbjágyként eladott, s földjeinket a német Johanita lovagrendnek elzálogosította. Nem felejthetjük el ezt a sérelmet mert ez még három századéven túl is égő, sajnó sebünk, s ha az eleinket ért megalázás fájdalmát és szégyenét mi, kései unokák, talán nem is tudjuk már mindannyian teljes borzalmasságában átérezni, de anyagilag még ma is érezzük azt a jogsérelmet, mert magunkat a jobbjágyágból, s a Habsburgok által jogtalanul elzálogosított földjeinket a német Johanita lovagrendtől Mária Terézia uralkodása alatt mi magunk, készpénzzel váltottuk ki. A Habsburg ház által jogtalanul elzálogosított, saját tulajdonunkban volt földjeink megváltásának pénzüsszegével még ma is adósunk a volt uralkodó család és az ország egyaránt.»³³

Jász-Kún Testvérek!

Azt a földet, amelyet ezer év óta lakunk és bírnk s amely föld az ország szívében fekszik és mint Jász-Kúnság ismeretes, mi jáások és kúnok ősi vítésségünkkel, karddal, vérrel és nehéz harcokkal szereztünk és tartottunk meg s az mindig a jáások és kúnok kizárólagos és egyéni tulajdonát képezte.

Ezen a földön mindig teljesen szabadon és függetlenül éltünk. Kíváltásaink lehetővé tették, hogy a Jászság és Kúnság Magyarországon évszázadokon keresztül önálló nemzeti életet élt.

A mai nemzedék előtt a történelmi tények már kezdenek elhomályosodni, mert dr. Kele Józsefnek, a nagy tudású és lelkes jáász-kún történetírónak szavai szerint: »Jogi egyetemeken, akadémiáinkon tanítják a római jogot, osztrák jogot, de nem tanítják s így nem tudja, nem ismeri a fiatalabb nemzedék közül senki azt a jogot, a mely Magyarország szívében, a legnagyobb vidéken, egy ezredéven keresztül respublicaszerű életerős szervezetté izmosodott, amelynek uralma alatt a jáász-kúnok az országnak szívéét, magját képezték, önmaguk erejéből létesített közhasznú és közművelődési intézményekkel a „viribus unitis” alapján mindig a kor szellemének megfelelő fokú műveltségű, lelkes, hazafias, vallásos és tiszta érzelmű nemzedéket neveltek.«

De bármennyire kezdenek is elhomályosodni a mai nemzedék előtt a jáász nemzet és a kun nemzet történelmi jogai, mi, jáások és kúnok sohasem feledkezhetünk meg a multak dicsőségéről, a multak szenvedéseiről és főleg nem feledkezhetünk meg arról a hallatlan jogsérelmről, a mely a szabad és független jáások és kúnokat I. Lipót császár uralkodása alatt azáltal érte, hogy ez a Habsburg uralkodó 1702-ben minket, szabad jáász-kúnokat jobbjágyként eladott, s földjeinket a német Johanita lovagrendnek elzálogosította. Nem felejthetjük el ezt a sérelmet, mert ez még három századéven túl is égő, sajnó sebünk, s ha az eleinket ért megalázás fájdalmát és szégyenét mi, kései unokák, talán nem is tudjuk már mindannyian teljes borzalmasságában átérezni, de anyagilag még ma is érezzük azt a jogsérelmet, mert magunkat a jobbjágyágból, s a Habsburgok által jogtalanul elzálogosított földjeinket a német Johanita lovagrendtől Mária Terézia uralkodása alatt mi magunk, készpénzzel váltottuk ki.

A Habsburg ház által jogtalanul elzálogosított, saját tulajdonunkban volt földjeink megváltásának pénzüsszegével még ma is adósunk a volt uralkodó család és az ország egyaránt.

Sohasem mondtunk le arról a törvényes jogunkról, hogy azt a váltásdíjat (Redemptio) egyrészt a Habsburgi volt uralkodó családtól, másrészt az országtól visszapereljük, de jogorvoslatot a Habsburg ház uralkodása alatt nem is remélhettünk, holott »Deák Ferenc is a

4. ábra: „Jász-Kún Testvérek!” kezdetű felhívás, 1919. február

Forrás: Thorma János Múzeum, adattár, 10.155. sz. i.

³³ Kiskunhalasi Thorma János Múzeum adattára, 10.155. sz. i.

Továbbra is a jászkunok vélt érdemei álltak a fókuszban, amelyek a történelmi tények alapján legalábbis megkérdőjelezhetők. Azáltal, hogy I. Habsburg Lipót király eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek, a terület lakosságát jogsérelem érte, miközben Kiskunhalason a 17. században már nyoma sem volt kun kiváltságjogoknak. A szöveg írója ugyanis nem törődött azzal a ténnyel, hogy a jász, de főként a kun népesség a török kor pusztításai következtében jelentősen megritkult, vagy teljesen beolvadt a magyar népességbe. Nem voltak már kun települések, szállások – és így kiváltságjogok sem. Például Kiskunhalasra az 1620-as években többségében dél-dunántúli, református magyarok érkeztek, míg a Felső-Kiskunság települései viszonylag szerencsésebben vészelték át a török kor jó részét, noha az oszmánok kiűzésének időszakában már visszafordíthatatlan pusztítások történtek itt is.³⁴

Az 1919 februárjában közzétett felhívás így folytatódik:

„Sohasem mondtunk le arról a törvényes jogunkról, hogy azt a váltságdíjat (Redemptio) egyrészt a Habsburgi volt uralkodó családtól, másrészt az országtól visszapereljük, de jogorvoslatot a Habsburg ház uralkodása alatt nem is remélhettünk, holott Deák Ferenc is a jászkúnoknak ezt a visszakövetelési jogát terjedelmében létezőnek, helytállónak elismerte és az országot a megfelelő ellenérték szolgáltatásának kötelezettnek vélelmezte.”

Deák Ferenc egyébként még 1868 októberében szólalt fel az ügyben, bár azt az akkor tárgyalt úrbéri váltságok megtérítéséről szóló törvényjavaslat szövegének módosítása kapcsán tette, nem önálló javaslatban, mindenesetre pártolta a redempció kapcsán felmerült kárpótlást.³⁵

A felhívás szövegében ezután rövid számítást követően leszögezték, hogy az 1745-ben befizetett összeg 1919-es értékén 200 millió koronának felel meg. Így, hogy ezt a követelésüket érvényesíthessék, (újra) mozgalmat indítványoztak:

„Felkérjük minden egyes jász és kún község elöljáróságát és minden jász és kún redemptus családot, hogy mozgalmunk célját minél szélesebb körben propagálja és támogatását az alábbi címre sürgősen – lehetőleg táviratilag – közölje, hogy az értekezlet idejéről és helyéről minden egyes érdeklődő redemptus és a községek is időben értesíthetők legyenek. Célszerű volna, ha az érdekelt községek megbízottaikat okvetlenül a redemptus családok tagjai közül véve, sürgősen megválasztanák és megbízottaik nevét és lakását az alábbi címre táviratilag bejelentnék.”³⁶

³⁴ Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. *Regio*, 7. (1996), 1. 44–63.; Peterdi Vera: Kun származástudat a 20. században. Esettanulmány Kunszentmiklósról. In Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok kelet és nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok*. Budapest, Balassi, 1996. 209–216.; Szakály Ferenc: *Kiskunhalas a török uralom alatt*. In Ö. Kovács József – Szakály Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2000. 328–365.

³⁵ Greguss Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. X. kötet. Pest, Athenaeum, 1868. 125–126.

³⁶ Kiskunhalasi Thorma János Múzeum adattára, 10.155. sz. i.

A szervezők tehát ezzel a felhívással újra visszakanyarodtak arra az útra, amely a 19. század második felében jellemezte a jászkunok sérelmi politikáját. Ebben már mérsékeltabb hangnemet ütöttek meg. Bár a történeti előzmények felsorolása kapcsán ismét komoly fenntartásaink ébredhetnek.³⁷ A szövegben már kifejezetten csak a kártérítésről volt szó, pedig ugyanaz a Kunszentmiklósi Végrehajtó Bizottság és annak nevében Baký Miklós írta alá a felhívást, aki előtte három hónappal a puccsra buzdító szöveget is kiadta. A minél nagyobb támogatás érdekében immár megszólították a Jászkun Kerület egykori redemptus gazdáinak leszármazottait – rájuk kívánták alapozni a tömegmozgalmat. Kevés forrásunk van annak kapcsán, hogy vajon hányan csatlakoztak hozzájuk a jászkun történelmi, redemptus családok közül. A *Helikon* című lap első száma ugyan 1919. március 9-én megjelent, de semmi sem jelezte, hogy a „Kun Köztársaság” vagy a redempció követeléseinek lett volna az orgánuma. Hiába volt Hefty Richárd a kiadóhivatal igazgatója, az újság kifejezetten a kultúrával és a művészettel foglalkozott, beköszönő cikke szerint pedig pacifista irányultságú és a magyar forradalom vívmányait bemutató fórum kívánt lenni.³⁸ Ez fordulat ahhoz képest, amit Hefty 1920-ban írt a korszakról és saját törekvéseiről.³⁹

Mindenesetre 1919. március 20-án, a pesti vármegyeházán jászkun gyűlést hívtak össze, ahol nagy érdeklődés mellett zajlott le a heves hangulatú, vitákkal terhelt tanácskozás. Állítólag még gróf Apponyi Albert is tiszteletét tette az eseményen, ahol végül a lehangosabb szóváltás a kommunisták és a szervezők között alakult ki.⁴⁰ A másnap létrejött Magyarországi Tanácsköztársaság diktatúrájában természetesen teljesen esélytelenné vált a mozgalom minden célja. Egyes források szerint 1919 márciusában házkutatásokra került sor Kiskunhalason és Kunszentmiklóson, és az „összeesküvés” néhány tagját letartóztatták, majd szabadon engedték.⁴¹ Így múlt el a „Kun Köztársaság”, közel három hónap alatt – anélkül, hogy valójában létrejött volna.

„A kunok sok ízben megpróbálták már ezt a jogukat érvényesíteni, többek közt 1907-ben is memorandummal fordultak a törvényhozáshoz, ezenkívül Babó Mihály dr. országgyűlési képviselő is sokat dolgozott és interpellált az ügyben. A törvényhozás el is ismerte szintén kártalanításra a kunok jogát, de a sok felmerült megoldás egyike sem érvényesült még a mai

³⁷ Ismét komoly túlzásokkal teletűzdelt a történeti rész a jászkunok jelentősége kapcsán.

³⁸ *Helikon*, 1919. március 9. 2.

³⁹ A felhívás szövegének bevezető gondolatai szerint a mozgalom célja a Károlyi-kormányzat megbuktatása volt, amelyhez minden eszközt megengedhetőnek vélték. Hefty rosszul emlékezett a kiadás dátumaira, miszerint 1919. március 7-én és 15-én adták ki a lapot. Viszont mivel jelenleg csak az első számról van tudomásunk, eszerint két kiadása is lehetett a lapnak. Vö.: Hefty (1920): i. m. 6–10., 22.; *Helikon*, 1919. március 9.

⁴⁰ Tóth (1981b): i. m. 23.

⁴¹ Nagy Szeder (1993): i. m. 178.

napig. Fölmerült többek közt az a terv is, hogy a Habsburgok családi vagyonából kártalanítanak, ez azonban a mai viszonyok közt szintén illuzórikus.”⁴²

A redemptus mozgalom a két világháború között párszor megpróbálta törvényes keretek között a követeléseit keresztülvinni. 1920–1921-ben dr. Babó Mihály és Kuna P. András országgyűlési képviselők újra felszólaltak ebben az ügyben, sikertelenül. 1929-ben dr. Kele József jázsági ügyvéd gyűlést hívott össze az érintett jászkun települések képviselőiből,⁴³ de ez a betegsége miatt végül elmaradt. Utoljára az 1932-es vármegyerendezési tervek idején merült fel a Jászkun Kerület (Hármas Kerület) visszaállításának lehetősége, ám ezt ismét elvetették.⁴⁴ Érdekesség, hogy a II. világháború idején, 1944 nyarán a Földművelésügyi Minisztérium igyekezett összeírni a „Jászkunoknak az 1751. XXV. t[örvény]c[ikké]-vel⁴⁵ az ősi kiváltságaiba visszahelyezése folytán keletkezett közbirtokosságot”.⁴⁶

Összegezve – az erősen forráshiányos – kérészállam történetét, az látható, hogy ebben az esetben is beszélhetünk bizonyos jogi és történeti előzményekről. A kun vagy inkább kiskunsági identitástudat és annak fennmaradása a 19–20. század fordulóján kellő táptalajt biztosított, hogy aktuálpolitikai ügygé lehessen formálni a vélt vagy valós jogsérelmet. A sérelmi politizálás alapvetően meghatározta a jogszabályilag valóban nem egyértelműen rendezett kérdéskört. A dualizmusban végig jelen lévő, lezáratlan ügy a kérészállamok felbukkanásával újra reflektorfénybe kerülhetett a régióban. A redempció kárpótlása a mai napig rendezetlen kérdésnek tűnhet, amit persze az idő és a redemptus családok kihalása, eltűnése és számuk minimálisra csökkenése megoldott. 1918-ban azonban még élt az egykori kun településeken az önmegváltás emléke, amely a helyi, kunsági identitás részévé vált. Így a térség birtokosai és a közélet alakjai méltán bízhattak abban, hogy lesz támogatójuk ebben az ügyben. Emellett ugyanakkor meghatározó volt az antikommunista és a Habsburg-ellenes hangnem is, amit az első felhívás egyértelműen magában foglalt.

A társadalmi elégedetlenség viszont – amely a dualizmus korszakának meghatározó személyeivel szemben tömeges méretű volt – nem tette lehetővé a valódi bázis kiépítését. Így a „Kun Köztársaság” nem tudta stabilizálni saját helyzetét, és céljai mellett nem volt képes mozgósítani a lakosságot. A kalandor vállalkozás a számos támadás és kritika mellett nem számolt azzal a közönnyel, amely a Kiskunság települései és redemptusai részéről fogadta. Az elképzelt „Kun Köztársaság” tényleges létrejöttének és fennmaradásának szinte semmi esélye nem volt. Legfeljebb valamilyen autonóm területként lehetett volna elképzelni, de már maga a Jászkun Kerület tagoltsága is alkalmatlanná tette egy jól működő közigazgatási egység meg-

⁴² *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1927. október 1. 4.

⁴³ *Pesti Napló*, 1929. április 16. 11.

⁴⁴ Vö.: Tóth (1981a): i. m. 23.; Bagi (2003): i. m.

⁴⁵ Az 1751. XXV. törvénycikk emelte törvényerőre a redempciót.

⁴⁶ Magyar Nemzeti Levéltár – Csongrád Megyei Levéltár – Szentesi Részleg. IV. 406. b. Csongrád vármegye alispánjának közigazgatási iratai 5954/1944. sz. i.

teremtésére. A vallási, földrajzi, történeti különbözőségek mindig is eltávolították egymástól a jászokat, a nagykunokat és a kiskunokat. Ráadásul a Kiskunságban sem övezte konszenzus a kezdeményezést. (Az Alsó-Kiskunság és a Felső-Kiskunság kifejezések használata is jelezte a régió tagoltságát.) A redempciós mozgalom legradikálisabb megnyilvánulása csupán papíron, egy hatalmát ideiglenesen vagy véglegesen elvesztett elit fejében születtek meg. A „Kun Köztársaság” emlékezete és története szinte csak a jászkunsági helytörténeti szakirodalom néhány mondatában, egy-egy bekezdésében maradt fenn, később maguk a kezdeményezés kiötlői és támogatói sem vetették fel többé.

Felhasznált irodalom

- Bagi Gábor: A jász autonómia utóélete. In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar történelemben*. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2003.
- Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876*. Szolnok, A Jász-Nagykun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995.
- Bánkiné Molnár Erzsébet: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 2000.
- Berend Nóra: *A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban 1000 k – 1300 k*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012.
- Csikós Gábor: Redempciós mozgalom a korabeli jász sajtóban. *Zounek. A Jász-Nagykun Megyei Levéltár Évkönyve*, 32. (2019). 35–82.
- Erdélyi László: *A magyar lovagkor*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2013.
- Greguss Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. X. kötet. Pest, Athenaeum, 1868.
- Hefty Richárd: *Adatok az ellenforradalom történetéhez*. Budapest, szerzői kiadás, 1920.
- Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti, antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2003.
- Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.): *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932*. Budapest, Légrédy, 1932.
- Nagy Szeder István: *A redemptio utáni kor 1745-től kezdve. Kiskunhalas város története oklevéltárral*. 2. kötet. Kiskunhalas, (k. n.), 1993.
- Peterdi Vera: Kun származástudat a 20. században. Esettanulmány Kunszentmiklósról. In Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok kelet és nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok*. Budapest, Balassi, 1996.
- Romsics Ignác: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1976.
- Szakály Ferenc: *Kiskunhalas a török uralom alatt*. In Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2000.
- Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. *Regio*, 7. (1996), 1. 44–63.
- Szili Kovács László: *Az egykori cs. és kir. 24. tábori vadászzászlóalj története*. Budapest, szerzői kiadás, 1940.

- Tálas István: *Kiskunság*. Budapest, Gondolat, 1977.
- Tóth Tibor: Jászkun redempció. Eladott nép. *Magyarország*, 1981a. június 7.
- Tóth Tibor: Jászkun redempció. Feladott harc. *Magyarország*, 1981b. június 14.
- Végső István: A Kun Köztársaság nyomában: üldözés, letartóztatás, antiszemitizmus, gyilkosság (Kiskunhalas 1918–1920). In Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor (szerk.): *Csoportosulás, lázadás és a társadalom*. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019. 96–100.
- Veszprémy László: A kereszténység védőbástyája. In Kurucz Gyula (szerk.): *Romlás és reménység. Magyar évszázadok*. Budapest, Kortárs – Magyarok Világszövetsége, 2000.

Levéltári források

- Kiskunhalasi Thorma János Múzeum adattára, 10.155.
- MNL BKML V. 273. b. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai. 17946/1918.
- Magyar Nemzeti Levéltár – Csongrád Megyei Levéltár – Szentesi Részleg. IV. 406. b. Csongrád vármegye alispánjának közigazgatási iratai 5954/1944.

Hírlapok

- A jász-kunok zár alá vétetik a Habsburgok birtokait. *Újság*, 1919. február 23.
- A redemptusok meg az irredemptusok. *Népszava*, 1919. február 27.
- Az utolsó kun süveg. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1931. december 16.
- Halasi ellenforradalmárok, kik a valóságban nincsenek. 170 milliót követelnek a kunok a Habsburgoktól. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1919. február 19.
- Halasi Független Hírlap*, 1919. február 15.
- Helikon*, 1919. március 9.
- Kiskunfélegyházi Közlöny*, 1941. szeptember 21.
- Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1927. október 1.
- Pesti Napló*, 1929. április 16.
- Új Szó*, 1919. február 13.

The Cuman Republic of Hungary 1918–1919

This paper outlines the relevant historical and legal background to the ideas and actions concerned with the formation of a so-called Cuman Republic on Hungarian territory in December 1918. The memory of medieval privileges, financial issues related to the so-called “redemptio” – the compensation that the inhabitants paid for their autonomy in the mid-18th century – and also the idea of anti-communism some individual farmers of the region called Kiskunság had. Supporters of the Cuman Republic had a dream about forming an independent Cuman or more precisely Kun state in Kiskunság, located in Central Hungary. They even wanted to buy weapons. The idea initially resonated well with the inhabitants of two local centres, Kunszentmiklós and Kiskunhalas, but the movement was short-lived and waned by March of 1919.

Vákát oldal

A küzdelemmel kapcsolatos buzdítások, útmutatások az 1919. május 1-jei budapesti ünnepség egyik dekorációján, Karl Liebknecht és Friedrich Engels mellszobrai felett

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár

Vörös Boldizsár

„Átmeneti állapot az osztály nélküli kommunista társadalomba”?

A magyarországi proletárdiktatúra 1919-ben

Az átmeneti rendszer külföldi gondolkodók munkáiban

A 20. század eleji magyarországi munkásmozgalom résztvevői Karl Marx és Friedrich Engels válogatott műveinek 1909-es, II. kötetében olvashatták Marxnak *A gothai program kritikája* című, 1875-ben papírra vetett fejtegetéseit, amelyeket a közreadó, Szabó Ervin a következőképpen értékelt: „igen kevés dokumentuma a marxizmusnak érdekesebb ennél”.¹ Marx, egyebek mellett, a majdani ideális, kommunista rendszer kialakításáról írva azt is állította, hogy „[a] kapitalista és a kommunista társadalom közé az egyiknek a másikba való forradalmi átalakulás korszaka esik. Ennek felel meg a politikai átmeneti idő, mikor az állam nem lehet egyéb, mint a *proletárság forradalmi diktatúrája*.”² E gondolatot is felhasználva írta Vlagyimir Iljics Lenin 1917-es *Állam és forradalom* című, magyarul a Tanácsköztársaság létrejötte előtt a Kommunisták Magyarországi Pártja, utána az egyesült szociáldemokrata-kommunista párt által közreadott könyvében, hogy „a proletariátus diktatúrája, a kommunizmusba való átmenet időszaka”.³ Ugyanebben a munkájában a politikus foglalkozott a különböző történelmi korszakok megjelölésének problematikájával is:

„A tudományos különbség azonban a szocializmus és a kommunizmus között világos. Amit közönségesen szocializmusnak mondanak, azt Marx a kommunista társadalom első vagy alacsonyabb fázisának nevezte. Amennyiben a termelőeszközök *társadalmi* tulajdonná válnak, annyiban a kommunizmus szó itt is alkalmazható, csupán nem szabad elfeledni, hogy itt nem tökéletes kommunizmusról van szó.”⁴

¹ Szabó Ervin: Bevezetés. In Szabó Ervin (szerk.): *Marx és Engels válogatott művei*. II. kötet. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedés, 1909. 401. Lásd ehhez: Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Budapest, Századvég, 1993. 124–132., 181–186., 271., 276.

² Karl Marx: *A gothai program kritikája*. In Szabó (1909): i. m. II. 425. (*Kiemelés az eredetiben.*)

³ N. Lenin: *Állam és forradalom*. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919. 82.

⁴ Lenin (1919): i. m. 90. (*Kiemelés az eredetiben.*)

Az átmenet időszakát tárgyalta Nyikolaj Ivanovics Buharin, szovjet-oroszországi vezető bolsevik politikus, ideológus 1918 májusa folyamán elkészült, *A kommunisták (bolsevikiek) programja* című munkájában is. A könyvet – mivel az 1918. augusztus 9-re datált szerzői előszava szerint az nem csupán az orosz proletariátus, hanem a világ proletariátusának, így a magyar proletariátusnak a programja is –⁵ a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte előtt a Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919. március 21-e után pedig az új rendszer propagandájának egyik legfontosabb irányító szerve, a Közoktatásügyi Népbiztosság VII. csoportjaként működő Szocializmus Állami Propagandája elnevezésű részleg bocsátotta közre magyarul. Buharin ekként fogalmazott: „Hogyan szilárdítsuk meg a kommunista rendet? Hogyan jussunk el hozzá? A kommunisták pártja erre azt feleli: a proletariátus diktatúráján keresztül.”⁶

E szerint a felfogás szerint tehát a „kapitalizmus kora” és az „ideális világrend” között lesz, illetve Szovjet-Oroszországban már meg is kezdődött ez az átmeneti korszak: a proletárdiktatúra időszaka. Ekkor épül ki az új államigazgatási rendszer, sor kerül az új gazdasági viszonyok kialakítására azáltal, hogy a „kizsákmányolóktól” – a tőkésektől és a földbirtokosoktól – elveszik a termelőeszközöket, és azokat a „dolgozók” kezébe adják. A pártprogramban a szerző ugyanakkor foglalkozott az új világ kialakításánál az erőszak alkalmazásával is, kijelentve: „A diktatúra – vaskezü hatalmat jelent, olyan hatalmat, amely nem kegyelmes ellenségei iránt. A munkásosztály diktatúrája tehát a munkásosztály olyan állami hatalmát jelenti, amely megfojtja a burzsoáziát és a földbirtokosokat.”⁷ Miután pedig sikerült a „kizsákmányolókat” mint társadalmi osztályt megsemmisíteni: tagjainak „dolgozókként” történt beillesztésével az új rendszerbe (így például a korábbi gyáros dolgozhatott könyvelőként tőle elvett üzemében), illetve ha másként nem lehetséges, egyesek elpusztításával is (például ha a volt földbirtokos ellenforradalmárként támadt a szovjethatalomra), a társadalmi osztályok eltüntetésével, a belső és a nemzetközi forradalom győzelme nyomán a külső, ellenséges államok fenyegetéseinek megszűnésével nem lesz többé szükség a diktatúrára, ami az állam elhalását eredményezné. A pártprogramban az is benne van, hogy a jövőben meg fognak szűnni a különálló országok, a határok el fognak tűnni. „Az egész emberiség nemzeti különbség nélkül minden részében össze van kapcsolódva és egyetlen egységes egészé szerveződött. Valamennyi nép – egyetlen nagy, baráti munkáscsaládot alkot itt”,⁸ sőt: „Legvégül az egész világnak egyetlen munkásüzemé kell lennie”.⁹ A diktatúra a III. (Kom-

⁵ Buharin Nikoláj: *A kommunisták (bolsevikiek) programja*. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919. 2. Lásd ehhez például: Adolf G. Löwy: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Leben und Werk Nikolai Bucharins*. Wien, Promedia, 1990. 103., 111., 397.

⁶ Buharin (1919): i. m. 17.

⁷ Buharin (1919): i. m. 17.

⁸ Buharin (1919): i. m. 14.

⁹ Buharin (1919): i. m. 15.

munista) Internacionálé 1919-es irányelvei szerint is „csupán átmeneti berendezkedést jelent, amely addig tart, amíg sikerül a burzsoázia ellenállását megtörni, hatalmát kisajátítani és őt magát a társadalomnak egyik dolgozó rétegévé alakítani”.¹⁰

Arról pedig, hogy az átmeneti időszak meddig is fog tartani, egy másik vezető szovjet-oroszországi bolsevik politikus, Karl Radek ezt írta *A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig* című, a pártprogram létrejötte után néhány hónappal, 1918 őszen keletkezett brosúrájában, amelyet magyarul 1919. március 21-e előtt a Kommunisták Magyarországi Pártja, a Tanácsköztársaság kikiáltása után az egyesült szociáldemokrata-kommunista párt adott közre:

„A szocialista forradalom hosszú folyamat, mely a kapitalista osztály detronizálásával kezdődik, de csak a kapitalista gazdaságnak munkásközösséggé való teljes átalakításával ér véget. Ez a folyamat minden államban *legalább egy emberöltőre* terjed és ez az időtartam a proletárdiktatúra szükségességének időszaka, melyben a proletariátusnak egyik kezével még a tőkésosztályt kell állandóan újra meg újra legyűrníe, úgy, hogy ez idő alatt csak másik keze áll szabadon a szocialista alkotómunka számára.”¹¹

Írásában Radek a forradalmi folyamatnak nemcsak az időtartamával, hanem térbeli kiterjedésével is foglalkozott:

„A szocialista forradalom csak akkor győzhet, ha az egész kontinens területére kiterjed; viszont a szocialista forradalommal nem lehet addig várni, míg egyetlen hívásra az egész világ proletariátusa harcba áll, ellenkezőleg, az egyes nemzetek szocialista forradalmi maguk is a nemzetközi kapitalizmus bomlási termékei és így siettetik a nemzetközi forradalmat.”¹²

¹⁰ A kommunista Internacionálé irányelvei. *Népszava*, 1919. március 27. 6.

¹¹ Karl Radek: *A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig*. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919. 21. (*Kiemelés az eredetiben.*)

¹² Radek (1919): i. m. 19. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja lapjának, a *Szociális Forradalomnak* 1918. december 25-i számában a szerző neve nélkül megjelent, tehát szerkesztőségi állásfoglalást kifejezésre juttató cikk közreadói pedig már világméretű forradalmat vizionáltak 1919-re: „Nem kell jövendőmondónak lenni, elég a történelmi tények ismerete és azok értékelése, hogy megmondhassuk már most: a felvirradó új év, 1919 a világ, a földcsillag forradalmának éve lesz. A földkerekségé: mert abban a pillanatban, amikor a mai, burzsoá-demokratikus közép-európai forradalom szociálissá válik, amikor túlrad Közép-Európa határain, beleharap Franciaország diadaltól vonagló testébe, átvonaglik az aranyzsákjain pöffeszkedő Angliába, keresztüljárja a rabló karmú Olaszországot, abban a pillanatban kirobban a megfeszült forradalmi erők lángra Amerikában is, megrázza a dollárzászárok milliárdos trónusait, levegőbe röpül az angol imperia-lizmus ingó nehezéke Ausztrália, India, Dél-Afrika puska porhalmazain is.

Amint az orosz proletárforradalom továbbterjedése nem *egy ország*, hanem *egész világrész* forradalma lett, ugyanúgy az európai forradalom proletárforradalommá érve és messzebb csapva nem maradhat Európa többi részeinek forradalma csupán: világfóradalommá válik, körülfut lángra – mint új, vezeték nélkül Föld körül küldött villamos szikra – Keletről nyugatra, északról délre mindenfelé, ahol még a finánc-tőke ül a hatalmon.” Európa forradalmi éve. *Szociális Forradalom*, 1918. december 25. 1. (*Kiemelés az eredetiben.*)

Ez utóbbi iránymutatás is adhatott ösztönzést a magyarországi kommunistáknak ahhoz, hogy Magyarország súlyos bel- és külpolitikai viszonyai között, 1919. március 21-én, a szociáldemokratákkal együtt felvállalják a Tanácsköztársaság megteremtését.

A Magyarországi Tanácsköztársaság

Az idézett szerzők gondolatmenetei nyomán a Magyarországi Tanácsköztársaságot is egy átmeneti politikai rendszerként határozták meg és jelenítették meg munkáikban a korabeli közvélemény-formálók. A diktatúra egyik legfontosabb lapja, a *Vörös Ujság* március 22-i, közvetlenül a Tanácsköztársaság létrejötte után kiadott számában *A proletárság diktatúrája* című, a szerző neve nélkül megjelentetett, tehát szerkesztőségi állásfoglalást kifejezésre juttató cikkben már ez is olvasható: „Szükséges, hogy a munkásság vasököllel teremtsen rendet. De ez a diktatúra csak átmeneti állapot. Ezután oly korszak következik, mely jólétet és teljes szabadságot fog biztosítani mindenki számára. Addig azonban hatalmi eszközökkel kell élnünk.”¹³ Az egyesült szociáldemokrata-kommunista párt egyik napilapja, a *Népszava* április 2-i számának *Munka, fegyelem, rend!* című, szintén a szerző nevének feltüntetésével közreadott vezércikkében benne volt a III. Internacionálé fentiekben közölt irányelve, a következő megállapítással: „A magyar proletariátus ehhez a fölényes bölcsességű útmutatáshoz tartja magát.”¹⁴

Az új rendszer jellegét és funkcióit határozta meg a diktatúra alkotmányozó gyűléseinek tekinthető, 1919. június 14–23. között lezajlott Tanácsok Országos Gyűlésén elfogadott alkotmány első része. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának alapelvei rész címben a „Szocialista” megjelölés – nyilvánvalóan nem függetlenül azoktól a fejtegetésektől, amelyek Lenin idézett munkájában is megjelentek – azt juttathatta kifejezésre, hogy ekkor még csak a tökéletes kommunizmushoz való átmenet rendszeréről van szó, a „Szövetséges” jelző pedig ezt: a diktatúra a nemzetközi tanácsköztársaság keretében minden újabb szocialista köztársasággal államszövetségre szándékozik lépni.¹⁵ A rendszer átmeneti voltának ábrázolása helyet kapott az alkotmány 1. §-ában is:

„A proletariátus diktatúrája azonban csupán eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére, és előkészítése annak a társadalmi rendnek, amely

¹³ A proletárság diktatúrája. *Vörös Ujság*, 1919. március 22. 3.

¹⁴ Munka, fegyelem, rend! *Népszava*, 1919. április 2. 1.

¹⁵ Lásd: Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. In Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt (szerk.): *Magyarország története. 1918–1919, 1919–1945*. Budapest, Akadémiai, 1976. 321.

nem ismer osztályokat, és amelyben megszűnik az osztályuralom legfőbb eszköze, az állam hatalma is.”¹⁶

Az alkotmány első részében ugyanakkor nemcsak a politikai rendszer átmenetiségét rögzítették létrehozói, hanem azt is, hogy magát az államalakulatot sem mindörökké fennállónak tervezik: „A világháborút előidéző imperializmus helyett a Tanácsköztársaság a világ proletárjainak egyesülését, szövetségét, a dolgozók nemzetközi tanácsköztársaságát akarja.”¹⁷

Azt, hogy az új rendszer átmeneti jellegét a közvélemény formálói mennyire tartották fontosnak, jól mutatja ideiglenességének megjelenítése a diktatúra különféle, hivatalos jellegű oktatási anyagaiban. Ilyenek voltak azok a történelem-tananyagok is, amelyek a Közoktatásügyi Népbiztoság által közreadott *Néptanítók Lapja* című folyóirat mellékleteiként láttak napvilágot, és amelyek alapján a tanároknak tanítaniuk kellett: erre ugyanis a közoktatásügyi népbiztos 1919. május 13-i rendelete kötelezte őket.¹⁸ A *Bevezető leckék a történelem tanításához* című szövegben, amely a folyóirat április 24-i számának mellékletében jelent meg, helyet kapott a Magyarországi Tanácsköztársaság rövid ábrázolása is, addigi története fontosabbnak tekintett mozzanatait ismertetve. A „proletárság diktatúrája” e munka szerint is „átmeneti kormányzás”.¹⁹ A *Néptanítók Lapja* körülbelül két hónappal későbbi, június 26-i számának mellékletében megjelent, „az újkori kapitalizmus s a bérmunkásság korával” foglalkozó tananyagban szintén benne volt a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttének, története jelentősebbként értékelt eseményeinek leírása. A rendszert e szöveg szerint is csupán átmenetileg fennállóként gondolták el létrehozói, irányítói:

„A proletárdiktatúra nem az osztályellentétek állandósítására, hanem megszüntetésére törekszik s oly mértékben enyhül, amily mértékben belehelyezkednek a földjáradék és a profit eddigi élvezői a munka társadalmába. [...] Célja a hatalmi államot olyan átfogó termelő és elosztó szervezettel helyettesíteni, amelynek mindenki dolgos tagja, s amely mindenkit részesít az élet és a kultúra javaiban.”²⁰

Nem az iskolások, hanem a rendfenntartó erők: a Vörös Őrség tagjai számára készült *A vörös űr kis tankönyve* című, A Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának Könyvtára sorozatban megjelent kiadvány, amelyben – kérdések és feleletek formájában –, helyet kapott az új politikai viszonyok ismertetése is. Ebben a „Mi a proletárdiktatúra?” kérdésre a következő válasz olvasható: „A dolgozók többsé-

¹⁶ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. *Tanácsköztársaság*, 1919. június 28. 1.

¹⁷ *Tanácsköztársaság*, 1919. június 28. 1.

¹⁸ A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 91609. számú rendelete a történelmi tanítás új irányára tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 27. (1919). 183–184.

¹⁹ Bresztovszky Vilma: *Bevezető leckék a történelem tanításához*. Melléklet a „Néptanítók Lapja” 17. számához. VII.

²⁰ Sas Andor: *Leckék az újkori kapitalizmus s a bérmunkásság korából*. Melléklet a „Néptanítók Lapja” 26. számához. XXII.

gének osztályállama, melyben minden hatalom kizárólag a dolgozó proletariátust illeti; átmeneti állapot az osztály nélküli kommunista társadalomba.”²¹ Azt, hogy e kiadvány közreadói is a rendszer egyik legfontosabb sajátosságának tartották átmeneti voltát, jól mutatja: közlését még ebbe a rövid, egymondatos meghatározásba is beleillesztették.

A Tanácsköztársaság irányítói által kiemelt jelentőségüként értékelt külföldi forradalmár gondolkodók: Marx, Lenin, Buharin, Radek műveiben, a III. Internacionálé politikusainak irányelveiben foglalt útmutatások nyomán a magyarországi közvélemény-formálók tehát két szempontból is átmenetinek tekintették a diktatúrát. Egyrészt mint politikai rendszert az ideális gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok, a kommunizmus kialakításának folyamatában, másrészt pedig mint államalakulatot, a majdan megvalósuló kommunista világszisztem létrehozása során. Ezt a felfogásukat megjelenítették különféle, hivatalos jellegűnek számító kiadványaikban: újságcikkekben, az alkotmány legfontosabb részében, tananyagokban – így ezek a Magyarországi Tanácsköztársaság önképének²² is meghatározó elemeivé váltak. Az utópisztikus jövővízió: az ideális világszisztem, a kommunizmus megvalósítására való hivatkozás pedig az átmenetinek tekintett időszakban, a proletárdiktatúrában legitimálhatta a rendszer irányítóinak radikális intézkedéseit, köztük a terrort is. Jól jelzik ezt a Buharin-féle pártprogram és a *Vörös Újság*-cikk idézett részletei. Mindezeket túl a diktatúra irányítói előszóbeli megnyilatkozásaikban is foglalkoztak az átmenet különféle mozzanataival. Kun Bélának a Forradalmi Kormányzótanács március 27-i ülésén tett kijelentései azt jelzik, hogy a külügyi népbiztos ekkoriban a forradalmi folyamatnak az európai kontinensen történő továbbterjedésével, illetve terjesztésével számolt, amelynek szükségességére mutatott rá Radek is már idézett brosúrájában. A magyar politikus – nem kevés optimizmussal – azt állította, hogy

„amire mi a forradalmat alapítottuk, az a nemzetközi forradalom volt és hogy nem rosszul számítottunk, azt két-három nap is eldönti. Itt van az ukránai és az osztrák dolog, és nyugodtak lehetünk, hogy Németország is követi a példánkat. Itt óriási gazdasági terület van máris; ez autochton el tudja magát látni. [...] Ha Ausztriában van forradalom, Csehországban is van. És akkor végigvisszük a forradalmat a francia határig.”²³

²¹ *A vörös örök tankönyve*. Budapest, (k. n.), 1919. 7.

²² Lásd erről részletesebben: Vörös Boldizsár: „De ez a diktatúra csak átmeneti állapot”. A Magyarországi Tanácsköztársaság önképe. In Dubniczky Zsolt et al. (szerk.): *A kultúra tartthatja meg, és teheti ismét naggyá.* Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Budapest, Ráció, 2020c. 256–265.

²³ 1919. március 27. A Forradalmi Kormányzótanács ülése. In Imre Magda – Szücs László (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Budapest, Akadémiai, 1986. 103., 105. Lásd még: Romsics Gergely: Külpolitikai gondolkodás a Magyarországi Tanácsköztársaságban. *Sic Itur ad Astra*, 28. (2020), 70. 45–49. A népbiztos által említett „ukrajnai dolog” a gyors szovjet katonai segítségre utalt, amelyben a Tanácsköztársaság kikiáltásakor még lehetett reménykedni.

1. ábra: A Mátyás Diák című élcslap 1919. március 30-i számának borítóján közölt karikatúra azt a reményt jeleníti meg, hogy a Tanácsköztársaság fogja megvédeni Magyarországot
Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Törzsgyűjtemény

Az adott történelmi helyzetben tehát a Magyarországi Tanácsköztársaság legfontosabb vezetője nem csupán a magyarországi diktatúra átmeneti voltával számolt, hanem a nemzetközi viszonyok átmenetiségével is: sőt éppen ezek alakulásától függött a magyarországi diktatúra további sorsa, fennállásának ideje is. Ha tehát jelentős területeken győz a nemzetközi forradalom, a magyarországi rendszer fennmaradhat, és – legalábbis az irányítók reményei szerint – továbbfejlődhet a kommunizmus felé, vagyis sikeresen meg tudja valósítani az átmenetet az „ideális világrendbe”.

Egy május közepén tartott előadásában Kun Béla a „proletárdiktatúra” és a „tanácsköztársaság” közti összefüggéssel foglalkozva, ezeket állította: „a proletárdiktatúra konkrét formája, a tanácsköztársaság. A tanácsköztársaság az a forma,

amelyben a proletariátus a maga hatalmát gyakorolja, és amely formában érvényesülnek a proletariátus hatalmi eszközei, avégből, hogy egyrészt a kapitalizmust lerombolja, másrészt a szocializmust felépítse.” Ebben a beszédében a külügyi népbiztos nemcsak a politikai rendszer, hanem az államalakulat átmenetiségéről is szólt, és a további célt – nyilvánvalóan nem függetlenül a Buharin-féle pártprogramban foglaltaktól – ekként jelölte meg: „a proletariátus egyesülését akarjuk, nemzetiségre való tekintet nélkül, nemzeti határok mellőzésével. A mi célunk egy nemzetközi szovjetköztársaság, mint átmeneti forma a nemzetközileg megvalósított szocializmus egységes birodalmához.”²⁴

Az az elgondolás, hogy a magyarországi átmeneti időszak a Radek-brosúrában legrövidebbként megjelölt egy emberöltőnyi lesz, jelent meg Varga Jenőnek, a diktatúra vezető gazdaságpolitikusának a Tanácsok Országos Gyűlésén, június 16-án tartott beszédében: szerinte a „következő generáció” már „a teljes kommunizmusban” fog élni.²⁵

Ám nemcsak Marx, Lenin, Buharin, Radek művei vagy a III. Internacionálé irányelvei nyomán alakíthatták ki elgondolásaikat az átmeneti időszakról a magyarországi diktatúra vezető politikusai. A Tanácsok Országos Gyűlésén, június 21-én tartott beszédében Nyisztor György földművelésügyi népbiztos ekként fogalmazott:

„A proletárdiktatúra azt akarja, hogy elsöpörje a kapitalista rendszert, amely osztályokra tagozta az embereket, amely a megélhetés kérdésében az embereket egymás ellen vitte. Ha ezt elsöpörte, és ha felépítettük a proletártársadalmi rendet, csak azután lehet arról beszélni, hogy lassan megvalósítsuk azt, ami minden embernek a lelkében ott szunnyad, hogy: szeresd felebarátodat, mint önmagad. Mert ez igenis ott él minden emberben. Oda, arrafelé akarunk menni, de előbb tessék összetörni ezt a kapitalista társadalmi rendszert, hogy ne legyenek osztályok. [...] Ha az egész emberiség tudja, hogy itt csak annak van joga élni, aki dolgozik, aki elhelyezkedett, ha nem lesznek osztályok, nem kell a kenyérért egymás ellen verekedni, akkor valósulhat meg az, ami minden vallásmozgalomban ott állott és a tengelye volt, hogy: szeresd felebarátodat, mint önmagadat!

Mert hiszen ezt nem a vallás találta fel, ezt a vallás csak felvette. Én is hiszem, hogy eljön az az idő, és az a hitem és meggyőződés, hogy a proletárdiktatúra egy nagy lépés eme nagy cél felé.”²⁶

A Bibliából származó parancs (lásd például: Máté 22,39) ez esetben tehát összekapcsolódott a szociáldemokrata-kommunista nézetekkel, aminek megvoltak az előzményei a 19–20. század fordulójának magyarországi agrármozgalmaiban is. (Az ekkoriban a földmunkások mozgalmát szervező Nyisztor minden bizonnyal is-

²⁴ Kun Béla előadássorozata a pártprogram módosításáról. Harmadik előadás. In Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. I. rész. 1919. március 21. – 1919. június 11.* (A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 6/A.) Budapest, Kossuth, 1959. 490–491., 493.

²⁵ *A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14. – 1919. június 23.) naplója.* Budapest, Athenaeum, 1919. 30.

²⁶ *A Tanácsok Országos Gyűlésének...* (1919): i. m. 217.

merete a Szocialista Miatyánk több változatát is: az egyik szerint „legyen testvériség, egyenlőség”;²⁷ a másikban benne volt, hogy „szocializmus, jöjjön el a te országod, úgy hozzánk, mint az egész világon”.²⁸) A népbiztos szavai („az egész emberiség”) azt mutatják, hogy immár az új rendszer világméretű győzelmét vizionálta – ami nemcsak az ideális gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok megvalósulását jelentette számára, hanem, egyfajta morális utópiaként, az emberek erkölcsi megjavulását is. Figyelemre méltó, hogy – nyilvánvalóan nem függetlenül kijelentései vallásos elemeitől, még ha a szónok igyekezett is elhatárolni ezeket a vallásosságtól – beszédének lezárásánál a népbiztos nem a „tudom” igét használta, hanem a „hiszem” és a „hitem” szavakat. Azt pedig, hogy az új világrend ilyen megjelenítését egyáltalán nem utasította el a Tanácsok Országos Gyűlésének közönsége, jól mutatják a jegyzőkönyvben a beszéd után olvasható „Hosszan tartó lelkes taps. Felkiáltások: Éljen Nyisztor!”²⁹ mondatok. A beszédrészlet és sikere a hallgatóságánál azt jelzik, hogy ekkoriban korántsem csak a hivatalosnak számító művekben olvasható iránymutatások befolyásolhatták a kortársakat az új világrenddel kapcsolatos nézeteik megalkotásánál...

Nemzeti vagy nemzetközi célok? A diktatúra társadalmi támogatása

A Magyarországi Tanácsköztársaság társadalmi bázisának alapját az ipari munkásság, a bányászok és a hozzájuk igazodó más városi munkáscsoportok alkották.³⁰ Az új rendszer fennállásának kezdetén pedig – amint arról nem egy forrás tanúsodik – nem kevesen remélték, hogy az meg fogja védeni a történelmi Magyarország területét (vagy legalábbis annak jelentős részét), és ezáltal egyfajta támogatásban részesítették a diktatúrát. Szélpál Árpád *Forró hamu* című emlékiratában azt állította, hogy „[a]z első napok mámorában a legtöbben nemzetiszínen látták a proletárdiktatúrát. Elsősorban a polgárság.”³¹ A *Czegléd* című polgári hetilap március 23–24-i számának cikkírója a következőket jelentette ki:

„Ami tehát kibékíthet bennünket a váratlan új renddel, az az a tudat, hogy a magunkéval úgysem boldogulnánk. Ami azonban lélekben is hozzáviheti még a legszélsőbb polgári érdekeltséget [is], az a megrablásunk ellen támadt szolidaritás. Abban, hogy ősi földünket nem engedjük, találkozhatnak a kommunista a nacionalistával.”³²

²⁷ Nagy Dezső: *Magyar munkásfolklor*. Budapest, Gondolat, 1987. 125.

²⁸ Nagy (1987): i. m. 133.

²⁹ *A Tanácsok Országos Gyűlésének...* (1919): i. m. 217.

³⁰ Lásd ehhez: Romsics Ignác: Magyarország 1918–1919-ben. In Romsics Ignác: *A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Helikon, 2018. 308–309.

³¹ Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Budapest, Magvető, 1984. 459., 435–436.

³² Idézi: Romsics Ignác: A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. In Romsics (2018): i. m. 135.

Hasonló reagálásokról számolt be László Jenő *A forradalom története Hódmezővásárhelyen* című munkájában. Szerinte a Tanácsköztársaság létrejöttkor

„Hódmezővásárhelyen egyetlen hangos szó sem hallatszott, egyetlen komoly mozdulat nem történt a forradalmi áradat feltartóztatására. A szocialista uralomtól várta mindenki az ország megmentését. Hírek érkeztek, hogy közeledik az orosz szovjethadsereg az antant által elvesztésre ítélt ország felszabadítására. Ez a magyarázata, hogy nemcsak a munkásság hódolt be a proletárdiktatúrának, hanem behódolt a polgárság és az egész középosztály is.”³³

A Magyarországi Tanácsköztársaság döntéshozóinak azonban – nyilvánvalóan nem függetlenül a Buharin és Radek munkáiból idézett gondolatoktól – a nemzetközi forradalom majdani győzelme volt a céljuk. A Vörös Hadsereg északi hadjárata májusi és június eleji sikereinek időszakában, a *Vörös Ujság* június 8-i számában, *A diadal útján* című, a szerző neve nélkül megjelent vezércikk közreadói félreérthetetlenül rámutattak arra, hogy e harc nem a történelmi Magyarország területi integritásáért folyik:

„a magyarországi proletariátus osztályhadserege avval, hogy visszakergeti a cseh imperialista hordákat és megtisztítja tőlük a Felvidéket, nem a területi integritás százszor kompromittált jelszavát akarja megvalósítani, nem »az ezeréves Magyarország történelmi kereteit« akarja visszacsinálni. [...] A magyarországi proletariátus osztályhadseregének győzelmes előnyomulása nem nemzeti háború, hanem egy fázisa a kapitalizmus megdöntésére megindított nemzetközi forradalomnak. A magyarországi proletariátus nem nemzeti, hanem nemzetközi célokért küzd a frontokon. Nem azért szabadítja fel a Felvidéket, mert az az ezeréves Magyarország egyik része volt, hanem azért, mert a nemzetközi forradalom »stratégiája« így követeli.”³⁴

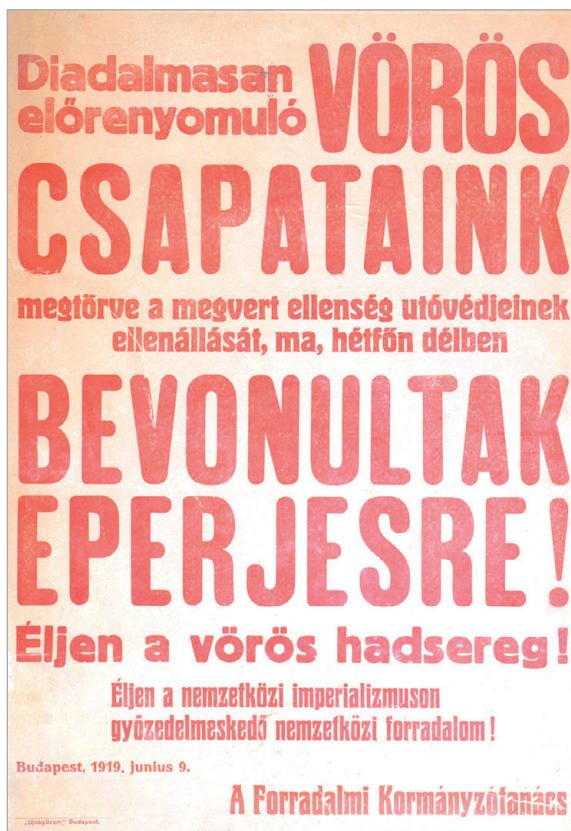
Ennek a felfogásnak a jegyében, budapesti kezdeményezésre kiáltották ki június 16-án Eperjesen a Szlovák Tanácsköztársaságot, így egy újabb, szintén átmenetinek tervezett államalakulatot hozva létre. A helyi forradalmi intézőbizottság ez alkalomból üdvözlő táviratot küldött Budapestre, az ottani Tanácsok Országos Gyűléséhez, amelyben egyértelműen kinyilvánította, hogy a magyarországi diktatúrát tekinti útmutatójának:

³³ László Jenő: *A forradalom története Hódmezővásárhelyen*. Hódmezővásárhely, Haladás Hirdetési- és Könyvnyomdával, 1924. 35. A szerző szerint: „Az úri Kaszinó vezetősége – a Direktóriumnál 93/1919. szám alatt iktatott – következő tartalmú levelet intézte a Direktóriumhoz: A helybeli Kaszinó egyesület nevében van szerencsénk szíves tudomásvétel céljából közölni, hogy a Kaszinó egyesület a tanácsköztársaságot, annak helyi Direktóriumát üdvözlö és vele szemben a legnagyobb bizalommal viseltetik, hogy úgy bel- és külügyi viszonyok alakulása között a mostani kormányhatalomra jutását szükségesnek és egyedül alkalmasnak tartja arra, hogy államiségünk, országunk területi integritása fenntartassék”. Lásd ehhez: Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág, 2019. 49–50., 143., 147.; Vörös Boldizsár: „Hát csak jöjjenek, most én védlek meg tőlük”. Kortársak véleményei, reményei a Tanácsköztársaság sikeres küzdelméről a magyar határokért. *Somogy*, 47. (2019), 3. 54–61.

³⁴ A diadal útján. *Vörös Ujság*, 1919. június 8. 1.

„Átmeneti állapot az osztály nélküli kommunista társadalomba”?

„A felszabadult szlovák proletariátus maga vette kezébe sorsának intézését, s most magyarországi testvéreinek forradalmi munkájára tekint, hogy erőt mérítsen a nemzetközi forradalomhoz való csatlakozás során reá váró feladatokhoz, a szocialista, kommunista társadalom felépítéséhez. Legyen a munkások Magyarországa s az egész világ proletariátusának útmutatója, mi is követni fogunk benneteket. Eljen a nemzetközi világforradalom!”³⁵

2. ábra: A Forradalmi Kormányzótanácsnak az eperjesi bevonulásról tudósító plakátja a nemzetközi imperializmuson győzedelmeskedő nemzetközi forradalmat élteti

Forrás: HM HIM Hadtörténeti Múzeum, Plakát- és Aprónyomtatványtár

Mindez összhangban volt Buharin és Radek írásából, továbbá a Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmányából idézettekkel. A szlovák proletárállam irányítói elrendelték a 100 holdon felüli birtokok kisajátítását, előkészítették a 20 főnél többet foglalkoztató üzemek államosítását, hadsereget szerveztek; az új hatalom

³⁵ Lásd: A „Červené noviny” beszámolója a Szlovák Tanácsköztársaság 1919. június 16-i kikiáltásáról Eperjesen. In Milei György – Anton Smutný (szerk.): *Dokumentumok a Szlovák Tanácsköztársaságról 1919.* Budapest, Kossuth, 1970. 135.

közegei számos település közigazgatását átvették.³⁶ A „világforradalmi folyamat” továbbterjedését említette meg a magyarországi német nemzetiség ügyeiben illetékes népbiztos, Kalmár Henrik a Tanácsok Országos Gyűlésének június 17-i ülésén: „Ebben a pillanatban nincs forróbb vágyam: adassék meg nekünk, hogy egész rövid idő alatt üdvözölhessük a cseh és a német-osztrák tanácsköztársaságot is.”³⁷ Ezek megvalósulásával a proletárdiktatúra újabb, szintén átmenetinek tervezett államalakulatai jöttek volna létre Európában.

Külföldi kortársak biztatásai – és az utókor értékelései

A Magyarországi Tanácsköztársaság irányítóit az új világ megalkotásának érdekében végzett tevékenységükben bátoríthatták a Szovjet-Oroszországból hozzájuk eljutott táviratok is. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusának Lenin, Zinovjev és Kamenyev által is aláírt, március 23-i üdvözlétében ez állt:

„A kongresszus meg van győződve, hogy nincs messze az az idő, amikor a kommunizmus az egész világon győzedelmeskedik. Oroszország munkásosztálya minden tőle telhetőt megtesz megsegítésük érdekében. A világ munkásai feszült figyelemmel kísérik további harukat, és nem engedik meg egyetlen ország imperialistáinak sem, hogy kezet emeljenek az új szocialista köztársaságra. [...] Éljen a nemzetközi kommunista köztársaság!”³⁸

A táviratban foglaltak hozzájárulhattak ahhoz, hogy Kun Béla optimista jövőképet jelenítsen meg politikustársainak a Forradalmi Kormányzótanács március 27-i ülésén.

Biztatást tartalmazott az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának a Magyarországi Szocialista Párt kongresszusához küldött június 11-i üdvözlete is: „A magyarországi proletariátus egysége, amelynek platformja a diktatúra és a III., Kommunista Internacionálé, a döntő és a végső győzelmetek záloga. Az imperializmus és a kommunizmus világharca a proletariátus javára fog eldőlni.”³⁹ Ám a „világforradalom” remélt továbbterjedése nem következett be. Július

³⁶ Lásd ehhez: Egry Gábor: Nagy-Magyarország határaiért harcolt-e a Vörös Hadsereg? In Egry Gábor (szerk.): *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Budapest, Napvilág, 2019. 80–81.; Romsics (2020): i. m. 72–73., 93.

³⁷ *A Tanácsok Országos Gyűlésének...* (1919): i. m. 46.

³⁸ Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusa üdvözli a Magyarországi Tanácsköztársaságot. In Imre Magda – Szerényi Imre (szerk.): *Budapest – Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22. – augusztus 1.* Budapest, Kossuth, 1979. 22. Lásd ehhez: Gleb J. Albert: „Glückliches Ungarn!” Sowjetische Reaktionen auf die ungarische Räterepublik. In Christian Koller – Matthias Marschik (szerk.): *Die ungarische Räterepublik 1919. Innenansichten – Außenperspektiven – Folgewirkungen*. Wien, Promedia, 2018. 209.

³⁹ Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának üdvözlete a Magyarországi Szocialista Párt kongresszusához. In Imre–Szerényi (1979): i. m. 144.

elején, a magyarországi Vörös Hadsereg északról történt visszavonulása és a cseh-szlovák erők előrenyomulása következtében megbukott a Szlovák Tanácsköztársaság, a polgárháború és az intervenció súlyos helyzetében pedig Szovjet-Oroszország sem tudott fegyveres segítséget nyújtani a magyarországi diktatúrának.

Amikor a külpolitikai, katonai események és a Tanácsköztársaság belső viszonyainak romlása nyomán a diktatúra helyzete kilátástalanná vált, a Kormányzótanács augusztus 1-jei lemondásakor, a budapesti munkástanácsban tartott beszédében Kun Béla az immár bukott rendszert értékelve rámutatott arra is, hogy nem sikerült az átmenet az ideális világrendbe:

„a kapitalizmusból, ebből a mocskos, ebből a ronda kapitalizmusból nem lehetett mást csinálni, mint azt a mocskos és ronda rendszert, amely ebben az országban volt. [...] Megbukott a proletárdiktatúra, gazdaságilag, politikailag és katonailag megbukott [...] lehetetlenné lett egyelőre az átmenet a szocializmustól a kommunizmushoz”.⁴⁰

Ám Kun beszédében az „egyelőre” szó használata azt jelzi, hogy a politikus abban bízott: a jövőben azért majd sor fog kerülni a sikeres átmenetre a szocializmusból a kommunizmusba. Azzal pedig, hogy a Tanácsköztársaságot irányítói csupán átmeneti államalakulatnak tekintették, a diktatúráról, annak bukása után írott különféle művek szerzői is foglalkoztak.⁴¹ Így például *A bolsevizmus Magyarországon* című, 1921-es kötetnek a tanácskormány belpolitikáját tárgyaló részében Hoitsy Pál a következő értékeléssel idézte (ha nem is pontosan) a júniusban elfogadott alkotmányt:

„bejelentik, mint végső célt, az anarchiát, midőn kimondják, hogy »a proletárdiktatúra csupán eszköz, annak a társadalmi rendnek előkészítésére, melyben az állam hatalma megszűnik«. És ezt abban az időben vallják, mikor az állam hatalma sem elegendő hozzá, hogy meggátolja a Lenin-fiúk irtózatosságait. Mit fognak azok tenni, ha az állami hatalom megszűnik!”⁴²

⁴⁰ Budapest Főváros Levéltára XVI. 1. f. 2. d. Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács 500-as bizottság jegyzőkönyvei, 1919. augusztus 1. 44–45.

⁴¹ A Magyarországi Tanácsköztársaság historiográfiájával kapcsolatban újabban lásd például: Hajdu Tibor: Változó korok, változó vélemények a Magyarországi Tanácsköztársaságról. In Pál Lajos (szerk.): *Századok füzetek 5.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2009. 5–17.; Hajdu Tibor: A Tanácsköztársaság a magyar történetírásban. In Krausz Tamás – Morva Judit (szerk.): *1919, Tanácsköztársaság, 2019.* Budapest, Közép-európai Fejlesztési Egyesület, 2019. 25–54.; Gali Máté: A Magyarországi Tanácsköztársaság historiográfiája. In Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár (szerk.): *„...minden édenek neve vad poklokot hívöl...” A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Budapest, Országház, 2020. 323–339. Lásd még: Csunderlik (2019): i. m.; Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2014.

⁴² Hoitsy Pál: A tanácskormány belpolitikája. In Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon.* Budapest, Franklin, 1921. 92. A Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban tevékenykedő anarchistáknak a proletárdiktatúrával kapcsolatos nézeteiről pedig lásd például: Bozóki András – Sükösd Miklós: *Anarcho-demokraták. Az anarchizmus elmélete és magyarországi története.* Budapest, Gondolat, 2007. 147–155., 260–262.

A szerző, eltérően a diktatúra közvélemény-formálóinak felfogásától, nem az utópisztikus tanácsköztársasági jövőviziókban foglaltakkal,⁴³ hanem az éppen fennálló viszonyokkal kapcsolta össze az „állam megszűnését”, és jelenítette meg azt csaknem elképzelhetetlen borzalmak előidézőjeként – összhangban a könyv egészének a Tanácsköztársaságot elítélő szemléletével.

A *Magyarország története* című sorozat 1976-os VIII. kötetében viszont Hajdu Tibor Lenin *Állam és forradalom*ját idézve tárgyalta a Tanácsköztársaság átmenetiségét, ennek nyomán pozitív jövőképpel: „Ez a diktatúra a szocializmus történelmileg rövid idő alatt való felépítésére szólt, abban a reményben, hogy a proletárállam hamarosan átadja helyét az osztály és állam nélküli kommunista társadalomnak.”⁴⁴ Kun Béla fentebb idézett március 27-i beszédének „két-három napos” időmegjelölését azonban határozottan bírálta Kővágó László *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés* című, 1979-es könyvében, „realitásokon túlmenő számításként” értékelve azt. „Ezt az irreálisan rövidre mért időt – kitűnik ez Kun Béla szavaiból is – a nem eléggé kielemezett tényezőkre alapozta” a Tanácsköztársaság vezetője. A továbbiakban is kritikusan írta Kővágó, hogy „[a] Tanácsköztársaság a kezdeti nagy lelkesedés után, amikor azt várta, hogy a forradalom napokon vagy heteken belül továbbterjed nyugat felé, hamarosan szembekerült a valósággal: a forradalom terjedésére várni kell.”⁴⁵

A diktatúra – 133 napos fennállásával – tehát kérészállamnak bizonyult, és nem akként átmenetinek, amint azt irányítói tervezték. Ugyanakkor már ez alatt az idő alatt életre hívott egy másik, szintén ideiglenesnek tervezett államalakulatot, a Szlovák Tanácsköztársaságot, amelynek kikiáltásakor a forradalmi intézőbizottság megfogalmazta, hogy a magyarországi diktatúrát tekinti példaképének, útmutatójának. Ez a tanácsköztársaság szintén nem egy olyan átmeneti rendszer volt, amilyennek megalkotói szánták, hanem kérészállam lett: még a magyarországinál is rövidebb ideig létezett. Abban, hogy néhány hónapon belül sor kerülhetett ennek a két államalakulatnak a létrehozására, az új gazdasági-társadalmi-politikai viszonyokat kialakítani hivatott intézkedések megtételére, jelentős szerepe volt vezetőik elméleti tájékozottságának. Ők ugyanis az általuk kiemelkedőeknek tekintett forradalmárok, Marx, Lenin, Buharin, Radek műveire, a III. Internacionálé politikusainak iránymutatásaira támaszkodtak. Sőt, Pogány József külügyi népbiztos már „az orosz példára” egészében hivatkozott, amikor a *Népszava* április 13-i számának hasábjain közzétett, *Nekünk könnyebb!* című vezércikkében ezeket állította:

⁴³ Lásd ezekről újabban például: Vörös Boldizsár: „A közös munka eredményéből mindenkinek egyaránt jut”. Utópisztikus jövőelképzések a Magyarországi Tanácsköztársaságban. In Ligeti-Vörös (2020a): i. m. 91–107.

⁴⁴ Hajdu (1976): i. m. 240.

⁴⁵ Kővágó László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés*. Budapest, Kossuth, 1979. 156–157., 188. Vö.: Siklós András: Utópia vagy realitás. A világforradalom kérdése az újabb történeti irodalomban. In Kőpeczi Béla (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Tudományos ülésszak. Budapest 1979. március 6–7*. Budapest, Akadémiai, 1980. 131–139. Újabban lásd még: Vörös Boldizsár: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Egy átmenetinek tervezett államalakulat. *Rubicon*, 31. 2020b, 4. 38–43.

„Épp az orosz proletárdiktatúrával való összehasonlítás mutatja meg legcsattanóbban, hogy nekünk könnyebb, hogy a magyar proletáralomnak könnyebb, jártabb és egyenesebb az útja, mint az orosz bolsevik diktatúrának. [...] Legelsősorban is nekünk könnyebb azért, mert már előttünk áll az orosz példa. Rengeteget tanulhatunk az orosz proletárdiktatúra tényeiből és cselekedeteiből. Követhetjük mindazt, ami tökéletes benne, elkerülhetjük kezdeti kísérleteit, kikapcsolhatjuk hibáit. [...] az orosz példa nagyszerű eszköz számunkra, hogy megrövidítsük és enyhítsük a kommunista társadalom szülési fájdalmai.”⁴⁶

Mindez pedig önmagán túlmutatóan, általánosabb érvénnyel azt jelzi, hogy kidolgozott politikai forгатókönyvek megléte, bizonyos történelmi körülmények között elősegítheti különféle gazdasági, társadalmi, politikai rendszerek, államalakulatok gyors létrehozását és akár látványos megjelenítésüket is a közvélemény-formálóik által kifejtett propagandában – ugyanakkor belpolitikai és külpolitikai tényezők gyors bukásukat eredményezhetik, összességében egyfajta kérészletre ítélve őket.

Felhasznált irodalom

- A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 91609. számú rendelete a történelmi tanítás új iránya tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 27. (1919). 183–184.
- Albert, Gleb J.: „Glückliches Ungarn!” Sowjetische Reaktionen auf die ungarische Räterepublik. In Christian Koller – Matthias Marschik (szerk.): *Die ungarische Räterepublik 1919. Innenansichten – Außenperspektiven – Folgewirkungen*. Wien, Promedia, 2018.
- Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2014.
- A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14. – 1919. június 23.) naplója*. Budapest, Athenaeum, 1919.
- A vörös örök tankönyve*. Budapest, (k. n.), 1919.
- Bozóki András – Sükösd Miklós: *Anarcho-demokraták. Az anarchizmus elmélete és magyarországi története*. Budapest, Gondolat, 2007.
- Bresztovszky Vilma: *Bevezető leckék a történelem tanításához*. Melléklet a „Néptanítók Lapja” 17. számához. III–VII.
- Bucharin, Nikolaj: *A kommunisták (bolsevikiek) programja*. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919.
- Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág, 2019.
- Egry Gábor: Nagy-Magyarország határaiért harcolt-e a Vörös Hadsereg? In Egry Gábor (szerk.): *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Budapest, Napvilág, 2019.
- Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. I. rész. 1919. március 21. – 1919. június 11.* (A Magyar Munkásmozgalmak Történetének Válogatott Dokumentumai 6/A.) Budapest, Kossuth, 1959.

⁴⁶ Pogány József: Nekünk könnyebb! *Népszava*, 1919. április 13. 1. Sarlós Béla pedig részletekbe menően foglalkozott azzal, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság jogalkotóinak munkájukhoz rendelkezésükre álltak szovjet-oroszországi jogszabályok, és ők hasznosították is ezeket. Lásd: Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 95–97., 168–172.

- Gali Máté: A Magyarországi Tanácsköztársaság historiográfiája. In Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár (szerk.): „...minden édenek neve vad poklokat bűvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Országház, 2020.
- Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. In Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt (szerk.): *Magyarország története. 1918–1919, 1919–1945*. Budapest, Akadémiai, 1976.
- Hajdu Tibor: Változó korok, változó vélemények a Magyarországi Tanácsköztársaságról. In Pál Lajos (szerk.): *Századok füzetek 5*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2009.
- Hajdu Tibor: A Tanácsköztársaság a magyar történetírásban. In Krausz Tamás – Morva Judit (szerk.): *1919, Tanácsköztársaság, 2019*. Budapest, Közép-európai Fejlesztési Egyesület, 2019.
- Hoitsy Pál: A tanácskormány belpolitikája. In Gratz Gusztáv (szerk.) *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest, Franklin, 1921.
- Imre Magda – Szerényi Imre (szerk.): *Budapest – Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22. – augusztus 1*. Budapest, Kossuth, 1979.
- Kővágó László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés*. Budapest, Kossuth, 1979.
- László Jenő: *A forradalom története Hódmezővásárhelyen*. Hódmezővásárhely, Haladás Hirdetési- és Könyvnyomdavidállalat, 1924.
- Lenin, N.: *Állam és forradalom*. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919.
- Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Budapest, Századvég, 1993.
- Löwy, Adolf G.: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Leben und Werk Nikolai Bucharins*. Wien, Promedia, 1990.
- Marx, Karl: A gothai program kritikája. In Szabó Ervin (szerk.): *Marx és Engels válogatott művei*. II. kötet. Budapest. Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedés, 1909.
- Milei György – Anton Smutný (szerk.): *Dokumentumok a Szlovák Tanácsköztársaságról 1919*. Budapest, Kossuth, 1970.
- Nagy Dezső: *Magyar munkásfolklor*. Budapest, Gondolat, 1987.
- Radek, Karl: *A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig*. Budapest, Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919.
- Romsics Gergely: Külpolitikai gondolkodás a Magyarországi Tanácsköztársaságban. *Sic Itur ad Astra*, 28. (2020), 70. 31–103.
- Romsics Ignác: A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. In Romsics Ignác: *A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Helikon, 2018.
- Romsics Ignác: Magyarország 1918–1919-ben. In Romsics Ignác: *A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Helikon, 2018.
- Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- Sas Andor: *Leckék az újkori kapitalizmus s a bérmunkásság korából*. Melléklet a „Néptanítók Lapja” 26. számához. XVI–XXII.
- Siklós András: Utópia vagy realitás. A világforradalom kérdése az újabb történelmi irodalomban. In Kőpeczi Béla (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Tudományos ülésszak. Budapest 1979. március 6–7*. Budapest, Akadémiai, 1980.
- Szabó Ervin: Bevezetés. In Szabó Ervin (szerk.): *Marx és Engels válogatott művei*. II. kötet. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedés, 1909.
- Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Budapest, Magvető, 1984.
- Vörös Boldizsár: „Hát csak jöjjenek, most én védlek meg tőlük”. Kortársak véleményei, reményei a Tanácsköztársaság sikeres küzdelméről a magyar határokért. *Somogy*, 47. (2019), 3. 54–61.

- Vörös Boldizsár: „A közös munka eredményéből mindenkinek egyaránt jut”. Utópisztikus jövőképzések a Magyarországi Tanácsköztársaságban. In Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár (szerk.): „...minden édenek neve vad poklokat büvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Országház, 2020a.
- Vörös Boldizsár: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Egy átmenetinek tervezett államalakulat. *Rubicon*, 31. 2020b, 4. 38–43.
- Vörös Boldizsár: „De ez a diktatúra csak átmeneti állapot”. A Magyarországi Tanácsköztársaság önképe. In Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László (szerk.): „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá.” *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*. Budapest, Ráció, 2020c.
1919. március 27. A Forradalmi Kormányzótanács ülése. In Imre Magda – Szücs László (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Budapest, Akadémiai, 1986.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára XVI. 1. f. 2. d. Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács 500-as bizottság jegyzőkönyvei, 1919. augusztus 1.

Periodikák

- A diadal útján. *Vörös Ujság*, 1919. június 8.
- A kommunista Internacionálé irányelvei. *Népszava*, 1919. március 27.
- A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. Tanácsköztársaság*, 1919. június 28.
- A proletárság diktatúrája. *Vörös Ujság*, 1919. március 22.
- Európa forradalmi éve. *Szociális Forradalom*, 1918. december 25.
- Munka, fegyelem, rend! *Népszava*, 1919. április 2.
- Pogány József: Nekünk könnyebb! *Népszava*, 1919. április 13.

„A Transitional State Towards a Classless Communist Society”? The Dictatorship of the Proletariat in Hungary, 1919

Directors and opinion shapers of the Soviet Republic of Hungary assumed that the formation would only be temporary in two aspects. On the one hand, they thought the dictatorship of the proletariat was only an interim political system or form on the road to communism, which they believed to be the ideal economic, social and political structure. On the other hand, they thought that the state they established was also a transitional one that the system of worldwide communism would replace at some point in the future. In order to progress towards this goal, they also established another state, which was also to be a temporary one, the Slovak Soviet Republic.

Vákát oldal

VII. Zárszó

Vákát oldal

Egry Gábor

A bizonytalan időben lebegő UFO?

*Néhány összegző gondolat az I. világháború utáni
kérésállamokról és az államiságról Közép-Európában*

Bár a versailles-i béke területi rendelkezései igen súlyosak voltak Németországra nézve, a kishíreket a sajtóban figyelmesen követők 1920. június 9-e után megtudhatták, hogy a németek máris visszaszereztek valamit elvesztett területeikből. Az antant megbízottai ugyanis elfogadták Schwenten Szabadállam Poroszországhoz való csatlakozását. Ezzel életbe léphetett a mintegy 600-700 lakosú köztársaság 1919. augusztus 10-én elfogadott határozata, majd a német–lengyel határt is ennek megfelelően jelölték ki Sziléziában.

Schwenten Szabadállam mából visszatekintve talán az egyik Rejtő-regénybe illene – hisz állítólag még tengerészeti minisztere is volt, mert a közelében egy tó is fekszik –, de a picurka államot nemcsak hogy szabályos népgyűlésen kiáltották ki 1919 januárjában, a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozva, hanem az új köztársasági Németország és Lengyelország, sőt a békekonferencia is elismerte. Elnöke egy evangélikus lelkész volt, célja pedig leginkább az, hogy megússzák a német és lengyel csapatok fegyveres összecsapását a településen és környékén. Mégis, Schwenten kérésállamként olyan messzire jutott – nemzetközi elismerés, majd békés csatlakozás egy másik államhoz –, ami a legtöbb hasonló kezdeményezésnek nem adatott meg. Ekképp viszont arra is jó példa, hogy a kérésállamok, szülessenek bár a jövő bizonytalanságából, létük során talán mégsem csupán külső hatalmak játékszerei, lakóik önrendelkezése pedig valódi tartalommal és értelmes módon kifejezésre juthat picinyke kereteik közt is.

A kötet tanulmányaiban bemutatott esetek persze szép számmal hoznak példákat másféle alapokra épülő és eltérő sorsú államalapítási kísérletekre az I. világháború végét követő állami összeomlás és államalakítás sűrűjében. Némelyikük valóban egyéni kalandorakciónak tűnik, másokról joggal mondhatjuk, hogy egészen más célokat – nem a kérésállam önrendelkezését, hanem valamilyen nemzetállami érdeket – szolgált, mint amiről reménybeli vagy valódi alapítói beszéltek. Többségük legfeljebb heteket ért meg, mások – például a Fiume Szabadállam – éveket. Egyesek nyomtalanul múltak el, és ma legfeljebb történeti kuriózumként emlékszünk rájuk,

másokra ma is hivatkoznak, akár ellenkező előjelű nemzetépítő politikai célok érdekében, ahogy az időnként a Hucul Köztársasággal megesik.¹

Ha azonban a kérészállamokat nem csupán érdekes történetként vesszük szemügyre, hanem azt feltételezzük, hogy gombamódra történő szaporodásuk ebben a konkrét történeti pillanatban nem véletlen volt, és olyan jelenséggel állunk szemben, amelyet az adott történeti helyzet – az I. világháború, a vele járó állami legitimációs kihívások, a forradalmak és eszméik – határoztak meg, akkor a kérészállamok talán az államról és a rendszerint államon belül elképzelt társadalomról is elmondanak valamit. Remélhetőleg olyasmit, amit a hagyományos, az összeomló birodalmakra és a helyükön kiépülő nemzetállamokra – mint egyébként két, egymást kizáró államtípusra – koncentrálni elbeszélések nem tudnak megragadni.

Mi lehet ez, ha áttekintjük a kötetben tárgyalt vagy éppen kimaradt eseteket (pl. a Kalotaszegi Köztársaságot, a balti katonaállamokat, a különböző „tanácsköztársaságokat” vagy éppen a nagyhatalmak által eltörölt kaukázusi és arab államalakulatokat)? Mindenekelőtt a kiindulópont mindenhol azonos: a nemzeti önrendelkezés elve. Ezt azonban nem pusztán Woodrow Wilson amerikai elnök híressé vált és sokat idézett 14 pontja helyezte előtérbe. Az önrendelkezési elv eszkáliciója mint a háború utáni rendezés alapja, szemben a hagyományos nagyhatalmi egyensúly- és kompromisszumkereséssel, illetve a kisállamok rovására történő érdekegyeztetéssel, valójában a németek keleti győzelmeivel kezdődött. Az itt kialakítandó berendezkedésnek a breszt-litovszki békében is helyet kapó önrendelkezési elv is az egyik összetevője lett – részben éppen erre reagált Lenin, amikor maga is meghirdette a nemzetek szabadságát. A lavina végül Párizst is maga alá temette, azonban ennél is fontosabb volt, hogy a meghirdetett elvet sokan magukévá tették, sőt a szabadságot is ebben látták.²

A nemzet azonban mindig is képlékeny fogalom volt, mindenekelőtt Közép- és Kelet-Európában. Nem véletlen, hogy olyan, a nemzeti mozgalmak által magukhoz számolt, a nemzeti sztenderdtől azonban eltérő nyelvjárást beszélő és a nemzetépítésbe alig bevont nyelvi-etnikai csoportok, mint a muravidéki vendek, a ruszinok, a kelet-szlovákok („szlovjácok”) körében vált vita tárgyává a kívülről kínált nemzeti hovatartozás. Látható azonban az is, hogy történeti csoporttudatra, egykori jogállásra, regionális kötődésre is lehetett hivatkozni. Ezek mozgósító erejét persze nem tudjuk meghatározni a sokszor tényleg kérészéletű államalapítási kísérletek alapján, de az talán kijelenthető, hogy az igazán aktív kisebbségi nemzetépítés hiánya

¹ Lásd: Fedinec Csilla és Szakál Imre írását a kötetben kötetünk 201. oldalán; illetve Nataliya Nechayeva-Yuriyichuk: National Identity and its Role in State Building: The Example of the Hutsul Republic. In Angela Ilić et al. (szerk.): *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 33–50.

² Adam Tooze: *The Deluge. The Great War, America, and the Remaking of the Global Order*. New York, Penguin, 2014; Marcus M. Payk – Roberta Pergher (szerk.): *Beyond Versailles. Sovereignty, Legitimacy, and the Formation of New Politics after the Great War*. Bloomington, Indiana University Press, 2019.

a következő évtizedekben elárul valamit a *nemzeti* önazonosságról. Ugyanakkor a különböző regionalista mozgalmak mégiscsak ezekből a gyökerekből nőttek ki.

Nem szerencsés tehát azt leszögezni, hogy egyes kérészállamok eleve kudarcra voltak ítélve, vagy nem is volt semmi alapjuk, mert inkább az tűnik fel, hogy milyen változatos módon lehetett megalapozni azt, amit az államalapítók a nemzettel azonosítottak. Dacára annak, hogy egyébként a nemzetről szóló korabeli diskurzusok elvben elég jól meghatározták, mit nem tartottak nemzetnek akkoriban.

Egy másik izgalmas kérdés, hogy a kérészállamok miféle időben helyezkednek el, milyen lehetséges és létező temporalitáshoz kapcsolódnak.³ Nem arról van szó, hogy melyik lenne a jövő, melyik képviselné a múltat – ennek a kérdésnek nincs túl sok értelme. Ebben a tekintetben inkább az az izgalmas, hogy a kérészállamok – amelyek többségének egyik fontos jellemzője kis méretük, vagyis történeti szempontból elemzésük léptékváltással is jár – miként kapcsolódnak különböző történeti időbe beágyazódó folyamatokhoz, jelenségekhez. Az egyik ilyen összefonódás a régi, rendi jellegű különállás vagy privilégiumok nyomán alakuló helyi, részben nyelvi alapú önazonosság és a magyar nemzetépítéssel legalább a 20. század elejéig sikeresen összeegyeztethető patriotizmus kombinációja, ami aztán a nemzeti önrendelkezés révén mégis a modern nemzetállamiságot próbálja saját szolgálatába állítani. Láthatunk erre példát a Szepességben, igazán azonban Fiumében futja ki magát a történeti időknél ez az együttélése, ahol a helyi elit arra tett kísérletet, hogy a várost olyan külön egységként csatolja Olaszországhoz, mint ahogy Magyarországon belül volt.⁴

Különösen érdekes lesz azonban ez a fajta időbeliség azokban az esetekben, amikor az így fellépő helyi elitek végül 1920-at követően is képesek valamiféle kompromisszumra készíteni az új államok vezetőit. Ez a jelenség leginkább ott feltűnő, ahol a még rendi eredetű elitek képesek konzerválni saját uralmukat, alku kötvé az új nemzetállammal – jó példa erre Máramaros, amely azonban nem volt kérészállam.⁵ De ugyanez legalább részben megfigyelhető a Szepességben is. Bár az itteni elit szíve szerint inkább a megszokott kereteket őrizte volna meg, egy a magyar külügyminisztériumhoz intézett emlékirat később arról számolt be, hogy a kérészállami kísérlet bukása ellenére az új csehszlovák hatóságok hajlandók voltak felkarolni a német nyelvű kultúrát (nyilván a magyarral szemben), amit azonban a helyi vezetők mint magyar hazafiak éppen arra használtak fel, hogy németnek

³ Natasha Wheatley: *Legal Pluralism as Temporal Pluralism: Historical Rights, Legal Vitalism, and Non-Synchronous Sovereignty*. In Dan Edelstein – Steanos Geroulanos – Natasha Wheatley (szerk.): *Power and Time Temporalities in Conflict and the Making of History*. Chicago, University of Chicago Press, 2020.

⁴ Lásd erről: Ordasi Ágnes írását kötetünk 285. oldalán; Dominique Kirchner Reill: *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2020. 10–133.

⁵ Egry Gábor: *Mit Regionalismus gegen Regionalismus? Maramuresch zwischen nationalstaatlicher Zentralismus und siebenbürgisch-rumänischem Regionalismus*. In Maria Cieśla et al. (szerk.): *Regionsmacher in Ostmitteleuropa*. Osnabrück, Fibre, 2021. 81–96.

minősített intézményeikben – ideértve az iskolákat is – az 1918 előtti magyar szellemet éltessek tovább.⁶

Az ilyen finom összekapcsolódásokon mutatott túl az a jelenség, amikor a különböző jogrendek rakódtak egymásra. Ez részben elkerülhetetlen volt, részben azonban tudatosan lehetett használni. Ráadásul ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kérészállamokban a korábbi korszakokban alkotott jogot használták a modern nemzetállami egységesítéssel szemben. Erre is volt példa természetesen, de arra is, hogy például a magyar házassági jog – amely a polgári házasságon és a törvényileg engedélyezett váláson alapult – jelentett vonzerőt és előnyösebb helyzetet, amit megőriztek volna, például Fiumében vagy az Ausztriához került nyugat-magyarországi részeken.

Persze a jog egyes rétegeinek eltérő ideje, ennek egymásra halmozódása másként is jelentkezett a kérészállamokban, nem ritkán szorosan összekapcsolódva a történeti idővel is. Szépen példázza ezt a jász-kun megváltás és az 1919–20-ban erre épülő államalakítási kísérletek, hiszen egyfelől egy régmúlthoz tartozó történeti sérelemről volt szó, amely azonban az ennek következtében előállt jelenbeli, és még ekkor is kézzelfogható társadalmi, olykor csak társadalompszichológiai következményeivel is jelen volt. Máshol – nem feltétlenül kérészállamisáig jutó módon – is kitapintható ez abban, ahogy egyes csoportok az impériumváltást követően régi, még az 1876-os közigazgatási átszervezés előtti törvényhatóságok (Kövár-vidék, Zaránd megye) visszaállítását kezdeményezték, vagy járások más megyéhez csatolását kérték történeti érveléssel.⁷ Bár, mint említettem, ezek nem mindig jutottak el a kérészállamisáig, jó fogódzót kínálhatnak az utóbbi jelenség megértéséhez is.

Végül azt is érdekes végignézni, hogy az egyes kérészállamok mit gondoltak saját temporalitásukról, mennyire tartós és mennyire inkább átmeneti képződménynek tartották magukat. A bevezetőben említett Schwenten vagy Fiume Szabadállam az átmeneti létezés tipikus példái, bár csak Fiume esetében biztos, hogy már megalakulásakor is ez volt a fő cél. Máshol az átmenetiség és a véglegesség elsősorban külső tényezőktől függött. A Székely Köztársaság részben éppen azért szökkent szárbá, mert kiderült: a székely régió nem maradhat Magyarországról. Ebből viszont az is következett, hogy reménybeli alapítói alkalomadtán szívesen felszámolták volna, habár azt végképp nem tudhatjuk, hogy egy-két évtizedes létezés esetén ez nem ütközött volna-e komolyabb helyi ellenállásba.

⁶ A szepességi némettség megszervezése és a Zipser Deutsche Partei működése. MNL OL K64 27. s. 7. t. 74–88. f. 258/ res/1928.; Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág, 2015. 158–159.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond Consilul Dirigent, dosar 5/1919. Továbbá: Ábrahám Barna – Egry Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. Románia*. Budapest, Napvilág, 2018. 9. dokumentum, 10. dokumentum.

Nagyon sajátos időbeliséget vallottak magukénak a különböző kommunista vezetésű tanácsköztársaságok. Amint azt Vörös Boldizsár írása szépen levezeti, ezek alapító eszméjük szerint voltak átmenetiek és nem véglegesek, mert az államnak ez a formája szerintük meghaladásra kerül. Így aztán nem is készültek végleges létezésre, vagyis időben a múlt és jövő közé helyezték magukat, saját struktúrájukat is átmenetinek tekintve. Igaz, ez az átmenetiség mégsem takart ideiglenességet, elvégre a végpontot meghatározott feltételek teljesüléséhez kötötték. Ugyanakkor éppen ez a játék saját temporalitásukkal az egyik érv arra, hogy mégis kérészállamnak tekintsük őket, amelyek ugyanúgy nyilvánvalóvá teszik az elvben meghaladott régi állam és az elvben azzal szakító új állam közti kapcsolatot, mint ahogy a „klasszikus” kis léptékű kérészállamok tették más tekintetben.

A különböző tanácsköztársaságok – mint például a Szlovák Tanácsköztársaság vagy a Bánáti Köztársaság (ami ugyan nem klasszikus tanácsköztársaság volt, hanem egy néptanács vezette, ez azonban alapvetően a korszak baloldali forradalmi szelleméhez kapcsolódott) – azonban még egy dologra rámutatnak. Ez pedig nem más, mint az államfogalom hirtelen képlekenysége. Az átmenet klasszikus értelmezése ezen a téren sem igen hagy helyet kétértelműségnek: birodalmak hullottak szét, mivel létezésük gátolta az immár egyedül legitim nemzetállamok létrejöttét. Ugyanakkor valójában már a nemzetállamok alapelve, a nemzeti önrendelkezés sem volt ilyen egyértelmű – és nemcsak azért, mert Wilson eredetileg nem elszakadást, hanem autonóm fejlődést javasolt. A német és a szovjet önrendelkezési elv sem teljesen tisztázta, hogy az önrendelkezés alapján létrejött államok milyen viszonyban lennének egymással. A német keleti politika már korábban is segítette a nem orosz nemzetiségek szerveződését a cári birodalom megszállt területein, és a császárság imperialista politikai erői – benne a vezérkarral – a Breszt-Litovszkban érvényre juttatott önrendelkezésre is úgy tekintettek, mint ami alapvetően egy német dominanciájú geopolitikai szerkezetben valósul majd meg. Német fiókdinasztiákkal, tanácsadókkal, katonai jelenléttel.

A szovjet verzió legalább ennyire bizonytalan volt, amit talán legjobban Ukrajna sorsa szemléltet. Amíg az ukrán nemzeti politika elég egyértelműen függetlenségre törekedett, a bolsevikok szövetségesei, akik maguk is megszervezték saját államukat, nem pusztán Szovjet-Oroszország hagyományos értelemben vett szövetségeseinek tekintették magukat, hanem államjogi kapcsolatot képzeltek és fogadtak el. A nemzeti önrendelkezés tehát nem egy homogén, hanem egy töredezett, strukturált államon belül valósult volna meg különböző nemzeti államiságokkal. (Ez egyébként az Osztrák–Magyar Monarchia átalakulására irányuló terveknek is része volt, az ausztromarxisták Staatenbundjától Jászi Dunai Föderációján át a Keleti-Svájc tervéig.)⁸ Ilyen berendezkedésre utalnak Dvortsák Győző elképzelései a szlovják

⁸ Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia. Bevezetés egy Otto Bauer forrás-közléshez. *Magyar Kisebbség*, 11. (2006), 1–2. 135–142.; Szarka László: A háborús paktumtól a keleti Svájc tervezetéig. A nemzetiségi kérdés az első világháború magyar kormányzati politikájában.

államról, Paál Árpád Székely Köztársaság-terve, de a fiumei elit jövőképe is ebbe a csoportba tartozik.⁹

Mindezt fokozta az is, hogy az államszervezet egysége is megkérdőjeleződött. A különböző tanácsok eleve azért alakultak, hogy átvegyék a hatalmat, bejelentések igényüket a helyi politikai képviselőre, és részben a közigazgatást is kézbe vegyék. Ebből a szempontból nem volt különbség nemzeti- paraszt- vagy munkástanács közt, és nyomban párhuzamosságot hoztak létre. Ezt aztán fokozta a különböző személyi autonómiák (németek Nyugat-Magyarországon), nemzetiségi miniszterek és kormánybiztosok (vend a Muravidéken), részben területi autonómiák (Kárpátalja, de akár a román Kormányzótanács irányította Erdély is ide sorolható ebből a szempontból) megjelenése és működése, ami tovább lazította a hagyományos államfogalmat, új belső hierarchiakat hozott létre, és sokszor csak annyiban különbözött a megelőző birodalmi keretektől, hogy belső működését tekintve demokratikusabb volt. (Érdemes felidézni, hogy bár mind Németországban, mind a Monarchia osztrák felében általános, titkos és egyenlő férfit választójog volt, ez csak az országos parlamenti választásokra vonatkozott. Tartománygyűléseket, helyi képviselő-testületeket sokkal korlátozottabb vagy éppen egyenlőtlen választójog alapján választottak, vagyis éppen azon a szinten volt demokratikus deficit, ahol a kérészállamiság is jelentkezett.)

Ennek tükrében az sem meglepő, hogy az ilyen differenciált államiság esetén az állam attribútumait és vele legitimitációját is új módon képzelhették el a kérészállamok alapítói. Túl az olyan hagyományos aszimmetrikus, de nem egyneműsítő elképzeléseken, mint amivel például a fiumeiek felléptek, azok a törekvések tűnnek a legizgalmasabbnak, amelyek lemondtak az államiság olyan klasszikus elemeiről, mint a fegyveres erőszak monopóliuma. A Bánáti Köztársaság vezetői – mint az Molnár Csongor írásából kiolvasható – alapvetően nem ragaszkodtak hozzá, és inkább ráhagyták a szerb megszálló csapatokra. A szociáldemokrata indíttatású Néptanács elsősorban a jóléti és szociális intézkedések révén működtette az államot, ezen a téren különült el a leginkább a megszálló igazgatástól is, és ezzel legitímálta magát a kérészállamot. Szociális vonatkozások azonban megjelentek a Székely Köztársaságról felvázolt tervezetekben és olyan, a kötetben nem tárgyalt helyeken is, mint Kalotaszeg. Végül még az is előfordult – Nyugat-Magyarországon –, hogy a helyiek az állam meghatározó elemei közül a határtól és annak ellenőrzésétől szabadultak volna meg – mintegy transznacionalizálva később kérészállamiságot is megélt régiójukat.¹⁰

Eruditio–Educatio, 11. (2016), 4. 19–32.; Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 266–260.

⁹ Lásd Janek István, Zahorán Csaba és Ordasi Ágnes írásait a kötetben.

¹⁰ Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.

Máshol a régi sérelmek kapcsán történő cselekvés vagy akár a határ menti csemeszét fenntartásának szándéka legitimálhatta a kezdeményezőket. Összességében az látható, hogy sem az állam minden attribútumára, sem teljes belső legitimitációra nem tartottak mindig igényt. Az utóbbinak különösen érdekes példája egyébként a kötetben szintén nem tárgyalt Lugos megye, amelyet a francia megszállók hoztak létre 1919 tavaszán, és a régi magyar közigazgatási apparátus működtetett – az egyébként Budapesten már nem létező, 1918. november 16-án létrejött Magyar Népköztársaság nevében. Így aztán nemcsak a legitimitása volt külső – egy megszálló hatalom tartotta fenn ideiglenesen –, hanem időbelisége is szélsőséges volt: egy lényegében nem létező államot jelenített meg, a teljes ideiglenesség és időnkivüliség példájaként. (Annyit persze érdemes hozzátenni, hogy 1919 augusztusában Budapesten ismét a Népköztársaság kormánya alakult meg, és a bíróságok is annak nevében ítélték el az első, a Tanácsköztársaság idején elkövetett cselekmények miatt felelősségre vont vádlottakat, ám ekkor Lugos megye már nem létezett.)

Mindebből persze nem következik, hogy a kérésállamok létezése megalapozottabb volt, mint a nemzetállamoké, és az sem, hogy végső soron az előbbieket valódi kihívói lehettek volna az utóbbiaknak. Az állam alapvetően hatalmi kérdés, és a hatalmat a háború végén elsősorban a fegyveres erő képviselte. Azt azonban éppen ezek a képződmények és kísérletek teszik láthatóvá, hogy a mélyben milyen finom mozgások, szerkezetek, társadalmi igények, szokások feszültek egymásnak, vagy éppen milyen elvárások váltak meghatározóvá az állammal szemben is. Az állam átalakult, a kérésállamok pedig betekintést nyújtanak ebbe a változásba, éppen azért, mert sokszor a nemzetállamok történeti idején kívül és azok logikájával szemben, de valódi társadalmi igényeket megjelenítve léteztek néhány történeti pillanat erejéig.

Felhasznált irodalom

- Ábrahám Barna – Egrý Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. Románia*. Budapest, Napvilág, 2018.
- Egrý Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia: Bevezetés egy Otto Bauer forrásközléshez. *Magyar Kisebbség*, 11. (2006), 1–2. 135–142.
- Egrý Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág, 2015.
- Egrý Gábor: Mit Regionalismus gegen Regionalismus? Maramuresch zwischen nationalstaatlicher Zentralismus und siebenbürgisch-rumänischem Regionalismus. In Maria Cieśla – Sabine Jagodzinski – Aleksandra Kmak-Pamirska – Zdenek Nebřenský – Miloš Řezník (szerk.): *Regionsmacher in Ostmitteleuropa*. Osnabrück, Fibre, 2021.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.
- Nechayeva-Yuriychuk, Nataliya: National Identity and its Role in State Building: The Example of the Hutsul Republic. In Angela Ilić – Florian Kühner-Wielach – Irena Samide – Tanja Žigon

Egry Gábor

- (szerk.): *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 33–50.
- Payk, Marcus M. – Roberta Pergher (szerk.): *Beyond Versailles. Sovereignty, Legitimacy, and the Formation of New Politics after the Great War*. Bloomington, Indiana University Press, 2019.
- Reill, Dominique Kirchner: *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2020.
- Szarka László: A háborús paktumtól a keleti Svájc tervezetéig. A nemzetiségi kérdés az első világháború magyar kormányzati politikájában. *Eruditio–Educatio*, 11. (2016), 4. 19–32.
- Tooze, Adam: *The Deluge. The Great War, America, and the Remaking of the Global Order*. New York, Penguin, 2014.
- Wheatley, Natasha: Legal Pluralism as Temporal Pluralism: Historical Rights, Legal Vitalism, and Non-Synchronous Sovereignty. In Dan Edelstein – Steanos Geroulanos – Natasha Wheatley (szerk.): *Power and Time Temporalities in Conflict and the Making of History*. Chicago, University of Chicago Press, 2020.

Levéltári források

Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond Consilul Dirigent.
MNL OL K64 27. s. 7. t. 74–88. f. 258/ res/1928. és 158–159.

